Cyrurgie

Johan Yperman

editie E.C. van Leersum

bron
Johan Yperman, *Cyrurgie* (ed. E.C. van Leersum). A.W. Sijthoff, Leiden z.j. [1912]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/yper003ecvl01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

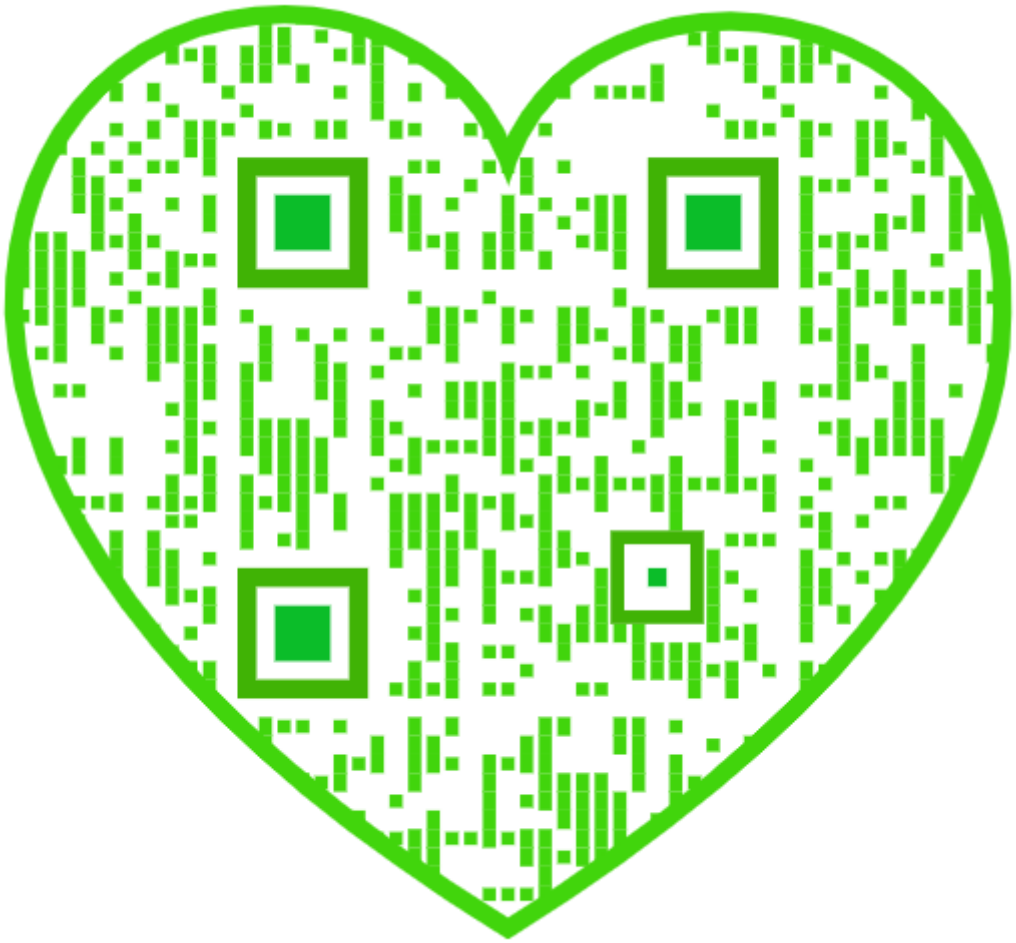

AAN MIJN VRIEND J. VERDAM.

Inleiding.

Meester Yperman's Chirurgie roept ons de tijden voor den geest, waarin de geneeskunde, na een langdurige periode van onvruchtbaarheid, wederom teekenen van leven begon te geven. Dat aan den oogenschijnlijk verdorden stam de loot der heelkunde het eerst uitbotte, lag in de natuur der zaak. Wat toch toenmaals tot het gebied der Chirurgie gerekend werd, waren hoofdzakelijk kwetsuren, been breuken, gezwellen, kortom aandoeningen, die binnen het bereik der zintuigen gelegen zijn en dus gemakkelijk toegankelijk voor klinische waarneming en een tamelijk eenvoudige, grootendeels mechanische, behandeling. Niet ten onrechte werd daarom vroeger de heelkunst ‘chirurgia, dats werc, gewrocht metter hand’ genoemd. In dit bij uitstek praktische onderdeel der geneeskunde deed zich het gemis aan theoretische kennis nog zoo weinig gevoelen, dat het onaanzienlijk geachte handwerk reeds vroeg een vrij hooge vlucht kon nemen, terwijl de hooghartige Medicina nog eeuwen lang in de kluisters van gezag en scholastiek bekneld zou blijven.

Men behoeft, om dit verschil in ontwikkeling waar te nemen, slechts Yperman 's beide geschriften, zijn Medicina en zijn Chirurgia, met elkander te vergelijken. Het eerste biedt, afgezien van het feit, dat het in de landstaal geschreven werd, luttel oorspronkelijks en zou, zonder nadeel voor de ontwikkeling der geneeskunde, gevoeglijk ongeschreven hebben kunnen blijven; uit het tweede spreekt daarentegen de man van ervaring, die, met allen eerbied voor de griekscharabische overlevering en voor zijn onmiddellijke voorgangers, toch liefst op datgene vertrouwt, wat hij met eigen oogen gezien en met eigen handen getast heeft. Zelfstandigheid is ten allen tijde, dus ook in de middeleeuwen, het kenmerk van den wondarts geweest De middeleeuwsche chirurgen hebben zich aan geleerdheid niet al te zeer bezondigd; hun praktisch en tijdroovend beroep weerhield hen van bespiegelingen en slechts dan wanneer de omstandigheden hen noopten, zich op het terrein van de theoretische geneeskunde te wagen, lieten zij zich door de oude dogma 's leiden. Waar het echter op de wondheelkunst aankwam, hadden zij een woord mede te spreken. Dit was het veld dat zij zelf ontgonnen hadden en waarop zij de vruchten der

ervaring konden oogsten, die voor die der oude speculatieve geneeskunde niet behoefden onder te doen.

Italië is de bakermat van deze jonge, aanvankelijk zuiver praktische, och later ook in theoretische richting zich ontwikkelende, tak van wetenschap; Rogerus, de Salernitaansche wondarts, Hugo van Lucca, die in Bologna de heelkunst uitoefende, waren de baanbrekers. Gene vond waardige volgelingen in zijn leerling Roland en in de raadselachtige Quatuor Magistri, wier ‘Glossulae super Rogerii et Rolandini’ in wetenschappelijk opzicht tot de beste voortbrengselen der Salernitaansche school behooren. Van Hugo 's bekwaamheid en van zijn juist inzicht in de behandeling van wonden wordt in het werk van zijn zoon, den predikheer Theoderik, getuigenis afgelegd. En Theoderik moge zelf wat veel aan den al te zeer tot kompilatie geneigden Bruno van Longoburgo ontleend hebben, dat hij, op het voetspoor van zijn kundigen vader naar vereenvoudiging van de wondheelingsmethode streefde, mag hem als een bizondere verdienste aangerekend worden. Het toppunt van roem bereikte de Italiaansche chirurgische school in den persoon van Willem van Salicete, ongetwijfeld den oorspronkelijksten en vindingrijksten wondarts uit de dertiende eeuw. Gedreven door den ‘specialis amor’, dien hij der chirurgie toedroeg, zocht hij het aanzien zijner gildebroeders te verheffen tot het maatschappelijk peil der internisten. En Lanfranc van Milaan, die zich te Parijs vestigde en daar den grondslag legde tot de beroemde Fransche chirurgische school, volgde hem hierin met woord en daad na.

Het zou in Parijs, onder Lantranc's leiding geweest zijn, dat Yperman zich in de wondheelkunst oefende. In hoeverre dit juist is, zal later een punt van bespreking uitmaken, maar dat Yperman zich wel heeft weten te bekwamen en het in de praktijk ver gebracht heeft, bewijst de volksmond, die nog altijd van hem als het toonbeeld van een degelijk arts de herinnering bewaart. En wie weet of zijn naam niet in de geleerde wereld een even goeden klank verworven zou hebben als die zijner voorgangers, indien hij zijn beide werken in deftig latijn in plaats van in zijn moedertaal geschreven had. Maar de voor een engen lezerskring bestemde geschriften raakten spoedig in vergetelheid en niet minder dan vijf eeuwen moesten verloopen, voordat zij daaraan weder ontrukt zouden worden. In het midden der vorige eeuw hebben Belgische geleerden, onder wie bovenal Carolus verdient genoemd te worden, beproefd de beteekenis van hun landgenoot, die onder de middeleeuwsche artsen een eervolle plaats bekleedde, naar behooren te doen uitkomen. Zoo zijn van Ypermans beide geschriften door Broekx uitgaven bezorgd, doch men kan niet zeggen, dat met dezen arbeid aan de nagedachtenis en de verdiensten van den ‘Vader der Vlaamsche Chirurgie’ een passende hulde gebracht is. Daartoe kleven aan dit werk, inzonderheid aan de uitgaaf der ‘Chirurgie’, zooals ik indertijd aangetoond heb[1)], te groote gebreken. En aan-

1) Janus, Arch. Internat. p. l'hist. d.l. Méd., Xe Ann., 1905, blz. 544.

gezien mijn afkeurend oordeel mij de verplichting oplegde naar beter te streven, heb ik besloten die taak op mij te nemen en te trachten een getrouwer weergave van het voornaamste der beide geschriften, de Chirurgie namelijk, in het licht te geven. Ik vlei mij met de hoop dat hiermede Yperman 's werk nader tot den beoefenaar van de Geschiedenis der Geneeskunde zal gebracht worden dan tot dusver het geval is geweest.

***

Broeckx weet, op gezag van Diegerick en Carolus, omtrent het leven van Yperman belangrijke bizonderheden mede te deelen.

Hij zou in het laatste kwartaal van de 13e eeuw als zoon van een Yperschen poorter, en vermoedelijk te Yperen, geboren zijn en zich omstreeks 1297-1303 te Parijs onder Lanfranc 's leiding op de heelkunde toegelegd hebben, daartoe in staat gesteld door een subsidie van de schepenen van de stad zijner inwoning. Na den meestertitel te hebben verworven, moet Jan Yperman zich in 1303 of 1304 in de omstreken van Yperen hebben gevestigd, maar ongeveer ter zelfder tijd in die stad tot chirurgijn van het hospitaal van Belle benoemd zijn geworden. In Yperen was, volgens Diegerick, zijn moeder Kateline aan het hospitaal ‘sous le marchiet’ werkzaam, die, toen zij in 1304 of in het begin van 1305 was komen te overlijden, door haar dochter, eveneens Kateline geheeten, in die betrekking is opgevolgd. Ondanks de stadsbetrekking is Yperman op het land blijven wonen, tot het jaar 1318, toen hij door schepenen is overgehaald om zich in de stad metterwoon te vestigen. Hij bewoonde daar een huis in de ‘Zuutstraete’, een der hoofdstraten van de destijds zoo bloeiende en volkrijke stad. In 1325, toen de overheid naar aanleiding van een twist tussshen den graaf van Vlaanderen, Louis de Grécy, en de Bruggenaren, een legermacht in het veld zonden, werd Yperman met den geneeskundigen dienst der troepen belast en hem daarvoor een afzonderlijke toelage geschonken. Het zelfde geschiedde in 1327, tot belooning van zijn goede zorgen, aan de zieke armen der stad besteed.

Aangaande den tijd, waarin hij zijn Chirurgie zou hebben geschreven, heerscht onzekerheid; Daremberg noemde het jaar 1310, Snellaert daarentegen 1350.

Het sterfjaar van Yperman zoekt men tusschen de jaren 1329 en 1332; maar het kan ook zijn, dat hij zich toen uit het openbare leven teruggetrokken heeft.

Ziedaar in het kort wat Broeckx van Yperman 's leven meent te weten, en dat mag inderdaad, van iemand, die voor ruim zes eeuwen het levenslicht aanschouwde, al zeer veel genoemd worden.

Ongelukkigerwijs is op de juistheid van de voornaamste punten dezer levensschets nog al wat af te dingen. De gegevens, die Diegerick en Carolus ten dienste stonden, waren zeer karig; zij bestaan slechts uit eenige posten der stadsrekeningen van Yperen en uit een paar

uitlatingen van Yperman zelven, en geven, zooals blijken zal, allerminst recht tot de verreikende gevolgtrekkingen, die de genoemde biografen, geholpen door de vlucht hunner verbeelding en misleid door een al te vluchtig onderzoek, gemeend hebben te mogen maken.

In werkelijkheid is van Yperman 's levensloop zeer weinig bekend. Blijkens eenige rekeningen der stad Yperen, waarover straks meer, bekleedde hij daar in het begin der XIVde eeuw een openbare betrekking, en hieruit mag men dus afleiden, dat hij in de laatste helft van de XIIIde eeuw geboren is. Ik zeg met opzet en voorzichtigheidshalve in de laatste helft, en spreek niet, zooals Broeckx, van le dernier quart, omdat ik, dank zij de vriendelijke tusschenkomst van den Archivaris van Yperen, den heer E. de Sagher, in de gelegenheid ben geweest kennis te maken met een stuk, dat, indien het werkelijk op onzen meester Jan betrekking heeft, dwingt tot het aannemen van een veel vroeger vallend geboortejaar. Ik geef dit stuk, dat op onverklaarbare wijze aan Diegerick 's aandacht ontsnapt is, of althans door hem niet gebruikt is geworden, hier weer.

> ‘Sachent tout chil, ki cheste chartrepartie verront et orront, ke Jehans Yperman, bourgois d'Ypre, a enconvent et promis par se foit fiancié à tenir et à faire tenir toutes les keures, ki faites sunt et establies par le loy de le vile d'Ypre sor mariages. A cheste connisanche furent eschevins d'Ypre: Jehans li Sages et Jehans Falais. Chou fu fait en l'an de l'incarnation m.cc. et lxxxv, el mois d'aoust le semmedi après le jor Nostre-Dame[1)].
> (Chirographe en parchemin endente par le bas, portant sur l'endenture en capitales le mot: chirographe.
> Ville d'Ypres, Archives. Collection des Chirographes. Année 1285, 18 août).

Elk burger van Yperen was verplicht zulk een belofte af te leggen, alvorens hij in het huwelijk trad, en wanneer het noodlot niet onverwachts tusschenbeide gekomen is, dan is de genoemde Jan Yperman den avond van den 18 Augustus 1285 werkelijk getrouwd. Maar hij en onze meester Jan behoeven daarom niet dezelfde persoon te zijn! Een naamgenoot dan? Deze mogelijkheid kan niet ontkend worden; er zullen allicht in deze stad, welke gezegd werd toentertijde een paar honderd duizend zielen te tellen, wel meer dan één drager van denzelfden naam gelijktijdig geleefd hebben, al is de waarschijnlijkheid dat zij ook den voornaam gemeen hebben gehad, wederom minder groot. Ook moet hier aan Yperman 's vader gedacht worden, want zoogoed als er, volgens de stadsrekeningen, een Kateline èn

1) Doen te weten allen die dit eigenhandig en in dubbel geschreven charter zullen zien en hooren, dat Jan Yperman, burger van Yperen, beloofd heeft op zijn onder eede bevestigd woord te zullen houden en doen houden alle keuren die gemaakt en vastgesteld zijn op het huwelijk door de wet van de stad van Yperen Getuigen waren.... Gedaan....

een Kateline fille Kateline Yperman bestaan hebben, kan ook de vader van onzen Jan naar denzelfden voornaam hebben geluisterd. Maar aangenomen voor een oogenblik dat het Yperman senior geweest is, die op den genoemden datum in het huwelijksbootje is gestapt, en verder, dat hij reeds in het eerste jaar van zijn huwelijk met de geboorte van een zoon verblijd is geworden, dan was deze in 1297 toch zeker nog te jong voor de betrekking van heelmeester aan het hospitaal van Belle. De onderstelling, dat het de schrijver van de Chirurgie is geweest, die in de akte bedoeld wordt, is dus verre van ongerijmd, en zij trekt een streep door de rekening van degenen, die Yperman's geboortejaar tusschen 1275 en 1300 stellen en hem omstreeks het laatste jaar als student in Parijs laten vertoeven.

Snellaert[1)] heeft het vermoeden geopperd, dat Yperman van Poperingen geboortig zou zijn. Hij grondde die onderstelling op een dokument, waarin sprake is van een op last van Graaf Guy van Dampierre, op Vrijdag vòòr Paschen van 't jaar 1281 (3 April 1281, Nieuwe Stijl) te Poperingen gehouden onderzoek naar het aandeel van eenige burgers in het in 1280 te Yperen plaats gehad hebbend oproer, dat in de geschiedenis als Coekerulle te boek staat. In het procesverbaal wordt een getuige Jehan Ipperman genoemd en het is volgens Snellaert niet onmogelijk dat dit Meester Jan geweest is, een onderstelling, welke echter al even vaag is als die van Carolus[2)], volgens wien Yperman's naam, als zijnde synoniem met 'Jan, afkomstig van Yperen', een aanwijzing van zijn geboorteplaats behelzen zou.

Dat Yperman in Yperen gewoond en er de praktijk uitgeoefend heeft, is aan geen twijfel onderhevig. Er wordt in de stadsrekeningen telkens gesproken van 'son service del Belle', een hospitaal in de 'Zuutstraete', tegenwoordig Rue de Lille, de hoofdstraat, welke op de Groote Markt uitkomt[3)]. Ook komt op de rekeningen van 1318 en van eenige volgende jaren deze post voor:

> 'Item al dit maistre Jehan [Yperman] pour son solaire que eschevins li ont otroiet pour qu'il demeure en le vile....
> .... 7 ℔ 10 s.[4)].

Door de groote belangstelling, die de heer de Sagher in mijn onderzoek koestert, ben ik in de gelegenheid nog een ander, eveneens tot dusver onbekend gebleven stuk over te leggen, hetwelk het bewijs levert, dat Yperman reeds in 1310 tot de burgerij van Yperen behoorde. Het betreft, zooals het afschrift leert, den aankoop van een huis, door 'Maistre Jehan Ypermans, b o u r g o i s d ' Y p r e ,' en dat hier onze chirurg bedoeld wordt, mag wel met groote waarschijnlijkheid uit den titel afgeleid worden.

1) Bull. d.l. Soc. d. Méd. d. Gand, XXXe Vol., 1863, blz. 337.
2) Ann. d.l. Soc. d. Méd. d. Gand, XXXIIe Vol., 1854, blz. 31.
3) Vandenpeereboom, Ypriana, I, 1878, blz. 208, en: Chronique des Rues d'Ypres, in: Ann. d.l. Soc. d'Emulation p.l. étude d. l' hist. etc. de Flandre, II, 2e Sér., 1844, blz. 2.
4) I. Diegerick. Lettre à M. le Chanoine Carton etc., Ann. d.l. Soc. hist. d.l. ville d'Ypres etc. 1869, blz. 30.

‘Nous, eschevin d'Ypre, faisons savoir à tous ke maistre Jehans Yperman, bourgois d'Ypre, a acheté et acquis yritablement encontre Nicholon Cole, bourgois d'Ypre et Béatrise, se feme et encontre Willame le Rous et Gillion del Atrie, bourgois d'Ypre, avoeit de Tierkin, Hannekin et Copkin, enfans Nicholon Cole devandit, el nom des orphènes et pour yaus, une maison, l'yritage desous, tout le pourpris et les apartenances tenans en terre, à feir et à clau, estant et gisant hors le porte de Boesinghes vers ost outre l'Ypre[1] entre le atrie de Nostre-Dame du Breul d'une part et le maison Willame delle Velde d'autre part; dont li dit vendeur et li dit avoeit, el nom des dis orphènes, se tienent bien apaiét et werp en ont fait à l'avantdit maistre Jehan Yperman bien et à loy, selonc les us et costumes delle ville d'Ypre et lui doivent warandir de toutes calainges envers tous, parmi chunc saus de rente yritable par an hors issant. En queil mémoire et muniment nous avons ceste chartre saielée dou saiel delle ville d'Ypre. En tiesmoignage de ces, eschevins: Pieron Poivre, Willame de Haringhes, Jehan Morin, Jehan de Scotes et Nicholon Scorboet. Che fu fait en l'an de grace mil ccc et dijs, le premier diemenche dou mois de julie[2].
(Original sur parchemin. Le Sceau, pendant à double queue, brisé. Ville d'Ypres. Archives. Chartes diverses. Anno 1310, 5 juillet.)
Op de keerzijde: M. Jeh. Yperman deus deniers d'or.
In XVde-eeuwsch schrift: Van ene huus bachten Brielen ant kerchof bij den overdraghe.

Ook de ‘Chirurgie’ bevat enkele gegevens aangaande Yperman 's woonplaats. Op blz. 40 (van deze uitgaaf), kol. a, leest men:

1) Eertijds een bevaarbaar water, tegenwoordig riool.
2) Wij, Schepenen van Yperen, doen te weten aan allen, dat meester Jan Yperman, burger van Yperen, gekocht en in vollen eigendom verkregen heeft van Nicholon Cole, burger van Yperen, Béatrice, zijn vrouw, en van Willam le Rous en Gillion del Atrie, burgers van Yperen, prokureur (vermoedelijk voogd) van Tierkin, Hannekin en Copkin, kinderen van Nicholon Cole voornoemd, in naam van de weezen en voor hen [optredende], een huis, den vollen eigendom daarin begrepen, het daarbij behoorende terrein en al wat grond-, ijzer- en spijkervast daarbij behoort, en liggende buiten de poort van Boesinghes, aan den oostkant aan gene zijde van de Yper tusschen het plein van de kerk van Onze Lieve Vrouwe van Breul aan de eene en het huis van Willam van de Velde ter andere zijde; waarmede de voornoemde verkoopers en de voornoemde prokureur, in naam van de voornoemde weezen genoegen hebben genomen en dat zij hebben afgestaan aan voornoemden meester Jan Yperman, geheel en al en volgens de wet, in overeenstemming met de wetten en gebruiken der stad Yperen; en hem moeten beschermen tegen de aanspraken van allen, tegen een jaarlijksche (waarschijnlijk een onafkoopbare) rente van vijf schellingen erflijke rente voor elk jaar dat verloopt. Als herinnering en ter vaststelling [van deze overeenkomst] hebben wij dit charter gezegeld met het zegel van Yperen. Als getuigen hiervan, de schepenen .... Gedaan.....

> '.... ende vele andere gewonden die ic genas dies gelike ende dit was in Ypere in Vlaenderen ende daer ontrent.'

Verder zegt Yperman, op blz. 169, kol. b, naar aanleiding van de behandeling van breuken met 'cussineelen':

> 'ende ic ghenas vele lieden der met binnen der stede van Ypere....'

en op blz. 203, kol. b:

> 'Ic mester Jan Iperman was in de stede van Ypere daer was een arm mersman die hadde eenen seeren vede .... Die welke mersman hadden in cueren een leec meester ... ende hi leide an dat gat corrosijf .... ende dat quam in een ader die zeer wart bloedende ... ende de leeke meester ne const niet ghestelpen. Ende ic Yperman wasser ontboden.'

Het zooeven vermelde stuk werpt tevens eenig licht op een ander punt, hetwelk tot dusver aan twijfel onderhevig was. Hoe rijmt zich het feit, dat Yperman in 1304 in Yperen een stadsbetrekking bekleedde, met de, blijkens de reeds aangehaalde post uit de rekening van 1318, door schepenen in het werk gestelde poging om hem over te halen, zich in de stad te komen vestigen? Zou Yperman altemet een tijdlang forens geweest zijn? Daartegen zou het in de middeleeuwen zoo sterk ontwikkelde communalisme zich vermoedelijk wel verzet hebben. Maar zulk een vaart behoefde de zaak niet te nemen, want het is nu zeer waarschijnlijk geworden, dat Yperman het in 1310 gekochte huis, waarvan de verkoopakte gewaagt, en dat immers maar even buiten de poort gelegen was, ook is gaan bewonen. Maar het wonen van den gasthuisdokter buiten de poort, al was het ook onder den rook van de stad, moet op den duur bezwaren opgeleverd hebben, die wij zeer goed kunnen gevoelen. Hoe lastig toch moet het geweest zijn den meester bij nacht en ontijd buiten de poort te gaan halen, wanneer een ongeval of de plotselinge verergering van een zieke zijn tegenwoordigheid in de stad of in het gasthuis noodig maakte? Het is dus alleszins begrijpelijk dat Schepenen getracht hebben aan den verkeerden toestand een eind te maken, en dat zij zich daarvoor een vrij belangrijke geldelijke opoffering getroost hebben, bewijst dat men Yperman's verdiensten naar waarde wist te schatten.

Misschien heeft Yperman toen zijn intrek genomen in het huis in de 'Zudstraete'; waarschijnlijk is het, dat hij daar in 1313 woonde, want in dat jaar hebben Schepenen van hem een kamer gehuurd, zooals de stadsrekening van 1313[1)] leert:

> 'Ch' est chou que on a donné à diverses persones et paiét pour dettes de le ville par le tans Jakeme Trouvé et Jehan de Scotes, tresoriers, l'an de grace M. CCC et XIII, puis le dimenche devant le jour saint Martin en yver en encha.

1) Deze post is Diegerick ontgaan. Zij komt voor in dl. I, op blz. 495, van: Des Marez et de Sagher, Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329. Brussel 1909. Van dit belangrijke werk is nog slechts het eerste deel verschenen, loopende over de jaren 1267-1316.

> A maistre Jehan Yperman pour le lieuwage de le cambre de se maison, là eschevin sient, pour un an: 5 mars, valent 8 ℔.

Waar Yperman zijn geneeskundige kennis zou hebben opgedaan?

Volgens Carolus te Parijs, onder leiding van Lanfranc, en hij grondt zijn meening op deze zinsnede uit de ‘Chirurgie’:

> ‘Waerbi ic rade also Lanfranc mi riet ende leerde’[1].

‘Ce passage’, zegt Carolus[2], ‘prouve évidemment que l'auteur Jean Ypermans fut élève de Lanfranc, qui professait à Paris en 1295.’

Ik kan dit niet zoo grif toegeven, immers de aangehaalde woorden kunnen evengoed in overdrachtelijken als in letterlijken zin bedoeld zijn geweest. Bovendien wordt in Yperman's geschriften van een verblijf te Parijs met geen enkel woord gerept. Wel noemt Yperman hier en daar Lanfranc's naam, een enkele maal (op blz. 75) met bijvoeging van diens geboorteplaats, namelijk ‘Meylanen’, maar nergens leest men, dat hij tot dezen chirurg in eenige betrekking gestaan heeft. Dit wekt terecht bevreemding, want Lanfranc's uitstekend praktisch onderwijs moest Yperman allicht aanleiding gegeven hebben tot vermelding, in de Chirurgie, van de belangwekkende en leerzame gevallen, die de leeraar gewoon was te vertoonen. Het eenige voorbeeld echter, dat hij uit de praktijk van Lanfranc aanhaalt, is niet van Parijs, doch betreft de Milaneesche vrouw, bij wie de vindingrijke chirurg, na vooraf een diep verborgen absces aan den hals geopend te hebben, de voeding met behulp van een ‘zilveren pipe’ wist te bewerkstelligen[3].

Ypermans biografen gaan niettemin verder. Zij meenen uit de stadsrekening zelfs te mogen afleiden, w a n n e e r het bezoek aan Parijs zou hebben plaats gegrepen.

Tot goed begrip van de zaak is het wenschelijk eenige oogenblikken bij die oude stukken stil te staan[4].

Vandenpeereboom[5] geeft er de volgende beschrijving van: ‘Jusques vers 1390, les sommes payées, à titre de traitements, étaient renseignées, chaque année, dans un compte ou rôle spécial, intitulé: “li Rolle dou sallaire”. Nos archives possèdent des fragments de comptes divers, à partir 1280[6], mais notre plus ancien “Rolle dou

1) Blz. 21, kol. a van deze uitgaaf.
2) Ann. d.l. Soc. d. Méd. d. Gand, XXXIIe Vol., 1854, blz. 64, noot.
3) Lantr. Major. Tract. III, Doct. II, Cap. 5.
4) Diegerick geeft in zijn brief aan Carton de posten weer, die op Yperman en de beide Kateline's Yperman betrekking hebben. Hij is daarbij echter niet nauwkeurig te werk gegaan en zijn opgaven zijn geenszins volledig. Vandenpeereboom geeft uit het tijdperk, waarmee wij ons bezighouden, alleen afschriften van de salarisrollen der jaren 1297, 1304, 1311-1312. Bij G. des Marez en E. de Sagher vindt men Ypermans naam op blzn. 159, 184, 210, 236, 285, 338, 378, 392, 495 en 572 vermeld.
5) Ypriana, IV, blz. 357.
6) Des Marez en de Sagher vermelden echter ook een rekening van 1267-68.

sallaire" ne date que de 1297; ces "rolles", pour les années 1298 à 1304, puis pour quelques années encore du XIVe siècle, manquent dans nos archives*). D'un autre côté, ceux de ces rôles qui y sont conservés, ne font pas connâitre exactement les fonctions ou emplois confiés aux serviteurs de la ville: nos trésoriers, avant 1390, n'indiquent, en effet, sauf pour quelques agents subalternes, que les noms et les traitements de ces serviteurs. Les données que nous possédons sur nos fonctionnaires et employés communaux, de 1280 à 1390, sont ainsi très incomplètes, comme nous venons de le dire.'

De 'Rolle dou Sallaire' van 1297 draagt tot opschrift:

> 'Che sont li paiement fait à cheaus ki prendent salaire dele vile, par le tans Nichole le Pelletier et Nichole de Lo, tresoriers, en l'an m. cc. iiij^{xx} et xvij, puis le dimanche devant le jour saint Martyn en yver en encha'.

Zij vermeldt o.a. vier uitkeeringen:

> 'A Jehan Yperman 50 s. Item ... 50 s. Item ... 50 s. Item ... 50 s.'

De eerstvolgende rol, waarop Yperman's naam voorkomt, is van 1304 en draagt dit hoofd:

> 'Ce sont li paiement fait as clers et as autres servans à le ville d'Ypre par le tans Jakeme de Baillieul et Jakeme d'Outkerke, tresoriers, en l'an de mil ccc. et quatre, puis le samedi après le jour saint Martin en yver en encha.'

Hierop komt deze post voor:

> 'Item à maistre Jehan Yperman pour son solaire delle Belle iij ℔.

Diegerick heeft er de aandacht op gevestigd, dat Yperman op deze rol voor het eerst 'Meester' genoemd wordt en daaruit de gevolgtrekking gemaakt, dat hij nà 1297 dien titel verworven moet hebben. Dit is zeer wel mogelijk, de vraag is echter, waar? Diegerick's antwoord luidt: 'Je pense que les sommes qui lui sont allouées, pendant cette année (1297), le sont à titre de gratification ou de subside pour continuer ses études à Paris.' Want, vervolgt hij, 'ce fait n'a du reste rien d'extraordinaire, car les magistrats d'Ypres, déjà à cette époque, avaient l'habitude d'accorder des subsides aux jeunes gens qui montraient des dispositions pour les hautes études. Ainsi nous trouvons à chaque instant, au XIVe et au XVe siècle, de pareils encouragements accordés à de jeunes Yprois pour étudier le droit à Paris ou la médecine à Montpellier. Remarquons encore que ce subside alloué à Jehan Yperman ne figure pas au comte des s a l a i r e s , mais bien à celui a v e c d i v e r s e s p e r s o n n e s , et que c'est justement cette espéce de compte qui porte toutes les gratifications, subsides, récompenses et autres dépenses de cette nature.'

Deze laatste bewering is in strijd met het opschrift van de rol, zooals het door Vandenpeereboom en de Marez en de Sagher weer-

*) On y trouve les rôles des années: 1304, 1305-1308, 1309, 1310, 1311-1313-1315-1317, 1318, 1319, 1320-1322, etc.

gegeven is en waarin slechts gesproken wordt van ‘paiement fait a cheaus ki prendent s a l a i r e dele vile’; en zij strookt ook niet met den aard der posten. Vandenpeereboom[1] zegt daarvan: ‘il indique, pour cette année, les noms des serviteurs et employés salariés par la ville et le montant de leurs s a l a i r e s ou “traitements fixes”; mais il ne fait pas connaître les fonctions ou emplois que tous ces agents communaux exercaient.’

Met dat al noopte de beslistheid, waarmede Diegerick zich over de ‘compte à diverses personnes’ en de daarop voorkomende naam van Yperman heeft uitgelaten, tot een nader onderzoek. Ik heb mij daartoe gewend tot den kenner der Ypersche rekeningen, den heer Sagher, die mij met groote welwillendheid het volgende bescheid gaf:

‘Il n'y a absolument aucun compte à tenir de l'assertion de Diegerick disant que Jehan Yperman reçut dans le courant de l'exercice Novembre 1297 à Novembre 1298 quatre subsides de 50 s.p. chacun. Les comptes originaux, que je publie, établissent à toute évidence que c'est c o m m e f u n c t i o n a i r e d e l a v i l l e qu'Yperman reçut le salaire de quatre fois 50 s.p.’ De betalingen zijn hetzij in eens, om de maand, in halfjaarlijksche, of - zooals met Yperman en verscheidene anderen het geval is geweest - in driemaandelijksche termijnen geschied. En nu lijkt het toch wel zeer onwaarschijnlijk dat de overheid een te Parijs vertoevend persoon een ondersteuning om het kwartaal zou hebben uitgekeerd en niet aan het begin van van de reis, of na afloop. Tenzij men mocht meenen dat het overmaken van gelden in die dagen niet veel om het lijf had of dat Yperman zich prompt alle vierendeeljaars ten kantore van den gemeente-ontvanger vervoegd zou hebben, om de bedragen te innen. Doch zulks klinkt al even gezocht.

Nu blijft nog de mogelijkheid over dat Yperman niet in 1297, doch in een der volgende jaren naar Parijs is gegaan, maar ook in dat geval zou een uitkeering van een beurs in termijnen geen zin gehad hebben. Ten overvloede merk ik op dat de uitgekeerde bedragen voor een reis naar Parijs en een eenigzins langdurig verblijf aldaar ten eenenmale ontoereikend waren[2]. De rekeningen bevatten verscheidene posten van evenveel livres, als hier sous, uitgekeerd aan personen, die door schepenen voor eenigen tijd naar Parijs gezonden zijn.

Het is wel jammer, dat de rollen van 1298-1303, die allicht eenige opheldering hadden kunnen geven, te loor zijn gegaan. Nu zij echter

1) Ypriana, IV, blz. 369.
2) Een ‘livre parisis’, l.p. of ℔, had in het eind van de dertiende eeuw een innerlijke waarde van ruim 20 frs; een ‘sous’, s. (1/20 livre), van ruim 1 fr.; een ‘denier parisis’, d.p. (1/12 sou), van bijna 0,09 fr. Deze waarden komen ten naastenbij overeen met de tegenwoordige van resp. 125, 6.25 en 0.52 fr. Ypriana, IV, blz. 369.

ontbreken, handelt men voorzichtig de vraag, of Yperman te Parijs gestudeerd heeft, in het midden te laten. De argumenten, waarmede Diegerick getracht heeft zijn bevestigend antwoord te steunen, missen, naar mijne meening, allen grond.

De rol van 1305 bevat een herhaling van den post van 1304 Van de overige rollen, die nog voorhanden zijn, vermeldt die van 1308 een bedrag van 4 ℔. 8 s., uitgekeerd ‘à maistre Jehan Yperman pour le service que il fait al ospital delle Belle’, terwijl de rekeningen van 1309, 1310, 1311, 1315 en 1317 elk een bedrag van 4 livres parisis noemen.

Het salaris lijkt niet groot en niet in overeenstemming met Yperman's positie, wanneer men het vergelijkt met de jaarwedden, die andere stadsgeneeskundigen uit dien tijd genoten hebben. Diegerick[1] noemt op:

‘A maistre Servais le Cupre, fusicien,	80 ℔.
‘A maistre Jehan de Lille, fusicien,	35 ℔.
‘A maistre Jehan le Clerc, fusicien,	13 ℔.

Dat waren echter geneeskundigen, belast met de behandeling van lijders aan inwendige ziekten, welke veelvuldiger zijn dan chirurgische gevallen. Zij hadden derhalve als armendokter veel meer te doen dan de heelmeesters, wien bovendien door de barbiers nog veel werk uit de handen genomen werd. Yperman 's bezoldiging als heelkundige aan het hospitaal van Belle werd trouwens in 1317 tot 6 ℔ verhoogd en hij kreeg voor buitengewone diensten een behoorlijke vergoeding. Zoo ontving hij in 1327 10 ℔, ‘van een jare van dat hij de arme lieden achter porten achterwart’[2].

Ook voor zijn diensten te velde ontving Yperman een afzonderlijke bezoldiging. Hij heeft namelijk een paar maal als veldarts dienst gedaan. De eerste keer is Diegerick bij zijn onderzoek der rekeningen klaarblijkelijk ontgaan. Yperman vergezelde toen een troep, welke uitgezonden was om het huis Wijnendael aan de handen van den graaf van Nevers, den zoon des graven van Vlaanderen, te ontrukken. Er bestaat een rol over de jaren 1311-1312, waarop de kosten dezer expeditie zijn vermeld[3]:

> ‘Ce sont les cous fais à Winendale avoec monsingneur de Flandres pour conquerré le maison que messires de Nevers fist tenir, par le tans Jehan de Lo et Willaume de Haringhes, tresoriers.
> ‘Item, pour le despens Piere Fouchier, Esteven Hauwel et de maistre Jehan Yperman.... 28 den. d' or et 7 gros, valent 32 ℔ 10 s. 8 d. l ob[ole].

1) Hij verzuimde op te geven van welke jaren deze posten zijn. Ik vond deze: A maistre Michiel Coep, fusisien, pour le quart d'une année, 17 ℔ 10 s. Des Marez en de Sagher, I, blz. 570 (Le Brief du Salaire Nov. 1315).
2) Achter porten: overal in de stad. Achterwaren: behandelen, een zieke, een ziekte.
3) Des Marez en de Sagher, I. blz. 391.

> ‘Item, à maistre Jehan Ypreman pour son solaire: 6 den. d' or, valent 6 ℔.

Den tweeden keer volgde Yperman den troep, die door de Ypersche overheid naar aanleiding van den twist tusschen de Bruggenaren en den graaf van Vlaanderen, Louis de Grecy, in 't veld gezonden is.

Men leest in de rekening van 1325[1]:

> ‘Meester Jehan Yperman, van sinen solarissen dat hi was int here 8 ℔.

De laatste maal, dat men Yperman's naam op rollen tegenkomt, is in 1329. De rol van 1332 bevat een post, waaruit men zou mogen opmaken, dat hij intusschen zijn ontslag genomen heeft of overleden is. Zij luidt:

> ‘A maistre Henri le Bril, pour warder et garir les malades del ospital del Belle 6 ℔.

Er zijn nog een paar punten, welke ik volledigheidshalve moet aanstippen, schoon ik niet in staat ben, daarop veel licht te doen schijnen. In de eerste plaats zij opgemerkt, dat in de rekeningen ook naamgenooten van Yperman voorkomen, en wel zekere Kateline Yperman en eene Kateline, fille Kateline Ypermans. Zij worden genoemd in den ‘Brief du Salaire’ van April 1304:

> ‘A Kateline Ypremans pour sen service del ospital sour le marchiet 6 ℔,

en in die van November 1304:

> ‘A Kateline, fille Kateline Ypermans pour son solaire del [Hospitael] sour le marchiet 3 ℔. item 3 ℔.[2].

De moeder is dus in den loop van het jaar 1304 om de eene of andere reden door de dochter opgevolgd. Welke diensten zij in het hospitaal van ‘Notre Dame’ op de groote Markt verleend hebben, wordt niet vermeld. Dat wij hier met de moeder en de zuster van Meester Jan te doen zouden hebben, mag Diegerick voor zijn verantwoording nemen; ik waag het niet mij daarover uit te laten, omdat feitelijk elke aanwijzing eener verwantschap ontbreekt.

Een ander punt betreft de vraag of Yperman tot den geestelijken stand behoord heeft. Het was Carolus, die deze onderstelling opperde, omdat in de Chirurgie hier en daar van ‘leeken’, ‘leeke-meesters’ ‘leeke surgijns’ gewag wordt gemaakt, welke uitdrukkingen de beteekenis van ‘laïcus’ of ‘prophanus’, in tegenstelling van ‘klerikus’, kunnen hebben[3]. Maar hij sluit de mogelijkheid niet buiten, dat met leek:

1) Diegerick, blz. 32.
2) Des Marez en de Sagher, I, blzn. 159 en 184. Dezelfde Kateline, fille Kateline, komt ook voor op de rollen van November 1307 - hier heet zij Kateline fille jadis (?) Kateline Ypermans - van Nov. 1308, Nov. 1310, Nov. 1311 en Nov. 1315; en volgens opgaaf van Diegerick ook van de jaren 1317, 1318, 1319, 1320, 1322, 1323, 1324, 1326, 1327, 1328, 1329 en 1332.
3) Een oogenblik ben ik dezelfde meening toegedaan geweest, op grond van de in het Londensche handschrift, op fol. 143 r, voorkomende woorden: ‘meester Jans p Ypermans’, waarvan ik de p voor een afkorting van ‘presbyter’ meende te mogen houden. Bij nadere beschouwing van de fotografische afbeelding, waarmede ik mij behelpen moest, omdat het bestuur van het Britsche Museum geen handschriften pleegt uit te leenen, is mij echter gebleken, dat door deze letter een fijn streepje gehaald is, zoo dat zij vermoedelijk als een lapsus calami moet worden beschouwd.

‘illiteratus’, ‘ongeletterde’ of ‘ongeschoolde’, dus iemand, die geen behoorlijke vakopleiding genoten heeft, bedoeld kan zijn. Op dit standpunt plaatst zich Snellaert[1)], zich daarbij, m.i. terecht, beroepend op eenige plaatsen uit de Chirurgie, welke aan duidelijkheid niet te wenschen overlaten. Zoo wordt in het kapitel over spasmus (blz. 58, kol. b), van ‘leekemeesters’ gesproken als van lieden ‘die niet en weten van der konst’; op een andere plaats (blz. 190, kol. b) van ‘leeke onbekinde.... die niet ne weten van der saken, ende dat es omme datsi gheene kennesse draghen ane de natuere, waer of datsi niet geleert siin’. In plaats van Lanfranc, die zelf een ‘prophanus’ was, riep de moeder van een gewonde de hulp in van een ‘leekemeester’ (blz. 19, kol. a), kortom, overal waar Yperman deze uitdrukkingen of die van ‘valsche meesters die leeck siin’ bezigt, blijkt, dat hij daarbij het oog had op lieden, die geen behoorlijke opleiding genoten hadden, empiristen in den slechtsten zin van het woord, die in die dagen, wegens onvoldoende voorziening in geneeskundig onderwijs en gebrekkig toezicht op de uitoefening der geneeskunst, maar al te talrijk waren.

Behalve de hierboven besproken officiëele stukken, zijn er in de afschriften der Chirurgie nog enkele data, die der vermelding waard zijn.

Op blz. 130, kol. b, treft men een reeds vroeger vermeld verhaal aan van een ernstig ziektegeval, dat Lanfranc in Milaan behandeld heeft.

Yperman laat daarop volgen:

> ‘Dat selve gesciede mij int jaer ons heeren MCCC ende XXVIII ten beghinne typeren ane ene jonghe beghine[2)].’

Snellaert kon van deze plaats gebruik maken om de meening van Daremberg te weerleggen, dat Yperman in 1310 zou gestorven zijn, welke meening gegrond was op deze zinsnede in het handschrift van Cambridge (fol. l v):

> ‘dit (nl. zijn Chirurgie) troc hi ende maecte in dyetscher talen dewelke dat hi bestont te maken om zijns selves zone binnen zijn zelves live ende dat specion[3)] hadde hi binnen der stede van Yperen in welke dienst dat hi sterf int jaer ons heren mccc en x....’

Snellaert, door het geval met de begijn overtuigd, dat het jaartal

1) Bull. d.l. Soc. d. Méd. d. Gand. XXXe Vol., 1863, blz. 333.
2) De handschriften van Londen en Cambridge geven: 1321.
3) Lees: pensioen, in den zin van salaris. Zie Vandenpeereboom, Ypriana IV, blz. 356.

1310 onjuist moet zijn, heeft naar een verklaring gezocht van deze tegenstrijdigheid, welke echter, zooals ik indertijd heb uiteengezet[1], slechts schijnbaar is. Hij houdt de *x* voor een verdraaide $\mathscr{L}$ en neemt dientengevolge 1350 als Yperman's sterfjaar aan. Maar indien Snellaert met het Londensche handschrift bekend ware geweest, dan zou hij wellicht zijn toevlucht tot deze verklaring niet genomen hebben. De x laat aan duidelijkheid niets te wenschen over, wel echter, zooals de lezer heeft kunnen zien, de tekst van het handschrift van Cambridge. Het Londensche is hier veel duidelijker. De overeenkomstige plaats luidt daarin:

> 'ende pensioen hadde binnen der steden van Yperen in welke dienst dat hij sterft [.] int jaer ons heren doe men screef m c c c ende x. doe maecte hij dat werc in die[t]sche...'

Het tweede 'doe' heldert de zaak volkomen op en een punt achter 'sterft' maakt den zin behoorlijk leesbaar. Er is geen sprake van eenig sterfjaar, doch wel van het jaar waarin Yperman de Chirurgie moet hebben geschreven, dat is te zeggen, volgens dengene die deze mededeeling neergeschreven heeft. Of zij juist is, zou misschien betwijfeld kunnen worden op grond van het opschrift, dat zich op fol. 2 r van het handschrift van Gent bevindt. Dit luidt:

> 'Cijrurgie van meester Jan Iperman int Jaer MCCC ende XXVIII.'

Maar, dit dient te worden opgemerkt, de hand is een andere en klaarblijkelijk jonger.

In geen geval is de Chirurgie ouder dan 1305, want er wordt op blz. 182, kol. b, van deze uitgaaf, gesproken van 'den bouc van lilium medicus', dat is Bernardus van Gordon 's bekend werk Lilium medicinae, dat in of na genoemd jaar geschreven moet zijn[2].

In de literatuur heerscht de meening dat Yperman zijn werk oorspronkelijk in het Latijn zou hebben geschreven. Ofschoon Carolus[3] reeds verklaard had, dat 'Jean Ypermans doit être considéré jusqu'ici comme le père de la chirurgie flamande, parce qu'il est le premier qui ait écrit ex-professo, en sa langue maternelle, sur la chirurgie', schreef Haeser[4]: 'Die Chirurgie Ypermans, ursprünglich lateinisch abgefasst, war zunächst für den noch sehr jungen Sohn desselben bestimmt.' Neuburger[5] sluit zich hierbij aan en ook Pagel[6] gewaagt van een latijnschen tekst, waarvan nog slechts het incipit overgebleven zou zijn.

Haeser heeft vermoedelijk Broeckx' uitgaaf van het Handschrift van

1) Janus, XlVe Ann. 1909, blz. 893. Daar vindt men ook de fotografische afbeeldingen der ter zake dienende plaatsen weergegeven.
2) Pagel, Ueber den Theriak, nach einer bisher ungedruckten Schrift des Bernhard von Gordon. Pharmac. Post, 1894.
3) Ann. d.l. Soc. d. Méd. d. Gand XXXII, 1854, blz. 32.
4) Geschichte der Medizin, I, blz. 769.
5) Geschichte der Medizin, II, blz. 519.
6) Handbuch der Geschichte der Medizin, I, blz. 738.

Cambridge voor zich gehad. Leest men den daarin voorkomenden latijnschen aanhef aandachtig over, dan blijkt evenwel niets van een oorspronkelijk latijnschen tekst, maar alleen van latijnsche werken, die Yperman bij het schrijven geraadpleegd heeft.

'Quam ipse tractavit in flamingo ad utilitatem filii suo' heet het ook in laatstgenoemd handschrift, terwijl dat van Brussel 'Quam ipse compilavit etin teutonico redegit filio suo' te lezen geeft. Bovendien vermelden de handschriften, ook het Londensche, dat Yperman de Chirurgie 'getrocken' heeft 'uut alle den auctoers' en 'uten latine ende uten sijn selves verstandenisse' en dat wel 'in dyetseher talen.'

Ik houd het daarom voor waarschijnlijk dat het latijnsche incipit later door een of ander afschrijver, om aan het werk een klassieken glimp te geven, in het afschrift is opgenomen. Dit verklaart dan tevens waarom in het afschrift van Cambridge een dubbel incipit voorkomt, eerst een latijnsch en daarna een vlaamsch.

Ik ben in mijn meening nog versterkt door een zin in het handschrift van Gent, op fol. 105 a (zie blz. 137, noot 1), welke aldus luidt:

> 'Hier wil ic eynde maken vanden anderen boeke dye es van den halze, wairbij ick bydde alle denghenen diere an zullen zien ofte leeren dat sij zullen bydden over denghenen, die desen boec trock uten latyne int vlaamsche.'

En dat hier geen vertaler van een geschrift van Yperman aan 't woord is, blijkt uit het vervolg: 'want ik deedt bij [mijnre l. minne] van dengenen die achter mij soude bliven,' dat is namelijk zijn zoon. En ten overvloede wijs ik nog op een volzin uit de copie van Gent op fol.(3)d (zie blz. 145, kol. b), waarin gesproken wordt van humoren, die volgens Galenos 'ter onsochter steden lopen' en waarop volgt: 'ende aldus segt hijt in latijn: ad locum dolorosum confluent humores', een toevoegsel, dat in een latijnsch stuk natuurlijk geen zin zou gehad hebben.

***

Het is alleszins verklaarbaar dat Carolus, na de kennismaking met Yperman's werken, in opgetogenheid over hun inhoud, zijn landsman den titel van 'le père de la Chirurgie flamande' toegekend heeft.

Deze geschriften waren eeuwenlang der vergetelheid prijs gegeven; geen der bibliographen, zelfs niet de belgische, waren zich van hun bestaan bewust[1]. Wel heeft Van Hulthem, die in 1818 het thans te Brussel berustende perkamenten handschrift van den Londenschen verzamelaar Heber wist te verkrijgen, zich tot een onderzoek gezet, doch hij zag zich genoopt dezen arbeid aan Willems over te laten. En deze bepaalde zich, wat de Cyrurgia en de Medicina betreft, tot een beschrijving van slechts enkele regels[2].

Men mag dus zeggen, dat, toen Carolus zich tot een analyse der

1) In Broeckx' Essai sur l'histoire de la Médecine Beige, Brussel, 1838, komt Yperman's naam niet voor.
2) Bibliotheca Hulthemiana. Gand, 1837, Vol. VI, Manuscrits. No. 193, blz. 45.

Chirurgie zette, niemand bevroedde, welk een groote wetenschappelijke waarde dit werk bezat.

Reeds het feit, dat beide werken in de landstaal geschreven waren, moest het Vlaamsche hart met voldoening vervullen. De Chirurgie getuigde bovendien van een groote belezenheid, en, wat meer zegt, van een vrij belangrijke mate van zelfstandigheid en ervaring van den schrijver; deugden, die voor dien tijd zeker niet tot de alledaagsche gerekend kunnen worden. Carolus vond methoden beschreven, zooals bijvoorbeeld het toesnoeren der bloedvaten, welker uitvinding hij van veel jonger dagteekening waande; hij vond een wijze van wondbehandeling aanbevolen, die van een goeden kijk op het wondheelings-proces getuigde; en van operaties gewag gemaakt, welke men gewoon was tot de vruchten der moderne chirurgische techniek te rekenen.

Geen wonder dus, dat Carolus en zijn landgenooten in Yperman den man meenden ontdekt te hebben, die aan de heelkunst in hun vaderland nieuw leven geschonken en haar een tijdperk van ontwikkeling geopend had. En zij achtten zich derhalve wel gerechtigd hem op eene lijn te stellen met een ander waardig vertegenwoordiger van den Vlaamschen stam, namelijk Jacob van Maerlant, den ‘Vader der dietscher dichtren algader.’

Nu was Yperman buiten kijf een man van beteekenis. De overheidwist zijn kundigheden op prijs te stellen en niet minder zijn medeburgers, die, zooals wij uit de Chirurgie vernemen, in ernstige gevallen niet verzuimden zijn hulp in te roepen. Dat de Vlamingen hem nog gaarne als een toonbeeld van den heelmeester beschouwen, bewijst wel dat zijn naam een zeer goeden klank moet bezeten hebben. Doch dit alles geeft geen antwoord op de vraag naar zijn wetenschappelijke verdiensten. Daarvoor zouden wij gaarne willen weten of Yperman leerlingen gevormd, school gemaakt of op welke wijze dan ook medegewerkt heeft aan de ontwikkeling der Chirurgie. Maar hierover zwijgt de geschiedenis en alleen zijn geschriften kunnen hier eenig licht verschaffen. Carolus was zich daarvan wel bewust, immers hij schreef dat ‘Yperman doit être considéré j u s q u ' i c i comme le père de la chirurgie flamande.’

Van eenigen invloed op zijn tijdgenooten is tot dusver geen spoor gevonden. Te vergeefs zoekt men in de manuskripten der in 1343 voltooide Chirurgie van Thomas Scelling[1)] naar Yperman 's naam. Dit werk, dat in een wetenschappelijk opzicht zeker beneden dat van Yperman staat, vertoont weliswaar talrijke punten van overeenkomst, doch dit komt omdat beide schrijvers uit dezelfde bronnen geput hebben.

1) Van deze Chirurgie bestaan voorzoover mij bekend is, twee papieren afschriften, het eene is eigendom van het Britsch Museum en maakt deel uit van een bundel Tractat. Var. Cirurg. Belgice (Hs. Harl. 1684), welke door de Flou en Gaillard in de Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Akademie (1897, blz. 468) beschreven is. Men zie de beschrijving van dit Hs. aan het eind van deze inleiding. Het andere exemplaar is door Dr. Geyll in de Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage (No. 78 C27) gevonden; het heeft een eenigszins afwijkenden aanhef en een explicit zonder vermelding van jaartal.

Het is evenmin gebleken of Yperman's zoon, van wien in den aanhef der Chirurgie gewag wordt gemaakt, met de lessen zijns vaders zijn voordeel heeft weten te doen. Hij heeft natuurlijk kans gehad zijn vader als stadsheelmeester op te volgen, maar daarvan is klaarblijkelijk niets gekomen, want de familienaam is na 1329 uit de stadsrekeningen van Yperen verdwenen en men heeft, zooals wij reeds gezien hebben, aan Meester Henri le Bril de voorkeur geschonken.

Toch mag men uit het aantal der aan het licht gekomen afschriften der Chirurgie, uit de orthografische verschillen, die zij vertoonen en uit hun ouderdom wel afleiden, dat dit werk gezocht en over een groot deel van het land verbreid was en nog langen tijd na de verschijning gelezen en bestudeerd werd. Sedert Carolus van het Brusselsche handschrift, dat omtrent 1351 geschreven moet zijn, een uittreksel maakte, zijn nog drie papieren exemplaren te voorschijn gekomen, die, naar de watermerken te oordeelen, uit de 15de eeuw dagteekenen, en het is natuurlijk niet onmogelijk dat er meer bestaan hebben en hier of daar nog een exemplaar verborgen ligt. Ongetwijfeld zal tot de verspreiding de omstandigheid bijgedragen hebben, dat het werk in de landstaal geschreven is. Juist daarom moet het den talrijken oneerlijken concurrenten der geschoolde chirurgen, den barbiers, den kwakzalvers en anderen empirici van hetzelfde allooi, die zich van de latijnsche literatuur spenen moesten, bizonder welkom geweest zijn. Dit volkje geraakte daardoor in de gelegenheid kennis te maken met de geneeskrachtige kruiden en zeer samengestelde recepten, door Yperman aan Dioskorides, Galenos, Ibn Mesuë, aan Nicolaas' Antidotarium en Platearius' Circa instans, aan het zoogenaamde Macer Floridus en andere pharmako-therapeutische geschriften ontleend en tevens met groote verscheidenheid van de dierlijke geneesmiddelen, waarvan ook hij, als kind van zijn tijd, een voorstander blijkt geweest te zijn.

Men meene evenwel niet dat het in Ypermans bedoeling gelegen heeft, aan de behoeften van empirici, tooverkollen, oliekoopen en andere lieden van dat slag te gemoet te komen. Integendeel, het was zijn ernstig streven de heelkunst aan de handen van onbevoegden te ontrukken en haar een plaats te verzekeren naast de verwaande Medicina, die te lang reeds de uitoefening van het geneeskundig handwerk beneden hare waardigheid geacht had. Wat die veel gesmade heelkunst wel vermocht, verzuimt hij niet telkenmale te doen uitkomen. Zoo bijvoorbeeld in het relaas over een door zeker ‘leeken meester’ verknoeid geval, waarin echter gelukkig nog baat werd gevonden door den raad van Lanfranc, tot wien zich de inmiddels ter hulp geroepen, doch machtelooze ‘fisisijn’ gewend had. Hij steekt den draak met de ‘zotte phisysiene’, die zich inbeelden het buiten de operatieve behandeling van de grauwe staar te kunnen stellen en deze aandoening, tevergeefs natuurlijk, met ‘purgaciën’ trachten te bestrijden. Maar hij gaat niet minder fel te keer tegen de ‘leeken surgijns’, de ‘valsche meesters, die leec siin’ en tegen de ‘leeke onbekinde, die niet ne weten van der saken, omdat si gheene kennesse draghen ane de

nature, waeraf datsi niet geleert en siin'. Bizonder slecht is hij te spreken over zekeren 'meester Willem van Ziericzee, in Vlaanderen,' die zonder onderscheid alle soorten van wonden, zonder ze toe te naaien, met een zalf van bokken- en schapensmout, met spaansch groen vermengd, placht te behandelen en zich niet eens de moeite gaf de pleisters behoorlijk te ververschen. En over Lise Pauwels, het 'wijf' uit Poperinghe, die, in navolging van Cato, alle wonden met roode koolbladeren bedekte, met dit gevolg dat wel velen genazen, maar ook velen stierven. En niet minder ergert hij zich aan 'meester Anceel van Grenuwen', onder wiens behandeling 'er meer starf dan genas'. Hoewel deze meester 'niet was van de genen, die redene bekenden, maar van den gemeinen leeken lieden', ging er toch een groote roep van hem uit, en 'was hi vele meer geprijst dan alle dandere meesters, die bi der const wrochten'. Waaruit men, zoo besluit meester Jan filosofisch, wederom leeren kan, dat in de wereld 'goede vente' meer gewin brengt dan 'goede ware.'

Het beste middel om de heelkunst te verheffen, zoekt hij in vermeerdering van natuurwetenschappelijke kennis en in een vereeniging van de beide hoofdtakken van de geneeskundige wetenschap. 'Het ware oec nuttelijc,' zoo schrijft hij in het hoofdstuk over 'bocium', 'dattie surgijn ware medicijn, ende oec recht, alsi waren ten beginne, alse Ypocras ende Galienus ende Avicenna, ende also mer noch vint in andren steden opten dach van heden.' En hij trachtte zijn stelling, dat de beoefening èn van genees- èn van heelkunst voor den enkeling mogelijk was, door het schrijven van een leerboek over inwendige ziekten klem bij te zetten.

Ook uit andere plaatsen blijkt hoe Yperman het welzijn van zijn vakgenooten ter harte hing. Telkens grijpt hij de gelegenheid aan, hun uit zijn rijke ervaring de middelen aan de hand te doen, waarmede zij het vertrouwen hunner patiënten kunnen winnen en hun goeden naam bestendigen. Het zijn, naar de gewoonte van dien tijd, ook wel eens kleine kunstgrepen, die hij den arts aanprijst om de zieken en hun nabestaanden voor zich te winnen, en zelfs een leugentje om bestwil acht hij ter bereiking van dit doel wel geoorloofd. 'Ende emmer en segt den gewonden niet anders dan dat het wert een lange cure. Want troestedine dat hi soude siin op enen corten tijt del[i]vereret van den ysere ende hijt logene vonde, hi soude u te min betrouwen.' Ook acht hij het raadzaam de behandeling van een hopeloos geval bijtijds op te geven, opdat de goede naam niet in opspraak kome, een raad, die echter niet nieuw en reeds door vele voorgangers gegeven was. Staat de familie niettemin op voortzetting van de behandeling, verzuim dan in geen geval, zegt hij, haar van het dreigende onheil te rechter tijd in kennis te stellen; want 'comet ten archsten, so en werdire niet met geblamert ende ghij zult behouden [der] vrienden vrientscap.'

Welke hooge eischen hij overigens aan zijn kunstbroeders stelt, leert men uit het vierde kapittel van het eerste boek der Chirurgie. Dit geeft in hoofdzaken de in de toenmalige geneeskundige literatuur

algemeen verbreide medische deontologie weer, welke door Yperman, onder eerlijke vermelding van de bronnen, aan de klassieken en hunne kommentatoren is ontleend.

Het afschrijven van deze medische fatsoensleer doet vanzelf de vraag rijzen, hoe het met Yperman's oorspronkelijkheid gesteld is. Hij heeft ons haar beantwoording zeer gemakkelijk gemaakt, want op enkele uitzonderingen na verzuimde hij nimmer de auteurs te noemen, wier denkbeelden en methoden hij tot de zijne gemaakt heeft. En dat waren niet slechts de allereersten, want een middeleeuwsch geneeskundig werk zou zonder de namen van een Galenus of van een Avicenna al zeer weinig opgang gemaakt hebben, doch ook de dii minores, met wier werk het zijne zeker op één lijn gesteld mag worden. Dank zij deze ruiterlijke handelwijze, waaraan menig tijdgenoot een voorbeeld had kunnen nemen, bespeuren wij dat Yperman zijn anatomische en physiologische kennis, zijn theoretisch-geneeskundige beschouwingen, de behandelingsmethoden der inwendige ziekten, de gekompliceerde receptuur, alle aan vroegere schrijvers ontleend heeft. Maar het blijkt tevens, dat hij, waar het op chirurgische zaken aankwam, een prijzenswaardige mate van zelfstandigheid heeft weten te bewaren, zoodat hij in dit opzicht bij de voornaamste chirurgen van zijn tijd niet achter staat. Het lijdt geen twijfel of hem stond een voor dien tijd welvoorziene bibliotheek ten dienste; hij somt een aantal geneeskundige werken op en spreekt van ‘onsen bouc, die men heet ebe mesue’ of van ‘onsen antidotarius’, uitlatingen, die Broeckx op een dwaalspoor gebracht en tot de naïve veronderstelling geleid hebben, dat deze werken uit Yperman's pen zouden zijn gevloeid. Een aan deze uitgaaf toegevoegde ‘Lijst van Schrijvers’, leert dat Yperman, alvorens zich tot schrijven te zetten, de literatuur vlijtig bestudeerd heeft, maar hij beschikte klaarblijkelijk ook over een groote ervaring, want hij geeft over menig punt zijn eigen oordeel onomwonden te kennen en durft operaties te ondernemen, die beheersching der techniek en veel zelfvertrouwen verraden. Hij koestert de overtuiging dat alleen grondige kennis van de natuur den grondslag van medische kennis kan vormen, is wars van bijgeloof en bezit bovendien den niet geringen moed dit openlijk te verkondigen. Aangaande het geloof in de macht der Fransche koningen door louter aanraking klierziekte te kunnen genezen, merkt hij lakoniek op: ‘vele geneester met haren gelove ende onderwilen genesen sulke niet.’ Niettegenstaande andere chirurgische werken als afdoend middel tegen scrophulose aan de hand doen, dat ‘men den sieken leiden soude op een lopende water up Sente Jansnacht in den somer, ende doene daerop bloeden, so dat dbloet valle int water’, acht hij een behandeling met zekere zalf ‘die rechte cure, entie sekerste’. Dat ‘scaertmonde’ of hazelip toegeschreven moet worden aan het eten van haas of eenig ander dier door de moeder, noemt hij ‘grote logene’, want, zoo merkt hij op, ‘het siin menech scarde in lippen, wies moeder noyt en aten hasenvleesch no en sagen robaerde van der zee.’

Over Yperman's anatomie en physiologie valt niet veel bizonders te zeggen. Ondanks dat hij als zijn meening te kennen geeft, ‘dat elc surgijn es sculdech te weten hoe die leden van den mensce binnen siin gemaect’, vindt men toch eigenlijk alleen in de eerste boeken zijner chirurgie, die over de aandoeningen van het hoofd handelen, eenige zeer oppervlakkige mededeelingen en beschouwingen, waarbij een tot in bizonderheden afdalende teleologische zienswijze het ‘leitmotiv’ vormt. Zoo vernemen wij dat ‘thoeft es ront, omdat te meer houden soude in even vele steden, ende omdat ront ene scone vorme es. Ende omdat herde slagen of vallen of werpingen te min daeraen souden daken ende te lichtelikere af souden scieten.’ Verder, dat de neus aan de punt kraakbeenig is, ‘want ware dende van den nese voren been, het soude menechwerf breken ende dan soude de mensce dansichte hebben ontscepen’; dat ‘thoeft te scoenre es omdat haer op heeft,’ en de uitwendige gehoorgang gebogen, wijl dit ‘Gode goet dochte’.

Yperman's pathologie - natuurlijk is hij de leer der humoren toegegedaan - kunnen wij stilzwijgend voorbij gaan, want zij vormt al evenmin de sterkste zijde van het boek en hetgeen hij op dit gebied ten beste geeft is geheel, en nog wel oppervlakkig, aan de klassieken ontleend.

Ook in de therapie van de inwendige ziekten - of beter gezegd van die ziekten, welke destijds met inwendige middelen plachten behandeld te worden - vinden wij zeer veel, dat aan de Grieken en aan de Arabieren herinnert. Het werk, in 't bijzonder het laatste deel, hetwelk alleen in het handschrift van Cambridge aangetroffen wordt, vloeit over van zeer ingewikkelde recepten, van de soort, die men in Nicolaus' Antidotarium vinden kan. Het hoofddoel is de ‘purgacie’ der kwade lichaamssappen, waartoe artsenijen als yeralogodion, Theodoricum anacardion, pillen cochias rasis, yera-pigra Galieni en dergelijke aanbevolen worden.

Hoewel de drektherapie haar grootste triomfen nog vieren moest, stond zij toch in Yperman's tijd, en trouwens veel vroeger reeds, in hoog aanzien. Yperman prijst ‘geets cotelen’ tegen ‘scrofulen of sconinx evel’ aan en ‘duvenmes’, ‘stront van den osse’, ‘mes van den mensce’ en ‘menschenquaet’ - dit laatste in zonderlinge verbinding met ‘blaeu laken’ tot asch gebrand - tegen apostemen, fistels en kanker. Het zijn altegader middelen, welke nog lang niet uit den artsenijschat der volksgeneeskunde verdwenen zijn. Van de overige middelen van dierlijken oorsprong, die, het zij ter loops opgemerkt, het veelvuldigst in het handschrift van Cambridge genoemd worden, noem ik nog ‘hasenhaer’, tot bloedstelping aanbevolen, ‘ganzen, hinnen- en hanensmout’, ‘vetheit van den beere’, en ‘van der gheeten’ tegen allerhande soorten van huiduitslag; en, als merkwaardig uitvloeisel van een konsekwent volgehouden orgaantherapie, ‘solen van oude scoen’ tegen ontvellingen en brandwonden. Yperman bezigt ‘roode slecken’ tegen klieren, miereneieren tegen doofheid, slangevleesch en maden tegen melaatschheid. Hij past het verbeende gedeelte

van het hertenhart op aambeien, de tot asch verbrande hondenkop en de padde op fistels toe, maakt gebruik van ‘wijfsmelc’ tegen oogziekten, van duiven- en menschenbloed tegen breuken, en, in navolging van Plinius, van ‘waeter daer een doot mensche in ghedwegen is’ tegen beenzweer!

Hiertegenover staat dat Yperman's artsenijschat ook zeer rationeele middelen bevatte. Zoo schrijft hij een pasta tegen tandpijn voor, waarin hyoscyamus het hoofdbestanddeel vormt. Poeder van eierschalen beveelt hij tegen neusbloeding aan en zelfs de eveneens daartegen aangeprezen prikkeling van de borsten is niet zoo onzinnig als het wel lijkt. De meeste zijner recepten tegen slijm vlies aandoeningen bevatten samentrekkende stoffen en zijn middelen tegen huidparasieten zijn dezelfde als thans nog gebruikt worden. Welk een taai leven sommige methoden hebben, bewijst het nog niet lang geleden toegepaste middel om bij favushoofdzeer de haren uit te trekken, n.l. de pikpleister, welke wij bij Yperman onder den naam van ‘ruggene huve’ ontmoeten. Natuurlijk speelt ook de aderlating een voorname rol en dat Yperman al evenmin tegen een rijkelijke aftapping opzag als later Sydenham en Bouillaud, bewijst zijn raad om bij levensgevaarlijke keelaandoeningen den zieke te laten ‘tot hi gaet in onmacht.’

De diëtetische voorschriften, welke Yperman nimmer verzuimt te geven, kunnen over het algemeen onze goedkeuring wel wegdragen en hetzelfde geldt van zijn hygiënische maatregelen, als het mijden van ongekookt water en van sneeuwwater, het verbod van den coitus onder bepaalde omstandigheden en het gebruik van warme en koude baden.

De tot dusver opgesomde bizonderheden vormen intusschen voor ons niet het belangwekkendste deel van Yperman's boek, want het meerendeel is, het valt niet te loochenen, louter compilatie. Natuurlijk zullen wij meester Jan om dit soort van werk niet hard vallen, want het afschrijven en het excerpeeren werden nu eenmaal in de middeleeuwen tot hoogst verdienstelijken en wetenschappelijken arbeid gerekend, en het zou van ondankbaarheid getuigen, als wij die verkleinden, want hoeveel oude kennis is daardoor niet voor teloorgaan behoed geworden? Aangezien Yperman het tamelijk wel verstond in een beknopt bestek een overzicht te geven van den stand der geneeskundige wetenschap en zijn ervaring hem tevens in staat stelde het kaf van het koren te scheiden, heeft hij, in een tijd dat de boeken uiterst schaarsch waren, met zijn uittreksel zijn collega's werkelijk een goeden dienst bewezen.

Op ons evenwel oefent het eigenlijke chirurgische deel van het werk grooter aantrekkingskracht uit. Hier doet Yperman zich van zijn besten kant kennen en toont hij zich een zeer bekwaam praktikus, die zijn vak ter dege beheerscht. Aan uitgebreide kennis der literatuur paart hij een kritischen zin en een nuchter oordeel, die hem voor al te slaafsche navolging van zijn voorgangers behoeden. De wondbehandeling is hij volkomen meester en als opera-

rateur beschikt hij over den noodigen durf, die echter, dank zij zijn bedachtzaamheid, nimmer tot driestheid overslaat. Tevens toont hij een hart te bezitten, dat warm voor zijn patienten klopt. ‘Hieraf’, zoo schrijft hij in een der hoofdstukken over de behandeling van klieren, ‘hieraf so vorsiet u wel, dat gi den zieken niet en avontuert no u selven niet en brinct in pelloten[1)], alse menech meester hem selven heeft [ge]bracht, bi dat hijs niet en conste, of bi roekeloesheiden.’ Hoe minder ingrijpend de maatregelen des te beter, en waar men dus met een eenvoudige snede volstaan kan, daar ga men niet over tot een kruisgewijze, al werd die destijds bij het openen van abscessen en het uitpellen van gezwellen gaarne toegepast, ‘want men es sculdech den mensce te genesene metter minster pinen ende metter minster lixemen.’ Die zorg voor ‘scone’ en kleine lixemen of litteekens verraadt den man, die zijn beroep niet als een ruw handwerk, doch als een kunst opvat. ‘Piint u altoes om ene cleine lixeme te maken’, raadt hij aan en hij doet, door bespreking van de richting der huidsnede en van de nabehandeling, de middelen aan de hand om dit doel te bereikcn.

Het verbaast ons niet dat aan de wondbehandeling, het voornaamste deel immers van de toenmalige heelkunst, de ruimste plaats is toegekend. Zij vormt ontegenzeggelijk het uitvoerigste en tevens het beste deel van het werk. Het gebruik van wijn als wondmiddel leert ons Yperman als een aanhanger van Hugo van Lucca's methode kennen, welke er op gericht was het wondheelingsproces door het bevorderen van de onmiddellijke vergroeiing der wondvlakken te bekorten. Zij was een groote verbetering, vergeleken bij de handelwijze van Roger, Roland en der Vier Meesters, die in de ettering een natuurlijke schakel van het genezingsproces zagen, welke derhalve door prikkelende middelen zoo mogelijk nog bevorderd diende te worden.

De reinigingsmaatregelen, door Yperman aanbevolen, als het zorgvuldig uitwasschen der wonde, het scheren der haren in de omgeving, het verwijderen van vreemde voorwerpen, verdienen, van een antiseptisch standpunt bezien, toejuiching. Zij bewijzen, even als de hier achter te noemen maatregelen, dat de wondbehandeling in de middeleeuwen reeds een vrij hoogen trap van ontwikkeling bereikt had. Sterken nadruk legt Yperman op zorgvuldige bloedstelping, waartoe hij dezelfde middelen bezigt, als waarvan men zich thans pleegt te bedienen, namelijk dichtdrukking, toeschroeiing, onderbinding en omsteking van het vat. ‘Die sekerste cure van bloede te stremmene es dat men die arterie of adere uut hale ende mense verdraye ende toebinde daerna’, en nu mogen er ‘selke meesters siin diere op leggen gebernde plumen ende andere gebernde vilt’, maar, verzekert meester Jan, ‘ic heb u geseit na minen wetene dbeste dattie oude meesters antierden. Ende ic en wasser noyt met bedrogen.’

1) Opspraak.

Het toenaaien van de wonde placht Yperman met groote zorgvuldigheid te verrichten. Opdat de wond overal, ook in de diepte, goed sluite, geeft hij den raad met het hechten ‘in de middewaert’ te beginnen en tevens de steken behoorlijk diep te leggen. Anders vergadert zich allicht etter op den bodem en dan ‘so comter af som wile lanc werc.’ Toch zou het verkeerd zijn de drainage te verwaarloozen en daarom moet in een der hoeken, en wel in de laagst gelegene, een ‘wiekje’ gelegd worden, waarlangs de etter kan afvloeien. Dat aan de instrumenten hooge eischen gesteld worden, leert de beschrijving van de naalden, welke moeten zijn ‘driecantech, entie oge moet siin gegracht, dattie draet mach liggen in die gracht, so en werdet niet te dickere an die oge.’ Want, dit zij ten gerieve van den leek opgemerkt, daardoor zou het steekkanaal maar onnoodig wijd en allicht een ongewenschte verscheuring van het weefsel veroorzaakt worden.

In de diagnostiek en de behandeling van schedelwonden, al of niet gecombineerd met schedelbreuk, moet Yperman een groote bedrevenheid bezeten hebben. De uitvoerigheid, waarin hij hier vervalt, verraadt voor dit onderwerp een bizondere voorliefde. Zijn ondervinding op dit punt blijkt niet gering geweest te zijn, want hij weet verscheidene gevallen uit zijn praktijk aan te halen om zijn inzichten te staven. Na verteld te hebben dat Bruno, Lanfranc en anderen op de ontbloote dura mater een zoogenaamden ‘pulvis capitalis’ plegen te leggen, gaat hij aldus voort: Nu verstaat mine lere en wat mi gesciede. Ic ruimde die wonde so dat ic die scerve al bloot hadde, ierst thaer afgescoren; ende daerna wiecticse.....’ En om de doeltreffendheid dezer maatregelen nader toe te lichten, laat hij dan het verhaal volgen van een jongen, wiens hoofd zoodanig verwond was, dat ‘therssenbecken al ontwee was ende deen been gescoten onder dander.’ Fluks een mes genomen en de huid zoo ver gekliefd, dat de barst overzien kon worden en voor de behandeling toegankelijk werd, dit was de rationeele methode, die Yperman hier in praktijk bracht en wel met zulk goed gevolg, dat de patient na eenigen tijd weer bijkwam, den handigen heelmeester tot diens niet geringe voldoening ‘oom’ heette en na verloop van tijd volkomen genas. Dezelfde behandeling pastte hij nog toe op een anderen knaap en op een ‘jonfroukijn’, die door een paard tegen het hoofd geslagen waren, op een ‘ouden cnape’, dien men met een ‘plommeye’ de hersenpan ingedeukt had, en op ‘vele andere in Ypere in Vlaenderen ende daeromtrent’.

De kapittels over de andere aandoeningen van het hoofd, van oog, oor, neus, keel en mond, moet ik kortheidshalve stilzwijgend voorbijgaan, schoon ik ternauwernood de verzoeking weerstaan kan, in den breede over deze belangrijke onderwerpen uit te weiden.

Wat de overige deelen van het werk betreft, zij opgemerkt dat de stijl van het zevende boek, hetwelk over de ledenmaten handelt, allengs een ander karakter aanneemt en zich kenmerkt door zekere haastigheid in het beschrijven, hetgeen de vraag doet rijzen of het

Yperman wellicht aan tijd en gelegenheid ontbroken heeft om zijn arbeid op denzelfden breeden grondslag voort te zetten als waarop hij haar heeft aangevangen. Met dit boek loopen de Brusselsche en Gentsche handschriften ten einde, en wat verder volgt, komt alleen in het manuscript van Cambridge voor. Dit deel, waarin de ziekten der buik- en geslachtsorganen, melaatschheid, pokken, mazelen, wondroos, kanker een beurt krijgen, steekt, wat duidelijkheid en uitvoerigheid betreft, en ook in taalkundig opzicht bepaald ongunstig bij de voorgaande boeken af. Maar wie weet hoezeer het oorspronkelijke werk onder het afschrijven, hetgeen immers lang niet altijd door bevoegden geschiedde, geleden heeft? Opmerkelijk is het dat een groot deel der recepten in het handschrift van Cambridge in het latijn, en niet van het fraaiste, vervat zijn.

Niettemin bevatten deze laatste boeken nog tal van merkwaardige zaken, die de hedendaagsche heelkundige in een middeleeuwsch chirurgisch leerboek niet zoeken zou. Daaronder is wel weer veel dat Yperman aan anderen ontleend heeft, maar hij blijft zich toch telkens een eigen oordeel voorbehouden. Zoo gaat hij inzake de behandeling van breuken met zijn eigen ervaring te rade en volgt een methode, welke hem zoo goed voldeed, dat hij alle meesters ‘bidt’ haar eveneens toe te passen. ‘Ic ghenas’, schrijft hij, ‘vele lieden der met - namelijk “met drancken ende met plasteren van buten der op gheleit ende wel derboven ghecussineelt” - binnen der stede van Ypere, die ghescoert waren, maer alst nieuwe ende versch was’. ‘Maar’, zoo gaat hij voort, ‘ic doe jou weten alse de rupture een jaer out is, dan moetet ghesneden wesen metter hant. Ende ic bidde alle meesters alse die rupture out is, datsi hem dat niet vermeten te ghenesen, want hets oncurable ende ondoenlic ende ongheneselic sonder sniden.’

Dat hij niet schuwde het mes te hanteeren waar het pas gaf, bewijst ook het bekende geval van de begijn, die aan een abces aan den hals leed, en die hij, op het voorbeeld van Lanfranc, na de operatie, welke gevaarlijk genoeg kan geweest zijn, met behulp van een zilveren pijpje kunstmatig moest voeden. Intusschen verloor hij de grenzen van zijn kunst niet uit het oog. Al beweren velen dat men afgeslagen lichaamsdeelen weder kan doen aangroeien, gelooft het niet, zegt hij, zij geven ‘den volke logene te verstane’.

Doch genoeg! Beter dan deze enkele aanhalingen vermogen, zal de studie dezer Chirurgie zelve den lezer een denkbeeld kunnen geven van de beteekenis van dezen oud-vlaamschen heelmeester, die, hij moge dan voor de wetenschap geen nieuwe wegen gebaand hebben, toch een eervolle plaats zal blijven innemen in de annalen der Chirurgie, terwijl hij wegens zijn verdiensten als schrijver, zijn pogingen tot verbreiding van chirurgische kennis, zijn streven naar verheffing van zijn stand en zijn praktische bekwaamheden, zonder twijfel tot de verdienstelijkste vertegenwoordigers der heelkunst in Vlaanderen gerekend mag worden.

***

Broeckx heeft voor zijn uitgaaf van Yperman's Chirurgie uitsluitend van den tekst in Ms. A 19 van de Boekerij van S. John's College te Cambridge gebruik gemaakt, niettegenstaande hem het bestaan van twee andere, namelijk het perkamenten exemplaar van Van Hulthem en een papieren, dat aan Dr. Snellaert toebehoord heeft, bekend was. Inmiddels is door de Flou en Gaillard[1] op een vierde afschrift de aandacht gevestigd, hetwelk deel uitmaakt van den bundel Ms. Harl. 1684 van het Britsch Museum. Ik laat van deze handschriften, welke alle voor mijn uitgaaf gediend hebben, hier een beschrijving volgen.

Ms. 15624-41, Kon. Bibl. Brussel.

Deze bundel is in 1818 uit de verzameling van den Londenschen boekenliefhebber Heber in handen van Van Hulthem overgegaan en na diens dood in het bezit van de Bourgondische Bibliotheek, thans Koninklijke Bibliotheek te Brussel gekomen. J.F. Willems gaf er een beschrijving van, welke opgenomen is in: Bibliotheca Hulthemiana[2] onder den titel van ‘Aloude belgische natuerkunde van den mensch, in de dertiende en veertiende eeuw.’

Hij bestaat uit 147 goed geconserveerde perkamenten bladen, klein 4° formaat, 0, 21 × 0,15 M. oppervlakte, en is, wat het proza aangaat, in twee kolommen, elk van 50 regels, beschreven. Uit een notitie op het achterste schutblad blijkt wie indertijd de eigenaar geweest is:

> Scriptor qui scripsit cum Christo vivere possit.
> Cum nomine aptum Godefridus Leonijs
> Sit sic vocitatum, Notarius et
> Aromatarius Mechlinensis.

Een paar andere plaatsen geven den tijd aan, waarin het Hs. afgeschreven is. Op fol. 21 v. leest men:

> Explicit antidotarius scriptus anno
> Domini 1351 in die beati Ypoliti martiri.
> Finito libro sit laus et gloria Christo
> Dexteram scribentis benedicat lingua legentis.

Aan het einde van den tweeden kolom op fol. 27 r. staat geschreven: Deo gratias per Johannem de Altre. Deze is vermoedelijk afschrijver van het Ms.

Het schrift is vrij klein, doch duidelijk en regelmatig. Behalve enkele beginletters, die rood gekleurd zijn, bevat het Hs. geen versierselen. Slechts is van de eerste letter van Yperman's Chirurgie, een H, meer werk gemaakt. Willems schrijft dat de dubbele i bestendig ii en niet ij is, geschreven hetgeen echter lang niet altijd het geval is.

Het stelselmatig volgehouden afkortingsstelsel betreft de uitgangen n, d e , a e r , e r , e t , en de voorzetsels p e r , c o n en s u b , benevens ra, r e , r o , a r , e r en o r . Zij worden door de gebruikelijke afkortingsteekens aangeduid. De u en de v worden door u, de dubbele u door w weergegeven.

1) Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Akademie, 1897.
2) Vol. VI, Manuscrits, blz. 45.

Voor de interpunctie is van geen andere teekens gebruik gemaakt dan de punt en een ¶. Hier en daar zijn enkele woorden, bijv. eigennamen, onderstreept of, zooals met de opschriften der hoofdstukken het geval is, doorgehaald. De getallen, die de volgorde der hoofdstukken aangeven, bevinden zich in margine. Ook vindt men daar enkele uitdrukkingen, die op den inhoud van den tekst wijzen, als colirie, cure, zalve, dranc, plaester, enz. Ik heb ze, evenals enkele in margine aangebrachte verbeteringen, weggelaten, aangezien zij van geen belang zijn.

Aan het hoofd van de bladzijden bevinden zich de namen van de organen, welke besproken worden, als hooft, mont, kele. Na het hoofdstuk over de 'kele' komt deze inhoudsaanwijzing niet meer voor.

De inhoud van den codex is zeer verscheiden, maar toch hebben de verschillende geschriften alle in meerdere of mindere mate betrekking op de natuur- en geneeskunde, zoodat men met Willems terecht van een 'Natuerkunde van den mensch' kan spreken.

De verhandelingen zijn:

1. blad 1 - 6 r. Een soort van Kosmografie, een 'natuerkunde van het heelal', zooals Willems het stuk noemt.

2. fol. 6 v. - 8 v. Voorschriften ter bereiding van waters, als oogwaters, en oliën, bijv. olye van rosen, van vyoletten, benevens recepten tegen sproeten, overmatigen haargroei, enz. Het stuk vangt aan met: Aqua vite. dats water des levens. of levende water. De laatste kolom wordt bijna geheel in beslag genomen door een verhandeling over de herkenning van de teekenen van den naderenden dood: Dit siin tekene daer men den veygen mede kent.

3. fol. 9 v. - 21 v. Een vertaling van Nicolaus' Antidotarium. De aanhef luidt: Dese boec heet Nicolaus. ende oec so heefthi enen andren name alse antidotarius. In den welken siin geordineert vele manieren van confexiën, welc confexie te verstane es vergaderinge van vele simpelremedicinen ende substanciën.

Dit stuk is, voor zoover mij bekend, de eenige middelnederlandsche vertaling van het beroemde, in de eerste helft der XIIde eeuw verschenen, werk van den salernitaanschen geneeskundige Nicolaus, dat den grondslag vormt van vele later verschenen pharmakopeëen en herhaaldelijk gecommenteerd is. Op een der commentaren, het 'circa instans', kom ik later terug.

De Biblioth. Nat. te Parijs bezit twee fransche vertalingen, die door P. Dorveaux uitgegeven zijn (Zie de Literatuurlijst en tevens de Lijst van Schrijvers onder Nicolaus).

Van de 139 voorschriften die het Antidotarium bevat, komen 130 in deze middelnederlandsche vertaling voor en zij is dus volledíger dan de fransche met haar 85 recepten. De volgorde der confexiën, latuariën, opiaten, cyropen, trocisken, onguenten etc., is alfabetisch. Het eerst komt het beroemde 'aurea alexandrina', het laatst 'zingiber conditum'. Aan het slot treft men het reeds genoemde

jaartal aan, waaruit men den ouderdom van het Ms. afleiden kan.

Het antidotarium wordt op fol. 21 v., 1e kol. onmiddellijk gevolgd door eenige prognostieke wenken en opmerkingen aangaande den pols. Dit stukje beslaat niet meer dan een kolom, en vangt aldus aan: Die mensce die leget in ziecheiden ende men hem tast sinen puls. Slaet hi effene ende zoetelec. so es men in hope dat hi sal genesen ende termineren ende trecken ter baten. Ende slaet hi oec. 2. slage en ten derden oneffene. die oneffen slach bediet die doot.

4. fol. 22 r. - 27 r. Handleiding bij het onderzoek der urine. Zij vangt aldus aan: Dese leringe van orinen bescrijft ons meester Gielijs van Salerne. ende nam sine materie uut Ysaacs boeke.

Over de meesters Gielijs en Ysaac, zie de Lijst van Schrijvers. Aan het slot van deze handleiding treft men den naam van den vermoedelijken afschrijver aan.

5. fol. 27 r. - 45 v. Een geneeskundige werk aanvangende met: Avicenna die wise meester seit dat de mensce es gemaect van der Aerden. Vooraf gaat: die tafele van Avicenna. omme elke ziecheit te vindene biden getale datter op staet.

Het stuk is verdeeld in 48 hoofdstukken; het eerste draagt tot opschrift: Ende ierst van den tekenen daer men die complexie mede bekent; het laatste: van den vede raet.

Er worden in deze verhandeling verschillende auteurs vermeld, o.a. Jan Braemblat, dezelfde die ook in Yperman's Chirurgie voorkomt.

6. fol. 46 r. - 47 r. De nature ende manieren van alle lieden, een verhandeling over de elementen en de complexiën.

7. fol. 47 v. - 48 r. Een ‘gelaetkunde’ naar Hippokrates.

8. fol. 48 v. - 51 v. Een tweede geschrift over de urine, aldus aanvangend: Dese leringe van orinen bescreven dese meestren alse meester gielijs van saleerne. ende ysaac. ende theophilus.

Met dezen Theophilus is bedoeld Theophilus monachos, de schrijver van een boek over urine en van een ander over de ontlasting. (zie Literatuurlijst, v. Töply).

9. fol. 52 r. - 53 v. Dit siin .24. tekene der doot die Ypocras met hem dede graven, gevolgd door eenige latijnsche geneeskundige voorschriften.

De ‘tekene’ eindigen aldus: Ende dese .24. tekenen waren vonden in Ypocras graf in. 1. yvoren busse.

10. fol. 54 r. - 73 v. Een geneeskundig geschrift, aanvangende: Desen boec sprect van medicine ende ten iersten....

Het stuk bevat 42 kapittels; het eerste heeft tot opschrift: Van enen cortse die effimera heet; het laatste: van dat den man sine nature sciet siins ondankens.

De inhoudsopgaaf bevindt zich achteraan op fol. 73 v., 2e kolom.

Het werk eindigt hiermede: Explicit medicina magistri iohannis dicti Ypermans. deo gratias Amen. Het is door C. Broeckx in 1867 te Antwerpen bij J.E. Buschman uitgegeven.

11. fol. 74. r - 75 r. Een gedicht van 484 verzen over gezondheidsregelen, dat door Willems voor een uittreksel van Jacob Maerlant's Heimelijcheit der heimelijcheden gehouden wordt.

12. fol. 75 - 77 r. Uittreksels uit Maerlant's Naturen Bloeme.

13. fol. 77 v. - 85 r. Een ander gedicht van 2400 regels over 'heimelijcheden van mannen en vrouwen', hetwelk eindigt: expliciunt mulierum secreta. Voor nadere bijzonderheden verwijs ik naar Willem's beschrijving.

14. fol. 85 v. - 88 v. Een Chiromantie, uit 17 kapittels bestaande.

Bovengenoemd dichtwerk en deze chiromantie zijn uitgegeven door N. de Pauw in Mnl. ged. en fragm. dl. I.

15. fol. 89. Een gedicht van 118 regels, 'geestelijke minne' geheeten.

16. fol. 91 r. - 107 r. Hier sal men verstaen in desen boec die leringe van dyascorides den wisen meester ende van circuminstance den wisen meester. welke desen boec gemaect hebben. die geheten es herbarijs. Ende es leringe van allen cruden die men orbort in medicinen ende in surgiën die nuttelijc siin den lichame omme die ziecheiden te verweerne ende gesonde te behoudene.

De vertaler dwaalt als hij onder circuminstanse 'een wisen meester' verstaat. Zie Platearius, in Lijst van Schrijvers.

17. fol. 107 r. Dits de tafele van meester Jan Ypermans surgie.

Fol.107 v. Hic incipit cyrurgia magistri Johannis domini Ypermans etc.

De Chirurgie eindigt op fol. 147 v. Bovenaan de tweede kolom van deze bladzijde leest men:

> Laus tibi sit Christe
> Jam labor explicit iste.

en op fol. 148 r:

> Scriptor qui scripsit cum Christo vivere possit.
> Cum nomine aptum Godefridus Leonijs
> sit sic vocitatum Notarius et
> Aromatarius Mechlinensis.

Beide notities schijnen volgens het schrift in de 15de eeuw geschreven te zijn.

Ms. A 19, S. John's College Library, Cambridge.

Dit goed geconserveerde papieren handschrift is, te oordeelen naar het watermerk, nl. een ossekop, welke de meeste overeenkomst vertoont

met No. 14198 van Briquet's groot werk over Watermerken[1)], uit de XVde eeuw afkomstig. De band bestaat uit hout en leder en is versierd met een fraaien bandstempel, voorstellende St. Michiel, den draak verslaande. Volgens een mededeeling van Prof. W. de Vreese uit Gent zou deze stempel op zijn laatst in 1543 gebezigd zijn.

De bundel bevat twee gedeelten, een van 81 bladen en een van 19. De afmetingen der bladen zijn 0,286 × 0,21 M. Zij zijn beschreven in twee kolommen, van 0,203 × 0,064 M., die door lijnen begrensd zijn en elk 50 regels tellen. De eerste initiaal, een H, in blauw met roode ornamenten, is tamelijk fraai. De overige hoofdletters zijn enkel in rood, de opschriften der kapittels eveneens. Het schrift is duidelijk, niet verbleekt; de letters zijn vrij groot. Eenige voorbeelden van het schrift vindt men in Janus, Xe Ann, 1905, blz. 544. Fol. 1 r. draagt tot opschrift, in een hand van jongeren datum en staande letter: Ypermannis Medicina. Daaronder in rood: Hier beghint die Cirurgie van Meester Jan Yperman (zie blz. 5, noot 1). Dan volgt: Hic est practica, enz. De drie eerste kolommen geven de inhoudsopgaaf van het eerste boek. Daarna volgt een tweede incipit: Hier begint die cirurgie, enz. Het werk eindigt op fol. 161. Dan volgen zes blanke bladen en op een nieuw fol.: Hier beghint die jon lanfranc. Ende hij begint erst an dat hooft. Het slot van dit gedeelte bevindt zich op fol. 17: Explicit lanfrancus juvenis. Op deze bladzijde en op fol. 18 en 19 komen nog eenige recepten voor, die met een andere hand geschreven zijn.

Onder ‘jon lanfranc’ en ‘lanfrancus juvenis’ moet niet anders verstaan worden dan de Chirurgia parva van Lanfranc van Milaan.

De in dezen band voorkomende Chirurgie van Yperman is niet kompleet. Van de in de ‘tafel’ van het ‘bouc van den quaden beenen’ genoemde twaalf kapittels zijn alleen de twee eerste voorhanden.

Het Handschrift bevat 76 afbeeldingen, meerendeels van chirurgische instrumenten. Zij zijn tamelijk onbeholpen, doch geven toch een goed denkbeeld van de vormen der middeleeuwsche heelkundige werktuigen. Op fol. 6 r., 24 r. en 80 r. zijn plaatsen opengelaten, die klaarblijkelijk voor teekeningen bestemd waren, doch niet ingevuld zijn. Er zijn meer van die ruimten geweest, doch zij zijn door een of anderen speelschen student met weinig toepasselijke en deels ook onwelvoeglijke schetsen ingevuld. Zoo vindt men op fol. 11 r. een naakte figuur met een zeer grooten penis afgebeeld; op 13 r. een dergelijke figuur en een hond, die zijn poot naar den penis uitstrekt. Er boven staat: dit is mijn hant (l. hont). Op fol. 15 v. staat een persoon afgebeeld, die waarschijnlijk een arts moet voorstellen, en daarnaast een tweede, in wiens anus een lavementspuit steekt. Fol. 20 v. en 31 v. vertoonen elk een hellebaardier en 48 v. een figuur, welke

1) Diction. Histor. Des Marques du Papier.

volgens een bijschrift zekeren Huyghen van Wilghe moet verbeelden. Op 44 r. is een ruimte ingevuld met een onherkenbaren krabbel; op 40 v. vindt men een primitieve schets van een zweetstoof, waarin, zeker wel door een ander, een vogeltje geteekend is. Een andere badstoof is op fol. 27 r. afgebeeld.

Er komen in dit handschrift slechts twee anatomische schetsen voor. Een op fol. 2 v., blijkbaar niet ernstig bedoeld en vermoedelijk later ingelascht, stelt een anatomische les voor, waarin de leeraar zijn leerlingen een doodskop vertoont; de ander, op fol. 3 r., is een zeer primitieve schets van de getande kanten, waarmede de beenderen van de hersenpan in elkander grijpen.

De afkortingen zijn niet zoo veelvuldig en stelselmatig aangewend als in het Brusselsche handschrift; zij betreffen hoofdzakelijk de uitgangen e n en e r en de medeklinkers m en n. In de interpunktie wordt voorzien door de punt en het teeken ¶. In plaats van g e wordt meestal g h e geschreven.

De stijl staat bij die van het Hs. van Brussel achter; de orthografie laat te wenschen over. Carolus[1] overdreef niet toen hij schreef: 'Le style du ms. de Cambridge est extrêmement defectueux, l'orthographe y est nulle, le copiste ne connaissait pas le latin qu'il transcrivait et le flamand y est absolument écrit comme on parle dans la Flandre occidentale et nous croyons n' être pas loin de la vérité en attribuant la copie à un Brugeois.'

Op die bewering valt niet veel af te dingen en men vraagt zich daarom met te meer verbazing af, hoe Broeckx. die dit oordeel letterlijk voor de inleiding tot zijn uitgaaf nageschreven heeft, zijn keus op dezen tekst heeft kunnen laten vallen. Reeds Snellaert[2] heeft daarover zijn spijt te kennen gegeven, toen hij hem er aan herinnerde dat in het Hs. van Cambridge o.m. het geheele 3de boek en bovendien de laatste hoofdstukken, die over de kwetsuren en ziekten der ledematen handelen, ontbreken. Ik meen de reden van Broeckx' voorliefde tot dezen gebrekkigen tekst te moeten zoeken in het feit, dat Carolus hem met een fransche bewerking van het Brusselsche handschrift vóór geweest is[3].

Een korte beschrijving van het Handschrift vindt men bij Priebsch[4].

1) Modern. Ms. No. 21833. Bourgond. Bibl. Traité de Chirurgie de Jehan Yperman, transcrit sur le ms. du Collège de Saint-Jean Baptiste de Cambrigde (sic). 1861, Paris, le 25 Déc. (Get. Carolus.)
2) Analyse van Broeckx' uitgaaf, Bull. d.l. Soc. d. Méd. d. Gand. XXXe Vol., 1863, blz. 341.
3) La chirurgie de Maître Jean Ypermans, le père de la chirurgie flamande (1295-1351), mise au jour et annotée par J. Carolus. Ann. d.l. Soc. d. Méd. d. Gand, XXXIIe Vol., 1854, blzn. 19 en 237.
4) I, 1896, blz. 38.

Ms. Harl. 1684, British Mus., Tractat. var. Cirurgici Belgici.

Van dit Hs. hebben Gailliard en de Flou[1] en R. Priebsch[2] uitvoerige beschrijvingen gegeven.

Het in kalfsleer gebonden, papieren afschrift is niet jonger dan de 15de eeuw. Het beslaat 174 bladen in 4o formaat, waarvan de beide laatste zoo beschadigd zijn, dat een deel van den tekst ontbreekt. De afmetingen zijn 0,24 × 0,182 M. De tekst neemt daarvan een oppervlakte van 0,215 × 0,14 M. in. Het is in twee kolommen, die elk door vertikale en horizontale lijnen begrensd zijn, beschreven.

Het schrift is duidelijk. Een proeve vindt men afgebeeld in Janus, XIV, blz. 397. De initialen zijn in rood en de hoofdletters met rooden inkt doorgehaald; van dezelfde kleur zijn ook de opschriften der hoofdstukken.

Priebsch beschrijft het watermerk als: 'Hand mit einer aus dem Mittelfinger herauswachsenden Blume.' Dit is een in de 15de en 16de eeuw veelvuldig voorkomend merk. De Stoppelaar (zie Litteratuurlijst) beeldt een viertal van zulke figuren af (Pl. XIII) en zegt dat het papier met de Hand in Sluis zeer in trek schijnt geweest te zijn. De Heer Donald Macbeth (Londen, Ludgate Hill, 66) die het Hs. voor mij gefotografeerd heeft, zond mij echter afbeeldingen van drie watermerken, die geen van alle tot de genoemde soort behooren.

Een er van, de veelvuldigst voorkomende, is de letter Y met een Kruis en heeft de meeste overeenkomst met de N$^{os.}$ 9182, 9183 en 9184 van Briquet's Dictionnaire[3].

Het tweede merk is de letter P met de Lelie en komt 't meest overeen met de door de Stoppelaar op Pl. XII onder N° 12 afgebeelde figuur en met de figuur 8655 van Briquet.

Het derde is de bekende Ossekop, waarvan de Stoppelaar op Pl. VI een aantal voorbeelden geeft en men eenige honderden door Briquet afgebeeld vindt. Nummer 14194 heeft er de meeste overeenkomst mede.

Uit deze watermerken blijkt dat het papier, hetwelk voor het Ms. gebezigd is, uit de 14de eeuw dagteekent; jonger dan de 15de zal het Handschrift dus wel niet zijn.

Een korte opgaaf van den inhoud van den bundel moge hier volgen.

Op fol. 1 r. vangt een tractaat aan met: Hier begint van die Urinen.

Op fol. 2 r. - 2 v. bevindt zich een verzameling recepten voor het maken van cattaplasma.

Op fol. 3 r. een stuk: Omme die tanden uut doen vallen sonder pijne.

1) Versl. en Meded. d. Kon. Vlaamsche Akademie, 1897, blz. 463.
2) T. II, blz. 7.
3) T. IIIe.

Op fol. 57 - 104 r. Een chirurgie van zekeren Thomas Scellinc.

Het begin luidt aldus:

'Incipit artis Cirurgie cum praktika Thome umbra medici de thenismonde que thomasio vocatur. Incipit prohemium. Ic Thomas Scellinc umbra medicijn hebbe ghemarct dat have ende guet te niet gaet Ende goede sciencie ende const die blijft enen al sijn leven want alsoe alse aristoteles seit die sciencie is een deel renten des syns Daerom wil ic Thomas Scellinc umbra medecijn minen lieven soen Thomas ende Jan Scellinc sinen broeder ende allen den genen die cirurgie volcomelic begheren te doen, scriven ende maken een boec van cirurgyën in dyetscher tonghen, die bloem uut alle boeke der groete meesters Die menich iaer voir ons ghemaect hebben gheweest als uut galienus die der bester was een, uut avicenna uut albucasim uut almasorem uut rasim uut brunum longo burgente uut alafrancis uut teodoricum uut rolande uut rogerium Ende uut der glosen quatuor magistrorum Ende uut anderen vroeden meesteren....'

Op fol. 6 r. worden de 20 kapittelen van het eerste tractaat opgesomd, dat hoofdzakelijk over verwondingen handelt.

Op fol. 42 r. vangt het 2e tractaat aan met een opsomming van de 39 kapittels, waarin het verdeeld is. Dit tractaat handelt over apostemen, carbonkels, scrophulen en gebroken en uit het lid geschoten ledematen.

Dan volgt op fol. 66 r. een tractaat van alrehande onghemake die beide van binnen ende van buten comen. Het handelt over oog-, neus- en keelziekten, huid- en blaasziekten, breuken, aambeien enz. en bestaat uit 24 kapittelen.

Een 4de tractaat 'van antidota' begint op fol. 96 r. Er is geen inhoudsopgave bij. Het stuk behandelt verschillende soorten van geneesmiddelen als repercussiven, mundificativen, enz. Het eindigt op fol. 104 r. met de woorden: Explicit cirurgie thome umbre medici te tenismonte que tholia(!) vocatur. Daarop volgtnog een mededeeling van den schrijver:

'Int iaer ons heren dat men screef 1343 in die meye in die stat van namen ic thoma[s] umbra medicin ter hulpen van onsen lieven here ende onser sueter vrouwen sijnre ghebenedider moeder [heb] dit werc tot enen gue[den] eynde ghebrocht....'

Een rijmpje aan het slot van deze mededeeling leert den ouderdom het handschrift kennen:

'Neemt dat hoeft van eenre meuwen
Ende die hoefde van achte leuwen
Ende die hoefde van twee vincken
Die mogen der selver tijt gedencken
Dat ic dit boek volscreef sonder sorghen[1)].

Op fol. 104 r. vindt men een paar met een andere hand geschreven recepten.

1) Bedoeld is dus M + 8 × L + 2 × V = 1410.

Op fol. 105 staat de inhoudsopgaaf van een vertaling van de Chirurgie van Lanfranc, n.1. de aan zijn vriend Bernardus opgedragen Chirurgia parva.

Het eerste boek vangt aldus aan: ‘Bernaert lieve vrient ic voermicke te maken een boec in welken ic u gheven sel bij der hulpen van gode des sceppers almachtich volmaecte leeringhe die behoert ten instrumenten van surgyën mit corten beproefden werken.’

Het tweede boek begint op fol. 127 r. met:

‘Alhier so beghint dat ander boeck van cleinen lanfranke ende set eerst van den vier elementen ende van den vier humoren....’

Het eindigt op fol. 140 r. met de woorden: Explicit. Deo gracias. Bidt voer die scriver een Ave Maria. Amen.

Nu volgt op fol. 142 r. die leringhe ende die practike van meister Jan Ypermanne, welke op fol. 173 r. met een: Explicit Johanne Ypermanne besluit.

Op 173 v. en 174 r. komen nog eenige recepten voor, geschreven met een hand uit een later tijdperk.

Fol. 173 en 174 zijn beschadigd.

Over de indeeling van dit geschrift, dat slechts uit een gedeelte van Yperman's Chirurgie bestaat, behoef ik hier niet nader te spreken, daar ik de inhoudsopgaven van de boeken en kapittels in noten onder de overeenkomstige plaatsen van het Brusselsche handschrift geplaatst heb. Het is lang niet zoo uitvoerig als de overige handschriften der Chirurgie; sommige hoofdstukken zijn belangrijk besnoeid of ontbreken geheel.

Het handschrift bevat een 30 tal afbeeldingen van instrumenten, die echter slechts ruw geschetst, gebrekkig en klein zijn, en op fol. 169 v. een schets van een dampbad.

De stijl is draaglijk, en de orthografie vrij goed. De afkortingen zijn veelvuldig en betreffen de uitgangen us, en, er, et en iet, en de konsonanten m en n. Van de punt als leesteeken is een schaarsch gebruik gemaakt; zij is meestal vervangen door een ¶.

Hs. 1273, Universiteits-Bibliotheek, Gent.

Dit handschrift, afkomstig uit de nalatenschap van F.A. Snellaert, is geschreven op papier, dat volgens het watermerk uit het midden der 15de eeuw afkomstig is. Dit merk, een Y waarboven een kruis, gelijkt het meest op de figuren 17 en 18 op plaat XII van De Stoppelaar's beschrijving. Men vindt dit papier tusschen de jaren 1435 en 1465 herhaaldelijk in de Archieven van Holland, Brabant en Zeeland terug.

Het Hs. bestaat uit 164 bladen, van 0,295 × 0,215 M. oppervlakte, beschreven in twee kolommen, die door lijnen begrensd zijn. Het schrift is tamelijk slordig doch goed leesbaar, echter minder duidelijk dan dat van de andere handschriften en ietwat kleiner van letter dan het Hs. van Cambridge.De ietwat onbeholpen initialen zijn rood, evenals de titels der hoofdstukken.

Het handschrift is door den kopiïst zelven met Arabische cijfers gefolieerd en wel in twee reeksen: van 2 tot en met 110, en daarna opnieuw van 1 tot en met 53. In de eerste reeks is het cijfer 101 tweemaal gebruikt; in de tweede reeks is het 40ste blad bij 't nummeren overgeslagen; ook 't laatste blad van den codex is niet genummerd. Merkwaardigerwijze zijn de getallen boven de 100 geschreven als volgt: 1001, 1001, 1002, 1003, 1004 enz. tot en met 1009. Er zijn geen sporen van signaturen; wel is elk katern voorzien van een custode.

De pagineering vangt aan met 2 r. Bovenaan staat in rood: Dit es die boec van den hovede Inden iersten. Daaronder in nagebootst oud schrift: Cirurgie van meester Jan Yperman int Jaer MCCC ende XXVIII. Dan volgt 'Wij sijn sculdigh ... enz.' (zie blz. 1).

De tweede kolom van dit blad geeft de inhoudsopgaaf van het eerste boek, welke op fol. 2 v. wordt voortgezet (zie blz. 2).

Aan het slot van het laatste hoofdstuk 'vanden voete te broken' leest men: Deo gracias. Amen.

Daarop volgt onmiddellijk een beschrijving van eenige pleisters en zalven o.a. 'tplaetster van Jherusalem' en op fol. 127 r. een nieuwe verhandeling getiteld: Dyt sijn 't dorynen dye meester gillys trecte uter bloemen van Avicenna van ysat van aristoteles orinen.

Fol. 126 v. bevat een stuk over de teekenen van den naderenden dood:

Dyt sijn dye tekene vanden veygen lieden ter doot.

Op fol. 127 r. volgt een tractaat over urine.

Op fol. 138 v. begint een tractaat over astronomie, aanvangende:

'Die goede vroede Ypocras ende dye behendichste boven alle medicinen dye zeghet dat die ghene die medicinen willen zijn ende van astromyën niet ne can onconstech ende dat nyement sonder twyvel es sculdech te doene....'

Op fol. 164 r.: 'explycyt'.

Het Hs. is van tal van afbeeldingen in rood en zwart voorzien, die echter plomper zijn dan de figuren uit het handschrift van Cambridge. Het aantal der afgebeelde instrumenten bedraagt niet minder dan 98, maar daaronder bevinden zich eenige die meer dan eens herhaald zijn, als naalden, messen, brandijzers, beitels en hamers.Behalve deze figuren treft men nog eenige andere aan, die deels op de anatomie, deels op andere zaken betrekking hebben.

Op fol. 3 v. staat een schematische voorstelling van de onderlinge ligging der hersenbekleedselen, nl. pia mater, dura mater en cranium, die evenwel niet overal in de goede volgorde zijn aangeduid. In het midden van de cirkelvormige figuur staat te lezen:

pa. (prima) pertie es vore dander pertie es diemonde in den middel es achter, terwijl aan den rand op vier tegenover elkaar staande punten de portretten(!) en de namen van meester Galienus, meester Avicenna, meester Bruun en meester Lanfranc geplaatst zijn. Een afbeelding van deze teekening vindt men op blz. 7 van deze uitgaaf.

Op fol. 4 r. staat een schets van de tanden, waarmede de beenderen van den schedel in elkander grijpen. De voorstelling is echter allerminst natuurgetrouw. Op fol. 34 v. is een ruimte voor een teekening opengelaten; op 39 v. is een ‘zweet stove’ afgebeeld. Op 49 r. zijn een afbeelding van een weegschaal en een beschrijving van de medicinale gewichten te vinden. Schematische anatomische figuren komen op fol. 51 r. en 70 v. voor; verder op 91 r. een distilleertoestel en in het tractaat over de astronomie ook nog een ruwe schets van ‘Taurus’.

Aan het eind van het Ms. op de laatste bladzijde zijn drie gespalkte ledematen afgebeeld, die ik merkwaardigheidshalve heb overgenomen. Zij zijn later aangebracht, zooals uit het door dezelfde hand geschreven bijschrift duidelijk blijkt. Er staat nl.

‘Int jaer ons heeren doe men screef duysent v hondert ende xlv den virden dach van October doen wert de kerck van sinte willeboorts ghewyt op sinte franciscus dach.

Anno doemen screef duisent v hondert drijen dertych xxij daghe in April doen sterf my huisfroue madeleen ende wert begraven sint andries op Sint Joris dach.’

Bij de eerste afbeelding staat: ‘een ghebroken been’. De ‘spalken’ en de ‘bande’ zijn in de figuur aangeduid. In de tweede figuur zijn die aanduidingen echter verwisseld, terwijl de derde een been voorstelt dat behalve door ‘spalken’ en ‘banden’ nog door een tweede paar spalken gesteund is, die eveneens door banden saamgesnoerd zijn. 't Bijschrift luidt: ‘dits ene walke (of balke?) daert in leet.’

De stijl van dit handschrift is niet beter of slechter dan die der andere. In de spelling wijkt het in zooverre van het Brusselsche handschrift af, dat in de plaats van c k meestal k en voor g e gewoonlijk g h e geschreven is. In plaats van de s staat dikwijls z. De interpunktie laat veel te wenschen over. De afkortingen betreffen hoofdzakelijk de uitgangen e n en e r .

***

Thans resten mij nog enkele mededeelingen omtrent de wijze van uitgaaf van dit werk. Bij de keuze van het handschrift, dat aan de uitgaaf ten grondslag zou liggen, heb ik mij laten leiden door de omstandigheid, dat het Brusselsche vermoedelijk de oudste rechten heeft. Het is op perkament geschreven en dagteekent volgens een explicit op fol. 21 v. uit het jaar 1351. Waarschijnlijk zijn de drie andere kopieën jonger, want zij zijn op papiersoorten geschreven, waarvan de watermerken een later tijdperk verraden. Bovendien verdient dit handschrift uit een letterkundig oogpunt de voorkeur, want stijl en spelling zijn er 't best in verzorgd. Slechts in één opzicht staat het bij de andere afschriften ten achter, het bevat namelijk geen afbeeldingen. Het geschrift, waarvan het op zijn beurt een kopie is, was zonder twijfel geïllustreerd, want op verschillende plaatsen wordt in ons afschrift van teekeningen gewag gemaakt. Zoo vindt men op fol. 140 v. (blz. 141, kol. a van deze uitgaaf): ‘Ende es dat bloet comen tettere

datter binnen es. so maect dit daergise mede dwaet met enen instrumente als .l. clisteripipe met enen balge daer an gebonden aldus, d i t s e n e c e r i n g i e . d i t s e n e c l i s t e r i e .' Evenwel kon door overneming van afbeeldingen uit het handschrift van Cambridge, waartoe de uitgever welwillend zijn toestemming gegeven heeft, in dit tekort gemakkelijk voorzien worden.

Het handschrift van het Britsch Museum geeft slechts het eerste boek en kon dus voor een uitgaaf in het geheel niet in aanmerking komen.

Beter en volledíger is het Gentsche handschrift, schoon het dat van Brussel noch wat den stijl betreft, noch ten opzichte van orthografie, overtreft. De figuren, hoewel talrijker, laten meer te wenschen over dan die van de kopie van Cambridge. Daartegenover staat dat het gedeelten bevat, die in de andere mss. ontbreken en deze konden, waar het noodig was, tot aanvulling dienen. Hetzelfde is met het laatste gedeelte van het handschrift van Cambridge geschied, daar dit stuk in de overige ontbrak. De lezer kan nu met een groot stuk van dit handschrift kennis maken en er uit zien dat deze tekst te veel te wenschen overliet om tot grondslag van de uitgaaf te dienen. Op deze gronden heb ik dan besloten den tekst van het Brusselsche Ms. uit te geven, maar tevens gebruik te maken van de voordeelen, die een vergelijking met de drie andere opleverde.

Nu bleef mij nog de vraag te beantwoorden of ik, de diplomatische methode volgend, het werk letterlijk zou weergeven, dan wel den tekst kritisch bewerken. Aan dit laatste bestond echter geen dringende behoefte, aangezien de tekst over het algemeen aan duidelijkheid niet veel te wenschen overlaat. Wat evenwel den doorslag gaf was mijn onbekendheid op het veld der letteren; als leek gevoelde ik mij niet gerechtigd den tekst naar eigen inzichten te wijzigen. Ik kon trouwens zonder aan dien tekst te raken, in de noten door aanhalingen van overeenkomstige doch duidelijker plaatsen uit de andere handschriften op betere lezingen de aandacht vestigen en tevens een aantal duisterheden ophelderen. Omtrent een aantal andere onduidelijkheden, waarop dit middel niet toegepast kon worden, heb ik getracht in een afzonderlijke lijst van A a n t e e k e n i n g e n , waarnaar met behulp van in margine geplaatste †-teekens verwezen wordt, een verklaring geven. Wat in het handschrift van Brussel ontbreekt en in andere voorkomt, is daaruit overgenomen en tusschen [ ] in den tekst gelascht. Andere invoegsels, van mij afkomstig, zijn daarentegen tusschen () geplaatst en kursief gedrukt.

De in margine geplaatste letters B, C, G en L zijn afkortingen van: Hs. Brussel, Cambridge, Gent en Londen; de cijfers en kleine letters doelen op de overeenkomstige bladzijden en kolommen dezer handschriften.

Getrouw aan de voorgeschreven gedragslijn om den tekst onaangeroerd te laten, heb ik ook aan de interpunktie, welke trouwens in de Brusselsche kopie vrij toereikend heeten mag, niets gewijzigd. Alleen ten opzichte van de afkortingen heb ik mij eenige vrijheid veroorloofd, die echter niet verder reikte dan door vervanging in cursief, zoodat de

lezer in geen geval in twijfel gelaten wordt wat tot den oorspronkelijken tekst behoort. Wanneer mijn afschrift hiervan een getrouwe kopie mag heeten, is dit voor een groot deel te danken aan de zeer gewaardeerde en deskundige hulp van Prof. Verdam, die nog wel zoo welwillend was over de drukproeven zijn oog te laten gaan.

Behalve de reeds genoemde lijst van A a n t e e k e n i n g e n , heb ik aan deze uitgaaf toegevoegd een L i j s t v a n S c h r i j v e r s , die door Yperman genoemd en wier werken door hem geraadpleegd zijn geworden. Verder een W o o r d e n l i j s t , waarin ik getracht heb van eenige vaktermen een verklaring te geven, waartoe ik mij van de aan het slot opgesomde L i t e r a t u u r bediend heb.

Bij het kiezen van de wetenschappelijke namen der geneeskrachtige kruiden, heb ik mij aan den Kew's Index gehouden. Vele dier planten zijn beschreven in de middelnederlandsche vertalingen van Nicolaus' Antidotarium en Platearius' Circa instans, welke eveneens in den Brusselschen bundel voorkomen. Ik heb de vrijheid genomen uit deze nog niet in druk verschenen interessante vertalingen datgene over te nemen, wat tot verklaring van een aantal geneesmiddelen kon bijdragen.

De afbeeldingen van de vroeger gebruikelijke i n s t r u m e n t e n vormen zeker niet het onbelangrijkste deel van deze Chirurgie. Merkwaardigerwijs ontbreken zij in het Brusselsche handschrift, hoewel daarin telkenmale het benoodigde instrumentarium ter sprake gebracht wordt. De beste afbeeldingen treft men in het handschrift van Cambridge aan en het zijn deze die Broeckx, echter niet ongerept, in zijn uitgaaf heeft opgenomen. Ik waagde het niet aan deze eerbiedwaardige schetsen, die men met uitzondering van Albucasis' Methodus medendi in zulk een groot aantal en verscheidenheid in geen enkel oud chirurgisch werk aantreft, iets te wijzigen en heb aan een getrouwe fotografische wedergave de voorkeur gegeven. Hoewel de omstandigheden mij verboden alle, en ook die uit de handschriften van Gent en Londen over te nemen, heb ik toch dank zij de welwillendheid van den uitgever uit den voorraad eene ruime keuze kunnen doen, zoodat eenige instrumenten zelfs door meer dan eene afbeelding vertegenwoordigd zijn.

Aan het einde van mijn taak gekomen, gevoel ik mij gedrongen mijn dank te betuigen, in de eerste plaats aan mijn hooggeachten vriend en kollega Prof. Dr. J. Verdam, voor de vele blijken van zijn onverflauwde belangstelling in mijn werk, aan de heeren de Sagher, archivaris van Yperen, Prof. Dr. Salverda de Grave te Groningen en Prof. Dr. W. de Vreeze te Gent, voor de inlichtingen die zij mij welwillend verstrekt hebben, en aan de Direktiën der Bibliotheken van Brussel, Cambridge en Gent, voor de bereidwilligheid, waarmede zij de handschriften van Yperman's Chirurgie te mijner beschikking hebben gesteld.

L e i d e n , Wijnmaand, 1912.

E.C. VAN LEERSUM.

Dits die tafele van Meester Jan Ypermans Surgie. Dewelke heeft in .7. boeken.

Eerste boec. **Van den hoofde.**

		Blz.
Cap. 1.	Van den hoefde ende van sire sceppenissen	5.
Cap. 2.	In wat manieren therssenbecken gewont mach siin in die tekenen van den liesen gewont alse dura mater ende pia mater	9.
Cap. 3.	Hoe thoeft gedeilt es ende hoe men die deel sal mogen medicineren	11.
Cap. 4.	In isto capitulo protestis scire quod pertinet ad cyrurgicum et quomodo se ipsum habebit et reget et omnis(!) articulo quos tenetur habere de jure	12.
Cap. 5.	Dits leringe hoe men ierstwerf sal vermaken entie wonden te nayene in elke stede	14.
Cap. 6.	Van wonden te stremmene van bloede	16.
Cap. 7.	Van den hoefde gewont ende niet toten herssen beckene ende ierst van .4. tiden int jaer	20.
Cap. 8.	Die leringe van bulen gevallen of geslegen of geworpen of van wonden optie bulen	21.
Cap. 9.	Hier leert men kennen ende proeven of therssenbecken ontwee es met bulen of sonder bulen of met wonden	24.
Cap. 10.	Dits van gevacken af geslagen sonder been	25.

	ende metten bene ende dore	
Cap. 11.	Dits van gevacken af geslagen met snidender wapinen so dat men siet dura mater	26.
Cap. 12.	Van den herssenbeckene gewont met snidender wapenen ende dat gescaelget	28.
Cap. 13.	Van dat men therssenbecken wont metten hoeke van .1. fautsoene. of aex. of metten orde van den swerde	30.
Cap. 14.	Van den bulen diemen valt int herssenbecken of slaet of worpt swaerlike	34.
Cap. 15.	Van dat men therssenbecken wont so dat dene zide vander score van den bene sciet onder dandere. dat gevalt ondertiden met groten scoren	35.

		Blz.
Cap. 16.	Die leringe van den herssenbeckene tebroken slecht sonder wonde int vleesch	36.
Cap. 17.	Die leringe vanden .4. meesters ende van roelandine ende van vele andere goeder meesters	40.
Cap. 18.	Hoe men nayen sal int ansichte ende in andren steden om scone lixemen te makene	46.
Cap. 19.	Dits van kindren die siin geboren met gespletenen lippen scaertmonde	48.
Cap. 20.	Dits van bulen te doene gesitten die herde moru siin	49.
Cap. 21.	Van wonden die vallen boven die ogen dweers toten bene	49.
Cap. 22.	Van dat die ore afgescoort es so dat si hangende blijft an thooft	50.
Cap. 23.	Van wonden gescoten int ansichte of in andren steden	52.
Cap. 24.	Van dornen of gescutte uut te doen comen sonder sniden.	55.
Cap. 25.	Hoe men den gewonden es sculdech te houdene van etene ende van drinkene ende waer af men sal doen wachten	56.
Cap. 26.	Dits van spasmus. dats die crampe. ende dit es vrese den gewonden	57.
Cap. 27.	Van scorfheiden van den hoofde bi den rade van den .4. meesters	60.
Cap. 28.	Dits van lusen die wassen op thooft of in andren	65.

	steden an den lichaem. die cuere daer iegen	
Cap. 29.	Dits van den wannen opt hooft dat men heet overbene	66.
Cap. 30.	Van te genesene bulen opt hooft	67.
	Tweede boec. **Van den ogen.**	70.
Cap. 1.	Ierst hoe die ogen geformert siin	71.
Cap. 2.	Nu suldi verstaen van ongemaken in die ogen ende hoe dat si comen	73.
Cap. 3.	Vander minster optalmen entie cure der iegen	74.
Cap. 4.	Vander ander optalmen die starker es	74.
Cap. 5.	Vander starxster optalmen of van misseliken ziecheiden die van optalmen comen	76.
Cap. 6.	Van pusten in dogen ende wit dat ungula heet in latine.	77.
Cap. 7.	Vander smetten die pannus heet ende benemt al die lucht vanden ogen	77.
Cap. 8.	Hoe vele manieren van desen smetten ende tekenen	78.
Cap. 9.	Vander ierster smetten die hare verbaert alse .1. cleine sandekijn	78.
Cap. 10.	Vander ander smetten die hare verbaert alse .1. vischscelle.	79.
Cap. 11.	Vander derder smetten die haer verbaert als .1. vlocke sneus	80.
Cap. 12.	Vander vierder smetten die al doge heeft bedect	80.

Cap. 13. Dits van doeken of nagelen in latine ungula ende van smetten 81.

		Blz.
Cap. 14.	Dits van brunen doeken of nagelen ende comen van melancoliën ende genesen cume	82.
Cap. 15.	Van poentkinen die gevallen van geslagenen ogen blau	82.
Cap. 16.	Van scorfden ogen ende van rootheiden ende van joocten in dogen	83.
Cap. 17.	Dits vanden seebel in die ogen	83.
Cap. 18.	Van lopenden ogen ende waeraf tranen comen. entie cure daer iegen	83.
Cap. 19.	Van leepen ogen of tervenden	85.
Cap. 20.	Van blauwen ogen geslagen of geworpen, etc.	86.
Cap. 21.	Dits van .4. catracten in dogen die men genesen mach entie bekennen	86.
Cap. 22.	Vanden catracten die men niet ghenesen mach	89.
Cap. 23.	Vanden wonden van den oghen	90.
Cap. 24.	Vanden fistel die wassen inden sterken vander oghen	91.
Cap. 25.	Dit es van nolimetangere int anscijn of an die lippen	93.
	Derde boec. **Van den nese.**	94.
Cap. 1.	Van den nese. ende ierst die sceppenisse van den nese	95.
Cap. 2.	Ende ierst van polipus	96.
Cap. 3.	Van puusten die wassen in den nese	98.

Cap. 4.	Van ondercootten sweren in den nese	99.
Cap. 5.	Van wey vlesche in den nese	99.
Cap. 6.	Van bloedene ten nese entie cure daertoe	100.
Cap. 7.	Van stanke in den nese	101.
	Vierde boec. **Van den monde.**	102.
Cap. 1.	Vander sceppenissen van den mont	103.
Cap. 2.	Vanden huve.... van siere verstennissen	104.
Cap. 3.	Vanden ziecheden die comen mogen in die tonge	106.
Cap. 4.	Van swillingen vander tongen	106.
Cap. 5.	Van sweringen optie tonge	107.
Cap. 6.	Vander clievingen van der tongen	107.
Cap. 7.	Vander bintadren	107.
Cap. 8.	Van ranula onder die tonge	108.
Cap. 9.	Van spasme vander tongen dats crampe daerin	108.
Cap. 10.	Dits van verlagingen vander tongen dats juchticheit	108.
Cap. 11.	Dits van puusten vanden mont ende vanden vlagen	109.
Cap. 12.	Dits van den tantvlesche	109.
Cap. 13.	Van canker in tantvlesch	109.
Cap. 14.	Van groten vlesce an tantvleesch alse spenen	110.
Cap. 15.	Van clievingen van lippen of bleinen of vlagingen	110.
Cap. 16.	Vanden tantvlesce geswollen	111.
Cap. 17.	Hoe dat tantswere toecomt	111.

		Blz.
Cap. 18.	Dits die cure van tanden die sweren ende sonder gaten	112.
Cap. 19.	Dits van den tanden die siin gegaet	113.
Cap. 20.	Van swarten tanden wit te makene	114.
	Vijfte boec. **Vanden oren.**	115.
Cap. 1.	Ende sprect ierst wat die ore es	116.
Cap. 2.	Van sweringen van der oren	117.
Cap. 3.	Dits van sweringen in die oren ende hoe mense cureren sal.	117.
Cap. 4.	Van wormen of lusen gelopen in die oren	118.
Cap. 5.	Van misseliken dingen dat vallet in doren etc.	118.
Cap. 6.	Van watere gevallen in die oren	119.
Cap. 7.	Van oren die lange hebben gelopen ende stinken. ende daer sistel in is	119.
Cap. 8.	Van rutingen in die oren	120.
Cap. 9.	Van droefheiden in die oren	120.
	Seste boec. **Van den halse ende van der kelen.**	122.
Cap. 1.	Ende ierst die sceppenisse daeraf al toten scoudren	123.
Cap. 2.	Van wonden die in den hals geslegen of gesteken siin.	125.

Cap. 3.	Van ysopagus gewont so datter die spiss dore gaet	126.
Cap. 4.	Van wonden die vallen in den roepere achter	127.
Cap. 5.	Vander squinanciën	127.
Cap. 6.	Van branken of amandren	129.
Cap. 7.	Dits van ranula onder die tonge	131.
Cap. 8.	Van graten of benen gescoten in de kele	131.
Cap 9.	Van bocium an die kele gewassen	132.
Cap. 10.	Van scrofulen diemen heet sconinx evel	133.
Cap. 11.	Van scrophulen of glandulen te snidene	135.
Cap. 12.	Van scrophulen of glandulen uut te broken	135.
	Sevende boec. **Vanden halse ende vander kelen nederwert tote allen leden ende tallen steden vanden lichame.**	136.
Cap. 1.	Van datmen wont adren of arteriën te meneger steden vanden lichame	138.
Cap. 2.	Van den canebene gewont of daer ontrent	140.
Cap. 3.	Van steken met kniven of des gelijc	140.
Cap. 4.	Vander herten gewont	142.
Cap. 5.	Van dootwonden waerse vallen anden live	143.
Cap. 6.	Dits vander nieren gewont	145.
Cap. 7.	Van musen of zenewen gewont in den pistel van den armen	145.
Cap. 8.	Van wonden in den ellenboge of in andren juncturen.	147.

		Blz.
Cap. 9.	Van wonden in die darmen	148.
Cap. 10.	Van te cortene die darmen	148.
Cap. 11.	Vanden gescorden of die den steen hebben	149.
Cap. 12.	Van carnofels gelijc gescorden	150.
Cap. 13.	Vanden stene dat ondersceet	150.
Cap. 14.	Van den spenen	151.
Cap. 15.	Van te genesene die spenen	151.
Cap. 16.	Van den preparaciën	151.
Cap. 17.	Van der tijt dat men medicine geven sal te vorsiene	152.
Cap. 18.	Van spenen die comen van den menisoene	152.
Cap. 19.	Van .3. manieren van spenen te bekenne	153.
Cap. 20	Van .5. adren diemen heet spenen	153.
Cap. 21.	Van geswollenen spenen te vorsiene	154.
Cap. 22.	Van handelingen te verstane	154.
Cap. 23.	Van buten nature te werkene	155.
Cap. 24.	Van den dyescinkele uter stede	158.
Cap. 25.	Hoe die dyescinkele es gemaect boven	158.
Cap. 26.	Van den dyescinkele te broken	159.
Cap. 27.	Van den dieskincele	160.
Cap. 28.	Van te settene dbeen eer ment spalct	161.
Cap. 29.	Vanden knie uter stede	161.
Cap. 30.	Van wonden int knie	161.
Cap. 31.	Van benen te broken	162.

Cap. 32.	Van benen die uutragen	163.
Cap. 33.	Van diversen meesters	163.
Cap. 34.	Andre mesters	164.
Cap. 35.	Van den voete uten lede	164.
Cap. 36.	Van den voete verwrongen	164.
Cap. 37.	Van den voete te broken	165.
Cap. 38.	Van diversen werkene van mesters	165.
Cap. 39.	Ander meesters	165.
Cap. 40.	(*zonder titel*)	166.

Van rudicheit ende scorreftheit ane die mensche 168.

Van warten die toe commen over al dat lijf 171.

Van den poucken ende van den maselen 173.

Nu willic jou bescriven van eener siecheit datmen heet laserscap 175.

Dit sijn die teekinen van laseriën 175.

Van den laserscap dat men heet alopicia ofte vulpes 175.

Van den laserscap datmen heet leonina 176.

Dit sijn de teekinen die hebben leoninus 176.

Van den laserscap datmen heet elefancia 176.

Warachtige prove omme dat laserscap te kennen 177.

Laserie van ghenoeten 178.

	Blz.
Van den tresoer omme te verhoudene laserie	179.
Dye ghene die venin ghenomen heft ofte ghedroncken	180.
Om te weder slane dat venin dat men heet cantarides	181.
Van der steken of beeten vander slanghen	181.
Vander beeten ofte steken der scorpioen	182.
Van der beeten ofte steken der ruthelen	182.
Die bete van den verwoeden hont es quaets van al	182.
Dits den armen tresoer jeghen venin	182.
Van clieren datmen heet scrouffelen	183.
Van den stancke dat yrcus heet in die oxelen	186.
Van den clappoeren diemen heet bubo	186.
Van den siecheit diemen heet fistula	187.
Van apostemen die commen van colera combusta	190.
Van bescautheit van hete water ofte van viere	192.
Van den bloet zweere flegmon	193.
Van der couwe aposteme die men heet zimia	193.
Leeringhe des Ypermans	194.
Van den lever ghewont	195.
Van dat den lever hute hanghet	196.
Van wonden in den nieren	195.
Van den blase ghewont	195.
Van dat den darmen ghewont sijn	196.
Van ghescorden te ghenesene sonder snijden	196.
Van apostemen die wassen in de rode der veden ende dat van winde es	198.
Van gaten in den roeden der veden	199.
Van den vede die erisipeleren wille ofte ontsteken	201.

Hoemen den siecken houwen sel van eten ende van drincken 202.
Van den cancker in den vede 203.
Van bloet te stelpen in de roede der vede 203.
Van apostemen ende zwellingge der cullen 205.
Van apostemen van couwe saken 205.
Van eenen siecheit in den cullen die men heet erina 206.
Van water carnouffele 206.
Van den gescorden te ghenesene in ander maniere 207.
Van den navele ghescort in kinderen 208.
Van spenen die wassen in dat fundament 209.
Van den fistele in den ersdarme 210.
Van dat fundament dicken hute gaet 211.
Hier beghint dat bouc van den quaden beenen 212.
Van apostemen in der beenen 213.
Van den cancker die comt in den beenen 213.

Meest*er* Jan Yp*er*mans Surgie[1)].

[+][Wy sijn sculdich onse werck yerst gode te beveelne ons*en* vader en*de* den sone ende den heylighen gheest In drie p*er*sone*n* .1. warachtich god Den vader sond*er* beghyn Den zone comende vanden vader ghebore*n* vand*er* maghet marië*n* moeder wesende en*de* maghet blivende Den heylighen gheest come*n*de vande*n* vader en*de* vanden zone Dese drie p*er*sone één wille en*de* één god Nu biddic der maghet en*de* d*er* moeder alder werelt Advocatigge dye ane hare ghelovet ende ane haren zone dat zy vo*er*e ons bidde ende over den dicht*er*e van desen ghedichte dat hij my moete ghev*en* de*n* syn ende dye conste dat icke moete neme*n* uten auctoers Cirurgie die nuttelec moet wesen den lieden die ghequetsts sijn of dye ander mesquame hebben datsij dair mede moeten ghenesen en*de* dye bate ontfaen van haren mesquame // Ay sente Cosme sente damyae*n* heylege martelaerts Jhesus kerst ende sente luuc den flsissijn ende capellae*n* der moeder gods heylich ewangelyste[+] bidt gode over alle die ghene dye wercken zulen m*et* desen wercke*n* also zij hier bescreve*n* staen die werke vander hant datme*n* heet cuijrgye van buten. C][2)] [+]G 2a. [+]G 2b.

[+]L 143a.L 143b.

1) *Titel van C*: Ypermanni Medicina. *Titel van G*: Cijrurgie van meester Jan Iperman int Jaer MCCC en XXVIII. *Daarboven met een andere hand geschreven*: Dit es die boec vande*n* hovede Inden iersten.
2) *De opdracht in L. luidt:*
[+]Wij syn sculdich onse werc te bevele*n* gode de*n* vad*er* en*de* den zoen en*de* de*n* heligen gheest in drie pe*r*soen een waerachtich god den vadre sond*er* beghin de*n* soen come*n*de va*n*de*n* vad*er* ghebore*n* va*n*der magh*et* maria moed*er* wesende en*de* maghet blive*n*de de*n* helege*n* geest come*n*de va*n*de*n* vad*er* en*de* va*n*de*n* sone en*de* dese 3 p*er*soene come*n*de va*n*de*n* vad*er* één wil en*de* één god Nu bid ic d*er* mode*r* en*de* maghet va*n* ald*er* werelt [advocateri*n*ge C] [+]op hoer ontfermherticheit d*at* sy bidde voer [ons C.] En*de* voer de*n* dicht*er* va*n* desen wercke d*at* haer zoe*n* hem moet ghev*en* de*n* syn en*de* die const d*at* hy moet neme*n* ute de*n* auctoers cyrugie (actoors der cirurgie*n* C.) die nuttelijc moet wesen de*n* volke d*at* ghequest is oft ghequest mach w*er*de*n* of da*n*d*er* (andere, C) misq*ua*me d*er* dese doctore*n* of lere*n* sal d*at* sy m*et* d*er* hulpe*n* onsh*ee*m En*de* bid*er* leri*n*ge*n* deser auctore*n* moete gheganst worde*n* en*de* ghenesen va*n* hare pine*n* ¶ Ay sente cosme en*de* sente damiane heilighe mertelare*n* ons he*re*n en*de* sente luc fisisien Een capellae*n* onser vrouwe*n* heilighe ewa*n*geliste*n* ons here*n* bid gode voer he*m* en*de* voer he*m* alle*n* die ghene die verke*n* (*werken*) sulle*n* met desen werke die alhier gheleert worde*n* en*de* also als hier bescreve*n* staet by goed*er* ordina*n*cië*n*

+Dits de tafele van meester Jan ypermans surgie. dewelke heeft in .7. boeken[1].
Ende dierste boec sprect vanden hoefde

+**B 107b.**
+C 1a.C 1b.C 1c.L 142a.L 142b.

1) *De inhoudsopgaaf van C. luidt:*

+Men sal eerst leren die nature van den hoefde ende die anathomie *ende* die scippenisse dair of
Hoe dat hoeft is gedeilt in drien ende eerst van den voersten dele.
van den middelsten dele
van den achtersten dele
+van den hoefde dat gewont is ende van der lise
van der leringe der naturen des hoefts ende syn werck
van cyrugien ende wat hem toe behoert
van wonden ierst te vermaken ende nayen
van wonden te stempen die zeer bloen
van den hoefde gewont ende ierst van den vier tiden
van bulen ende gaten int hoeft
hoe men proven sal of dat hersebecken ontwen is
van vacken of geslegen tote dura mater
van den hersenbecken gescaeldet. Van den hersenbecken gewont
van bulen die vele zwaerden (*zwaerliken?*) syn
van dat den (*deen*) been schiet onder den anderen
van den hersenbecken slicht te broken sonder wonde int vleysch
van der teyken der manen
van der leringe des meesters van salernen
hoe men wonden nayen sal intansichte
van geschoerden monden in kinderen
van bulen te done gesittene
van wonden die vallen boven den ogen dwers ofte lanxs
van dat de ore of gescuert is
+van wonden gescoten int aensichte
van gescut wt te doen sonder sniden
hoe men den wonden es sculdigh te handelen van eten ende van drincken ende hem dair of te verbiedene
van der crampen ofte spasmeringhen
van schorfde hooffden
van lusen opt hooft ofte te eldere
van den wanne opt hoeft
van der bulden ofte testuden op thoeft.

De inhoudsopgaaf van G. luidt:

1. +Nu moeten wij beghynnen dat werck van cyurgiën yerst opt thovet ende alre yerst dat thovet es dye sceppe nysse ende die nature van den hovede ende dye Annathomye rebrico (?)
2. Dyt es hoe dat hersenbecken mach sijn gedeylt in drien ende dye liesen ende vanden wonden die moghen vallen in elck deel verscheyden
3. In wat manieren dat hovet es ghedeelt in drien pertiën ofte deelen sonderlynghe
4. Capm. es vanden wonden yerst te vermakene ende te vers(*c*)hene in wat steden dat zij
5. Capm. es van bloede te stremmene in wonden over all
6. Capm. es vanden hovede gewont ende niet toter hersebecken dyepe
7. Capm. es van bulen ghevallen oft ghesleghen welc dat zij
8. Capm. es hoemen proeven zal oft thersebecken ontwee es
9. Capm. es van vacken af gesleghen
10. Capm. es van vacken vanden hovede ghesleghen met snydender wapenen alse sweerden
11. Capm. es vanden hersebecken gewont met snydender wapenen
12. Capm. es vanden hersebecken ghewont metter hoeke van enen fautseelne oft andere wapine dies ghelike
13. Capm. es vanden hersenbecken gheschoort met bulen int vleesch oft gate

ende van de*n* wonde*n* vande*n* h*er*ssenbeckene. *ende* heeft i*n* .30. capittele.

.1. Dierste sprect vand*er* sceppenisse*n* va*n*de*n* hoofde
.2. In wat ma*n*iere*n* th*er*ssenbecke*n* gewo*n*t mach siin entie tekene vand*er* liese*n* gewo*n*t als d*ur*a, m*at*e*r*
.3. Hoe thooft gedeilt es *ende* hoeme*n* die deel sal moge*n* medicinier*en*

14. Capm. es vanden hersenbecke*n* zeere ghescoert ende met cleenre wonden int vleesch
15. Capm. es vander leeringhen vanden viere meesters van Zaleerne
16. Capm. es hoeme*n* es sculdich te naeyene int ansichte
17. Capm. es van kyndere*n* dye met gescoerden monde*n* sijn gheboren dye cuere dair off
18. Capm. es van bul*ten* te doene sitten weder inwaert
19. Capm. es van wonde*n* dye vallen boven den oghen dweers
20. [+]Capm. es vanden oeren of gheslagen oft gheschoort met treckenne
21. Capm. es van wonde*n* ghescoten int daensichte ofte eldere
22. Capm. es van doerne*n* ofte nagelen ofte quarelen ute te doen comene
23. Capm. es vande*n* gheenen die es ghewont te houdene van etene en*de* van drinckene
24. Capm. es vanden wonde*n* dye spasmeert dats vande*n* cra*m*pe
25. Capm. es van tynea oft scorfthede
26. Capm. es vanden lus*en* dye wasset op thovet en*de* eldere ane den lichame onder tyde*n*
27. Capm. es van wanne*n* oft ov*er*beene*n* [*die*] op thovet wassen
28. Capm. es vanden bulte*n* dye op thovet wassen.

[+]Men sal eerst lere*n* die natuer va*n*den hoefde en*de* die anatamie en*de* die sceppenisse d*er*of
Hoe d*at* hoeft is ghedeelt in .3. en*de* deerste va*n* den voersten delen
va*n* de*n* middelste*n* delen
va*n* de*n* acht*er*sten deele*n*
va*n* de*n* hoefde d*at* ghewont is en*de* vand*er* liesen.
va*n* de*n* deeli*n*ghe*n* d*er* nature*n* des hoves en*de* syn werc
va*n* de*n* cyrugie*n* en*de* wat d*at* he*m* toebehoert
va*n* wonde*n* eerst werf te v*er*make*n* en*de* te naeye*n*
va*n* wo*n*de*n* te ste*m*pe*n* die blode*n*
va*n* de*n* hoefde ghewo*n*t en*de* eerst vanden .4. tiden
va*n* bule*n* en*de* gate*n* in hoeft
va*n* hoe d*at* me*n* prove*n* sal of(*t*) hersenbecken ontween is
[+]va*n* ene vacke of gheslage*n* m*et* den vleische
va*n* vachke*n* of gheslage*n* tot dura mat*er*
va*n* de*n* hersenbecke*n* gheschaebet (*ghescaeliet*)
va*n* de*n* hersenbecke*n* ghewo*n*t
va*n* bule*n* die veel zwaerlike*n* syn
va*n* d*at* dat een bee*n* sciet ond*er* dat ander
Va*n*de*n* hersenbecke*n* ghebroken sond*er* wo*n*de int hoeft vleisch
va*n* d*er* leri*n*ghe*n* d*er* .4. meisteren hoe me*n* naeyen sal wo*n*de*n* int ae*n*sicht
va*n* ghescaerde*n* mo*n*de*n* in kindere*n*
va*n* bule*n* te doe*n* gae*n* sitte*n*
va*n* wonde*n* die valle*n* bove*n* de*n* oghe*n* dwerse of la*n*ghes
va*n* d*at* ore of ghescoert is
va*n* wonden ghestote*n* int aensicht
Dit boec is ghedeelt in drien p*er*tiën als ghi na hore*n* sult en*de* elke pertie een tafel op hem selve*n* va*n* wat stucke*n* d*at* me*n* d*er* in vinde*n* mach.

.4. van dat de*n* surgijn toe behoort
.5. Hoeme*n* ierstw*er*f v*er*make*n* sal die wo*n*de
.6. V*an* wonde*n* te stre*m*mene va*n* bloede
.7. vande*n* hoofde gewo*n*t *ende* n*iet* tote*n* h*er*sse*n*beckene *ende* ierst va*n* vier tide*n* int jaer
.8. va*n* bule*n* gevalle*n*. of wo*n*de*n* optie bule*n*
.9. va*n* te ke*n*ne of th*er*ssenbecke*n* o*n*twee es m*et* bulen of sonder
.10. va*n* gevacke*n* af geslege*n* m*et* bene. of d*er* sond*er*
.11. va*n* gevacke*n* af. d*er*me*n* ziet dura mat*er*
.12. vande*n* h*er*sse*n*beckene gewo*n*t *ende* dat gescaelg*et*
.13. V*an* de*n* h*er*se*n*bec. gewo*n*t m*e*tte*n* hoeke va*n* ene*n* fautsoene of aex. of ort va*n*de*n* sw*er*de
.14. vande*n* h*er*sse*n*bec. tebroke*n* sond*er* wo**n**de int vleesch m*e*t bulen
.15. vande*n* h*er*se*n*bec. gescort. dat dee*n* [*been*] sciet ond*er*, dand*er*
.16. va*n*de*n* h*er*ssebec. te broke*n* slecht sond*er* wonde
.17. wat die .4. meest*er*s lere*n* vande*n* h*er*sse*n*bec. etc.
.18. hoeme*n* naye*n* sal int a*n*sichte o*m* scone lixeme*n* te makene
.19. va*n* die m*et* gespletene*n* lippe*n* gebore*n* siin
.20. va*n* morwe*n* bule*n* te doe*n* gesitte*n*
.21. va*n* wonde*n* bove*n* doge*n* dwers tote*n* bene
.22. vand*er* ore*n* af gescort. so datsi ha*n*ge*n*de blijft a*n* thooft
.23. va*n* wonde*n* gescote*n* int a*n*sichte of eldre
.24. va*n* dorne*n* of gescutte uut doe*n* come*n* sond*er* snide*n*
.25. hoeme*n* de*n* gewo*n*de*n* sculdech es te houdene va*n* etene *ende* va*n* dri*n*kene *ende* te hoedene
.26. va*n* spasm*us* dats va*n* crampe
.27. va*n* scorftheide*n* vande*n* hoofde
.28. va*n* lusen te v*er*drivene w*ae*r datse siin
.29. va*n* wa*n*ne*n* op thooft of ov*er*bene
.30. va*n* bulte*n* op thooft i*n* latine testudo

Dese leri*n*ge*n* suldi alle vinden en*de* elc op siin prop*er* getal acht*er*volge*n*de

+**H**ic incipit cyrurgia +m*agist*ri Joh*ann*is do*mini* ypermans qua*m* ip*se* *com*pilav*it et* in teuto*n*ico redegit filio suo[1]. Omme dat hi beg*er*de dat hi p*ro*pheter*en* soude m*et* sire *con*ste*n* *ende* m*et* sire leri*n*ge*n* En*de* m*etter* leri*n*ge*n* va*n* vele g*ro*et*ree* meesters *ende* uut vele goede*n* auc-toers get*re*ct also me*n* hier na vinde*n* sal op surgie. En*de* oec so salme*n* hier i*n* lere*n* wat surgye es *ende* wat surgye*n* toebehort. *ende* oec wat de*n* surgij*n* toebehort ¶ En*de* me*n* sal ierst segge*n* wat thoeft es ¶ Surgie es geseit va*n*+ d*er* hant. cyros i*n* griex. dats .1. ha*n*t i*n* dietsch surgie. dats w*er*c gewrocht m*etter* hant *ende* es te v*er*stane surgie ha*n*t w*er*c va*n* medicine*n* Nu wille wi begi*nn*ne*n* onse w*er*c va*n* surgien ierst op thoeft *ende* ald*er*ierst wat thoeft es

+**B 107c.**
+L 143a.
+L 143b.

Cap. 1.
Vande(*n*) *hoefde e*(*nde*) *va*(*n*) *sire*+ *sceppenissen.*[2]

+C 2a.

Verstaet thoeft es ro*n*t. o*m* dat+

+G 2d.

1) +Hier beghint die cirurgie van meester ian yp*er*man ende es getrocken wt alle de*n* auctoers d*er* mest*er*en.
Hic est practica et doctrina composita a magistro ioh*ann*e yp*er*manni q*uam* ipse tractavit in flami*n*go ad utilitate*m* filij sui in tempo*re* vite sue sane et voluit q*uod* ip*se* haberet aliq*ui*d de ope*re* suo et doctr*i*na sua a mult*is* mag*istri*s s*cilicet* de lanfranco *et* a q*ua*tuor m*agistri*s de sale*r*no *et* a galieno *et* a rolando *et* a rogero et a bru*tt*o *et* a ras*o* *et* a m*agistr*o hugo*n*e de luckes et a m*agistr*o albucaso.
Na de inhoudsopgaaf (*zie noot* 1 *op blz.* 2) *volgt dan:*
+Dits beghin van cirurgien
Hier begi*n*t die cirurgie des meest*er*s io*ann*is yp*er*ma*n*s de*n* welke dat hi ute*n* latine en*de* ute sy*n* selves v*er*sta*n*denisse en*de* leringe en*de* wt sine goeder geloefder w*er*ke*n* dit troc hi en*de* maecte i*n* dyetsch*er* tale*n* de welke dat hi besto*n*t te make*n* om zy*n*s selves zone bi*nn*e*n* zy*n* zelves live en*de* dat specion hadde hi bi*nn*e*n* d*er* stede van ypere*n* in welke die*n*st dat hi sterf int iaer o*n*s he*r*en mccc en x. en*de* hi maecte dit werck i*n* dietsche o*m* die mi*nn*e va*n* zy*n* zoe*n* die soe io*n*c was dat hi he*m* +niet wel verstot*n*t in gramariën al zoe die boeke*n* leerden die zy*n*s vaders ware*n* en*de* dair ute dat hi wrochte en*de* die hi gehoirt hadde lesen en*de* dair hi ute zy*n* werck voldede en*de* die bouke*n* en hadden sine*n* zoe*n* niet te goede geworde*n* ende dair om maecte hi dit in vlae*m*scher tale*n* o*m* d*at* hi begeerde d*at* sy*n* soe*n* p*ro*fiteerde dair mede en*de* *hem* bleve va*n* sy*n*re leri*n*ge die men zeer prisende is.
+Hier beghint die surogie meest*er* jans yp*er*mans welke d*at* hy ute*n* latijn en*de* wt syns selfs verstandenis en*de* wt synre leri*n*ghe En*de* wt synre goed*er* gheloefd*er* werke*n* tracteerde hy en*de* maecket in dietscher tale*n* en*de* (*een*) glorieeus werck va*n* cyrurgië*n* twelke d*at* hy bestont te make*n* om syns selfs soene binne*n* syn selves live En*de* spencioe*n* (*pensioen*) and*er* (C:hadde) binne*n* d*er* stede*n* va*n* ypere*n* in welke*n* dienst d*at* hy sterft int jaer ons he*r*en doe me*n* scref MCCC en*de* X*) doe maecte hy dit werc i*n* diesche om die mi*nn*e va*n* sine*n* soe*n* die soe jo*n*c was d*at* hy he*m* n*iet* wael en v*er*sto*n*t in g*r*amarië*n* va*n* die goede boeken die sijns vad*er*s ware*n* da*er* hy wt vrachte (*wrachte*) die hy ghehoert hadde En*de* da*er* ute d*at* hy werc vuldede die en hadde*n* he*m* n*iet* te goede ghewordе*n* En*de* d*aer*om maecte hi dit in diesche o*mm*e d*at* hy begheerde d*at* syn zoe*n* p*ro*fiteerde d*aer*mede en*de* he*m* bleve va*n* synre leri*n*ghe die men seer prijssede

*) C 1a.C 1c.C 1d.L 143a. 'Janus', Archives intern. pour l'Histoire de la Médecine et la Géographie Médicale, XIV, 1909, pag. 397.

2) C: Men sal hier leeren die natuere van den hoofde: en*de* die anothomie de*er* of: ende die sceppenisse.

te meer houden soude in even vele steden. ende om dat ront .1. scone vorme[1] es.
Ende om dat herde slagen of vallen of werpingen te +min daeran soudn daken[2].
ende te lichtelikere af soudn scieten. Ende wi selen oec verstaen dat thoeft die +C 2b.
wortel es vanden mensce. uut +wien alle die zenuwen nemen haer wassen ende
haer gevoelen[3]. dats +uten hersenen ende uten marge van den rugge bene. +L 143c.
dwelke dat comt uten hersenen [ende es vander zelver naturen ende alsoe G.] +G 3a.
liggende in .2. huden also die herssenen doen. ende dat march heet in latine.
Nucha. ¶ Thoeft es van .3. substancien. ene van bene. ende ene van vleesce. ende
ene van herssenen de welke [hersinen C] siin march van den hoefde. ende musech
es tfleesch. die huut daer boven es al vol wortelen van hare. Musech vleesch dats
herdere dan ander vleesch. ende moruwer dan zenuwen of corden. of gecroes[4]. of
been. Wter huut wassen hare die de herssenen decken ende tfleesch van couden[5]
dat hem *contra*rie mach wesen. de welke huut es dorgaet vanden wortelen toten
ende. alse ene kemeneye. dore welke gaetkine die herssenen steken uut den rooc
of die hitten die hem sijn *contra*rie. Ende tfleesch dat decket dbeen met sire huut al
vol haers[6]. Ende thaer es boven der huut om .2. saken[7]. dierste om dat dect die
sweet gaten datter geen coude in en come+ de welke gaten heeten in latine+ poros.
dat siin zere nauwe gaten. Dander es om dat thoeft te scoenre es om dat haer +C 2c.
op heeft. Die huut van den hoefde es dicker dan ander huden. [aen den lichaem +**B 107d.**
L] sonder die planten vanden voeten om dat mer op gaet. entie palmen vanden+
handen [onder L] om datmer mede pijnt. ende daeromme essi van naturen+ dicke +G 3b.
om dat si es dorgaet. Want dore elc gat comt .1. haer ende onderwilen .2. of drie. +L 143d.
Entie huut es vaste gebonden ant vleesch dat musech es met cleinen dradekinen
van zenuwen comende vanden herssenen. ende met dradekinen comende vanden
adren ende vander leveren. ende met dradekinen comende van cleinen puls adren.
die men heet in latine arterien comende vander herten. van welken dradekinen
nature heeft geweven of gebreit die huut subtilike daer. ende over al den lichame
van den mensce. Ende dbeen vanden hoefde es van vele stucken alst recht es.
ende es .2. vout[8]. daer es ene tafele buten ende .1. binnen. Binnen ten herssenen
wert es ene. ende buten ten vleesche wert es ene andere ende daer tusscen siin
vele adren ende arteriën die den bene geven hitte ende voetsel ende geest. Die
arteriën geven hitte ende geest. die adren

1) G: figure
2) C: te mijnder an soude vesten. L: daer souden wesen of vesten
3) C: hare beghinsele. ende hare wassen Ende hore ghevoelen. G: bevoelen
4) C: cnoes
5) L: twelke die hersine ende vlesche hoeden van couden
6) L: vol borstelen ende haers
7) C *en* L *geven*: omme 3 saken, *doch noemen slechts twee*.
8) L: ende is van .2. dick of .2. wout. C: ende es van tween dicten ofte twee vout

geve*n* hitte *ende* voetsel. Therssenbecke*n* +es va*n* vele stucke*n* *ende* tweevout alsoet vorseit es ¶ Thoeft es va*n* .3. p*er*tiën. dee*n* vore*n*. dand*er* i*n* midden *ende* te*r*de acht*er*[1]. Vore*n* vand*er* moude*n* vorwe*r*t es thoeft heet *ende* droge hebbende vele geeste*n* *ende* luttel marchs[2]. Die middewe*r*t va*n* de*n* hoefde heeft vele marchs *ende* vele geeste*n*. *ende* es heet *ende* versch. *ende* int middelste deel stae*n* die oren *ende* stae*n* op .2. bee*n* die me*n* heet stenech been[3]. Dat acht*er*ste deel +es cout *ende* droge hebbende luttel geests *ende* luttel marchs. ¶ En*de* d*us* moet me*n* de nat*u*re v*er*stae*n* *ende* lere*n* o*m* dat me*n*t aldus moet genese*n*. v*er*sceede*n* also si v*er*sceede*n* *ende* gedeilt siin va*n* harer nat*u*re*n*[4]. Dats te v*er*stane. dat hete *ende*+ dat droge. m*et* medicine*n* cout *ende* versch. dat es *tcontra*rie. *ende* also+ es me*n* sculdech alle ziecheiden te genesene. ¶ Int vorste deel va*n* den hoefde so siin die oge*n*. die nese. entie mo*n*t En*de* bove*n* de*n* oge*n* siin .2. bene die n*iet* en siin vande*n* h*er*ssenbeckene. m*er* si siin scilde[5] vande*n* oge*n*. *ende* ligge*n* lanx [ofte dwers C] ond*er* die wintbrauwen[6] Dbee*n* vande*n* hoefde es va*n* vele stucke*n* dats [gedaen C] o*m* vele nutscape*n*. Dierste o*m* dat da*er* v*er*gadre*n* die stucke*n* da*er* die zenuwe*n* uut wasse*n*. dand*er* es o*m* datt*er* dalen in die adre*n* entie art*er*iën o*m* te gevene de*n* h*er*ssene*n* hitte. voetsel

+C 2d. G 3c.

+L. 144a.

+C 3a.
+G 3d.

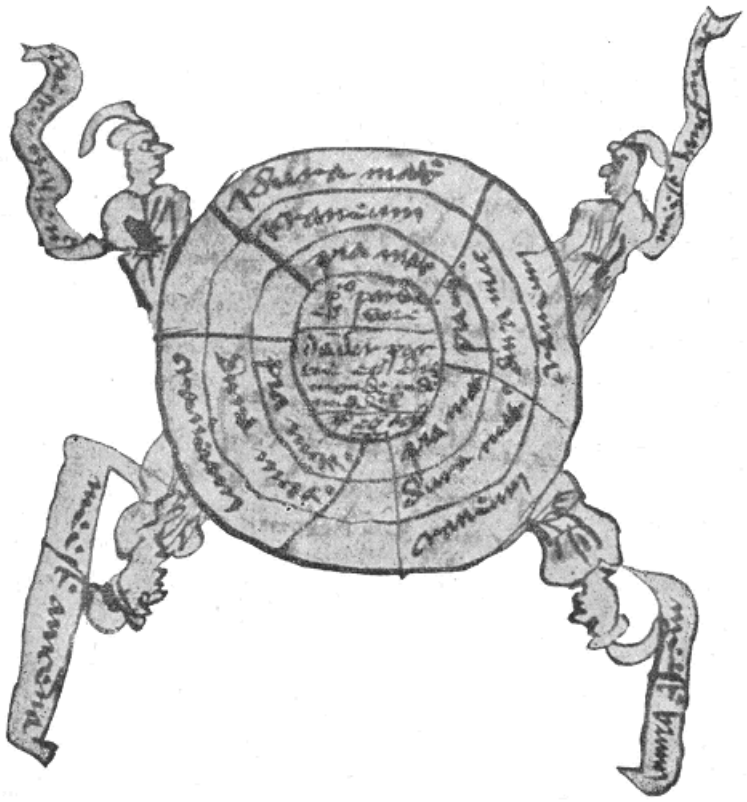

Fig. 1.

1) G: Dat hovet es van .3. p*er*tië*n* vore es eene dye myddewaert eene andere achtere dye derde aldus: (*zie* fig. I)
2) C: hebbende van den gheesten lettelle en*de* lettel van den marghe
3) G: dye me*n* heetet no been
4) G: ende alsoe verscheyden soe moet me*n* thovet ghenesen alsoe dye deele verscheeden zijn
5) C: scedele
6) G: oghe brauwe*n* dat sijn dye wintbrauwen L: wynbrauwen

ende geest *ende* alle die zenuwe*n* die come*n* ute*n* hoefde[1] .:.

[+]Terdde es o*m* dattie he*r*ssene*n* hebbe*n* he*m* [zelve*n* G] da*er* dore te lichtene[2] *ende* uut te stekene die hitte die he*m* *contra*rie es. Tfierde es o*m* dattie huve[3] [+]**B 108a.**
die me*n* heet die h*er*de moed*er* es vast in die v*er*gaderinge vand*er* mouden. *ende* vande*n* slape *ende* vand*er* nolle. *ende* dat an die [+]bee*n*. *ende* hange*n* alda*er* die he*r*ssene*n* ant bee*n* ond*er* die celle[4]. de welke me*n* heet he*r*ssenbecke*n*. dat de [+]G 4a.
scilt es va*n* de*n* he*r*ssene*n* die moru siin *ende* wit[5]. Waerbi dat selke philosophe seit[6]. [+]dattie he*r*ssene*n* siin cout *ende* versch [ne ware tghemeene seyt datsij sijn heet ende versch G] *ende* ratech tussce*n*. 2. tafele*n*. da*er* die vorseide adre*n* i*n* [+]L 144b.
lope*n*. *ende* o*m* dat da*er* die hitte van de*n* he*r*ssene*n* in spaersen[7] soude. [+]*ende* da*e*ma uut come*n*[8] soude te harrer v*er*gaderi*n*ge*n*. de welke v*er*gaderi*n*ge siin [+]C 3b.
tande*n*[9]. En*de* alst th*er*ssenbecke*n* da*er* o*n*twee[10] es. dan eist to*n*tsiene dat die liese gewo*n*t es. da*n* es to*n*tsiene die doot[11]. ¶ Thoeft es i*n* drie*n* gedeilt alsoet vorseit es. int vorste deel leg*et* die ke*n*nesse va*n* de*n* me*n*sche. Alse zie*n*. smake*n* *ende* rieke*n*. Dat zien es o*m* ond*er*sceet te hebbene[+] of ke*n*nesse te d*ra*gene tussce*n* wit *ende* swe*r*t. of donk*er* *ende* licht[12] *ende* des gelike. Die smaec es te hebbene [+]G 4b
ond*er*sceet tussce*n* gesoute*n* *ende* versch[13]. *ende* des gelike. Roke es te hebbene ond*er*sceet tussce*n* stinkende *ende* wel riekende[14] *ende* des gelike. ¶ Int middelste deel legt die redene *ende* dat hore*n*. die redene dat es heesch *ende* andwe*r*de[15]. hore*n* dats v*er*staen *ende* andwe*r*de geven [van datmen seyt ende van G] dattie me*n*sce hort. En*de* da*er* o*m*me es i*n* dit deel tgepeins [ende der memoriën C] vande*n* me*n*sche. ¶ Int achte*r*ste deel so legt die[+] o*n*thoudenisse wat dattie me*n*sce hort of gehort heeft dat gaet ligge*n* int achte*r*ste deel va*n* de*n* hoefde. Dus segt cort [+]C 3c.
roger*us* i*n*[16] roelandin*us* i*n* latij*n* In p*ri*ma[+] cellula sit ymago. in media ratio. in poste*ri*ori memoria ¶ Die he*r*ssene*n* liggen tussce*n* .2. huve*n*[17]. da*er* dene af [+]L 144c
heet dura mater. entie andre pia mat*er*. dats te seggene genadege moed*er*[18]. M*er* h*er*de moed*er* es dicke en*de* vast o*m* dat si legt naest de*n* bene. *ende* sleet da*er* iege*n* altoes En*de* dese mach

1) G: o*m*me te ghevene hitte den he*r*sene*n* en*de* voetsel en*de* gheeste alle dye zenuwe*n* come*n*(*de*) uten hovede
2) G: te luchtene
3) G: huut
4) C: selle. G: scelle
5) *wet* = *vochtig*
6) G: alle dye phylosop(*h*)e segghen
7) G: persen
8) G: daer ute sprute*n*
9) L: en*de* da*e*ma ute comen te*n* hare v*er*gaderi*n*ghe*n* soe syn die ta*n*den*r*i*n*ghe*n* (*tandeeringen*) ald*us* (*eenvoudige schets*) en*de* heet die *com*musure. *In G onbeholpen schets*.
10) C: in twee
11) L: d*at* die liese es ghequest en*de* ghewont en*de* alsse ghewo*n*t es soe is te ontsien die doet. G: dan es die gewonde in vrese vand*er* doot
12) C: claer
13) C: tusschen bitter en*de* soete. G: tusschen bitter en*de* soete tusschen ghesoute*n* en*de* verschs
14) L: goede luucht
15) G: heesschen ende antwerden
16) C *en* L: en*de*
17) C *en* L: hude*n*
18) G *en* L: sochte moed*er*

+siin gewo*n*t. of si mach apostemere*n*. [oft zweeren G] *ende* genese*n* sond*er* meskief va*n* de*n* live de*n* gewonde*n*. M*er* die genadege moeder es dun*n*e o*m* die h*er*sene*n*. diere i*n* ligge*n* beslote*n*. dese mach q*ua*like wese*n* gewo*n*t *ende* genesen[1]. Nochta*n* seit galien*us* dat hi sach ene*n* die beide die liese*n* hadde gewo*n*t. *ende* hi genas. ma*er* h*et* was so cleine dat va*n* de*n* h*er*ssene*n* n*iet* uut en qua*m* [ter wonde*n* G]. T h o d e r i j c seit da*er* iege*n* dat hi sach ene*n* scedemak*er*e[2] i*n* die stat va*n* luke*n* de*n* welke*n* +G 4c.

+dat hi uut dede dat acht*er*ste deel vande*n* hoefde. *ende* hine v*er*loes[3] n*iet*. m*er* he*m* bleven +alle sine w*er*ke[4] va*n* nat*ur*en. ¶ Tussce*n* dura mat*er* *ende* pia mat*er* v*er*gad*er*t .1. mat*er*ie bi gra*m*scape*n* of bi vare. entie da*em*a w*er*t dicke. *ende* bi beslotend*er* hitte*n* di*er*e [in C] es. ende dit mach wel siin [bi natueren en*de* C] sond*er* de*n* me*n*sce te q*ue*tssene. En*de* gevalt dattie m*en*sce w*er*t gewo*n*t int hoeft so dat therssenbecke*n* brect. *ende* dura mat*er* w*er*t +gewo*n*t of geapostemert waerbi datt*er* h*er*de hu*m*ore*n* uut come*n*. +*ende* da*n* wane*n* enege leeke meest*er*s dat h*er*ssene*n* siin. neent n*iet*. En*de* d*us* siin si bedrogen *ende* doe*n* de*n* lieden *ende* hen selve*n* logene te v*er*stane. Wa*n*t die h*er*ssene*n* en moge*n* n*iet* siin gewo*n*t. entie zieke da*er* af genesen. wa*n*t het es .1. led p*r*incipael. da*er* al die beseffelicheit[5] ute spruut die de me*n*sce over he*m* heeft. Hets hier af gnouch gesp*r*oke*n*. m*er* ic wil spreke*n* va*n* datt*er* surgien bestaet[6]. **+B 108b.** +C 3d. +G 4d. +L 144d.

Cap. 2.

¶ *In wat maniere(n) th(er)ssenbecke(n) gewont mach siin i(n) die tekene(n) vande(n) liesen gewo(n)t alse dura mat(er) e(nde) pia mat(er)*[7].

Het gevalt datme*n* thoeft misselike wont. Men wond*et* ond*er*wilen dat dbee*n* brect. *ende* ond*er*wilen dat n*iet* en brect. *ende* ond*er*wile*n* breke*t* dbee*n* m*et* cleinre wonde*n*. *ende* ond*er*wilen m*et* g*ro*eter wonde*n* [en*de* wyde G]. En*de* wet dat bet*er* es th*er*ssenbecke*n* te broke*n* m*et* g*ro*et*er* wonden int vleesch. da*n* m*et* cleinre. Wa*n*t met cleinre+ wonde*n* moet me*n* de wonde meerre*n*[8] o*m* te bat de*n* h*er*ssenbeckene te helpene. Also me*n* u lere*n*+ sal hier na. En*de* ond*er*wile*n* breke*t* dbee*n* h*er*de z*er*e m*et* cleinre wonde*n*. *ende* ond*er*wile*n* m*et* g*ro*ete*n* wonde*n*. Maer hoe die broke int h*er*ssenbecke*n* co*n*t. altoes es me*n* sculdech to*n*tsiene vande*n* liese*n*. wa*n*t ond*er*wile*n* wo*n*t me*n* die h*er*de moed*er* *ende* ond*er*wile*n* die sachte moed*er*. +G 5a +C 4a

1) C: dese mach qualic ghewont sijn datter die siecke of mach ghenesen
2) C: schedemaker. L: scoemak*er*
3) G: ende hij genassene ende hij en verloes niet
4) C: ghewerken
5) L: ghevole*n*
6) C: toe behoert
7) C: Van den hoofde ghewont en*de* van dura mater dats die upperste lijse. G: Vanden hersebecken ghewont in elc deel.
8) Ce *en* G: wijden

¶ Alse die h*er*de moed*er* gewo*n*t es dat mach me*n* beke*n*ne*n* bi dese*n* tekene*n*. Wa*n*t die gewonde heeft g*ro*ete swerin*g*e int hoeft[1]. o*m* dat da*er* es v*er*sceden datt*er* te gad*er*e behorde te sine gevoecht. dansichte root o*n*tsteke*n*. o*m* dat [+]die geeste*n* d*er*we*r*t lope*n*de siin. entie ogen blakende. die to*n*ge brune*n*de o*m* die cortssen. [+]L 145a.
ende onv*er*standelijc te sine o*m* die storberinge[2] van de*n* geeste*n* *ende* van de*n* hu*m*oren[3]. ¶ En*de* [+]alse die sachte moed*er* es gequetst
[+]so mogedijt bi dese*n* tekene*n* beke*n*ne*n*. Alse bi faute*n* va*n* c*ra*chte*n*[4]. va*n* [+]G 5b.
smake. *ende* bi dat he*m* niet en smelt sine spise ond*er* he*m* *ende* dat hise gene [+]**B 108c.**
macht en heeft te stekene van he*m* m*et* crudene. *ende* bi dat hi n*iet* spreke*n* en mach bi d*en* geeste*n* ente*n* roeke*n* die i*n* die roerende lede siin. of die zenuwe*n* die de to*n*ge v*er*vulle*n*. dat si n*iet* en mach w*er*ke*n* ha*er* w*er*c va*n* nat*ur*en.

¶ *Om te wetene of pia mat(er) es gewo(n)t op sek(er) teke(n) vand(er) doot.*

Punstkine come*n* ond*er*wile*n* int a*n*sichte bide*n* voetsele da*er* getrect bi d*er* c*ra*cht van nat*ur*en. *ende* n*iet* licha*m*like. *ende* bloet *ende* etter loept he*m* ond*er*wile*n* ute*n* ore*n* *ende* ute*n* nese bid*er* zelver redene*n* of. bid*er* faute*n* der o*n*thoudende[5] nat*ur*e *ende* oec de*n* veste*n* lichame bi de*n* geeste*n* die [+]lope*n* t*er* wonde*n*. entie v*er*cra*n*cheide*n* vande*n* inst*ru*me*n*te vande*n* lede*n* die de*n* lichame voeden. En*de* [+]C 4b.
es te v*er*stane of de*n* veste*n* lichame of de*n* lichte*n* lichame he*m* liede*n* volgende es. dat dicke*n* siin vortekene vand*er* doot. *ende* dat noch arg*er* es beve*n* *ende* da*e*ma hitte va*n* cortsse*n* .3. w*er*f of .4.[+] sdages come*n*de de*n* gewonde*n*. dat siin q*ua*de tekene*n*. wa*n*t die nat*uer*like hitte sceedt ha*er* vande*n* wonde*n* ende vande*n* [+]G 5c.
lichame[6]. de welke hitte si moete*n*[+] hebbe*n* int acht*er*ste. *ende* dats .1. gewarech[7] teke*n* vand*er* doot. En*de* alle die*n* dat toe co*m*t vande*n* v*or*seide*n* .2. laetste*n* [+]L 145b.
tekene*n* o*n*tbeide*n* si die doot binne*n* de*n* onde*r*ste*n* dage[8] *ende* sond*er*linge alse enech va*n* de*n* huve*n* va*n* de*n* he*r*ssene*n* gewo*n*t siin. so st*er*ve*n* die gewonde int ierste volle mane. dat gesciet sonde*er*linge o*m* dattie lichame*n* va*n* de*n* planete*n* hebbe*n* heerscapie optie ertsce dinge*n*. w*er*bi dattie mane es moed*er* d*er* wacheide*n* va*n* ertsce*n* lichame*n*. *ende* die v*er*sceit va*n*d*er* mane*n* gevoeg*et* meer die v*er*schheide vand*er* erde*n* wassende. *ende* da*n* die v*er*scheide vande*n* he*r*ssene*n* wassende. doe*n* die he*r*ssene*n* v*er*spel*en* g*ro*telike. *ende* en mach n*iet* o*n*thoude*n* die he*r*ssene*n* sine*n* sciet*en* uut ha*er* recht*er* stede. wa*n*t[+] sine hebbe*n* gee*n* o*n*thoude*n*[9] alse die huve gequetst es. *ende* ald*us* sterft die gewonde. wa*er*bi [+]C 4c
g*ro*te vrese es gewo*n*t te sine int he*r*sse*n*becke*n* *ende* da*er* behort g*ro*te co*n*st

1) C: bedi dat de pacient heft groete pine inthoft
2) G: verstoringe
3) C: en*de* onverstandich tsiene o*m*me die gheesten en*de* die humoren die verstoermt sijn. L: o*m*me die gheeste*n* en*de* die hu*m*ore*n* die d*er* v*er*stormt sijn
4) L: als by gebrec va*n* smake*n*
5) C: ontfandender
6) C: bedi die natuerlike hitte stect hare van den hende des lichame
7) C *en* L: warachtich
8) C: + daghen. G: hondersten. L: xo daghen
9) C: onthoudenisse

+toe dat h*er*ssenbeke*n* wel te medicineerne[1] ¶ Ma*er* b r u u n[2] seit. dat hire vele genas die dura mat*er*[3] gewo*n*t *ende* o*n*twee hadde*n*. m*er* hebbende die v*or*seide +G 5d.
tekene en sach hi noyt en gene*n* genese*n*. En*de* noch orcont hi dat hi genas die pia mat*er* hadden o*n*twee. m*er* h*et* was h*er*de cleine[4] dattie h*er*sene*n*
+n*iet* uut lope*n* en mochte*n*. ¶ En*de* +g a l i e e *n* orcont int *com*men*t* vande*n* a*n*phorisme. dats .1. boec va*n* medicine*n* die also heet. dat hi oec sach den +**B 108d.**
menege*n* die pia mat*er* hadde*n* gewo*n*t m*et* clei*n*der wonde*n* die oec genase*n*. +L 145c.
ende dat bediedt hi nere*n*stelike[5] alse hi seit. alse die wonde comt ten h*er*ssene*n* dat si uut lope*n*. sond*er* twivel dan st*er*v*et* die m*en*sce [en*de* dat vynt me*n* in plantegine In den and*er*en boec bescreve*n* en*de* seyt dat hem vele zott*en* beroeme*n* dat sij hebben ghenesen dye de hersenen ute liepen ende vulde*n* dye stede met cottoene twelcke dat valsch was en*de* onrechtverdich Deo g*ra*cias G]

Cap. 3.
¶ *Hoe thoeft gedeilt es e*(*nde*) *hoe*+ *me*(*n*) *die deel sal moge*(*n*) *medicinere*(*n*)[6]**.** +G 6a.

Het siin vele ziecheide*n* int hoeft.+ alse caphalea. monapagia. emig*ra*nea. en*de* and*er*e ziecheide*n* die t*er* surgie*n* n*iet* e*n* behore*n*. *ende* da*er* af e*n* willic hier n*iet* +C 4d.
spreke*n*. m*er* dat d*er* surgie*n* toe behort. ¶ Thoeft es ond*er*tiden gewo*n*t int vorste deel. [ofte dat middelste deel ofte dat achterste deel dat es bedi te verstane dat men elcke stede en*de* deel sal ghev*en* medicine*n* ghelijc dat ons vorseit es. Alse dat hersenbecken in dat voerste deel ghewont es C] da*n* v*er*bieden die actors. datm*er* n*iet* op e*n* legge heete medicine *ende* d*ro*ge o*m* dat deel heet *ende* d*ro*ge es. Nochta*n* do*en* heete medicine*n* vleesch wassen i*n* mene*g*er steden bi nat*ur*en. Wa*n*t hete medicine*n* *ende* v*er*sche doe*n* bi nat*ur*en vleesch wasse*n* bi+ nat*uer*lik*er* redene*n*. Nochta*n* v*er*biet hijt bi redene*n* datme*n*t n*iet* +L 145d.

1) *Wellicht iets duidelijker in* L.:
en*de* namelike als eneghe*n* in die huve va*n* d*er* hersene*n* in ghewo*n*t sy soe sterft hij ind*er* eerster volle mane d*at* geschiet d*er* nature*n* om d*at* die lichame va*n* de*n* planete*n* hebbe*n* eerscapie*n* op die eeische (*aertsche*) dinge*n* waer bi d*at* die mane es moed*er* d*er* wacheden va*n*de*n*. aertsche*n* lichame*n* En*de* die verschede va*n*d*er* mane*n* ghevoucht soe met die verschede*n* va*n*d*er* aerde*n* wassende en*de* da*n* die v*er*schede*n* va*n*de*n* hersinen wassen doen die hersine en*de* lope*n* ute En*de* mach by v*er*schede*n* niet onthoude*n* en*de* v*er*schiete*n* va*n* haerre gherecht*er* stede*n* bedy sine hebbe*n* ne ghee*n* onthoudenisse als die huve ghequest is En*de* ald*us* soe sterv*et* die ghewonde bide*n* welke groet vrese es int hoeft ghewont te syn va*n*de*n* h*er*senbecke*n* En*de* hoeme*n* de*n* hersenbecke*n* ghevolghen mach o*m*me te medic*ineeren* d*er* behoert g*ro*te const toe.
2) G: brune. G: Galienus.
3) C: pia mater
4) C: soe cleene.
5) C *en* L: vaste*n*
6) C: Van der delinghen der natueren des hoofts en*de* sijn werc. G: Van vele siecheden int hovet.

e*n* legge op dmiddelste deel vande*n* [+]hoefde. o*m* dat heet es *ende* versch. wa*n*t h*et* mochte da*er* v*er*tech*eit*[1] toe bri*n*gen. o*m* dat da*er* vele marchs es i*n* die stede. [+]G 6b.
Ma*er* therssenbeck*en* te broke*n* int acht*er*ste deel. da*er* so legt coe*n*like v*er*sce *ende* hete medicine*n*. wa*n*t dachte*r*ste va*n* de*n* hoefde es cout *ende* d*ro*ge. En*de* alst h*er*ssenbecke*n* tebroke*n* es. so en maecht n*iet* wed*er* volwasse*n* siin en w*er*de eer leden .30. dage of .45. en ware i*n* jonge*n* kindre*n*[2] van .18. jare*n* [+]of da*er* ond*er*. wa*n*t dese hebbe*n* i*n* die v*er*scheit va*n* haers vad*er*s nat*ur*e. datme*n* heet sp*er*ma [+]C 5a.
pat*ri*s.

[*Dits een goet natuerlic teeki*(*n*).

En*de* een goet natuerlic teekin en*de* een goet cappittele wilden de mesters der op studere*n* en*de* daer naer werken sone soude hem niet ghebreken en*de* si souden behouden goede en*de* wel wesen metter werke en*de* si souden goede behoude*n* die ons dire conste met sinen bloede en*de* ghi mesters laet dat doch dor sine*n* wille[3].
En*de* *om*me dat exempel te ghevene dat wij ons exponere*n* en*de* wachte*n* van sond*er*l*ic*[4] lieve kinderen heer (*hier*) op soe siet en*de* ebter *com*passie op en*de* stelt al uwe gewerke op gode alre erst en*de* ten beghi*n*ne van den werke soe siet ofte ghijt met gode doen moght. en*de* dat ghi doen moght met uwer const en der lieder profijt. Dan sel god werken met hu (*u*) en*de* metter hulpen van hem soe sal hu werc wel varen want gode side sculdich ane te roupene met allen sinne[+] in alle uwe beghi*n*ne*n* van uwen wercke*n*. En*de* dat he*m* toe bevelen mach want hi is principal [+]L 146a.
van der consten en*de* van den wercke vander hant. En*de* ghi lieden die Cyrugien wesen wilt ghi moet hebben dese navolghende pointen: c o n c i ë n c e l e e r i n g e g o d e w a n d e l i n g e m i *n* l i k e e n *d e* s u b t i j l e n *d e* v o l c o *m* m e n v a n s i n e n l e d e n . C.]

Cap. 4.
In isto cap(*itu*)*lo potestis scire q*(*uo*)*d p*(*er*)*tin*(*et*) *ad cyrurgicu*(*m*) *et q*(*uo*)*m*(*odo*) *se ip*(*su*)*m h*(*ab*)*ebit et reg*(*et*) *et o*(*mni*)*s articulo quos tene*(*tur*) *h*(*ab*)*ere de jure*[5].

Wi sele*n* wete*n* wat orborlijc[+] es elke*n* surgij*n*. Ierst dat hi si volmaect va*n* sine*n* lede*n*. *ende* wale gete*m*pe*r*t va*n* sire *com*plexië*n*. Da*er* bi seg*et* rasis. wies [+]C 5b.
ansichte dat q*ua*et *ende* lelijc es mach q*ua*lijc siin va*n* goede*n* engiene[6]. Wa*n*t d*er* q*ua*d*er* gedane*n*[7] volge*n* g*e*me q*ua*de sede*n* *ende* q*ua*de *com*plexië*n*. dats q*ua*et i*n* de*n* w*er*ke*n*. Dat seit avicenna. die .1. scoe*n* a*n*scij*n* heeft he*m* e*n* es n*iet* o*n*mogelijc dat hi si va*n* goede*n* zede*n*. En*de* hijs oec sculdech te hebbene wel gemaecte hande*n* *ende* cleine ving*re*n *ende*

1) C: verscheit
2) C: Nou soe verstaet dat hersenbeckin tebroken ne mach niet wasse*n* sine waere eer leeden 30 daghe ofte 40 het en ware*n* jonghe kinderen
3) L: En*de* si soude*n* gode behoude*n* d*at* sine d*at* hi diere cocht m*et* sine*n* blode d*at* ghi d*at* ghew*er*dicht te latene dore sine*n* wille
4) L: sonde*n*
5) C: wat een cirurgien toe behoeren moet. L: Wat d*at* oerb*er*lijc is elken syrugijn. *Dit hoofdstuk ontbreekt in G*.
6) L: mach qualic goet wesen van enighe*n* goede*n* sede*n*
7) C: ghedaente

lanc. *ende* starc va*n* lichame*n* *ende* n*iet* bevende. *ende* claer siende. so dat hi siin w*er*c wel macht heeft te voldoene *ende* va*n* gestade*n* st*er*ke*n* sinne. *ende* s*ub*tyl. *ende* n*ie*t gierech. [bedi de ghierichede bedrijft den menighen soe en*de* verblenten dattet sine verst*a*nnisse most.[1] C] ¶ Galyen*us* seit dat hi nat*ue*rlike moet

[+]siin oetmoedech. *ende* starc i*n* sine*n* moet. En*de* hine moet he*m* oec allene n*iet* v*er*stae*n* va*n* medicine*n*. ma*er* oec coene*n* sine boeke*n* va*n* nat*u*re*n* dat heet [+]**B 109a.**
philosophie. Wa*n*t g*ra*mmarie. logike. rothorike *ende* ethike. dese .4. *con*ste*n*
lere*n* alle di*n*c m*et* redene*n* p*roe*ve*n*. Wa*n*t logike leert ierst p*roe*ven alle di*n*c m*et*
proefflike*n* redene*n*. [+]En*de* hi moet oec *con*ne*n* sine g*ra*marie. die ler*et* die
bediedenisse va*n* elke*n* worde*n* in latijn En*de* sine rethorike wa*n*t die *con*st leert [+]L 146b.
[+]begadelike spreke*n* elke redene. gelijc dat wi hore*n* moge*n* an die taelma*n*s.
m*er* sine hebbe*n*t n*iet* uut *con*ste*n* va*n* boeke*n* m*er* bi gewoente*n*. En*de* hi moet [+]C 5c.
oec *con*ne*n* sine ethike. wa*n*t die *con*st leert goede zede*n*. En*de* hine moet oec
n*iet* wese*n* gulsech. m*er* sob*er* *ende* cuusch[2] va*n* levene. *ende* n*iet* nidech[3]. *ende*
get*ro*uwe siin i*n* alle*n* stucke*n*. En*de* hi moet he*m* selve*n* al geve*n* te*n* zieke*n*. also
dat an he*m* gee*n* gebrec e*n* si. van dat he*m*. of sine*n* zieke*n* of d*er* cure*n* toe behort
o*m* te voldoene m*ett*e*r* helpe*n* gods[4] ¶ En*de* i*n* thuus da*er* die zieke legt en sal hi
gene worde spreke*n* da*n* die te sire cure*n*[5] behore*n* *ende* o*m* des zieke*n* orbore.
ende e*n* houdt n*iet* vele tale*n*[6] iegen die v*ro*uwe of iege*n* (*die*) dochte*r* of iege*n* die
maerte[7]. no en hebt m*et* he*m* lied*en* gene*n* raet da*n* o*m* u cure. Noch en zietse n*iet*
ane m*et* ydele*n* oge*n*. Wa*n*t die liede*n* siin scalc[8]. *ende* sulke sake maect vele
vianden. ma*er* die surgij*n* heeft wel te doene dat al die liede siin vrie*n*de*n* siin[9]. Wa*er*
bi ic u oec v*er*biede dat ghi m*et* niemen e*n* bordeert. wa*n*t me*n* weet n*iet* wie wel
spel ca*n* v*er*stae*n* of v*er*drage*n*. No hine sal oec iege*n* niemen fellike scelden. m*er*[+]
alle surgine *ende* alle clergie[10] sal hi ere*n*. *ende* n*iet* benide*n* dat si wel vare*n*. [+]L 146c.
ende he*m* selve*n* n*iet* p*ri*sen.[+] *ende* hoefscelike wandele*n*. *ende* d*us* suldi come*n*
i*n* goede*n* name[11]. En*de* gene sware cure en seldi [+]C 5d.

1) L: mest
2) C: scuusch
3) C: en*de* niet ghierich noch nidich
4) C: en*de* hi moet hem over gheven sinen lichame den siecken dat gheen ghebrec ane hem ne sijn (*si*) van dat sire cure*n* toe behoort o*m*me des sieckes profit en*de* sine cueren te vol doene
5) L: co*n*ste*n*
6) C *en* L: la*n*ghe tale
7) L: jeghe*n* die vrouwe of d*at* io*n*c wijf ofte doct*er* of dies ghelike
8) L: waer o*m* die lude syn somme alte grawakel (*l*: *gawrakel*)
9) C: ydelen oghen bedi die liede*n* sijn jackeleus vele van hare*n* wiven en*de* het maect vele via*n*den en*de* lettel wrinde (*l*: *vrinde*)
10) C: alle medicinen en*de* alle clercken
11) C: en*de* hem selven ne sal hi niet prisen maer hi sal hem and*er*e liede laten prijse van sinen goeden werc en*de* ald*us* sal hi co*m*men in goede name en*de* wandelen hoveschlike en*de* hi sal wesen van heuscher tale en*de* alle die van uwen ambouchte*n* sijn die doet eere en*de* sprect altoes wel after hem lieden

begeren daer ghi gene hope toe en hebt[1]. *ende* moetijt doen ovemits beede. so segt den vriendden alle die vrese. *ende* dat ghire u beste met doen. selt[2]. Ende den zieken troest altoes wel[3]. Ende maect clare *ende* vaste vorwarde als de zieke ten alderziecsten es [ende aller meest tonghemake want clare verworde brect alle strijt C] +Ende van den riken nemt wel uwen salarijs. Enten armen dient vriendelike +om gode die u de macht verleent.

+L. 146d.
+C 6a.

Cap. 5.
¶ *Dits leri(n)ge hoe me(n) ierstw(er)f sal v(er)make(n) entie wonde(n) te nayene i(n) elke stede*[4].

Alse ghi sijt geroepen teenre nuwer wonden. so besiet waer met si gemaect +es. so gevallen so geworpen so geslegen[5]. Ende of sijns (*sijs*) te doene heeft[6] so wiecse[7] *ende* legter op .1. plaester van stoppen[8] genet int witte vanden eye ongeslagen. want metten slane nemt men hem vele van sire couthеit *ende* van sire+ limachtechеden[9] die sweetgate[10] te stoppene in die stede. Ende of ghi twitte van den eye niet en hebt. so nemt siins selfs bloet want het dwinct herde zere alst verdroecht es. Sulke[11] nemen water *ende* aysiin *ende* netten[12] daer in haer plaester. Maer ic nam dicken haers selfs bloet[13] *ende* bant also *ende* het voer herde[14] wel. Ende+ alse ene wide wonde es geslagen met .1. swerde of dies gelike. essi te wijt. so naytse. *ende* begint in die middewert ofter .3. poenten toe behorden. *ende* ofter .2. poenten toe behoren so naytse slecht gedeilt. *ende* doet der in ene wieke daer dat etter uut lopen mach. *ende* stect die steken so diepe. dattie wonde also wel slute in den bodem alse boven. so datter geen etter in en gader e also na alse ghi moget. Want als men die wonde boven nayt *ende* in den bodem niet en

+B 109b.
+G 6c.
+C 6b.

1) L: Ende alte zwaer cure en suldi niet begheren want ghi mocht uwen goeden naem dermede verliesen waer by dat ic u rade dat ghise laet varen ende niet aen en neemt het en waer by beden vanden zieken ende van sinen vrienden
2) L: Ende gheloefter niet meer an dan dat ghise doet dat best dat ghi moghet
3) C: Ende aldus sijt royale ende den siecken troest altoes wel ende ofte hi onverduldich es soe troesten met uwer soeter tale. ende sijt altoes goedertiere jegen uwen siecke Ende ofte ghi hoort uwe onghenouchte verdraget goedertierlike van ontscamelen lieden van den smeeckers ende van den logenaers soe suldi hu wachten waer ghi sijt. Ende sijdi daer onder gheraect soe maecter hu of quite soe ghij erst moght ende antierse hoveschelike al sout over hu gaen dats myn raet
4) G: Van bloede te stelpene. C *en* L: Van wonden eerst werf te vermaken. ende te naeyen. *Tekst van* sperma patris *af* (*blz.* 12 1e *kolom*) *tot hier ontbreekt in* G.
5) *In* C *ruimte opengelaten, bestemd voor een teekening*.
6) C: ende ofte sijt van doene heeft
7) G: wydse
8) L: werke
9) C: benemt men hem vele van siner limicheit
10) C: die poros dat sijn zwete gaten
11) C: eenighe mesters
12) G: doppen
13) C: alse ic gheen witte van eye ne hadde
14) C: seere

slut. so v*er*gad*e*rt g*e*me ett*er* i*n* de*n* bode*m*. *ende* da*n* so co*m*t*er* af somwile la*n*c w*er*c. datme*n* heet fistel[1]. also me*n* u hier na sal segge*n*. *ende* bedieden wat die [+] festel es *ende* wa*er* af si come*n*. [+]¶ En*de* die naelde da*er* me*n* wonde*n* m*et* nayt [+]G 6d.
die moet siin .3. cantech. entie oge moet siin gegracht. dattie draet mach liggen [+]L147 a.
i*n* die g*ra*cht. so en w*er*d*et* n*iet* te dick*er*e an die oge[2]. En*de* die draet ware goet gewast hi soude tfleesch te noed*er* snide*n* o*n*twee[3]. of ne*m*t .1. rode*n* zidine*n* draet of wit zide*n* d*ra*et[4]. En*de* oft*er* enech splint*er* in si va*n* bene*n*. so doet ute eer gi die wonde nayt. En*de* altoes wacht wel datt*er* gee*n* di*n*c i*n* en si eer gise nayt. ¶ En*de* of gire n*ie*t e*n* sijt toe geroepe*n* va*n* ierst. *ende* gise d*ro*ge vi*n*t. so verscht[5] die wonde *ende* screept ha*er* ca*n*te*n* *ende* doetse bloede*n* m*et* ene*n* sceerse[6]. *ende* da*n* naytse. En*de* of ha*er* .2. lippe*n* [+]v*er*re siin v*er*sceede*n*[7]. so doetse ieme*n* te gad*e*re duwe*n* m*et* beide sine*n* hande*n*. *ende* slaet .2. w*er*f uwe*n* draet o*m*me [+]C 6c
t*er* ierst*er* werf *ende* da*e*ma slut uwe*n* cnoep op. *ende* cnoept al uwe steke*n*. so sele*n*se te bat houde*n*. En*de* als de wo*n*de genayt es. so stroyt[+] opte*n* naet dit pulver dat gi vore gemaect selt hebbe*n*. Wa(*n*)t h*et* doet de lippe*n* vande*n* wonde*n* te [+]G 7a
gad*e*re heile*n*. also[8] roelandijn seit. dwelke pulv*er* me*n* maect ald*us*: ¶ Ne*m*t die wortel vand*er* *con*filië*n* die g*ro*te. entie droge bollen va*n* hermenië*n*[9] va*n* elke*n* .1. 3. *ende* griex pec dat me*n* oec heet colofonie.3. 3. mastic *ende* cleine wit wieroec va*n* elke*n* .s. 3.

bloet va*n* drake*n* *ende* mu*m*mie[+] va*n* elke*n* .2. 3. sta*m*p*et* *ende* mi*n*g*et* al te gad*e*re. *ende* sicht*et* dore ene*n* dicke*n* teems. *ende* bestad*et* i*n* .1. busse tote dat gijs [+]**B 109c.**
hebt te doene. h*et* mach goet blive*n* meer da*n* .20. jaer i*n* ene d*ro*ge busse beslote*n*. En*de* dit heet roelandij*n* trode pulver. h*et* stree*m*t bloet. *ende* oec doet [goet C] vleesch wasse*n*. En*de* oec eist goet gete*m*pe*r*t m*et*te*n* witte vande*n* eye *ende* geleit op .1. tebroke*n* been gete*m*pe*r*t m*et*[+] bloeme*n*[10] die cleeft an die weech[11]
[+]L 147b.

1) L: en*de* d*at* heet vestelere*n*
2) C: en*de* ghegracht en*de* dunne naer dese vorme: (*Eenvoudige teekening van een naald*. Zie fig. II)
3) C: want si soude te mij*n* sniden dat vlesch
4) In G *en* L *vluchtige schetsen van een naald en draad*.
5) G: vernyew*et*
6) C: aldus ghemaect (*eenvoudige teekening van een mesje*; *zie fig.* IV. *Ook in L een afbeelding van een mes*.)
7) C: versceeden wijde
8) C: Pulvis Roelandini.
   Nemt die wortel van der mester carsauden wel gedroghet
   bolu*m* armenicu*m* aña .ʒ. j.
   colafonie .ʒ. ij
   masticis
   olibanu*m* aña .ʒ. s.
   sang*uis* draconis
   mu*m*mie aña .ʒ. iij.
   hierof maect poulver alsoe cleene alse ghi moghet
9) G: bole van armenyen
10) L: mele
11) G: want

vander wintmolen. also ment visieren sal int capitel van tebrokennen leden. Dit pulver doet die huut wassen daer en geen en es *ende* +daer op geleit wegebrede bladere of andere heilende bladere[1]. ¶ Een ander pulver wijst albucasis. *ende* +G 7b.
seit dat ment legge op den naet van .1. wonden. *ende* wachte dat ment niet en late comen binnen den lippen vander wonden. het en verport hem nemmermeer vore die wonde onder hem heyl es. *ende* +wijst aldus Nemt .3. deel ongebluscht calx.
datmen heet levende calc. *ende* .2. deel van cleinen witten wieroke. *ende* .1. +C 6d.
deel van draken bloede. *ende* stampet te hoepe *ende* sichtet dore .1. nauwen
teems. *ende* dan bestadet. ¶ Daer men wonden nayt daer es elc steke sculdech te
sine vingers[2] na. Ende en hebdi +dit pulver niet. so seit albucasis. dat ongebluscht
calc welna al tselve doet. +G 7c.

Cap. 6.
¶ *Van wo(n)de(n) te strem(m)ene va(n) bloede*[3].

Alse de mensce gewont es *ende* die surgijn vint bloedende. dan besie in wat steden
dat si. *ende* merct waerbi[4] dat hi bloedet. Eist dat het comt uut arteriën so comet
uut springende *ende* uut scietende *ende* dan eist claer *ende* licht gevarwet. Ende
comet slecht gelopen *ende* bruun. so comet uten gemeinen adren die voetsel siin
van den lichame. Ende arteriën comen vander herten *ende* hebben .2. hude. daer
deen af es gecnosecht [dat men heit in latijn cartilaginis L] entie vervleescht node.
want om haer dunne bloet *ende* heet *ende* roering *ende* om haer hertheit. Ende+
adren comen vander leveren *ende* hebben in hare bloet. bruun. *ende* dicke. daer +L 147c.
omme en hebben si maer ene huut. entie moru. Nochtan siin alle die hude
zenuwech. Ende het gevalt dicken datmen bloedet ten adren enten arteriën+ beide.
ende selden ten arteriën allene. want si liggen diepere dan+ die adren doen. +C 7a.
Waerbi dat ic u lere. dat dbloeden +G 7d.
ten arteriën es meerder vrese+ dan ten adren te bloedene. Ende te vele te
bloedene es vreselijc. daer bi radic u dat gi niemen te vele en laet bloeden na +**B 109d.**
uwer macht. Want daer comt af groet meskief *ende* vrese vander doot. ¶ Want
daer comt af spasme dewelke ic u sal leeren wat spasmus es. dat .1. vrese es
vander doot. Ende ondertiden comt hem oec toe sicken. (*l*: *hicken*) dats oec .1.
teken vander doot[5]. Ende esser onmacht met sicken (*hicken*) dats

1) G: Dus scrijft men in latijn ende aldus ghescreven ende gezent ter speceriën sonder ander spreken ment zalt maken ℞ consolida maior .1.ʒ. boli hermeny .1.ʒ. picis gresse 3 ȝ. masticus olibanys elcs s ȝ. drakenbloet mommye ana .2. ȝ. fiat pulvis oft scryft dyt pulver aldus ℞ levende calcx terdendeel olibany die twee deel ende bloet van draken ende maect dit pulver aldus
2) C: daer men nayt soe es elcke stecke sculdigh tsine vingers bret deen van den anderen
3) C: Van bloet te stelpenen in wonden waer dat si ligghen ende waer dat si sijn. G: Van den hoofde ghewont ende niet toten hersebecken diepe. L: Hoemen is sculdig bloet te stempen.
4) G: by wat redenen
5) L: Ende is die siechke in onmacht dat is een seker teken van der doet. Ende heeft hi gheen verstandenisse ende hi niet en weet wat hi seghet dat syn quade teken.

die doot. En*de* gee*n* v*er*ste*n*nisse. *ende* n*iet* e*n* weet wat hi segt. dit siin alle q*ua*de tekene*n*. ¶ Nu m*er*ct hoe datme*n* sculdech es te stre*m*mene adre*n* *ende* art*er*iën die bloede*n*. Die cleine adre*n* mach me*n* stre*m*men lichtelike m*et* plaestr*e*n va*n* stoppe*n* da*er* op gebo*n*de*n* al droge. of m*et* ha*er*s selfs bloede gesme*er*et of m*et*te*n* witte vande*n* eye. Entie g*ro*te adre*n* es me*n* sculdech te stre*m*mene dies gelike. + *ende* e*n* stre*m*m*et* n*iet*. so mach me*n*t stre*m*me*n* m*et*te*r* leri*n*ge*n* die hier na volg*et*. ¶ Ald*us* es dierste ma*n*iere dat gi dlet op houdt dat n*iet* e*n* dale. *ende* dat dbloet n*iet* +lichtelec uut e*n* sciete. *ende* drupt +d*er* op cout water o*m* dlet te v*er*coudene[1]. da*er* bi so keert dicke dat bloet o*m* dat tcoude drijft va*n* hare de hitte. Ald*us* doet tcoude die huut *ende* tfleesch e*n*tie adre*n* cri*m*pe*n*. Ald*us* w*er*de*n* die adre*n* nauwe *ende* hebbe*n* maniere va*n* slutene. Ma*er* wacht u dat gi en gee*n* wat*er* da*er* i*n* en laet come*n*. want het soude deere*n*. En*de* viele +.1. mensce i*n* wate*r*e alse hi gewo*n*t ware. tcoude wat*er* soude +he*m* vele q*ua*ets doe*n*. wa*n*t h*et* soude de*n* hude*n* vande*n* adre*n* *contra*rie siin. wa*n*t si siin zenuwech. En*de* of die gewo*n*de die int wat*er* viele te nayene ware so drog*et* he*m* dwat*er* wel ut*er* wonde*n*. en*de* doetse bloede*n* eer gise nayt.

+G 8a.

+L 147d.

+C 7b

+G 8b.

+†

¶ En*de* of die bloede*n*de n*iet* e*n* stre*m*m*et*. so stre*m*tene m*et*t*er* medicine*n* die hier na volg*et*. Wa*n*t si hebbens macht di[*e*]re vele siin. dee*n* stark*er*e dan dand*er*e die ic noeme*n* sal hier na alst poi*n*t es. ¶ Alse gi siet .1. adre of ee*n* art*er*ie bloede*n*. so legt da*er* iege*n* uwe*n* dume of uwe*n* ving*er*. *ende* stopt de*n* mo*n*t va*n*d*er* adre*n* of d*er* art*er*iën. datt*er* gee*n* bloet uut come*n* e*n* mach *ende* houtse lange gestopt. so lang*er* so bet*er*. wa*n*t dbloet dat sal v*er*storkele*n*[2] *ende* w*er*de*n* hart. Wa*er* bi dat tgeclont*er*de bloet sal were*n* dat d*un*ne bloet. dat n*iet* ute e*n* sal moge*n* [comen C]. *ende* dits ene mani*er*e va*n* stre*m*mene. ¶ En*de* da*er*ma so legt+ da*er* op .1. plaest*er* va*n* droge*n* stoppe*n*. of genet i*n* borne of i*n* aysine. of i*n* wit va*n* de*n* eye of m*et* siins selfs bloede. Ierst gestroyt dit pulv*er*. va*n* cleine*n* witte*n* wiroke va*n* aloës epatic. va*n* bloede+

+C 7c.

va*n* drake*n* en*de* va*n* bolle*n* va*n*+ he*r*mcine*n* va*n* elke*n* eve*n* vele. dit sta*m*pt al tegad*er*e. *ende* sicht*et* dore ene*n* dicke*n* teems. Dit seit bruu*n* legoburge*n*s*is*[3] dat goet+ es. *ende* da*n* e*n* bint die wo*n*de n*iet* te vaste: m*er* slecht dattie wo*n*de n*iet* e*n* swe*r*e. ¶ Want Galyen*us* seit dattie geeste*n* e*n*tie hu*m*ore*n* lope*n* altoes t*er* zerer stede*n*. W*ae*rbi hi seit dat e*n* geen di*n*c e*n* let d*er* wonde*n* so z*er*e te heylne alse de swer*i*nge doet[4]. [Mester hughes pulver de leginbourch.

+G 8c.

+**B 110a.** L 148a

+†

¶ ℞ thucis albiscum et viscosi aloës epatici sang*uis* draconis boli armenici. ana p*ar*tes eq*ua*les et inde fiat pulvis subtilissimi et usui res*er*va C]. Dit pulv*er*

1) G: te vercoelene
2) C: versteke*n*. L: v*er*droghe*n*
3) C: huge de legenbourch
4) C: waerbi hi verbiet dat ghi gheene dinc ne leght op wonden die zweeren doen en*de* ald*us* scrift hi in latine

minct met wit van den eye *ende* met hasen haer wel cleine gesneden te stucken met eenre scaren. *ende* dit getempert gelijc der dicten van zeeme *ende* daer in genet vele [+]wieken also groet als amandelen *ende* daer af die wonde wel gevult. *ende* opt plaester so legt van dien vorseiden dinge redelike vele. *ende* boven [+]G 8d.
der plaesteren so legt vele droger stoppen. of en hebdi gene [+]stoppen. so maect .1. plaester van lininen cleeden *ende* vele cleets daer boven. *ende* bindet wel [+]C 7d.
ende slecht alsoet vorseit es. ¶ Of nemt dit pulver dat noch sterker es. Nemt gebornen calc. dats gebernt calc[1]. *ende* also uten ovene genomen eer daer water op comt. *ende* bloet van draken. steene daer men af maect cleine latemekine[2]. aloes. wit wierooc. elcs evenvele. ende dit tempert metten hase hare alsoet vorseit es. of met coppen gespin. ¶ Een ander pulver dat galyenus plach te orborne dats dit. Neemt root atement of gelu .9. 3. cleine wit wierooc .16. 3. aloës. kijst liim[3] elx .8. 3. orpiment .4. 3. steene van lantemen .20. 3. *ende* stampt dit al te gadere *ende* sichtet dore .1. dicken teems. dat si cleine pulver. *ende* hier af strijct optie wieke [+]
ende vult die wonde daer met. *ende* legt van dien pulvere vele optie wonde. ¶ [+]G 9a.
Nu hebdi vele leringen die [+]bruun leert. die hi screef uten ouden boeken. Ende
theodrijc screef uut brunen in sinen boeken. *ende* si wrochten daer beide met [+]†
alsijs te doene hadden. Nu willic u bescriven van lancfranx leringen *ende* wat
hem daer af geviel. Hi was te melanen gehaelt tenen kinde. dat was gevallen met[4]
enen messe[5] .1. wonde in sine geet adre die .1. propere[6] arterie es. dwelke kint so
vele gebloedt hadde eer hire toe quam dat mer geen lijf an en vant. hi taste sinen
puuls *ende* vanten flau of cranc. *ende* welna niet. dbloet dat uter wonden[+] quam
was al bleec. Ende hi[+] leide sinen vinger optie wonde *ende* hiltse so lange dat [+]C 8a.
tkint begonste sine ogen op slaen. ¶ Hi sende ter specerien[7] om dit pulver. [+]L 148b.
Wierooc. wit. tay *ende* vet .2. 3. *ende* .1. 3. aloës epatix. hier af so de (*dede*)[+] hi
maken een pulver [+]G 9b.

Ende tempert metten witten van[+] den eye in die dicte van zeeme. *ende* mingede
daer met haer van hasen wel cleine gesneden *ende* dat geleit op die wonde op [+]**B 110b.**
.1. plaester van stoppen *ende* daema bant hire op droge stoppen. *ende* bant also
vaste alst weselijc was. *ende* liet aldus tote dies ander dages. Ende hi q(u)ammer
toe *ende* vant gesterct[8] *ende* niet bloedende. Die vader vanden kinde bat hem dat
hijt vermaecte. entie meester ontseit hem. *ende* liet aldus .4. dage. Ende des vierden
dages nam hi wit van eye. *ende* olye van rosen elx even vele. *ende* tempert metten
vorseiden pulvere. *ende* dat dunne. *ende* leidt opt pulver dat optie wonde lach *ende*
liet deen metten andren weeken. Dies ander dages so quam hi weder *ende* vant
die wonde al genesen wel *ende* vaste. dat den vader groet wonder dochte

1) C: onghebulst (l: *ongebluscht*) calc.
2) C: lanterkine
3) L: aluun kist lijm
4) C: in
5) G: int poynt van eenen messe
6) G: principale
7) C: apoticariën
8) C: wel ghestremt.

+[en*de* die mester een deel maer die mester zweech (*zweeg?*) als hitsach C] ¶ Echt*er* .1. and*er* ki*n*t va*n* .18. jare*n* out. was gesteke*n* i*n* sine*n* arm va*n* .1. and*re*n kinde +† m*et* .1. cleine*n* meskine. *ende* dore stac .1. adre. +*ende* geraecte .1. zenuwe ond*er* die +adre. vande*n* welke*n* h*et* gedogede g*ro*te pine i*n* die zenuwe*n*. dbloet +C 8b. G 9c. liep recht t*er* wo*n*de*n ende* hi wasser toe geroepe*n. ende* als hi dit sach hi +L 148c. peinsede leidi da*er* op +siin medicame*n*t[1] dat n*iet* goet da*er* op e*n* ware. wa*n*t dwitte es cout *ende* limech. *ende* dat soude stoppe*n* die sweet gate vand*er* huut +† m*et* sire tayheit *Ende* hi hiet datme*n* de*n* arm soude pletten[2] *ende* datme*n* die ende*n* van de*n* adre*n* ute soude trecke*n ende* v*er*bi*n*dense. *ende* die zenuwe*n* *con*fortere*n* m*et* olyë*n* va*n* rose*n* da*er* in gegote*n*. Die moed*er* va*n* die*n* ki*n*de +dede hale*n* ene*n* leeke*n* meest*er*. die seide iege*n* sine*n* raet. Meest*er* la*n*cfra*n*c ginc +† wech. entie leke surgijn bleef daer. *ende* leid*er* op sine medicine daer hi m*et* was gewone and*er* wonde*n* te stre*m*mene. *ende* e*n* halp n*iet*. h*et* bloedde altoes *ende* swa*er ende* tki*n*t cra*n*cte z*er*e. +En*de* me*n* sende o*m* ene*n* ficisijn die des ki*n*ts vrie*n*t was. entie sende o*m* meest*er* la*n*cfra*n*c. *ende* hine wild*er* niet comen. Entie ficisiin +G 9d. gi*n*c selve te he*m ende* v*ra*gede he*m* raets. *ende* hi r*iet* he*m* also hi vore gerade*n* hadde d*er* moed*er*. Doe*n* gi*n*c die ficisiin *ende* vragede de*n* leke*n* meest*er* of hijt soude co*n*ne*n* gedoe*n. ende* hi a*n*twe*r*de ja. En*de* hi dede also *ende* h*et* was genese*n* i*n* cort*er* tijt. En*de* of iseme*n* v*ra*gede hoe dat so lange mochte gedogen sond*er* spasmere*n*. hi antwe*r*t dat h*et* q*ua*m o*m* dat [het L] ydelde van de*n* bloede. ¶ Dit es al

gescreve*n* o*m* dat elc soude+ me*r*ke*n* wat hi dade *ende* w*aer*bi dat sine cure*n* n*iet* voort e*n* gae*n* na sine*n* wille. D*ae*r bi so seggic+ u. eist dat enege adre es die gi +**B 110c.** n*iet* e*n* mog*et* stre*m*me*n* m*et* pulv*er*e *ende* m*et* dat da*er*toe gescreve*n* es. so +C 8c. ond*er*stecse[3] m*et* .1. naelde*n* [drie kant dus (*volgt een ruwe schets*) L] die i*n* heeft .1. gewaste*n* d*ra*et[4]. *ende* stect die naelde+ onder die [hemde van der C] adre. *ende* da*n* cnoopt beide die ende*n* wel *ende* z*er*e m*et* ene*n* ste*r*ke*n* drade[5]. En*de* +L 148d. wacht dat gi die ad*er*e n*iet* e*n* geraect m*et*t*er* naelde*n*[6]. Of hebt .1. plat yser[7] m*et* ene*n* gate[8]. *ende* dit yser salme*n* legge*n*+ ov*er* die wo*n*de. of ov*er* die ad*er*e *ende* da*n* salme*n* hebbe*n* .1. and*er* y*s*er da*e*rme*n* m*et* die ad*er*e tingere*n* sal datme*n* +G 10a. steke*n* sal dore dit gat wel gegloyt. *ende* me*n* sal b*e*me*n* die mo*n*de vande*n* adre*n*. *ende* wachte*n* dat hi el niet en+ b*e*me. da*n* hi die ad*er*e doe scro*m*pele*n ende* sond*er*linge so wachte +†

1) C: sijn pulver witte, 'pulver' *doorgehaald*.
2) G: dat me*n* dye adren soude splette*n*. L: d*at* me*n* de*n* arm soude bande*n* en*de* trecke*n*.
3) G: o*m*me stectse
4) C: ghetwinden draet en*de* ghewast
5) *De rest van dit hoofdstuk ontbreekt in L.*
6) In C *een afbeelding. Zie fig.* II
7) In C *afgebeeld*; *fig.* III. *Ook in G een ruwe schets van een dergelijk instrument*
8) G: met ene*n* platt*en* hovede

hem vanden zenuwen. Arteriën es men sculdech te broyene. so dat daer dicke scorssen op siin. *ende* zeerre dan simpel adren. *ende* iegen dattie adere of arterie groet[1] es. so es men sculdech zere te bemne. Nochtan es vrese als die brant valt. dat si weder mochten werden bloedende. Waer bi die sekerste cuere van bloede te stremmene es dat men die arterie of adere uut +hale. *ende* mense verdraye *ende* verbinde daema. ¶ In .4. manieren machmen stremmen dbloet. Dierste is dat men verhoude dadere so lange dat dbloet verstorkelt *ende* hardt wert in den mont van der adren of arteriën. *ende* dat men dlet vercoude daer +die wonde in es. Dander es met pulvere *ende* met hase haer *ende* datter toe behort alsoet vorseit es. +C 8d. G 10b. Terdde es met brande van viere of met medicinen bemende *ende* etende[2]. Tfierde es metten verbindene die adren of arteriën alsoet voren geseit es. of onderstekен *ende* verdrayen. ¶ En*de* selke meesters siin diere op leggen gebernde plumen. *ende* anderе gebernden vilt *ende* menege ander maniere. Maer ic heb u geseit na minen wetene d beste dattie oude meesters antierden. En*de* ic en wasser noyt met bedrogen. Maer gi diere met werken selt sijt vroet dat gi u medicamente doet comen ten monden vanden adren of arteriën *ende* siere ophouden. +*ende* dat vele. *ende* en doetse niet af v[o]re dat si allene af vallen. En*de* daer is siin te stremmene[3]. +† daer legse tallen vermakene in lanc so meer. En*de* en vermaect+ niet die wonde vore ten derden dage. of langere of sijs te doene +† heeft. of sine swoere alte zere.+ *ende* dan besiet wanen hare die+ sweringe comt. *ende* als gijs vroet sijt. so beteret haere vroedelike na u macht. [oft ghij wilt +**B 110d.** lancfrants pulver doen maken ter specerіën so scryft aldus. thuris albi gommozi +G 10c. et pinguis. 3 .2. aloës epatici. 3 .1. fiat pulvis subtilissimus G].

Cap. 7.

¶ *Van de(n) hoefde gewo(n)t e(nde)+ n(iet) tote(n) h(er)ssenbeckene. e(nde) ierst va(n) .4. tiden int jaer*[4]. +L 148d.

Als men gewont es int hoeft. *ende* therssenbecken niet nes ontwee. enter niet toe en comt so nemt dwitte vanden eye. luttel geslagen of niet. *ende* daer in net uwe wieke. *ende* doetse in die+ wonde. *ende* daer boven legt .1. plaester int selve genet. entie wieke si van stoppen. *ende* tplaester oec of van suveren linen clede. En*de* +C 9a. eist in den winter. so net u wieke in den doder allene. Maer in den linter. *ende* in den herfst saltu netten dijn wieke int witte *ende* in den doder tegadere. En*de* in den zomer int witte allene. [En*de* van den uut gaen van sprockelmaent tot in gaen van meye so menghet die doderen en*de*

1) G: groot.
2) G: hittende. C: die seere heeten
3) G: Ende dair sy quaet sijn te stremmen.
4) C: Van den hoofde ghewont en*de* eerst van den iiij tijden. G: Van dat men ghewont wert int hooft. L: Vanden hoefde ghewont en*de* eerst vanden iiij tiden.

d*at* witte te gad*er* en*de* d*aer*in so net dijn wieke*n* en*de* smeert also u plaest*er*. ¶ En*de* bezegher[1] also van de*r* heligh*er* cruce*n* messe achte*r* augustus (tsheylech scruus dach na den oegste G) tot sente andries messe wa*n*t d*at* witte va*n* de*n* eye es cout en*de* some*n*t meer slaet somen hem meer nemt zijn coutheden en*de* die dod*er* is heet ghete*m*pert in +de*n* .2. graet waerby ic u rade dat ghy den dod*er* te wint*er* neemt Ende des somers d*at* witte Ende in die .2. ander tiden die doder ende dat witte ghemenghet L]. En*de* ware die wo*n*de te nayene so naytse Ende wa*r*e si ingae*n*de tote*n* h*er*ssenbeckene. entie huut die dat h*er*ssenbecke*n* bi*n*t entie da*er*ane cleeft wa*r*e gewo*n*t. *ende* me*n* die [huterste C] wo*n*de genase bute*n* entie ind*er*ste[2] huut n*iet* e*n* ware gesuv*er*t. daer af come*n* de*n* gewonde*n* +menechw*er*ve*n* cortsse. *ende* st*er*ve*n* da*er* af. of me*n* e*n* holpe hen. Waerbi ic rade also la*n*cfra*n*c mi riet *ende* leerde. datme*n* neme olye va*n* rosen *ende* warmse *ende* me*n* nette da*er*i*n* die +wieke *ende* legse i*n* die wo*n*de also warm alse de gewo*n*de mach gedogen. *ende* dat tote die wonde wel ettert. *ende* tfleesch begi*n*t wasse*n*. +da*n* legt i*n* die wo*n*de pluckelinge va*n* witte*n* line*n* clede[3]. *ende* da*er* bove*n* .1. plaest*er* va*n* swe*r*tter zalve*n* gemaect va*n* stoppe*n*. of gesmeert op .1. line*n* cleet. *ende* da*er*bove*n* .1. plaest*er* va*n* stoppe*n*. of va*n* .2. vout line*n* cleets. *ende* binde*n*se also me*t* .1. scrode *ende* late*n* da*er* toe. [dats .1. goet pl*as*te*r* ter sweeringe*n* van wonde*n* te coelne en*de* te zachtene ende dye wonde te doen etteren en*de* te gansene. ℞ tsap van edecke en*de* tsap van apië*n* was swine*n* smout olie va*n* olive*n* en*de* wijn elcs eve*n* vele Aldyt doet te gad*er*e spele*n* en*de* dair na my*n*cter in terwen bloemen alsoe vele alse bedarff datsi alsoe dicke zij alse zeem Ende dyt legghet op dye wonde die swert ware. Wacht u dat ghijt niet en legt op wonden die in zenuwe*n* zijn bedy die vethede mochte die wonde te zeere doen verteren ten ware opt thovet oft in vleeschachtegher stede en*de*+ legghet coenlike ende dat het*er* dan laeu dit wyst rolant. G]+

+G 10d.

+†

+L 149a.

+G 11a.

+C 9b.

+G 11b.

+†

Cap. 8.
¶ *Die leri*(*n*)*ge va*(*n*) *bulen gevalle*(*n*) *of geslegen of gew*(*or*)*pe*(*n*). *of va*(*n*) *wonde*(*n*) *optie bulen*.[4]

Het gevalt menech w*er*f datme*n* .1. m*en*sce slaet m*et* stocke*n* *ende* m*et* colve*n*. of met steene*n* w*er*pt. of [datme*n* van hoghen G] valt g*ro*te wo*n*de*n* int hoeft. *ende* n*iet* e*n* brect th*er*ssenbeck*en*. En*de* sond*er* wo*n*de so datt*er* g*ro*te bule*n* siin entie moru of hart. Daer wonde*n* siin d*aer* sceert ierst thoeft[5]. *ende* da*er* na wiecse. welke wieke*n* siin genet int wit va*n* eye of gema*n*c[6]. of in de*n* dod*er* [allene G]. also die tijt vande*n* jare wijst. ¶ Ten .3. dage.

1) C: bereedet
2) L: ond*er*ste
3) L: linwade. *De rest van dit Cap. ontbreekt in L.*
4) C: Van bulen ofte gaten ghesleghen met stocken in dat hooft. G: Vanden houde (*hovede*) daert hersebecke*n* gheheel es. L: Va*n* bule*n* of gate*n* ghesleghe*n* met stocken int hoeft.
5) C: daer sceeret dat haer of met eener scersse *Fig.* IV.
6) G: ghemengt

es da*er* g*ro*te swer*in*ge int hoeft. so legt die plaester alse roelant [+]wijst bi d*er* ler*in*ge*n* va*n* rogerine o*m* die swer*in*ge te benemene[1]. ¶ Ne*m*t soffrae*n* *ende* legg*et* i*n* [+]†
wat*er*e *ende* lat*et* dae*r* i*n* ligge*n* so la*n*ge dat dwat*er* gevarwt w*er*t. [en*de* dan siet doere eenen douc C] *ende* da*er* i*n* doet .1. luttel bloeme*n* va*n* tarwe*n*. *ende* sied*et* te gad*er*e so dat .1. luttel dicke [*si*] *ende* legg*et* o*m*trent die wo*n*de
[+]het*er*e dan lau. dit sacht z*er*e [+]die wonde[2]. ¶ En*de* wildi hebbe*n* [+]dragende[3] die
wonde. so ne*m*t sap [+]va*n* adecke *ende* sap va*n* apië*n*. was *ende* smout van [+]**B 111a.**
swine*n*. olye va*n* olive*n* *ende* wiin elx eve*n* vele. dit doet al te gad*er*e spele*n*[4]. [+]G 11c. L 149b.
ende da*er* na mi*n*ct*er* i*n* tarwe*n* bloeme also vele alst bedarf. dat si also dicke si [+]†
alse zee*m*. *ende* dit legt optie wonde die sw*er*et. Ma*er* wacht dat gijt n*ie*t e*n* legt [+]C 9c.
optie wonden die i*n* lede*n* siin of i*n* zenuwe*n*[5]. [+]Wa*n*t die vetheit[6] mochte die stede
te z*er*e vertt*en* *ende* v*er*rotte*n*. Ma*er* op thoeft. of op vleesche*n* stede*n* so legg*et* [+]†
coe*n*like[7] *ende* dat heet*er* da*n* lau. dit wijst roela*n*t *ende* h*et* heylt wel. ¶ Of ne*m*t dit plaest*er* also la*n*cfra*n*c wijst dat gi ne*m*t olye va*n* olive*n* .1. deel *ende* .2. deel waters. *ende* tarwe*n* bloeme also vele als u goet du*n*ct. *ende* dit ziedt ove*r* ee*n* dat si .1. luttel du*n*re da*n* deech. *ende* legg*et* warm optie wonde. dit sal die*n* wo*n*de doe*n* d*ra*ge*n*[8]. En*de* als die fritsieringe[9] uut gedr*a*ge*n* es. da*e*ma so dwaetse m*et* warme*n* wine. *ende* d*ae*ma so legt d*er* op sw*er*tte zalve. die wo*n*de tierst gewiect m*et* pluckelinge*n* va*n* witte*n* line*n* cleede[10]. En*de* e*m*m*er* sijt vroet oft th*er*ssenbecke*n* si [*ge*]quetst. eist gequetst so esser die plaest*er* q*ua*et op. wa*n*t die wo*n*de es vet gnouch vand*er* vetheit va*n*de*n* he*r*ssenen al e*n* leide me*n* n*iet* d*aer* op olie of and*er* vetheit

¶ Aldus maect me*n* sw*er*te zalve[11]. Ne*m*t olye va*n* olive*n* *ende*[+] wedere*n* roete[12]
va*n* elke*n* .1. ℔ *ende* scip pec .*s*. ℔. *ende* griex pec dats colofonie. 3. 3. was i*n* [+]L 149c.
de*n* zome*r*e .3. 3. i*n* de*n* wint*er* .2. 3.[+] mastic. olibanu*m*. galbanu*m*. armoniacu*m*.
serapinu*m*. oppopanacu*m*. terbentine va*n* elke*n* .*s*. 3. ge*con*ficiëert aldu*s*. Ne*m*t [+]C 9d.
die olye *ende* dat roete *ende* dat scip pec. *ende* dat was m*et*te*n* go*m*me*n* die
me*n*[+] ni*et* e*n* mach pulvere*n*. alse galbanu*m*. armoniacu*m*. serapinu*m*. oppopanac
i*n* ee*n* v*er*loodt vat. [of pot die wel gheloet is L] dit salme*n* altegad*er*e smelte*n* op [+]G 11d.
.1. cleine vier. *ende* alst wel gesmolte*n* es. da*n* ne*m*t dat mastic *ende* olibanu*m*
ende dat griex pec wel gepulv*er*t *ende* mi*n*g*et* m*et*t*er* olië*n*

1) L: om die swer*in*ghe gae*n* doe*n* sitte*n*
2) C: Dit saft (*sacht*) en*de* soet de wonde*n*. G: want zij schoent ende zachtet
3) C: draghende. L: droghende.
4) L: en*de* dit siedet te gad*er*
5) L: op zenuachtich wo*n*den.
6) C: verscheit
7) C: stoutelic.
8) L: droghe*n*
9) L: quetsure
10) G: witte line hoeftdoecken die zuver sijn. L: plocken va*n* lijnwade
11) C: Onguentum fuscum
12) G: scapen ruet. L: ruet

ende m*et*t*er* a*n*dre*n* di*n*ge*n* altoes roere*n*de m*et*te*n* spatule. En*de* dits teke*n* dat genouch es. laet .2. dropel druppe*n* op .1. m*er*bersteen. houd*et* wel te gad*er*e *ende* h*et* cleeft a*n* de*n* vi*n*g*er* sonde*er* v*er*sceden. so eist genouch. so sett*et* va*n* de*n* viere *ende* mi*n*ct*er* in die t*er*bentine. En*de* alst wel gemi*n*ct es. so ziet dore ee*n* geruum[1] gedraet line*n* of campe*n* cleet. *ende* da*n* bestad*et* tote gijs te doene hebt. En*de* dese zalve es goet talle*n* nuwe*n* wonde*n*. Si doet goet [+]vleesch wassen si doet come*n* ett*er* *ende* trect uut *ende* heilt de wonde. [+]†

[+]¶ Of doet alse teoderijc dede. [+]*ende* wijst alse .1. ma*n* gewo*n*t was in thoeft of eldre. hi na*m* suv*er*e line*n* stoppe*n*[2] sond*er* leeme*n* *ende* hi maecte da*er* af [+]**B 111b.**
.1. plaest*er* *ende* nett*et* in warme*n* wine *ende* duw*et* [wat L] ute *ende* leidt al warm [+]G 12a.
optie wonde. *ende* leid*er* op da*e*ma .2. poluwe[3] va*n* stoppe*n* op elke side d*er* wonde*n* ene*n*. *ende* ba*n*t also m*et* .1. scroede*n*. so dat die [+].2. poluwe[4] dade*n* die wonde te gad*er*e luke*n* also wel in de*n* bode*m* alse bove*n*. *ende* va*n*t hi ett*er* da*er* i*n*. so [+]†
dwoech hi die wonde m*et* w*e*rme*n* wine *ende* drogese[5] da*e*ma. *ende* leid*er* op siin plaest*er* alsoet vorseit es. en*de* ald*us* genas hi sine wonde*n*. ¶ En*de* alse die wonde*n* swoere*n* so leide hi da*er* op dit plaest*er*. Hi na*m* pappelblad*er*e *ende* zootse in borne. *ende* d*ae*ma leide hise op .1. bert[6] *ende* liet uut lope*n* ha*er* wat*er*. *ende* cappese [met ene*n* messe G] dan al te stucke*n*. *ende* d*ae*ma sta*m*pte hise al te stucke*n* i*n* .1. mortier. *ende* da*n* dede hise i*n* ene busse. Alse hise wilde besege*n*[+] tere plastere*n*[7] te*m*p*er*de hise m*et* wine *ende* deder toe also[+] vele gesta*m*pts [+]L 149d.
gruus *ende* wel cleine gesicht also vele alser papplen was. *ende* deet te gad*er*e [+]C 10a.
dat was also dicke als deech of zeem. *ende* dat leide hi optie wonde. also warm alse die gewo*n*de gedoge*n* mochte. Dit plaest*er* bena*m* die swer*i*nge in die wonde. *ende* alse die swer*i*nge gestelpt was. so genas[+] hise voort alsoet vorseit es m*et*t*er* plaest*er*en genet i*n* wine. ¶ En*de* eist datt*er* siin geslage*n* bule*n* sond*er* wonde. [+]G 12b.
so legt*er* tierst op dwit va*n* eye n*iet* geslage*n*. *ende* dies derds dages legt*er* op dit plaest*er* also warm als die zieke[8] mach gedoge*n* ma*er* thoeft ierst gescore*n* va*n* de*n* hare da*er* bove*n* Nemt droge baye*n*[9] va*n* laurie[*r*]s gepelt comijn. anijs gesuv*er*t wel. elx .3. once*n*. dat anijs *ende* dat comij*n* wel gedrog*et* in .1. scerf. *ende* hier af maect cleine pulv*er* altegad*er*e gesta*m*pt i*n* .1. mortier *ende* gesicht dore .1. teems. Noch ne*m*t mastic *ende* wierooc va*n* elke*n* .1. 3. dit pulv*er*t wel cleine *ende* bestad*et* i*n* .1. busse daert n*iet* gep*er*st e*n* w*er*t dat n*iet* te gad*er*e e*n* cleve. Dierste .3. pulv*er*e ziedt te gad*er*e i*n* wine *ende* luttel. da*e*ma ne*m*t *ende* stroyt da*er* op tpulv*er* va*n* de*n* mastike *ende* va*n* de*n* wieroke altoes roerende. da*e*ma hebt gesta*m*pt gruus .2. 3. *ende*

1) G: wijt
2) C: werc
3) C: pullekine
4) C: pulwekin
5) C: droegdese
6) C: bort
7) C: orbere*n* te eenige*n* plastere*n*
8) G: geslegene
9) G: blayen. L: bakelaer

minget der met het sal te bat +cleven te gadere. Daema nemt
+zeem .1. deel *ende* minget der +met dat si also dicke alse deech. *ende* dan +G 12c.
spreidet op .1. cleet *ende* leggt op thoeft also heet alst die gewonde mach +**B 111c.**
gedogen. *ende* latet +daer op liggen also gebonden .3. dage. *ende* dan doet af. +C 10b.
En*de* dan hebt gereet .1. ander plaester dies gelike *ende* bindet daer op alsoet +L 150a.
vorseit es. Ende doet dit also lange alst geswollen es of swert of moru es[1]. ¶ Ic
meester Jan yperman genasser met vele lieden. dat andre meesters wilden
hebben gesneden [ende ic ghenasse +sonder sniden L.] Macer seit dat venkel
gestampt met aysine *ende* daer af .1. plaester gemaect. *ende* geleit op thoeft +†
dat gebuult es dat geneest. En*de* of thoeft es geswollen sonder vele
belémmertheiden. so doet thoeft ierst [thaer of L] sceeren[2]. dan nemt papple *ende*
alsene *ende* ziedtse in watere. entie legt optie swillinge. dit saelt sachten *ende*
slanken. Dit seggen +die .4. meesters in hare gelose op roelandine [ende op rogerine
L]. +†

Cap. 9.

+¶ *Hier leert me(n) ke(n)ne(n) (ende) proeve(n) of th(er)ssenbecke(n) o(n)twee es m(et) bule(n)* of *sonder bulen of met wonden*[3]. +G 12d.

Alse bulen siin geslagen sonder wonde ierst thaer af gescoren so legter op dwit van
den eye niet geslagen. *ende* geeft hem .1. twinen draet gewast te houdene tusscen
sinen tanden. *ende* dien draet seldi melken tusscen uwen dume+ *ende* uwe vingeren.
eist dat dbeen ontwee es. ja so waer dat het es die zieke salder toe scieten met +C 10c.
der hant. want die vilinge van uwen nagele sal hem zere wee doen in die broke
[dair zijn vele andere teekine maer diere en es engheen sij en faelgeren onder wylen
dit en faelgeert niet gheerne G]. ¶ Dits .1. ander teken dat lancfranc[4] wyst. Geeft
hem .1. cnoop van .1. stro *ende* en mach hine+ niet gebiten met sinen tanden ontwee.
so scinet thersenbecken ontwee. Of en mach hi niet craken+ .1. not[5] of en mach +L 150b
hi niet lanx dat middelste led van sinen dume overgapen[6] met sinen tanden. ¶ +G 13a.
Of nemt dit plaester *ende* legget op siin hoeft ierst gescoren. Nemt nuwe was .1.
℔. lapdanume 2. ℔. wieroec .s. ℔. Dit wierooc pulverc *ende* minget met den
lapdanumme *ende* metten wasse bouwende al te gadere bi den viere[7]. *ende* daer
af so make alse .1. plate[8] *ende* daer in so legt also al thoeft .1. nacht of .1. dach.
ende daema doet al subtilike af al geheel. eist thersenbecken ontwee. het wert
daer iegen gesmolten also [verre L] die broke van den hersenbeckene es. En*de*
of gi niet en moget hebben[9]+ labdanum *ende* wierooc. so nemt

+**B 111d.**

1) L: of alst zweert
2) C: mit einen schaerse aldus: *Zie fig.* V
3) C: Hoe men proven sal off dat hersenbecken ontween is of niet. G: Hoe datmen proeven sal oft thersebecken ontwes. L: Hoe dat men proven sal oft hersenbecken ontwen is of en is.
4) G: rolant
5) C: note
6) C: overlanxs
7) C: bouwen iegen een viere. G: ende met gebouden was teghen .1. vier L: ende dan met den wasse bouwen jeghen .1. viere.
8) G: palette
9) C: cont crigen

was [van been L] allene. m*er* h*et* +nes n*iet* so goet. ¶ Dit wist w i l l e m v a *n* c o n g e n i e *ende* w i l l e *m* v a n s a l i e t e. Alle die vorseide proeve*n* +va*n* dese*n* capittele siin menichw*er*f valsch vonde*n*. sond*er* allen tplaest*er*. dat e*n* faelgiert niet. +† +G 13b.

Entie proeve va*n*de*n* gewaste*n* drade gehoude*n* tussce*n* dien ta*n*de*n* alsoet v*or*seit es dits waer geproeft.

Cap. 10.

+¶ *Dits va*(*n*) *gevacke*(*n*) *af geslage*(*n*) *sond*(*er*) *been e*(*nde*) *metten bene e*(*nde*) *dore*[1]. +C 10d.

Men slaet dicke*n* .1. gevac va*n* de*n* hoefde m*et* ene*n* stucke vande*n* h*er*ssenbeckene *ende* n*iet* tote*n* h*er*ssene*n*. ierst so pelt dat stuc vande*n* bene va*n* de*n* vlesche. *ende* v*em*uut de wo*n*de da*erna ende* +screepse so dat si bloede[2]. Da*em*a so nayt se *ende* begi*n*t i*n* die +rechte middew*er*t. *ende* stect op elke side ene*n* steke naerd*er* da*n* ving*er*s naer[3]. En*de* heefse va*n* meer te doene so stecse. *ende* e*mm*e*r* laetse ond*er* ope*n* da*er* dat ett*er* uut mach lope*n*. *ende* da*erin* +stect wiexkine. En*de* wacht dat gise n*iet* e*n* stect so lange dat dbee*n* v*er*droge[4]. En*de* opte*n* naet so legt va*n* de*n* v*or*seide*n* pulv*er*e welc dat gi best hebt. ¶ En*de* of dat stucke so na ware af geslage*n* dat gee*n* [natuer of geen L] voetsel e*n* mochte hebbe*n* h*et* e*n* v*er*storve *ende* v*er*techde[5]. so genes*et* m*ett*e*n* [roden L] pulv*er*e dat roelandijn wijst. *ende* m*et* zalve*n* alse sw*er*te zalve of agrippa. dewelke staet int boec die me*n* heet antitodarius *ende* nicholauis *ende* es d*er* speciers boec. En*de* e*mm*e*r* so legt bove*n* u plaest*er* ene*n* polu dewelke die duw*et* tgevac ant h*er*ssenbecke*n*. *ende* dat n*iet* te z*er*e. wa*n*t te g*ro*et bedwa*n*c mochte were*n* dat voetsel te comene t*er*+ wonde*n*. En*de* e*mm*er sijt vorsie*n* op al uwe cur*en*. wat datt*er* op mach come*n*. *ende* da*er*an so legt al uwe*n* tale*n*t. dats al u gepeins. so datme*n* n*iet* e*n* mach segge*n* va*n* u and*er*s dan goet na d*er* w*aer*heit. [na uwer macht bedy die verdient datme*n* quaet van hem zeghet hij verliest zine goede name sijn werc en*de* sine neringhe bedy me*n* vertrecket .1. dinc altoes arg*er*e dant es ende me*n* vertrect houdene ene quaetheyt dan eene duecgt[6] vele meesters heeft mer vande*n* dye niet en plaghen te nayene noch ne consten. En*de* zy vonden .1. vac afghesleghen en*de* daer tbeen aan was zij peildent ute onderwilen ende onderwile*n* betekent zijt dair ome en*de* danne waest een lanc en*de* zo*m*wilen en gheneest det nemm*er*meer Ende teghen al zulcke cue*r*en wacht u. Want zij zijn bedrie[*g*]lijc ne ware dat ghevac af oft omme gesleghen sonder been+ en*de* weder op gheleyt sonder naeye*n* ende dat wel gepulment +G 13c. +† +L 150c. +G 13d. +G 14a.

1) C: Van ene vacke of geslege*n* tot den dura mater toe. G: Vande*n* vacke*n* of gheslaghen aldus. L: van enen vake met vleische of ghesleghen dat hanghet.
2) L: Ende scertse ende doetse bloeden. G: eenen steke naere den vynghers na.
3) C: die steke ee*n* ving*er* breet. L: ende laetse tusschen elken knoep een vingher breet viten daer die eller uut gaen mach.
4) L: Ende wacht wel dat ghise niet ontsteket so diep dat been daer niet of en verdroghet
5) L: rotte
6) *lees*: *deugd*.

ende gebonde*n* dat vergadert onderwilen ne ware het maect eene lelike lixeme hier o*m*me zijt wel bedacht in al uwe curen Ende wel voresien wiselike dat ghij niet en wordt gheblam*m*eert alsoe na alse ghij moghet soe doet uwe mach dats mijn raet. G]

Cap. 11.

+*Dits va*(*n*) *gevacke*(*n*) *af geslage*(*n*) *m*(*et*) *snidend*(*er*) *wapine*(*n*) *so dat me*(*n*) *siet dura mater*[1]. +C 11a.

Ond*er*tide*n* slaet me*n* va*n* de*n* hoefde een gevac m*et*te*n* h*er*ssenbeckene tote dura mat*er*. dats tot*er* upperst*er* huve*n* da*er* die h*er*ssene*n* i*n* ligge*n* beslote*n*. *ende* da*n* ziet +me*n* die h*er*ssene*n* roeren. dat es bi dattie huve*n* siin gebreit[2] bi w*er*ke*n* va*n* nat*ur*en va*n* de*n* hude*n* art*er*ië*n* die come*n* vande*r* h*er*te*n*. en*de* oec siin i*n* de selve h*er*ssene*n* gele art*er*iën die de*n* h*er*ssene*n* hitte bri*n*ge*n* *ende* geest bi welk*er* hitte*n* *ende* geeste*n* de h*er*ssene*n* geve*n* de*n* zenuwe*n* van +de*n* hare*n*. +†

Ente*n* holle*n* zenuwen [van den oren ende der holder senuwen C] va*n* de*n* oge*n* trecke*n* die geeste va*n* ziene met gad*er*s d*er* claerrer k*er*stalijnre *ende* glasine + du*n*ne huden da*er* die pupille*n* va*n* de*n* oge*n* af siin gemak*et*[3]. en*de* oec va*n* andre*n* dinge*n* also die anothonomie i*n* sal hebbe*n* v*an*de*n* +oge*n* hier acht*er*. ¶ Alse die slach[4] w*er*t geslage*n* m*et* snidend*er* wapenen *ende* tgevac af ha*n*ct m*et* alle*n* m*et*te*n* bene. so pelt ierst ute dbee*n*.+ *ende* da*n* so tast m*et* uwe*n* ving*er*e of die ca*n*tkine va*n*de*n* h*er*ssenbeckene iet scarp sij*n*[5] *ende* vindisi scarp. so suv*er*tse va*n* harer scarptheit eer gi tgevac op nayt m*et* ene*n* scarpe*n* yseren instrumente. [ald*us* ghemaect onder eene suver plaetkin ghescepen alse eene pennic (*zie fig.* VI) dwelke ware ane een le*m*metki*n* vaste En*de* dat le*m*metkin waer vaste en*de* breeder dan een stroe. En*de* dat goet stalin C] Of hebt .1. plaetkij*n* loods. ende dat stect tussce*n* dbee*n* ente*n* h*er*ssene*n*. *ende*+ suv*er*t de ca*n*tkine va*n* de*n* bene va*n* d*er* scarpheit m*et* .1. beytelkine [dwelke si ghescepe*n* aldus C; *zie fig.* XII] wa*n*t tplaetkiin loods sal die h*er*ssene*n* bescerme*n* va*n* de*n* beitelkine *ende* va*n* de*n* slage*n* die valle*n* op dura mat*er*. de welke slage[6] gi uut heft m*et* .1. pinche*n* of m*et* ene*n* tanxkine. [pinsette aldus ghemaect C; *zie fig.* VII. *In G twee* a*fbeeldingen*.] of me*n* sal slechte*n* die scarpe cantkine m*et* ene*n* groefhake. [die ghemaect es in deser maniren (*zie*+ *fig.* VIII. *Ook in G een afbeelding*) ofte men sal nemen eene formore die ghemaect is van Isere en*de* van staelle wel ghete*m*pert daer men die cante*n* van den hersenbeckin mede slicht en sel ghemaect wesen in deser maniere aldus (*zie fig.* IX) Ende dan muegdi die scavelingheen[7] hute nemen met eene subtiler tanghe die ghe- +G 14b. +**B 112a.** +L 150d. +C 11b. +G 14c. +C 11c.

1) C: Van enen vacke of gesleghen dat hanghet. G: Vanden vacken al af. L: Van enen facke of gheslegen tot dura mater toe.
2) L: ghebadet
3) L: in staen.
4) *In* C *onbetamelijke teekening*.
5) C: iet scarps hebben.
6) *Bedoeld zijn: beensplinters*.
7) L: *screpelingen, beensplinters*.

maect es in deser manieren (*zie fig.* X) Ofte met dusdanigen eenen graet huuse soe suldi die tanden slichten C] En*de* wat dat gi w*er*ct optie h*er*ssene*n* m*et* snidend*er* instrum*en*t*en*. e*mm*er wape*n*t die h*er*ssene*n* ierst m*et* .1. plaetkine loods. [ende ymmer legt die platekyn loets onder hersenbecken L] Aldus mogedi sek*er* w*er*ke*n* sond*er* sorge. ¶ En*de* als ghi dus hebt gedae*n* *ende* die ca*n*tkine va*n* de*n* bene geslecht. so +nayt dat gevac op *ende* poe*n*t*et* wed*er* tsier recht*er* stede *ende* da*em*a clov*et* tgevac. dewelke +lippe*n* gi versceedt. *ende* da*er* dore suv*er*t die h*er*ssene*n* va*n* de*n* ett*er*e dat valle*n* soude op dura mat*er*. ¶ Ne*m*t nuwe root sindael *ende* snid*et* also breet alse tgat of .1. luttel bred*er*e dan tgat va*n* de*n* bene. *ende* dat net int witte va*n* de*n* eye. *ende* dat legt optie h*er*ssene*n*. *ende* stek*et* ond*er* dbeen op elke zide also dat tsindael si .2. vout of 3. Me*n* ne*m*t dat sindael o*m* dat bat weert die natheit da*n* linen cleet. *ende* oec o*m* dat slecht*er* es. *Ende* da*er* bove*n* so legt line*n* cleet va*n* suv*er*en witte*n* hoeft doeke*n* *ende* and*er* liinwaet dat wit *ende* suver si. wa*n*t h*et* sal suge*n* dat ett*er* ute. dat e*n* doet tsindael n*iet*. *ende* bove*n* de*n* h*er*ssenbeckene so legt plaesterkine va*n* stoppe*n*. *ende* dat vele genet i*n* de*n* dod*er* va*n* den +eye allene of gemaect m*et* olye*n* va*n* rose*n* dat bet*er* es. Wa*n*t die +dod*er*s die gesmieden[1]. *ende* olye *con*forteert. ¶ En*de* suv*er*t de wonde m*et* des*er* zalve*n*. +C 11d.
Ne*m*t screpelinge va*n* specke va*n* baec vlesche[2]. *ende* olie va*n* rose*n* elx eve*n* vele[3]. *ende*[4] soffrae*n*[5] *ende* mi*n*ct dit wel i*n* .1. mortier *ende* hier m*et* so smeert die wonde o*m*tre*n*t. Ma*er* opte*n* naet so legt dat rode pulv*er* [voer ghenoemt L]. En*de* alse tfleesch o*m*tre*n*t tussce*n* de*n* stucke*n* wel es v*er*gad*er*t entie huut. da*n* so slecht die stucke*n* m*et* ere vliemen [ende licht dye stucken G] *ende* doet uut elke*n* steke bi hare[6] [selve G] En*de* da*em*a so heilt die wonde m*et* warme*n* wine. En*de* m*et*+ zwart*er* zalve*n* of m*et* and*er*e zalven. [dye u goetdunct G] ¶ En*de* of tgevac (heel L) af ware geslege*n* m*et*te*n* bene. *ende* dat ni*et* tote dura mat*er*. *ende* dbeen n*iet* dorescoort[7] e*n* ware. *ende* ghi da*er* af sek*er* sijt. so pellet dbeen ute va*n* de*n* vlesche[8] *ende* nayet tgevac wed*er* i*n* sine rechte stede. *ende* legt*er* op dat rodepulv*er*.+ Ende int ha*n*ge*n*de vand*er* wonde*n* so stect .1. wieke da*er* dat ett*er* ute mach p*ur*gier*en*. *ende*+ bove*n* de*n* gevacke so legt .1. polukij*n* dat tfleesch doe tegad*er* dwingen[9]. En*de* dies .4. dages so dwaet die wonde m*et* w*e*me*n* wine *ende* da*em*a so droochse wel. En*de* da*em*a so legt da*er* op dat rode pulv*er* tote dat si genese*n* es. En*de* alse gi siet die ca*n*te*n* wel tegad*er*e houde*n*. so snijt die steke*n*+ ute. dats te v*er*stane die d*ra*den elc sond*er*linge. Aldus so heylt die wonde alse u vorleert es. ¶ Vele

+G 14.d
+L 151a.
+G 15a.
+**B 112b.**
+G 15b.
+†
+C 12a.

1) L: suwert
2) L: baken vleisch
3) L: ana .2. 3.
4) G: terdendeel
5) L: .1. 3.
6) L: ende trectse uut elc bi hem
7) L: doet scrouden
8) L: so wint dat been alsame van den vleschc dat daer of ghehouden is
9) G: cleven. L: ende boven den polukin so bijnt met enen subtilen bande so dat tflees chalte gader duwet.

lieden steken tussce*n* elken steke .1. wieke. *ende* sine weten n*iet* wat nayen bediet *ende* doen iegen haer ierste menige. *ende* sine weten [+]n*iet* wat si meynen. Want dat nayen bediet dat tfleesch te gadere soude houden. *ende* dat si .1. scone lixeme[1] soude*n* maken[2]. Want [+]die huut es gewassen van des [+]vaders natu*r*e. *ende* so siin die been *ende* al dat de mensce over hem heeft. sonder allene tfleesch *ende* dbloet *ende* dat smere of vetheit. En*de* hier omme sone mach die huut n*iet* weder vergadren also si ierst was sonder lixeme. *ende* sone mach te broken been sonder cnoes *ende* sone mach zenuwe no adre sonder bindinge of sonder gebint van vleesce ¶ En*de* hangt .1. gevac af sonder been gequetst so nayet weder op alsoet vorseit es *ende* heilet dies gelike. En*de* vele lieden leggen wijfs melc daer in genet haer wieken *ende* also leggen[3] sise. *ende* al dit doet die cracht van naturen die haer minget of verweert met haren subtilen [+]werken alsi te boven[4] es. Maer alsi tonder es dan moet men haer helpen bi redenen. dats te *con*forteerne die gequetste stede. *ende* oec[5] den zieken metten dyeten. dats met etene *ende* met drinkene [+]Es die gewonde te vol. so moet men houden met subtilen spisen. *ende* met dranke die licht es. *ende* beide geven te maten. En*de* es hi te flau, dats te zere verteert[6]. so moet men voeden met goeder machteger[7] spisen die subtyl es.[+] alse kiekenen gesoden pertrisen. wederen

vleesch *ende* cranken wijn of[+] die zieke n*iet* en cortsede. *ende* onderwilen moet men den crankken verteerden die cortse voeden met kiekenvlesche. Also u wert geleert int capittel van den dyeten. dats hoemen sal nemen tfoetsel. en*de* geven*t* den zieken.

[+]† [+]L 151 b. [+]G 15c. [+]L 151c. [+]G 15d. [+]C 12b. [+]**B 112c.**

Cap. 12.
¶ *Van de(n) h(er)ssenbeckene gewo(n)t m(et) snidender wapene(n) e(nde) dat gescaelget*[8].

Men slaet onderwilen wel met enen swerde of met enen fautsoene of enegerande wapenen die snidende es. *ende* men daer met slaet .1. wonde in eens menschen hoeft. *ende* wondet dbeen .1. luttel: dan doet uut die scaelgien of die slagen wel suverlike. *ende* daema so wiecse *ende* geneestse met swertter zalven.[+] En*de* ic doe u te wetene. eist dat sake dat gise n*iet* en suvert wel van haren slagen. dat si (*dan*) node sal [heelen ende G] luken. En*de* [al C] luucse die slagen selen doen verswere*n* die wonde. *ende* dat ware .2. pinen over ene. Of dragen[9] dbeen als tfleesch wert daerover[10] gewassen. so selen die slagen wassen dor dat nuwe vleesch. want tfleesch datter boven

[+]G 16a.

1) G: huut
2) G: bedy alse dye huut ontwee es metten vleesche soe moetter blive*n* eene lixeme.
3) L: helen
4) G: broken
5) L: hoet
6) L: Ende is hij te seer verhert
7) L: lichte
8) C: vanden hersenbeckin ghewont met snidender wapinen: soe dat been sceelt. G: van dat men slaet met snidender wapenen. L: Dit is van den hersenbecken ghewont met snidenre wapen so dat been schelt.
9) L: droghet
10) L: daerboven.

sal wasse*n* sal sij*n* wey[1] vleesch. En*de* da*er* bove*n* seldi legge*n* tpulv*er* va*n* tidelose*n*. die me*n* heet i*n* latij*n* he*r*medactelen. dit v*er*teert wey vleesch sond*er* z*er*e [+]te bitene.
¶ Ic late u te wetene so wa*er* dattie wint beloept dat blote [+]bee*n* dat dbee*n* ge*r*me [+]†
scaelg*et*. *ende* luttel ontgaet*er* (*l*: *ontgadert*) of n*iet*. [+]En*de* eist dattie wonde int [+]L 151d.
bee*n* gaet dore die ierste tafle.[2] so screepse m*et* ene*n* groefhake (*zie fig.* XI; *ook in G een schets*). *ende* screepse so diepe dat dbee*n* gesuv*er*t si. alsoet v*or*seit es [+]C 12c.
tote*n* bodeme. [+]so sal ute*n* bodeme (*in L grove schets*) *ende* ute*n* adre*n* die ligge*n* tussce*n* .2. tafele*n* wassen goet vleesch. *ende* da*e*ma sele*n* die scaelgekine va*n* [+]G 16b.
elk*er* zide*n* di*er*e verdrog*et* siin of die tcoude stael hebbe*n* v*er*cout uut come*n* sond*er* meer pinen. *ende* dits de cortste cure entie ald*er*sek*er*ste. ¶ En*de* wildi weten oft si dorgaet. so scrijft i*n* die clove m*et* .1. pe*n*ne*n* m*et* incte. enta*n* screept tote dat gire e*n* gee*n* swe*r*t e*n* vi*n*t of en siet. Wa*n*t dat swe*r*t inct soude lope*n* i*n* die clove tote*n* bodeme. *ende* hier m*et* so sidi v*er*sek*er*t of dore .2. tafelen gaet en*de* doet na dierste screpe*n*. so screp*et* and*er*we*r*f echt[3] *ende* vag*et* ute m*et* stoppe*n* of m*et* .1. line*n* clede. en*de* siedi da*er* en gene swe*r*theit
[+]da*n* alse .1. haer of dies gelike. so eist goet. *ende* siedire die v*or*seide swe*r*(*t*)he*i*t. so screp*et* m*et* den v*or*seide*n* groefhake tote di*er*e tijt dat gi*er*e en gee*n* e*n* siet. [+]**B 112d.**
En*de* [+]d*ae*ma so legt i*n* die wonde va*n* de*n* bene ene wieke genet i*n* we*r*m*er* oliën va*n* rose*n*. *ende* da*er*bove*n* so vult die wonde m*et* geplucte line*n* clede dat [+]G 16c.
wit *ende* suv*er* es. *ende* da*er* bove*n* so legt .1. plaest*er* va*n* stoppe*n* genet i*n* swe*r*ter zalve*n*. dewelke gi vint gescreve*n* int vyfte capittel opwe*r*t va*n* de*n* bule*n*. of vande*n* wo*n*de*n* op die bule*n*. Wa*n*t die swe*r*te[+] zalve es goet talle*n* nuwe*n* wonde*n*. si doet wasse*n* goet vleesch *ende* doet wel ettere*n* wonden. suv*er*en *ende* drage*n*. [+]G 16d.
En*de* vele[+] meest*er*s die siin. die legge*n* i*n* die wonde*n* wieke*n* genet i*n* wijfs melke. *ende* ic e*n* plachs noyt ge*r*me wa*n*t he*t* dochte mi q*ua*et. Want wijfs melc [+]C 12d.
es cout *ende* heeft i*n* verscheit. *ende* haerre viscoesheit[+] va*n* harrer botre*n* die si heeft in. *ende* thoeft es cout. *ende* couthe*i*t deert der huut da*er* dbee*n* m*et* [+]L 152a.
gedect es. *ende* so doet si de*n* bene ente*n* m*er*ge dat me*n* heet he*r*ssene*n*. ¶ En*de* dits oec ene goede zalve die mest*er* willem visierde va*n* co*n*ge*n*ine. ee*n* wide vermaert meester. Nemt olybanu*m*. dats wit wierooc mastic [ana *s*. ʒ L] cleine gepulv*ert*. dit mi*n*gt m*et* [2. ʒ L] ga*n*ssmoute[+] of hi*n*ne*n* smout. *ende* wildi dat dese zalve si gelu. so doet*er* toe .1. luttel soffrae*n*s. En*de* wildi datse root si. so doet*er* [+]G 17a.
toe bloet va*n* drake*n* .1. luttel. *ende* ald*us* so mogedise v*er*wen also gi wilt. M*er* e*n* smeert de wo*n*de nieuw*er* m*et* sond*er*[4] m*et* des*er* zalve*n* *ende* legse gesm*er*et op plaestr*en*[5]. ¶ En*de* dits ene and*er* maniere va*n* zalve*n* die wonde*n* wel heilt. Ne*m*t swine*n* smout [.1. ƀ G] sond*er* sout. *ende* da*er* in ziedt groene apie[6] .1. deel. *ende* da*n* we*r*pt*er* i*n* wit harst. .*s*. ƀ. *ende* was .*s*. vire*n*-

1) L: overtollich
2) L: canelen
3) G: wech
4) C: nieuwerincs dan
5) G: leeke meesters heelen wonden met deser salven en*de* legghense ghesmeert op plaesteren.
6) L: eppe

deel po*n*ts. dat gesmolten ov*er*een. Da*n* ziet dore .1. line*n* cleet. *ende* +roeret tote
dat cout es. dat dwas n*iet* bove*n* e*n* bliv*et*[1]. Dit was mine gemeine zalve. *ende* +C 13a.
ic genasser mede alle manier*e*n van wonde*n. ende* dat was bi helpe*n* +va*n* nat*ur*en.
Dese zalve soude*n* vele [leke L] meest*er*s hete*n* popelioe*n* o*m* dat si groene es. +G 17b.
Entie valsce meest*er*s die leec siin die hete*n* se also. En*de* laetier uut die apie.
ende doet*er* in .1. luttel soffrae*n*s. so w*er*t si gelu. en*de* die +hete*n* si[2] gyanteit. *ende*
sine wete*n* n*iet* wat si segge*n* nochta*n* machm*er* mede lide*n* vore vele liede*n* +L 152b.
ov*er* gyanteit. En*de* ic heete bei (*l. beide*) dese zalve*n* mine baert makers zalve

Cap. 13.

+¶ *Van dat me(n) th(er)ssenbecke(n) wo(n)t m(et)te(n) hoeke va(n) .1. fautsoene. of aex. of m(et)te(n) orde van de(n) swerde*[3]. +B 113a.

Alse me*n* wont ene*n* m*en*sce int hoeft m*et* .1. sw*er*de. of m*et* .1. andre*n* snidende*n*
wapene die n*iet* e*n* heeft de snede slecht. alse fautsoene. of m*et*te*n* hoeke va*n* de*n*
sw*er*de of va*n* .1. fautsoene. of m*et* [de*n* becke*n* van L] .1. aex[4] of dies gelike. so
es me*n* sculdech to*n*tsiene die vrese di*er*e ane leit. dats dattie hoec [ofte den bec
C] mach die huve[5] hebbe*n* dore slage*n* of doresneden. Haesteleke machme*n*t weten
bi de*n* tekenen die gescreve*n* siin+ int d*er*de capittel. *ende* da*n* so scuw*et* die c*ur*e
of gijs n*iet* e*n* sijt geloent[6] va*n* de*n* vrie*n*de*n*[7]. *ende* sond*er*linge alse de gewo*n*de +G 17c.
cortse heeft dats beve*n* m*et* coude*n ende* da*e*ma m*et* hitte*n* da*n* jugierte*n* t*er* doot.
En*de* of hi en gee*n* quaet teke*n* e*n* heeft. so screept die wo*n*de va*n* de*n* beene+ m*et*
s*u*btile*n* groefhake*n*. (*zie fig.* VIII; *in L grove schets*). En*de* set de*n* zieke*n* so dat +C 13b.
hi thoeft tussce*n* u knie*n* heeft. *ende* maect u sitte*n* bove*n* hem. *ende* da*n* groeft
i*n* dat trecke*n*de m*et* gemake tote ghi roere*n* ziet die h*er*de moed*er*[8]. ¶ En*de* galy
ee*n* heet dat me*n* make also cleine .1. gat alst mach. da*er* die liese dore mach
suv*er*en van de*n* bloede [ende L] datt*er* op si gevalle*n* [alse scaelge*n* va*n* bene L]
da*er* me*n*se dore mach hale*n* ute. Nochta*n* ware dat .1. vrese t*er* avo*n*ture*n* of si
hakende ware. En*de* of gi w*er*t geware dat si houdt. so screp*et* dbee*n* dore d*er*w*er*t
dat si houdt[9]. En*de* ald*us* mogedi w*er*ke*n* vroedelike wa*n*t+ me*n* mach n*iet* te sek*er*
spele*n*[10].+ ¶ En*de* vele meest*er*s make*n* ha*er* gate*n* dat me*n* heet houwe*n*. met +G 17d.
.1. beytele (*zie fig.* XII; *in L een+ grove schets*) *ende* m*et* .1. lodene*n* maelgette. +L 152c.
dat nes n*iet* goet. Wa*n*t m*et*te*n* slage*n* va*n* de*n* lode (*zie fig.* XIII) so v*er*sciet die +C 13c.
zieke[11] vande*n* h*er*ssenbeckene da*er* die beitel

1) G: gestorkelt
2) G: dye valsche meesters die leec sijn
3) C: Van den hersenbecken ghewont met zwarden ofte fasonen. G: Van wonde*n* int hovet. L: Va*n* wonde*n* die valle*n* int hoeft m*et* zwerde*n*.
4) G: haexts
5) C: lijse
6) G *en* L: gheloeft
7) C: dats hu de vriende seer baden
8) *In C obscoene teekening, voorstellende een man en een hond. Daarbij staat geschreven met een andere hand*: dat is myn hont.
9) C: soe houwet daer wart dat hout vast
10) G: peluwen
11) G: zide

snijt. *ende* d*us* sciet*et* th*er*ssen becken*en* bat voort[1] en*de* maect de*n* h*er*ssenbeckene .1. nuwe wo*n*de. of ene nuwe score. die arg*er* es da*n* dierste was. Wacht*er* u af dats mijn raet. ¶ En*de* of die h*er*ssenen sw*er*t w*er*de*n*[2] dats die liese. so legt*er* op dwitte va*n* de*n* eye. also u v*or*seit es int capittel va*n* de*n* gevacke*n*. of legt*er* op .1. deel olyë*n* va*n* rose*n* of .1. half deel zee*m* va*n* rose*n*[3]. ¶ Ne*m*t olye va*n* olive*n* die n*iet* ripe e*n* si dats die groe*n*ste die me*n* vi*n*t *ende* o*m* dat (*l. opdat, d.i. in qeval*) me*n* e*n* gene en vint. [die groene es C] so sal me*n* neme*n* olye va*n* nok*e*mote*n*[4]. also seit [+]a v i c e n n a . M*er* va*n* groene*n* bacsine*n* va*n* olyve*n* ware si bet*er*. [+]Dese olye va*n* rose*n* heet a v i c e n n a olyu*m* onfacinu*m*. ¶ Ne*m*t .2. ℔. olyë*n* ald*us* gedwege*n*. Me*n* giet*er* op wel [2 ℔. C] scone wat*er* *ende* slaet dwat*er* m*et*ter olyë*n* m*et* .1. scone*n* leple. *ende* alst also geslage*n* es. so giet me*n*t i*n* een teilkiin m*et* .1. gate. of i*n* .1. tracht*er*. [+]C 18a. [+]G 18a.

[+]En*de* uwe*n* ving*er* hout vore tgat va*n* de*n* teilkine of vore die pipe va*n* de*n* t*r*achtere *ende* da*n* salme*n* o*n*tstoppe*n* tgat va*n* de*n* t*r*achte*r*e *ende* late*n*t lope*n* dat w*er*t wat*er* datt*er* ierst uut sal [+]lope*n* wa*n*t wa*er* olye *ende* wat*er* te gad*er*e es gemi*n*ct. da*er* houdt ha*er*e dolye bove*n* *ende* dwat*er* ond*er*. *ende* da*er* bi sal dwat*er* ierst te*n* gate uut lope*n*. En*de* me*n* sal wachte*n* alse dolye co*m*t so sal me*n*t houde*n*[5]. En*de* ald*us* sal me*n*se dwae*n* .10. w*er*f achte*r*ee*n*. *ende* e*m*m*er* nuwe wat*er* op giete*n*. *ende* tachterst so suv*er*tse wel va*n* de*n* wat*er*e[6]. En*de* doet i*n* die .2. ℔. olyë*n* .ij. ℔. rose bladr*en* va*n* middelrosen. dats die n*iet* te cleine e*n* siin. no al o*n*tae*n*[7]. *ende* die [blad*er*e G] wel siin gevarw*et* die sta*m*pt eer gise mi*n*g*t* m*et*t*er* olyë*n*. En*de* dese olye m*et*te*n*[+] rose*n* set t*er* zo*n*ne*n* .40. dage i*n* een glasiin vat (wel L) gestopt. Ma*er* roerse elx dages al o*m*me m*et* ene*n* roedekine. *ende* na die*n*[+] .40. dage*n* so zijtse[8] dore .1. line*n* cleet [en*de* daer nae doeter ander versche bladeren in C] *ende* lat*et* da*e*ma stae*n* t*er* zo*n*ne*n* also lange alse gi wilt. Dese olye es [vele C] bet*er* da*n* die me*n* vi*n*t i*n* de specerie. Wa*n*t si[9] zied*en* die hare i*n* ee*n* vat geset op .1. vier i*n* .1. and*er* vat m*et* wat*er*e [aldus zoe hebdij olie van rose*n* dat ick voir tbeste houde G]. Ald*us* mogedi alle maniere va*n* olyë*n* make*n*. va*n* wat crude*n* clat gi wilt va*n* fine*n* bloeme*n*. va*n* vyolette*n*. va*n* vlied*er*e. va*n* lelyë*n*. va*n* ca*m*momille*n*. *ende* des*er* gelike*n*. Of doet dese [+]L 152d. [+]G 18b. [+]**B 113b.** [+]C 13d.

1) L: wtvaert. G: ende aldus soe splijt thersenbeeke*n* voert en*de* maect eene nyewe schore.
2) G: ende ofte dye hersene sweert
3) C: ofte legter op olie va*n* rosen een deel en*de* met twee deel oleum rosarum. Ende aldus maect men oleum rosarum.
4) L: ockernote*n*
5) C: den vinger sel houwe*n* voer tgat
6) L: d*ae*ma so ghietet in ene*n* trecter en*de* hout uwe*n* vingh*er* voer d*at* gat en*de* laet d*at* wat*er* uut lope*n* en*de* als die olie co*m*t so stopt d*at* gat en*de* hout de*n* olie aleen en*de* doet wed*er* m*et* versche*n* wat*er* als voirs*eit* is.
7) G: ontdae*n*
8) C: vriftoe. L: vring*et*
9) C: de apotecaries

olye i*n* ene*n* v*er*loodde*n* pot. of stoop. *ende* doetse so m*et* ene*n* decsele datt*er* n*iet* i*n* e*n* mach valle*n* va*n* bove*n*. *ende* graefse i*n* die aerde .40. dage. *ende* da*e*ma ontg*r*aefse *ende* zijtse yew*er* dore *ende* setse t*er* zo*n*ne*n* in .1. glasiin vat. dese w*er*t (*l. werct*) oec goet [ende notable om ter Cirugie te werken C]. ¶ Ald*us* maect me*n* rodomel. of olye [+]va*n* rose*n*. Dit heete*n* die grieke*n* rodomel ald*us* gemaect. Ne*mt* dat witste zee*m ende* dat suv*er*ste dat gi vinde*n* mog*et* .10. ℔ dit doet zieden op .1. cra*n*c vier. *ende* gad*er*t da*er* af die scume*n* di*er*e op gad*er*en vande*n* speelne. *ende* [+]da*er*in w*er*pt .1. ℔ va*n* pure*n* nuwe*n* rose*n* gewro*n*gen. *ende* dat doet zieden. *ende* alst begi*n*t te ziedene. so w*er*pt*er* in .4. ℔ roseblade versch *ende* nuwe. alle die poe*n*tkine die wit siin afgesnede*n*. entie blade*n* al te stucke*n* gesnede*n* m*et* .1. scare*n* of messe. *ende* mi*n*cse m*et*te*n* vorseide*n* sope *ende* zeeme. En*de* dese doet so la*n*ge zieden op .1. cra*n*c[1] vier altoes roere*n*de m*et* .1. spatule*n* (*zie fig.* XIV; *in L en G onbeduidende teekeningen*) [tot d*er* tijt L] dat tsop v*er*sode*n* si. *ende* da*e*ma sal me*n* dit

[+]zee*m* ziën *ende* mi*n*ge*n*t m*et*t*er* olyë*n* also vele[2] alse u vorwijst es dat bested*et* m*et*te*n* [+]rose*n* alsoet da*e*rmede gesode*n* es i*n* .1. erde*n* v*er*loodt vat of in .1. glasiin. En*de* soet oud*er* es soet bet*er* es. Dit *con*fo*r*teert die mage m*et* coude*n*. *ende* h*et* stopt m*et* warme*n ende* suv*er*t. En*de* gev*e*t nuchte*n*s *ende* te middage. Va*n* dese*n con*ficiëert me*n* dyame*r*garietu*n ende* rubea t*ro*cistata. M*et* lauwe*n* dinge*n* v*er*verschet de*n* lichame *ende* doet de*n* lichame moru*e*n. En*de* es goet iege*n* d*ro*ge borst m*et* warme*n* dinge*n* genome*n*.[+] of gegeve*n*. [En*de* het ghevalt sulke*n*[+] tiden d*at* die wapure (*l. wapine*)[3][+] wo*n*de*n* in eens me*n*sche*n* hoeft so d*at* die een zide leecht jeghe*n* da*n*d*er* of sy te broke*n* ware*n* en*de* d*at* waer een lettele gheont (*gheout*?) en*de* d*er* hout der soe telmereert (*l. telivereert*) subtilike*n* en*de* da*n* so besiet d*at* gat of (*l. oft*) si suver va*n* de*n* ta*n*dekine de welke die h*er*sene *m*ochte*n* snide*n* d*at* es te v*er*staen die liese. ¶ En*de* maket gat al eve*n* slecht so u voerwijst is inde*n* capittel va*n*de*n* fac afgheslaghe*n* En*de* of ware gheresen En*de* eest doude vleisch so snid*et* tvleesch cruyswijs m*et* ene*n* sceertse (*zie fig.* XV; *in L onbeduidende teekening*) en*de* snide*n* daerwaert d*at* houd*et* en*de* da*n* so doer screpet metten groefhake ald*us* (*zie fig.* XVI; *eenvoudige schetsen ook in G en L*) est die d*er*bore*n* bewijst staen in vele[+] stede*n* oft boert da*er*vele gaetkine m*et* ene*n* t*r*epaniste*n* dats een instrume*n*t ald*us* ghemaecht (*eenvoudige teekening*) twelke d*at* .3. sulle*n* wesen dee*n* mi*n*der da*n* da*n*der en*de* wacht d*at* ghi d*at* hersenbecke*n* n*iet* doer en boert[+] wa*n*t ghi mocht dura mat*er*[+] quetsen of pia mat*er* en*de* also wordi ma*n*slachtich. ¶ En*de* dese instrume*n*ten hete*n* in latine trepanos d*at* es sc*er*p te*n* pointe en*de* wel snid*en*de aen beide*n* side*n* alsee (*l. alsoe*) die and*er* so es vele meerre[+] da*n* die eerste (*zie fig* XVII; *in L eenvoudige teekening*) en*de* sett*et* opt been d*aer* me*n* d*at* gat hebben

[+]C 14a.

[+]G 18c.

[+]**B 113c.**

[+]L 153a.

[+]C 14b.

[+]G 18d.

[+]†

[+]†

[+]L 153b.

[+]G 19a.

[+]†

1) L: traech
2) C: alf een alf ander
3) G: wapene*n*

wille so salmen*s*e widen (*eenvoudige schets*) metter dorder (*l. derder. Zie fig.* XVII) die alre plomste es en*de* die also diepe en*de* deen vast aen die and*er* dit ghedae*n* so suldi hebbe*n* ene*n* betel (*grove schets*; *zie fig.* XVIII)[1] en*de* m*et* desen betelkine so snid*et* die gaetekine ontwee d*aer* op slae*n*de m*et* ene*n* lode*n* hamer (*onbeholpen* [+]*schets*; *zie fig.* XIX) L] ¶ Ghi selt altoes die bee*n* delivererе*n* suv*er*like va*n* sire ruheit. en*de* v*er*maect die wonde voort alsoet u vorleert es int capittel va*n* de*n* vacke*n* af geslage*n*. [+]**B 113c.**

[+]En*de* ic meest*er* ja*n* yp*er*ma*n* p*ri*se [vele L] meer tscrepe*n* m*et*te*n* groefhake da*n* trepanere*n*. wa*n*t da*er*in nes n*iet* so g*ro*ete vrese alst es i*n* trepanere*n*. ¶ Eer gi begi*n*t bore*n* of maelgette*n* of screpe*n*. so stopt ierst die ore*n* van de*n* gewo*nd*en m*et* catoene of m*et* andren dinge*n*. *ende* geeft [+]oec de*n* gewonde*n* .1. hantscoe tussce*n* sine*n* tande*n*. wa*n*t m*et* screpene of maelgettene of boorne. die luut mochte[2] de*n* gewonde*n* [+]z*er*e dere*n*. [Ende het ghevalt sulken tijt dat de wapenen wenden in een smensche*n* hant soe dat die eene side licht jegen den andere ofte si te broken ware*n* en*de* dat ware een lettel [+]ghehovet en*de* daert hovet daer soe triveleert subtijlic. en*de* dat (*l. dan*) soe besiet dat gat oft suver si va*n* de*n* cantkine. die welke die hersine*n* mochten sniden. Dats te ve*r*stane de lise en*de* maect dat gat al even slicht alsoet voorleert es int capittele van den vacke of gheslagen. en*de* oft ware gheresen en*de* dat heft onde*r* dat vleesch soe snidet dat vlesch op crus wis met eene*n* scerse (*zie fig.* XV) en*de* snidet dauwaert[+] dat houdet. En*de* dan doer screpet metten g*r*oufhac aldus ghemaect (*zie fig.* XVI) dwelke .3. suller wesen deen meer dan dandere. en*de* e*m*mer hu wacht dat ghi dat hersenbeckin *n*iet dore ne bort want ghi[+] mocht duramater quitsen ofte pia mater en*de* alsoe soudi worden manslacht en*de* dese instrume*n*ten heete*n* in latine trepanos dat is scerp poi*n*te*n* e*nde* wel snidende ane beede sieden alsoe die andere (*verg. fig.* XVII) En*de* dat suldi setten op dat bee*n* daer men dat gat hebben wille En*de* d*a*t wagghelt[+] tusschen (*verg. fig.* XVII) uwen handen. en*de* alse die gaetkin alsoe sijn ghedraeit alsoe vele alsmer hebben wille dan salmen die gaetkin wiiden metter derden t*re*panides die ghemaect es in deser manie*r*e*n* (*zie fig.* XVII) En*de* dese t*re*panides sijn alder groets en*de* plomps En*de* die gaetkine vaste stae*n*de deen[+] ane dandere Dit ghedaen soe suldi hebben een beetel en*de* snidet de cantkine of ontwee de*r*op slaende met eene*n* loden hamere ghemaect in deser vorme*n* (*zie fig.* XVIII *en* XIX) C] Alse w*aer*bi avice*n*na *ende* galyee*n* rade*n*. wise*n* *ende* bevele*n* alse die ore*n* te stoppe*n*e m*et* catoene *ende* also de*n* ha*n*tscoe te houdene tussce*n* die tande*n*. o*m* dat si n*iet* e*n* soude*n* clappe*n* te gad*er*e int maelgette*n* of int and*er* w*er*c. En*de* avice*n*na *ende* galyee*n* bevele*n* d*at* me*n* also luttel bee*n* neme alse me*n* mach.[+]

[+]**B 113c.** [+]G 19b. [+]G 19c. [+]C 14b. [+]† [+]† [+]L 153b. [+]C 14c. [+]G 19b. [+]L 153c.

1) *Van de hier genoemde instrumenten vindt men ook grove schetsen in G.*
2) C: mesco*m*men

want het siin vele meesters die also vele beens nemen alsi mogen. om dat sijs hebben roem dat el niet nes dan sotheit. ¶ Galyenus die genas met also luttel beens te nemene alse daer hi dore suveren mochte die liese van den ettere. Want dbeen es scilt van den herssenen alsoet elre vorseit es. ¶ Dwitte van den eye vele te leggene in wonden na dat si haer bloeden laten. dat nes niet goet. want dwitte vercoudt te zere ende beweert dat dragen[1] van den wonden. +Want int witte blijft die natuerlike hitte. ende sine coutheit doetse versterven of mindren zere. Maer optie liese eist goet alsi verhit es ende dats geme die ierste .40. dage. ende daer legget coenlike in allen wonden daer die herssenen siin ontdect ende sonderlinge op dura mater. Maer op dat been so en legget niet na uwer macht. +G 19d.

+Cap. 14.
Van den bulen dieme(n) valt int h(er)ssenbecke(n) of slaet of worpt swaerlike[2]. +B 113d.

Men slaet onderwilen grote bulen +int hoeft of werpt of valt of stoet thersse nbecken swaerlec ontwee. ende dat sonder wonde in tfleesch van buten. dwelke gi moet +C 15a.
kinnen of bi uwer vroetscap van uwen sinnen of bi tekenen van buten van den zieken. of biden vorseiden tekenen daert properleke bewijst vore. Ende en eist niet ontwee. so doet alsoet u vorleert es in dat capittel. Ende eist ontwee so doet tgequetste vleesch van den bene.+ ende maket thersenbecken wel suver van den vleesche. Ende dan vermaect[3] die wonde also wel als gi moget met wieken +G 20a.
gemaect also groet als amandelen+ entie van stoppen genet int witte van den eye ende daerboven .1. droge. ende dan so bint die wonde vroedelike dattie plaestren +L 153d.
niet af en mogen gaen. ende dattie wieken wel vaste bliven liggende in die wonde. Ende en vermaect die wonde niet vore ten derden dage. en ware dat si zere hadde gebloet. ende bloetse zere so stremse also u vorleert es. Ende ten ende van den .3. dage of vanden .4. so doet ute alle die wieken [die daer in ghedaen waren L]. ende hebt den zieken geset also u vorleert es. dat siin hoeft come tussce n uwe knien ende dan screepse met uwen groefhaken (*verg. fig.* XVI; *ook in L een teekening*) so lange dat gi dura mater siet roeren. ende maect u gat also groet als u goet dunct+ int herssenbecken. Maer emmer+ maket also cleine als gi moget. behouden dat gi ere die herssenen dore suveren moget van den ettere datter op +C 15b.
gevallen es ende van den bloede. ende wacht emmer datter geen screpelinge +G 20b.
no scaelgiën en vallen optie herssenen[4]. ende dan wacht u oec als gi wrijft op dura mater al bloot dat gise altoes wapent metten lode also u vorleert es [int capittel vanden vacken of ghesleghen L *en* C]. ende daema so begaetse oec also u

1) L: benemt dat dragen; C: draghen
2) C: Van groeten zwaren bulen in dat hooft. G: Van den bulen onder thersenbecken ontwee.
3) L, G: vult
4) G en L: liesen

vorleert es [int selve capitele C] tote dat si heyl es[1] dwaende met warmen wine ende drogende daema. Ende dan legt op dura mater pulvis capitalis [dat men heet pulver vanden hovede G] ende daer legt in de wonde boven den pulvere pluckelinge +van witten linen hoeft doeken also u vorseit es. ende heiltse voort alse andre wonden. +L 154a.
Ende pulvis capitalis seldi vinden int naeste capittel sonder een volgende.

Cap. 15.

+¶ *Va(n) dat me(n) th(er)ssenbecke(n) wont so dat dene zide vand(er) score va(n) de(n) bene sciet ond(er) dandere. dat gevalt ond(er)tide(n) me(t) g(ro)ten score(n)*[2] +G 20c.

Somwile wont men int hoeft met groeter scoren int herssenbecken so dat onder es gescoten[3]. tastet met uwen vingere ende onder soeket daer mede. Want het en siin geen +so zekere proeven alse die vinger es daer hi in mach. want hi beseft bider beseffelicheiden[4] van sinen musen die liggen +C 15c.
+in den ende vanden leden.[5] +Ende tinten[6] die en beseffen niet. ende daerbi en eist gene so seker proeve. Ende alse gi wet dat tebroken es. so snidet in cruus[7] +**B 114a.**
met enen sceerse[8] (*verg. fig.* IV) thooft ierst gescoren. ende wieket also u vorleert +†
es. Ende daer na berecket[9] thooft ende thers senbecken also u vorleert es. ¶ Ende of gi wilt meester lancfranx leringe doen. de welke hi proevede bi der leringen van galyene daer hi leert dat men make also cleine .1. gat+ int herssenbecken alse men mach. ja dat mer mach dat etter dore suveren. so dunct lancfranken dat men bat +G 20d.
mach etter suveren dore .1. screve vanden herssenbeckene dan dore die vergaderinge vanden iersten dele of vanden middelsten+ dele daer men dore geneest die in frenesiën siin. Want galyeen die wijsde dat men soude nemen olye van +C 15d.
rosen. ende .1. luttel aysiins. dwelke aysiin soude die olye doen gaen dore die commissuren. ende aldus souden die herssenen wesen+ geconforteert. Ende die aposte[10] wijst ende hi deedt selve dat men scere thooft dat haer af daer +L 154b.
therssenbecken tebroken es. of gescoordt daer dene zide niet gesonken en si onder dandre. Ende wijst dat men tfleesch snide alse .1. scilt die snede gaende metten hare. ende datmen dbeen wel suvere van den vleesce so dattie score si al

1) C: tote dat die wonde is al geel (*geheel*) genesen.
2) C: Van den hersenbeckin ghewont: dat den stic sciet onder dandere stijc. G: Van dat men thersebecken wont. L: vanden hersenbecken ghewont doordat een stic sciet onder tander. Onderwilen soe wont men thersenbecken met scoren.
3) C, L: so dat deen stic onder tander
4) L: want hi volet bider ghevoelentheit der natueren van den musen
5) C: die liggen in de henden; L: in die eynden.
6) C: tinteleye, L: tenten
7) C: cruus wijs
8) L: so snidet dat vleisch op cruus wijs
9) G: berechtet; L: suvert. *In* C *bevindt zich hier een onbetamelijke teekening, die vermoedelijk later is gemaakt. Zij stelt voor twee personen, waarvan de een een clysteerspuit in den anus heeft zitten.*
10) C: apostelen

suv*er* vande*n* vleesce m*et* .1. scerse. [met eene*n* formoere ald*us* ghemaect C: *eenvoudige schets, verg*: *fig.* XVIII].[1] En*de* dan ne*m*t olye [+]va*n* rose*n* .2. deel. *ende* .1. deel rodomels [en*de* dat wermet C, L] *ende* dopt*er* in plaest*er*kine va*n* stoppen. [+]G 21a.
ierst dat geminsel v*er*warmt. *ende* dat so legt optie score. *ende* da*er* af so legt*er* .3. vout of .4. vout. *ende* da*er* op so legt plaest*er*kine genet in doders va*n* eyere*n*. *ende* da*er* m*et* so te*m*pert oliën va*n* rose*n*. En*de* boven alle dese plastere*n* so legt .1. g*ro*et plaest*er* va*n* stoppe*n* genet i*n* we*r*me*n* wine. *ende* ierst gesmeert omtre*n*t die wo*n*de m*et*t*er* vorseid*er* zalve*n* int capittel van de*n* vacke*n*. da*er* hi wyst ne*m*t screpelinge va*n* bake*n* specke. *ende* al dand*er*e.[2] En*de* dat bi*nt* m*et* .1. lang*er* scrode*n* menechw*er*f gewimpelt o*m*tre*n*t thooft. *ende* dat so vroedelike dat n*iet* o*n*tbinde*n* en mach. En*de* dit doet tote di*er*e [+]tijt dat gi siet dat ut*er* score*n* co*m*t gewasse*n* goet vleesch. En*de* d*ae*ma so legt i*n* de wonde dit pulv*er*. dwelke heet [+]C 16a.
thoriec pulv*er*. [+]*ende* dit wijst meest*er* bruun va*n* legoburge*n*s. Alse die liese sweert[3] dats to*n*tsiene dat si apostema si[4] dat sorchlijc [+]G 21b.
[+]es te*n* live we*r*t. h*et* en ware bi d*er* c*ra*cht van der medicine*n* di*er*e op leit ware esso niet corosijf so en beter*et* n*ie*t ane en ware essoe corosijf. so es die zieke [+]**B 114b.**
doot. Wach u da*er* af dats mijn raet.

Cap. 16.

¶ *Die leri*(*n*)*ge va*(*n*) *de*(*n*) *h*(*er*)*ssenbeckene*[+] *tebroke*(*n*) *slecht sond*(*er*) *wo*(*n*)*de int vleesch.*[5] [+]L 154c.

Nu hort hier ene goede leringe vande*n* hoofde gewont daer dbee*n* ontwee es. En*de* dits geproeft va*n* meest*er* janne yp*er*manne bi d*er* leringe*n* va*n* la*n*cfra*n*ken *ende* bi de*n* bewise va*n* galyene *ende* va*n* Avic*en*na. *ende* serapyoene *ende* va*n* ypoc*ra*s. die welke wijsde*n* dat me*n* also luttel neme*n* soude van de*n* h*er*ssenbeckene alse me*n* mach. *ende* o*m*me tende n*iet* mach mens o*n*sitte*n*. *ende* bid*er* redene*n*[6] die[+] da*er* vorseit es. wa*n*t th*er*ssenbecke*n* es scilt [ende wachtere G] van de*n* edelen [+]†
lede[7]. dwelke es .1. led van d*er* niere*n* p*ri*ncipael[8] *ende* es ute he*m* sprutende alle die[+] beseffinge va*n* de*n* me*n*sce die[+] hi heeft ov*er* he*m*. W*aer*bi he*m* alle*n* nuttelec[9] es dat me*n*se houde gedect met hare*n* scilde die he*m* nat*ur*e heeft [+]G 21c.
gegeve*n* also na alse me*n* mach. ¶ En*de* dits ha*er* leri*n*ge. da*er* th*er*ssenbecke*n* [+]C 16b.
es gescoort[10] *ende* sond*er*li*n*ge da*er* dee*n* stuc n*iet* en sciet ond*er* dand*er*. of da*er* beide die cante*n* eve*n* hoge blive*n*.[11] Wa*n*t lancfra*n*c va*n* melane*n* houdt dit ov*er*

1) *In* L *een onbeholpen schets van een mes*, rysore *genoemd*.
2) L: en*de* d*at* and*er*
3) C: ende es die lijse zwart
4) G: dat zij apostemeren zal
5) C: Van den hersenbeckin te broken slicht sonder wonde en ... L: Vanden hersenbecke*n* ghebroken slicht sond*er* wo*n*de*n* int hoeftvleisch
6) C: niet ontgaen bi redenen
7) L: hersene*n*
8) L: de welke syn eens va*n* de*n* .4. pri*n*cipaele lede*n*
9) C: alder best
10) L: ontwee es
11) C: bliven al even hoghe staende.

die beste cure. *ende* da*e*r mi*n*st vrese*n* in es. Nochta*n* seit hi datt*er* vrese in es g*ro*et i*n* alle h*er*ssenbeckene o*n*twee. *ende* sond*er*li*n*ge alse dee*n* bee*n* sciet ond*er* dand*er*. of alser scaelgië*n* siin gescot*en* ond*er* dbee*n* die quetssen moge*n* die h*er*de moed*er*. ¶ Alle die slechte broke*n* of score*n* siin best te genesene sond*er* houwe*n* of sond*er* screpen[1]. Int dore houwe*n* *ende* int dore screpe*n* es vrese. wa*n*t vele [+]liede*n* of kind*er*e of wijf of blode [+]ma*n*s die iege*n* dat houwe*n* so z*er*e duchten dat he*m* [+]G 21d.
co*m*t die corts va*n* vare. En*de* da*n* o*n*tgater luttel die m*et* hooft wonde*n* cortsen. [+]L 154d.
Of .1. and*er*. die houw*er*s en siin [+]n*iet* so s*u*btijl sine houwe*n* m*et* vrese*n*. entie sekerst wae*n*t wesen. es meest ond*er*wile*n* bedroge*n*. ¶ Ma*er* ald*us* wrochte [+]C 16c.
meest*er* la*n*cfra*n*c *ende* ic na he*m* dwelke dat ic sek*er* va*n*t. Ierst so doet den gewonde*n* thaer af scere*n* (*verg. fig.* IV) En*de* da*n* sal me*n* hebbe*n* .1. sceers. *ende* me*n* saelt snide*n* dapp*er*like. *ende* scole*n*t tfleesch van de*n* h*er*ssenbeckene gereet. *ende* wiect die wo*n*de also vol alse ghi mog*et* die wieke genet int wit va*n* de*n* eye *ende* da*er* bove*n* .1. plaest*er* va*n* stoppe*n*. *ende* da*n* bind*et*

[+]thooft m*et* lange*n* scrode*n* o*m*wimpelt dattie wieke*n* wel houde*n* e*n*tie plaest*er* da*er*op. Dies derds dages so v*er*mak*et*. en ware dat zere bloedde. so lat*et* da*e*rop [+]**B 114c**
tote*n* .4. dage. En*de* of die wo*nd*e bloedt [+]z*er*e. so stre*m*se m*et*t*er* leri*n*ge*n* die leert int capittel va*n* bloede te stre*m*mene. En*de* alse gi snijt so snid*et* also v*er*re [+]G 22a.
alse die screve gaet. En*de* te*n* iersten v*er*makene na die*n* snidene so ne*m*t olye va*n* rose*n* *ende* zee*m* gemi*n*ct tegad*er*e die .2. deel olye va*n* rose*n* *ende* .1. deel zee*m*s also vor*s*ei*t* es. *ende* da*er* i*n* n*et* u wieke *ende* legse i*n* de wonde opt h*er*ssenbecke*n*. En*de* d*ae*rna so legt i*n* de wo*n*de van de*n* vlesche wieke*n* gen*et* i*n* .2. deel olyë*n* va*n* rose*n* *ende* .1. deel doders va*n* eyere*n*. En*de* bove*n* der wo*n*de*n* so legt .1. plaest*er* gemaect va*n* zeeme va*n* rose*n* *ende* va*n* .1. luttel g*er*stijnre[2]+ bloeme*n*. dit plaest*er* suv*er*t *ende* co*n*forteert. En*de* alst wel gesuv*er*t es e*n*tie [+]C 16d.
wo*n*de gee*n* sweringe en heeft no gevoelt. *ende* die wo*n*de heeft ged*ra*gen[3] entie score v*er*wasse*n*[4] es m*et* [goeden G] vlesce da*er* op come*n*de. so legt*er* in pluckelinge va*n* line*n* hooft cled*en*[+] [die] v*er*slet*n* [sijn L] En*de* bove*n*[+] optie wo*n*de so legt .1. plaest*er* va*n* swerter zalve*n*. *ende* dwaetse telke*n* v*er*makene m*et* [+]G 22b.
warmen wine. *ende* da*e*ma droochse telke*n* [met saften linwade C] eer gi*er*e die [+]L 155a
pluckelinge in legt. *ende* ald*us* heiltse tote die wonde al heyl si m*et*t*er* hulpe*n* va*n* gode dits heyle*n* sond*er* houwe*n* *ende* dat sek*er*ste dat mi du*n*ct. ¶ En*de* of .1. gat es int h*er*ssenbecke*n* tot*er* liese*n* die gehete*n* es dura mat*er*. so begad*et*[5] also u vorleert es int capittel va*n* de*n* vacke*n* [af ghesleghe*n*] *ende* peule*nt*[6] also die h*er*ssene*n* stekende tussce*n* de*n* bene *ende* dura mat*er* sindael *ende*[7] wit suv*er* line*n* cleet. m*er* nuwe root sindael es best. En*de* oft so ware dattie h*er*sene*n* lichte*n* wilde*n* te*n* gate*n* ute. dat [het C] scene[8]

1) L: creponere*n*
2) L: gheerste*n*
3) G: gedreghen, L: ghedroghe*n*
4) L: volwasse*n*, G: bewasse*n*
5) G: legghet
6) G: peluwet
7) C: ofte
8) C: scijnt

dat si lage*n* bove*n* de*n* ca*n*te*n* +van de*n* h*er*ssenbeckene alsoet vele gevalt alse de mane es int wassende of vol. so peuluutse m*et* sindale. *ende* d*ae*ma so hebt .1. +G 22c.
du*n*ne plaetkiin loods dat luttel +meerre es da*n* tgat vande*n* bene. *ende* dat hebbe i*n* de middew*er*t .2. gaetkine d*aer* .1. twine*n* draet dore gae*n* mach. dewelke .1. +C 17a.
dra*et* es da*er* me*n*t bi mach doe*n* glide*n* d*aer*w*er*t dat me*n* wille. *ende* dat stect tussce*n* den sindale ente*n* bene. Of ne*m*t .1. plaetkiin va*n* ene*n* du*n*ne*n* maserine*n* nappe dat bet*er* +es op dat me*n*t vinde*n* mach du*n*ne gnouch. wa*n*t te du*n*ne en maecht n*iet* sijn. dit so ware bet*er* +L 155b.
+da*n* lood. o*m* dat warm*er* es dan lood *ende* o*m* dat n*iet* so z*er*e en weecht.
dit stect*er* tussce*n* tote dat die h*er*ssene*n* ne*m*m*er* ute come*n* en wille*n. ende* +**B 114d**
d*us* vermaect de*n* gewonde*n* .2. w*er*f sdages. *ende* telk*er* werf legt*er* in +nuwe
sindael *ende* doet dat oude ute. *ende* suv*er*t u plaetkiin van de*n* ettere *ende* +G 22d.
drog*et* wel. ¶ En*de* alse de mane es wasse*n*de of vol da*n* eist merre vrese te
sine gewo*n*t int hooft da*n* alsi wane*n*de es of volwaent. Wa*n*t alse de mane vol es
da*n* ligge*n* die h*er*ssene*n* m*et* hare*n* liese*n* vaste gebonde*n* ant been. *ende* so de
mane volre[1] es. so si vast*er* ligge*n*. En*de* alse +de mane wane*n*de es. da*n* ligge*n* +
die h*er*ssene*n ende* wanen [so rume L]. so dat me*n* soude moge*n* steke*n* ene*n* +C 17b.
ving*er* tussce*n* de*n* bene ent*er* h*er*der moed*er*. wa*er*bi die h*er*ssene*n* wane*n* bi +†
d*er* mane*n ende* wasse*n*. En*de* so doet oec alle die verscheit ane de*n* me*n*sce.
alse ane die h*er*ssene*n*. En*de* hier bi so besiet altoes alse de m*en*sce int hooft es
gewo*nt*. wed*er* de mane es int wasse*nd*e. so vol. so int wane*nd*e. so volwaent[2]

[Dit is van den teekinen die de mane doere loept, C]

¶ En*de* ic scrive u vande*n* tekene*n* va*n* d*er* mane*n* also alse ast*ro*nomine+ houde*n*.
also si segge*n* in tekene*n* vande*n* wedre dat me*n* heet i*n* latine aries. da*n* so eist +G 23a
vreselijc te sine gewo*n*t int hooft[3]. Wa*n*t da*n* heeft de mane heerscapie int hooft.
ende d*at* geduert i*n* elc mae*n*scijn .2. dage *ende* .½. luttel min of luttel meer. En*de*
ald*us* so siinre .12. tekene*n. ende* elc teke*n* heeft .2. dage *ende* .½. luttel min of
luttel meer die welke hebbe*n* heerscapie optie leden vande*n* me*n*sce*n*. En*de* ald*us*
es de m*en*sce gedeilt i*n* .12. na de*n* jugeme*n*te van de*n* meeste*r*s van ast*ro*nomië*n*.
entie .12. siin gepareert iege*n* die .12. tekene*n* van de*n* firmame*n*te. wa*n*t dats oec
gedeilt i*n* .12. dele*n. ende* elc heeft .1. teke*n. ende* heeft sine*n* name bi hem. *ende*
so doet oec an de*n* m*en*sce so heeft elc siin led *ende* sine prop*er* stede. ¶ Gi selt
wete*n* dat aries hev*et* thooft *ende* da*n*sichte die ke*n*nebacke*n ende* da*er* o*m*trent.
En*de* taur*us* heeft die stortte en*de* die*n* hals. En*de*+ gemini die arme*n* e*n*tie hande*n*.
En*de* canc*er* die borst tot*er* mage*n*. En*de* leo de mage die lendene*n* +C 17c.

1) C: meerder
2) L: wed*er* die mane is wassende of wene*n*de *Hetgeen verder over den invloed van de maan gezegd wordt, ontbreekt in L en gedeeltelijk ook in G.*
3) G: Ick scrive u vande*n* tekine*n* vand*er* mane*n* alsoe alse astromenye*n* segghen also zij houden in tekine*n* va*n* den wedere dat in latine heet aries Alse dye mane dair inne es dan eyst vreselijc te zine gewont int hovet...

ende o*m*tre*n*t dat he*r*te. En*de* virgo de*n* lichame *ende* dat ingewa*n*t[1] En*de* libra die bille*n* entie hoepe*n*. En*de* scorpio die me*ns*celijcheit ente*n* eers. En*de* sagittari*us* de dye*n*. En*de* cap*ri*corn*us* de knië*n*. En*de* aq*ua*ri*us* die bee*n* tote*n* voete*n*, En*de* pisces heeft die voete*n*. [Ende ic sal hu hier toghen de figure des mans omme dat men te bet mach scauwe*n* hore stede en*de* de teekin.

Dit es die man die toghet die vij teekinen elc staende te siner stede C; *ruimte opengelaten*].

En*de* hierbi segge*n* meeste*r*s datt*er* vrese ane es. *ende* dat
+een surgij*n* es sculdech te wetene te*n* mi*n*ste*n* vande*r* mane*n* *ende* vande*n* tekene*n*. *ende* welc tijt dat si hare*n* loop i*n* elc teke*n* heeft. *ende* da*n* dat teke*n* te scuwene va*n* snidene *ende* va*n* and*re*n werke*n*. om die redene dattie mane *ende* teke*n* sende*n* g*ro*ete swaerheit die*n* lede*n*. of i*n* die stede*n* *ende* merr*et* die quetsure *ende* verswaert. En*de* da*er*o*m*me sijt vorsie*n* i*n* alle*n* di*n*gen radic u. *ende* me*r*ct die tekene*n* alsoet +vorseit es *ende* elc getoe*n*t sine +stede *ende* siin prope*r* led. ¶ En*de* alse dura mate*r* bloot es *ende* dan wijst bruu*n* *ende* la*n*cfra*n*c *ende* and*e*re auctores datme*n* da*er* op legge dit pulv*er* dat me*n* heet i*n* +latine pulvis capitalis. *ende* dat maect me*n* ald*us*: Ne*m*t scariole[2]. cleine wit wierooc mirre drake*n* bloet. mele va*n* vitssen elx eve*n* vele. *ende* hieraf so maect cleine pulv*er* *ende* sta*m*pe*t* i*n* .1. suvere*n* motalinen mortier. *ende* sichte*t* dore .1. vout suv*er* line*n* cleets.[3] *ende* dit legt onde*r* tsindael. En*de* of dura mate*r* we*r*t al bruu*n* o*m* tpulv*er*. sone legte*r* ne*m*me*r* op. ma*er* legte*r* op rodomel. *ende* .3. deel [oliën ende G] omfacijns suv*er* line*n* cleet da*er* in genet. En*de* heylt die wonde voort alst vleesch begi*n*t wasse*n* me*t* pluckelinge*n* va*n* suvere*n* line*n* hooftcleden.

+**B 115a.**
+† +C 17d. +G 23b.

[Die leeringhe van mester jan yperman C, L]

¶ Nu v*er*staet mine lere *ende* wat mi gesciede. Ic ruu*m*de die wonde so dat ic die sc*er*ve[4] al bloot hadde ierst thaer af gescoren. *ende* da*e*ma wiecticse wel du*n*ne. *ende* genaest me*tt*e*r* olye*n* va*n* rosen *ende* me*tt*e*n*+ rodomelle alsoet vorseit es.+ ¶ Eens was gewo*n*t een cnape+ int hooft m*et* ene*n* stave also dat th*er*ssenbecke*n* al ontwee was. *ende* dee*n* been gescote*n* onde*r* dande*r*. *ende* hi hadde al siin ke*n*nesse v*er*loren. En*de* ic na*m* .1. sceers *ende* snetene *ende* o*n*tdecte [hem dat L] he*r*ssenbecken[5] *ende* va*n*t z*er*e ontwee. *ende* [gheschote*n* G] dee*n* onde*r* dande*r*. Ten iersten v*er*makene na d*er* snede berechticke*n* m*et* olye*n* *ende* m*et* zeme dwelke vorseit es. En*de* ic voedene m*et* moruwe*n* doders va*n* eyere*n*. *ende* m*et* kere*n*der melc[6] m*et* gortte gespeelt.[7] *ende* m*et* gebradene*n* apple*n* entie suure. *ende* hi dran*c* tyseine gesode*n* op g*er*ste*n*. Ic en dorste hem al[8] n*iet* doe*n* o*m* dat

+L 155c. +C 18a. +G 23c.

1) C: tgheboedelte
2) C: sarcacolle
3) C: teims die cleene es en*de* dan dore eene*n* douc
4) C: screv*en*
5) G: dat thersen cappe*n*
6) L: kernemelc
7) L en G: ghesode*n*
8) L: and*er*s

hi so cra*n*c was. Die sc*e*rve*n*[9] wiese*n* al vol vleeschs *ende* hi w*e*r*t* sprekende t*e*r
.6.

9) G: schoren

weken *ende* hiet mi oom. hi gecreech sine sprake so lanc so bat. M*er* hine wiste n*iet* wien[1] so zere +hadde gequetst. Nochtan vergaderde +hi iegen den genen met vorsienen sinne[2]. *ende* bi beradenen rade met swerde *ende* met bokelare. Hi genas *ende* wert wel opt sine. *ende* versoende iegen +den genen dien hadde geslagen. Dbeen dat boven den andren was daer dander onder scoet. dat drogede. die upperste taflen[3] enten cantenwert. *ende* nature dat staect van hare bider hulpen van den +vleesce dat wies uten adren die liggen tusschen dbeen enter taflen. Ende dus wert die lichame[4] vandeer wonden also slecht sonder groet dal[5] *ende* sonder grote butse. ¶ Een cnape wert geslegen van .1. perde int achterste deel van sinen hoofde +al te stucken. Ic ruumde hem die wonde. *ende* ic genassen also gelike. *ende* hine verloes niet van +sinen bene meer dan die wint beliep. *ende* dat in die dicte van enen nagle. ¶ Oec genasic .1. jonfroukijn dat geslegen was oec +van .1. perde voren in siin vorhooft: ic genaest dies gelike. ¶ Oec enen ouden cnape geslegen met ere plommeye besiden der commissuren *ende* ic genassen oec dies gelike. Ende vele andre gewonde die ic genas dies gelike. *ende* dit was in ypere in vlaendren *ende* daer omtrent.[6] ¶ Alse gi hebt gesneden enege wonde[7] int hooft. so stect in elc quartier .1. sterken linen draet of siden draet (*in* G *grove schets van naald en draad*) *ende* alse gi die wonde hebt gewiect. so trect die quartiere metten draden tegadere *ende* vergadertse also na alse gi moget. *ende* also doet tote allen vermakene. so seldi hebben+ .1. scone lixeme. *ende* dit[8] en sal niet laten die quartieren crimpen. Ende siin si ontcrompen so ruumtse van onder. *ende* en snijt nietaf also somege sotten [meesters G] doen.

+G 23d.
+†
+**B 115b.**
+C 18b.
+L 155d.
+†
+G 24a.
+G 24b.

Cap. 17.
¶ *Die leringe vande(n).4. meest(er)s e(nde) va(n) roelandine e(nde) van vele and(er)e goed(er) meesters*[9].

Nu hoort die leringe van r o e l a n d i n e + *ende* van vele meesters. of van den .4. meesters die welke die glosen daer op. dewelke roelant begint in latine: Medicina equum+ vocatur ad nonuo. Ende r o e g e r i j n daer r o e l a n t op maecte sine adiciën. die begint: Post mundi fabricam. Ende die glose der .4. meesters begint: sic dixit constantinus. ¶ Ende rogerus *ende* roelandinus die wisen daer therssenbecken es ontwee te nemene .1. sceers *ende* daer met sniden in cruus dat vleesch iegen dattie broke groet es. Ende vint ment so zere ontwee dat men die stucken+ vorvoets uut mach doen. so doetse ute. of en ware, dat u[10] dbloet *contra*rie+ ware. *ende* dan ontbeit toten andren vermakene. *ende* dan delivereertse also subtilike

+C 18c.
+†
+G 24c.
+L 156a.

1) L: wie hem
2) L: voirsienichet
3) L: canelen
4) L en C: lixeme
5) C: dael
6) *In G volgt hier nog een recept voor Pulvis Capitalis*
7) G: eenen gewonden
8) C: deze draden
9) C: Dit es die leeringhe van den 4 mesters van salernen. G: vanden 4 meesters ende van anderen. L: Dit is die leringhe vanden meesters van salaerne
10) L: hem.

+alse gi moget. Ende es dbeen te scerven[1] na uwer snede. so screpet therssenbecken al dore. ende maket tgat wel suver ende slechtet metten [groef L] hake (*verg. fig.* XI. *In L een grove schets*) ende dan legter in root suver sindael of suver linen cleet genet int wit vanden eye. ende daema heilet met pluckelingen van oudenlinen cleeden. Ende of die wonde niet vele en bloedt entie +zieke swerinnge heeft int hooft. so doeten bloet laten in die hooftadre. of die gewonde en si te cranc. of te jonc. of te out. ende dus so wijst hi van allen wonden die niet vele en bloeden in wat lede dat es. so salmen bloet laten in die adren die heerscapie hebben op dat led. Ende ziedi dattie [wonden haer G] lippen zere dicken +ende root werden ende wel beginnen dragen. dats een goet teken. so sciint dat nature macht heeft der wonden haer voetsel te sendene. Mer vindi die lippen vander wonden dunne ende bleec. so sciint dat nature so cranc es dat si en gene macht en heeft in hare te hulpene. Ende dit es wantroestelijc ende seker teken vander doot. Ende deliverert[2] dbeen dat gi die herssenen moget suveren van haren ettere ende van haren bloede datter op gevallen es. in den somer binnen .7. dagen in den winter binnen .10. dagen. Welc dat es en laet den gewonden niet te helpene in den somer langere dan +.7. dagen. want te somere dragen[3] die wonden eer dan te wintere. +B 115c. +C 18d. +G 24d. +†

[Dits de glose der iiij mesters+ van salernen C].

+L 156b.

¶ Nu verstaet die leringe van roegerine ende van roelandine ende vanden .4. meesters.+ Roeland ende rogerijn willen datmen den gewonden die herssenbecken ontwee heeft. dwelke dat .....[4] n es. si wisen dat men den gewonden [sal verhouden] den nese enten mont. ende dat [men blase v]aste dan. eist dat dbeen al do[re es ende ontwe]e. men sal sien comen den adren[5] [ute den wond]en alse .1. smooc. ende daerute sal co[men bl]oet dat gevallen leget optie liese. [Ende] dan willen+ si dat ment dore bore. dat [he]et trepaneren metten instrumenten. ende [m]en sal daermet maken vele gaetkine ane die zide vander broken. of scerve. ende met cleinen instrumenten sal men ierst boren. ende widen metten meerren[6]. Ende dan hebt .1. beytelkiin+ ende .1. loden maelget (*zie fig.* XX *en* XXI) ende dan houwen van enen gate in dander. ende heffen dat stuc ute al geheel. so dat men daer dore suveren mach die herssenen van haren ettere. ende van haren bloede dat gevallen leget optie liese. ¶ Nemt ware[7] die glose

wijst. waer dat deen been onder+ dander es gescoten. datmen also begaden sal dupperste stuc.+ want dupperste es gelijc dicke wils Of in welc dattie broke es+ datmen dat trepanere. ende dander niet. Aldus begaet datter tebroken es. dit willen de .4. meesters in haer glose op roelandine. +G 24d. +C 19a. +† +B 115d. +G 25a. +G 25b. +†

1) L: cloven.
2) L: bereet
3) L: droghen
4) Het is een scheur die de schrijver met een lapje perkament hersteld, en waarop hij geschreven heeft. Het lapje is verloren gegaan.
5) C en G: adem
6) L: meesten
7) L: Mer

Nochtan seggen die .4. meesters. alse gi sult werken opt hooft dat gi sult wachten dien nacht daer te voren dat gi met genen wive en sult siin. Ende dat gi niet en sprect iegen geen wijf die haer vloet[1] heeft. *ende* dat gi niet en +eet geen looc noch onioen[2] no gene scarpe sause. [gheen ongansе +spisen L] *ende* uwe handen +L 156c.
suverlike gedwegen. ¶ Ende alse gi comt ter wonden ten iersten vermakene na +C 19b.
dat gi dbeen uut daet so doet den gewonden zere blasen also u vorwijst es. Ende siedi dan etter comen uter liesen. dats .1. quaet teken. Ende en heeft hi geen cortse. hi salne hebben cortelike daema. Ende comter etter so suveret +met gedwegender spoengiën. *ende* daer na so legt coenlike optie herssenen wel cleine pulver van +G 25c.
witten wieroke dat men heet olibanum. Ende of die wonde wert te heet so smeertse met popelioene die gi gemaect selt hebben. of gehaelt in die speceriën. Ende men maket aldus: ¶ Nemt cnoppen vanden popeliere onder .½. ℔ die blade van witten mecopine[3] *ende* van swertten *ende* van mandragora. die cropkine[4] van roden bramen. die bladren van belrike. vander nachtscaden. van pennine crude elcs .4. oncen wegende. versch swinen smout .3. ℔. Ende maecse aldus. stampt die croppen vanden popeliere zere wel metten smoute. *ende* maecter af ronde bollen. *ende* legse also en wech te vertegene. *ende* daema so leest dandere cruden. *ende* als gise al hebt. so stampse metten vorseiden bollen. *ende* laetse liggen in bollen also .9. dagen daema so brecse al te stucken in enen ketel. *ende* gieter op .1. ℔ wiins zere riekende. *ende* latet al te gadere zieden tote die wijn al versoden+
si. *ende* die crude dalen te bodeme. *ende* altoes roerende met ere spatule. Ende +G 25d.
daema so persset dore .1. suver linen cleet. *ende* bestadet in .1. suver vat. dits popelioen. *ende* es goet iegen alle scarpe hitte van cortsen.[5] Ende dengenen die niet en mogen slapen. dien so smeret daer met den slaep. enten puls vanden arme entie planten vanden voeten. entie palmen vander hant. dat met olyen van violette
geminct *ende* daer met gesmeert+ bluscht hitte wonderlike zere. Ende optie navele
gesmeret doet sweten. ¶ Ende of enech been sciet deen onder dander *ende* +**B 116a.**
versceden es. so wijst die glose [der iiij mesters C] dat gi dat been uut hael(*t*) met .1. tangen[6]. *ende* men saelt rechte+ uut trecken. [slechtelinge vore wert+ G].
ende niet wankelende herwert noch derwert. Ende wacht u dat niet ru en si no +G 26a.
hakende want het mochte wonden dura mater. *ende* dan ware die gewonde in +C 19c.
groter avonturen vander doot. Maer sijt altoes vorsien met gehelen sinne. *ende*
altoes besiet dat tusscen+ der liesen enten bene en gene ruheit[7] en si. Ende esser
ruheit so suvertse subtilike *ende* +L 156d.

1) L en G: bloem
2) G: ayune
3) L: papaver
4) G: cnopkine
5) C: ende vercoelt seer wel alle die stede.
6) C: mit eener pinschen (*zie fig.* XXII) aldus ghemaect ofte met eener tanghen die ghemaect is in deser manieren (*ruwe schets van een getande tang; ook in G twee dergelijke schetsen*).
7) C: rotheit

dan so peuleut[1] die herssenen met sindale genet int wit vanden eye. of met linen clede also vorwijst es. *ende* heilt die wonde voort als u vorleert es. ¶ Theodorijc *ende* huge van luken die beide goede meesters waren die beste die men wiste of vant in harentiden. Ende si leiden dit plaester op wonden die root *ende* geswollen waren entie zere swoeren *ende* sonderlinge op thooft *ende* in zenewegen[2] steden. Si soden pappelbladre *ende* daema capten sise ontwee. *ende* daema +stamptensise wel *ende* namen der also vele alse tenen plaestere bedorste. *ende* dat soden si +G 26b.
in wine. *ende* daema hadden si gestampt gruus *ende* dat gesicht. *ende* daeraf namen si also vele alse hen +goet dochte. also dat tplaester en was te dicke no te dunne Ende dat leidense optie wonde elcs dages heeter dan laeu tote dattie +C 19d.
wonde was in goeden pointe van sweringen *ende* van swillingen. Ende daema heilden si die wonde met warmen wine *ende* onderwilen met zalven. ¶
Theodorijc[3] orcont dat hi sach meester huge n van luken enen man heilen die dat achterste deel vanden herssenen al ute waren. entie stede genas *ende* wies vol vleeschs. *ende* hi behilt sine gedinkenisse. *ende* hi was .1. gereydemakere *ende* hi dede daerna siin ambacht also hi tevoren dede. dwelke +meester hugen selve zere wonderde hoe dat mochte siin bi redenen. Want het dochte hem wesende +G 26c.
iegen al der ouder meesters vonnesse. Want si orconden wel dat dura mater *ende* pia mater mochten siin ontwee. maer si seggen datter geen herssenen ute mochten comen. die wonde en ware ierst genesen. mer dattie herssenen ute souden lopen, entie wonde genesen dat ware iegen natur e. daerbi wondert meester hugen ende seit alsoe.

¶ Ende dandere meesters orconden+ wel. dat alse die herde moeder+ gewont es.
dat onderwilen daelt tusscen der herder moeder enter sachter moeder etter: +**B 116b.**
dwelke dat bi naturliker hitten verstijft. *ende* alst ute stect. dan waent men[4] dat +L 157a.
herssenen siin. om dat dicke es *ende* wit also die herssenen siin. Maer dat meester huge sach dat rechte herssenen waren dat verwonderde hem. want hen was noyt eer gesien. Want hine+ was niet sot. hi was een goet+ naturijn. *ende* fisisiin. *ende*
surgiin. Waerbi hi seit dat hem geen surgijn en soude te barenteren van en genen +G 26d.
wonden. het en ware dat hi sage die quade tekenen die den gewonden overcomen +C 20a.
alsoet in surgie es bescreven van roelandine die .1. goet meester was. Waerbi die surgijn es sculdech altoes te hebbene goeden troest op gode. Want hets vele dincs in vresen dat niet verloren en es. waerbi elc meester hebbe in gode troest *ende* in die hulpe der naturen dewelke die van gode comt. ¶ Meester huge van luken die ordineerde enen gewonden sine dyeten. den sterken enten vollen van humoren. dien

1) G: poluut
2) C: senuachtich
3) G: Diederijc
4) C: leeckemesters

gaf hi cranke dyeten. Ende den crankenten ydelen van humoren. dien so gaf hi beter dyeten. dewelke waren goet te verteerne. Ende hi leide op thooft daer thersenbeckenontwee was of niet ontwee .1. plaester van stoppen genet in warmen wine uutgeduwet [+] *ende* daerboven .1. ander van drogen stoppen om die naturlike hitte te behoudene. *ende* bantse also met .1. langer scroeden om thooft [+G 27a.] wimpelende vroedelike. so dattie plaestren niet af en mochten gaen no verscieten vander wonden. Ende doen gaf hi den gewonden die niet en cortsten [of den rede hadden L] van desen clareite geminct met desen pulvere [nuchteren. Ende [+]te middaghe ende tsavons .1. lepel vol te gader L] *ende* maket aldus ¶ Nemt goede [+L 157b.] canele. goet wit gingeber e. elcs .1. ȝ. galigaen. cardamome [+]van goeder smake. lanc peper elx. 1. ȝ. groffels nagle wel riekende ende versch tgewichte van .12. [+C 20b.] tarwen coornen of .14. comijn. pepergrane .15. tarwen coorne swaer. van al desen maect cleine pulver stampende in enen motalinen mortier. *ende* sichtet dore .1. dicken teems. Ende dit pulver [+]bestaedt in .1. houtine busse. ¶ Ende aldus maect men clareit van den vorseiden pulvere. Nemt .5. ℔ wiins *ende* die wit *ende* goet. [+G 27b.] *ende* zeems .1. ℔. wel gescuumt. dwelke dat gi doet spelen metten wine vorseit. ende doet vanden viere *ende* minct daermede dat vorseide pulver. *ende* wacht dat giere te vele pulvers niet in en doet. dat te starc mochte wesen. Mer pijnt u om te makene van goeden smake ende

bequamelijc te drinkene. Desen[+] clareit doet leken dore .1. sac so dattie clareit wel claer si. Daer na so nemt valeriane. genciane. gariofilate. pinpenelle *ende* [+]**B 116c.** piocelle also vele alse van al den andren. dese cruden droget ende stampse wel cleine. *ende* sichtse wel dore .1. cleinen teems die cleine pulver maect. Van desen vorseiden[+] pulvere so doet in den vorseiden clareit na dat hi clareit es. seinende in cruus ende sprekende dit orisoen: 'In nomine patris *et* filij *et* spiriti sancti *et* [+G 27c.] individuae trinitatis. dextera domini fecit virtutem dextera domini exaltavit me. Non moriar sed vivam et narrabo mirabilia domini castigans castigavit me dominus *et* mortui (*l*: *morti*) non tradidit'. Dit segt [3 werf L] mingende tpulver metten clareite vorseit. oetmoedelike te gode wert waerbi metter vorseider[+] mingingen die gewonde mochte genesen bi der hulpen van gode. Aldus leret meester huge van [+C 20c.] luken. *ende* deedt selve *ende* hi gaeft oec in allen wonden ja hoe dat de mensce gewont[+] was. Desen dranc begonste hi te gevene alse de gewonde begonste tetene. dat was geme ten iersten[+] vermakene. na dierste werf. ¶ Gillebeert die wijst [+L 157c.] ene andre maniere. die die [van ouerberch ende L] vanden rine vele plegen. Hi [+]† wijst te lesene dese carmine over den gewonden. ende optie wonde te leggene wolle metter yeken genet in warme olye van olyven. Ende dit[+] leest men over luut. Entie van Oost [waert L] seggen dat mer genen loen af en sal nemen dan den [+G 27d.] gods loen. maer dat doet hem die vrecheit[1)]

1) L: nauhede. G: scoershede.

van haren gelde. Ende hoe dat vaert sine lachterens niet varet wel si seggen hets goet. *ende* varet qualike. so seggen si hets qualike gelesen[1]. *ende* daerbi +willet god also hebben. ¶ Nu beginnen wi lesen[2]. Drie goede gebroedere gingen .1. +C 20d.
wech dewelke ontmoete onse here J.C. *ende* hi seide te hem. drie goede gebroedren waer gadi. die .1. andwerde wi gaen ten berge van oliveten lesen cruden te genesene den gewonden. Ende onse here J.C. seide te hen. Comt na mi drie goede gebruedren. *ende* sweert mi bi den gecruusten here. *ende* bi den melke siere moeder der maget[3]. dat gi niet en selt +seggen dese worde stillekine noch loen daer af nemen. Ende nemt wolle metter yeken van scapen *ende* doopse of netse also +G 28a.
in die olye van olyven *ende* legse also in die wonde. Ende gelooft. *ende* segt. Also longinus die ebreeusche metten spere stac onsen
+here jhesum christum. die niet lange en bloedde no drawonkelde. +no zeer en
was no vertechde. so en moet oec dese wonde. In den name des vaders *ende* +**B 116d.**
des zoons *ende* des heilechs geestes. *ende* segt 3. werven pater noster. [ende +L 157d
ave marien L.][4]. Gillebeert wijst+ dat men hier met werke op alle wonden.
sonder op hooftwonden. daer verbiedt hijt. dor die vetheit vander olyen die +C 21a.
contrarie es den herssenen. Si en ware niet also goet den hoofde alse olye van
rosen. *ende* dat es om dat si *con*forterende es bi der cracht vander rosen. Ende
sine es niet vertegende om dat si es gemaect van olyven die niet ripe en siin. daer
mense gerecht maect also avicenna wijst. Hier latic vanden hooft wonden die
gevallen omtrent die scilden vanden herssenbeckene ende ga voort in mine andere
surgie.+

+G 28a.

[Meister ancels leringhe.

Meister anceel van genuwen die so genas alle syn hoeftwonden met eenre salven
sonder ander[5] ende wasser seer mede gheprijst. Ende hy hiet sine sieken eten+ die
beste spise die sy wonden (*l*: *vonden*) ende drincken den besten winen die sy +C 21b.
wonden ende dit was teghen alle die actoers van medicinen ende van cirugiën
ende+ dit was sijn salve wast heet of wast cout een salve tot hoeft wonden. Nemt
wit herse[6] een ℔b ende olie van rosen .5. ʒ ende wit was 3. ʒ. dit so smelte hy in +L 158a.
een panne ende alst begonst te

1) *In* C *bevindt zich hier een afbeelding van een hellebardier*.
2) L *en* C: Dit is die seghening*h*e daermen die wonden mede gheneest binnen ende buten.
3) L: ende bider melke wijfts ende maecht
4) L: dit is dat latijn daerof. Tres boni fatres per viam unam ibant et obviavit eis dominus meister (*l*: *noster*) jhesus christus et dixit eis Tres boni fatres quo itis? unus ait imus ad monten (*m*) oliveti colligendo herbas percussionis perplagaconis (C: *et* plagas communes) et dixit dominus jhesus christus venite post me tres boni fatres et jurate michi per crucifixum deum et per lac mulieris virginis ne in abscondito dicatis nec inde mercedem accipiatis et accipe lanam succidam (C: siccidam) et oliu*m* olive et ponite in plagis credite et dicite sicut longius ebreus in latere domini nostri jhesu christi pulsavit necdum sanguinavit nec reductavit (C: recludavit) nec doluit nec putredinem fecit nec faciat ista plaga quam carmino in nomine patris et filii et spiritus sancti. *Ook in* C.
5) G: anijs.
6) C: harst.

sieden ende bina ghenoech was .3. pinte goets wijns ende soet alte gader ende daerin doepte hi een +linnen cleet ende dat doer goette (*l*: *doorgaette*) hy met 1 scere ende so leid hijt op thoeft ende daerboven een plaester van stoppen ghenet in wermen wine ende bant se so dat si niet of en mochten gaen ende was die wonde wijt hy naeise weder aldus ghenas hi alle syn wonden sonder anijs ende veel meer so sterfter die int thoeft ghewont was dan daer ghenas. L] [G. *gaat aldus voort*: ende diere storven dye groef men ende hare sterf vele meere danre +genas. Nochtan was hij vele zeerdere geprijst danne alle dandere die bij redene wrochten. Ne ware dat was niet bij dien dye de redene kennen ne ware met ander lieden Ende +aldus es beter goede vente dan waer. Het was oeck .1. meester in vlaenderen van ziericzee uut zeelant die hiet meester willam hij maecte eene cyrone hij nam wederijn ruuet[1] dat smalt hij ende mengede dair mede al luttel was ende .1. deel verde grisen dair (*l*: *dat*) men heet +spaensche groene dat ziede hij dore eenen doeck ende dopter in .1. linen cleet dair of snijt hij een stic ende leyt op alle die wonden dye tote hem quamen Ende alst vul was hij keeret omme ende vagede datter (*den etter*) af ende leyde dander zide op de wonde ende ghenas al zine wonden aldus Hij en nayde gheene wonden ne ware hij dwaetse met wermen wijne dair na drogende hijse ende leyder sijn plaester op alsoe ick u voirseyt hebbe ende wasser zeere mede vernaemt dit es algelijc sonder redenen Sulck+ was in poperinghen een wijf hiet lise pauwels die ghenas alle wonden met drancke Ende leyder op .1. luttel stoppen ende dair boven rode coelbladere vele ghenasser hij (*bij*?) ende vele storvenre ende vele moesten anderе meesters besoeken war bij ick segghe ende bewyze ende al ziedij eenen meester die niet en wert verhueven (*l*: *verheven*)+ ne wondert u niet dair aff bedij hets beter geluckech eers dan verpijnt alle boge (?) G]

+G 28c.
+G 28c.
+†
+G 28d.
+†
+G 29a.

Cap. 18.

Hoe me(n) naye(n) sal int ansichte+ (ende) i(n) andre(n) stede(n) o(m) scone liximе(n) te maken.[2]

+B 116d.

Alse de menssce es gewont [int aensicht L] met swerden of met andren wapenen dies gelike. so besiet of die wonde dwers gaet of lanx. Ende hebt ene gecantte naelde die cleinste van den .3. *ende*+ daer in sal siin .1. lange oge gegracht *ende* daer in sal siin .1. cleinen gewasten zidenen draet. of .1. cleinen gewasten twinen draet *ende* slecht[3]. Ende men sal nayen die wonde deen stuc iegen dander. Maer en stect die steken niet te diepe in de canten vander+ wonden no int vleesch. Want staectise te diepe. si souden te lelyc lixemen maken. Ende aldus so nayt al omme in die steden die bliken. alse dansichte. die oren *ende* die handen. ende den vede[4] vanden man alse hi gewont es. Es hi

+C 21c.
+G 29b.

1) u *met* o *er boven*.
2) C: Van den ansichte ghewont met snidender wapinen. G: Vanden wonden in daenscijn. L: Vanden aensicht ghewont dwers of lanx.
3) *In G. schets van een naald*.
4) C: voeten.

gewo*n*t i*n* die lippe*n* lanx of dweers. so voege*t* die lippe*n* suv*er*like vand*er* wonde*n* also si gevoege*t* ware*n* [te voren G]. *ende* da*n* naytse nauwe *ende* ondiepe. *ende* da*n* legt*er* op dat vorseide pulv*er* va*n* calke. *ende* va*n* olybanu*m* *ende* va*n* drake*n* bloede. of dat rode +pulv*er*. Maer dat legt*er* op .9. dage*n* telke*n* v*e*rmakene *ende* da*er* bove*n* wegebrede bladre*n* of rode coolbladre*n*. En*de* es die nese dweers +L 158b.
[of lanx L] afgeslage*n* so dat se hang*et* bi den velle so naytse wed*er* ane. *ende* poe*n*tse[1] te harer recht*er* stede also si was eer si af was geslage*n*. +*ende* legt*er* op dee*n* vande*n* twee*n* vorseiden pulv*er*en. *ende* stect i*n* die nesegate*n* gansen +G 29c.
pipen of swane*n* pipen. entie bewi*m*pelt[2]

+m*et* .1. luttel stoppe*n* entie stect i*n* die nese gate*n* om datt*er* die adem soude dore gae*n*. En*de* da*e*ma legt an elke zide vande*n* nese .1. polu die den nese +**B 117a.**
dwing*et* dat si wel daect ane elke zide int holle. [vanden nese G]. Die poluwe sullen den nese wel doe*n* voege*n* eist +dat me*n*se vroedelike leg*et*. En*de* dan bintse
d*ae*ma m*et* .1. lang*er* +scroden. entie o*n*tbrect i*n* de middew*er*t vand*er* scrode*n* +C 21d.
so doet dale*n* dien point vande*n* nese. *ende* da*n* legt die .2. zide*n* vand*er* scrode*n* +†
bove*n* de*n* ore*n*. *ende* achte*r* de*n* hoofde so draytse [eene warf achter den oren ende *den* hovede ende dan cnoepze G] of naytse. En*de* emm*er* so hout pipe*n* stekende in de*n* nese of wieken. *ende* die gesmeert m*et* zwart*er* zalve*n* of geleyt i*n* olyë*n* va*n* rosen. dewelke +wieke*n* lide*n* die wonde binne*n* dat si n*iet* en luuct. si en
blive ope*n* datt*er* die adem dore mach gae*n* tote die wonde genesen sal siin. +G 29d.
En*de* na die .9. dage*n* so heilt die wonde m*et* plaest*er*kine*n* gesmeert m*et* swart*er* zalven. *ende* dwaetse telke*n* v*e*rmakene m*et* warme*n* wine. *ende* da*e*ma droochse m*et* .1. sachte*n* line*n* cleede. *ende* da*e*ma so legt*er* op va*n* uwe*n* vorseide*n* plaest*er*kine*n*. *ende* si sal wel heilen m*et*t*er* hulpe*n* va*n* gode. ¶ En*de* l a n c f r a n c wijst die wonde te nayene alsoet vorseit es. *ende* hi wijst te bindene .1. and*er* scrode dweers opte*n* nese. de welke scrode houde*n* soude die polukine die ligge*n* op elke zide vande*n* nese. En*de* hi wijst*er* op tpulv*er* vande*n* levende*n* calke m*et*te*n* andre*n* dinge*n*. *ende* da*er*op .1.+ plaest*er* genet int wit vande*n* eye *ende* olye va*n* rose*n* te
gad*er*e gemi*n*ct *ende* wel geslage*n* in de*n* nese te stekene .1. wieke va*n* wasse +G 30a.
i*n* elc nese gat entie lide die wonde. of en ware niew*er* toe goet dat me*n* die wieke*n* da*er* in stake. Waert dat me*n*se n*iet* en stake lide*n*de die wonde. om dattie wonde te gad*er*e soude crimpe*n*.+ *ende* also soude die nese stoppen *ende* v*er*luke*n* datt*er* gee*n* adem ute en soude gae*n* moge*n*. no oec en gene*n* wi*n*t in soude +L 158c.
moge*n*+ trecke*n*. *ende* dan so ware v*er*lore*n* die lucht va*n* natu*r*en. *ende* dat soude comen te grieve d*er* longene*n*. die haelt haren wint ten nese ente*n* monde daer +C 22a.
si mede mi*n*streert der h*er*ten *ende* coelt hare hitte. Wa*n*t th*er*te es so heet en hadde si gene*n* wint vand*er* longene*n*.+ si soude v*er*teren alle die v*er*scheit vande*n* lichame. *ende* dan soude die me*n*sce w*er*de*n* so mag*er*. dat hi +G 30b.
soude st*er*ve*n* va*n* droocheiden+

+**B 117b.**

1) C: pointen.
2) L: bewijnt.

dewelke droocheit heet tysike. Nochtan comt tysike in .2. manieren mer hier en behoorter niet af te sprekene want het en behort niet ter surgiën. ¶ Het siin sulke meesters die steken die wonde al vol naelden ontrent *ende* bewimpelen se met draden. *ende* latense daerin steken .9. dagen. *ende* dan zien si dattie wonde vergadert es dan doen sise ute.

Cap. 19.
Dits van kindre(n) die siin gebore(n) m(et) gespletene(n) lippe(n) scaertmonde[1].

Enege kindere siin geboren met gespletenen [monden of L] lippen in ene stede onder dat nese gat. En*de* onderwilen onder beide dat scaerde monde heeten met vele lieden. +diemen aldus sal helpen. ¶ Nemt .1. scare[2] *ende* snijtter met af die cantkine vander gebreclijcheide also luttel alse gi moget. behoude dattie cantkine +G 30c.
hebben en gene huut en ware al omme versch vleesch. En*de* dan so nayt die lippen vander verscher wonden tegadere met ere drie canter naelde *ende* met .1. gewasten twinen drade *ende* slecht. *ende* nayter met die wonde alsoet u vorwijst es. En*de* doet also dattie wonde also wel slute binnen in dien bodem alse buten die canten. En*de* dan so stect .1. lange naelde dore die lippen verre vander wonden en*de* +die bewimpelt met enen drade. *ende* daema so legter op tpulver vanden calke
of trode pulver. *ende* daer boven .1. plaester genet int wit vanden eye *ende* in +C 22b.
olye van rosen tegadere geminct. En*de* of die canelen gebarsten so berecket
also+ u vorleert es.[3] Want ane die+ canelen en mogedi niet doen dan quaet. want
si selen wassen metten kinde bi naturen. En*de* alse die canelen siin gespleten. +G 30d.
so siin die lippen te spleten. *ende* dat al tote bi den nese. Maer wercter op also +†
u vorleert es. *ende* heiltse voort also gi doet andre wonden. En*de* alse gi ziet
dattie wonde vaste tegadere cleeft. dan doet ute die+ naelde. ¶ Enege meesters siin
diese altoes besteken met naelden *ende* anders niet en nayen. En*de* andere +L 158d.
snijden in elke cake .1. wonde om die lippen vanden scaerde bat tegadere te
bringene. *ende* dat es alser grote faute es van vleesche. *ende* dat es alse .1. die
caneel gebrect. En*de* dat en dunct mi en geen goet werc want het scijnt herde zere
int ansichte.[4] Waer bi+ ic u rade dat gi u wacht van sulken werken want .1. meester
soude siin herde zere begrepen. En*de* oec welc tijt dat hijt niet en doet dwerc +G 31a.
ter lieder gevoege. die liede en+ willen niet geweten trecht. mer si willent hebben
also sijt peinsen. Want men mach niet maken also scone lixeme daer groete +**B 117c.**
faute van vlesche es alse daer si cleine es.

1) C: Van ghespleten ende gheschode monde. G: In scaerden monden. L: Van ghespleten monden of ghescoerde.
2) *In G eenvoudige schetsen van schaar en naald.*
3) C: En*de* oft ieuwers an eenen cant ghebrake so doet bloeden alsoet hu vorleert es.
4) G: want het ontsiert daensichte herde zeere

Cap. 20.

+¶ *Dits va(n) bule(n) te doene gesitte(n) die h(er)de moru siin.*[1)]

+G 39b.

Ende waert dat enech men*s*ce ware gequetst int hooft sonder wonde va*n* vleesce. *ende* hi hadde .1. gr*o*te bule *ende* si ware wel sachte int taste*n*. of hoe dat ware. so legt*er* op stoppe*n* genet in warme*n* wine *ende* da*er* m*et* .1. luttel souts. *ende* dat legt optie bule +also warm alse die gequetste mach gedoge*n*. ¶ En*de* of die swer*i*nge hier m*et* n*ie*t en mach geligge*n*[2)] i*n* gere (*l*: *geenre*) ma*n*iere*n*. so geeft de*n* zieke*n* +G 40a. des avens +spade [en*de* smorghe*n*s L] nuwele*n* genet i*n* clareite. pillen die me*n* heet cochie [rasis L] tote onde*r* .½. 3. *ende* doet he*m* thooft scer*en. ende* legt*er* +C 22c. op dit plaest*er* gemaect al*dus*. Speelt goede*n* wijn *ende* sout al te stucke*n* gesta*m*pt *ende* alst begi*n*t zieden. so hebt te vore*n* gemak*et* dit pulv*er ende* gesta*m*pt elc sond*er*linge *ende* worpt*er in* va*n* elke*n* van desen dinge*n*. nemt .3. 3. *ende* suv*er*t die backe*n* va*n* lauriers van hare*n* peulen. *ende* comijn. *ende* anijs van hare*n* stocken of stalen. *ende* dese drog*et* i*n*. 1. vat op tfier. *ende* da*n* sta*m*p*et ende* maect*er* af pulv*er* wel cleine i*n* .1. mortier. ¶ Noch .1 ander. Make pulv*er* i*n* .1. mortier va*n* mastike *ende* va*n* wieroke elcs .1. 3. dit +doet i*n* .1. goede[3)] busse so dat n*iet* en cleeft te gad*er*e. dit roer*et* m*et*te*n* vorseide*n* pulv*er*e. dat gemi*n*ct in de*n* wijn. +G 40b. En*de* alse dit wel geminct es. so hebt gruus wel cleine gesta*m*pt *ende* gesicht. *ende* mi*n*g*et* da*er* m*et* so dat ni*et* en si te d*i*cke no te du*n*ne m*er* wel slecht. En*de* da*n* so doet dat vat van de*n* viere *ende* doet*er* in zee*m* .1. deel *ende* roer*et* so dat slecht si. En*de* hier af so legt op thooft datt*er* gequetst es also warm alse die zieke mach gedog*en. ende* bind*et*+ also wa*er*bi dat n*ie*t af en mach ga*en*. ende deck*et* thooft wel *ende* warm. *ende* lat*et* also da*er*op ligge*n* .5. dage*n*. En*de* oft hier m*et* +L 159a n*iet* en es gelaect of gesaecht. so legt dies gelike vande*n* selv*en* plaest*er*e v*e*muut tote dat genesen es. Ma*er* en v*er*porr*et* n*iet* da*n* va*n* .5. dage*n* te*n*. 5. dagen. ¶ Macer seit dat venkel gesta*m*pt m*et* aysine+ *ende* geplaestert. dat geneest also gelike. M*er* dat en proefdic noyt. M*er* dand*er* proefdic dicke*n* +G 40c.

ende menech w*er*f. *ende* en bedrooch+ mi noyt En*de* dat screef [la*n*cfra*n*c en*de* L] meest*er* huge va*n* luke*n* En*de* h*et* screef meest*er* diederijc d*i*e p*re*decare. +**B 117d.**

Cap. 21.

¶ *Van woonde(n) die valle(n) bove(n) die oge(n) dweers tote(n) bene.*[4)]

Wert enech m*en*sce gewont+ dweers bove*n* die oge*n* en*de* dbee*n* gequetst es. so besiet of tgat aldore gaet. En*de* gaet al dore so doet als u vorleert es int (*capittel* +G 31a. *van den*) he*r*ssenbecke*n*+ te broke*n* En*de* of dat stucke an tgevac houdt so pellet ute vande*n* vlesche. *ende* d*ae*rna so nayet tgevac wed*er* an te si*ere* stede*n*. En*de* +C 22d. lat*et* .1. luttel

1) C: Van groete quetsinghe in der hooft sonder wo*n*de. L: Van grot*er* quetsinghe int hoeft sond*er* wo*n*de. G: Van bule*n* weder te doen keerne.
2) L: wil gae*n* sitte*n*.
3) G: droege
4) C: Van dat een mensche es ghewont dwers bove*n* den oeghen. L: Vande*n* wo*n*de*n* bove*n* de*n* oghe*n* duuers gesleghe*n*. *In* G *zonder titel*.

open so dat daer die wonde haer mach purgieren van haren ettere. +Ende pullet[1] die wonde so onderstecse so datter geen etter in en mach luuschen[2] in den +G 31b.
bodem van der wonden. ¶ Ic late u te wetene dat dbeen daer die wintbrauwen op staen dat been en es niet van den herssenbeckene. Maer natura hevet gestelt om te scoenre te formeerne dansichte. ende dit dede god in den iersten menscen adame ende yeven bi harer naturen kindere te winnene. Ende also gaf hi bi naturen den enen mensce te comene van den andren. ende also geformeert van menscelicken leden. Of en ware dat de vader te vele saets gave. dan hevet tkint te vele leden. [ende alse hij gheeft te luttel zo hevet tkint te luttel lede G] Maer staen die leden crom. dat comt bi dien dat haer de moeder qualike wacht alsi dat kint draget. Ende oec macht wel comen bider moeder van den wive die enege faute heeft in hare. +
Ende geme slachtet tkint der moeder of den vader. heefter enech enege faute. +G 31c.
tkint heft geme tselve dit ziet men dicken gevallen. ende menechwerven oec faelgieren. ende dats geen wonder. Want faute van naturen es menechwerven in enen mensce die niet en es in siin kint. Ende somwile hevet tkint faute dattie vader niet en heeft. Ende alse die moeder ontfaet dat saet van den man. die ymaginacie[3] die der moeder dan comt te voren. dat gesciet menechwerven den kinde. Ende dits de redene dat tkint es scaertmondech. Nochtan seggen sulke dat comt bi dat de moeder heeft geten van enen hase of van enen robarde[4] vander zee. doen si tkint droech. dwelke grote logene es. Want het siin menech scarde in lippen. wies moeder noyt en aten hasen vleesch no en sagen robaerde vander zee.

Cap. 22.

¶ *Van dat die ore afgescoort es so+ dat si hangende blijft an thooft*[5].

+G 31d.

Alsemen scoort die ore af so+ dat si blivet hangende an thooft.+ of dat .1. [mensche
L] vallet te meskieve van hogen neder[6] so dat sine ore si begrepen yewerinc +**B 118a.**
tussce*n* alse in enen stake of in ene splintere.[7] so besiet wel of die substancie +L 159b.
diere bleven es geheel daer die ore bi hanget. oft so groet es dat siin voetsel daer
dore mach gecrigen. so nayet subtilike weder ane. Ende legt opten naet pulver+ van
calke metten andren .2. dingen geminct. of root pulver. Ende der bat op so legt +C 23a.
.1. plaster van stoppen blivet die ore wel gevarwt so blivet daer an. so dwaet
met+ warmen wine ende daema so legter op trode pulver telken vermakene tote .9.
dagen. Ende daema +G 32a.

1) L: peluet.
2) C: vergaderen.
3) G: ymagie.
4) G: roebaerse.
5) C: Van dat den oere of es ofte hanghet. G: Vander ore af ghescoert oft ghetrocken. L: Vanden ghenen die de oren of ghescoert es of byna of.
6) G: van een huus oft van enen bome of eldere.
7) G: es begrepen van enen tacke van enen bome oft van enen nagle vanden huyse oft splentere van enen poste ofte ane eenen staken bij ongevalle.

so volheylt die wonde vort met plaesteren genet in wine. Ende vele meesters heilent met zalven. waerbi mi dunct dat de zalve niet goet en es also die oude meesters jugeren. of sine ware constripatijf. dat es te seggene dwingende of stoppende. dat en doet gene zalve die gemaect es [van swinen smoute L] ten wonden alse swerte zalve. *ende* sonderlinge zalve die gemaect es met oliën van rosen. of met oliën van mastike. of met oliën van mirtellen. Ende dat met speciën dwingende dies gelike. alse mastic. of wierooc. drakenbloet. of aloës epatic. of noten cypressiin. of pulver van gebernt teelix.[1] of met gallen. of met balaustiën. of met vele des gelike. Want in cnoesegen steden. of in zenewegher steden +siin quaet geleit medicinen die vertegen.[2] alse ripe olive olie. of oliven. of half ripe. of enegerande smout. Ende +G 32b.
dit settic in exemple in dese stede om dat gijs altoes vorsien siit in allen steden. Ende dat ghi comt spreken manierlike van elker steden. *ende* dat redelike *ende* natur*l*ike *ende* namelike werken. ¶ Ende eist geslagen met energerande [snidenre L] wapenen alse swert. fautsoen of mes *ende* het af hanget metter[3] caken. of met enen stucke van den beene of sonder dbeen. so nayet wel tsire stede [ende stect C] in die ore altoes ene wieke die dore op houdt so dat tgat vander oren niet en verheile[4]. +want verheilet het soude scaden int horen. *ende* dat ware u [scande ende L] achterdeel *ende* u lachter[5] waerbi dat ghi stelt alle die leden te harer rechter +L 159c.
steden *ende* natur*e* gewijst also na alse ghi moget na u macht. ¶ Het siin selke liedn die den volke geven logene te verstane. *ende* seggen Ic sach dat .1. man die sijn ore [ende nese C] af+ was geslagen. *ende* hi vinct eert
op deerde quam. *ende* hi ginc+ tenen goeden meester diet hem+ nayde weder +C 23b.
an. *ende* hi genassen wel. Dese siin onbecommert te vindene enen logenare. +**B 118b.**
want si makene van hem selven. want wat dat versceden[6] es van den lichaem +G 32c.
wat lede dat si. dat verliest also dapperlike sine geesten[7]. Ende dat doot es dat en mach niet werden levende. het en werde levende van miracle*n*. *ende* dat en gesciet hier niet. Want men siet dicwile. daer men .1. gevac af sleet. eist int ansichte of waer dat si. en hevet niet so vele gehele steden datter tfoetsel dore mach comen met den geesten. so verderft dat stuc *ende* vertecht af. Ende somwile hevet luttel spaciën dat siin adren comende vander leveren die den stucke voetsel geven *ende* arteriën dewelke hem geven geesten vander herten. *ende* natur*l*ike hitte. Ende in tgrote stuc dat vorder es daer en siin gene adren no arteriën. Ende men bint oec onderwilen die wonde der dat stucke af es so vaste *ende* persset tstuc+ so zere met. datmen dbloet oec daer ute duwet biden bedwange. *ende* dus bedervet tstuc bi +G 32d.
scoude vanden meesters. Waerbi ic mane elken meester dat hijs hem wachte

1) L: cedix: G: tectyx; C: tedicken;
2) L: vertichen
3) C: neffens der
4) L: verstop
5) L: ende het soude den mester seer achteren.
6) L: verstorven
7) L: oft dat gheen voetsel in en heeft dat moet corrumperen ende verderven

dore si*er*e ere*n* wille. *ende* tprofijt van der ziele*n* *ende* va*n* sine*n* zieke*n*. so en sal hi he*m* gene blameringe doe*n* sond*er* redene.

Cap. 23.
¶ *Van wonde*(*n*) *gescote*(*n*) *int ansichte of i*(*n*) *andre*(*n*) *steden*[1].

Het gevalt dicke*n* dat .1. mensce gescote*n* es int ansichte [of and*er*swaer L] m*et* ene*n* gescutte[2]. dwelke yzer heeft ene*n* buuc da*er* thooft in gescut es[3]. *ende* da*er* es die meeste hoop af optie zide ter zuut zee *ende* sond*er*linge i*n* romeine*n* i*n* spae*n*gië*n*. i*n* vra*n*kerike. i*n* ingelant. in scollant *ende* i*n* waelsch. *ende* in vlae*n*dre*n* brabant L]. Waerbi mine lere es [+]alse .1. ma*n* es gescoten dat hi [+]besie hoe hi (*l*: *die*) scoet(*es*) di*er*e gescote*n* es. En*de* vindi de*n* scote uut getrect so sijt sek*er* [+]C 23c.
dat dys*er* m*et* uut si getrect[4]. [+]En*de* es hi va*n* ond*er* gescote*n* opw*ert* so eist [+]G 33a.
vreselik*er*. da*n* oft ware va*n* bove*n* ned*er*we*r*t. Dits die proeve. Alse me*n* sciet [+]L 159d.
va*n* ond*er* ene*n* casteel[5] of dies gelike. *ende* sond*er*linge int hooft. *ende* vande*n* gordele[6] tote beneden d*er* lieschen[7]. so es te duchtene dattie scote gaet tote*n* hersene*n*. of tote*n* darme*n* of tote*n* andre*n* [leeden C] die da*er* ligge*n* binne*n*. alse lev*er*e. long*er*e. blase. milte. mage. Nochta*n* en soude die wonde da*er* bi n*iet* g*e*me sacke*n*

wa*n*t si soude hebben hare*n*[+] mo*n*t ned*er*we*r*t omme haer wel te p*ur*geerne. Nochta*n* esser vrese ane o*m* die vorseide redene. ¶ En*de* oft tgescutte[8] da*er* in [+]**B 118c.**
stect tote dat gi*er*e toe co*m*t so tast oft thout[+] wel si int yzer. *ende* da*n* so trec*ket* ute beide te gad*er*e so scoenkine[9] dat gi n*iet* bi uw*er* haest thout uut en trect [+]G 33b
sond*er* dyser[10]. En*de* wacht u dat thout n*iet* en si o*m*me gekeert[11]. wa*n*t dys*er* soude blive*n* bi*n*ne*n* de*n* vlesche *ende* dan waert to*n*siene dat me*n*t n*iet* uut en gecrege sond*er* tfleesch te snidene. *ende* dat ware te piinlijc de*n* gewonden: Nochta*n* w*a*e*r*t bet*er* gesnede*n* da*n* dys*er* d*er* in gelate*n* wa*n*t h*et* moeste uutwe*r*t [voren ofte nae C] wa*n*t nat*ur*e en mag*et* n*iet* gedoge*n* in de*n* lichame also machtech sine stek*et* ute. W*aer*bi me*n* siet dicke*n* gescie*n*[+] dat .1. drag*et* i*n* siin lijf .1. gescutte of ee*n* and*er* di*n*c [of quarele of 1 stic va*n* eenre spille*n* of and*er* dinc dies ghelike d*at* [+]C 23d.
n*iet* en was uut ghetoghen va*n* niemen*t* die d*aer*by was doe(*t*) de*n* mensche inghinc En*de* d*us* so blijft in de*n*[+] me*n*sche ond*er*wilen L] .1. jaer of[+] meer. en*de* alse tfleesch es v*er*tech[12] daert in stect. of dbee*n* [+]G 33c.
[+]L 160a.

1) C Van dat ee*n* mensche wert ghescoete*n* int ansichte. G: Van ghescutte uten wonden te doene die ghescoten sijn. L: Van de*n* ghescutte int aensicht of and*er*swaer inde*n* lichaem is.
2) G: schichte
3) C: daer dat hout in stect
4) C: soe sijt e*m*mer versekert dat dat iser mede hut quam
5) C: quarel; L: pijl
6) C: gorden rieme neder wart
7) G: navele
8) G: die schichte ofte quareel
9) L: suverliken
10) C: dat ghi sou niet verhaest soe dat dat hout hute mocht co*m*men en*de* dat iser niet
11) G: ontwee ghekarst. langhes den ysere
12) L: verrot

es v*er*droocht of [die C] zenewe daert i*n* stect so co*m*t nat*ur*e die uut stect *ende* stek*et* va*n* hare *ende* da*n* heeft die m*en*sce menechw*er*f d*aer*iegen g*ro*te joocte. *ende* crauw*et* so dat hijt beseft *ende* treck*et* ute. *ende* da*n* heylt die wonde wel. ¶ Of es die m*en*sce gescote*n* m*et* ingels gescutte die +me*n* maect m*et* baerden *ende* .2. ane elke zide. of m*et* ere hasescichte des gelike. so doet ald*us*. Men sal sloeve*n* ov*er* die baerdekine ene ganspipe of ene swane*n*pipe. *ende* da*n* doet dys*er* ute. En*de* doedijt and*er*sins die baerde*n* sele*n* gae*n* int vleesch. *ende* da*n* sout de*n* gewonde*n* sw*er*like gae*n*[1]. entie wo*n*de vele arg*er*e siin dan si was tevore*n* *ende* oec en gec*re*gedijt ne*m*m*er*meer uut sond*er* snide*n* de wo*n*de bat wid*er*e. En*de* me*n* saelt trecke*n* [met eener tanghen die subtijlic ghemaect es alsoe in deser manieren (*eenvoudige schets van een getande tang*) C] rechtevort opw*er*t sond*er* wa*n*kele*n*. wa*n*t d*aer* af soude come*n* d*er* wo*n*de*n* meskief va*n* meer te widene *ende* te v*e*muwene. En*de* me*n* saelt trecke*n* m*et*t*er* ha*n*t opdat me*n*t gec*ri*g*en* mach m*et*te*n* .2. vorste*n* vingere*n* *ende* m*et*te*n* dume +vand*er* recht*er*ha*n*t of m*et* ere ta*n*ge*n*[2]. ¶ En*de* eist dat tgescutte so diepe i*n* es of iet and*er*s. of alst gescutte es va*n* ene*n* boge of va*n* +ene*n* spri*n*gale diep gescote*n* i*n* +.1. g*roe*t led. alse .1. dye. so ne*m*e +.1. ta*n*ge die vaste slut gemaect m*et* .1. vise d*aer*an te wi*n*dene *ende* also uuttrecke*n*. (*Zie fig.* XXIII)[3] En*de* eist te vaste. so salme*n*t uut doen bi de*n* rade vande*n* vrie*n*de*n* behe*n*delike. ente*n* zieke*n* yerst berechte*n* heeft hijs noet. Men sal neme*n* die vorseide ta*n*ge m*et*te*n* vise ende

slaense wel vaste ane tgescutte+ entie ta*n*ge sal siin so vaste gemaect dat se n*iet* e*n* mach faelgiere*n* en moete m*e*t comen. ¶ En*de*+ eist dat .1. g*roe*t gescutte es gescote*n*+ i*n* .1. g*roet* led steke*n*de ent so v*er*re dore es dat die vederinge dore siin. of so v*er*re datse n*iet* wed*er* en moge*n* keere*n*. so salme*n*t vorw*er*t slae*n*.[4] [met ene*n* hamer en*de* d*at* ach*ter* uut sal come*n* L] ¶ En*de* of .1. m*en*sce es gescote*n* m*et* .1. gescutte alse .1. elsene[5] gedae*n*. *ende* dys*er* gescicht[6] es int hout alse .1. elsene es gescicht i*n* hare*n* hecht. datme*n* plegt i*n* vele lande*n*. alse in ho*n*geriën *ende* i*n* heyde*n*isse. so sijt des+ zeker dat dys*er* uut come m*et*te*n* houte. En*de* sidijs v*er*sek*er*t so hulpt d*er* wonde*n* m*et* dese*n* dranke wa*n*t hi es goet alle*n* wonde*n* die gescote*n* siin te heylene sond*er* wyeke. [Dit doet iser en*de* ghescut uut come*n* t*er* wo*n*de*n*. polipodiu*m* quersini en*de* diptann*us* flores fabermos cardones te gad*er* ghesode*n* m*et* olie va*n* olive*n*. Noch eve*n* vele en*de* enciane en*de* alsen te gad*er* ghestote*n* en*de* ghesode*n* m*et* seem en*de* d*at*+

+G 33d.

+G 34a.

+L 160b.

+C 24a.

+G 34b.

+**B 118d.**

+C 24b.

+G 34c.

+G 34d.

+L 160c.

1) C *en* L: seer letten
2) *In G afgebeeld.*
3) *Af beelingen in G* (*Zie fig.* XXV) *en L. In C ruimten voor teekeningen opengelaten.*
4) *In G ruimte voor een af beelding opengelaten.*
5) L: pijl ghetant ghelijc d'alsenen
6) L: ghevest

gheplast*ert* d*aer*op .. et (?) pyn m*et* wijn ghedronke*n* doet yser doern splintere*n* uut wo*n*de*n* come*n* zee*m* met spae*n*sgroe*n* en*de* m*et* asine ghemen*g*het doet been uut come*n* d*at* verrot is te*n* gate*n*. Dit doet bee*n* uut come*n* tot wat gate d*at* men wille*n* N*em*t vighe*n* te broken m*et* wilde*n* mancopijnzade of sape d*aer*van dit doet yser uut come*n* win(?)chworte en*de* gaghel ziedet in witte*n* wy*n* en*de* dri*n*ket neghe*n* daghe*n*. Een wonde*n* dranc L] ¶ Ne*m*t tente die me*n* heet reynevane. *ende* gariofilate. hete netele*n*. rode cole*n*. hontsrebbe. die*n* crop vand*er* rod*er* brame*n*. elx ene ha*n*tvol *ende* ca*m*psaet .½. ℔b. *ende* zied*et* al tegad*er*e i*n* .3. pek*et*[1] wiins tote dat die .2. pek*et* v*er*sode*n* siin. Dan ziet dore .1. cleet *ende* te*m*p*er*t m*et* gescuu*m*de*n* zeeme so vele dat zoete si *ende* beq*ua*melijc te dri*n*kene. *ende* d*aer*na so slat*er* in dwitte va*n* .5. eyere*n* alst coel es. *ende* da*n* mi*n*g*et* wel ov*er*een altoes roerende *ende* wel blutsende[2] *ende* da*em*a doet zieden sond*er* roere*n*. *ende* da*n* ziet[3] dor ⁺.1. dic line*n* cleet. En*de* hier af ⁺geeft drinke*n* de*n* gewonde*n* nuchte*n*s *ende* navens telke*n* ene*n* lepel vol. *ende* legt optie wo*n*de rode coolbladren. dit doet heylen die wonde sond*er* wieke opdat si n*iet* es gescoten sackende of gestoke*n* m*et* ere glaviën. of m*et* knive*n* of m*et* andre*n* wapine*n* die cleyne siin. Dese*n* dra*n*c ordineerde avice*n*na *ende* ic hebb*er* m*et* gewrocht in [meneghe G] sconen cure*n* va*n* dorstekene*n* wo*n*de*n* die ware*n* ⁺gesteke*n* dore de*n* arm. dat t*er* and*er* zide*n* dore q*ua*m. *ende* dore die dye*n*. En*de* dese c*ur*e we*r*t voldae*n* binnen .15. dage*n*. ¶ Desen dra*n*c ordineerde*n* die .4. meeste*r*s [van Salerne*n* C] in haer tractaet op meeste*r* roelandijns surgie. En*de* es dierste dra*n*c wo*n*de*n* m*et* te heylene sond*er* wyeke. Ne*m*t wortele va*n* meede*n*. wegebrede. hontsrebbe. camp of tsaet[4] rode coole*n*. apie. m*er* vand*er*⁺ meede*n* noch also vele da*n* vande*n* andre*n* cruden. en*de* mi*n*ctse m*et* wine. *ende* doetse zieden tote dat t*er*dendeel v*er*sode*n* si vande*n* wine. *ende* d*aem*a giet*er* op and*er* wiin also vele alse vande*n* iersten was. *ende* doet and*er*w*er*ve*n* t*er*den

deel v*er*zieden. dus doet .3. w*er*ve*n*.⁺ *ende* da*n* ziet dor .1. cleet *ende* bestad*et*. Van dese*n* dra*n*ke geeft de*n* zieke*n* gewonde*n* .3. w*er*f sdags nuchte*n*s. te middage. *ende* nave*n*s. en*de* en stect en gene wieke i*n* de wonde. m*er* legt*er* op rode coolbladre. ¶ Een and*er* dra*n*c. Ne*m*t gariofilate. alsene. pigle. buggle. h*er*ba robberti. elx eve*n* vele. *ende* dit doet i*n* wine alsoet vorseit es in de*n* and*re*n⁺ dra*n*c. hi sal come*n* ut*er* wonde*n*. alsone de gewo*n*de dri*n*ct. ¶ Een and*er* dra*n*c. Ne*m*t croppe*n* va*n* c*am*pe *ende* va*n* brame*n* *ende* reynvane. elx .1. ha*n*tvol. entie wortel vand*er* meeden also vele alse va*n* alde*n* andre*n*. *ende* sta*m*pse alte⁺ gad*er*e *ende* maect*er* af bollekine also g*roe*t alse .1. stoet[5]. so dat ghi tsop n*iet* uut e*n* du w*et*. *ende* droochse wel t*er* so*n*ne*n*. En*de* als gi*er*e m*et* w*er*ke*n* wilt. so temp*er*t .1. (?)⁺ m*et* wine. ja e*n* heeft de gewo*n*de

⁺G 35a.
⁺C 24c.
⁺L 160d.
⁺G 35b.
⁺B 119a.
⁺C 24d.
⁺G 35c.
⁺L 161a.

1) L: stoepe
2) G: blusschende
3) L: seighet
4) G: kampsaet
5) C *en* L: haselnote.

en genen corts. Ende eist dat hi corts heeft. so tempert met cyrope van vyoletten. of met watere [of sukker L]. Ende hier af geeft den gewonden drinken alsoet vorseit es telken .3. lepel vol. [ende dat .3. werven daghes L] *ende* legt altoes optie wonde rode coolbladere. ¶ Een ander dranc. Nemt meede camp. of tsaet daeraf. tente. rode colbladere. elx even vele. Mer vander meeden noch also vele alse van al den andren cruden. ende stampet altegadere. *ende* tempert met wine. ende daema ziet wel. *ende* geeft drinken .3. werf [+]sdages telken .1. eydop vol. *ende* legt coolbladere optie wonde. Ende keert de gewonde desen dranc dats teken vander doot. [+]G 35.

Cap. 24.

[+]¶ *Van dorne(n) of gescutte uut te doe(n) come(n) sond(er) sniden.*[1] [+]L 167d

Het siin vele lieden alse gescutte of dornen of naglen of ander dinc bliven in haer wonden [+]so ontsien si tsniden.[2] Hiertoe so es goet dyptamnus optie wonde geleit *ende* polipodium *ende* tsop van hasele[3]. dit tempert te gadere *ende* doeter toe [+]C 25a.
swinensmout .1. luttel *ende* hier af maect een plaester *ende* legget opte wonden. dit esser zere goet toe. ¶ Ende es yser bleven in die wonde entie gewonde niet wille gedogen dat[+] gine snijdt. so legter op die medicine vorgenoemt. Nochtan ware beter .1. plaster dat dade vertegen entie stede al omtrent verswerен. dewelke doen [+]G 36a.
swerен dat etter uut te comen. *ende* doen die swere verswerен *ende* gesmieden die swerinde. Ende emmer en segt den gewonden niet anders dan dat het wert .1. lange cure. Want troestedine

dat hi soude siin op enen corten[+] tijt delvereret[4] vanden ysere *ende* hijt logene vonde. hi soude u te min betrouwen. Entie vorseide plastere die tgescutte uuthaelt [+]**B 119b.**
dats in vleeschen steden. want alst int[+] been es. dan moet uut siin gehaelt[5] met .1. tangen of uutgehouwen met subtijlheiden[6]. ¶ Ende die mensce gescoten int [+]L 168a.
hooft so dattie scote gaet tusscen den vleesche enten herssenbeckene. so nemt .1. sceers *ende* snijt de wonde vanden enen gate toten andren gate op. Of en gaet de wonde niet dore. so snijtse[+] toten bodeme vander scote. ter avonturen of daer enege scaelgiën bleven siin die gi uut selt doen. *ende* maect die wonde wel suver [+]G 36b.
ende daema so heyltse alse .1. ander wonde also u voreleert es. ¶ Ende of die scote ginge tusscen[+]

[+]C 25b.

1) C: Van ghescutte hute te doen commen sonder sniden. G: Van scichten of ander dinc ute te doene. L: Van ghescutte uut doen comen sonder sniden of doern of naghelen
2) C: ende si hebben vele liever dat ment hute doet sonder sniden ende hem ne rouct hoe langhe dat men der toe doet ende omme dit hute brenghene soe maect dese plaster....
3) C: aseleeren. G: ende hebben liever dat zij den doren oft dat yser ofte tquareel uut doet comen met anderen behendicheden.
4) G: livereert.
5) C: dan moet ment hute halen met eener tanghe aldus: *zie fig.* XXIV.
6) C: ofte het moette hute sijn ghehouden met subtijlen instrumenten.

den herssenbeckene *ende* dura mater so snijt die wonde also alse haer recht es *ende* doreboret dbeen daema ierst tfleesch afgepelt vanden herssenbeckene entie wonde wel geruumt int vleesch so dat ghi hebt goede deliverancie[1] den bene te hulpene waerbi dat ghi mogt scichten of quareelen uut doen sonder dura mater te quetssene. Ende of ghi ziet quade tekenen so vliet die cure of gine wordes gebeden van des gewonden vrienden. Ende dan segt hen die vrese die giere ane wet als u vorleert es.

Cap. 25.

+¶ *Hoe me(n) den gewonde(n) es sculdech te houdene va(n) etene (ende) va(n) dri(n)kene (ende) w(aer) [af] me(n) sal doe(n) wachte(n)*[2]. +G 36c.

Nu hort hoe men enen gewonden es sculdech te houdene [van eten ende van drinken L] na dat hi gewont es[3]. Heeft hi vele gebloet. so geeft hem [spijse C] dat siin bloet weder wassen doet met ate *ende* met dranke. ¶ Es die gewonde cranc *ende* heeft hi reden[4]. so geeft hem amandel melc met .1. luttel gruus gemaect[5]. Of hine ware gewont int hooft daer ware +si hem quaet. *ende* melc van nokemoten oec *ende* melc van haselnoten. Want si hebben macht te makene quaede fumeyen[6] +L 168b. die zere deren den hoofde. Maer geeft hem gebraden zuur applen. Of geeft hem pureye van witten erweten. *ende* wachten vanden erweten. Of geeft hem wellinge met .1. luttel aysiins of geeft hem tetene gekerende+ melc met gortte gesoden+ entie niet dicke. Ende geeft hem drinken tyseine. of bierkiin sonder cruut of rou amandel +C 25c. melc gemaect met gesoden borne +G 36d.

dits al goet gedronken gewonden+ lieden die den rede[7] hebben of die hem ontsien van reden. ¶ Dese dranc confforteert die mage. *ende* weert oec dat die +**B 119c.** humoren niet en clemmen[8] ten hoofde *ende* hine stopt niet den lichaem. *ende* hi bluscht hitte. Nemt gesuverde gerste .2. 3. crumen van tarwenbrode. .1. 3. *ende* .10. prumen van damas. dit doet al te gadere zieden in .10. ℔. waters al tote die helft versoden es. dan ziet dor .1. linen cleet ende bestadet in .1. gelasiin vat. *ende* drinket cout ∴ ¶ Een ander dranc. Nemt scone water .1. ½. peket *ende* gesuverde gerste .3. 3. juiube. sebesten elx .½. 3. droge prumen van damas. .1. 3. beyeren van prumen gematen .1. 3. suker van rosen .3. 3 ∴+ hier af doet versieden .½. peket. of luttel min desen doet also u vorleert es in den andren dranc. ¶ Of heeft hi vele +G 37a. gebloet *ende* hi niet en cortset. so geeft hem tetene hoendren gesoden. of wederen vleesch *ende* nuwelkine int sop+ ende swinen voeten *ende* dit al +L 168c.

1) C *en* L: macht
2) C: Van den ghewonde te houden van eten ende van drincken. G: Wat men zal eten ende drincken. L: Vanden ghewonden te houden sonder eten.
3) C: van eetene ende van drinckene ende dat naer dien dat de (*l*: *hi*) ghewont es.
4) C: ende heft hi vele curtsen.
5) L: metten rise .1. luttel ghesoden weitengruus.
6) L: fumacie.
7) G: coortsen.
8) G: comen.

wel gesoden. *ende* geeft hem tetene moruwe eyeren. Ende geeft hem drinken getemperden wiin. *ende* dit niet so vele dat hi sat si. Want satheit belemmert so de nature dat si gene macht en heeft te werkene daers noet es. *ende* si verget te verteerne dat daer in es. en moet siin bi der hulpen vander leveren van harer hitten. *ende* dus so cortst die mensce van vervultheiden.[1] +¶ Wacht oec den +gewonden van swinen vleesche *ende* van rentvleesche *ende* van herten [ende van gheiten ende van ossen van coien C] *ende* van hasen. van coninen. van gansen. van swanen. van enden. *ende* van allen manieren van gevochelte die geloken voeten hebben[2]. Ende van palinge. van carpers. van tincken. *ende* van allen vischen die hare voetsel nemen in die wasen. Mer men sal eten cleine vischen die wel gescelt siin alse rootsen[3]. blieken. baersen. cleine snoeken. Ende ete hoendren gesoden *ende* kiekine. *ende* jonge capoene. jonge hanen pertricen. vinken. leeuwerken. *ende* alle cleine gevochelte met gespletenen voeten. of met scieren plumen. of met valuwen.

+C 25d.
+G 37b.

Cap. 26.
¶ *Dits va(n) spasmus, dats die cra(m)pe. en(de) dit es vrese den gewonden.*[4]

Spasmus dats ene ziecheit die vreselijc es alsi comt opten gewonden. *ende* daer af sterfter [vele C] meer dan geneest. Ende daeraf+ esser .2. manieren die onderwilen comen van vervultheiden. Ende onderwilen van ydelheiden. Van vervultheiden. alse men wont enen vervulden man *ende* hi niet en bloet also

+G 37c.

vele als hem bedarf na sire+ vervultheit. Ende oec bedarf hem meer bloedens als hi gewont es+ [met stocken oft dies ghelike dan alse hij gewont es G] met snidender wapenen alse met swerden of+ dies gelike. Ende bloet hi min dan hi bedarf so doeten bloet laten ter adren. of hine ware te flaeu. *ende* dat in die adren die dlet rumen of ydelen datter gewont es. Ende eist int hooft. so doeten laten in die hooftadre an die selve zide van den hoofde daer hi gewont es. Ende eist in .1. been. so doeten laten in die nederste adre van den arme an die selve zide der hi gewont es. Ende es hi gewont in den lichaem of in die scoudren. of in den rugge. so doeten laten+ in den arm an die selve side in die melte adere[5] op dat hi gewont es van den navele opwert. Ende es hi gewont van den navele nederwert. so doeten laten in die nederste adre vanden drien die es in den rechten arm [ende L] [dye nederste adere dats G] die levere adre *ende* in den slinken arm die milte adre. Ende als hi gewont es met stocken of dies gelike. so moet

+**B 119d.**
+C 26a.
+L 168d.
+G 37d.

1) C *en* L: daert not is want daer curts die mensche daer omme eist seere goet datmen den ghewonden gheeft lettel tetene niet dan tweewerf ofte iij werf sdaghes ghematelijc.
2) L: dat heel voeten heeft.
3) C: grodelinge.
4) C: Van der crampen dat men spasmen heet. G: Vander cueren van den wonden. L: Van crampen die men heit spasme.
5) C: ter adere van mediana; G: myddel adere.

men [te L] meer laten om dat die humoren dan meer lopen ter gebrokender[1] stede. ende dan so souden si keren weder ter stede die geydelt ware metten bloet latene. Ende dits dierste regement optie gewonde ende dat nuttelec es den genen die gewont es. ende vervult ende spasmeert. ¶ Die gene die gewont es ende van ydelheiden spasmeert. so en esser gene cure toe. want men mach den +lichaem niet vervullen. want hine mach niet verteeren wat dat men hem geeft. Want die mage en mach niet zieden[2] dat in hare es. want die levere es vercranct ende vercoelt. +waerbi dat si niet en mach zieden dat in de mage es bi harer vercoutheit. dus so en mach si niet trecken tote hare tfoetsel van der magen. waer met si vort mach senden den lichaem siin voetsel van naturen. ende dus so blijft die lichaem ongevoet. Aldus so comt dattie mensce es verydelt in sinen lichame. ¶ Spasmus van vervultheiden comt dapperlike[3]. ende spasmus die van ydelheiden comt. die comt traechelike ende in lanc so meer wassende. waerbi dat spasmus +comt bi .3. manieren. ende comt oec bi .3. saken. dewelke .3. manieren heeten aldus in latien +emprestonos empistonos. tetanus. ¶ In emprestonos so trecken die zenewen thooft vorwert. so dat die kinne daelt optie borstentie mont staet geloken so vaste dat men niet en mach ontdoen met .1. messe. entie vingren luken in die hant so dat mense niet en mach

+ontdoen no gerechten. ¶ In empistonos trecken die zenewen thooft achterwert entie mont blijft open staende altoes sonder luken. Die caken metten tanden versceeden dat si niet tegadere en mogen luken. entie vingere rechten. entie hande en mogen niet luken. ¶ Tetanus so heet die spasme die alden lichame van elker ziden even vele of even zere trect so dattie hals en mach en geensins keeren. so dat die lichaem es also stijf vanden holen vanden hoofde toten planten vanden voeten alse ofter in gesteken+ ware .1. stoc. ¶ Dit evel eist datmen spasmus heet dat comt opten gewonden bi .4. manieren dats bi vervultheiden. of bi verydeltheiden+ alst nu vorseit es. of bi dat die zenuwen hebben etter omtrent. dwelke dat hem vertecheit toebrinct ende swerinde. ende tormente. Of bi vertecheiden van enegerande vetheiden alse van zalven die vertech es alsi meest al es. of sine ware gemaect van oliën van rosen die gerecht gemaect ware also avicenna leert. of plastere van smoute van botren. of van oliën van oliven of dies gelike. Of bi dat die coude lucht comt an die zenewen dat hare sere contrarie es. coude wint of coude medicine naturlike cout of coude plaestere of zalve daer op geleit. Dus siin dese .4. manieren te bringene spasme. Dat van vervultheiden comt. die comt dapperlike. die van ydelheiden comt die comt tragelike. Ende die .3. andre manieren comen oec biden meester+ bi roekeloesheiden ende meest dat+ si niet en weten vander const. Want het siin al leeke meesters

+G 38a.
+C 26b.
+L 169a.
+G 38b.
+B 120a.
+G 38c.
+C 26c.
+G 38d.
+L 169b.

1) C: ghefrossierder; L: ghequester.
2) G: versyden
3) L: rasche

diet geleert hebben an leeke meesters. Want die hem vragede om enege surgye. sine soudẽ hem anders niet antwordẽ. dan ic doe also ic sach doẽ minẽ meester diet mi leerde also ict caẽ. endẽ ic doe alsi dadẽ. ende +dats noch leeker.

¶ Nu gaẽ wi ter curẽ also die meesters wisẽ van surgyẽ. genomẽ utẽ boekẽ vaẽ medicinẽ [dye segghen G] dat goet es bloet latẽ in alle die [speciën van C] spasmẽ. ende meest iẽ die die comt vaẽ vervultheidẽ. ende daema iẽ dandre .3. ¶ Maer die comt van ydelheidẽ daer in en wilt niet bloet latẽ. of luttel. In alle die wondẽ die comen siin iẽ zenuwegẽr stedẽ so gietẽr in olie vaẽ +rosen entie warm. Endẽ al u medicinen +die legt op wondẽ warm. Endẽ smeert dẽ hals entẽ nacke en trugge beẽ. entie occele entie liesche met oliën vaẽ lauriers +G 39a. +C 26d.

+die sulke liedẽ heetẽ olie vaẽ bayẽ. olie vaẽ euforbie of olie vaẽ castiin. olie narduẽ. rute olie. olie vaẽ lelyën. of olie b(e)nedictuẽ. of peterolie. of enegerande hete olie. ende so si heeter es so si beter es. alse olie b(e)nedictum die heetst es. of peterolie. mer si nes niet so heet. ¶ Of maect dese zalve die maecte meester bruun van legoburgens. Nemt castorie dats bevercul. euforbie. elx .3. 3. piretrum. thuris. dats wierooc. mirre. aloës. mastic. elx .5. 3. oliën vaẽ bavẽ. vaẽ vliederе. vaẽ dockẽ[1]. van popelioene. elx .1. 3. ende was also vele alst bedarf. Maecse dus. datmẽ pulverẽn mach dat salmẽ pulverẽn iẽ .1. motalijn mortier ende mingent al te gaderе metter oliën vorseit. endẽ daẽ wermet al tegaderе op .1. vier. daẽ doeter+ in dat was. dits goede salve jegẽ al sulc evel. ¶ Noch tẽ selvẽ die gespasmeerde sal drinkẽ+ van desẽ dranke die gi maect aldus. Nemt bevercul. caneel. spijc. peper. calamẽte. maiorane. saelgie[2]. rute elx even vele Meester hugo vaẽ lukeẽ die maecter af .1. goet clareit. ende gaeft drinkẽ dẽ ziekẽ .1. luttel te make[3]+. ende hi seide dat goet was. ¶ Noch maect ene gargarisacie aldus. Nemt mostaert saet. piretrum. stafisagria. dit ziedet iẽ wine met zeeme. ende ziet door .1. cleet ende dit sal die zieke gargariserẽ. ¶ Noch maect hem oec .1. niesinge dattẽ doet+ niesẽ. Nemt bevercul. ende peper. gepulvert iẽ enẽ mortier. ende werpet hem iẽ dẽ nese dit doet zere niesen. ¶ Noch mẽ sal hem makẽ .1. stove daer in dat hi swetẽ+ sal. iẽ ene cupe sittende[4]. Endẽ mẽ sal iẽ dẽ pot ziedẽ hete cruden alsene. saelgie. rute. venkel. persiin. mẽnte ende deser gelike sal mẽ ziedẽ iẽ enẽ pot wel gedect dat die doem[5] niet uut en mach slaẽ. sonder[6] vaẽ dẽ potte iẽ die cupe [ghemaect in deser manieren (*zie fig.* XXVI) C] dore daer die zieke in sal sittẽ. Endẽ mẽ sal maken vier jegẽ dat mẽ wille entie zieke gedogẽ mach dat hi wel sweete. Endẽ daema so smertẽ metter vorseider+ zalvẽ. ende wachtẽ dat hem geẽ coude en belope. endẽ legtẽ dan op .1. sacht bedde. Endẽ als hi .1. luttel gerust[7] heeft so doetẽ wederẽ iẽ die stove. endẽ dit doet

+† +G 39b. +L 169c. +† +C 27a. +G 39c. +L 169d.

1) L: dockẽ; C: oleum sanbuciin
2) C: salvia
3) L: lepelvol te gader
4) *In G en L schetsen van een dampbad.*
5) C: adem
6) C: anders dan
7) C *en* L: ghezweet; *in* G gherust

dicken tote hi genesen es bider +hulpen Gods. Ende stect tusschen sine tanden enen stoc dat hi niet en bite sine tonge dat geme gevalt. ¶ Dits goet plaester jegen spasme dat comt van vervulten. Nemt polyoen. alsene. bayen van +C 27b.

+lauriers. comijn. [ana partes equales C] dit stampt al tegadere ende maecter af pulver wel cleine. *ende* daema minget met zeeme. *ende* doet .1. luttel spelen so dat si .1. luttel dicke. *ende* daer af so moet men leggen .1. luttel optie stede die zeer es. *ende* dat warm *ende* niet te heet no te cout. dit sal sachten +die zeerheit. ¶ Een ander dat goet es kindren die gespasmeert siin also avicenna leert. Nemt anijs. soffraen. zeem. *ende* .1. plaster hier af gemaect alsoet vorseit esdat legt op tkant daert hem zeer es. ¶ Die (*van*) verydeltheide comt van te vele te bloedene. of van te vele ter cameren te gane. of van te vele te cortsene. +**B 120c.** +G 39b.

Cap. 27.
¶ *Va(n) scorfheide(n) va(n) de(n) hoofde bi de(n) rade va(n) d(en) .4. meest(er)s*[1]

Van scorftheiden op thooft. daer siin sulke manieren die men mach genesen. *ende* sulke niet. Ende dat siin die de huut vaste hebben ant been staende entie niet en mach riden. entie hart es. *ende* werpet vele sulferen[2] dewelke +eten thaer. Ende of ghi u wilt onderwinden van scorfden hoofden te genesene. so en begrijpt niet die dus gedaen siin. Maer dese andre mach men genesen die dus gedaen siin. *ende* derre siin van 2. manieren. die ene werpen uut. goet haer ende dat vele. *ende*+ men heetet stincstox entie huut es goet. mer sine houdet niet an dbeen. *ende* si en es niet hart. ¶ Ende andre siin die de huut hebben goet *ende* droge[3] entie hebben vele joocten. *ende* werpt ute luttel haers. Ende welc van desen tween dat es. so moeti jerst dat hooft moruwen met smeerne. *met* botren. ende dan moeti die stincstox uut trecken. *ende* daema genesen als u geleert wert hier na. Maer moruwet met deser zalven. ¶ Nemt wit ellebors. of tsop van docken die de bladere lanc [ende scerp G] hebben ende stamp voren. dat sulke heeten rode docken. In latine lapacium acutum. daerafnemt .1. 3. *ende* scippec. 1. 3. dats moru pec *ende* keemelen van nokernoten. 6. 3. dit stampt al te gadere *ende* maecter af .1. zalve. Ende oft es in den winter. so maect van desen noten olie *ende* moruwet[4] thooft daemet .8. dage lanc of .9. of meer of min. also u dunct dats te doene es om thaer uut te treckene.+ *ende* alse u dunct dat moru gnouch es. dan trecket thaer ute metten wortelen. [met eener tanghen ghemaect aldus in deser manieren C] (*Zie fig.* XXVII; *ook in G en L afbeeldingen*) Ende daer ghijt hebt uut getrect. daer smeert die stede weder metter selven[5] daer+ +G 40d. +G 14a. +**B 120d.**

1) C: Van scorfden hoofden te ghenesen. G: Vander scorftheden. L: Vanden scorfden hoefden
2) *Lees*: *scilferen*; G: sculderen; C en L: scelphen
3) L: grof ende hert ende droghe
4) C *en* L: salvet
5) L: salven

ment tevoren met moruwede[1]. ¶ Ende of thaer weder wast so dwaet thooft met ere starker[2] logen. Ende alst thooft droge es. so smeret met desen dingen dwelke heet cylotrum ende es gemaect aldus: Nemt ongebluscht calc .4. 3. ende doet spelen in watere. ende daema doeter in opermen .2. 3. ende doet al tegader zieden. Teken dat gnouch es gesoden. stecter in +.1. ganse vedre. ende daer na +trecse weder ute. ende gaen de plumen lichtelike af [van der vederen G] so eist gnouch +G 41b.
gesoden hier met so smeret thooft so lange dat die huut bloot[3] es. Ende wet dat +L 170b.
na dat thaer uut es. so smeert men thooft so lange dat die stede niet root en si. maer al wit. Entie wortelen van den hare naturlijc werden ende niet hart. dats teken van genesene. Ende wert dat hooft te droge dats te verstane dattie scorftheit wert te droge bi droger naturen. so doet int cylotrum .1. luttel oliën van oliven. dat tcylotrum niet te zere en vertere die verhertheide van den hoofde. Ende eist [.1. scerpe drope of L] ene versce scorfheit. so smeret coenlike metten cylotrum alsoet gemaect es sonder olie ¶ Die +gelose vanden .4. meesters leert ende seit aldus. dat die scorftheit comt menechwerf bi scult van den meesters. datsi menechwerf plaestren op +C 28a.
leggen die te heet siin ende +te droge. Want si vertheren die naturlike [hitte C] (ende) verscheit vander huut ende maecse droger dan si sculdech es te sine bi +G 41c.
naturen. Ende dus wert si hart bi roekeloesheiden van den meester. ende om dat hi niet en weet wat hi doet. so vallet thaer ute dat nemmermeer weder en mach wassen want die droge plaestren entie heete hebben verteert die wacheit. Entie hitte van den plaestren heeft die huut so verhart datter geen haer uut en mach comen. want daer nes gene verscheit. Want so+ waer enech dinc wassen sal. daer moet siin getemperde hitte ende getemperde wacheit. want daert te heet es daer +L 170c.
verbemet[4] ende verdroget te zere. ende daert te wac es. daer verdrinket te zere. want daer wacheit te vele es. Noch seit die glose als men plaestren leit. liggen si te+ lange op .1. zeer so comter af alsoet vorseit es. ¶ Dese scorftheit comt onderwilen van souter fleumen. ende dan heeft hi grote joecte daer in. ende daer af comen +G 41d.
grote scorftheiden ende vele [sculferen G]. Noch esser ene die comt van melancoliën. entie en jooken+ niet so zere om die coutheit vander materiën entie droocheit. +C 28b.

Mer siin die humoren gorssem.+ so comen daer af grote puusten ende sonderlinge vele etende[5] ende niet pinende ende neit badende. entie van diversen +**B 121a**
maniieren. ¶ Hier bi mogedi kennen den mensche van wat humoren dat hi es. Also ons bescrijft l a n c f r a n c . entie oude vroede meester ypocras ende galyeen. Avicenna. ende rasis. ende vele andre meesters. Dit siin tekene vanden sangwijn dat siin die gene die van bloede siin ende siin wel gevleescht ende vet

1) C: Ofte men sal dat haer hute trecken met eener tanghen aldus ghemaect (*grove schets*)
2) C: scerper
3) C: blec; G:raeu; L:bleec
4) C: versmoret
5) C: etterende

+*ende* wel gevarwt root. *ende* heeft de*n* mo*n*t zoete. *ende* hi heeft puuste*n* vol etters. En*de* hi heeft die orine root *ende* dicke. *ende* va*n* jonge*n* jare*n* ond*er* .30. En*de* spise eet hi dewelke siin voetsel es bi gewoe*n*te*n*. alse goet vleesch goet b*roo*t. *ende* dies gelike *ende* dri*n*ct goede*n* dra*n*c alse goede*n* wijn. dit siin alle tekene dat hi es van bloede, ¶ En*de* die va*n* colere*n* siin. die siin mag*er ende* hebbe*n* g*ro*te hande*n ende* gevarwt rootachtech [of geluachtech en*de* ha*r*e orine es root gheverwet G]. *ende* hebbe*n* luttel[1] hongers *ende* luttel becomi*n*ge*n* i*n* hare spise. *ende* in die stede va*n* de*n* puuste*n* die si hebbe*n* es gelu. entie puuste*n* droge *ende* h*er*de zeer. dits teke*n* van de*n* colerijn ¶ En*de* sulke siin +die hebben den lichame wit. *ende* witte puuste*n* sond*er* varwe. m*er* witte cleine adre*n*. *ende* die +m*en*sce*n* siin swaer. +L 170d. *ende* hebbe*n* vele spekels *ende* dat taey. En*de* die orine wit *ende* bleec *ende* rou *ende* dicke. [hebbende dorst G] *ende* spade[2] ha*er* spise v*er*tere*n*de. Entie z*er*e stede*n* siin wit. of moru. of sachte te tastene. *ende* vele v*er*scheide*n* sonder hitte. dits teke*n* vande*n* fleumaet ¶ Die melancolijn heeft de*n* lichame mag*er ende* bruu*n*achtech. *ende* siin orine es bruu*n ende* bleec *ende* dunne. of +ond*er* sw*er*te varwe en*de* groe*n*achtech *ende* du*n*ne. En*de* hi eet wel ∴ En*de* siin bloet es +G 42a. +G 42b. +C 28c. bruu*n*achtech *ende* dicachtech. En*de* dits he*m* quaet gete*n*. coyen[3] vleesch. geyte*n* vleesch. warmoes va*n* cole*n ende* alle potete*n* va*n* rode*n* zade gemaect wa*n*t dit doet wasse*n* rode colere*n* dat es mela*n*colie. En*de* die zieke stede w*ert* bruu*n*achtech *ende* rootachtech *ende* hartachtech *ende* dits teke*n* va*n* melancolië*n*. ¶ En*de* of die mat*er*ie es va*n* mela*n*colië*n*. so es me*n* sculdech meer te morwene die stede *ende* te v*er*schene die huut m*et* dwane va*n* wat*er*e d*aer*in gesode*n*+ siin violet bladre *ende* g*ri*seco*m* in latie*n* fum*us* te*rr*e. En*de* d*aer*ma m*et* smeri*n*ge*n* va*n* oliën va*n* violetten tote die mat*er*ie[4] gemorwt si. +G 42c

entie huut geverscht si. ¶ Den+ zieken voed*et* m*et* v*er*sce*n* voetsele. alse goet wederiin vleesch. gesode*n* kiekene*n*. roems[5] warmoes, moruwe eyere*n*. gekere*n*de melc m*et*te*n* gortte gewelt. En*de* alle v*er*sce spise sond*er* die vorseit es die doet wasse*n* melancolie. ¶ Dit siin die name*n* van div*er*se*n* ma*n*iere*n* va*n* puuste*n* wassende op thooft *ende* in andre*n* stede*n* vande*n* lichame va*n* meneg*er* maniere*n* *ende* misselike geformeert. *ende* dese heet meest*er* g i l b e e r t wat*er*belle*n*. also me*n* op dwat*er* mach sie*n* bi wilen alst reynt[6]. Maer siin si hart. so heet hi die ziech*eit* spidecie. *ende* siin+ recht ond*er*wasse*n* oft benetelt ware. ¶ Ond*er*wile*n* so wasse*n* puustkine op thooft hier *ende* gens. *ende* d*aer* wast haer ute oft swine*n*borstele*n* ware*n*. en*de* dese hete*n* caries. En*de* na die puustkine+ blive*n* cleine gaetkine ond*er*wile*n*. ute*n* welke*n* co*m*t lingene[7] also dicke oft ware zeem. *ende* dese heete*n* rate*n*. ¶ Ond*er*- **+B 121b** +G 42d. +L 171a.

1) C: vele
2) G: qualike
3) L: coeye*n*
4) G: stede
5) G: goet gans
6) C: regent
7) C: vullnisse

wilen +verschet die huut in menegher steden met scorftheiden. ende met groter
joocten. vanden welken comen vele sculferen. ende daer ute comen .4 grote +C 28d.
haren meer. of min [alse zwine. borstelen G]. ende dese heeten tines. ¶ Alse die
huut root es. dats van bloede. Ende esser vele hitten entie huut gelu. dats van
coleren. Ende essi bruunachtech ende die scorften[1] siin gevarwt loodachtech dat
siin van swerter coleren. Ende essi wit ende moru. entie versceit diere uut comtsi +
gelijc dat olie es. so eist fleumen ∴ ¶ Nu gaen wi ter rechter curen ende weten +G 43a.
onthouden dat ons vorleert es. In scorftheiden van kindren. of diet niet geweest
en hebben .1. jaer[2]. siet die geneest ten iersten dat ghi mogt met dat hier achterwert
gescreven wert. In ouden lieden ende in diere in verouderт siin. so kent die ziecheit.
als u vorleert es. ende purgeert ierst die humoren. ¶ Es die scorftheit van bloede
dewelke u es geleert kennen. so digereert die materie met oxisacum nemende
nuchtens .3. lepel vol met .5. lepel vol warms waters geminct tegadere. ende dit
drinct nuchtens ende navens. ende doeten bloet laten ter middelster adren[3] vanden
arme. ende daema geeft hem desen dranc gemaect aldus ¶ Nemt violetten .1. 3.
prumen van damas +sebesten .15. juiubas .20. dese doet zieden in .4. ℔ waters tote
enen ponde. +G 43b.

+Ende dit ziedt ende doeter in van dat [march C] (*dat*) in cassia fistula es .1.
3. tamarinden+ ende mannen elx .½. 3. dit doet tegader zieden .2. walme[4] of .3. +**B 121c.**
Ende daema ziet int welke+ gezi(e)de gi doet navens .½. 3. geluwer mirabolanen +C 29a.
gepulvert ende also gelike .1. 3. rebarben. Nuchtens tilike so zieden[5] ende doeter +L 171b.
in .½. 3. sukers rosaet. ende dat geeft drinken heeter dan laeu. Dies ander dages
navens so bade dat hi wel swete ende elx dages so drinke cyroop van grisecom
Ende ware dattie fleume[6] ware van souter fleumen. so diger(er)et die materie met
oximelle ende daema purgeertene met .2. 3. ende .½. 3. yerasiin[7]. of hi hart es in
den+ lichame ende gaet hi wel ter cameren bi gewoenten. want dese medicine
purgeert verbernde humoren. Dies derds dages so stove ende swete wel ende +G 43c.
daema so dwa siin hooft met gesoutenen borne want het suvert ende ontdoet
ende droget. Ende dies ander dages doeten bloet laten in die middeladre dit es men
sculdech te doene in verbemden humoren. ende daema salmen moruwen thooft
met desen dingen. ¶ Nemt papple entie wortel van hoemste ende dat ziedt in borne
ende daer met wasscet thooft. ende legt vanden crude op thooft ende doedire in
versche boteren [soe vele C] hets te beter. Ende dit doet dicken den zieken wel
gebaedt. Ende trect hem uut die quade haer+ met enen tanxkine[8] of suvert hem
thooft met silotrum. Ende wert hem +C 29b.

1) G: sulferen (*scilferen*?)
2) C: ofte dat niet vuljaert en is
3) L: mediana
4) C, L: walle.
5) C: hierof soe maect warme eenen toghe smorges
6) C, L: materie
7) C: yera ruffini
8) *In G een afbeelding.*

thooft te heet[1] of dat he*m* te z*er*e sweert. so smeertene m*et* des*er* zalve*n* [+]¶ Ne*m*t olie va*n* violette*n* *ende* va*n* rose*n*. *ende* .2. doders va*n* eyere*n*. *ende* versch [+]G 43d.
swine*n* smout [+]*ende* mi*n*g*et* te gad*er*e. *ende* sm*er*tene hier m*et*. dit benemt die
sweri*n*ge entie hitte *ende* gesmiedt. En*de* d*ae*ma so co*m*t die d*ro*gende zalve. [+]L 171c.
¶ Ne*m*t mostert saet. *ende* stafisag*ri*a saet. dit maelt wel cleine *ende* maect*er* af
cleine pulv*er* da*n* mi*n*g*et* m*et* zeme *ende* smeert da*er* op. M*er* en lat*et* d*ae*r n*iet*
lange op. h*et* mochte de*n* zieke*n* doe*n* cortse*n*. ¶ Noch ene and*er*: Ne*m*t duve*n* mes
ende temp*er*t m*et* wine of m*et* aysine *ende* m*et* zeme eve*n* slecht dit doet tselve.
En*de* es oec goet geleit op geswollen voete*n* de*n*gene*n* die dwat*er* in hebben. ¶
Noch ene and*er*. Ne*m*t zepe. leve*n*de sulf*er*. pep*er*. piretru*m*. stafisag*ri*a quicselv*er*
gebluscht m*et* nuchtere*n* mans spekele*n*. elx eve*n* vele vande*n* crude*n*. M*er* vande*n*
quiczilv*er*e die helft minst. dit minget wel m*et* v*er*sce*n* swine*n* smoute [+]*ende* smeert
d*ae*rmede tscorfde [+]hooft dit es goet mede te suv*e*me [+]**B 121d.**

¶ Noch .1. and*er* die goet es jege*n* dat moermael. wa*n*t h*et* drog*et* sere. Ne*m*t [+]G 44a.
leve*n*de calc *ende* op*e*me*n*t elx eve*n* vele. *ende* dit pulv*er*t wel clei*n*e *ende*
te*m*p*er*t m*et* zepe*n* *ende* olie va*n* olive*n* *ende* sm*er*t daer m*et*. ¶ Noch .1. and*er* die
geneest scorftheit ent moermael *ende* alle coude drope. Ne*m*t litargiru*m* .2. ʒ. *ende*
pulv*er*t wel cleine *ende* mi*n*g*et* m*et* oliën va*n* olive*n*. *ende* m*et* aysine te*m*per(*e*)nde
i*n* ene*n* motaline*n* mortier wrivende ond*er*wile*n* d*ae*r*in* doe*n*de[+] die olie ond*er*wile*n*
de*n* aysiin. *ende* wrivet alse .1. sause. dat si also cleine alst mach siin. *ende* also [+]C 29c.
du*n*ne alse zee*m*. *ende* also slecht. dese zalve es goet alsoet vorseit es. ¶ Noch
.1. and*er* Ne*m*t leve*n*de calc *ende* op*e*me*n*t. dese pulv*er*t *ende* te*m*p*er*t m*et* oliën
ende m*et* aysine. alsoet vorseit es vand*er* and*re*n zalve*n*. dese geneest scorfde
hoofde so*n*d*er*[+] thaer uut te doen vallen ¶ Wildi make*n* .1. ruggene huve thaer m*et*
uut te treckene. Ne*m*t sceppec *ende* smelt*et*. *ende* da*n* minct*er* in cleine pulv*er* [+]G 44b.
va*n* witte*n* wieroke *ende* va*n* mastic *ende* .1. luttel rous zeems. *ende* dit mi*n*g*et*
al te gad*er*e *ende* da*n* sme*r*et op .1. led*er* of op .1. ca*m*pe*n* cleet *ende* dat maect
m*et* st*er*ken litsen die n*iet* breke*n* en moge*n*. *ende* dat legt laeu op siin hooft.[+] En*de*
alst*er* op heeft gelege*n* .3. dage of .4. so doete*n* stae*n* op ene*n* stoel. *ende* maect [+]L 71d.
.1. st*er*ke corde vast *an* ene*n* balken *ende* die maect vaste m*et*te*n* litse*n*. *ende*
da*n* trect de*n* stoel va*n* ond*er* sine*n* voete*n* [dan sal hi blivende[2] hanghende ende
C] Aldus sal die zieke q*ui*te wese*n* va*n* sine*n* stincstox. *ende* dit heet ene ruggene
huve. ¶ Nu v*er*staet int genese*n* va*n* scorfde*n* hoofde*n*. dits die gerechte[+] *cur*e. Int
ierste die stede te moruwene als u vorleert es. dat ghi niet en legt op thooft [+]G 44c.
silotru*m*. Wa*n*t die wortele*n* vande*n* q*ua*de*n* hare*n* en soudenre n*iet* *met* uut gae*n*
die stede en ware tierst gemoruw*et*. Maer alst gemoruw*et* es *ende* gi w*er*ke*n* wilt
m*et*t*er* rugge*n*re

1) C: hart
2) *l*: *bliven*

huve*n*. so w*er*ct m*et* di*er*e vorseit es. Of m*et* des*er* gemaect va*n* dese*n* dinge*n* *ende* gespreit op .1. led*er* of op .1. line*n* cleet alsoet vorseit es. ¶ Ne*m*t swe*r*t pec. en*de* +herst. t*er*bentine. [tarwin blo*m*me C] *ende* dit smelt op 1.. cleine vier so dat wel geminct si. en*de* da*n* legget opt led*er* of opt cleet en*de* doet alsoet vorleert es. +C 29d.

+Cap. 28.

¶ *Dits vande*(*n*) *luse*(*n*) *die wasse*(*n*) *op thooft of i*(*n*) *andre*(*n*) *stede*(*n*) *an de*(*n*) *lichae*(*m*) *die c*(*ur*)*e d*(*aer*) *iege*(*n*).[1] +B 122a.

Dicwile heeft die m*en*sce lusen *ende* nete*n* [op thovet oft G] an +sine*n* lichame *ende* dat es o*m* dat nat*u*re dat hare w*er*ct *ende* stect va*n* hare die ov*er*tullecheit[2] die es tussce*n* d*er* huut ente*n* vlesche. *ende* dat siin v*er*rotte hu*m*ore*n* *ende* v*er*keren i*n* worme*n* die luse*n* heete*n* *ende* nete*n*. En*de* alse die heete lichame heeft dusgedane worme*n*. so salme*n* d*us* curere*n*. ¶ Ne*m*t quiczilv*er* of asscen gebernt va*n* vilten *ende* aysiin *ende* olie va*n* olive*n*. *ende* hier af maect .1. zalve gete*m*pert altegad*er*e. *ende* besm*er*tene hier mede ¶ Een +and*er*. Ne*m*t litargiru*m*. quiczilv*er*. olie *ende* aysiin. *ende* te*m*pe*r*t te gad*er*e *ende* besmer*et* d*aem*e*t* +G 44d. +L 172a.

¶ Een and*er* zalve in coude*n* lichame*n*. Ne*m*t wit ellebo*rum*. stafisag*r*ia. nitru*m*. ope*r*ment root. dit te*m*pe*r*t m*et* aysine hier m*et* so smeret thooft ¶ Ite*m* root ope*r*me*n*t m*et* oliën gete*m*pe*r*t doet tselve ¶ Ite*m* zeewate*r* *met* aysine geminct. of gesoute*n* wate*r*. doet tselve. ¶ Noch ne*m*t quiczilv*er* gebluscht m*et* nuchtere*n* spekele+ *ende* swine*n* smout *ende* asscen van houte *ende* bet*er* ware va*n* vilte [onghebulst calc C]. hier met so mi*n*ct pulv*er* gesta*m*pt vande*n* sade van stafisag*r*ia *ende* dit gedae*n* i*n* ene*n* holen broecrieme. Of gesme*r*t d*aem*e*t* .1. wolle*n* gordelkij*n* *ende* d*aem*e*t* gegordt. alle die die (*sic*) luse+ die .1. m*en*sce heeft sullen d*aer*toe lope*n*. En*de* also sulle*n* si doe*n*. mingdi tpulv*er* va*n* stafisag*r*ia *ende* te*r*bentine. *ende* wind*et* d*aer*o*m*me catoe*n* *ende* draget i*n* uwe*n* boesem ¶ Noch ne*m*t qui*c*zilver gebluscht *ende* asscen va*n* m*en*sce*n* hare gebernt. *ende* gemi*n*ct te gad*er*e. +G 45a. +C 30a.

¶ Meester g i l l e b e e r t seit dat luse come*n* va*n* vortte*n*[3] hu*m*ore*n* als u vorleert es. M*er* die come*n* van melancolië*n* die siin swe*r*t. alse die wasse*n* int haer vande*n* hoofde. En*de* die va*n* fleume*n* come*n*. die siin wit. entie va*n* bloede come*n* die siin root. En*de* sulke come*n* van swete. *ende* sulke va*n* vule*n*[4] cledre*n* [ende va*n* wollen clederen G] En*de* ond*er*wile*n* come*n* si die*n* liede*n* die ziec siin *ende* siin vorbode*n* vand*er* doot. En*de* sulke*n* en mach me*n*se n*iet* benemen*e*. *ende* dats g*em*e .1. voorbode van laserscepe.

1) C: Van den lusen ende nete*n* die wassen op dat hooft. G: Vanden lusen. L: Va*n* de*n* lusen die wassen opt hoeft.
2) G: sup*er*fluiteit
3) G: verticheden; L: v*er*rotte*n*.
4) G: linen

Cap. 29.
¶ *Dits va(n) de(n) wa(n)ne(n) opt hooft datme(n) heet ov(er)bene*[1].

Het wassen opt hooft onderwilen ene maniere van swerен datmen heet in dietsche wannen of overbeene.

+die herde zere mes(s)itten ende +daer en wast geen haer uter huut dier bove
es. Dese wassen van fleumen verhardt met materiën van melancoliën. Ende als +*B 122b.*
ghi siit geroepen tote enegen mensce *ende* hi wilt dat gijs hem quite maect[2]. so +L 172b.
nemt .1. sceers *ende* snijt die huut nauwelike ontwee. (*zie fig.* XXVIII; *ook in G een schets*) *ende* wacht dat ghi niet en wont den sac vanden wanne. *ende* dan +pelten
uut al geheel. of trecten uut met enen hake (*zie fig.* XXIX; *ook in G en L schetsen*) +G 45c.
vroedelike. +En*de* snijt die huut overlanx: *ende* niet overdweers. dats alsoet thaer
wast. En*de* als gine al geheel uut hebt *ende* ghi dies zeker siit. so nayt die wonde +C 30b.
eist dats noot es met ere driecanter naelden *ende* daer in .1. gewasten twinen
draet. *ende* heilt vort die wonde sonder wieke altoes wachtende datse niet en werde
ondercotech. En*de* aldus geneest alle wanne over alden lichame snidende overlancs
die lede. ¶ En*de* eist in die lede van den ogen so en snijtene niet op no neder gaende
dat ware dweers den oge mer lancs. dats vanden nese ten slape wert also die
wintbrauwen. gaen.

En*de* int lier sal men snide*n* op *ende* nedergaende vanden liere ten ogen wert.
En*de* piint u altoes om ene cleine lixeme te makene. *ende* nayt de wonde weder
met ere naelden[3] met .1. zidenen drade+ die cleine es. *end*e daema so legt optie
wonde albucasis pulver. *ende* niet daer binnen. dwelke u geleert es int capittel +G 45d.
vanden wonden te nayene. En*de* emmer wacht u dat gi niet en laet van der saken
van den wanne in den mensce. want lieti daerin also groet alse .1. ziere.+ die wan
soude weder wassen. ¶ Maer h o u t die wan so vaste dat hi brect en*de* gine niet +L 172c.
uut en moget hebben al geheel. so legt in die wonde van desen pulvere. *ende*
dan en nayt de wonde niet. Dit pulver es+ g o e t in allen steden daer ghi iet uut wilt
doen vallen. Mer legget alsoet noet es. daers luttel es te doene daer legges luttel +C 30c.
ende daers vele es te doene daer legges vele. want het doet tstuc uut vallen
binnen .9. dagen+ op dat ment daer op leit .2. werf des dages *ende* versch.
swinensmout of versce botere. Dits tpulver ¶ Nemt vilinge van ysere. *ende* gebernt +G 46a.
copper. *ende* gelu operment. *ende* coperroot. elx even vele [ana ʒ.j. C] levende
calc .2. werf also vele als enech vanden andren. dit pulvert wel te gadere in enen
matalinen mortier *ende* maecter af wel cleine pulver

sichtende dore .1. linen cleet.+ *ende* dit tempert met zeeme dat

+**B 122c.**

1) C: W(*?*)an wannen dic wassen op thovet boven. G: Vanden wannen opt hovet. L: Vanden wennen die wast opt hoeft boven.
2) G: ute doet.
3) *In G eenvoudige teekening van een naald en draad.*

gescuumt es *ende* maect*er* af bollekine *ende* droochse t*er* zo*n*ne*n. ende* d*ae*ma so maect*er* wed*er* pulv*er* af also ghi daet te vore*n. ende* dan te*m*per*s*e also ghi daet te vore*n ende* droochse noch. En*de* also doet .3. w*er*f achte*r*een. *ende* te*r* derd*er* w*er*f so drochse wel *ende* bestaetse i*n* ene droge stat[1] d*aer* en gene wacheit an come*n* mach. *ende* d*aer*af so nemt also [+]vele als ghi wilt besegen[2] *ende* pulve*r*et yewer op daert droge si. *ende* w*er*ct*er* met also u vorleert es. ¶ Een and*er* pulver [+]G 46b.
dat w*er*ct dies gelike. Ne*m*t sop va*n* celidonië*n ende* dat moet siin vand*er* wortele*n. ende* orine va*n* ene*n* jonge*n* kinde va*n* .5. jare*n* of d*aer*o*m*tre*n*t elx .4. 3. leve*n*de calc .3. 3. op*e*rment .1. 3. tcalc ent [+]op*e*rment dat pulv*er*t wel cleine elc bi he*m* selven. tcalc entie orine *ende* dat sap minct al tegad*er*e *ende* doet zied*e*n op .1. [+]L 172d.
cleine vier. *ende* alst heeft gesoden .1. [+]stuc altoes roerende. so doet*er* i*n* dat op*e*rme*n*t *ende* roer*et* wel tegad*er*e altoes. *ende* lat*et* luttel sied*e*n d*ae*ma. Wa*nt* [+]C 30d.
dat op*e*r*m*e*nt* v*er*lore sine c*ra*cht int zied*e*n. En*de* hier af so maec bollekine alsoet vand*e*n and*re*n es vorseit *ende* droochse wel in die zo*n*ne. dan bestaet dese bollekine alsoet es vorseit. ¶ En*de* of .1. me*n*sce q*ui*te wille siin va*n* sine*n* wanne op thooft *ende* hi n*iet* [+]e*n* wille gedoge*n* dat ghi ne snijt. so legt opte*n* wan .1. line*n* cleet .2.
vout *ende* d*aer*in so snijt .1. gat d*ae*r die wan dore blike. *ende* d*aer*op so legt clit [+]G 46c.
plast*er* dus gemaect. ¶ Ne*m*t zepe *ende* mi*n*ct*er* in op*e*rme*n*t .1. luttel gepulv*er*t *ende* leve*n*de calc .1. deel so dat si versch *ende* n*iet* te dicke. *ende* d*aer*bove*n* so legt .4. vout line*n* cleets *ende* bintene vaste [met eenre scroede G] *ende* v*er*biet he*m* dat h*ier*e n*iet* toe en doet. *ende* dit laet*er* op va*n* nuchte*n*s tot*er* vespertijt. dit sal die huut o*n*twee ete*n. ende* sal siin sw*er*t. *ende* da*n* legt*er* op v*er*sch swine*n* smout of bot*er*e. dit saelt doe*n* vortte*n*. En*de* alst ope*n* es so legt*er* in va*n* uwe*n* pulv*er*e dat ghi vore gemaect hebt. dit so heet me*n* ruptoriu*m*. En*de* legt also u pulv*er* tote dat die mat*er*ie va*n* den wa*n*ne no v*er*teert es. als u vorleert es. datt*er* n*iet* af en blive vande*n* wa*nn*ene van den sacke. En*de* als gi dies sek*er* sijt. so heilt die wonde als u vorleert es van and*re*n wonde*n* int capittel vande*n* wonde*n*. ¶ En*de* waert dat die wa*n* wiese optie moude va*n*

den hoofde *ende* vaste hilde ant[+] bee*n*. so wacht u dattie wa*n* n*iet* en si vaste an
dura mat*er*. alsoet wel mochte gescie*n*. Waerbi ic u segge, waert dat gi*er*e op [+]**B 122d.**
wrocht wa*er*t m*et* snidene w*aert* m*et* ruptoriën. ghi mocht lichtelike dan die*n* me*n*sce dode*n. ende* dat soude[+] *c*ome*n* bi roekeloesheide*n*. Sijt[+] hieraf vorsie*n* dat radic u. wa*n*t h*et* es noot. [+]L 173a.
[+]C 31a.

Cap. 30.

¶ *Van te genesene bulen opt hooft*[3].[+]

[+]G 46d.

Heeft enech me*n*sce ene*n* bult op thooft. of ene v*er*cappe[4] in[+]

[+]†

1) C: stede
2) C: als jou bedarf; G: orberen.
3) C: Van bult ofte cra*m*pe*n* op dat hooft. G: Van bulte opt hovet. L: Va*n* bulte*n* of crampe*n* opt hoeft.
4) C *en* L: cramp.

latine testudo. *ende* dats .1. swere die hem spreit tusscen den vlesce entен bene. dewelke huut brect *ende* wast weder. dwelke gesciet bi dat tfleesch herdre es dant eldre in andren steden es vanden lichaem als u vorleert es int begin van desen boeke int capittel vanden hoofde. dwelke gevalt meest in kindren of in jongen lieden hebbende onder .10.[1] jaer. ¶ Dits die cure te genesene. Ghi selt nemen .1. sceers *ende* sniden die huut dore vanden zwere op *ende* neder van den enen ende toten andren. also lanx alse thaer gaet. *ende* al uut halen dat etter *ende* breken den sac daer detter in leit gegadert [dan doet hute der na C]. En*de* daema so wiecse wel vol. *ende* legter boven .l. plaster van werke[2] *ende* bintse also tote dies ander dages. *ende* daema so heiltse sonder wieken. ¶ Of essi groet *ende* si vele heeft hare gespreidt[3] dat si niet en mach siin gesuvert bi barer groetheiden. so snijtse +cruus wijs *ende* dan doet als u vorleert es. Mer daer gise genesen mogет sonder crucen +G 47a. daer en snijt mer enen snede. Want men es sculdech den mensce te genesene metter minster pinen *ende* metter minster lixemen. En*de* dese zweren siin al vol geuulcereert. +dats quaet vul wey vleesch. dat detter heeft gemaect quaet. dat doet ute metten pulvere van coperrode. *ende* dat ierst gebernt in enen scarf *ende* +C 31b. daema weder +gepulvert. Dit verteert quaet vleesch in den mensce[4]. *ende* sonderlinge in den man. *ende* doet die wonden heilen. En*de* in dwijf so verteret +173b. tfleesch. mer en helpt niet der wonden alst doet in den man. dats om dat dwijf cout es *ende* versch. *ende* dat nes niet die man. en ware dat hi ware te jonc En*de* wacht wel dese wonde dat si niet ondercotech en werde. *ende* dat soude comen bi dat mense soude stoppen met wieken so dat detter+ niet ute en soude mogen comen. *ende* aldus sout hem spreiden *ende* onder- +G 47b.

cotech worden. Mer piint u+ altoes om die wonde te suveme vanden etter*e* *ende* vanden quaden vleesche metten pulvere van coperroot of met soute. En*de* +**B 123a.** geneest die wonde also u vorleert es van andren wonden. En*de* van desen bulten so volget[5] thaer also verre als detter gevortecht was gespreidt. dat sal weder wassen. het en ware dat detter daer te lange in hadde geweist gelaten. *ende* dat ware bi dat detter hadde gevort of verteert die wortelen vanden hare. dan en maecht niet weder wassen. [Explicit J o h a n n e Y p e r m a n n e L.[6]] En*de* hier met si ons gnouch geseit vanden hoofde *ende* van siere siecheit.

[der iiii meesters salve]

Deze salve vysierden die .4. meesters van zalerne. men zal nemen litargurum ende dat zalmen pulveren. ende dan+ zalmen oeck nemen loodasschen ghebrent van lode. ½. once dye salmen wel pulveren ende wyt van spaengen .1. ½. ʒ dat +G 47c ghewreven

1) G: 20
2) C: van den wijtte van den eye
3) C: essi groet wijde ghespreet
4) *fol* L 173 *beschadigd*.
5) C: vallet
6) H i e r e i n d i g t H s . L. *Op fol*. 173 *c/d staan nog eenige voorschriften, gedeeltelijk met een andere hand geschreven*.

in .1. mortier met oliën van rosen ende met aysile te gadere ghewreven ende maect slechte zalve es goet in heeten tyden ende in heten wonden ende soe droegt ende heelt wonden met goeden ettere ende coelt.

Dits meester jan breemblat zalve.

Dits dye zalve dye maecte meester jan breemblat Ende hij zeyt dat hijse gaf tetene alse hij dye wonden verbonden heeft ende gedweghen met wijne ofte met aysine ende danne gheeft hise tetene ende men maecte aldus. Men zal nemen hontsrebbe ende sansucum (*?*) ende smeerwortel ende pimpenelle

+ende dye cruyde zalmen stoten elcs .10. ℔ ende danne zalmen dat zap ute wringen ende men sal dat post weder te vuren doen metter soute boteren voirseit +G 47d
ende danne zalmen dyt zieden eenen langhen tijt met enen soeten viere ende danne salment dair na wringen dore eenen starcken douck ende danne zalmen die cruden +echter warmen ja porst vanden cruden ende dan zalmen nemen dat dair ute ghewronghen was dat zap zalmen doen zieden langhe wyle met zoeten viere +†
ende danne salment vanden viere doen ende men zalt ghieten op coudem borne ende alsoe coelen ende twater alsoe ute droeghen ende bestedent in .1. verloed vat in couder steden.

Van eenre plaesteren die men heet dye gracie godes +Gracia dei.

+G 48a

Een plaester dat men heet dye gracie gods dye so maect men hier ane. Nemet die blade vanden eglentiere dye roede bloemen draget ende duetse in .1. glazijn vat ende ghieter in .1. vierendeel ℔ oliën van olivem ende latet .3. maende staen ter zonnen ende dair na nemt mageden was ende nempt dye croppen van roden rosen van roden eglantiere (*die*) zijn gevallen omtrent zente Jans mysse ende droeghetse ter zonnen ende maecter af subtijl pulver. ende dan nemt .1. vierendeel vander voirscreven wasse ende dye olie vore genoemt ende .2. ȝ. vanden voirseiden pulvere vanden voirseyden croppen ende smeltet alte gadere in eene panne op .1. cranck viere ende alst al gesmelten (*sic*) es doet af ende latet colen ende daer na nempt betenye verbena pimpenelle oft over dye pimpenelle zoe neemt+ roet.....[1] dat men naden latyne noemt.....[2] wel ghedweghen ende vanden watere wel versopen +G 48b
ende gestampt zo zieden in enen nyewen pot met eenen stope wits wijns den starcsten ende den besten die ghij moghe(*t*) vynden den pot vaste ghestopt Ende laet den pot vaste gestopt ende laet den wijn versieden toten derden deele ende danne laet dye ziedinghe staen tote sander daghes dien tijt ende dan heet dien pot wel sonder zieden ende danne wringt die zode uut zuver ende doet ute in een panne over tfier ende alst beghint te zieden zo werpter in alleyskijn stucken .3. ȝ. harst altoes+ roerende tote dat tplaestere al volmaect zij daer na so doetter in

+†

1) *woord onleesbaar*.
2) *woord onleesbaar, misschien:* muse culle. *Dan volgt vermoedelijk* ãn, *waarna een teeken dat doorgehaald is, en nog een onleesbaar teeken*.

voirs*eit* was (*?*) metter oliën gemenghet Ende daer na pulv*er* va*n* mastieke alst genouch

[+]ghezoden es doettet vanden viere ende doett*er* in terebentyne 1 ℔b en*de* altoes roerende tote dat cout es dyt pl*aester* hout altoes in ledere. [+]G 48c.

Dese wercke van desen plaest*er*en

Men zal weet*en* dat dit plaester es goet tallen wonde*n* alsoe wel ten ouden alze ten jonghen ende bove*n* alle dinghen zo es zij vagende en*de* zuv*er*ende ende oeck vleesch te doene wasse(*n*) Ja ende meer heelen in eenre weken dan alle and*er*e medicine*n* in eenre maent Ja ende sij en laet gheen quaet vleesch in wonden wassen ende zij is goet den zenuwen dye ontcro*m*pen sijn oft ghesneden zijn in wonden in sweeren ende zij trect alle mani*er*e van scutte Ja op d*at* weder keren mach ten gate dart inne gescote*n*

[+]was Ende zij es oeck goet op steden van gevenijnden beten en zij trecken tfenijn ute Ende zij rijpt zeere alle alle manyeren van zwe*er*en en*de* heelt zonder wyeken. [+]G 43d.
Ende zij es oec goet tegen canck*er* en*de* fistele en*de* mormale*n* en*de* alle mani*er*en van quaden ze*er*en ende zweren en*de* sij es alte goet op swe*er*en ende cli*er*en die wassen in den hals want zij scoertse en*de* heeltse ende zij es goet op dye swe*er*en die wast andye lev*er*e ende ane dye mylte en*de* onde*r* dye rebben Ja op dat mense int dierste dair op plaesters (*l. plaestert*) bedij zij trecke*n* but*en* int vleesch en*de* scoertse e*nde* heelse ende dat so orcont een dye meester was dat hyse lede op een hovet dat op gheblasen was en*de* dye zieke genas Sy es goet op spene*n* en*de* alse dye meeste*r*s dye warheyt willen beliën soe es zij meer orberlec danne eene[+] mensche mach begripe*n* want zij es ongebrechlec ende hare w*er*cken sijn ghewarich vande*n* name*n* dat mense heet gracia dey en*de* der heylicheden. [+]G 49a.
(*Volgt een opsomming van de medicinale gewichten en de daarvoor gebruikelijke teekens. Tevens een grove schets van een weegschaal*) G]

[Tweede boec. Van den ogen.]

Hier begint die tafle vanden[+] and*re*n boeke *ende* sprect vande*n* oge*n ende* heeft in .25. capitele*n* [+]**B 123a**

1. Ierst hoe die oge*n* geformertsiin
2. van o*n*gemake*n* i*n* die oge*n ende* hoe datsi come*n*
3. vander mi*n*ste*r* optalme*n* va*n* driën
4. vand*er* and*er* optalme*n* die ste*r*ke*r*e es
5. vand*er* meeste*r* optal. *ende* va*n* misselike*n* ziecheiden die va*n* optalme*n* come*n*
6. va*n* puuste*n* i*n* doge*n ende* wat dat ungula heet
7. va*n* ere smette*n* dat pannus heet
8. va*n* hoe vele ma*nier*en va*n* tekenen siin va*n* dese*n* smette*n*
9. vand*er* ierste*r* die v*er*baert als .1. zant.
10. vand*er* and*er*e die v*er*baert als .1. vischscelle
11. vand*er* derd*er* die v*er*baert als .1. vlocke snees
12. vand*er* vierd*er* smette*n* die al doge bedect
13. van doeke*n* of va*n* nagelen
14. Eene and*er* ma*n*iere va*n* doeke*n* of na. die bruu*n* sijn

15. va*n* poe*n*tkine*n* die ond*er*wil*en* gevalle*n* i*n* ogen
16. va*n* scorftheit *ende* rooth*eit ende* va*n* joocte*n* i*n* doge*n*
17. van seebel in die oge*n*

18. van tranen*de*n oge*n* of lopende*n*
19. van leepe*n* oge*n* of tervende*n* die lede*n*
20. va*n* blauwe*n* oge*n* gevalle*n* of gewe*r*pe*n* (*sic*) etc.
21. van .4. karacte*n* die me*n* mach genese*n*
22. va*n* 3. karacte*n* die me*n* ni*et* e*n* mach gen*e*sen
23. va*n* wonden i*n* die ogen
24. van fistelen ond*er* die ogen
25. va*n* noli me ta*n*g*er*e int anscij*n* of an de lippe*n*[1)]

[+]**H**ier begint die and*er* p*er*tie va*n* de*n* boeke int welke me*n* sal lere*n* vande*n* oge*n* *ende* va*n* hare*n* ziecheide*n* te cureerne*n* (*l. cureerne*) also alse meest*er* j a n y p *e r* m a *n* raet[2)]. Nu v*er*staet vande*n* oge*n* hoe dat si gewrocht siin. Die oge es gemaect [+]G 49b

bina als een pijnappel. achter[+] scarp *ende* vore*n* .1. luttel blonc *ende* slecht *ende* i*n* die middewe*r*t rond o*m*me te bat to*n*tfane sine geeste*n*. en*de* ane dechte*r*ste ende ene zenuwe die hol es entie gaet in die h*er*ssene*n*. dore dwelke die ziende geeste*n* gae*n*. *ende* alsi bestopt es va*n* humore*n* so es die m*en*sce blint m*et* sconen oge*n*. Int hole vande*n* oge*n* es .1. claer wate*r*kiin puur datme*n* hu*m*ore*n* heet va*n*[+] elke*n* bele*m*mertheide*n*. dwelke o*n*tfange*t* die lucht va*n* bute*n* dore .3. hude die siin z*er*e claer. Dierste heet uvea die naest es de*n* wate*r*kine. dande*r*e heet cristaline. die ute*r*ste heet cornea. Die inreste es gelijc ene*n* peulekine daer tstee*n*kiin va*n* .1. rosinen in es gewimpelt. dats i*n* latine uva passa. [+]**B 123b** [+]†

1) 1. [+]Hier beghint dye bouck van den oghen Ende ten yerste*n* wat dat doghe es ende dye sceppenesse hoe dat zij gemaect es ende van wat naturen dat zij es. hoe vele siecheden dat come*n* indie oghen en*de* hoe dat optalm*en* toe coeme*n* vande*n* welke*n* toe come*n* zijn drie manieren
2 vander ander optalme*n*
3 vanden derder optalmen
4 van dat in latine heet pa*n*nys op doghen
5 van puustkine en*de* wit(*?*)kine
7 [+]vander yerste*r* smitten
8 vander ander smetten
9 vander derden smetten dye comt van melancoliën
10 vanden poyntkinen
11 vanden rooden oghen
12 vanden scorfden oghen
13 van datme*n* heet zebel
14 vande*n* lopende oghen oft t*ra*ne*n*
15 van oghe*n* die gelope*n* sijn oft terve*n*
16 vanden blauwen oghen.
17 van .4. tracten dieme*n* genese*n* mach
18 vanden .4. dieme*n* n*iet* genese*n* mach
19 vande*n* wonde*n* in doghen.
20 vande*n* fistele in dye stertte

vande oghen en*de* welke hem verbaert onder tyden int dae*n*zichte onder tiden bynne*n* de*n* belokene*n* vande*n* oghen ende wat hier af ghesciet es vroede meesters
Hier beghint dye bouc van den oghen
Nu zalme*n* verstaen hoe (*dat*) oghe ghescapen es.

2) *Het boek* 'van den ogen' *ontbreekt in* C *en* L.

+die middelste es geheten cerstael[1] om datsi gelikɛt den cristale. die uterste es geheten horen om dat si es claer *ende* gelijc den hoorne dat si gelei.. ent(?) als 1. horen *ende* bugɛt dies gelike. Dese siin liggende deen an dandere dore dewelke die lucht gaet int vorseide waterkiin. *ende* daema ontfangɛt dat lucht die zenewen die intscarpe vanden ogen hout vaste an elke huut die es vanden zenewen die ten ende siin van den oge diere heet ene sclirotica die comt van dura mater. *ende* dandere heet secondina entie comt van pia mater. ¶ Dese .2. huden beluken de substancie vanden ogen. bi hem leiden[2] die ene van binnen den vorseiden waterkine ende dandere van buten tfleesch. dwelke heet dwitte vanden ogen daer inne +lopen arteriën. adren die voetsel bringen den ogen. Ende daer es ene andre huut dat dnetkiin heet dat comt *ende* wast van pia mater. ende dwitte van den ogen dats al v(*l*)eeschachtech binnen dat besloten heeft dwaterkiin bi hem. Mer daer siin tusscen .2. meer huden dan ene als u hierna geseit wert. die welke huden ontdoen *ende* luken het ontdoet alst ontfaen heeft.....[3] die vorseide holle zenuwen sijn van hem .3. gemaect bi naturen als u vorleert es van dura mater *ende* van pia mater *ende* vanden netkine die siin gebinde vanden herssenen die welke versceeden die substancie van den herssenen. Waerbi dat men ziet menechwerf dat .1. mensce es ziec int vorhooft *ende* eldre niet. dat doet dnetkijn dat doreloopt

die herssenen. Ende verstaet wel+ dat en es niet dura mater no pia mater. Ende aldus siet men dicken dat .1. mensce ziec es in dene stede+ vanden hoofde *ende* in dandere niet. Ende tusscen den humoren dat te voren es geheten waterkijn enten vleesce es .1. rinc. die rinc tusscen vlesche enter ziene daer die heet de huut daer des menscen varwe in leit. onderwilen grau. onderwilen scier onderwilen bruun. *ende* mengertieren. entie heet glas. Dese stede bescermɛt dbloet dat niet ten vleescen steden en mach lopen no ter ziene bi naturen. Mer bi andren ongevalle alse bi slagen of dies gelike. of bi vervulten van naturen de welke bi reumen nature daer sendɛt *ende* dan comen daer af sware ziecheiden. ¶ In den rinc es noch .1. ander huut die heet aranea in latine. in dietsch coppengespin. *ende* dats dunne *ende* subtijl. *ende* dits vast ant netkiin dat in die ziene es. dat wel starc es hoe subtijl dat es. *ende* heeft die oge al omme bewimpelt sonder vore die zie. Nature heeft gemaect ene+ sonderlinge huut die dect *ende* bint al die oge sonder allene vore die zie. *ende* dats die uterste huut *ende* heet coniunctiva. dat alle dandere te gadere hout gevoecht. deckende dese die ziene. so werde+ den oge appel[4] dat es dat brune dat ront es datter geen licht in soude mogen comen. Mer si es an die .3. vast die siin

+G 50a

+G 50b

+B 123c

+G 50c

+G 50d

+†

1) G: cristaline
2) I: *lieden*. G: bij hem zelven
3) *In B een hiaat van ongeveer een regel. In G is* 'laet gaen' *ingevuld, aldus*: alse het ontfaen heeft laet gaen. die vorseyde holle zenuwe zijn....
4) appel *in margine, met een andere hand geschreven*.

vore dwat*er*kiin. dewelke alle .3. sere claer *ende* suver siin bi nat*ur*en. Die zenewe die es ant recht*er* ende vande*n* rechte*n* oge *ende* vande*n* luchte*r*e die en siin n*iet* vande*n* zenewe*n* die behore*n* te*n* gemeine*n* lichame. wa*n*t si wasse*n* ute*n* he*r*ssene*n* va*n* vore*n* m*et* .2. andre*n* zenewen die gaen te*n* nese o*m*me to*n*tfane die roke. si siin gescepe*n* te*n* ende alse .2. wortekine va*n* vrouwe*n* borste*n*. M*er* die te*n* oge*n* +behore*n* die helsen ma*n*lijc andre*n* i*n* die he*r*ssenen en*de* dbee*n*[1]. *ende* dat heeft nat*ur*e gedae*n* o*m* ee*n* nuttelijc p*ro*fijt de*n* gemeine*n* c*re*aturen. Wa*n*t als me*n* +G 51a.
n*iet* e*n* mach zie*n* met .1. oge *ende* me*n* ziet m*et*te*n* and*er*e. so sent nat*ur*e te die*n* ha*er* beid*er* w*er*c also aristotilis seit. datme*n* v*er*liest i*n* .1. oge of in .1. and*er* led. dat dobbeleert int dand*er*e. En*de* me*n* maecht zie*n* alse i*n* ene oge es limpinositas. dat in vlae*m*sche heet drope. dat stect die reume ute*n* he*r*ssene*n* te*n* oge*n* ond*er*wile*n* te*n* ene*n* ond*er*wile*n* te*n* beide*n* oge*n*. M*er* stect sijt ten
+ene*n*. me*n* ziet dat ond*er*wile*n* co*m*t te*n* andre*n* emm*er*. *ende* dats +o*m* dat die
zenewe*n* hebben ma*n*lijc andre*n* gehelst. als gi gehort hebt ¶ Voort v*er*staet die +**B 123d.**
dog*et* vand*er* helsinge*n*. Alse .1. oge es belemm*er*t dat and*er* o*n*tfang*et* harer +G 51b.
beid*er* geeste*n* o*m* te st*er*ker te sine in haer w*er*c. *ende* dats sond*er* dand*er*e te quetsene. *Ende* als .1. ma*n* luuct siin .1. oge. so o*n*tfaet die opene harer beid*er* geeste*n* sond*er* dand*er*e te quetsene. Noch .1. and*er* so es die helsinge. Alse .1. m*en*sce ziet m*et* beide*n* oge*n* .1. di*n*c. so ziet hi dat nes maer .1. di*n*c. En*de* v*er*stect hi m*et* sine*n* ving*er*e dee*n* oge. so du*n*ckt*er* he*m* .2. of meer. dats o*m* dat hi dan luuct .1. luttel te ziene optie zenewe va*n* de*n* oge[2]. *ende* da*n* moge*n* n*iet* die geeste*n* hebbe*n* hare*n* nat*ur*like*n* ganc. Dits gesproke*n* vande*n* oge*n* bi nat*ur*en daer die oge gesont es

Cap. 2.

¶ *Nu suldi v(er)stae(n) va(n) o(n)gemake(n)+ in die oge(n) en(de) hoe dat si comen*[3]. +G 51c.

Vele ziecheide*n* come*n* i*n* die ogen bi nat*ur*en. *ende* bi v*er*vulte*n*[4] va*n* hu*m*ore*n* entie come*n* ond*er*wilen va*n* buten *ende* ond*er*wile*n* va*n* binne*n*. Va*n* bute*n* alse va*n* hitte*n* vand*er* lucht. *ende* va*n* coud*er* lucht. van zande. van rooke. va*n* winde *ende* desgelike. Van binne*n* alse va*n* q*ua*der co*m*plexië*n* va*n* hu*m*ore*n*. va*n* bute*n* te slane. of te wa*n*delne m*et*te*n* gene*n* die zeer oge*n* hebbe*n* dat .1. smettende ziech*eit* es. ¶ Het siin vele ziecheide*n* i*n* die oge*n* *ende* o*m*trent die ogen alse optalme*n*. puustkine. smetkine. rode plexkine. witkine. joocte. scorfth*eit*. sebel. nagle. tr*a*ninge va*n* oge*n*. cataracte*n*. sicoe*n*. hespinge vande*n* oge*n*lede*n*. wanki*n*ge.+ brauwe*n* te wassene inw*er*t dewelke altoes prekele*n*. fistele*n* i*n* die sterte vanden oge*n*. ¶ En*de* noch +G 51d.

1) G: onder tbeen aldus: *schets*.
2) G: *o*mme dat hi luucht .1. luttel die zie ofte die zemrwe vander oghe
3) G: Nu zelen wij spreken van zeeren oghen oft van mysseliken ziecheden die come*n* indie oghe onder tyden. Vele ziecheden comen uten oghen. *Ontbreekt in C en L*.
4) G: verwyntheden.

siin and*er*e ziecheide*n* ond*er*tiden. alse gebrec va*n* ziene *ende* menege andre die n*iet* e*n* moge*n* siin genese*n* bide*r* hulpen vande*n* surgijn. [maer meeste*r*s van medicine*n* moghen daer raet toe geve*n* G]. Bide*n* welke*n* ic u .1. luttel sal geve*n* vande*n* gene*n* die me*n* genesen mach of geve*n* .1. luttel remedië*n. ende* sal u ierst leere*n* vand*er* optalme*n*. dat siin swerin*g*e*n* i*n* doge*n*. vande*n* welken siin .3. ma*n*iere*n*. die minste. die starke. en*de* die ald*er*starcste of die meeste.

Cap. 3.
¶ *Vand*(*er*) *mi*(*n*)*st*(*er*) *optalme*(*n*) *entie c*(*ur*)*e d*(*er*) *iege*(*n*)[1].

Die [lichte oft dye G] mi*n*ste optalme dat es alse die oge es root [en*de* hitte hebbende G] *ende* heeft .1. luttel

[+]steecten [dair in G] *ende* en gene [+]swillinge[2] en si z*er*e cleine. entie co*m*t va*n* bute*n*. alse va*n* warme*n* winde of va*n* coude*n*. of va*n* roke of van zande. of va*n* [+]**B 124a.**
wakene of va*n* pine*n*. en*de* die c*ur*e es licht. ¶ Of die sake si alsulc als ic geseit [+]G 52a.
hebbe dat mogedi ke*n*nen bid*er* hitte*n*. rootheide*n*. sme*r*te. Dese mogedi genese*n* m*e*tte*n* witte va*n* de*n* eye cort geslage*n* allene *ende* gescuu*m*t. Dat clare dropp*et* i*n* die oge*n*. [aldus met eene*n* lepelkine ofte met ene*n* inst*ru*mente dair toe gemaect aldus gescapen: *schets*, G] entie zieke sal ligge*n* ov*er* sinen rugge m*e*tte*n* ansichte opw*er*t. Dits ene goede colirie *ende* z*er*e geprijst. wa*n*t si es sond*er* vrese *ende* si blijft lange i*n* die ogen. *ende* si v*er*coelt *ende* suv*er*t[+] *ende* bene*m*t die swerin*g*e
vande*n* oge*n. ende* dit doet sine limechede [ende dair o*m*me blivet langhe int [+]G 52b.
doghe G] ¶ En*de* of die optalme co*m*t va*n* v*er*coutheiden. so salme*n* .1. luttel suvers wiins geve*n* te drinkene. *ende* stove*n* i*n* wate*r*e d*aer* roseblad*er*e i*n* gesode*n* siin *ende* camamille *ende* venigriec. En*de* en hulpt he*m* dit n*iet* so doetse bloet late*n* t*er* hooftadre*n. ende* ydeltse va*n* hare*n* humore*n* die dat doen. En*de* w*er*pt i*n* die ogen witte colirie. dewelke u w*er*t geleert make*n* hier acht*er* in de specie vand*er* optalmen hier na.

Cap. 4.
¶ *Vand*(*er*) *and*(*er*) *optalme*(*n*) *die starker es*[3].

Starke optalme*n* siin z*er*e root. dwitte entie zie. entie adre*n* va*n* de*n* witte*n* al vol bloets. die st*er*te vande*n* oge*n* die trane*n ende* hebbe*n* g*ro*te swerin*g*e*n ende* g*ro*te steecte*n. ende* doe*n* die oge lede*n*[+] [te gadere G] cleve*n. ende* ond*er*wile*n* hebben [dese liede G] cleine witte plexkine [indye ziene G]. In die g*ro*te so en blict[4] [+]G 52c.
ond*er*tide*n* n*iet* die ziene sine es al v*er*dect[5] m*e*tte*n* [roetheden oft G] rode*n* humore*n*. *ende* hebbe*n* die oge*n* lede*n* v*er*terft. *ende* st*er*ke sweringe. *ende* dese siin meest m*et* puuste*n* en*de* g*ro*et blickende. vande*n* [welken G] es al eens die c*ur*e va*n* alle*n* optalme*n*. ¶ En*de* dits

1) G: Die clene optalme. *Ontbreekt in* C *en* L.
2) G: zweeringhe
3) G: Dander die sterkere es. *Ontbreekt in* C *en* L.
4) G: ende dye grote optalme sine bluscht
5) G: albedect

dierste cure dat men weren sal die sweringe alse u hierna wert geleert. Die sweringe .1. deel gesmiedt doeten bloet laten ter hooft adren in den arm in die selve zide alst es in .1. oge allene. Mer alst es in beiden ogen so nemt te meer bloets. es hi ionc. Mer es hi out te min. ¶ Ende es hi jonc doeten venteusen tusschen [+]den scoudren. *ende* dat alse de materie es van bloede. dat gi moget kennen bi der groter rootheiden. ¶ Ende es die materie van coleren so kentse bider groter sweringen *ende* bider cleinre swillingen *ende* bider geluheit [+G 52d.]

[+]van den ogen. *ende* bider luttel peidingen[1)] van den ogen. *ende* doeten mer .1. luttel bloets laten want .1. luttel bloet latens [in coleren G] hulpt wel. Ende purgeertene daema met geluwer mirabolanen. En of die materie es van coleren geminct met .1. deel gorsemer materiën dat dicken gevalt. so nes geen medicine eist .1. deel veroudert so goet. alse rasis pillen. die men heet cocias rasis. ¶ Dit es dierste dat men sculdech es te doene in die ogen jegen grote sweringe. Nemt enen doder van .1. eye. *ende* also vele oliën van rosen. *ende* also vele vanden sape van verbena. *ende* ene ϑ van soffrane. [+]*ende* .1. ϑ opiën *ende* hieraf maect .1. plaester altegader geminct. *ende* legget optie oge ierst .1. linen cleet *ende* daema tplaester daer op. Ende binnen in doge so doet witte colirie getempert met wijfs melke die .1. meyskiin zoget. dits .1. witte colirie dat galienus hiet die grote hulpe. want om wien dat gemaect was hi wasser bi genesen ter ierster werven in te doene sonder meer toe te doene. *ende* men maecse aldus ¶ Nemt cerusa .3. ϑ. dats wit van spaengiën. dat pulvert wel cleine *ende* sichtet dore .1. teems *ende* dan wrivet met sconen watere op enen steen. die suver es. als een scrivein wrivet sinen varwe. *ende* latet daer op liggen. 10. dage wel gedect datter geen zant in mach vallen no onsuverheit. daema so nemt gomme van arabiën. 2. ϑ. *ende* .½. *ende* laetse liggen in sconen watere tote si al gesmolten si. *ende* gietse optie vorseide ceruse *ende* minctse wel.[+] *ende* alsi es als deech wel geminct so doeter in tpulver van desen dingen also cleine gepulvert als men mach. Nemt amidus .3. ϑ. sarcocolle. apie. soffraen elcs tfierendeel van ere .ϑ. dit minget al te gadre *ende* maecter af cleine pillekine [alsoe cleene G] alse erweten. dese droget wel suverlike *ende* bestaetse. Ende als giere met werken wilt. dan doet ene smelten in wijfs melc die .1. meyskiin zoget luttel dicke getempert als most. *ende* doetse den zieken in dogen. Ende doet daarna als u vorleert es metten plaestren liggende daer op vemuwende. 2. werf sdages tote die oge genesen es. dit leerde mester l a n c f r a n c v a n m e y l a n e n. ¶ Mer meester b e v e n o u d leert dit. *ende* ic hebber mede gewracht *ende* waer vonden. Ende hi wijst [+B 124b.] [+G 53a.] [+G 53b.]

dat men make. 1. cleine pulver[+] van sarcocollen. *ende* dat wel cleine[+] gesicht dore .1. hooftcleet .2. vout of .3. of dore .1. sindael ende hier af doet in doge diere ziec es .3. werf des dages. entie zieke ligge opwert [+B 124c.] [+G 53c.]

1) G: poedinghen

m*ett*e*n* ansichte tote dat pulv*er* wel gesmolte*n* es. En*de* legt optie oge .1. plaest*er* va*n* stoppe*n* genet i*n* coude*n* borne. dat bene*m*t die sweringe *ende* doet de*n* zieke*n* ruste*n*. Dit pulv*er* heet godbenediënde. dit visierde bevenoud sond*er* bloet late*n*. *ende* sond*er* de*n* zieke*n* te purgeerne m*et* medicine*n*. ¶ Dyeta. des zieke*n* spise sal siin wellinge. amandele*n* melc. moruwe eyere*n*. gebrade*n* appelen. rosiin. En*de* wachte*n* va*n* rentvlesce[1] *ende* van alle*n* herde*n* vlesce dat node v*er*teert. en*de* van alre scarp*er* spise*n*. alse pep*er*. looc. silte mostaert. +En*de* en drinke e*n* gene*n* wijn hi en si z*er*e gebornt. *ende* wachte*n* va*n* meede *ende* va*n* gecruudde*n* biere *ende* va*n* clareyte. En*de* alsi siin opte*n* wech va*n* genésene: so geeft he*m* tetene w*e*rmoes va*n* bornagië*n* *ende* va*n* beetcoole*n* *ende* va*n* p*er*sine. *ende* gesoden kiekine. *ende* wederijn vleesch *ende* swinen voete*n* wel gesode*n* visch gesode*n* plaetkine. to*n*ge*n* baerskine. snoeke*n*. blieken. *ende* des gelike cleine visscen wel gescelt. En*de* wachte*n* va*n* stupene *ende* va*n* liggene ov*er* die oge. *ende* ligge m*et* ene*n* hoge*n* hooftende. *ende* ruste so hi meest mach *ende* houden int donk*er*e. *ende* e*n* sie n*iet* iege*n* dlicht. +G 53d.

Cap. 5.
¶ *Vand*(*er*) *starxst*(*er*) *optalme*(*n*) *of va*(*n*) *misselike*(*n*) *ziecheiden die va*(*n*) *optalme*(*n*) *comen*[2].

Noch segge*n* some auctore*n* va*n* vele q*ua*der ziecheide*n* in die oge*n* die va*n* de*n* optalme*n* porre*n*de siin. alse diegene die q*ua*like genese*n*+ siin. *ende* dat comt bi de*n* dulle*n* meeste*r*s die altoes doe*n* d*er* zeerheide*n* meer zeerheide*n*. bi dat si he*m* onde*r*winde*n* vande*n* oge*n* *ende* sine wete*n* n*iet* wat si doe*n*. *ende* da*er* bi so co*m*t die*n* oge*n* toe dat si w*er*de*n* al wit. *ende* heffen ute*n* oge putte*n* *ende* ute*n* ogelede*n* so dat die zie n*iet* e*n* siet. Waer bi dat ic segge datt*er* gee*n* bate an e*n* es. wa*n*t sine zie*n* n*iet*. no e*n* sulle*n* ne*m*m*e*rmeer zie*n* moge*n*. En*de* oec siin sulke die he*m* so q*ua*like wachte*n* va*n* etene *ende* va*n* dri*n*kene. so dat bi di*er*e redene*n* bliven die oge*n* ewelike lopende. w*aer*bi dat d*us* gedane come*n* tote uw*er* cure*n*. so p*ur*geert he*m* thooft +G 54a.

met des*er* medicine*n*. ¶ Ne*m*t+ polipodiu*m* esula. mirabolani. elx .1. 3. mastic. cubebe*n*. soffrae*n*. spica nardi. neute va*n* inde. canele elx .1. 3. *ende* m*et* melke va*n* sicamore so maect*er* af pillen. *ende*+ geeft*er* af de*n* zieken jege*n* dat hi gedoge*n* mach. dats te v*er*stane nadat hi c*ra*cht heeft. En*de* geve*t* smorgens *ende* savons. dyaolibanu*m*. dwelke staet int .3. capittel vande*n* cataracte*n*. En*de* doet i*n* doge pulv*er* va*n* nabete*n*. dwelke u w*er*t geleert wat es. En*de* vande*n* pulvere alexandriin. dat u oec w*er*t gewijst wat es. En*de* doet i*n* doge tote dat si genese*n* es. En*de* hout wel die dyëte*n* alst u vorleert es. [dats watme*n* ete*n* ende drincke*n* zal altoes G]. +**B 124d.** +G 54b.

1) G: coyen vleesche
2) G: Noch van vele quader ziecheden. *Ontbreekt in C en L.*

Cap. 6.
¶ *Van puste(n) i(n) doge(n) e(nde) wit dat ungula heet in latine*[1].

Dicwile gevalt dat die swerin*ge*n van optalme*n* n*iet* e*n* geliggen[2]. dat co*m*t bi dat i*n* die oge*n* siin puuste*n* entie siin da*er* in gewasse*n*. Eer ghi enech va*n* dese*n* remediën in doet. dats eer dat si tot u +q*ua*men[3]. eist also. so doet dit make*n* ene colirie va*n* wieroke ald*us*. ¶ Nemt wit wierooc wel suv*er* .10. pe*n*ni*n*c wegens. antiuraom. +G 54c.
sarcocolle elx tgewichte va*n* .5. pe*n*ni*n*ge*n*. dit minct m*et* musillaginen van venigrieke *ende* maect*er* af pille*n* entie drog*et ende* besteedse i*n* drog*er* stede*n*. En*de* als gi*er*e m*et* w*er*ke*n* wilt. so ne*m*t .1. pille *ende* te*m*p*er*tse m*et* mussillagine*n* va*n* ve*n*igrieke. *ende* maect .1. lanc wiexkijn va*n* catoene *ende* mak*et* d*aer* m*et* dore[4] nat. *ende* dat bind*et* optie oge. *ende* dat v*e*maect .3. w*er*f ond*er* dach *ende* nacht *ende* dat doet so lange dat die plaest*re*n w*er*de*n* be-ettert. entie swerin*ge* si welna te nieute. *ende* d*ae*ma so legt*er* i*n* dese colirie die maect me*n* d*us*. ¶ Ne*m*t gebernt lood te p*u*lv*er*e. antimonie. +tuchie gedwege*n*. gebernt cop*er*. go*m*me va*n* arabië*n*. dragant. elcs .8. pe*n*ni*n*c wege*n*s. apii. ene*n* helli*n*c wege*n*s. va*n* alle +G 54d.
dese*n* make wel cleine pulver *ende* maect*er* af pillen m*et* rege*n* wat*er*e. of m*et* lood wat*er*e dat suv*er* es. of m*et* rose watre dese besteedt droge[5]. En*de* als gi*er*e m*et* w*er*ke*n* wilt so te*m*p*er*t ene va*n* dese*n* pille*n* m*et*te*n* vorseide*n* wat*er*e[6]. *ende* d*ae*rin so net .1. plast*er* va*n* catoene *ende* legg*et* optie oge. Wa*n*t dese colirie heilt *ende* doet [hert G] tfleesch wasse*n*. En*de* w*er*t dat acht*er* tgenese*n* bleve enech witte. so legt*er* in dit. dat i*n* latine heet+ macula.

M*er* sulke segge*n* smette allene.+ dat siin witte poe*n*tkine[7] in die zie. entie +†
come*n* meest va*n* oude*n* optalme*n* te*n* welke*n* es goet witte colirie. ja die vorseide. +**B. 125a.**
En*de* so es oec dese colirie renes dewelke gi+ maect ald*us*. ¶ Ne*m*t epatic. aloës.
soffrae*n* elx tgewichte va*n* .8. pe*n*ninge*n*. gebernt cop*er*. gedwege*n*. go*m*me va*n* +G 55a.
arabië*n*. opii[8]. elx tgewicht va*n* .16. pe*n*ni*n*ge*n*. mirre va*n* .12. pe*n*ni*n*gen. wierooc va*n* .8. pe*n*ni*n*ge*n*. dit stampt al wel te gad*er*e *ende* maect*er* af cleine pulv*er ende* mi*n*g*et* m*et* zoete*n* wine. *ende* maect*er* af ene colirie. dese siin goet beide te gad*er*e geminct o*m*me nuwe*n* smette*n* mede af te doene.

Cap. 7.
¶ *Vand(er) smette(n) die pa(n)n(us) heet en(de) benemt al die lucht*[9] *vande(n) ogen*[10].

Ene and*er* smette comt ond*er*tide*n* op die oge*n* diem*e*n i*n* latine heet pa*n*n*us* in dietsche cleet. Dese

1) G: Van puystkine die wassen en doghen van opta(*l*)men. *Ontbreekt in C en L*.
2) G: gheliket
3) G: eer dat ghire toe quaemt
4) G: doghe
5) G: dese droegt ende danne besteetse
6) G: den vorseiden pillen metten watere
7) G: puystkine
8) G: apie
9) *I: licht*.
10) G: Dat me*n* heet pannis in latijn. *Ontbreekt in C en L*.

v*er*dect die zie in die oge so dat [+]me*n* n*iet* wel zie*n* en mach *ende* ond*er*wile*n* e*n* ziet hi niet. W*aer*bi h*et* co*m*t dat sal ic u segge*n* .1. deel i*n* dit capittel. Talder ierst [+]G 55b.
es bi q*ua*like te wachtene die oge*n*. dand*er* bi vele swer*in*ge*n* come*n*de i*n* thooft.
bi welke*n* come*n* emig*ra*me*n*[1] entie daelt in de*n* slaep vande*n* hoofde. *ende* i*n* die
ogebrauwe*n*. *ende* doet die adre*n* entie arterië*n* vande*n* slape slae*n* *ende* swere*n*[2].
biden welke*n* die oge*n* v*er*storberen[3]. bide*n* welken dat die smette*n* wasse*n* *ende*
v*er*blike*n* he*m* menege*r*tiere*n*.

Cap. 8.
¶ *Hoe vele ma(n)iere(n) va(n) dese(n) smette(n) e(nde) tekene(n)*[4].

Dierste smette die v*er*baert hare als .1. clein ront sandekiin optie zie. en*de* dat doet
v*er*vulte va*n* bloede dat loopt te*n* oge*n* m*et* sweringe*n* gemi*n*ct. Dandre v*er*licht[5]
hare optie zie alse .1. scelle [+]va*n* ene*n* vissche. die derde v*er*blict hare an deen zide
vande*n* oge alst ware ene vlocke snees v*er*dri*n*kende int wat*er*. Die vierde es [+]G 55c.
alse he*m* al die oge ver*b*lijct wit. so dat me*n* n*iet* en mach gesie*n* vand*er* zie.
dwelke es sw*er*t bi nat*ur*en. Nu wetti hoe die smette*n* come*n* i*n* die oge*n*. *ende* i*n*
hoe menege*r* ma*n*iere*n* die zie si besmet es geseit in g*ro*ete*n*. Nu willic spreke*n*
bescedenlike va*n* elke*n* sond*er*linge.

Cap. 9.
¶ *Vand(er) ierst(er) smette(n) die ha(re) v(er)baert alse* .1. *cleine sandekij(n)*[6].

Dierste smette die ha*er* v*er*baert alse .1. cleine sandekijn. die e*n* geneest
n*iet* m*et* medicine*n* die t*er* came*r*en[+] doe*n* gae*n* no m*et* pulv*er*e. no m*et* colirië*n*
[no met syrope G]. no m*et* latuarië*n* no m*et* brande*n*. wa*n*t dit soude he*m* al dere*n*. [+]**B 125b.**
m*er* doet he*m* dese cure. ¶ Nemt .40. wel moruwe croppe*n* va*n* brame*n* *ende*
sta*m*pse al te sticke*n* wel cleine. *ende* .2. ℔b. goets wits wijns.[+] *ende* doet dese .2.
tegad*er*e i*n* ene*n* n u w e *n* pot. *ende* m*et* he*m* leiden (*d.i. lieden*) ene h a n t v o l [+]G 55d.
r u t e bladre*n*. *ende* alabaust*er* .½. ℔b. dats .1. stee*n* *ende* venkel saet .½. ℥.
ende olie va*n* rose*n* .½. ℔b., datme*n* stampe*n* mach dat salme*n* sta*m*pen te gad*er*e
ende zieden*t* i*n* wine alsoet vorseit es i*n* ene*n* nuwe*n* pot op .1. cra*n*c vier tote die
wiin bi na v*er*soden si. *ende* da*n* hebt camomille droge of groene .4. ℥ *ende* d*ae*ma
alst welna v*er*soden es. so doet*er* in camomil bloeme*n* wel gestampt. *ende* nuwe
was. .1. ℥. en*de* alst wel gemi*n*ct es *ende* .1. luttel gecoelt so doet*er* in dwitte va*n*
.6. eyere*n*. *ende* dit mi*ng*e*t* wel tegad*er*e. *ende* d*ae*ma so ziet dore een suv*er* line*n*
cleet. dat daer ute co*m*t dats precieuse zalve. En*de* hier m*et* so suv*er*t[7] he*m* tforhooft
ente*n* slaep tote*n* wintbrauwe*n* al o*m*me. sond*er*[+]

[+]G 56a.

1) G: epig*ra*me*n*
2) G: zwellen
3) G: versterb*er*en
4) G: Vander ierster smette*n* die haer verbaert. *Ontbreekt in C en L.*
5) G: verblycht
6) G: Dierste smette die cuere daer af. *Ontbreekt in C en L.*
7) G: smeert

meer toe te doene. si sal genesen. ¶ Dese ierste specie of zalve heeft vele c*ra*chte*n*. wa*n*t si geneest wo*n*de*n* suvere*n*de *ende* heilende dapp*er*like. *ende* v*er*drijft die sweringe. En*de* hadde enech m*en*sche de*n* tantswe*r*e. of int tantvleesch zeerheit smeert hi*er*e he*m* m*et*. h*et* gesmiedt vorvoets. En*de* hadde .1. vrouwe torcioe*n ende* swerin*g*e in die moed*er*. *ende* me*n*se hare gave tetene alse ene latuarie. si ware vorvoets delivereert. En*de* alse enech m*en*sce heeft de*n* rede[1]. sm*er*t he*m* die mage entie hande*n ende* die voete*n* entie lendene*n*. vorvoets valt sine ziecheide. En*de* si es goet iege*n* alle ziecheit vande*n* [+]hooftswe*r*e daer m*et* gesme*r*t dat vorhooft tote*n* wintbrauwe*n* ente*n* slaep so sacht die swere. [+]G 56b.

Cap. 10.

¶ *Vand*(*er*) *and*(*er*) *smetten die hare v*(*er*)*baert alse* .1. *vischscelle*[2].

Dits die leringe vand*er* smette*n* die hare v*er*baert alse .1. scelle va*n* ene*n* vissche. En*de* we*r*t si n*iet* genese*n* m*et* des*er* curen die ic u nu wise*n* sal hierna so en we*r*t si n*iet* genese*n* m*et* gee*n*re cure*n*. dats o*m* dat die smette es v*er*hardt *ende* v*er*vleescht optie zie. En*de* wildise lichte*n* m*et* ene*n* hakelkine *ende* snide*n* met ene*n* sceerse. gi sout snide*n* die huut die me*n* heet die hore*n*-

[+]huut. *ende* dus so soudi destruere*n* [+]al die ogen wacht u hier af wa*n*t dus soudi v*er*liese*n* uwe*n* goede*n* name. w*aer*bi ic u v*er*biede die huut ald*us* af te doene i*n* [+]**B 125c.**
des*er* ma*n*iere*n*. ¶ Maer dits die gerechte c*ur*e van des*er* and*er* smetten. Maect [+]G 56c.
ene*n* brant i*n* de*n* slaep vande*n* hoofde. dwelke es m*et* ene*n* ronde*n* ysere gemaect alse .1. erwete cleine. *ende* dit sal me*n* geloyen. *ende* me*n* sal oec hebbe*n* .1. ander plat yseren instrume*n*t *ende* saelt legge*n* op die huut *ende* d*aer* dore .1. gaetkiin daer me*n* dand*er* heete yser dore sal steke*n* ald*us*[3]. Dese brant doet smelte*n* die hu*m*ore*n ende* doet v*er*tere*n* die mat*er*ie d*aer* die smette af wast. en*de* en laetse n*iet* v*er*vleesche*n* optie zie. Wa*n*t also die bra*n*t uute trect *ende* v*er*drijft *ende* doet smelte*n* die hu*m*ore*n*. also v*er*teert die[+] smette bide*n* brande *ende* v*er*claert die oge m*et*t*er* medicine*n* die ic hier toe sal sette*n*. Acht*er* de*n* brant so doet*er* dicke [+]G 56d.
pulv*er* in va*n* candite dat me*n* heet pulv*er* va*n* nabeet. En*de* op dand*er* side so hebt gereet ene*n* sure*n* appel gebrade*n* die pelle*n*[4] wel gesuv*er*t va*n*de*n* assce*n*. die pelle*n* entie sluus sta*m*pt wel m*et* de*n* witte*n* va*n* de*n* eye geminct wel slecht alse ene zalve. Van dese*n* plaest*er*e legt optie oge. ja die oge geloke*n ende* dat vermaect .2. w*er*f sdages. Altoes ierst gedae*n* i*n* die ogen van dese*n* pulv*er*e vorseit. *ende* da*n* dat plaest*er* d*aer* op gebonde*n* sachtelike m*et* ene*n* line*n* clede. Ald*us* so suldi die smette benem*en*[5] i*n* die*n* datse nuwe es.

1) G: coorts
2) G: Vander smetten die haer verbaert. *Ontbreekt in C en L*.
3) *In* G *ruwe schets*.
4) G: scellen
5) G: verdrive*n*

Cap. 11.
¶ *Vand*(*er*) *derd*(*er*) *smette*(*n*) *die h*(*aer*) *v*(*er*)*baert als* .1. *vlocke sneus*[1].

[+]Die derde smette es te siene alse .1. vlocke sneus v*er*drinkende int water. daertoe so doet alsoet vorseit es vande*n* brande in de smette die h*ae*r v*er*baert als .1. [+]G 57a.
visch scelle legge*n*de i*n* doge dat vorseide also gelike. sond*er* tpulv*er* vorseit dat seldi mi*n*ge*n* ald*us*. Ne*m*t .1. nuwe erde*n* vat *ende* doet*er* in hout cole*n. ende* doetse wel berne*n ende* d*ae*rop bernt .4. 3. aloës houts. *ende* da*n* hebt ee*n* suv*er* becke*n ende* welv*et* opt vier so dat o*n*tfange al de*n* rooc vande*n* viere. *ende* d*ae*ma ne*m*t ca*n*dijt *ende* pulv*er*et int vorseide becke*n* m*et* ene*n* yser*en* mortier stoc. *ende* maect dat pulv*er* wel cleine. *ende* wel slecht. *ende* [+]dat doet i*n* doge acht*er* de*n* brant als u vorleert es in dand*er* smette *ende* legt*er* op tplaest*er* vande*n* apple. *ende* doet [+]G 57b.
alsoet vorleert es in dand*er. ende* te v*er*makene

[+].2. w*er*f sdages *ende* bind*et* [zoetelike G]. Ald*us* suldi genese*n* die derde smette bid*er* hulpe*n* Gods. ¶ Nu hoort die c*ra*cht van dese*n* pulv*er*e dat me*n* heet nabeti. [+]**B 125d.**
dat gemaect es van clare*n* candite *ende* va*n* suvere*n ende* dat gepulv*er*t. Ierst eist goet m*et* af te doene dwitte vande*n* oge*n* dat ic hier smette heete. Dand*er* h*et* gesmiedt die swer*i*nge. Terde h*et* drijft wech die swer*i*nge. Tfierde h*et* v*er*teert dwitte entie smette. Tfijfte h*et con*forteert doge*n* en tie zie scarp*et*[2]. Tseste h*et* dwing*et* die t*ra*ne*n* op dat si comen va*n* coude*n* hu*m*ore*n*. Dus sek*er* .1. pulver eist talle*n* siecheide*n* vande*n* ogen. *ende* en mach n*iet* deren den oge*n*. Het[+] v*er*drijft die rootheit o*m*me sine suver hitte. *ende* v*er*teert dwitte va*n* si*er*e hartheide*n*. wa*n*t [+]G 57c.
h*et* smelt *ende* keert i*n* wate*r*e. *ende* v*er*teert al dwitte of die smette. *ende* h*et* c*on*forteert wa*n*t esser enege hitte i*n* doge. h*et* suv*er*tse *ende* claert die zie. *ende* maect leve*n*de die ziende geeste*n*. En*de* dat seste dwinct die t*ra*nen op dat si siin va*n* coude*n* hu*m*ore*n*. wa*n*t sine w*e*mheide temp*er*t die coude hu*m*ore*n*. Ic hebbe u geleert hoe gi dit pulv*er* sijt sculdech te te*m*p*e*me m*e*tte*n* roke va*n* houte va*n* aloës o*m*me die d*er*de smette te genesene.

Cap. 12.
¶ *Vand*(*er*) *vierd*(*er*) *smette*(*n*) *die al doge heeft bedect*[3].

Die vierde smette die al doge[+] heeft bedect so datme*n* n*iet* e*n* mach gesien en*de* al die zie es wit *ende* dat rechte witte es rootachtech. ente*n* zieke*n* du*n*ct aldie [+]G 57d.
werelt wit wese*n*. ¶ Doet he*m* dese c*ur*e. Maect he*m* brande in dat moruwe vande*n* hoofde. dats in de*n* slaep. En*de* d*ae*ma ne*m*t dwitte va*n* .12. eyere*n* i*n* ene suv*er*e scotele. *ende* dat slaet so[+] lange m*et* ene*n* gespletene*n* stocke[4]. so dat al w*er*t scume*n*de. En*de* alst .1. stuc sal hebbe*n* gestae*n* so saelt [+]G 58a.

1) G: Vander derder smette die cuere daer af. *Ontbreekt in C en L.*
2) *I*: scarpet die zie.
3) G: vander 4er smetten. *Ontbreekt in C en L.*
4) *Grove schets in* G.

onder siin cort water. *ende* daer in so net .1. plaester van catone *ende* dat legt optie oge. *ende* emmer die oge geloken. *ende* vernuwende onder dach *ende* nacht .20. werf. *ende* dit doet tote die zieke genesen si. Aldus seldi genesen die .4. manieren. also bevenoud seit niet anders toe te doene.

Cap. 13.
¶ *Dits van doeken of nagelen in latine ungula ende van smetten.*[1]

Doeken of nagelen die comen in dogen die siin dus gedaen. *ende* van dien siin .2. manieren. Doeken. die siin dunne *ende* wassen uten sterten vanden ogen. *ende* heten in latine pannis[2]. entie wassen alse coppen gespin. Ende die dickere siin *ende* vleeschachteger die heetmen

+gemeinlike nagelen in latine +ungula die men genesen mach met desen coliriën[3].

¶ Nemt ematisten. gebernt vitreoel elx tgewichte van .6. penningen. gebernt coper tgewichte van .4 d.[4] mirre. soffraen. elx tgewichte van .2. d. lanc peper tgewichte van .1. d. wel gepulvert altegadere in .1. motalijn mortier *ende* wel cleine gesicht *ende* maecter af pillen met goeden ouden wine. dese [droghet ende G] bestoet[5]. Ende als giere met werken wilt. so tempert ene met goeden claren ouden wine. dits goet in doeken. ¶ Ende te nagelen so maect dese colirie die sterker es *ende* heet die groene colirie. Nemt groene van spaengiën dewelke heet verde grise tgewichte van .3. d. gebernt vitreoel tgewichte van .6. d. root arsenicum. boraes spume vander zee elx tgewichte van .2. d. armoniac also vele. darmoniac weyket+ met zape van ruten. en mach ment+ niet pulveren. Ende men sal al die vorseide dingen pulveren *ende* mingen metten zape van ruten. *ende* maken pillen [ende die droget G]. Ende als giere met werken wilt so minget ene [van den voir seyden pillen G] met ruten zape *ende* maecter ave coliriën. In dat vorseide rute zap moet siin rute water gemaect met ere clocken also men rose water maect. *ende* hier af doet dicken in dogen. Ende alle coliriën willen dicke siin alse most. Ende of gi den nagel niet en moget afgedoen hiermet. so doeten af aldus. ¶ Ghi sulten lichten met enen cleinen hake also cleine als ment gemaken mach[6]. [ende met dustanerege eenre naelden machmen oeck helpen+ lichten ende heet eenen draginer naelde ende dye steel zal wesen aldus gedrayt alse hier (*schets*) ende lichtelike af ane deene zide G] of snidet met enen sceerse[7]. Ende emmer wachtu dat gi niet te diepe en snijdt no te na den sterte vander ogen. Want sneedi iet vanden vleesche dat naturlijc es in den steert van der ogen. die oge soude hem ewelike tranen *ende* lopen. ¶ Het es nuttelijc alle ziecheiden van ogen. dat men purgiere die bernde humoren. *ende* so eist oec bloet laten. Ende dat hem die zieke wachte van

+**B 126a.**
+G 58b.
+G 58c.
+†
+G 58b.

1) G: Vanden af naghele. *Ontbreekt in C en L.*
2) *I: pannus*
3) G: zalven
4) *I: penningen*
5) G: besteedt
6) *In G een schets.*
7) *In G nog twee grove schetsen van messen.*

alre scarper spise*n*. wa*n*t alle ziecheide*n* come*n* van v*er*berre*n*de*n* bloede. *ende* dat make*n* die scarpe [+]spisen. En*de* alse die nagele*n* siin genesen so legt*er* op tpulv*er* vande*n* candite. of enege vande*n* vorseid*er* (*l*: vorseiden) colirië*n* tot die oge genesen si. [+]G 59a.

Cap. 14.
¶ *Dits va(n) brune(n) doeke(n) of nagele(n) e(nde) come(n) va(n) melancolië(n). e(nde) genese(n) cume*[1].

Ene smette co*m*t onde*r*tide*n* i*n* die zie die heet die hore*n* [huut G]. *ende* si es swe*r*t *ende* bruu*n*achtech. dats .1. teke*n* dat si

[+]van melancolië*n* es. *ende* dan e*n* geneest si t*er* avo*n*ture*n* ne*m*m*er*meer. Dwitte dat die smette[2] v*er*oudert. pa*n*nis dat ic d*aer* vore hebbe gehete*n* doec die co*m*t va*n* taye*n* hu*m*ore*n* *ende* d*aer*in we*r*ct als u vorleert es. Die nagel die co*m*t vande*n* selve*n* hu*m*ore*n* d*aer* die doec af co*m*t. of hi co*m*t vande*n* optalme*n*. dats volmaecte swerinnge. so e*n* esser gene c*ur*e toe [+]te doene. wa*n*t h*et* siin liixeme*n*. h*et* en es no pannis no ungula. M*er* die menege hete*n*t doeke*n*. hier m*et* so hout u gepayt dese w*er*f. ¶ Meest*er* bruu*n* leert datme*n* neme tsap morwe*n* chele dat i*n* coorne staet *ende* drag*et* rode bloeme*n* in lati*n*e heet me*n*se papav*er* *r*ubeu*m*. *ende* wilde carde*n*[3]. in lati*n*e virga pastoris. elx van dese*n* sape*n* eve*n* vele. En*de* doet i*n* die ogen. dits goede colirie iege*n* nuwe doeke*n*. En*de* so es oec dit. ¶ Ne*m*t vilinge va*n* fine*n* cope*r*e. *ende* dat te*m*pe*r*t m*et* ste*r*ke*n* witte*n* aysine. *ende* lat*et* d*aer* i*n* ligge*n* .7. dage t*er* so*n*ne*n*. *ende* droog*et* wel. En*de* wildijt stark*er* hebbe*n*. so ne*m*t sarcocolle. amidus. candijt. canfer. elx eve*n* vele *ende* maect hier af wel s*u*btijl pulv*er*. [+]B 126b. [+]G 59b.

Cap. 15.
¶ *Va(n) poe(n)tkine(n) die gevalle(n)[+] va(n) geslagene(n) oge(n) blau*[4].

[+]G 59c.

Het w*er*de*n* poe*n*tkine i*n* doge onde*r*wile*n* van datme*n* de*n* liede*n* slaet blauwe ogen. *ende* dan so blive*n* d*aer* na dat si siin genesen onde*r*wile*n* rode poe*n*tkine. of bi ste*r*ke*n* optalme*n*. of bi v*er*vultheide*n* va*n* bloede. bi de*n* welke*n* dat ene[5] monde*n* vande*n* adre*n* o*n*tdoe*n* *ende* make*n* poe*n*tkine i*n* doge*n* die root siin. Ten welke*n* es goet dbloet va*n* jo*n*ge*n* duve*n* dat me*n*t doet drupe*n* al heet i*n* die oge*n* uut .1. adre*n* die es onde*r* de*n* vledric *ende* dat doet lope*n* m*et* ere naelde*n*. En*de* oec es he*m* goet dat .1. wijf melke i*n* siin oge m*et* hare*n* borste*n*. ¶ Die droocheide vande*n* oge*n* co*m*t onde*r*wile*n* va*n* joocte*n*. entie geneest m*et*te*n* witte va*n* eye wel cort geslage*n* *ende* dat cortte d*aer* i*n* gedae*n*. En*de*[+] me*n* genes*et* oec m*et*te*r* witte*r* colirië*n* remes. die u es gelere*t* make*n* hier vore*n*. ¶ Entie joocte geneest me*n* m*et* aloës epatic gepulv*er*t *ende* dat gedae*n* i*n* .1. cleine sackelkiin *ende* geleit i*n* witte*n* wine. *ende* die wiin gedrupt i*n* doge m*et* ene*n* cleine*n* lepele. [+]G 59d.

1) G: Vander smette*n* in doghe. *Ontbreekt in C en L*.
2) G: op dye scelle
3) G: coerden
4) G: Vanden puijsten die op die oghen wassen. *Ontbreekt in C en L*.
5) G: enege

Cap. 16.
¶ *Van scorfde(n) oge(n) e(nde) va(n) rootheide(n) e(nde) va(n) joocten i(n) doge(n)*[1].

Dits va*n* scorftheide*n* vande*n* oge*n* dat si binne*n* root siin *ende* ze*r*e jooke*n*. en*de* [+]si siin .1. luttel geswolle*n* of si siin ze*r*e root entie swille*n* m*et* g*ro*te*r* joecte*n ende* lope*n ende* joke*n*[2]. En*de* onde*r*wile*n* come*t* vande*n* optalme*n* va*n* de*n* oge appele*n* [+]**B 126c.** die gi moge*t* ke*n*ne*n* bi dat dwitte vande*n* oge*n* root es [+]so dat al doge ve*r*stormt. ¶ Dierste c*ur*e es datme*n* die optalme*n* genese*n* sal m*e*tte*n* coliriën *ende* m*e*tten [+]G 60a. andre*n* we*r*ke*n* alst vorseit es. En*de* of die optalme cleine es m*e*tte*r* joocte*n ende* m*et* der scorftheit. so mach me*n*se hier m*et* genese*n*. ¶ Ne*m*t groene cope*r*roet *ende* legge*t* i*n* witte*n* wine. dat esser goet toe doge d*aer* m*et* gedwege*n*. ¶ En*de* en helpt dit n*iet*. so nem*t* die rode colirie. die u vore*n* geleert es. En*de* en helpt dit n*iet*. so ne*m*t die groene die stark*er* es. *ende* doet*er* m*et* als u vorleert es.

Cap. 17.
¶ *Dits vande(n) seebel i(n) die ogen*[3].

Seebel dats alse die adre*n* vand*er* ute*r*ster huut die me*n* heet te gader voegende. entie hore*n* huut i*n* die [+]ve*r*gaderinge van he*m* beide*n*. die we*r*de*n* al vol bloets *ende* swillen so datt*er* af wast die nagel [dye men heet in latine ungula G] *ende* die [+]G 60b. doec. [dat pannis heet G] Ten welke*n* [cu*er*en G] es goet die rode colirie of die groene vorleert, En*de* onderwile*n* eist noet dat me*n* die vorseide adre*n* lichte m*et* ene*n* hake. of snijtse[4]. *ende* d*aem*a geneest datt*er* blijft m*e*tt*er* vorseider colirië*n*. ¶ Van dat die zie es worde*n* al wit so en makic u n*iet*. wa*n*t h*et* ware u al te bele*mmer*lijc. *ende* te lange ene c*ur*e. entie meest faelgiert i*n* die beste meesters *ende* hier o*mm*e so latict. *ende* e*n* wille u n*iet* belemmere*n* d*aer* m*et*. *ende* ga voort tere and*er* curen *ende* ierst vande*n* oge*n* die t*ra*ne*n*.

Cap. 18.
¶ *Va(n) lope(n)de(n) oge(n) e(nde)*[+] *w(aer)af t(ra)ne(n) come(n). entie c(ur)e d(ae)r iegen*[5]. [+]G 60c.

Die wille lere*n* va*n* t*ra*ne*n* die comen gelope*n* te*n* oge*n* hi hore *ende* o*nt*houde die leri*n*ge vande*n* oude*n* meeste*r*s ende namelike va*n* meeste*r* brune*n* va*n* legoburge*n*s. die o*n*s wijst *ende* leert dat .2. maniere*n* siin va*n* t*ra*ne*n* die te*n* oge*n* come*n* gelope*n*. Vande*n* welke*n* .1. ma*n*iere es die come*n* vande*n* adre*n* die ligge*n* tussce*n* dat he*r*ssenbecke*n ende* du*r*a mate*r*. die n*iet* e*n* behore*n* ter surgië*n*. M*er* te*n* meeste*r*s va*n* medicine*n* die moge*r* raet op geve*n*. En*de* dat soude siin dat si die prope*r*e hu*m*ore*n* soude*n* droge*n* m*et* p*ur*gaciën. bi de*n* welke*n* die zie

1) G: Vanden scorftheden van den oghen. *Ontbreekt in C en L*.
2) *In G schets van een instrument, zonder nadere beschrijving*.
3) G: Van 4 tracten die me*n* ghenesen mach.
4) *In G schetsen van een mes en een haak*.
5) G: Vanden oghen die ze*er*e tranen die cuere daer af. *Ontbreekt in C en L*.

d*aer* m*et* belet w*er*t. *ende* dat m*et* p*re*paraciën vore*n*. *ende* d*ae*ma m*et* [+]medicine*n*
die p*ro*perlike soude*n* p*ur*giere*n* [+]G 60d.

[+]die hu*m*ore*n* daer die lope*n*[1] af come*n* te*n* oge*n*. En*de* noch siin andre adre*n*
die siin tussce*n* .2. tafele*n* die d*aer* drage*n* tfoetsel alsoe h*et* vorseit es i*n* die [+]**126d.**
anothomie vande*n* hoofde int prop*er* capittel int begin vanden boeke. dewelke
adre*n* v*er*vullen ond*er*wilen *ende* da*n* so steke*n* si h*aer* v*er*vulth*eit* ute. vanden
welke*n* h*et* es die raet alsoet vorleert es vande*n* andre*n* adre*n* vorseit. Dit siin die
adre*n* die va*n* binne*n* come*n*. En*de* dese mach me*n* ke*n*ne*n* bi dat de zie[2] vele
veselinge*n* gevoelt el niegre*n* (*l: nigeren*) af. sond*er* dat hi dicken heeft die*n* reume.
ende dat co*m*t va*n* v*er*vultheide*n*[3]. En*de* alse die t*ra*ne*n* come*n* ute*n* adre*n* die sijn
bute*n* de*n* bene int vleesch. dan gevoelt die zieke veselinge alse of [+]ene amete liepe
daer. En*de* ond*er*wile*n* lope*n* doge*n* va*n* dat si hebbe*n* i*n* doge brauwe*n* [+]G 61a.
cro*m*me*n*de inwe*r*t. *ende* prekele*n* die lede entie oge apple so dat bi wilen doge*n*
t*ra*ne*n*. ¶ Dits die c*u*re d*aer* iege*n*. Trect uut die haer m*et* ene*n* tanxkine[4] *ende* alser
ne*m*me*r* i*n* en prekele*n*. so en sele*n* doge*n* ne*m*meer lope*n*. ¶ En*de* alst co*m*t bi
de*n* adre*n* int vleesch die ghi kent bi de*n* vorseide*n* tekene. so maect .1. plaster [van
den witten G] vande*n* eye *ende* van rode*n* pulv*er*e. dat geseit es int capittel vande*n*
bloede te stre*m*mene. *ende* doet*er* toe .1. luttel bloeme*n* die cleeft an die want[5]
vand*er* mole*n*. dit te*m*p*er*t al te gad*er*e also dicke alse ze*em*. en*de* dan spreid*et* op
.1. line*n* cleet also breet al(*s*) tforhooft breet es. ja gae*n*de van der[+] ere ore*n* tot*er*
and*er*e. *ende* bind*et* d*aer* op [met eenre scroeden G] *ende* lat*et* also ligge*n* .3 [+]G 61b.
dage. *ende* also doet van den vierde*n* dage te*n* vierde*n* dage. En*de* doet i*n* die
ore*n* spekels va*n* gecuwede*n* comine. ¶ En*de* en genes*et* hier m*et* n*iet*. so maect
he*m* in de*n* pistel vande*n* arme .1. brant in elke*n* arm op dat es i*n* beide*n* oge*n*. En*de*
en eist m*er* i*n* dee*n* oge. sone maect m*er* .1. brant ane die selve zide. *ende* also sal
me*n* doe*n* vande*n* plaest*er*e. Eist m*er* dee*n* oge sone salme*n* die plaest*er* legge*n*
m*er* tot*er* helft va*n* de*n* vorhoofde. ¶ En*de* en helpt dit niet. so ne*m*t ene ha*n*tdwale
[oft ene*n* hoeftdouck G] *ende* wintse o*m*tre*n*t die kele. *ende* dwinct*er* die*n* hals entie
kele mede so vaste. dat die adre*n* die siin int vorhooft *ende* in de*n* slaep heffe*n* *ende*
v*er*blike*n*. En*de*[+] da*n* so hebt .1. naelde d*aer* in si .1. starc gewast zide*n* draet[6].
ende stect die naelde [+]G 61c.

ond*er* die huut[7]. *ende* wacht wel[+] dat gi n*iet* en wo*n*t die huut vand*er* adre*n*.
ende haelt die naelde ute op dand*er* zide. D*us* so stect beide dadre*n* die siin [+]**B 127a.**
ande*n* slaep elc .2. w*er*f. so dat tussce*n* elc .2. steke*n* spacie blive va*n* .1. ving*er*e
breet. En*de* also bestect dad*er*e die es i*n* de middel vande*n* vorhoofde. *ende* laet
i*n* elke stede steke*n* die*n* draet so la*n*c dat gi*er*e

1) G: lepe
2) G: zieke
3) G: verwaechtheden ofte van wachede*n*
4) *In G een schets.*
5) G: weech
6) *In* G *een eenvoudige schets.*
7) G: adre

met moget vercnopen die adren alse gi wilt. Ende dan snijt dadren dwers ontwee met enen scerse[1] *ende* laetse bloeden also vele als gi wilt. Ende dan verbint die adren +metten draden dieren onder siin laten hangen als ic u vorleert hebbe. Ende legt in die wonde wieken van stoppen genet int witte vanden eye. *ende* daer +G 61d.
boven plaestren des gelike toten derden dage. *ende* daema so heilt die wonde also men heilt anderе wonden. Ende doet die drade uut achter die .9. dage. Ende aldus sal hi verliesen[2] die lopen die hem quamen in dogen op dat si quamen uten adren die buten [den G] bene [in 't vleesch G] siin. ¶ Die moruwe ogen heeft of cranke hi waehtem hier af. want dits haer contrarie also avicenna seit. Dierste es vele te sine met wiven. *ende* vele te lesene cleine letteren. Ende te slapene met vollen buke want men sculdech es tontbeidene tot die spise .1. deel gesmolten es. Ende dits oec goet dien. die reumachtech siin [ende allen dye ghene die +crancke
ziene hebben ende hen dye te vele eten ende drincken ne ware tusschen tween +G 62a.
G]. Ende hem deert den vasten lichaem. *ende* alle spisen die maken gorsem bloet. Ende hem deert keren ter kelen. Mer het hulpt der magen. want in tkeren verroeren die materiën vanden hoofde. Ende baden na vervultheit deert oec den ogen. *ende* weenen. *ende* vele bloet laten. *ende* sonderlinge met bussen. Ende alle spise die den mont deert vander magen. die deert oec den ogen. Ende gorsem wiin. *ende* looc *ende* enioen. *ende* poret looc. dille. rode colen. bonen. erweten. rooc. wint. zant. lange te ziene op cleine dinc *ende* vele te ziene op witte dingen. Men sal zien op swerte dingen. Ende die brande die ghi maect en draechse niet langer open. dan tot .40. dagen.

Cap. 19.

¶ *Va*(*n*) *leepe*(*n*) *oge*(*n*) *of t*(*er*)*ve*(*n*)*de*(*n*)[3].

Het comen sulke lieden die haer ogeleden gelepen of terven. *ende* dat comt bi dat si tranen of lopen.+ *ende* dat comt biden souten humoren toe. die doge leden vlaen *ende* open maken. bi den welken datter wast wey vleesch. *ende* werden die oge +G 62b.
leden geswollen.

¶ Die cure daer af es dat ghi+ .1. naelde[4] stect int vleesch. ja in dat wey vleesch so subtijlijc dat gi niet en quetst dat natурlike led. *ende* snijdt dat vleesch uut met +**B 127b.**
al metter naelden. met ere vliemen of met enen scerse[5]. Ende daema destrueert dat wey vleesch datter blijft. *ende* legt vor den appel van der ogen .1. linen cleet genet int witte vanden eye. so dat gene bitende medicine en come an den+ appel.
¶ Ende sulke liede siin die niet en souden mogen gedogen dat gise sneedt dien +G 62c.
doet dese cuere mer si es lanc. Nemt een stoxkiin *ende* duwet daer met dweers onder doge in den ogeput. so dat dled omme kere. *ende* dan so hebt smout

1) *In G eenvoudige schets van een mes.*
2) G: genesen van
3) G: Van lepen oghen ende tranenden oghen. *Ontbreekt in C en L.*
4) *In G een schets.*
5) G: aldus es dye vorme der tanghen dus: *schets.*

van gansen. of sal gemine. of sal armoniac. *ende* daer met so bestriket dicken tote .5. werven sdages. *ende* dit so lange dat gnouch es. Aldus so suldi mogen dat wey vleesch vertere*n*. En*de* altoes so dwaet d*ae*ma die lede m*et* watere d*aer* venkel i*n* gesoden es. *ende* dat cout. En*de* al dat gi doet i*n* dogen. dat doeter cout in. En*de* wat gi i*n* die oren doet. dat willen doren heet hebben in gedaen. Want si siin zenuwech *ende* cnoesech. ¶ En*de* alse dogen glepen bi wonden die q*ua*like geheilt siin. of bi bescoudene so es dit die cure aldus. Nemt .1. scers *ende* snijt die lijxeme ute. *ende* dan heilt die wonde also u vorleert es. Of snijt .1. wonde onder doge leden dweers. [+]*ende* geneestse metten wieken die gi legt i*n* die wonde. En*de* haelt dan die leden opwert metten draden die gi hebt gesteken dore die oge leden. *ende* maecse vaste an .1. scrode die gi gebonden hebt om thooft. En*de* heilt die wonde m*et* wijfs melke d*aer* gi in net plasterkine dwelke besmert siin m*et* zalven die n*iet* e*n* dwinct. *ende* doet dit tot die wonde genesen es. En*de* sulke siin die dogen geleepen diet souden [gherne G] gedogen om dat haer ogen n*iet* souden glepen. En*de* sulke siin die liever hadden dat haer ogen noch also zere glepeden. [+]G 62d.

Cap. 20.
¶ *Van blauwe(n) oge(n) geslage(n) of gewerpe(n). etc.*[1].

Alse enen mensce geslagen siin blauwe ogen so es goet dat hi bloet late ter hooftadren an die [+]zelve zide. En*de* legt hem ierst d*aer*op dwit van den eye n*iet* geslagen. Want slaen benemt hem vele van sieren limecheiden *ende* van sieren coutheiden. En*de* d*ae*ma legter op sap van donderbaert .1. cleet d*aer*in genet. *ende* dat dieken vermaect [+]G 63a.

¶ En*de* en wilt hier m*et* n*iet* v*er*gaen.[+] so nemt nu was *ende* minget m*et* comine wel gepulvert. *ende* d*aer* af so maect .1. plate die gi dicken selt verwermen bi den viere. *ende* also warm geleit d*aer*op als die zieke mach gedogen over al doge. ja doge geloken. Dit plaster doet spaersen dbloet en*de* smelten. ¶ Maer dits ene corte cuere. Nemt zepe *ende* mingter met popelioen elx even vele hier m*et* besmert .1. plaester van stoppen. of .1. linen cleet also groet alst swert es. *ende* leggt[+] d*aer*op. dit sal tswerte verdriven. Mer het sal die stede al root maken *ende* verwermen. Alse gi dit siet so nemt laeu water *ende* dwater doge met. ja doge geloken dat vander scarpheit n*iet* en come in doge vander zepen. want het soude zere biten *ende* dat en ware n*iet* goet. En*de* d*ae*ma so hebt rosewater *ende* wijfs melc geminct. *ende* d*aer* in so net .1. dic plaester van werke of .1. linen doec d*aer* in genet. *ende* leggt optie oge. dat saelt genesen *ende* sueten. *ende* coelen van siere verscheit. dits die beste raet die icker op can geven. [+]**B 127c.** [+]G 63b.

Cap. 21.
¶ *Dits va(n) .4. catracte(n) i(n) doge(n) die me(n) genese(n) mach entie bekennen*[2].

Wat manieren van caracten dat men genesen mach of n*iet*. der

1) G: Van blaeuven oghen ghesleghen. *Ontbreekt in C en L.*
2) G: Vanden 4 catracten diemen ghenesen mach vore die...(?) *Ontbreekt in C en L.*

caracte*n* siin .7. ma*n*iere*n*. die .4. machme*n* genese*n* entie .3. niet. Menechw*er*f co*m*t ene ziecheit i*n* +doge*n* dieme*n* i*n* lati*n*e heet caracten. in dietsche gelijc ere sluus. Ene sluus w*er*t dat wat*er*. dat n*iet* e*n* mach lope*n* daert heeft te dalene. +G 63c.
alse vore ene wat*er*mole*n* of vore ene*n* vive*r*e. of eld*er* d*aer*t te doene es. Als men wat*er* wilt late*n* gaen so haelt me*n* de sluus op. *ende* dan lop*et* ute. also doet hier te +bediedene. Eist dat die hu*m*ore*n* dale*n* dore die zenewe*n* die an doge*n* siin vast da*er* die zie*n*de geeste*n* dore gae*n* tote i*n* die he*r*ssenen. *ende* v*er*stopt die +†
zie. dat siin die pupille*n* dewelke hu*m*oren siin. also daelt dat vorseide wat*er*kiin dat nat*ur*lijc es i*n* die oge*n*. En*de* also die hu*m*ore*n* siin gnouch gewro*n*gelt. dats hart *ende* stijf gnouch. so e*n* machme*n*se+n*iet* genese*n* i*n* proeve*n* va*n* surgië*n*. En*de* me*n* machse ald*us* +proeven. Luket die ene oge toe. *ende* legt uwe*n* dume +†
op dand*er* oge led *ende* .1. deel vaste. *ende* da*n* o*n*tdoet gereet. eist dat wat*er* +G 63d.
es gesprait[1] *ende* weder co*m*t va*n* elk*er* side *ende* wed*er* v*er*gad*er*t alsoet te vore*n* was *ende* dat gereet. so eist curabel: En*de* en doet so n*iet*. so neist n*iet* gnouch geformeert. *ende* dan so e*n* doet*er* n*iet* toe.

+¶ Dierste die me*n* mach genese*n*. die es wit alse calc. entie co*m*t va*n* slage*n* va*n* rise*n* of va*n* stocke*n*. of va*n* scaelkine*n* va*n* enege*n* dinge*n*. of va*n* w*er*pinge*n* +**B 127d.**
va*n* stene*n* of va*n* sneeclatte*n* of dies gelike. Dese siin goet *ende* licht te genesene. m*er* sine zie*n* n*iet* also claer alsi te vore*n* dade*n* eer si geslage*n* waren. Wa*n*t bi de*n* slage*n* die si moeste*n* gedoge*n* so liepe*n* die humore*n* in die .3. hude*n* die vore die zie siin. bi de*n* welke*n* si n*iet* e*n* moge*n* kere*n* al. daer+ e*n* blijft .1. bele*m*m*er*theit i*n* die zie. dat siin die clare hude*n* dewelke siin sculdech te sine +G 64a.
o*n*bele*m*m*er*t bi nat*ur*en. ¶ Dand*er*e es wit kerende te*n* blauwe*n* w*er*t. *ende* dit co*m*t bi ocsune[2] vand*er* magen. die o*n*tfange*n* heeft q*ua*de spise*n*. bide*n* welken af come*n* q*ua*de fumeyen. die rise*n* ut*er* mage*n* te*n* he*r*ssene*n* w*er*t. *ende* dan vallen also vore die ogen *ende* make*n* d*aer* gewro*n*gelde hu*m*ore*n*. *ende* .1. luttel blauachtech. Es dese wel gevellet m*et*t*er* naelden. me*n* ziet d*ae*ma wel also claer alst te vore*n* dede eer si quam. En*de* oec so ziet me*n* bat acht*er* ha*er* cure. da*n* acht*er* enege va*n* al de*n* andre*n* drie*n*. *ende* dat co*m*t bide*n* pure*n* hu*m*ore*n* *ende* bider v*er*vulte*n* vande*n* zie*n*de*n* geeste*n* die i*n* doge*n* siin. ¶ Die derde es wit .1. luttel kere*n*de in asscher+ varwe*n*. entie co*m*t va*n* hooftsw*er*e en*de* ond*er*wile*n* co*m*t
si va*n* alte g*ro*t*er* couth*eit* die de he*r*ssene*n* hebbe*n*. *ende* va*n* te vele te wenene +G 64b.
of te wakene. Dese en sal n*iet* lange blive*n* i*n* hare*n* staet. sine sal wed*er* blint w*er*de*n*. sine w*er*de gecureert m*et* des*er* latuarië*n*. vand*er* welk*er* me*n* sal neme*n* nucht*e*m also g*ro*e*t* alse .1. k*er*staen*g*ie. *ende* nave*n*s als me*n* slape*n* gaet. En*de* wachte*n* va*n* spise*n* die he*m* *contra*rie siin. alse rent vleesch. geyte*n* vleesch. boeke*n* vleesch. palinge. [bonen Gr] erwete*n*. enioe*n*. dese

1) G: gesparset
2) G: occusoene

deren den ogen ende wachten van wiven van badene van stovene. Mer nemt lichte spise ende sapech ende natur like heet. Ende wachten van spisen die natur like cout es. Dits die latuarie. ¶ Nemt olibanum .2. 3. groffels nagle. noten muscaten. +in dit soffraen van elken .1. ½ .3. +goet castor .1. 3. pulveret te gadere ende ziet wel +† cleine. ende confici*et* met zeeme wel gescuumt. ende maecter af .1. latuarie. +G 64c. ende nutse als u vorleert es. In den winter so drinct witten wiin warm in den welken si geleit saelgie ende rute. Dese latuarie nes n*iet* allene goet hier toe. mer sijs goet in alle ziecheiden vanden hoofde. alse hooftswere die van vercoutheiden comt. Ende oec essi goet iegen ogen die tranen[1].

[Dye vierde die es wit kerende in een luttel geluwer varuwen dese comt van te vele te drinckene ende van te vele tetene ende bij groter pinen te doene. Ick segge dat dese comt van melancoliën ende men vynter niet vele van deser vierder speciën. Dese es herder dan alle dandere ende rondere dan alle dandere alse mense wille villen. Zo wacht u. want ghyse niet sculdich zijt te villene neder waert +alsoe men dye andere doet. Want zine blever niet omme hare ronthede ende herthede maer +G 64d. dryvetse ten steertte vander oge waert ten slape vanden hoefde waert ende dair zo villetse wel Ende alse ghij uwe naelde uut wilt trecken so keert uwe hant ter nese waert ende trecse ute al drayende alsoe u vore leert werdt hier na. Nu hebbic ick u geseyt vanden vieren wair bij men ghenesen mach dye zake ende nu sullen wij leeren hoe mense ghenesen mach ne ware nemtter toe zine worde geconfirmeert+ ende achter dat zij zijn ghe*con*formeert dat es dat zij niet en sijn onder tlichte +† vander zonnen inden daeh ofte vander lanternen inder nacht. Ende eneghe zotte phisijsiene die wanense genesen met purgaciën dat zij purgeren dye humoren bedij zij moetens myssen bedij catracten geconformeert die werden nemmermeer+ ghenesen met purgaciën no met pulveren no met coleriën no met latuariën bedij +G 65a. die materie es onder dye hude int hole vanden oghen bij den welken dye humoren dye zijn metten voirscreven waterkine ende dye weirden veertich+ ende verkeren in hertheden biden voirseyden zaken dye welke vallen indye ende weeren dat dye +† ziende gheeste n*iet* moghen gaen dair zij sculdich waren te gane by naturen dye welcke niet moghen zijn ghenesen sonder metter hant vanden surgien dye welcke moet doen ten yersten aldus. daer toe doeten zieken sitten op eene banc dansichte ten lichte wert scerdelinghe. Dye meester zalre tegen sitten dies gelike den rugghe ter lucht waert op dye selve banc maer dye meester zal .1. luttel hoger sitten dan dye zieke. Ende en heeft hij die catracte int deen oge zo verbynt+ hem dander oghe Ende dair na so heft hem tlet op vander ander oge dat dair ziec es ende hebbe +G 65b. indye hant eene naelde dye aldus gemaect zij (*schets*). Ende zij sal zijn zilveren oft gulden want van ysere oft van stale zijn zij te duchtene dat dye point mochte

1) *In Hs. B is hier een hiaat; het ontbrekende is uit Hs. G overgenomen.*

breken ende dat ware vreese want doghe mochte ute zweeren ne ware van zilvere ende van goude sijn zij soete ende tay waer by dat zij best zijn bij vele redenen Dye meester heeft dye naelde indie hant doghe ontdaen ende hij zal dye naelde steken int dwitte vanden oghe ende dander zide ten slape waert indye mydde wart vanden oghe drayende tusscen vinghere ende dunne (*l.* dume) so lange dat +hij ziet dat point vander naelden oft vandese instrumente vander siene bynnen. Ende emmer +G 65c. wacht dat ghij geen en quetst vanden .3. huden dye zijn vore dye siene dye welcke u dair voren waren geseyt hoe zij heten. Ende valle dye verwrongene humore ten hole wert vanden oghen dat es achterwaert ende hout dat instrument int doghe alsoe langhe dat men mochte spreken .i. pater noster ofte .ii. dat hij siet ende dan trect de naelde oft dynstrument ute alsoe roerende alse ghijt dair in daedt alsoe zoetelike ende hebt in den mont venckel so dat u adem dair af rieke ende ademt den zieken altoes int doghe ende dair na soe en laten niet sien want dye vorseyde humoren mochte lichte weder....[1] die siene vanden oghen byder grooter begherten van ziene. Ende dair na so hebbet cottoen genet int +witte vanden eye ende dan legghet op doghe ende liseliken gebonden. Ende legtene op een zachte bedde +G 65d. met enen hoeft eynde ende legten op waert metten ansichte .9. daghen in .1. donckер stede dair ne geen luut en ware no en zij ende vermaecten niet vore den .4. dach des vierde daghes soe laetten zien alluttelkyn. Ende dair na so luuct hen weder tdage oft bade op dat ghij hebt gewrocht int beyde ende legt dair op altoes dwitte vanden eye .2. werf sdages ofte .9. (*l.* 3) al tote .9. dagen toe ende dair na gaet hij dair hij wille. Ende ete dye wile dat hij ligge moru eyeren metten broede ende es hij jonc so drinct teysene (*l.* teseyne) oft claer water. Es hij out so drincke gebernder wijn. Eneghe zegghen dat sij wel moghen eten wedere vleesch ende gesodene hoenre meester benedvout (*l.* bevenout) verbiedt want tvleesch dat maect groet bloet ende groet voetsel biden welcken dair mochte+ comen vervulte van bloede ende doen comen in die oghen zweeringhe welcke ware teghen dye +G 66a. gerechte cure.

Cap. 22.
Vanden catracten die men (niet) ghenese(n) mach.

Het zijn catracten dye men ghenesen mach niet vanden welcken datter sijn .3. manieren. Dye yerste dye men niet mach genesen es gehetен gutta sterena die welcke ghij moghet kennen bij dat dye siene es al zwart ende claer alse of der ne gheene smette in en ware. Ende int hole vanden ogen schijnt ofte in liepe quic zilver doghe altoes roerende ende dye oghe leden. dit gesciet in der moeder lichame bij enigher corrupsiën dye der domineert ende dair omme sijn zij geboren vander moeder sonder

1) *Woord onleesbaar.*

kennisse oft met .1. luttel ke*n*niss*en* [+]dye welke zien die claerh*ey*t vande*n* dage
ende gaen acht*er* strat*en* ondaentder oghen oft zij zaghen en*de* eneghe dye sien [+]G 66b.
dye welcke wij heeten bijziende die welcke gerne blijft gherne (*sic*) hare licht also
langhe al(s) zij leve*n*. Eneg*e* zijn van des*en* dien onlange(?) blijft ende werden blint
oft zij gheene oghen en hadde*n*. van dese worden gheene gebetert bij meeste*r*s
rade al woude*n* zi*er*e o*m*me ghev*en* alle dye werelt hen ware oft hem god sien
woude geve*n* bij zi*er*e godlik*er* gift bedij dye hole zenuwen die sijn bestopt ende
verdorven biden welcke*n* hem nyemant mach gehelpen waer bij zij heten catract*en*
sterena. Dander dye ongheneseleec es dat es dye hare verblijct int doghe bynne*n*
die welke ghij ziet gheverw*et* op(?) enech wat*er*. In vaste steden waer bij ghij moghet
verstaen dat dese

[+]catracte es ongheneselec want zine comt n*iet* lanczame maer sij comt dapperlike
ute*n* hersene*n* so d*at* dye zieke dair na en siet ne*m*m*e*meer niet te meeten dan [+]G 66c.
oft ghij gheene oghe*n* en hadt wair bij wij segghen dat dit es dalre achterste
specie vande*n* drie catract*en* ongheneselijc want zij comt van thegter(?) ziecheyt
comende uten hersene*n* van te vele te weenne van te vele te wakene van te smete
vele (*l.* vele smete) geslagen omtrent thovet ende van te vele te vastene en*de* van
dies gelike dye derde specie dye ongeneselec es d*at* es dye de ziene hebben al
verdwene*n* zo datsij niet ne moghen sien vande*n* brune*n* vanden oghen datme*n*
heet dye ziene. Wa*er* bij schijnt doghe al wit biden welcke*n* d*at* dese catract*en* zijn
ongheneseleec.

Cap. 23.
Vanden wonden van den oghen.[+]

[+]G 66d.

Het gevallet menech werf dat me*n* wont doge bij onghevallen ende bij mysselike
sak(e) alse me*n* werct ane doghe mett*er* naelden omme dye catract*en* te vilne oft
doecke oft nagle. Oft jonghe kyndren die hen steken met greffen al spelende deen
den and*er*en int doghe met onghevalle oft slaet*en* oft dies gelike soe cureert dan
doghe mett*en* witt*en* vanden eye cort geslegen so dat al scumende werd ende
vande*n* cortt*en* wat*er*kine dat onder sal ghezitt*en* alst .1. stuc gedaen heeft zo legghet
dat in doghe vernyewende .4. werfs daghes ende .2. werve*n* tsnachts ghenet dair
i*n* cottoen en*de* op doghe geleyt tote .14. daghen ende es dye rechte siene gewont
soe doet int doghe vander godsgift*en* dye welke ghij maect ald*us*.[+] ℞ tghevoechgelte
van .12. eyeren dwelke eene witte ente(?) henne leyde Ende dye so wrivet in [+]G 67a.
ene*n* lodene*n* mortier m*et* ene*n* lodenen mortier stocke soe langhe dat zij wel
cleene en*de* ghemyngt en*de* wel slecht zij alse eene zalve. Dyt so besteedt in een
glazijn vat ende hier af so doet int doghe .3. werve*n* sdaghes dye in die ziene es dit
genes*et* wond*en* int doghe alse and*er*e wonde*n* ghenesen m*et* zalve*n* en*de* legghet
altoes op doghe dwitte vanden eye mett*en* cottoene alse u vor*e* seyt es. Dese zalve
heet benevout die gifte gods dat is ghegeve*n* van gode. tfoirseyde witte met ene*n*
stocke

gesleghen aldus dit es goet in .3. mani*er*en al soet voirseit es (*schetsje*) dierste het is ghesmiedt [+]de sweeringhe vanden oghe*n* danne het dwynghet dye humore*n* vanden oghen terde h*et* purgiert dye humore*n*.... no gheeste in come*n* waer bij [+]G 67b. me*n* name m*et* rechte tclare vande*n* eye bedij h*et* so claert doghen ende saechse en*de* purgeertse dye zeerhede vand*en* oghe*n* die come*n* van slapen ofte dies gelike ende dat doet mett*er* zachte vander nature*n* bedij het es zachte oft dies ghelike en*de* dat doet mett*er* nat*ur*en bedij h*et* en zoch(t)et bider naturen bedij het es schoen en*de* *con*forteert zine gelike dat es doghe. En*de* dwat*er*kijn datter in es en*de* es enech mensche gewont inden oghe appel zoe ghenesettene alsoet u voreleert es. Ende anders n*iet* want eneghe meesters legghen dair op plaest*er*en van wasse ende van comyne. En*de* sij doen quaet want zijn dye huden vanden oghen gewont

[+]dit was zoe trect ute dye substancië*n* vande*n* oghen dus so dwingt doghe water tkomijn.... heet dese drie graciën. Tander het doet dye oghe lepen en*de* verteert [+]G 67c. die substancie vanden ogen. Terde het verhit doghe en*de* doet smelt*en* die coude humoren die bij naturen willen sijn geconfirmeert m*et* couder medicine*n*. Nu vermanyck u yerst eest dat enech me*n*sche zij gewont indie oge*n* dat ghine niet medich meret (*l.* medicineret) met heet*er* medicinen Ne ware met coude*n* alsoe es dwitte vande*n* eye geslege*n* cort alst oft water ware ende dat moet zijn (s)onder dye scume twelke dwitte heeft vele crachte*n* alst vore seyt es.

Cap. 24.
Vanden fistel die wassen inden sterten vander oghen.

Nu hoert en*de* leert vande*n* fistelen die wass*en* in dye stertte vander oeghen Ende namelike ter[+] nese waert dese fistele come*n* van humore*n* dye welcke v*er*vulte van nat*ur*en dair sent die welke hu*m*oren niet moghen uut com*en*. Ende dat es bijdij [+]G 67d. dat zij zijn gorsem G] *ende* grof *ende* vele.[+] die make*n* int ende va*n* de*n* oge*n* an die zide te*n* nese w*er*t .1. bootskiin also g*ro*et alse .1. vitse. dewelke hu*m*ore*n* [+]**B 128a.** d*aer* v*er*tege*n* *ende* make*n* ett*er* d*er* uutlopende te*n* bootskine. En*de* ond*er*wile*n* so breke*t* dboot(s)kiin binne*n* den ogen. *ende* da*n* com*et* dett*er* lopende va*n* binne*n* de*n* oge*n*. entie stede d*aer* dbootskij*n* was valt ned*er* m*er* die huut w*er*t d*aer* o*n*tvarwt i*n* rootheide*n*. *ende* alse me*n* d*aer* leg*et* de*n* dume op. so co*m*t dat ett*er* te*n* sterte vand*er* oge*n* ute te*n* nese w*er*t. va*n* de*n* welke*n* ic u hier .1. deel wil leere*n* vand*er*[+] cure*n*. *ende* vand*er* vrese*n* d*aer* gi u af sijt sculdech te wachtene. ¶ De c*ur*e es [+]G 68a. dat gi sijt sculdech die wonde dats de*n* mo*n*t vande*n* fistel te widene m*et* marge vande*n* vlied*er*e. of m*et* gedroged*er* wortelen va*n* ge*n*cianen*.* *ende* da*er*af ene wieke gesnede*n* na dat de mo*n*t w*er*t ront gnouch. so stect*er* in .1. wieke va*n* stoppen gemaect *ende* genet in pulv*er*e dat geseit es int capittel vande*n* wa*n*ne*n*. M*er* wacht u dat gi*er*e n*iet* en doet in te vele. wa*n*t h*et* soude make*n* te g*ro*et .1. gat. *ende* dat soude al tansichte o*n*tmake*n* entie oge*n* doen lope*n*. ¶ M*er* meest*er* bevenoud wille dat me*n* taste an de*n* nese w*aer* die

+bootse was. *ende* dat me*n* da*er* snide .1. wondekij*n* m*et*te*n* hoeke[1] va*n* .1. scerse[2].
ende dat de snede ov*er*lanx de*n* nese (si) gaende. En*de* wacht dat gi n*iet* e*n* +G 68b.
snijdt dat oge led ontwee. wa*n*t doge soude lepe*n*. En*de* legt i*n* de wonde .1.
erwete tote sand*er* dages. *ende* da*n* so doetse ute. *ende* doet i*n* de wonde va*n* de*n*
vorseide*n* pulv*er*e e*m*mer wachte*n*de dat gijs te vele n*iet* d*aer* in en doet. wa*n*t h*et*
mochte te v*er*re w*er*ke*n* *ende* da*n* soude da*n*sichte te z*er*e o*n*tsienen. wa*n*t me*n* es
sculdech te genesene alle mesq*ua*me w*aer* dat es m*et*te*r* mi*n*ste*r* lixeme*n* dat me*n*
mach *ende* sond*er*linge int ansichte. Daerna so legt*er* op .1. plaest*er* gesm*er*t m*et*
gesmoltene*n* +swine*n*smoute of m*et* v*er*sch*er* botre*n* tote dat vleesch gedoot es
m*et*te*n* pulv*er*e vorseit *ende* uutvall*et*. En*de* da*n* so legt i*n* die wonde .1. stuc va*n* +G 68c.
ere spoe*n*gië*n*. *ende* v*er*mak*et* .2. w*er*f sdages tote die wonde wel gesuv*er*t es.
Wa*n*t die spoe*n*gie heeft in .2. w*er*ke*n*. si rum*et* die wonde. *ende* si v*er*teert etter
entie and*er*e hu*m*ore*n*. ¶ Alse die wonde wel gesuv*er*t es. so heiltse d*ae*ma met
pluckelinge*n* va*n* oude*n* line*n* cledre*n* entie suv*er*. En*de* legt*er* op .1. plaest*er*kiin
gesm*er*t m*et*t*er* .12. apostele*n* zalve die avice*n*na *com*ponerde en*de* heet unguen*t*u*m*
ven*er*is sive duodeci*m* ap*o*st*o*lo*rum*.

+Dese zalve es goet mede te genesene +fistelen na dat si siin gedod*et* *ende*
gesuv*er*t. Si suv*er*t scorftheit *ende* wonde*n* va*n* weye*n* vleesche. *ende* da*e*ma +**B 128b.**
so heilt sise wel. En*de* dese zalve maectme*n* ald*us*. ¶ Ne*m*t wit was. scip pec. +G 68d.
harst. armo*n*iac. va*n* elke*n* .14. 3. oppopanac. groene va*n* spae*n*gië*n* va*n* elke*n*
.2. 3. galbanu*m*. mirre elx .4. 3. litargiru*m* .8. 3. aristologia longa. wierooc. mastic.
bolle va*n* ermenië*n*. bedellium. elx .6. 3. dat armo*n*iac. galbanu*m* oppopanac. dit
doet smelte*n* op .1. cleine vier in starke*n* aysine. da*e*ma so ne*m*t olie va*n* olive*n* in
de*n* zome*r* .2. ℔. *ende* maectise iege*n* wint*er*. so ne*m*te*r* .3. ℔. olië*n*. *ende* d*aer* in
doet smilte*n* dat was ent pec en*de* tharst. En*de* d*aer*toe so ziedt die vorseide go*m*me*n*
gesmolte*n* inde*n* aysiin. *ende* da*n* so hebt alle+ die and*er*e dinge*n* wel gepulv*er*t
cleine *ende* geteemst dore .1. bultel *ende* doetse d*aer*toe. *ende* roer*et* wel al te +G 69a.
gad*er*e so dat al wel gemi*n*ct si. E*nde* hier af so legt optie wonde vorseit. En*de*
of gi wilt so smeert d*aer* m*et* u wieke die gi stect in de wonde. dese [zalve G] es
goet seit avice*n*na alsoet vorseit es. ¶ Meest*er* bevenoud die ontraet dat. dat me*n*
en gene*n* fistel omtre*n*t en berne. wa*n*t die bra*n*t soude v*er*droge*n* die zenewe*n* da*er*
die geeste*n* vander zie dore come*n* te*n* oge*n*. ¶ Maer meest*er* r o e l a n t raet datme*n*
hebbe .1. pipe. va*n* ysere of va*n* cope*r*e[3]. En*de* dese salme*n* steke*n* i*n* de*n* fistel
tote*n* bodeme ierst de*n* fistel geruu**m**t m*et* de*n* vorseide*n* wieke*n*. En*de* da*n* so hebt+
.1. yser[4] d*aer* in gaende *ende* dat ende sal wel wese*n* gegloyt *ende* dat stect i*n* +G 69b.
de vorseide pipe tote*n* bodeme va*n* de*n* fistele. *ende* dat gereet. Wa*n*t lietijt iet lange
da*e*rin. h*et* soude doe*n* also meest*er* bevenoud seit. En*de* d*ae*ma stect*er* i*n* wieke*n*
genet int wit va*n*de*n* eye

1) G: poynte
2) *In G ruwe schets.*
3) *In G grove schets.*
4) *In G grove schets.*

om te coelne den brant. Ende daema so doet also u vorleert es metten smoute. ende daema metter spoengiën. Ende daema so heilt den fistel metter vorseider zalven. of metter zalven diemen u hier na leren sal. ende dese staet in die glose vanden .4. meesters op die surgie van roelandine. ¶ Nemt groene van spaengiën .1. 3. sal gemine .½. 3. out swinen smout .2. ℔. dit doet smelten. ende daema ziet dore .1. suver linen cleet. +daema so mincter met dat vorseide groene ende dat zout wel cleine gepulvert. ende maect daeraf .1. zalve. met der welker gi smert .1. wieke die gi stect in die wonde. dat sal den fistel genesen volmaectelike. +G 69c.

+¶ Noch een ander uter selver glosen. Nemt mirre. aloës. tsap van langer sporiën ende van celidoniën ende out swinen smout. dit ziedet al tegadere ende doeter met also u vorleert es vander anderе zalven. Si doet tselve. ¶ Noch doet tselve herba robberti geplaestert opt fistel. of tsap daerin gegoten. Of van gariofilaten. hier met so geneest nuwe fistelen sonder anders toe te doene. ¶ Dits ene goede colirie in den fistel te doene. of in dogen die roet siin. Nemt groene van spaengiën .½. 3. ende .½. pinte wiins claer ende suver ende wit. ende +minct dit te gaderе wel ende roeret dicken dit colirie wert groene. hieraf so doet in doge die heeft den fistel. ¶ Meester Willem van congeinne wijst dit colirie. dewelke doodt den fistel. ende stremmet lopende ogen ende verteert wey vleesch van den ogenleden. ende het doet vele meer goets. **+B 128c.** +G 69d.

Nemt .½. ℔. wits wiins. ende groene van spaengiën. ende sal gemine elx .1. 3. dit pulvert wel ende temperet metten vorseiden wine.

¶ Dit wijst meester lanc ranc ende avicenna. Nemt mirre wel suver .2. 3. gomme van arabiën .1. 3. dit pulvert wel cleine ende minget metter gallen van den osse getempert also dicke alse .1. zalve. ende dit legt opt fistel gespreit op .1. linen cleet. Dit heilt. ende suvert. ende weret datter geen humoren+ mogen comen no bliven: ¶ Ende eist dat niet en heilt van deser plaestren ende weder uut brect. dats .1. teken dat dbeen daer onder es geraect ende verdroocht. Eist also. so doet als u vorleert es metten pijpkine ende metten gloyenden ysere. ende daema so doet achtervolgende die curen also u vorleert es. ¶ Avicenna ende lancfranc prisen den brant. want hine verteert niet vordere dan hi geraect. mer bernde medicinen gaen me; nechwerven vordre dan men wille. so dat men sal scuwen in avonturliken steden daer men mach. want het doet dicken vresen vanden leden daer ment leit. ende ten minsten comter dicken af lanc werc. +G 70a.

Cap. 25.

¶ *Dit es va(n) nolimeta(n)g(er)e int a(n)scij(n) of an die lippe(n)*[1].

Nolimetangere dats .1. swere ende wast vanden kinne opwert int anschijn. Ende es .1. evel dwelke sulke seggen dat den enen comt

1) *Dit hoofdstuk ontbreekt in C, G en L.*

vande*n* andre*n*. Dit evel es va*n* .2. ma*n*iere*n* va*n* cole*re*n. dat ene dats v*er*bernde col*er*e. *ende* dat nes dand*er* n*iet*. Die v*erber*rende colere es o*m*tre*n*t die stede gevarwt *ende* bevae*n* m*et* ere dick*er* swe*r*ter varwe*n*. En*de* die col*er*e die n*iet* v*er*bernt e*n* es. die trect ha*er*

⁺i*n* .1. rode varwe o*m*tre*n*t de*n* wortel. hets ene gemeine regule. dat alle opene gate*n* die binne*n* v*er*tech sijn of v*er*teer*t*. alse i*n* nolimetang*er*e. in cankere*n* in fistele*n*. dat si piinlijc siin te genesene d*aer* si v*er*oudert siin. En*de* cankere siin va*n* meerre *ende* va*n* bernd*er* col*er*e. da*n* nolimeta*n*g*er*e siin. ¶ In die ierste maent dats die ald*er*ierste raet. datme*n* die mate*r*ie v*er*duwe*n* sal m*et* oxisac*um* entie hu*m*ore*n* die gereet siin tonstekene. datme*n* die suv*er*e m*et* colagogen. wa*n*t colagoge*n* *ende* oxisac*um* siin .2. medicine*n* d*aer*me*n* bloet *ende* col*er*e m*et* suv*er*t. Op de*n* derde*n* dach salme*n*t stove*n* m*et* coude*n* crude*n* in .1. cupe m*et* ere pipe*n* wilme*n* also me*n* dede da*er* vore*n* in de*n* boec. En*de* da*n* alst gestooft es. so sal me*n* he*m* geve*n* t*ri*acle m*et* wate*r*e d*aer* i*n* es gesode*n* linaria. En*de* de*n* andre*n* dach d*aer*ma salme*n* late*n* die lev*er*e adre. wa*n*t w*er* dat q*ua*de hu*m*ore*n* siin ha*er* begi*n*sel co*m*t emm*er* vand*er* leve*r*en gegenereert. *ende* d*aer*ma salme*n* laten die hooft adren. *ende* da*n* co*m*t me*n* te*n* plaest*r*en. ¶ Aldus salme*n* w*er*ke*n* va*n* bute*n*. Me*n* sal af doe*n* die rove di*er*e bove*n* es. *ende* da*n* salme*n* make*n* ene loge van assce*n* va*n* wijng*er*thoute. en*de* mi*n*ge*n* d*aer* in pulv*er* va*n* zoute va*n* leve*n*de*n* calke. va*n* atre*m*e*n*te. va*n* wiinsteene. va*n* elke*n* eve*n* vele. *ende* mi*n*ge*n* dese pulv*er*e m*et*t*er* loge*n* te mate*n* dicke *ende* legge*n*t d*aer*op .1. nacht. *ende* me*n* sal die stede al o*m*me best*r*ike*n* m*et* popelioene. *ende* des and*er* dages salme*n* dit af doe*n*. *ende* me*n* saelt wachte*n* van z*er*e so me*n* naest mach m*et* hulte*n* instrume*n*te(n). Dan salme*n* tempere*n* plaest*r*en va*n* oude*n* sme*r*e int sap va*n* wegebrede*n* te mate*n* dicke *ende* legge*n*t d*aer* op. En*de* da*n* salme*n* wegebrede stote*n* *ende* best*r*ike*n*t m*et*te*n* zape *ende* beleggen*t* m*et*te*n* blad*r*en *ende* da*n* salme*n*t dwae*n* m*et*t*er* loge*n* vande*n* wijng*er*thoute. *ende* beleggen*t* m*et*t*er* wegebrede*n* .10. dage of .12. ¶ En*de* alse da*n* dat o*n*gemac doot es en*de* gesuv*er*t. so sal he*m* ope*n*bare*n* .1. scoe*n* root vleesch *ende* o*n*v*er*teert. dan salm*er* op legge*n* linaria gestote*n* tsap ene*n* dach. da*e*ma salme*n*t dwae*n* m*et*t*er* loge*n* elx dages. En*de* me*n* saelt droge*n* m*et* ene*n* oude*n* sachte*n* line*n* clede. *ende* stroyen d*er* in pulv*er* van mastic. va*n* wieroke *ende* va*n* rose*n*. Alse dat v*er*vult es m*et* goede*n* vleesche. so salme*n*t hicke*n* al omtre*n*t. Die zieke sal he*m* hoede*n* va*n* ald*er* scarp*er* spise*n*. *ende* va*n* soute. *ende* va*n* alle*n* dinge*n* d*aer* bloet af v*er*warmen mach. Explicit.

B 128d.

Finito libro sit laus *et* gloria *ch*risto.

[Derde boec. Vanden nese]

.1. Dits die tafele vanden derde*n*⁺ boeke en*de* sprect ierst vande*n* nese *ende* va*n* si*er*e sceppenisse*n*. *ende* va*n* hoe vele ziecheiden dat come*n* in de*n* nese. *ende* heeft i*n* .7. capittele*n*

B 129a.

.2. Va*n* ere ziecheit die polip*us* heet die wast i*n* (den) nese
.3. Van puuste*n* in de*n* nese
.4. Van ond*er*cote*n* swere*n* in de*n* nese

.5. Van wey vleesche i*n* de*n* nese
.6. Van bloede*n* ten *n*ese
.7. Van stanke in de*n* nese[1].

+C 31b.C 3lc.

Cap. 1.

+**H**ier begint die boec vande*n* nese. *ende* ierst die sceppenisse vande*n* nese.
En*de* es te v*er*stane dat +vore*n* ute*n* h*er*ssene*n* co*m*t ene zenewe [dye siende zenuwen G] die es bol alsoet geseit es i*n* die anathomia vande*n* oge*n*. So wassen .2. worte*n* entie gelike*n* worte*n* va*n* vrouwe*n*borste*n*. Die wasse*n* +ute*r* s*u*bsta*n*cië*n* vande*n* h*er*ssene*n* *ende* hete*n* zenewe*n*. h*et* en siin gene zenewe*n*. h*et* siin i*n*strume*n*te va*n* roke. Alse dese v*er*vulle*n* m*et* hu*m*ore*n* va*n* coude*n* of va*n* hitten. +so belettet de*n* m*en*sce van sire roke of va*n* sine*n* rie*k*ene. En*de* ond*er*wilen so siin si so z*er*e [belemmert ende C] v*er*vult va*n* hu*m*ore*n* dat me*n* n*iet* en riect. ¶ Bi dese*n* vorseide*n* spene*n* of worte*n* of uutga*n*c vande*n* h*er*ssenbeckene so heeft nat*ur*e geordineert een dal dwelke dat heet tsigat. int welke v*er*gad*er*t die lucht. dwelke bi hulpe*n* vand*er* trecke*n* der c*ra*cht ontfang*et* dat rieke*n*. int welke v*er*gadert die ov*er*vloyenth*eit* vande*n* h*er*ssene*n* *ende* purgiere*n* da*er*. dwelke me*n* heet snotte. In welc dal vorseit es .1. deel[2] dwelke gaet te*n* monde. te*n*welke*n* dale begint die nese *ende* hebbe*n* ha*er* sceppenisse. dwelke es geformeert va*n* .2. bene*n* gemaect va*n* .3. hoeke*n*. die hoeke*n* vande*n* upperste*n* bene[3] vande*n* vorhoofde m*et*te*r* v*er*gaderi*n*ge*n*+ vande*n* ogebene. so voege*n* si int

+G 70b. +C 31c. +C 31d. +G 70c.

+G 70d.

1) +Hier beghint den bouc van der nesen.
Hier beghint den bouc van der nese*n* en*de* oec dat den nese toe behoert en*de* van datter toe vallen mach alse van evelen en*de* der ghelike
+(*Grove schets van een hellebardier met gevelde lans*.)
Aller erst soe salmen leeren die scippenisse van der nese en(de) hoere natuere. Van diverschen siecheeden die comen moghen in de nese en*de* hoe men*n*ich siecheit datter es.
Van polipus in de nese wasse*n*de
Van puusten die in de nese wasse*n*
Van onder cocten zweere*n* in de nese
Van weyen vleesch in de nese
Van bloeden huute*r* nesen
Van den stanc huuter nese.
Ende alder erst leerme*n* hoe dat de nese es ghescepen en*de* ghemaect.
2 +Hier endt dye boec vande*n* oghen ende beghint dye boeck vander nese*n* ende haren dienst.
3 Dyt es van polipus om die nese dat veye vleesch datter ondertide*n* wast
4 +Vander puusten dye wassen indie nese
5 Van ove*r*tullighen vleesche dat wast indye nese
6 Vanden bloedene t*er* nese*n* ende hoe dat toe comt
7 Vanden stancke vand*er* nese

Men sal yerste verstaen dit (*l.* die) scepenesse vander nese.
2) G: dal
3) *In G ruwe schets*.

upperste deel. so heeft elc been gecnoes. En*de* in d*er* middew*er*t so es .1. and*er* gecnoes. dwelke de*n* nese v*er*sceet i*n* twee*n* dat hard*er ende* stark*er* es da*n* enech vande*n* andre*n* twee*n*. die siin i*n* dende vande*n* nese. Die hulpe vande*n* middelste*n* gecnoes es of dee*n* nesegat w*er*de v*er*stopt bi [humoren oft bij G] eneg*er* ma*n*iere*n*.
+dat die ade*m* dore dand*er* soude moge*n* uut *ende* ingaen om te w*er*kene d*er* nat*ur*en w*er*c. Die .2. bene voege*n* te gad*er*e *ende* maken die sceppenisse va*n*de*n* *n*ese +C 32a.
+dewelke hebbe*n* vele nutscape*n*. Dierste es dat hol es *ende* decsel vand*er* v*er*vloyentheide*n* die come*n* ute*n* h*er*ssene*n*. Dand*er* es dat o*n*tfaet die lucht die +**B 129b.**
middel es +vand*er* roke*n*. Terde es dmeeste deel vand*er* lucht diet trect gaet t*er* longene*n*. nochta*n* so trect .1. deel te*n* gate*n* vande*n* h*er*ssene*n*. Dierste es als +G 71a.
die mont es geloke*n*. dat de lo*n*gene mach dore de*n* nese trecke*n* die lucht te hare. Dand*er* es dat tforderste deel vande*n* h*er*ssene*n* hem da*er*dore mach [suveren ende C] purgiere*n*. T*er*de dat men bide*n* nese gate*n* die ope*n* siin de*n* mo*n*t lukende *ende* o*n*tdoende die to*n*ge ha*er* streckende *ende* voudende. formere*n* soude ha*er* word v*er*scedelike. dat si n*iet* e*n* soude moge*n* doe*n* ware*n* die nesegate*n* v*er*stopt. ¶ Dits dat werc vande*n* nese. Ald*us* so es hi va*n* bene*n* hol en*de* gecnoesech wa*n*t ware dende vande*n* nese vore*n* bee*n*. h*et* soude menech w*er*f breken *ende* da*n* soude de me*n*sce da*n*sichte hebben o*n*tscepe*n*. dit e*n* mach n*iet* siin o*m*dat gecnoesich es *ende* tay *ende* voude*n*de. dus so+ blijft de me*n*sce o*n*gescent van sine*n* a*n*sichte. en ware gedae*n* m*et* snidend*er* wapene*n*. of tgecnoes en +G 71b.
v*er*techde bi v*er*vulte*n* va*n* v*er*tege*n* hu*m*oren. En*de* meest bi v*er*vulte*n* va*n* melancoliën dewelke+ doe*n* v*er*st*er*ve*n* dled d*aer* si te vele in siin of vercranke*n*. En*de* dats o*m*dat melancolie es cout *ende* droge. ¶ Nu m*er*ct hoe vele ziecheide*n* +C 32b.
dat come*n* in de*n* nese. da*er* co*m*t in polip*us ende* cank*er*. puiste*n*. ond*er*cootte swere*n*. wey vleesch. bloede*n* te*n* nese *ende* sta*n*c. Dese sal me*n* elc sonderlinge besceden. entie cure d*aer* iege*n*.

Cap. 2.
En(*de*) *ierst van polip*(*us*)[1].

Polipus es ene ziech*eit* die co*m*t in de*n* nese. entie dalende bi reume*n* die daelt ute*n* hoofde in de*n* nese. En*de* es vleesch opwassende+ bove*n* rechte va*n* nat*ur*en. *ende* heet wey vleesch. dwelke stopt die nesegate*n*. so datt*er* gee*n* adem dore +G 71c.
en mach come*n* ute *ende* in. En*de* onderwile so eist [bestopt G] *ende* dat meest va*n* fleume*n* glasiin. dwelke es va*n* coude*n* humore*n* *ende* versch. En*de* ond*er*wile*n* so com*et* va*n* melancolië*n* die cout siin *ende* droge. *ende* dat es .1. ma*n*iere va*n* cank*er*e. waerbi dat die adem n*iet* e*n* mach siin getrect dan bide*n* monde. En*de* i*n* d*us* gedane so v*er*drog*et* die long*er*e. bi de*n* welke*n* me*n* es sculdech to*n*tsiene dat die m*en*sce mach w*er*de*n* tysike. *ende* ond*er*wile*n* lasers. En*de* dat
soude siin bi die*n* dat tvoetsel+ +**B 129c.**

1) C: Van polipus dat in der nese comt G. Vanden weijen vlerse (*l.* vlesche) popilus. *Ontbreekt in L.*

vande*n* me*n*sce soude voede*n* die lede m*et* v*er*tege*n* voetsele bi ocsune vorseit. *ende* dit co*m*t va*n* +coud*er* nat*ur*en[1] en*de* selde*n* va*n* +hitten. ¶ Polip*us* es geseit na enen visch. wa*n*t hi co*m*t an ene*n* man hi laette*m* node gae*n*. so doe*t* dit evel. +C 32c.
Het stopt ond*er*wile*n* dee*n* nesegat *ende* ond*er*wilen dand*er*e of beide. *ende* +G 71d.
dicwile stink*et*. Dicke vleesch wast ond*er*wilen so g*ro*et. dat daelt ond*er* ute*n* nese *ende* hang*et* opte*n* lippe. En*de* ond*er*wile*n* wasset so z*er*e datt*er* die nese m*et* w*er*t g*ro*et. En*de* ond*er*wile*n* w*er*t si va*n* bruu*n*re varwe*n* *ende* luttel gevoelende *ende* z*er*e hert. dats bi dat die mate*r*ie es va*n* melancoliën*. ende* da*n* so en dalet tfleesch n*iet* ute*n* nese of luttel. *ende* da*n* sone ond*er*wint u n*iet* he*m* te genesene. Wa*n*t h*et* es da*n* ene ma*n*ie*r*e van cank*er*e +alsoet vorseit es. Maer alse die nese es moru. *ende* n*iet* o*n*tvarwt. dan so ne*m*tse coe*n*like te genesene. *ende* gaet*er* +G 72a.
toe alsic u hier nu lere*n* sal. *ende* wacht u van mesdoene so dat gijt doet s*u*btilike ¶ Hoort hier die cure. Ontdoet de*n* nese vande*n* zieke*n*. *ende* vang*et* tfleesch dat i*n* de*n* nese es *ende* halet ute m*et* ene*n* hake (*fig.* XXX). *ende* snid*et* eenx *ende* eenx tote gijt al hebt also na als gi mog*et*[2]. *ende* da*e*ma so stre*m*m*et* dbloet met stoppene die*n* nese of so gi best moget *ende* cleeft*er* iet vande*n* +vlesce[3] so screpet af m*et* ene*n* cleine*n* ysere so gi naest moget. En*de* d*ae*ma so bescoud*et* die*n* +C 32d.
wortel m*et* .1. gloyenden ysere. *ende* wacht emm*er* tgecroes (*l.* gecnoes) [vande*n* nese d*at* ghijt (*schets*) niet+ bescout want daensichte ware z*er*e ghescent G] ¶ Of cureertene ald*us*. doet dat vleesch v*er*tere*n* m*et* uwe*n* pulv*er*e dat u es geleert +G 72b.
int capittel vande*n* wa*n*ne*n*. m*er* wacht u dat gijs te vele n*iet* d*aer* in en doet. want h*et* mochte o*n*tdecke*n* te vele dat been of tgecroes. *ende* d*ae*ma en soud*er* ne*m*m*er*meer gee*n* vleesch wille*n* wasse*n*. *ende* dan dbeen lichte uutvallen of tgecnoes. *ende* dit soude dansichte scende*n*. daerna so stect d*aer* in .1. wieke gesm*er*t m*et* swine*n* smoute of m*et* v*er*sch*er* bot*re*n tote dat bescoude stuc uut vallet of tfertege dat tpulv*er* heeft gev*er*techt. *ende* d*ae*ma heiltse m*et* drogender medicine*n* tote dat al heel es. ¶ Ende ond*er*wile*n* so wast dat vleesch opw*er*t dats alst va*n* hoge*n* wast. so dat bestopt d*aer*+ die adem ute*n* mo*n*de in de*n* nese gaet bi nat*ur*en.
En*de* da*n* so stect i*n* de*n* nese .1. wieke va*n* stoppen wel gemaect hart *ende* +G 72c.
stide ierst gelade*n*

te poe*n*te m*et* uwe*n* b*e*mende*n*+ pulv*er*e[4] tote*n* vlesche[5] *ende* daerna smout of bot*er*e. *ende* d*ae*ma wed*er* tpulver tote dat tfleesch si al v*er*teert. En*de* d*ae*ma +**B 129d.**
so hebt ene*n* st*er*ke*n* twine*n* draet. *ende* die*n* stect [metten heinde C] i*n*+ de*n*
nese *ende* doete*n* he*m* i*n*hale*n* m*et* sine*n* ademe. hi sal te*n* mo*n*de i*n* valle*n*. +C 33a.
entie d*ra*et si so lanc

1) G: humoren
2) G: ende snydet al lanc de*n* goede*n* vleesche af ende de*n* gecnoese vand*er* nese tote d*at* ghijt al ute hebt met eene*n* sceerde aldus ende halet alsoe reyne ute oft ghij moget (*met schetsen van een haak en een mes*).
3) G: ane tgoede vleesch
4) C: metten corrosive
5) G: yerst dye wyeken gheladen te pulvere te pointe dat tvleesch af bernet.

datm*er* vele cnope*n* an mach make*n* dee*n* vande*n* andre*n* .1. dumael. dewelke cnope*n* sniden dat vleesch ontwee dat gewassen es i*n* de nat*ur*like gate d*aer* die ade*m* *d*ore co*m*t alsoet vorseit es. Die*n* d*ra*et salme*n* halen *ende* kere*n* te*n* nese uut en*de* ten monde in. En*de* d*aem*a so coppelt d*aer*an .1. andere*n* +draet sond*er* cnoep. dewelke w*er*d*et* dore dri*n*ct m*et* uwe*n* pulv*er*e. *ende* die*n* haelt*er* dore. +G 72d.
dat pulv*er* sal v*er*tere*n* tfleesch datt*er* gewasse*n* es. dwelke te broke*n* es me*tt*e*n* cnope*n* die ware*n* an de*n* iersten draet die sneet alse ene sage. En*de* d*aem*a so heyltse m*et* drogend*er* zalve*n* *ende* pulvere*n*. Alse der .12. apostelen zalve[ofte groene zalve G]. En*de* die hier na volg*et* *ende* and*er*e die ic hier sal make*n* *ende* wise*n*. ¶ Dit wijst die glose vande*n* .4. meeste*r*s [van salernen C]. Ne*m*t fabula lupine. en*de* wilt lijn *ende* hete netele*n*. van elke*n* tsap .2. 3. of .3. *ende* dan so hebt leve*n*de calc. sal ge*m*ine. groene va*n* spae*n*gië*n* va*n* elke*n* .1. 3. wel gepulv*er*t. dit mi*n*ct me*tt*e*n* vorseide*n* sape. da*em*a doet*er* toe roete va*n* bocke*n* of va*n* hertte*n* of swine*n*. dit mi*n*g*et* al te gad*er*e op .1. cleine vier. +Van deser zalve*n* maect .1. cleine lange wieke ierst gedwege*n* de*n* nese binne*n* wel m*et* wine of m*et* aysine *ende* dat +G 73a.
laeu. daerna so stect die wieke in de*n* nese. en*de* laetse d*aer*in tote*n* avonde van smorge*n*s. Dus so doet tot die nese begint te swillene. *ende* si vaste bloet so dat die nese w*er*t ydel vande*n* vorseide*n* q*ua*de*n* vlesche. *ende* dits .1. teke*n* va*n* genesene. En*de* d*aem*a so geneeste*n* m*et* des*er* zalve*n*. ¶ Ne*m*t tsap va*n* meede*n*. van wegebrede*n*. van hond*er*t blade[1]. va*n* apië*n* van Sint jans c*ru*de[2] va*n* elke*n* 1. 3. daerna ne*m*t ½. ℔b. zeems *ende* dat ziedt wel so dat begi*n*t te dicke*n* d*aem*a doet*er* toe .1. 3. at*er*ments. *ende* zied*et* al te hope tote (dat) begint dicke*n*. Van deser zalve*n* doet i*n* de*n* nese *ende* stoppet bute*n* dat+ si n*iet* e*n* mach uutlope*n*. *ende* d*us* doet tote dat al heel si. ¶ En*de* v*er*staet wel dat tsap vand*er* wedewinde*n* +G 73b.
in de*n*
nese gegote*n*. h*et* geneest nuwe+ polipus *ende* nuwe cank*er*e *ende*+ nuwe fistele.
¶ Noch ene wieke gemaect va*n* apostelik*er* surgië*n* da*er*op gestroyt pulv*er* van +**B 130a.**
antimonië*n*. die es goet gesteken i*n* de*n* nese o*m*me te genesene die zeerheit. +C 33b.

Cap. 3.
¶ *Van puuste(n) die wasse(n) i(n) de(n) nese*[3].

Puusten wassen i*n* de*n* nese *ende* meest va*n* v*er*bernde*n* hu*m*ore*n*. En*de* siin m*et* steecte*n* *ende* m*et* hitte*n*. En*de* h*aer* cure es bloet late*n* t*er* hooftadre*n*. *ende* dat me*n* thooft p*ur*giere en*de* al den lichame m*et* yerapig*ra* galieni. of pillen auree. Ierst die mat*er*ie gedige*r*e(r)t m*et* oxisac*um* *ende* dies gelike.+ En*de* d*aem*a so giet me*n* i*n* de*n* nese dwitte vande*n* eye geminct +G 73c.

1) G: mille folium
2) C: herba perforata
3) G: Vanden puijsten in den nuese. *Ontbreekt in C.*

met oliën van rosen. Die puusten tebroken genesen metter witter zalven diemen heet rasis witte zalve.

Cap. 4.
¶ *Van ond(er)coottе(n) sw(er)en i(n) de(n) nese*[1].

Ondercootte swerен in den nese. Alsi siin van heeten humoren so genesen si al dies gelike dat vorseit es vanden puusten End*e* alsi siin van couden humoren. so genesen si met dwaïngen van wine *ende* van zeme te gadere gesoden .1. luttel *ende* metter .12. apostelen zalve. of met deser groenre zalven diemen heet der surgine zalve. die maecte mester roelant in siin tractaet. entie maect men aldus. ¶ Nemt celidonie coccox looc. dat es gescepen alse clavere. die steelkine siin root die blade entie [+]steelkine siin suer alse surkele. die wortele entie bladere van gallitri. comijn. louessce. scabiose. agrimonie. van elken .1. hantvol. dese cruden stampt [+]G 73d. al te gadere *ende* mincse (met) wederen roete *ende* .1. ℔ oliën van oliven. *ende* also laetse liggen .9. dage of .11. tegadere wel geminct. daema so zietse op .1. cranc vier in een verlood vat. so dat tcruut sinct te bodeme. daema so ziet wel dore .1. linen cleet in een erijn vat *ende* stellet opt vier. *ende* doeter in .2. 3. was. *ende* na dat gesmolten es so doeter in pulver van wel cleinen witten wieroke dat men heet olybanum. *ende* van mastike *ende* van groene van spaengiën van elken .½. 3. Mer eer giere in doet dat groene van spaengiën so proeft of si te gader hout. *ende* hout si haer te gadere so doeter in tgroene. End*e* daema so proeft[+] echter of si haer varwe gewisselt heeft so dat si es groene. so doetse vanden viere. *ende* [+]G 74a. doeter toe .½. 3. aloës epatic. dwelke gi ierst hebt gepulvert. dat doet smelten. *ende* dan so

ziet dore .1. suver cleet toten[+] vorseiden saken *ende* dese zalve so besteet. Dese zalve es goet ten ouden wonden. want si doet wassen goet vleesch *ende* heilt. [+]**B 130b.**

Cap. 5.
¶ *Van wey vlesche i(n) de(n) nese*[2].[+]

[+]C 33b.

Wey vleesch so doet wech metten pulvere dat geseit es int capittel vanden wannen. *ende* daema geneest die stede met groenre zalven [veneris C] of metter .12. apostelen zalve. of metter zalven die es geseit daer voren int capittel vanden hooft wonden. Of metter witter zalven van rasis. dewelke[+] gi sult hebben leringe hoe dat mense maect die goet es in allen steden daer hitte es. *ende* in allen vlagingen. [+]G 74b. entie maect aldus. ¶ Nemt olie van rosen .4. 3 nuwe was .½. 3. wit van spaengiën dat cerusa heet .1. 3. canfer .1. 3. dwitte van .2. eyeren. Dus maket ierst so stampt .2. of .3. amandelen in een motaliin mortier die gepelt siin. *ende* alsi gestampt siin so werpet tpast en wech *ende* vaget den mortier *ende* dan so doeter in canfer. *ende* daema so hebt ge-

1) G: Vanden zweeren inden nese. *Ontbreekt in C.*
2) C: Van weyen vleesch dat in der nesen wast; G: Vander veijen vleesche inden nese.

smolten was metter oliën. ende minget al wel te hope met enen yseren mortier stocke. ende alst begint [te G] couden so doeter in dwitte van den eyeren. ende wrivet wel overeen. ende so gijt bat wrijft +soet beter es. dits rasis witte salve Ende sulke meesters makense aldus. ¶ Si nemen vander cerusen. vander oliën. vanden canfre. vanden witten van den eyeren .6. ʒ. van elken. ende si doenre in .3. ʒ. van litargirum. ende makense alsoet vorseit es vander ander zalven te voren. Dese droget wel. +G 74c.

Cap. 6.
¶ *Van bloedene ten nese entie cure d(aer)toe*[1].

Het siin vele lieden die bi costumen plegen te bloedene ten nese +bi enegher manieren alsoet u geleert wert hierna redelike proevende want bloeden ten nese es onder tiden nuttelec ende onder tiden quaet. Hets nuttelec alse .1. mensce wert bloedende ende hi heeft .1. sucht diemen heet thete evel. Of alse hem toecomt frenesie. of alse ene vrouwe heeft verloren haer + stonden[2]. of alse enen toe comen caracten in die ogen ende dat van heter[3] materiën. of datse toe comen van pinen die hi doet of van vervulten van bloede. ¶ Alse .1. mensce wert bloedende bi te vele hitten die hi heeft buten in sinen lichame so wert siin bloet binnen ziedende in sinen lichame dewelke verziedinge doet die fumeyen clemmen ten hoofde entie vervullen die adren ende doense spliten. Aldus bloet men ten nese. Ende onderwilen so spliten die adren int hooft allene. ende dus so werden si bloedende. Ende eist dat dbloet te +C 33c. +G 74d.

te guls es ende comet uten rechten+ nese gate so doeten bloet laten ter hooft adren in den rechten arm. Mer comet uten luchtren[4] nesegate. so late die hooft adre in den luchtren arm. Ende bint met scroden van linen cledren die enden van den lichame. dats te verstane die arme entie been.+ ¶ Ende en es hi niet gestremmet hier mede so bernet eyerscalen te pulvere. ende dat blaest int nese gat daer dbloet uut comt. Of stecter+ in ene wieke genet in incte gemaect van gallen ende van atermente[5]. ¶ Noch .1. ander maniere. Nemt starken aysiin lau gemaect ende daermet so bestrijct den vede vanden bloedenden mensce[6]. Of eist .1. wijf. so bestrijct haer borsten. ende bint die armen entie been als u vorleert es. ¶ Noch een ander. pulver van roden rosebladen gemaect in enen mortier. dat geminct met gerstenmele ende getempert met .1. luttel aysiins. daertoe gedaen zap van wegebreden. ende dwitte van den eye. Dit plaester legt opt voorhooft ende opten slaep vanden hoofde. op dat vanden hoofde comt[7]. Maer comet vander leveren so legse optie +B 130c.

1) C: Van datmen bloet ter nesen. G: Vanden bloede ter nese.
2) G: saken
3) C: etterach(tig)her
4) C: slincken
5) G: vitriyeole
6) C: Maect warme sterke wiin eeck daer in badet de cullen van den man
7) C: eist dat comt van den hoofde het sal sesseren

+rechter zide vande*n* hoofde[1] optie leve*r*e. M*er* come*t* vand*er* milte*n*. so legse optie slink*er* zide vande*n* hoofde optie milte. En*de* come*t* va*n*d*er* vrouwe*n*moed*er*[2]. so +G 75b.
salme*n* tplaest*er* legge*n* tusscen de*n* navel ente*n* lijchare. Nochta*n* soude me*n* dat bat moge*n* stre*m*me*n* dade me*n* die vrouwe late*n* in die adre ond*er* tancluwe*n* binnen voets. Of stelde me*n* .1. venteuse opte*n* navel d*er* vrouwe*n* sond*er* scarpe*n* of op die wortte*n* va*n* hare*n* borste*n*. ¶ Wacht dat die bloedt n*iet* e*n* si gegordt. en*de* geeft he*m* i*n* dene hant .1. cruut dat drag*et* borsekine. dit stre*m*m*et* menechwe*r*f bloede*n* te*n* nese. ¶ Noch dbloet dat ute*n* nese gaet gedrog*et* op ene warme tiechle[3] dat gepulv*er*t blaest he*m* in de*n* nese. dit stre*m*m*et* bloet menechwe*r*f. Noch zalve gemi*n*ct m*et* aysine. *ende* dit plast*er* geleit op des mans cullen. stre*m*m*et* dbloet.

¶ Dits ene va*n* galien*us* v*er*holenheit[4]. +Legt de*n* bloedende*n* al naect opw*aer*t me*tte*n a*n*sichte. *ende* doet he*m* drupe*n* cout wat*er* m*et* aysine in dansichte. dit +G 75c.
stre*m*m*et* dbloet. ¶ Noch .1. and*er*. Ne*m*t haer va*n* hasen *ende* maect*er* af .1. wieke genet i*n* wat*er*e *ende* i*n* aysine. entie gesteke*n* i*n* de*n* nese [dyt G] stre*m*m*et* dbloet ¶ Noch cuw*et* de*n* bloedende*n* wortel va*n* +netele*n* so dat me*n*t mach swilge*n*. *ende* houndse also in den mont. dit stremmet dbloet. +C 34a.

+¶ Noch cuw*et* den wortel va*n* vincworten *ende* houd*et* al stille i*n* de*n* mo*n*t. dit stre*m*m*et* staphans dbloet te*n* nese. ¶ Nu me*r*ct die tekene*n* wane*n* dbloet co*m*t +**130d.**
te*n* nese. Alse dbloet uut co*m*t va*n* v*er*vultheide*n* va*n* bloede of vande*n* hoofde. dat ke*n*t me*n* bider sweringe*n* vande*n* hoofde *ende* va*n* den ogen. En*de* comm*et* vand*er* leve*r*en. dat beke*n*t bi dat die recht*er* zide es zeer ond*er* die corte rebbe*n* *ende* da*er* o*m*tre*n*t *ende* dat bloet co*m*t ute*n* rechte*n* nese gate. En*de* comet vand*er* milte*n* so es die zeerh*eit* i*n* die slinke zide. *ende* dat bloet co*m*t ute*n* slinke*n* nesegate.
¶ Ende eist dat co*m*t de*n*gene*n*+ die theet evel heeft of die begi*n*ne*n* valle*n* i*n* frenesië*n* of di*er*e in siin. laetse bloede*n* ee*n* goet deel. wa*n*t hets dicwile ha*er* +G 75d.
bekeringe. of sine ware*n* te flaeu of te cranc. En*de* heeft die vr*o*uwe v*er*lore*n* hare*n* tijt. *ende* si bloed*et*. so laetse bloede*n* ee*n* goet deel. *ende* daerna so stre*m*m*et* datse n*iet* e*n* we*r*de te cranc.

Cap. 7.
¶ *Va*(*n*) *sta*(*n*)*ke i*(*n*) *de*(*n*) *nese*[5].

Die sta*n*c vande*n* nese also meest*er* galiee*n* seit co*m*t va*n* v*er*vulte*n* va*n* hu*m*ore*n* die dale*n* ute*n* hoofde i*n* die hoolkine[6] va*n*+ de*n* nese. *ende* da*er* cleve*n*de la*n*ge sto*n*t blive*n*de *ende* we*r*de*n* da*er* sti*n*ke*n*de bi ve*r*ticheda*n* die*r*e fumeye*n* +C 34b.
mitgade*r*s d*er* lucht va*n*+ bute*n* da*er* si mede mi*n*g*et* bri*n*g*et* de*n* stanc toe. En*de* puuste*n* die wasse*n* oec i*n* de*n* nese bi scarp- +G 76a.

1) G: borst
2) C: en*de* eist dat de vrouwen bloeden
3) G: tegle
4) C: verholike medicine
5) C: Van den stancke dat comt huter nesen en*de* dat daelt huter nesen. G: Vanden stancke ter nese.
6) G: hoeken

heiden van humoren. Also doet polipus. ende wey vleesch wast oec in den nese bi vervulten van humoren. ende dese machmen alle kennen bi verscedenen tekenen. Ende den stanc vanden nese alsoet vorseit es bi dat deen nesegat es verstopt. ende onderwilen beide. ende onderwilen so lopen daerute gecorumperde humoren Ende die puusten kent men bider hitten die in den nese es. polipus so machmen zien dwelke es hart vleesch. ¶ Ende vanden stancke te genesene so es dit die raet datmen die humoren purgiere bi rade van enen vroeden [+]fisisiin. Alse met yeralogodion. of met theodoricum anacardion. of met pillen van zelven gemaect. [+]G 76b.
ierst die materie gedigereert [metter rechter digestiven. G] Gedaen die digestive so smeret thooft vanden zieken met oliën van oliven. of gerechte olie muskelijn gedaen in die nesegate. ierst geruumt met pillen van dyacastoreum geminct met warmen wine. ende daema geeft hem aurea alexandrina met wine daer in gesoden es wit wierooc dat men heet olibastrum. ¶ Ende en vergaet de stanc niet aldus. so ruumt den nese met wortelen van gencianen. ende met oliën vorseit gesmeert
[+]ende also gesteken in den nese [+]ende daerin gelaten die spacie van .2. uren of van .3. ende aldus mogedi den stanc uten nese trecken. ¶ Explicit. [Hier endt [+]**B 131a.**
dye bouck[+] vander nese ende beghint dye bouck vander mont metten tanden [+]C 34c.
ende metter tonghen ende met al dat in den mont es. G] [+]G 76c.

[Vierde boec. Van den monde.]

Dits die tafele vanden vierden boeke *ende* tractert vanden monde *ende* heeft in .20. capittelen. Ende ierst vander sceppenissen van den mont.

.2. van den huve in die kele
.3. van den ziecheiden die in die tonge comen.
.4. vander swillingen vander tongen
.5. van sweringen op die tonge
.6. van clievingen vander tongen
.7. vander bint adren
.8. van ranula onder die tonge
.9. van spasme vander tongen
.10. van verlagen vander tongen
.11. van puusten van den mont *ende* van den vlagen
.12. van ziecheiden van den tantvlesce
.13. van cankere int tantvleesch
.14. van groeten vlesce an tantvleesch alse spenen
.15. van clievingen vanden lippen
.16. van den tantvlesce geswollen
.17. van hoe die tantswere toe comt
.18. van te genesene tantswere sonder gaten
.19. van tanden met gaten
.20. van tanden wit te makene[1)].

[+]C 34c.C 34d.

1) 1 [+]Yerst dye scepenesse van der mont bynnen
2 vanden huden biden rade van platearіusse
3 vander tonghen ende van der ziecheden dye comen indye tonge
4 vanden puusten oft bleynen op dye tonghe inden mont
5 van swellinge oft zweeringhe op dye tonghe
6 van clievynge op die tonge
7 vander bynt adere
8 van ranula ane die tonge dats eene aposteume alse clieren geswollen

+**D**ie mo*n*t es hol *ende* +binne*n* alo*m*me ve*r*huut. dewelke huut es vaste an die mage *ende* dat bi*n*nen. w*aer*bi dat somwile so co*m*t enege di*n*c ant palas va*n* den mont dwelke doet de*n* m*en*sce spuwe*n*. Ter holheide*n* vande*n* mo*n*t so come*n* .2. wegen vande*n* welke*n* die*n*t dee*n* va*n* swilgene. *ende* dand*er* va*n* ademene. dats de*n* ade*m* m*et* i*n* te halene *ende* uut te se*n*dene. bi de*n* welke*n* dat de m*en*sce sprect *ende* ademt *ende* es geformert va*n* cartillage*n*. vande*n* welke*n* dee*n* es geheten m*et* sulke*n* liede*n* die cnop[1] vand*er* kele*n* *ende* dand*er* es acht*er*we*r*t iege*n* dbee*n* vande*n* halscnocke. *ende* hee(f)t e*n* gene*n* name hebbende+ *ende* te*r*de es gehete*n* cunnele of decki*n*ge[2] *ende* dit es gevoucht m*et*te*n* gecnoese dat gehete*n* es die cnop vand*er* kel*e*. En*de* dits +G 77a. +C 34d. +G 77b.

9 van spasme vand*er* tonge*n* dats wedertreckinghe
10 van verlaginghe dat soe heet Joechteyt vand*er* tongen
11 van puust*en* vand*er* mont ende van vlayinghen
12 vander siecheyt vande*n* tantvleesche
13 vanden kanck*er*e int tantvleesch oft eldere
14 van groten vleesche ant tantvleesch alse spene*n*
15 van clievynghe*n* vande*n* lippen oft vlayinghen
16 vanden tantvleesche dat geswollen en*de* gesceded*e*n
17 vande*n* and*er*en oft van de*n* lippen
18 van dat dye sweeringe vande*n* tanden toe compt
19 vande*n* tande*n* dye c*uer*e dye swe*er*en sondergat*en*
20 vanden tande*n* dye sijn gegaet dye c*uer*e dair off
21 vanden tande*n* die sweert zijn wit te makene.

Dye scorpnesse vander mont ende dair bynnen

+Hier beghint den bouc van der mont

Hier ent den bouc van der nesen en*de* hier comt ane den bouc vander mont en*de* van al datter binnen es.

'Die taffele der of'

Van den huve bi den rade va*n* platear*ius*
Van der thonge*n* en*de* bore*n* siecheit
Van puusten ofte bleine*n* op de*r* tonghen
Van der zweeringe der to*n*ge*n*
Van der cleevi*n*ge der to*n*ge*n*
Van der bint aderen ane de thonge hebbende
Van ranula onder den to*n*ge
Van den crampen in der to*n*ge*n*
Van der yichticheede*n* d*er* to*n*ge*n*
Van puusten des monts in comende binnen
Van den siecheden des tantvleesch
Van den cancker ane dat tantvleesch dore
Van cleevi*n*ghen der lippen ofte vlami*n*ghen
Van den tantvleesch ghezwolle*n*
Hoe die zweeringe der tanden toe comt
Die cuere der tanden van der zweeringhen

+Van zwarten tanden wit te makene en*de* te suveren.

Hier beghint dat cappittele van den monde. Ende van al datter binnen es.

1) C: crop
2) C: decsele

+dat cu*n*nele heet dat roert bi siins muskelen bi de*n* welke*n* alse de m*en*sce sprect.
so luuct die wech vand*er* lo*n*gene*n* *ende* o*n*tdoe(t) de*n* wech van de*n* geswilge. +C 35a.
dat gehete*n* es ysopag*us* ol binne*n* op dende[1]. Wa*n*t alse de m*en*sce sprect
+*ende* eet. so gevallet ond*er*wile*n* dat de spise d*aer* in gaet. *ende* dan so moet
hijt unthoeste*n* bi c*ra*chte. Bove*n* dese*n* lede gaet of hang*et* die huuf. binne*n* de*n* +**B 131b.**
huve so siin gate*n* van den nese. dewelke huuf es bove*n* dicke *ende* onder smal
ende scarp. dwelke de*n* luut +blouw*et* en*de* sceppenisse geeft come*n*de ute*r*
lo*n*gene*n* dore de*n* roepere. Waerbi dat me*n* vint lied*en* die spreke*n* dore de*n* +G 77c.
nese bi nat*ur*en die e*n* gene*n* huuf en hebbe*n*. dore welke*n* huuf die h*er*ssene*n*
he*m* p*ur*giere*n* va*n* harer ov*er*vloyentheden. ¶ In die holheit vande*n* monde so es
gecoppelt die +to*n*ge. dat ee*n* led es va*n* vulte*n* en*de* moru vleesch *ende* va*n* adre*n*
meer da*n* bedarf and*er*e lede*n*. En*de* si heeft i*n* ha*er* wortele. dats int begin t*er* +†
kele*n* w*er*t 2. fonteyne*n*. in dwelke si v*er*gad*er*t ha*er* speecsel dat die to*n*ge
v*er*scht. dewelke to*n*ge die*n*t d*er* spise*n* te +keerne ond*er* die tande*n* alse de m*en*sce
cuw*et*. bi welke*n* ene*n* m*en*sce toe co*m*t smake. En*de* si +snijt oec de*n* luut die +C 35b.
co*m*t ute*n* roepe*r*e *ende* former*et* dwort. wa*er*bi die dicke to*n*ge*n* hebbe*n* e*n* +G 77d.
spreke*n* n*iet* also claerlike ha*er* word alse die hebbe*n* du*n*ne to*n*ge*n*. ¶ En*de* da*er*
siin oec die tande*n* binne*n*. *ende* sulke siin di*er*e hebbe*n* .32. .16. ond*er* *ende* .16.
bove*n*. En*de* sulke hebbend*er* .28. .14. ond*er* *ende* .14. bove*n*. dewelke tande*n* siin
va*n* de*n* geslachte vande*n* bene*n* En*de* si hebbe*n* beseffelijcheide*n* in m*aer* dat e*n*
doe*n* and*er* bee*n* niet. ¶ En*de* bute*n* de*n* tande*n* so siin lippe*n*. die sij*n* die dore*n*
vande*n* mo*n*t *ende* oec hulpe vander sprake*n*. dat behoort al de*n* mo*n*t. in welke
vorseide dinge*n* moge*n* come*n* vele ziecheide*n* *ende* i*n* elc+ sond*er*linge. va*n* welke*n*
me*n* hierna sal wisen va*n* elk*er* ziech*eit* sond*er*linge .1. deel. +G 78a.

Cap. 2.
¶ *Vande*(*n*) *huve bi*.....[2] *va*(*n*) *si*(*er*)*e v*(*er*)*ste*(*n*)*nissen*[3].

Die huuf alse platear*ius* seit die v*er*swaert menechw*er*f bi v*er*vulte*n* va*n* hu*m*ore*n*.
ende ond*er*wile*n* so v*er*lang*et* hi. En*de* hi v*er*sweert ond*er*wile*n* bi hete*n* hu*m*ore*n*
ende ond*er*wile*n* bi v*er*vultheide*n* die come*n* va*n* coude*n* hu*m*ore*n*. ¶ Die come*n*
va*n* hete*n* hu*m*ore*n*. dien doe bloet late*n* ond*er* die tonge i*n* die .2. blauwe adre*n*.
ende maect he*m* ene gargarisacie va*n* sumacke.+ va*n* balaustië*n*. va*n* galle*n*. *ende*
va*n* rosebladre*n*. die gesode*n* i*n* wate*r*e *ende* geziet en*de* gete*m*pe*r*t m*et* +C 35c.
dyamoro*n*. Of ne*m*t dwate*r* vorseit *ende* doete*r* toe .1. luttel aysiins. of doete*n*
gargariser*en*+ m*et* dyamoro*n* allene. ¶ Ende eist dat die huuf v*er*lang*et* bi coude*n*
hu*m*ore*n* +G 78b.
of v*er*sweert. de welke*n* me*n* mach+ ke*n*nen bi dat die mo*n*t geeft vele
speecsels. of dat die stede si ond*er*[4] rootheide dat es bleec. so doet +**B 131c.**

1) G: etende
2) *Woord onleesbaar.*
3) C: Van den huve ende datter toe behoert. G: Vanden huven die verlanghet of zwellet.
4) G: sonder

he*m* dese cure. ¶ Purgiert ierst de*n* zieke*n* m*et* pillen dieme*n* heet pille*n* cochie[1] *ende* yere pig*ra* galieni. of gi cont. dat q*ua*like mach siin. of gine w*er*t vroet va*n* medicine*n*. da*em*a so maect dese gargarisacie. Ne*m*t asiin .1. deel zeem .½. deel. dit doet spele*n*. En*de* da*er*i*n* so doet zaet va*n* mirtille*n* *ende* rode rose bladen. piretru*m* gingbere. vande*n* welke*n* gi maect pulv*er* sta*m*pende i*n* ene*n* mortier. *ende* d*ae*ma so maect pulv*er* va*n* sw*er*te*n* pep*er*e. *ende* va*n* zoute armo*n*iac. *ende* va*n* antimonië*n*. ⁺*ende* va*n* galle*n*. dit so blaest m*et* ere pipe*n* (*zie fig.* XXXI) opte*n* huuf.
¶ En*de* es u dit te pijnlijc. so ne*m*t[2] galle*n* va*n* balaustie. *ende* sumac [an*a* p*ar*tes equales C] die doet spele*n* i*n* regen wat*er*e[3]. *ende* te*m*p*er*et m*et* dyamoro*m*me heet*er* ⁺da*n* laeu. *ende* dat g*ar*garisere. ¶ En*de* en hulpt dit n*iet* *ende* me*n* moet snide*n*. so kent de*n* welken me*n* es sculdech te snidene. Ente*n* welken me*n* n*iet* snide*n* e*n* mach. En*de* dat siin dese die g*ro*et *ende* dicke siin *ende* sw*er*tachtech *ende* root. te*n* sw*er*te*n* w*er*t kerende. die e*n* snijt n*iet*. M*er* die cleine siin *ende* lanc als .1. muse*n*steert scarp dalende tote op die tonge. die sal me*n* snide*n* m*et* ene*n* sizoor ald*us* ⁺(*zie fig.* XXXII)[4]. [Ofte C] doet make*n* .1. lange pipe alse .l. floyte[5]. en*de*[6] vaste gestopt m*et* ene*n* plaetkine da*er*an gesaudeert wel vaste. *ende* bi de*n* ende so sal siin .1. gat d*aer* die huuf i*n* dalen mach[7]. *ende* d*aer*toe so hebt ene*n* prie*m* te*n* ende scarp stalijn *ende* .1. luttel breet *ende* wel snide*n*de. die*n* stect i*n* die pipe tote bide*n* gaetkine. *ende* die pipe stect i*n* de*n* mo*n*t *ende* doet so dat die huuf vallet int gaetkiin vand*er* pipe*n* vorseit tote*n* bodeme. Dit sal af snide*n* de*n* huuf die es gedaelt binne*n* der pipe*n*.⁺ (*zie fig.* XXXIII) Da*n* so hebt dit pulv*er* gemaect.
¶ Ne*m*t mastic. canele. gebernt zout. hier af so maect .1.⁺ pulv*er* sta*m*pende wel cleine. *ende* van desen pulv*er*e so duw*et* opte*n* huuf wel vaste m*et* uwe*n* dume. dit sal stre*m*me*n* dbloet ende heilen die wonde. ¶ En*de* als gi de*n* huuf snijt. so wacht wel dat gine n*iet* e*n* snijt te cort no te lanc. m*er* tsiere nat*ur*lik*er* sceppenisse*n*. Want int snide*n* vande*n* huve so valle*n* vele avo*n*ture*n* also avice*n*na seit[8]. dat vele pinen come*n* vand*er* snede. Dierste es faute vande*n* lude of vand*er* ste*m*me*n*. Dand*er* es bedructheit va*n*d*er* lo*n*gene*n* of dat si

vercout w*er*t. Terde es die hoeste⁺ altenen. En*de* tfierde es dorst sond*er* v*er*drive*n*. En*de* dat vijfte es dattie mage w*er*t ontreint va*n* der co*m*plexië*n* vande*n* stove *ende* va*n* roke datse ontfaet. En*de* tseste ontsiet me*n* meest tsniden o*m*me tcoude vand*er* lucht dat me*n* niet gedoge*n* e*n* mach. Tseve*n*de es o*m* dattie lucht in de*n* zieke*n* o*n*temp*er*t w*er*t. Dachtende es. dat he*m* tcoude stect in die borst al tote hi doot es. Die .9. pine es dat me*n* bloet spuwet. dat me*n*t cume of n*iet* o*n*thoude*n* en mach. En*de* d*ae*ro*m*me eist g*ro*te vrese de*n* huuf te snidene. Da*er* o*m*me

+G 78c.

+C 35d.

+G 78d.

+G 79a.

+C 36a

+**B 131d.**

1) C: cochias rasis
2) *Schets in G*.
3) C: in water dat van loode valt. G: water alst reghent va*n* eene*n* lodene*n* dacke.
4) *Ook in G een schets*.
5) *In C en G eenvoudige schetsen*.
6) C: ten hende
7) *In C eenvoudige schets*.
8) *De rest van dit hoofdstuk ontbreekt in C en in G*.

seit ypocras vanden huven die geswollen siin *ende* root. die siin sorchlijc te snidene. omme detter datter na volget. of vloyinge van bloede. *ende* daeromme salmer met andren werken toe gaen. *ende* scuwen tsniden. ¶ Ende en mach men den snidene niet ontgaen. ende die huuf hanget tote in die kele. so sal men sniden. Mer men sal ierst den lichame purgieren. Ende daer af seit avicenna. den huuf te snidene met vollen lichame van humoren. dats grote vrese. Es die huuf subtijl *ende* lanc alse die steert van ere muus. dat hi sit optie tonge *ende* hi niet root en es no swert. so en es des snidens gene vrese. alsoet vorseit es. te snidene af dat hi langer es. dan die huuf es sculdech te sine bi naturen.

Cap. 3.

+¶ *Vande(n) ziechede(n) die come(n) moge(n) in die tonge*[1].

+G 79b.

Dits vander tongen also medicine wijst *ende* boeken van ersateriën vanden ongemaken die mogen comen in die tonge die misselijc siin. alse puusten *ende* swillinge. *ende* clievinge. cortinge die men heet bintadere. *ende* ranula. *ende* spasme. *ende* veranginge of bleinkine. van elken salmen sonderlinge spreken.

Cap. 4.

¶ *Van swillinge(n) vand(er) tongen*[2].

+Die swillinge of die swerinｇe die op de tonge comen entie van heeten humoren siin. die mogedi hennen bider hitten *ende* bider rootheiden. Ende die mogedi +C 36b.
genesen met bloetlatene ter hooftadren. *ende* bi ventеusen te stelne onder den kin. metten welken gi doet uuttrecken vele bloets. Ende bi ziedingen van frute[3] *ende* met+ dwaningen. ¶ Siedinge van frute. Nemt mirabolani citrini. vanden vlesche .1. ½ .3. dese siedet met rouwen case weye. *ende* dat drinke nuchtren tere toge. +G 79c.
dit sal purgieren die colere bi den fundamente. Ende daema so dwaet dicken gargariserende al den mont

met desen watere dat men hier+ af sal maken [ende dat laeu des daghes .ij. warf ofte .iij. warf C]. Nemt lentilgen. balaustiën. scorssen van prumen gematen. +**B 132a.**
gallen. rosen. sumac. dese doet zieden in die .2. deel waters *ende* terdendeel aysiins hier met so gargarisere. ¶ Ende doet dit pulver cleven dicke ant palas vanden mont. ¶ Nemt rode roseblادere. sandalen wit *ende* root balausten [ana partes equales C] *ende* .1. luttel canfers. dit so duwet met enen lepele ant palas vanden mont. Ende dit selve hulpt alse+ die huuf es verlanget bi heten humoren. ¶ Ende
hierna so nemt dit pulver metten welken gi wrijft vaste+ an den mont binnen. Nemt +C 36c.
spodium. rode roseblade. sumac. coriandren droge gepelde lentilgen. semen +G 79d.
porceleine. van elken even vele *ende* .1. luttel canfers. dit pulvert in .1. motaliin mortier wel cleine. *ende* doet als u vorleert es. Ende

1) C: Van den onghemake der tonghen. G: Vander tonghen ende van der ziechede.
2) C: Van der zweeringhen ofte zwellinghe der tonghen. G: Vander zwellinghe van der tonghen.
3) C: ruten, G: froute

daema so dwaet den mont met rose watere *ende* met aysine geminct[1] [ana partes equales C]. ¶ Eist dat si comen van coudeⁿ humoren. so purgiert ten iersten den mont met pillen van cochiën. *ende* daema so wrijft den mont binnen met zeme *ende* met ater mente. *ende* dwaten oec dicken daer met. Ende dwaet oec den mont met oximelle. *ende* houdet daema in den mont met mirabolanen van kebulen *ende* piretrum. met elken even vele te gadere gedaen

Cap. 5.
⁺¶ *Va(n) sweringe(n) optie to(n)ge*[2].

⁺G 80a.

Noch van der swillingen vander tongen of vander swerin*g*en op die tonge. Esser hitte so kennet also u vorleert es [ende dan so doet den zieken bloet laten G] [ter hooft aderen C]. *ende* purgerten [dye materie G] ierst met mirabolanen citrinen *ende* met rouwen case weye also daervoren steet int naeste capittel. En*de* daema so maect ene gargarisacie van balaustiën. *ende* van psidiën. van gallen. van rosen. van sumacke. dewelke gi stampt .1. luttel ontwee. *ende* doetse ziedeⁿ in de .2. deel waters *ende* terdendeel aysiins. *ende* daemet gargariseert. En*de* daema so nemt dit pulver *ende* stroyet op die tonge. Nemt rode roseblade. sandalen wit *ende* rode. balaustiën [ana partes equales C] *ende* .1. luttel canfers. ⁺En*de* omtende[3] so doeter toe die curen die vorleert siin vanden huve[4]. ¶ En*de* siin die swillingen of die swerin*g*en van coudeⁿ humoren so purgeertse also u vorleert es met pillen van cochiën. En*de* daema so doet den zieken gargariseren metten vorseiden watere *ende* metten dyamorumme also gi gehort hebt int capittel vanden huve. ⁺G 80b.

Cap. 6.
¶ *Vand(er) clievi(n)ge(n) va(n)d(er)⁺ to(n)ge(n)*[5].

⁺C 36d.

Hier sal men leren vander clievingen van der tongen. dat salmen genesen aldus.

¶ Nemt gestampt dragant te⁺ pulvere ende musselage van popplen. *ende* psilliën geminct met sukere. *ende* wriftse vaste te gadere so dat si scumen. *ende* daermet so smert die tonge. ¶ En*de* dits oec⁺ goet drinke tyseine. *ende* eete wel gesoden swinen voeten. of scaeps clauwen. En*de* wrijft die tonge met wel gesodenen zenewen vanden vorseiden voeten. ⁺**B 132b.** ⁺G 80c.

Cap. 7.
¶ *Vander bintadren*[6].

Alse die bintadre wast den mensce onder die tonge. die sulke lieden heeten cortinge. Die vorseide bintadre wast bi wilen lieden onder die tonge. *ende* meest kindren die nieboren siin of ionc. Die suldi cureren aldus. ¶ Nemt .1. sceers[7]

1) *De rest ontbreekt in C.*
2) C: Van zweeringhe der tonghen met hitten. G: Sweeringhe vander tonghen aldus.
3) G: Int eynde
4) *De rest ontbreekt in C en in G.*
5) C: Van der cleevinghen der tonghen. G: Die clievinghe van der tonghen.
6) C: Hoemen die bint adere ghenesen sal. G: Vander bint adren.
7) *In G schets van een mes.*

ende snijt die adre dweers ontwee. En*de* bloed*et* dan te z*er*e. so es me*n*t sculdech te berne m*et* goude[1]. M*er* dat en gevallet n*iet* dicke*n*. +soudt gevalle*n*. dat soude siin i*n* geouderde*n* kindre*n*. of i*n* oude*n* lieden. +G 80d.

Cap. 8.
¶ *Van ranula ond(er) die to(n)ge*[2].

+Ranula dat es .1. aposteme ond*er* die to*n*ge die es va*n* coude*n* hu*m*ore*n* alse va*n* fleume*n*. entie siin gevarw*et* wit. of van melancolië*n* entie siin gevarwt swe*r*t *ende* hart. An die en co*m*t n*iet*. M*er* die va*n* fleume*n* siin. die wrijft vaste m*et* soute tote datt*er* bloet ute co*m*t. En*de* en hulpt dit n*iet*. so wriv*et* m*et* vitreole. dats groene cop*er*root. ¶ Ende en hulpt dit n*iet*. dat soude siin o*m* datse te g*ro*et es *ende* te vol va*n* hu*m*ore*n*. so es dan dit die c*ur*e. Ne*m*t .1. sceers[3] (*Zie fig.* IV) of .1. vlieme. en*de* snijtse uut *ende* d*ae*ma sal me*n* die wonde wrive*n* m*et* oprime*n*te root. (*en*) +gelu elx .½. 3. alium[4]. gingeb*er*e. sout. pep*er*. va*n* elke*n* .1. 3. *ende* mac hieraf pulv*er*. *ende* d*ae*m*et* wriv*et* vaste. En*de* proevet oft hulpe*n* mach d*ae*m*et* gewreve*n*. eer me*n*se snijt. ¶ Of minge dit vorseide pulv*er* m*et* aysine *ende* d*ae*m*et* so maect nat .1. wieke va*n* catoene *ende* wriv*et* d*aer* m*et*. Of maect*er* af trocisken. En*de* alst noot ware so nemt ene *ende* bresce *ende* wrijfse da*er* in m*et*t*er* tonge*n*. En*de* d*ae*ma so doet de*n* zieke*n* houde*n* olie va*n* rose*n* i*n* de*n* mo*n*t tote die swer*i*nge gestelpt vand*er*+ scarphede vande*n* trocisken. +G 81a.

+C 37a.

+C 37b.

Cap. 9.
¶ *Van spasme vand(er) to(n)ge(n) dats cra(m)pe d(aer)i(n)*[5].

Spasme vand*er* to*n*ge*n* die co*m*t misselike toe. *ende* dats wed*er*treckinge van der tongen in den wortel *ende* meersinge. die welke+ cure es d*us*. ¶ Ne*m*t olie va*n* rose*n* of va*n* camomille*n*. *ende* die warm hout i*n* de*n* mo*n*t. +G 81b.

En*de* smer*et* thooft ente*n* necke+ m*et*t*er* olië*n* vorseit *ende* m*et* warme*n* wat*er*e. te gad*er*e geminct. Piretru*m* *ende* mastic te gad*er*e gepulv*er*t *ende* gehoude*n* in de*n* mo*n*t. die trect die fleume ute*n* mont *ende* ut*er* tongen. +**B 132c**

Cap. 10.
¶ *Dits van v(er)laginge(n) vand(er) tongen dats juchticheit*[6].

Dit es die cure. Ierst purgiert de*n* zieke*n* m*et* stinke*n*de*n* pillen[7]. of m*et* trocisk*en* va*n* turbitte[8]. En*de* d*ae*ma so doet make*n* dese medicine aldus. ¶ Ne*m*t .6. tarwe*n* corne*n* wege*n*s va*n* clare*n* nuwe*n* euforbie. *ende* also vele wege*n*s drog*er*e *ende* vett*er* vige*n* wel suv*er* gepelt va*n* haren pellen *ende* ha*er*+ steerte *ende* alle die herth*eit*. Dit +G 81c

1) *In G een schets*.
2) C: Van apostem*en* ond*er* die to*n*ge. G: Van apostemen onder die oghen.
3) *In G ook een schets*.
4) C: alumen
5) C: Van der crampe*n* ofte spasmeri*n*ghe*n* der tonghen. G: Vander spasme onder die tonghe gheheten den crampe.
6) C: Van yechticheit d*er* tonge*n*. G: Vander niecten (mecten?) oft verlanghinghen onder die tonghe.
7) C: pillen fetidas
8) C: cucurbite

stampt wel te hope. Daema so stamptер mede .1. luttel wits zeems rou. dit minct wel te gadere. *ende* dat wert te siene alse .1. latuarie vanden welken die zieke houde onder siin tonge nuchtem also groet als .1. bone. Hier met hebben [+]vele lieden gecregen die bate *ende* haer sprake. [+]C 37c.

Cap. 11.
¶ *Dits va(n) puuste(n) va(n)de(n) mo(n)t ende vande(n) vlage(n)*[1].

Die geneest also u vorleert es int capittel vanden puusten [ende vanden vlayinge vander tonghe G].

Ende esser hitte. so doetse also bloet laten in die hooft adre. *ende* met venteusen onder den kin. op dat si siin van heeter materiën of hete humoren. die gi bekent also [+]u vorleert es het en ware of die zieke ware te flau of te cranc. *ende* doet vort also u in tselve capittel vorleert es[2]. Ende na dat die zieke gepurgiert es. so wrivet [+]G 81d. sinen mont binnen met desen pulvere aldus. ¶ Nemt spodium *ende* datter toe behort. Ende comet van couden humoren so doet also u vorleert es. [Ende dair na wrivette metten zeeme ende metten atermente ende dair na dwaet den mont alsoet achter volghet G].

Cap. 12.
¶ *Dits van den tantvlesche*[3].

Dits vanden tantvlesche daer dicken vele ongemacx in comt *ende* sonderlinge dat men heet canker int gemeine. Maer geconfirmeert canker van melancoliën en wert nemmermeer genesen. Ende[+] dat es alse die dingen siin swert *ende* moru. dat comt van humoren van bloede. *ende* van coleren geminict. Ende onderwilen van [+]G 82a. fieumen. *ende* dan so en siin si niet so swart. dan so siin si bleeker vele *ende* haer tanden[4] stinken. want si vallen uten hoofde dmeeste deel. Ende het es oec omdat si siin bestopt binnen den mont. want wat dat bestopt es dat stinct saen. dat doet onse naturlike hitte. Ende dat proeft dus. stoket u tanden. het sal stinken dat gier e uutbrinct.[+]

[+]**B 132d.**

Cap. 13.
¶ *Van canker in tantvlesch*[5].

Dits vanden tantvlesche daer die canker in es. Het gevalt menechwerf dat die humoren reumatizeren dats vallen uten hoofde int tantvleesch *ende* wert dat tantvleesch al vertich *ende* swert ende stinkende[+] *ende* moru *ende* bloedt geme. *ende* dan so wert tpalaes vanden mont menechwerf oec quaet *ende* stinkende [+]G 82b. *ende* al gevlegen. dese cure es aleens aldus. ¶ Doet so dat u de zieke niet en bite es hi ionc of out. daema so dwaet den mont vanden zieken met souten warmen wateren. of met aysine. Maer aysiin[+] nes niet so goet. want hijs *contra*rie[6] den tanden want hi loopt [+]C 37d.

1) C: Van puusten in den mont. G: Vanden puusten vander mont.
2) *De rest ontbreekt in C.*
3) *Ontbreekt in C.* G: Vanden onghemake int tantvleesch.
4) G: materiën
5) C: Van vulen tantvleesche. G: Vanden cancker int tantvleesch.
6) C: peneteratijf

lichtelike t*er* wortele*n* va*n* de*n* tande*n*. *ende* dat deert de*n* tande*n*. want h*et* droge es *ende* cout bi nat*ure*n. *ende* h*et* doreloopt m*et* sie*r*e coutheide*n* die i*n* he*m* es *ende* bi sie*r*e s*u*btilre nat*ure*n. M*er* sout wate*r* dat suv*er*t *ende* drog*et*. En*de* da*e*ma so suv*er*t de*n* mo*n*t va*n* de*n* bloede. *ende* vande*n* onsuv*er*en vlesce dat da*er* *con*tra*r*ie *ende* q*ua*et *ende* v*er*rot es. dat so suldi ave steke*n* entie tande*n* da*er* af rume*n* m*et* ene*n* stalin*e*n instrume*n*te[1]. En*de* alse gi de*n* mo*n*t [+]gesuv*er*t hebt. so legt*er* op m*et* uwen ving*er*e van dese*n* pulv*er*e alo*m*me daert quaet es .3. w*er*f sdages. dit es tpulver. ¶ Ne*m*t gedrogede wortels va*n* g*roe*t*er* *con*filië*n*[2]. groffels nagle. canele rode rose blade droge. n*iet* da*er* wat*er* af gemaect es. Wa*n*t si hebbe*n* al ha*er* c*r*acht v*er*lore*n*. scorssen va*n* prume*n* g*e*mate*n*. va*n* elke*n* even vele wegens. *ende* hier af so maect een pulv*er* sta*m*pende i*n* .1. motaliin mortier *ende* wel gesicht dore .1. teems. dits goet pulv*er* da*er* toe. wa*n*t h*et* drog*et* ierst *ende* d*ae*ma heilet. ¶ En*de* dicwile so durkelt de me*n*sce of bi vare of [+]bi scaersheide*n* so lange dat h*et* w*er*t ene ma*n*iere va*n* kanke*r*e of fistelen. En*de* dit o*n*gemac so suldi wel dwae*n* also u vorleert es. *ende* suver*e*t en*de* drog*et*. *ende* da*er*toe so besecht dit pulver gemaect also dand*er* vorseide pulv*er* was. [+]G 82c. [+]G 82d.

¶ Ne*m*t canele. groffels nagle. noten muscate*n*. rose bladen. aluu*n* succarium. piretru*m*. die hoofden entie scaren van zee crabbe*n*. dadenstene[+] gebernt. scorssen va*n* prume*n* g*e*maten. va*n* elken even vele. En*de* maect dit pulver also u vorleert es vande*n* andre*n* pulv*er*e *ende* doet also. [+]C 38a.

¶ En*de* eist dat hier m*et* n*iet*[+] heile*n* e*n* wille so wise*n* ons oude meeste*r*s. dat me*n* die stede berne m*et* hete*n* goude. tote*n* bodeme vand*er* ziech*eit*[3]. En*de* en genes*et* n*iet* na dit berne*n*. so bedarf datme*n* die stede o*n*tvlesce *ende* o*n*tdecke[+] dbee*n* datt*er* v*er*tich es *ende* droge *ende* dat uutdoe [metten instrume*n*ten C]. anders so en genes*et* niet. **[+]B 133a.** [+]G 83a.

Cap. 14.

¶ *Va*(*n*) *g*(*ro*)*ten vlesce an ta*(*n*)*tvleesch alse spene*(*n*)[4].

Het wast menechw*er*f g*ro*et vleesch an dat tantvleesch alse spene*n*. dat me*n* moet uut sniden *ende* late*n*t uut bloede*n* niet te vele[5]. En*de* da*e*ma so legt*er* op vande*n* iersts*n* rode*n* pulv*er*e. En*de* somwilen so en died*et* niet dat me*n*t uut snijt h*et* e*n* wast wed*er*. w*aer*bi ons oude meeste*r*s lere*n* va*n* surgië*n*. dat wi die stede soude*n* berne*n*. *ende* dat bi c*r*achte of h*et* wast altoes weder.

Cap. 15.

¶ *Va*(*n*) *clievi*(*n*)*ge*)*n*) *va*(*n*) *lippe*(*n*) *of bleine*(*n*) *of vlagingen*[6].

Dits van dat die lippe*n* cliev*e*n.[+] het gevalt menechw*er*f dat groene[+]

[+]G 83b.
[+]C 38b.

1) *In G drie schetsen*.
2) C: kersouden
3) *In G een schets*.
4) C: Van overtullighe*n* vleesche in den mont binnen. G: Vande*n* spene*n* ane tantvleesch binne*n* in den mont.
5) *In G een schets van een mes*.
6) C: Van clevi*n*ghe der lippen. G: Van clievinghe of bleijnen of ane lichtinghe aende lippe*n* a*n*de*n* mo*n*t.

humoren van scarper coleren ten lippen (lopen). waerbi dat si vlaen of bleinen. ende dat met hitten. Ende daer toe es dit experiment naturael omme te drogene entie hitte te coelne. entie bleinen entie vlagingen. ¶ Nemt dragant. amidum. peniden van witten sukere. van elken even vele. ende dit pulvert te gadere in enen mortier herde wel ende dan so temperet met rose watere alse .1. sauce. ende daer met so smert die lippen vorseit. Of smertse met oliën van rosen. ¶ Of nemt sumac. scalen van nokemoten tasscen gebernt. ende pulver van porceleinen wortele elx even vele ende mingetmet gescuumden zeme. Of bernet die scalen ende gadert die olie diere +uut comt. dits oec goet daertoe. ¶ Ende en wil die clove hier met niet genesen. so bescoutse toten bodeme met goude[1] en daema so heilt die wonde. +G 83c.

Cap. 16.
¶ *Vanden tantvlesce geswollen*[2].

Men siet onderwilen dat tantvleesch swilt ende versceet vanden lippen ende van den tanden. bi welken dat si vele bloeden ende onderwilen so stinken si ende werden oec al swert of al vertich. Ter welker mesquamen men doet dit pulver maken. ¶ Nemt groffels nagle. canele. psidie. daden stene. aluun. succarijn. ende olive bladen [ana partes equales C]. dit stampt al tegadere ende maecter af .1 pulver sichtende dor .1. zeve. Ierst so dwaet den mont wel met aysine+ ende met desen wine aldus gemaect. Nemt wiin .1. deel aysiin .2. deel.+ ende zeem .½. de(e)l. ende wortel +C 38c.
van slariën. diemen heet in latine+ tapsus barbatus. scorssen van prumen +G 83d.
gematen diemen heet psidia in latine. gingbere. peper. piretrum. van elken even +**B 133b.**
vele. dese dingen so stampt gersemlike. ende siedet al te hope .2. walme of .3. dan ziet dor .1. linen cleet of dor .1. stramijn. hier met so dwaet den mont. ende daema so legt an tantvleesch dat vorseide pulver.

Cap. 17.
¶ *Hoe dat tantswere toecomt*[3].

Dits van ongemaken van tanden die sweren. dat comt ondertiden bider magen scout[4] ende onderwilen vanden herssenen. of van hitten of van couden. van hem beiden comende bi druppingen. dewelke comen storttende na lanx+ den zenewen
die siin vaste an die tanden. vanden welken hem comen die beseflijcheiden. ¶ +G 84a.
Ende comt dese zeerheide van humoren dalende van den hoofde. so es die swerinde scarp ende stekende met steecten. ende met hitten int ansichte. ende luttel swillen. Ende comet vanden hoofde van coudenhumoren. so es die swerinde mindre+ met sweringen vanden hoofde ende met bleecheiden vanden ansichte. ende luttel swillingen. ¶ Ende comt +C 38d.

1) G: aldus ghesceden (*schets*)
2) C: Van dat tantvleesch zwellet. G: Vanden tantvleesche ghezwollen ende ghescheden vander lippen.
3) C: Van zweerinde der tanden. G: Hoe die tande zweeren ende waer af.
4) C *en* G: sculden vander mage

die swe*r*inge vand*er* mage*n* *ende* dat bi v*er*vulte*n* *ende* va*n* hitte*n* so swe*re*n die tande*n* zere m*et* droochte*n* *ende* m*et* scarpheide*n* i*n* die kele. *ende* dorst m*et* bitterheide*n* i*n* de*n* mo*n*t. *ende* dat doe*n* die cole*re*n die ha*er* p*r*incipale hu*m*ore*n* sij*n*. ¶ En*de* co*m*tse va*n* v*er*coutheide*n* vand*er* mage*n* so co*m*t he*m* dicke*n* suerheit ut*er* mage*n* *ende* vele spekels. En*de* alsi vande*n* herssene*n* come*n*. da*n* gedur*et* si bi wile*n* .10. ure*n*. of ond*er*wilen alde*n* dach sond*er* v*er*gae*n*. En*de* co*m*tse van der mage*n*. so en geduert [+]die ze*er*heit m*aer* .1. ure of ond*er*wile*n* .2. *ende* da*n* so stelpse. En*de* ond*er*wilen so co*m*tse wed*er*. [+]G 84b.

Cap. 18.
¶ *Dits die c*(*ur*)*e va*(*n*) *tande*(*n*) *die sweren* (*ende*) *sond*(*er*) *gaten*[1)].

Alse die tande*n* swere*n* entie swe*r*inge co*m*t va*n* hete*n* hu*m*ore*n* *ende* va*n* het*er* spise*n* dan hout cout wat*er* in de*n* mo*n*t. dit sal die swe*r*inge v*er*iagen dapp*er*like. ¶ En*de* co*m*t si va*n* coude*n* hu*m*ore*n*. of va*n* coud*er* spise*n*. so doet he*m* olie va*n* olive*n* houde*n* i*n* de*n* mo*n*t entie warm d*ae*rin gedae*n*. dat sal die tande*n* verwarme*n* entie swe*r*inge stelpe*n*. [+]En*de* we*r*de*n* u tande*n* eggelich dats bomich. so eet case. of [groene C] perceleine. of cuw*et* warm was. ¶ En*de* co*m*t die swe*r*inge va*n* hitte*n* ute*n* hoofde come*n*de va*n* reume*n*. dewelke die hu*m*ore*n* doet dale*n* also u vorleert es. dwelke [+]gi mog*et* ke*n*ne*n* [+]C 39a.

bid*er* v*er*hitheit vande*n* a*n*sichte[+] *ende* bid*er* rootheit vande*n* ta*n*tvlesce *ende* swillinge*n*. dan so doet de*n* zieke*n* bloet late*n* i*n* die hooft adre. En*de* dies and*er* dages i*n* de .2. blauwe adre*n* ond*er* die to*n*ge. Of en ware dat hi he*m* n*iet* e*n* plage te bloetlatene. of hine ware te jonc of te cranc. En*de* d*ae*rna houde i*n* de*n* mont olie van rosen gemi*n*ct m*et* aysine. *ende* alst v*er*warmt so v*e*muw*et* m*et* coude*n*. En*de* he*m* hulpt wel datme*n* he*m* giet*et* i*n* die ore an die selve zide da*er* die sweringe hout warme olie va*n* rose*n* gemi*n*ct m*e*tte*n* vire*n*dele aysiins. ¶ En*de* co*m*t die tantswe*re* va*n* hete*n* hu*m*ore*n* *ende* dat swe*r*like. so es dese raet bove*n* alle*n* andre*n* medicine*n*. *ende* dits menechwe*r*f geproeft. Ne*m*t zaet[+] va*n* belrike i*n* latine jusquiam*us* *ende* dat wit. n*iet* tswe*r*te. opie. va*n* elke*n* .2. 3. en*de* .1 ☉ apiesaets[2)].[+] [+]G 84c. [+]**B 133c.** [+]G 84d.

die sta*m*pt al tegad*er*e te stucke*n* *ende* te*m*pe*r*t m*et* aysine dicke*r*e da*n* zee*m* hieraf maect bollekine also g*ro*et alse bone*n*. va*n* de*n* welke*n* gi sult legge*n* .1. opte*n* ta*n*t die*r*e sweert. *ende* dat duw*et* vaste m*e*tte*n* ta*n*de die*r*e iege*n* staet bite*n*de. dit v*er*drijft die swe*r*inge *ende* maect de*n* ta*n*t eggerech *ende* o*n*beseflijc. w*aer*af gene vrese e*n* es. nochta*n* dattie tande*n* beseffelijc siin hoe dat si siin bene. *ende* come*n* van des vad*er* nat*ur*e alse dand*er*e bee*n* siin. Alse me*n*se v*er*liest si come*n* onderwile*n* wed*er*. ma*er* and*er* bee*n* *en* come*n* n*iet* wed*er*. m*er* da*er* co*m*t i*n* die stede vande*n* v*er*loorne*n* [+]C 39b.

1) C: Van groete*n* zweeringhen der tanden. G: Die cuere vanden tande*n* die zweere*n* sonder gate.
2) C: Nemt saet van belden crude. wit mancapinsaet apiu*m* elcxs .3. 2. semen apiu*m* .3. 1.

+benen bi den voetsele van naturen .1. gecnoes in latine porus carnoydes. Ende na den .4. dach so hout in den mont olie van rosen daer mastic in gesmolten es. ¶ +G 85a.
Ende eist dat coude humoren comen in die tanden of daer omtrent. dat kent bi der lelikер[1] varwen. dan en comet geen hitte. no int ansichte no int vleesch. vanden welken tanden gi dese humoren selt purgieren met pillen cochiën. of met yera pigra galieni. Ende houde daema in den mont triacle dycessarum diemen aldus maect. ¶ Nemt genciane. aristologia longa[2]. mirre. lauwers backen. dit pulvert wel in .1. mortier cleine *ende* daema so temperet met gescuumden zeme *ende* van desen + so hout in den mont. Ende van deser selver medicinen so doet .3 drople drupen +G 85b.
in dore an die side daer die tanden swеren. ¶ Nemt olie van oliven .2. 3. aysiin .1. 3. coloquintide. peper. elx .1. 3. dit doet ziеden in .1. vat opt vier staende in .1. ander vat met watere. hieraf so doet drupen [int doghe G] als u vorleert es.

+ ¶ Noch piretrum gecuwet *ende* gehouden in den mont tusschen dien tanden die swеren. het verteert die humoren *ende* trect die reume uter magen. ¶ Noch rute +**B 133d.**
gesoden in wine *ende* dat geplaestert optie sweringe vander caken. benemt die swеringe *ende* droget die humoren. ¶ Noch piretrum. stasifagre zaet. *ende* groene van spaengiën. elx even vele wel +cleine tegadere gestoten. Ende dat gedaen in .1. sackelkiin van nuwen linen cleden also groet als dat vorste deel van enen dume. +G 85c.
Ende cuwet tusschen de tanden diere swеren. dit sal doen die humoren uutlopen by scotel vollen. ende emmer en swilget dit niet. ¶ Noch cuwe .1. clijster loocs ende bint die opten arm an die zide daer die swеringe es bider hant opten puls. dat sal trecken alle die humoren entie swеringe uten tanden. Ende daer en geen gat in en es. daer eist proper. ja *ende* al dat hier vorscreven es. [Een poeder dat alderbest es jeghen die tant zweere. ¶ Nemt piretrum ende dat saet+ van staphisagria. ende spaens groen partes equales dit wel cleene ghemalen. ende ghedaen in een +C 39c.
cleen sackijn van nieuwen lijnwade alsoe groet alse dat vorste ledt van uwen dume ende dat leght tuschen den tanden. Dat sal de humoren hute doen loepen ende emmer spuwet die humoren hute ende hoet datsi niet ne gaen in dinen lichame. ende al dit ende dat vorleert es dat es seer goet den tanden sonder gaten C].

Cap. 19.
¶ *Dits van den tanden die siin gegaet*[3].

Het gevalt menechwerf dat tanden siin gegaet. dewelke reume+ sendet die vertege
humoren dieре gaten in maken. Ende onderwilen doent worme dieре in wassen. +G 85d.
dewelke gi moget kennen. want alse die worme stille liggen. dan so en swеren die tanden niet. Mer alsi roeren so swerense[4] ¶ Ende

1) G: bleeker
2) G: rotunda
3) C: Van quaden gaten in der tanden. G: Vanden tanden die ghegaet sijn.
4) G: dan heeft men pine

eist dat twevout tande*n* siin dorgaet *ende* niet e*n* swere*n* no wankele*n*. so we*r*t g*ro*te vrese die*n* tant uut te treckene. *ende* da*er* heeft menech af gehadt g*ro*et meskief dat hijs ne*m*mermeer e*n* genas. *ende* vele sijnre bleve*n* doet. +En*de* di*er*e blive*n* leve*n*de ha*er* cake*n* ve*r*sweren menechwe*r*ve*n*. *ende* da*n* come*n*de*r* uut scaelgië*n* +G 39d.
vande*n* cakebene. *ende* d*aer* blive*n* in lope*n*de fistelen. entie cake*n* blive*n* ewelike g*ro*et. Ma*er* da*er* wakelen sijn. da*er* en es gee*n* vrese an. ¶ En*de* en wildise n*iet* doe*n* trecke*n* *ende* si vaste stae*n*. so +doet also ons oude meesters leren. Ne*m*t olie va*n* olive*n* .1. 3. maiorane. tsaet va*n* coocte*n*. i*n* lati*n*e cycuta. elx .½. 3. dit doet +G 86a.
spele*n* al te gad*er*e. En*de* d*ae*ma so hebt .1. cleine ysere*n* pipe. *ende* i*n* die pipe sal gae*n* .1. ysere*n* prie*m*kijn (*fig.* XXXIV)[1]. dat an dende sal wese*n* gegloyt *ende* da*n* gesteke*n* i*n* die olie vorseit. En*de* da*n* dat priemkiin steke*n* dor die vorseide pipe int gat vande*n* tande .7. we*r*f. *ende* wacht dat n*iet* e*n* berne die lippe*n* no dat tantvleesch. En*de* bi dese*n* sal vele wate*r*s lope*n* ute*n* tande*n* *ende* ute*n* m*on*t. ¶ En*de* eist dat gi emm*er* desen

+tant wilt doe*n* trecke*n*. so ne*m*t die scorssen vande*n* moerbesibome. *ende* piretru*m* elx eve*n* vele. dit +sta*m*pt m*et* aysine i*n* die zo*n*ne. +*ende* lat*et* droge*n* da*er* in. dit **+B 134a.**
pulv*er* doet o*m*tre*n*t de*n* tant. die*n* gi wilt doe*n* trecke*n*. ierst de*n* tant o*n*tscoyt +C 40a.
va*n* sine*n* vlesce m*et* .1. inst*ru*me*n*te (*fig.* XXXV)[2]. ¶ Noch ne*m*t die melc va*n* +G 86b.
sporië*n* *ende* te*m*pe*r*tse m*et* amidu*m*me. dit doet tselve. ¶ Echt*er* piretru*m* gepulv*er*t *ende* gete*m*pert m*et* starke*n* aysine .40. dage in de*n* zome*r*[3]. *ende* gestreke*n* tussce*n* die ta*n*de*n* ente*n* ta*n*tvlesce. dit doet de*n* tant so wankele*n* dat hi goet es uut te halene *ende* oec onderwilen sond*er* tang[4].

Cap. 20.
¶ *Van swarte(n) tanden wit te makene*[5].

Heeft iseme*n* swe*r*te tande*n* *ende* lelijc. die salse suve*r*e*n* *ende* witte*n*+ eist dat hise dicke*n* vrijvet hier m*et*. ¶ Ne*m*t g*er*ste*n* mele *ende* also vele zouts. *ende* maect*er* +G 86c.
af deech m*et* zeme. *ende* dit bewimpelt i*n* panpiere. entie bernet i*n* ene*n* ove*n*. va*n* welke*n* gi nemt te*r*dendeel. crede vitsen gebernt te poedre. calc va*n* eyer scale*n*. ciperi. aluu*m*. va*n* elke*n* .2. deel. die+ scorse*n* vande*n* code*n* i*n* latine citrus. entie
droge. canfer. va*n* elken .1. deel. dat es vande*n* iersten .3. 3. van den andre*n* +C 40b.
.2. vande*n* derde*n* ene. van al desen maect pulv*er* sta*m*pende i*n* .1. mortier. en*de* zichtende dor .1. zeve. Met welke*n* gi wrivet dat tant vleesch da*er* die tande*n* swe*r*t siin. h*et* suv*er*tse *ende* maecse wit[6]. ¶ Een and*er* pulv*er* o*m*me swe*r*te tanden wit te makene *ende* te genesene dat ta*n*tvleesch dat geten es va*n*+ hu*m*ore*n*. dewelke die quene*n* hete*n* +G 86d.

1) G: aldus gemaect: *2 schetsen*.
2) *Ook in G een schets*.
3) C: sonne
4) *In G schets van een tang*.
5) C: Van leelicken tanden te zuveren en*de* schoen te maeken. G: Vande*n* zwarte*n* ta*n*de*n*.
6) *De rest van dit Cap. ontbreekt in C*.

cank*er. ende* segg*en* ond*er*wilen witt*en* canker. *ende* ond*er*wil*en* rod*en* cank*er. ende* ond*er*wil*en* water cank*er*. En*de* hieraf so e*n* mak*en* die auctore gee*n* gedinkenesse. m*er* si sprek*en* va*n* cank*er ende* segg*en* wat cank*er* es bi proefelik*en* redene*n*. alsic u sal ler*en* als die tijt sal com*en* d*aer*af te leerne. ¶ Dits tpulv*er* da*er* ic af bego*n*ste. Ne*m*t canele. groffelsnagle. antofolij. spica nardi. wierooc. mastic. wel witte tarwe. die voeten van credevitsen. dad*en* stene gebernt va*n* olive stene. dit sta*m*pt al te gadre *ende* maect*er* af .1. cleine pulv*er* sichte*n*de dor .1. teems. Hier m*et* so wrijft die tand*en. ende* legg*et* op ta*n*tvleesch dat d*aer* geten es. ¶ Noch .1. and*er* dat nuttelijc es de*n* tantvlesce [+]dat gete*n* es. *ende* da*er* de mo*n*t stinct.

[+]En*de* oec da*er* die tanden uutvalle*n*. ¶ Ne*m*t leve*n*de calc. leve*n*de sulf*er*. [+]G 87a.
ope*m*me*n*t elx .½. 3. pep*er* gebernt. scorse*n* va*n* cauworde*n*. va*n* elke*n* .2. 3. [+]**B 134b.**
rootwolliin cleet cleine gesnede*n* te stucke*n* in driën. een blat outs percaments wel te stucken gesnede*n*. dit so zied*et* i*n* ene*n* nuwen erdene*n* pot i*n* starke*n* aysine. *ende* alst heeft gesode*n* ee*n* stuc. so salme*n* tcalc in doe*n* en*de* dat ope*m*e*n*t gepulv*er*t vande*n* sulf*er*e da*er*in. *ende* da*em*a tpulv*er* vande*n* pep*er*e *ende* vande*n* scorse*n* da*er*in nu dee*n* nu dand*er*. En*de* alst al geminct es so set de*n* pot vande*n* viere. En*de* alst begi*n*t v*er*coude*n*. so doet*er* in dat vorseide cleet te [+]stucke*n* gesnede*n. ende* dat so roert wel ov*er*ee*n*. En*de* van des*er* gemi*n*gd*er* so maect [+]G 87b.
bollekine *ende* droochse i*n* die zo*n*ne. En*de* als gijs hebt te doene. so pulv*er*t .1. bollekijn in ene*n* mortier. m*et* welke*n* pulv*er*e gi wrijft wel beide tande*n ende* tantvleesch. En*de* da*em*a ov*er* ee*n* lanc stuc so hebt aysiin da*er* in gesode*n* es die wortel va*n* slarië*n* in lati*n*e tapsus barbat*us*. En*de* da*em*e*t* so dwaet wel de*n* mont. dit doodt de*n* cank*er*. En*de* alse die cank*er* gedod*et* es. so legt op ta*n*tvleesch dit pulver. ¶ Ne*m*t rode roseblade. canele. groffelsnagle elx eve*n* vele. hier af so maect .1. pulv*er* sta*m*pe*n*de i*n* ene*n* mortier *ende* sichte*n*de dor .1. teems. dit heilt *ende* bene*m*t de*n* sta*n*c vande*n* mo*n*t.

¶En*de* alse de mo*n*t binne*n* es gevlege*n* entie to*n*ge. so ne*m* die[+] go*m*me die loopt ute*n* kersbome. *ende* ute*n* pruumbome. *ende* dese doet smelte*n* i*n* rose [+]G 87c.
wat*er*e. *ende* dat hout i*n* de*n* mont. h*et* salne doe*n* genese*n*. ¶ Dits oec goet. zee*m* .1. deel *ende* aysiin .1. deel *ende* da*er*in .1. luttel spaens groene gepulvert.

¶ Explicit liber de ore etc.

Hier soe eyndt dye bouck vander mont ende begint dye bouck vanden oren. Ende alre yerst wat dore es ende dye scepenesse ende dye ziechede diere in mogen comen.[+]

[+]G 87a.

[Vijfte boec. Vanden oren.]

Dits die tafele vande*n* vijfte*n* boeke en*de* sprect vande*n* oren *ende* heeft 9 capitle*n*.

.1. En*de* sprect ierst wat die ore es.
.2. Van sweringe*n* vande*n* ore*n*.
.3. Hoeme*n* die sweringe cure*n* sal.
.4. Va*n* worme*n* gelope*n* in die ore*n*.
.5. Va*n* dinge*n* die valle*n* of rise*n* i*n* dore*n*.
.6. Va*n* wat*er*e gevallen in doren.

.7. Van lopenden oren ende stinkende. van fistelen.
.8. Van rutingen in die oren.
.9. Van doofheiden vanden oren ende dat es dat leste capittel[1].

+Die oren vanden mensce heeft God gemaect ende gestelt an thooft omme daer met te hoorne. beide van datter verre es ende van datter bi es. Ende tgat vanden oren dats int herssenbecken. ende +daeraf es .1. an[2] die rechter zide vanden hoofde ende .1. an die luchter zide. dewelke gaten siin gewassen crom alsoet gode goet +dochte. Ende aldus so maecti dit werc. ende niet allene in den mensce mer oec in alle creaturen. Die herssenen vanden mensce die .1. led siin vanden principalen leden. vanden welken datter siin .4. alsoet vorleert es int capittel vanden herssenen. int welke siin die vijf sinne. zien. horen. rieken. smaken ende beseffelijcheit. dwelke es gedinkenisse ende gepeins. ¶ Die gaten vanden. oren die siin crom. dats om dat de luut niet vlogelinge in en soude mogen vliegen. want het soude dicwile quetsen die zenewen. bi wies bevoelenisse wi horen. Dese zenuwen comen uten herssenen. also dander zenewen doen. die de mensce over hem heeft. Mer dese zenewen maken daer .1. nette nauwe gebreit. dat natur doet. Ende alse dit net suver es van humoren ende onbelemmert.+ so hoort die creatur wel. Ende soet meer belemmert es so de creature qualiker hoort. want alse+

+**B 134c.**

+C 40c.

+G 88a.

+G 88b.

+C 40d.

1) G: Hier beghynt den bouck van den oren
2 Vander sweeringhe dye moghe comen in die oren
3 vander zweerne int doren ende hoemense cuereren zal
4 van lusen oft van wormen dies ghelike die int doren lopen
5 van enegen dingen dat valt int dore als coren oft sant ofte steene oft ander dinck
6 van watere gevallen int dore
7 van dat dore lange heeft ghelopen ende stinct twelke men heet fistel int dore
8 vander rutingen in doren
9 van doefheden int doren
10 vanden bulten op thovet

Dye scep(p)enisse vanden oeren, haren dienst voren
C: Hier beghint den bouc van der oren
Hier ent den bouc van den monde. Ende hier nae comt den bouc van den oren ende alder erst wat dat die ore es ende die sceppenisse der of.
Die taffele der of
van de zweeringhe der oren
van de cuere die zweeringe in de oeren
van de wormen in de oeren
van dat yet ghevallen es in der oren
van water in der oeren
van den fistelen in de oeren
van rutinge in de oeren
van der doeftheden in der oeren toe comende
Die mesquame der oeren

2) *In C ruimte opengelaten, waarin later is geteekend een ruwe schets van een stoombad.*

dat net es alse .1. dicke vel. so e*n* hoort die m*en*sce niet. En*de* dese cro*m*me gate*n* int h*er*ssenbecke*n* die maecte nat*ur*e o*m* datt*er* gee*n* hitte no coude en soude i*n* come*n* haestelike no luut. wa*n*t h*et* soude te z*er*e quetsen die beseffelijcheit vande*n* zenewe*n* vorseit. En*de* die ore es bute*n* de*n* h*er*ssenbeckene gecnoesich n*iet* been no puur vleesch. wa*n*t h*et* soude te lichte luke*n*. en*de* waert beine*n* en soude niet moge*n* voude*n*. Dus hev*et* nature gemaect cnoesich. dwelke n*iet* en es te hart alse dbee*n*. *ende* n*iet* te moru alse tfleesch es. En*de* ald*us* behoret. wa*n*t h*et* moet altoes ope*n* siin o*m* te bat te hoorne.

Cap. 2.

[+]¶ *Van d(er) sweringe(n) va(n) der oren*[1].

[+]G 88c.

Die sweringe*n* vande*n* oren die siin ond*er*wilen sond*er* swere*n* die me*n* heet in latine apostema. of sond*er* fistele*n*. Eist*er* sond*er* so eist m*et* quad*er* co*m*plexië*n*. die va*n* v*er*hitheide*n* come*n*. dwelke gi mog*et* ke*n*nen bi scarp*er* swer*i*nge*n* die in dore es. *ende* bid*er* hitte*n*. en*de* bid*er* rootheide*n*. ¶ En*de* alst also es va*n* hitten. so zied*et* bone*n* die gepelt siin in een

[+]potkiin m*et* wat*er*e wel gestopt. so datt*er* gee*n* wasem uut e*n* mach. *ende* da*er*ov*er* so stooft die ore m*et* ene*n* tracht*er*e die pipe houdende i*n* die ore. En*de* eist bi [+]v*er*coutheide*n*. so sietse i*n* wine *ende* stooft die ore alst vorleert es daert co*m*t va*n* hitte*n*. ¶ Noch gewarmde evene. entie gedae*n* i*n* ee*n* sackelkiin. *ende* dat behoude*n*[+] *ende* geduw*et* in dore also warm alse die zieke mach gedoge*n*. dits sond*er*linge goet. ¶ Noch doet spele*n* i*n* .1. potkiin wat*er*. *ende* doet vande*n* viere. *ende* doet*er* in ee*n* ha*n*tvol blad*er*e va*n* rode*n* rose*n*. *ende* bloeme*n* va*n* violette*n*. en*de* o*n*tfaet die*n* doom i*n* dore m*et* ene*n* tracht*er*e. Of es die mat*er*ie va*n* coude*n* hu*m*ore*n*. so doet dat vorseide m*et* wine dies gelike. ¶ Dit plaest*er* es goet gewisselt alsoet vorseit es. Ne*m*t rose blad*er*e. alsene. bivoet. ¶ Noeh olie va*n* bittre*n* ama*n*dele*n*. of olie va*n* muscelij*n* .2. drople of 3 warm gegote*n* i*n* die ore. dats goet. ¶ Noch die crume*n* va*n* gewrachten[2] brode gebriselt *ende* gesode*n* i*n* borne *ende* da*er* m*et* gedae*n* doders va*n* eyere*n* *ende* olie va*n* rosen dit wel gemi*n*ct al tegad*er*e entie ore gestovet. *ende* dit warm da*er* op geleit es goet. ¶ Noch aende*n* smout .2. drople[+] of .3. d*aer*in gedrupt warm. dats goet. En*de* legt die z*er*e ore opw*er*t. *ende* legt lange optie goede ore so sal die medicine moge*n* lope*n* da*er* die zeerheit si. En*de* eist i*n* beide*n* ore*n*. so medicineert ond*er*wilen dee*n* *ende* ond*er*wilen dand*er*e. En*de* wat gi doet i*n* die ore. dat doet*er* in warm. En*de* wat gi doet i*n* doge*n* dat doet*er* in cout.

[+]**B 134d.**

[+]C 41a.

[+]G 88d.

[+]G 89a.

Cap. 3.

¶ *Dits hoe datme(n) die sweringen i(n) die ore(n) curere(n) sal*[3].

Dits va*n* sweren in die ore*n* *ende* hoe me*n*se cureren sal. Ierst merct of die ore es bestopt. *ende* eist .1.

1) C: Vander zweeringhe der oeren en*de* der pinen. G: Vander pine*n* in dore te versiene.
2) C: ghebacken
3) C: Van die zwee*r*en die wassen. G: Vander zweeringhe*n* in dore die cuere daertoe.

swere. dan legter op dit plaester aldus. ¶ Nemt versce vigen entie stampt *ende* tarwenbloeme. *ende* rosiin sonder steen van elken even +vele. *ende* doeter toe .1. deel zeems +*ende* botren. dat niet te dunne en si no te dicke. Ende dit legt optie +C 41b.
ore heeter dan laeu. dits goet. ¶ Noch nemt vette figen *ende* rosiin sonder stene. +G 89b.
swinen smout. *ende* zeem hiermet doet als u vorleert es met den andere plaestren. ¶ Ende alse die swere tebroken es *ende* daer etter uut loopt. so mac dese salve aldus. Nemt .1. luttel smouts van glase. *ende* noch vele zeems ende

+dat vergadert tere zalven. *ende* smeerter met .1. wieke gemaect van stoppen of van linen cledren. *ende* stecse in die ore. dese zalve suvert *ende* heilt *ende* +**B 135a.**
droget. ¶ Noch bernt esscen hout [metten eenen hende int vier C] entie wacheit diere tenden uut loopt. die houdt *ende* bestadet *in* .1. glasiin viole. dit verdrijft die zeerheit van den oren.

Cap. 4.
¶ *Van worme(n) of luse(n) gelope(n) in die ore(n)*[1].

+Alse enech worm si gelopen in die oren so stampt die [groene C] scorsen van nokemoten ende dat sap daer ute geduwet dat dropet in die ore al vol. ¶ Of nemt +G 89c.
sap van alsenen of van persekers bladren. elc doet dies gelike. die bitterheit doodt die wormen. siint orwormen. lusen of vloyen *ende* dies gelike van misseliken andren wormen.

Cap. 5.
¶ *Va(n) misselike(n) dinge(n) dat+ vall(et) i(n) doren. etc.*[2].

+C 41c.

Alse enech dinc valt in die oren. alse coren of stene of dies gelike van andren dingen. so salmen doen ademen enegen vrient van dien zieken in die ore daert in es so dat die ore al nat si gemaect binnen met den lauwen ademe. Ende daema so hale sinen adem zere in. of tote hem sugende. aldus so sal hi mogen sugen ute dat daer in die ore gevallen es. Of gietet olie van rosen in die ore al warm. eist een kerselsteen of .1. ander steen dat sal die ore maken al glat. Mer eist een tarwen coren of erwete of vitse of bone citri lupini. of ander dinc alse grane. so en gietter niet in die olie. want het souder met te zere wassen bi der wacheit vander oliën. Ende daer+ na so nemt .1. lange naelde entie si gevouden alse ene cricke[3]. Ende de cricke stect +G 89d.
in die ore tote dattie cricke of haec leden si den steen. *ende* dan so keret die naelde so dat die cricke si onder den steen. *ende* also doet den steen comen treckende opwert ute. ¶ Dits ene ander maniere. Nemt .1. wel slecht stroëlkiin of stoxkijn. *ende* dat blonc *ende* slicht ten ende gemaect[4]. ende net dat slicht endekiin vanden stoxkine in terbentine die tay es *ende* houdende alse lijm. dit so stect in die ore. eist graen of steen. het salre an+ cleven. Het staet so onderwilen

+C 41d.

1) C: Van wormen in der oeren. G: Van wormen in dore.
2) C: Van dat eenich dinc valt in de oere. G: Van steene tande corne die onder tijden vallen int doren.
3) *In C een grove schets; in G:* langhe naelde ende dye zij gevouden ten eynde dair die poynt es aldus: *schets van een naald met omgebogen punt*.
4) *In G een schets*.

dat me*n*t n*iet* uut gec*ri*ge*n* en mach. o*m* dat so diepe es da*er*in gesteke*n* [+]m*et*
onwise*n* hande*n*. dat me*n* de*n* gene*n* diet heeft i*n* dore moet snide*n* int hole [+]G 90a.
vande*r* ore m*et* ene*n* scerse. Ende me*n* moet snide*n* so diepe. datme*n* die di*n*ge*n*
[+]die in die ore siin mach opwe*r*t lichte*n* van onder. m*er* hieran es g*ro*te vrese[1].
Nochta*n*s so es bete*r* quaet dan noch arger. [+]**B 135b.**

Cap. 6.
¶ *Va*(*n*) *wat*(*er*)*e gevalle*(*n*) *in die oren*[2].

Alse wate*r* valt i*n* die oren hier op wijst galien*us* dit. ¶ Ne*m*t .1. d*ro*ge bies. of ee*n*
wilge*n* roedekiin wel gepelt [aldus (*schets*) ende dat stect int dore G]. En*de* an
dende[3] dat bute*n* der ore es sal siin was. *ende* dat doet berne*n* [met eenre [+]kersen
aldus (*schets*) G]. dat vier sal dat wate*r* al tote hem trecke*n*. [+]G 90b.

Cap. 7.
¶ *Va*(*n*) *ore*(*n*) *die la*(*n*)*ge hebbe*(*n*) *gelope*(*n*) (*ende*) *stinke*(*n*). (*ende*) *da*(*er*) *fistel in is*[4].

Het gevalt dicke*n* dat die ore loopt *ende* dat va*n* lange*n* tide*n*. [+]so dat sti*n*ct datte*r*
uut loopt. vande*n* welke*n* die zieke heeft g*ro*te mesq*ua*me *ende* swerie*n*ge *ende* [+]C 42a.
scofieri*n*ge. dit heet .1. fistel i*n* die ore. dese ma*ni*ere*n*[5] ligge*n* int hole van de*n*
oren da*er* me*n* n*iet* toe e*n* mach come*n* m*et* wieke*n*. En*de* dat ette*r* dat hier uut
co*m*t. soet meer verkeert vande*r* witte*r* varwe*n*. soet arge*r* es wa*n*t eist gelu. so eist
va*n* cole*r*en. *ende* eist swe*r*tachtech. so eist va*n* melancolië*n*. *ende* rootachtech eist
va*n* bloede. *ende* eist witachtech. so eist va*n* fleume*n*. Hiertoe so behoefde de*n*
zieke*n* dat hi hadde ene*n* meeste*r* die wel conste surgiën *ende* phisike. bi medicine*n*
te p*ur*gierne die hu*m*ore*n* die dese*n*[+] loop houde*n*. En*de* da*e*ma die surgie die wijslike
soude suvere*n* die hu*m*ore*n*. of die stede da*er* die loop uut co*m*t. *ende* da*e*ma [+]G 90c.
droge*n*. dats heile*n* purgiere*n* alse m*et* pillen cochias *ende* m*et* yera pig*ra*. dwelke
ware vreselijc ene*n* oncon*n*stege*n* meeste*r* te bestane. ¶ Galiee*n* die v*er*biet dat me*n*
gene v*er*tege zalve de*n* zieke*n* en doe i*n* siin ore. bi welke*n* hi raet den surgijn
me*n*tiche. dit cruut co*m*t uut spae*n*gië*n*. En*de* es gemaect *ende* gedroge*t* va*n* ene*n*
crude heet celidonia agreste. dit ne*m*t *ende* te*m*pe*r*et m*et* aysine wel slecht. dit so
giet i*n* die ore al warm. ¶ En*de* alse dese loop es nuwe so mogedi neme*n* tsap van
witte*n* wilge*n*blade*n*. *ende* gietet da*er* in dies gelike. ¶ Of te*m*pe*r*t rasis[+] [witte C]
zalve m*et* olië*n* va*n* rose*n*[+] wel du*n*ne. *ende* gietet oec warm da*er* inne. ¶ En*de* [+]C 42b.
eist dat lange heeft gelope*n*. so dat me*n*t heet i*n* latine eg*ri*tudo cronica. so ne*m*t [+]G 90d.
mirre. aloës. olibanu*m*. sarcocolla. sanguis draconis. elx eve*n* vele. dit pulve*r*t
cleine i*n* .1. motale*n* mortier. *ende* sichte*t* dore .1. dic line*n* cleet. dit so stroyt i*n* ee*n*

1) *In G een schets van een mes*.
2) C: Van groete onghete*m*pertheit in der oeren. G: Daer water valt in dore.
3) G: dat ander ende
4) C: Van groeter lopirighen der oeren. G: Vander fistel in doren ende lopet aldus.
5) C: materie

wieke die gesuv*er*t es m*et* suver*e*n zeme. dese wieke

+so stect dicwile i*n* die ore. En*de* eist dat niet en mach come*n* t*er* stede da*er* die zeerh*eit* es. so temp*er*t dit vorseide pulv*er* m*et* aysine. *ende* m*et* borne. *ende* +**B 135c.**
giet*et* i*n* die ore. ¶ En*de* eist al te out *ende* h*et* al te lange gelope*n* heeft. so maect dit ald*us*. Ne*m*t dat roestege va*n* ysere gescrepe*n*. *ende* dit pulv*er*t wel cleine. *ende* te*m*p*er*t m*et* starke*n* aysine. *ende* dit doet zied*e*n i*n* ee*n* yser*e*n +vat tote dat al
v*er*sode*n* es. Dus so doet v*er*sied*e*n .7. w*er*f dee*n* acht*er* dander. En*de* d*ae*ma +G 91a.
so pulver*et* wel cleine. *ende* zied*et* m*et* aysine tote dat becomt also dicke alse zeem. Hier af so doet i*n* die ore so datt*er* i*n* lope tot*er* sted*e*n da*er* die zeerh*eit* es. of d*aer* si v*er*gadert es. Dit heilt *ende* drog*et* oude lopinge va*n* ore*n*. *ende* bene*m*t die swe*r*i*n*ge di*er*e in es.

Cap. 8.
¶ *Van rutingen i*(*n*) *die oren*[1].

+Het co*m*t dicke*n* ruti*n*ge i*n* die ore*n*. van de*n* welke*n* goet ware dat he*m* thooft ware
wel gepurgiert m*et* pille*n* cochijs *ende* m*et* pig*ra* [en*de* die pillen salme*n* hem +C 42c.
gheven des snachts alsi hi eene*n* slaep gheslape*n* heft. alse die mage ydele es en*de* dan weder der op slapen. En*de* dit suldi hem gheven C] op dat hijt[2] n*iet* e*n* heeft gehadt va*n* dat hi was gebore*n*. wa*n*t heeft hijt so lange gehadt. so verliest die meest*er* sine pine entie zieke sine*n* cost [en*de* die stonde C]. ¶ Die ruti*n*ge heeft *ende* qualike hoort. dit ware he*m* goet. Ne*m*t+ olie va*n* bittre*n* ama*n*delen. *ende* da*er*
in so te*m*p*er*t ene van dese*n* pille*n* gemaect ald*us*. Ne*m*t die sculpe*n* va*n* +G 91b.
coloqu*i*ntiden .1. ʒ. bevers cul. aristologia rotu*n*da. tsap va*n* alsene*n*. va*n* elke*n* .½. ʒ. euforbie .1. ℈ of 15 tarwe*n* corne*n* swaer wegens *ende* elc sii*n* gewichte hebbende. dat men pulv*er*en mach. dat salme*n* wel cleine pulvere*n*. *ende* da*e*ma so maect*er* af pillekine m*et*te*n* vorseiden zape. dit droopt i*n* die ore. M*er* te vore*n* so hebt gesode*n* maiorana. alsene. *ende* sticados arabic i*n* wat*er*e gesode*n*. *ende* stovet de*n* zieke*n* wel die ore. of beide es hi i*n* beide*n* ore*n* ziec[3]. ¶ Dits oec goet. Ne*m*t wel wit wierooc .1. ʒ. hier af so maect du*n*ne zalve wel cleine+ gepulv*er*t *ende*
gete*m*pert m*et* suver*e*n zeme gescuu*m*t. dit so droopt i*n* die ore*n*. h*et* esser goed +G 91c.
i*n* gedae*n* al laeu.

Cap. 9.
¶ *Van doefheide*(*n*) *i*(*n*) *die oren*[4].+

+C 42d.

Alse die me*n*sce doof es *ende* dat gedue*r*et .2. jaer of .3. he*m* en es n*iet* goet te hulpene. wa*n*t die hu*m*ore*n* hebben so belemmert die zenewe*n* d*aer* wi bi hore*n*. dat me*n*se n*iet* e*n* mach afgetrecke*n* no bi medicine*n* die me*n* geeft eist te*n* mo*n*t no

bi dat me*n* giet in de ore*n*.+ Nochtan so esser vele af gescreve*n* dat de*n* menege*n* heeft geholpe*n*. Dus so eist goet geproeft t*er* avo*n*ture*n* oft hulpe*n* mach. ¶ En*de* +**B 135d.**
rade*n* enege meest*er*s. dat me*n*

1) C: Van rutinghe in der oeren. G: Van rutinghe in die ore.
2) C: die rutinghe
3) G: mett*er* potte aldus: *schets van een instrument.*
4) C: Van doefheit der oere*n*. G: Vande*n*. doefhede*n* die vande*n* ouden comt.

neme amete eyeren. tectiken. blade van ruten. dit gestampt wel te gadere ende gesoden in olie van +olivен. dan gewrongen dor .1. linen cleet. Hier af so droopt in die oren .1. dropel. daer na so stopt die oren al met catoene. ende smeret die +G 91d.
oren buten met der vorseider oliën. dit doet den doven horen. ¶ Noch nemt enen enioen. ende snijt die herte ute. ende dan vullet dat gat met oliën van olivен. ende laettene aldus staen tote dat gi vint tusschen scorssen of pellen cortte wormekine ende ront met swertten hoofden. +dit so doet zieden in olie van olivен. dit droopt den zieken in doren. dats goet. ¶ Sulke meesters seggen dat smout van +C 43a
haselpuden alse mense ziedt. dat smout gedroopt in die oren die doof siin. dit es proper om met te genesene die doofheit. ¶ Noch pelt ene clijster loox. ende daer met so doet terdendeel wiinsteen. ende een +luttel aluuns dit so stampt al wel te gadere ende cleine. ende dan doet .1. luttel zieden in aysine. daema so latet +G 92a.
coelen. ende alst tsap gaet te gronde vanden vate daert in gesoden es. so ziet ende bestadet in een glasiin vat. ende van desen aysine. so droop warm in die oren dits goet iegen doofheiden van oren. [Noch een ander. Nemt ruta. absincij recentes. ana. ende dese twee cruden vorseit salmen sieden in wine petou ende alst ghesoeden is dan dat in een eerden vat ende doeter den siecken sine oere over stoven een huere ofte .2. ende altoes warme. Ende is hem de doefheit toe commen van buten. hi salse verliesen. ende comt hem de doefheit van binnen het en sal hem niet helpen maer het en scaet niet dat ment prouft. het mach helpen ende niet deeren ende ic y p e r m a n placher mede te werkene jeghen doefheit die van buten+ commen was C]. +C 43b.

Ende hier met si ons nu gnouch hier af.

[*Van te ghenesene bulte opt hovet*[1].+

+G 92a.

Die leeringhe van te ghenesene bulten op thovet dair nes ander redene toe dan dat men neme .1. sceers aldus ende dat men snyde[2] eenen snede alsoe lanc dye bult es groet ende al ute te halene detter datter in es ende te brekene den zack dair detter in heeft gheleghen. Ende stect vol dye wonde van

coperrode gepulvert oft van+ zoute omme te verteerne dat weye vleesch dat detter heeft gemaect zo quaet. Eneghe meesters die snyden .1. cruus maer beter es +G 92b.
dye mynste lixeme wair dat zij danne dye meeste. van desen bulte zo vallet thaer ute alsoe verre alse detter gheleghen heeft dat sal weder wassen het ne ware datment te lange hadde gelaten dair in also. wair bij dat detter hadde geverticht die wortel van den hare. Dese wonde so geneest zoe ander wonden ne ware wacht u vanden weyen vleesche datter gerne in wont dair zijt u altoes vore wachtende dat ghijt so destruweert te tijde dat ne gheene macht en heeft te groyen.

Hier endt die bouck vanden hovede. Ende hier begint dye boeck vander keelen.

Hier endt den boeck vanden+

+G 92c.

1) *Ontbreekt in B en C.*
2) *Schets van een mes.*

hovede bynne*n* haren eynde. Ende dairna vande*n* oghe*n* ende dair na vand*er* nese. Ende dair na vander mont Ende dair na vande*n* oeren beyde van wonde*n* ende va*n* ziecheden vande*n* leden elc bij hem zelve*n*. Ende es dye eerste p*er*tye vanden boeke. Bydt ov*er* dye ziele vanden ghenen dye en maecte dat hij moet m*et* gode wonen G.]

[Seste boec. Van den halse ende van der kelen.]

[+]Dits die tafele vande*n* seste*n* boeke int welke me*n* sal spreke*n* van den halse *ende* vand*er* kelen. [+]L 161a.

.1. En*de* ierst die sceppenisse d*aer* af al tote*n* scoudre*n*. Anothonomie.
.2. Van wonde*n* i*n* de*n* hals gesteken of geslegen.
.3. Va*n* ysopag*us* gewo*n*t d*aer* de spise dore gaet.
.4. Van wonde*n* i*n* de*n* roepe*r*e achte*r*.
.5. Vand*er* squinancië*n* va*n* welk*er* siin .3. ma*n*iere*n*.
.6. Va*n* branke*n* of amandre*n*. dats swilli*n*ge.
.7. Va*n* ranula ond*er* die tonge.
.8. Va*n* g*ra*ne of bene gescote*n* in die kele.
.9. Van bociu*m* an de kele. dats .1. aposteme.
.10. Va*n* scrofule*n* datme*n* heet sconinx evel.
.11. Va*n* scrofule*n* of glandule*n* te snidene.
.12. Va*n* scrofule*n* of glandule*n* uit tebroken[1)].

[+]C 43b.G 92c.G 93a.L 161a.

1) [+]C: Hier enden alle de boucken van den hoofde en*de* hier beghint die ander p*er*tie des boucs. en*de* alder erst van der kelen en*de* den halse. en*de* alder erst die scippenisse daer binnen.
D i e t a f f e l e d e r o f .
Van den wonden in den hals
Van den wonden in den roupere
Van der squinanciën
Watter lancfranc of ghevel
Van braneken ofte amandelen
Van der apostem*e*n heet ranula (?)
Van eenighen dinghe*n* in d*er* kele*n*
Van der bootsen ofte p*er*fijt
Van sconincxs evele
Van scrouffelen ofte glandule*n* te snidene
Van hute brokene scrouffelen
V a n d e r m e s q u a m e d e r k e l e n .
[+]G: H i e r b e g h i n t d i e a n d e *r* e p a r t i e v a n d e *n* b o u k e
Hier beghint die ander p*er*tye vande*n* boeke vande*n* halse ende yerst die scep(p)enesse dair af toten scouderen.
1 Vande*n* wonde*n* dye moge*n* vallen inden hals geslage*n*
2 ende vande*n* vreeselike*n* wonden inden hals ghesteken
3 ofte in dye (kele?) ofte va*n* ysopag*us* gewont dair dye spise ende dranck dore gaet
4 [+]vand*er* wonde*n* dye vallen in de*n* roepere bachte*r* oft voren
5 vand*er* (s)quinantië*n* van de*n* welken zijn .3. manie*r*en
6 vande*n* huve dye es verlenghet en*de* te zwellen
7 van brande*n* ofte ama*n*de*r*en
8 vander quyna*n*cie ende wat lancfrancke*n* geviel indye stede van mylane*n*
9 van eenre aposteume*n* dye me*n* heet ranula ond*er* die tonghe

10 van ene*n* g*ra*de van ene*n* vissche ofte been verscote*n* of verwerct in dye keele bij onghevalle wat me*n* d*aer*toe doen zal
11 van apostem*e**n* van herden vleesche dye me*n* heet bociu*m* in latijn
12 vande*n* scroefulen dye me*n* sconinx evel heet in vlaemsche
13 van scrofulen en*de* van glandulen te snydene
14 van scroefule*n* en*de* van gla*n*dule*n* ute te doen brekene

+Dyt es nu vo*r*e die scepenisse vander keelen en*de* vanden halse

+Dander partie va*n*de*n* boeke.

Hier beghint die a*n*der pertie va*n*den boecke en*de* ald*er*eerst vand*er* kelen en*de* va*n*de*n* halsen. En*de* ald*er*eerst die sceppenisse va*n*der binnen

2 va*n*de*n* wonden in den hals.
3 va*n* de*n* wo*n*de*n* ghescote*n* of ghesteke*n*
4 va*n*den wo*n*de*n* inde*n* roper
5 vander squinancie
6 watt*er* lancfra*n*c of gheviel
7 van branke*n* of amandele*n*
8 vander ap*oste*me*n* die me*n* heit anula
9 van eneghe*n* dinghe*n* in die kele
10 vand*er* boetsen ofte p*er*fijt
11 van des coninx evel
12 va*n* scrofule*n* of glandule*n* te snide*n*
13 va*n* uut breke*n*de scrofelen

Vand*er* mesq*ua*me t*er* kelen.

Cap. 1.
¶ *Van der kelen*.

+**D**ore die noot dat elc +surgij*n* es sculdech te +wetene hoe die leden van de*n* m*en*sce binne*n* siin gemaect. w*aer*bi dat hi mach ke*n*ne*n* hoe die vrese*n* sij*n* die daer moge*n* valle*n* of gescie*n* va*n* wonde*n*. so scrivic u vore*n* de sceppenisse vand*er* kelen vore*n*. *ende* vande*n* halse achte*r*e. En*de* segge ierst dat siin i*n* de*n* hals .7. bee*n* elc van de*n* sevene*n* v*er*sceded*n* bi he*m*. Dese siin gevoucht an th*er*ssen becke*n* m*et* vele +gebinde*n*. diewelke alsulc[1] siin bi nat*ur*en dat si moge*n* cri*m*pe*n* *ende* recke*n* o*m*me thooft te keerne t*er* ere zide*n* en*de* t*er* and*er*e alsoet +noot es. En*de* da*er* siin oec vele stark*er* gebinde. bi welk*er* starcheit die m*en*sce mach drage*n* op thooft sware*n* last. dat die cra*n*ke n*iet* soude*n* moge*n* d*ra*ge*n*. ¶ Dat ierste bee*n* en st*er*kelike gebonde*n* m*et* de*n* and*re*n [dat hem naeste es C]. *ende* dand*er* es also gebonde*n* m*et*te*n* d*er*de*n* *ende* t*er*de m*et*te*n* .4. *ende* tfierde m*et*te*n* vijfte*n*. *ende* tfijfte m*et*te*n* sveste*n* *ende* tseste m*et*te*n* seve*n*de*n*. En*de* tseve*n*de m*et*te*n* gebeinte vande*n* scoudre*n*. of van de*n* rugbene. dwelkesevende es oec slaplike gebonde*n* an dachtende. dwelke es dierste vande*n* rugbene. ¶ En*de* uut desen .7. v*er*gaderi*n*ge*n* va*n* dese*n* .7. bene*n* so come*n* .7. paer zenewe*n*. dewelke oec ierst comen va*n* tussce*n* de*n* h*er*ssenbecke*n* ente*n* iersti*n* bene vande*n* halse [ende alsoe tussche*n* deerste ende den and*er*en ende alsoe voert ten zevenden. Ende ten yerst*en* beene dat bekent es ter rugghebeene G]. dewelke+ zenewe*n* nat*ur*e deilt *ende* sprayt ov*er* al thooft[2]. den hals. die kele. danscijn entie borst. te*n* scoudre*n* en*de* te*n* arme*n*. menechfoudelec he*m* v*er*scedende i*n* enege vande*n*

+**B 136a.**
+G 93a.
+L 161b.
+C 43c.
+G 93b.
+G 93c.

1) C: scult
2) *De rest van dit Cap. ontbreekt in C en L.*

vorseide*n* stede*n*. so v*er*sceden si hem in cleine*n* zenewe*n*. dewelke siin gemi*n*ct m*e*tte*n* gemingde die come*n* vande*n* hoofde. Dewelke gemingde zenewe*n* hete*n* roerende zenewe*n*. nochta*n* en v*er*liese*n* si n*iet* ha*er* bevoele*n* of beseffen alse doe*n* die zenewe*n* vande*n* hoofde. nochta*n* e*n* v*er*liesen si n*iet* ha*er* roere*n*. Van welke*n* zenewe*n* die come*n* va*n* tussce*n* de*n* vorseide*n* bene*n* vande*n* halse. so formeert nat*ur*e die muse*n* die da*er* sij*n*. bi wies nat*ur*e h*et* co*m*t dat d*aer* es roere*n*. die welke roeringe heet wille va*n* roerne. ¶ En*de* in de*n* hals acht*er* so es ene g*ro*te zenewe. *ende* da*er*onde*r* es ee*n* g*ro*te ade*r*e die co*m*t va*n*de*r* lev*er*en clemme*n*de te*n* hoofde. onde*r* diewelke siin g*ro*te art*er*iën come*n*de vande*r* h*er*te*n*. [+]die oec cle*m*me*n* te*n* hoofde. alsoet vorseit es int capittel vande*n* hoofde. o*m*me daer te doene nutscap alsoet vorseit es. En*de* alse dese hebbe*n* [+]G 93d.

[+]gedae*n* ha*er* nat*ur*lijc w*er*c in thooft. so dale*n* si acht*er* die ore*n*. dor dewelke daelt des mans nat*ur*e datme*n* heet tsmans zaet [dwelke heet in latijn sperma patris G]. dewelke daelt tote*n* culle*n* we*r*t. En*de* w*ae*rt datme*n* die adre*n* snede o*n*twee. so e*n* soude die ma*n* gee*n* nat*ur*e sciete*n*. Ane die recht*er* side *ende* ane die slink*er* zide so ordineert nat*ur*e .2. inst*ru*me*n*te dieme*n* heet cervix. dat me*n* heet vas. dits vand*er* nat*ur*en dat siin gebinde vande*n* lede*n*. dewelke en hebbe*n* gee*n* beseffenisse of [+]luttel. En*de* dese send*et* nat*ur*e ute*n* bene vande*n* hoofde *ende* van de*n* rugbene ligge*n*de vaste opt rugbee*n*. opt welke ligge*n* die zenewe*n* die come*n* ute*n* marge vande*n* rugbene. dewelke march es va*n* d*er* nat*ur*en vande*n* h*er*ssene*n* *ende* also gewimpelt i*n* .2. hude*n*. ¶ Vore*n* so es tgeswilch. dat es die kele entie roepere da*er* die ade*m* uut gaet *ende* wed*er* in trect. En*de* dit es vande*n* ki*n*ne tote*n* caenbene. Tussce*n* de*n* halse ente*n* roepe*r*e binnen so es tgeswilch datme*n* heet ysopagus. die es gescepe*n* als .1. darmkijn. dwelke upperste ende es vaste an die huut van de*n* mo*n*t. *ende* also dalende tot*er* mage*n* daer dand*er* ende vaste ane es *ende* dat va*n* binne*n* wa*n*t wat dat wi ete*n* *ende* drinke*n* gaet ute*n* mo*n*t dor dat darmkijn tote i*n* de mage. Dit daelt acht*er* de*n* roepe*r*e na lancs de*n* bene vande*n* halse tote*n* vijfte*n* bene. van den welken datt*er* siin .14. getelt vande*n* sesten bene van[+] de*n* halse. Daer so ker*et* vorw*er*t *ende* dorgaet die craye die heet i*n* lati*n*e dyafragma tote i*n* die mage. dwelke vorseide darmkijn dat ysopag*us* heet *ende* es va*n* twee*n* hude*n*. dwelke dierste huut es ee*n* muus. die es lanx. dewelke trect die spise ned*er*w*er*t. In die ut*er*ste siin muse*n* die breetachtech siin. dewelke breetheide n*iet* en doet. m*er* de platheit houdt de*n* wech so o*n*tdae*n* dattie spise lichtelike lide tote i*n* die mage. ¶ Dat vor dit darmkijn leg*et* es die roepe*r*e. *ende* es gemaect va*n* ving*er*line*n* die e*n* siin van vlesce no va*n* bene. m*aer* va*n* gecnoese te gad*er*e gebonde*n* m*et* hude*n*. dewelke hude*n* die binne*n* siin. die siin z*er*e sachte die de ving*er*line te gad*er*e houde*n*. Dese vorseide ving*er*line siin al geheel. m*er* si[+] siin v*er*sceden si leg*et* (*l.* leidet) die*n* darm da*er* die spise dor gaet tote in de mage. Dese v*er*scedinge es d*aer*o*m*me alse de mensce swilg*et* [+]**B 136b.** [+]G 94a. [+]G 94b. [+]G 94c.

enege g*ro*te spise of harde. dat si lichtelike mach lide*n* *ende* hebbe*n* wech te gane tote i*n* de mage.

+¶ En*de* bove*n* desen twee*n* *con*dute*n* die tegad*er*e siin gevoucht int begin vand*er* kele*n*. dat es die roepe*r*e da*er* die ade*m* dore gaet en*de* de*n* darm da*er* die spise dor gaet i*n* de mage. da*er* es ee*n* val. dat nat*ur*e heeft geordine*r*et va*n* .3. gecnoese*n*. dwelke licht alse de me*n*sce haelt sine*n* adem in of ute. En*de* als de me*n*sce eet *ende* swilcht. so vallet vore de*n* roepene so datt*er* gee*n* spise no dra*n*c i*n* en mach come*n*. wa*n*t +alse spise of dra*n*c of spekels da*er* an co*m*t eert gevalle*n* es. so moet die m*en*sce hoeste*n* tote dat gevalle*n* es i*n* sij*n* nat*ur*lijc ruste. ¶ En*de* bute*n* an dese*n* roepe*r*e so ligge*n* .2. g*ro*te art*er*iën dieme*n* heet die geet adre*n*. dewelke siin va*n* .2. hude*n*. wa*er*bi dattie ind*er*ste huut es gecnoesicht. *ende* dat es o*m*me dbloet dat i*n* die adre*n* es. o*m* dat es du*n*ne *ende* heet. En*de* also eist i*n* allen art*er*iën. dewelke me*n* mach hete*n* i*n* al hare*n* stede*n* puls adre*n*. wa*n*t waer dat si siin. si hebbe*n* ha*er* begin vand*er* h*er*ten. van welke*n* die ut*er*ste huut es zenewech *ende* dats wel noot wa*n*t ha*er* bedarf dat si tay si. ¶ Dese g*ro*te art*er*iën alse me*n*se wo*n*t so es de m*en*sce i*n* vrese*n* va*n* sine*n* live. wa*n*t namelike als me*n*se wo*n*t dweers. so es de m*en*sce haestelike doot. +En*de* dat es o*m* dat bloet co*m*t vand*er* h*er*te*n* dat die art*er*iën hebbe*n* in omme te voedene *ende* te t*ro*estene die stede. so sciete*n* ute *ende* dat dapp*er*like beide de*n* geest *ende* dbloet. dwelke so es dalder vrie*n*delijcste gebint tussce*n* der zielen ente*n* lichame.

+B 136c. +G 94d. +G 95a.

Cap. 2.

¶ *Van wonden die in den hals+ geslegen of gesteken* (*sijn*)[1].

+L 161c.

Die wonde*n* in de*n* hals die siin ond*er*wile*n* vreselijc wa*n*t si siin ond*er* (wilen) st*er*velijc. en*de* da*er* siin enege geneselijc. Alse dat march vande*n* halse es gewo*n*t. da*n* so eist doot wonde. *ende* namelike alse de wonden valle*n* dwers m*et* snidend*er* wapene*n*. dan so eist te duchtene dat dmarch es gewo*n*t. En*de* dierste vrese es alse me*n* wo*n*t ene*n* me*n*sce in de*n*+ hals m*et* snidend*er* wapene*n*. alse swe*r*t. fautsoe*n* *ende* and*er*e dies gelike *ende* dat dweers so besiet of enech bee*n* vande*n* halse si gewont. of die slach viel tussce*n* bene*n* dwelke siin gebonde*n* also u vorleert es. En*de* dan so sijt vroet oft in gaet tote*n* marge. En*de* oft dmarch gewont es dat uut loopt. so st*er*v*et* die m*en*sce na de*n* gemeine*n* vonnisse va*n* meeste*r*s. o*m* dat ee*n* es van d*er*+ nat*ur*en vande*n* he*r*ssene*n*. En*de* eist gewont *ende* n*iet* uut e*n* lop*et* so lere*n* ons oude meeste*r*s *ende* jugere*n* dat degene die sulc .1. wonde heeft. dat hi sal siin juchtech i*n* dene zide. of i*n* alle sine lede. dit es o*m* dat da*er* es die stede da*er* alle die zenewe*n* neme*n* ha*er*+ begin. als u vorleert es [int capittael+ vand*er* anathomye*n* vande*n* halse naast voren G]. ¶ En*de* of gi n*iet* en sijt v*er*sekert va*n* der wonde*n* bi ziene. so stect uwe*n*

+B 136d. +C 44a. +G 95c.

1) C: Van wonden die vallen in den hals. G: Vanden wonden in den halse L: Vande*n* wonde*n* inde*n* hals die vallen dwers.

vinger in de wonde essi so ruum dat hiere in mach. *ende* tast hoet metten bede staet. Eist dat been niet en si ontwee. of dat die wonde niet en si in tgeslach tusscen die benen. *ende* die gewonde niet en beseft geen swerinｇe. so nayt die wonde. En*de* essi vercout eer giere +toe comt. so vemuut se screpende[1] die lippen[2] eer giere iet toe doet. *ende* dan so naytse met ere driecanter naelden *ende* daer in +161d.
enen twinen draet gewast. ¶ En*de* bloet si so zere dat de gewonde wert te flau. so streemt hem siin bloet. alsoet vorleert es int capittel vanden bloede te stremmene. En*de* als gise hebt genayt. so legt opten naet van den pulvere dat u es vorleert int +capittel vanden pulvere. Of nemt albicasis pulver. dwelke dat hi zere prijst *ende* so doen oec ander meesters. *ende* voort so heilt die wonde alse men doet andere +G 95d.
wonden. En*de* oft dmarch es gewont. so geeft des zieken vriende die vrese te kenne. comet ten archsten so en werdire (der) niet met geblameert[3] [ende ghij zult behouden vriende vrientscap G]. ¶ En*de* heeft die gewonde sweringen in siin wonden +so doet dit om die swerinｇe te stelpene[4]. Giet hem olie van rosen in de wonden warm *ende* daer boven legt .1. plaster gemaect van doders van eyeren geminct +C 44b.
met oliën van rosen *ende* dat warm gespreit op .1. linen doec. *ende* +daema so bindet so dat wel daket daerop. Alse die wonde ettert. so geneestse met deser +G 96a.
zalven. dewelke es goet in allen steden daer zenewen siin gewont. ¶ Neemt zeem van rosen geziët .3. 3. was. harst. elx .2. 3. terbentinen .3. 3. wierooc. mastic. elcs .1. 3. mirre. sarcocolle. mumie. elx .½. 3. olie van mastike .3. 3 [gerstene bloemen .3. 3. G] dit roert al te gadere op .1. cleine vier so dat gesmolten si wel te gadere *ende* geminct. dit so spreit op .1. linen cleet *ende* legget optie wonde.

Cap. 3.
¶ *Va(n) ysopag(us) gewo(n)t so datt(er) die spise dore gaet*[5].

Die wonde die men stect of sciet+ in den hals of in die kele. so besiet
dat gi versekert sijt hoet staet+ metter wonden. Gaet die wonde+ int march. so +C 44c.
doeter toe als u vorleert es. En*de* gaet die wonde in ysopagus so datter die spise +**B 137a.**
dore gaet [alse dye gewonde et oft alse hij drinct G]. dese wonde+ geneest node. +G 96b.
of niet. dats daerbi dat led es zenewech. Nochtan so radic dat gi legt dwingende +L 162a
pulver daer op. alse trode pulver es *ende* dander dat daer na volget. *ende* dat daerop bint wel dakende. *ende* daema so onthoude hem die gewonde lange van etene *ende* van drinkene also lange alse hi mach *ende* so langer so beter. Want nature si verwerct hare onderwilen bi haerre subtijlre cracht dat si doet cleven die lippen te gadere+ vander wonden alse mer niet in en stect. dwelke doet versceeden die lippen vander wonden *ende* +G 96c.

1) *In C schets van een mes; zie fig.* IV.
2) L. canten
3) L. bescaemt
4) *In C ruimte voor teekening opengelaten, waarin een paar krabbels zijn geplaatst.*
5) C: Van ghescoten wonde. G: Vanden wonden ghescoten oft ghesteken inden hals. L: Van ghescoten wonden.

dit gecrijcht nat*ur*e bi des vad*er* zade dat in de*n* m*en*sce es. *ende* dat namelike i*n* iongen lied*en*. dewelke n*iet* siin v*er*sced*en* of v*er*teert van des vad*er* nat*ur*e. Dese wonde heilt sonder wieke*n*. m*er* ziedi dat si he*m* doet te heilene weret. dats datt*er* n*iet* ute*n* wonden en come no va*n* ate no [+]van dra*n*ke. dan so geeft he*m* drinke*n* dese*n* dra*n*c d*us* gemaect. ¶ Ne*m*t glorifilate. hete netele*n*. tente. rode cole*n*. honts rebbe. elcs .1. ha*n*tvol. campzaet .½. ℔b. En*de* al tcruut dat sta*m*pt wel sond*er* [+]tcampsaet. dat e*n* sta*m*pt niet wa*n*t h*et* soude geve*n* olie. dit doet zied*en* i*n* .3. stope*n* wijns. *ende* doet v*er*sied*en* tote .1. stope. *ende* da*em*a so ziet dor .1. line*n* cleet *ende* da*n* doet*er* in .1. luttel zeems o*m* te zoetene. dat die zieke te bat soude mogen drinken. En*de* legt optie wonde .1. root coolblat genet [+]i*n* de*n* selve*n* dra*n*c. *ende* dan so bint die wonde wel. Dese dra*n*c es goet i*n* allen wonde*n* gesteke*n* of geslage*n* m*et* te heilne sond*er* wieke*n*. ¶ En*de* ware u dese vorseide dra*n*c te costelijc va*n* wine so ne*m*t die vorseide crude*n* *ende* groene*n* ca*m*p .1. hantvol. dit sta*m*pt al te gad*er*e *ende* giet*er* op .1. peket [+]wijns sond*er* meer. dit so sal stae*n* drive*n* sond*er* zee*m*[1] dese*n* dranc mach me*n* oec geve*n* gewonde*n* [+] lieden. M*er* hi nes n*iet* alse nuttelijc alse dierste. Nochta*n* so w*er*ct hi wel alsoet vorseit es.

[+]C 44d.

[+]G 96d.

[+]L 162b.

[+]G 97a.

[+]C 45a.

Cap. 4.

¶ *Va*(*n*) *wonde*(*n*) *die valle*(*n*) *i*(*n*) *de*(*n*) *roep*(*er*)*e acht*(*er*)[2].

Alse ee*n* m*en*sce es gewo*n*t i*n* de*n* roepere dats da*er* die ade*m* uut gaet en*de* in ter longene. dewelke lo*n*gere es die*n*st-

wijf d*er* h*er*te*n*. o*m*me dat dese[+] roep*er*e es een vande*n* gecnoesde*n* ving*er*line*n*. dewelke houden te gad*er*e bi gebinde*n* va*n* hude*n* beide bute*n* *ende* binne*n*. die ade*m* di*er*e gaet ute *ende* in. die e*n* laet die wonde n*iet* genese*n* no luke*n*. Nochta*n* so pijnt*er* u o*m*me te genesene na uwer macht alse u vorleert es int naeste capittel vande*n* ysopag*us*. En*de* altoes so wantroest[+] die vriende*n* *ende* dat m*et* sone*n* worde*n* behendelike.

[+]**B 137b.**

[+]G 97b.

Cap. 5.

¶ *Vand*(*er*) *sq*(*ui*)*nanciën*[3].

Het es ene ziech*eit* dewelke co*m*t den lied*en* in de*n* kele int geswilch. va*n* welke*n* h*et* siin .3. ma*n*iere*n*[4]. vande*n* welke*n* dene heet squina*n*cie. dand*er*e sina*n*cie. t*er*de quina*n*cie. Dese quina*n*cie also hete*n*de. also d*aer* siin .3. specië*n*. dats o*m*dat me*n* dese swillinge mach hete*n* apostemen die siin i*n* v*er*scedene*n* stede*n*. Dese quina*n*cie wast tussce*n* tgeswilch ent*er* pipe*n* vand*er* longene*n* die de roepe*r*e es gehete*n*. *ende* dat i*n* ene stede die i*n* lati*n*e es

1) L: dese dra*n*c laet stae*n* sond*er* sied*en*.
2) C: Van wonden in den roupere. G: Vande*n* wonde*n* inden roeper aldus. L: Van wonden ieden roeper.
3) C: Van sq*ui*nanciën in der kelen. G: Vande*n* quintane vande*n* welke*n* sijn .3. manier*en*. L: Siecheden der kelen. *Van dit hoofdstuk sijn alleen de eerste regels in L aanwezig*.
4) *De rest van dit Cap. ontbreekt in C. Er staat slechts:* Die medicine en*de* die cuere der of staet in de medicine van mester jan yp*er*man.

geheten ysmon dewelke swillinge +haer niet en baert buten. dewelke cure men es
sculdech te bevelene gode. Nochtan so doeter toe also u gelert wert in die cure +G 97c.
vander squinanciën. ¶ Ende dander maniere heet sinancie. van welker die
humoren siin som binnen ende som buten. ende dese maniere en es niet so vreselijc
alse die vorseide es. ¶ Ende die derde maniere heet squinancie der welker humoren
siin welna buten ende luttel binnen. Dese maniere es onvreselijc. of van minster
vresen. Nochtan so esser in vrese groet. alse die kele verstopt so dattie adem niet
en mach uutgaen. no in. dan es die mensce in vresen vanden live. ende het deert
den zieken dat hi swilget siins selves spekele. Ende hine mach niet swilgen no spise
no dranc. ende hi mach qualike verademen. Van welker mesquamen +men es
sculdech aldus te beginnen omme den zieken te hulpene. ¶ Doeten ierst laten +G 97d.
in die hooft adre van den arme an welke zide dat het es die ziecheit ten meesten.
of oec in beiden armen. dit es men sculdech te doene tote die zieke gaet in onmacht.
Ende dies ander dags in die .2. blauwe adren die hem verbliken onder die tonge.
Ende dit doet of die zieke starc gnouch es. Ende men doene gargariseren met
dyamoronne getempert met wegebrede watere. of met desen watere dus gemaect.

+¶ Nemt sumac. gallen. balaustia. rode rose blade. dese dingen gestampt doet
zieden in rose watere. dit gesoden ende geziët. dan temperet met dyamoronne. +**B 137c.**
ende gargarisere daer met. Dese gargarisacie dwinget die humoren ende weret
haer lieder lopinge ter onsochter steden. Ende int ierste+ siin wi sculdech te
gargariseerne met couden gargarisaciën alse dierste es vanden wegebrede +G 98a.
watere want si vercout die dinc die comt van reumegen humoren dat meeste
deel. Dan gargariseret dander gargarisacie. want si es verterende ende verdickende.
Ende smeret die kele met dyanteide. ende daerboven legt wolle metter yeken. Ende
dit plaester es oec goet daer op geleit. ¶ Nemt wortel van hoensele[1]. puelen van
lentilgen. dit doet zieden wel in borne. daema stampet in .1. mortier met swinen
smoute. dit plaester legt al warm onder die kele. ¶ Noch .1. ander plaester dat vele
meesters zere prisen. Nemt verbena die stoet.....[2] [ende stampse met zwinen smoute
G] ende legget+ alwarm optie squinancie. hier met so es menech genesen die waren
in groter vresen vanden live vander squinanciën. ¶ Ende dit plaester es oec goet. +G 98b.
Nemt wortel van adeke ende van poret loke dat noyt en was versneden. alsene.
sinsuun. dit stampt alte gadere ende duwet tsap daer ute. ende minget met gersten
bloemen ende van lijnsade. so dat .1. deel dunne blive. daertoe doet gesmouten
smere. ende doet in een panne opt fier ende doeter toe also vele zeems. dit tempert
te gadere ende doet zieden dat het begint dicken altoes roerende. dit piaster legt
op die squinancie al warm.

1) G: heemsche
2) *Ruimte, waarboven met andere hand*: e n s i e t

[*Vanden huve inde kele*.

+Die huuf dye entlanghet dicke en*de* zwellet dicke. te*n* welcken es goet bloet laten alsoet u voreleert es int capittel van squi*n*ancië*n*. Ende dair na maect dyt pul*ver* en*de* wrivet dair mede. ℞ gallen. bloeme*n* vand*er* prume*n* g*e*mate + die me*n* heet in latijn indie. pep*er*. canele. dyt pul*ver* legghet opten huuff m*et* eenre do*re* gat*er* pipe*n* oft met ene*n* and*er*en instrumente. den huuff opheffende ende dair nae zo maect hem dit gargarisacie aldus. ℞ Zoet*en* wijn. zeem en*de* aysil. van elcken eve*n* vele. dit (doet) te gader zieden. Dye cruyde wel gepulvert in ene*n* mortier matale*n* pep*er*. piretru*m*. stafisagria. zoet balauste*n*. dit ziedt alte hope en*de* gargarise*r*e nochtens ende tsavens. Ende maect oec dit pulv*er* +G 98c. +†

+bayen van lauweriers. comijn. puleg.... gumme van arabiën. dit so meng*et* met warme*n* zeeme dyt soe legghet op dye crune vande*n* hovede op stoppe*n*. Oft dit n*iet* ne ziedt (l. dient *of* diedt) so maect hem ene*n* brant met ene*n* gloyenden ys*er*e inden necke. Noch dyt p*ul*v*er* dair op geleyt op dien necke es oeck goet omme te treckene die humoren ut*er* kelen. ℞ pec. dit doet smelt*en* op .1. cleene vier dair toe dit pulv*er* gemaket van witte*n* wyeroke. dyt wel gemenghet te gad*er*e. dit p*ul*v*er* dit legt alsoet voirs*eit* es. Dient (*of* diedt) dit niet so snyttene alsoe u vore leert es dair voren mett*er* pipen te snydene G]. +G 98d.

Cap. 6.
¶ *Va*(*n*) *branke*(*n*) *of ama*(*n*)*dre*(*n*)[1].

Het wast ond*er*wilen i*n* die kele ene swillinge *ende* dat acht*er* an+ die tonge alse .2. amandre*n*. En*de* dats bi hu*m*ore*n* die dale*n* ute*n* hoofde bi reume*n*. dewelke swillinge bestopt menechw*er*f die stede da*er* die ade*m* uut gaet. dewelke stat heet i*n* latien arteria. dewelke+ moete*n* ierst siin geholpe*n* m*et* medicine*n* dewelke purgiere*n* die hu*m*ore*n*. En*de* da*e*ma doet de*n* zieke*n* sitte*n* vore u a*n*schij*n* te*n* lichte wer*t*. *ende* vell*et* he*m* die to*n*ge m*et* ere tinte*n* [ofte mett*en* stertte van enen lepelle G] *ende* doet so dat gi mog*et* zie*n* i*n* die kele. En*de* doetse ierst gargarisere*n* hier m*et*. ¶ Ne*m*t gingeb*er*e. pep*er*.+ pireter. droge fige*n*. dit sta*m*pt en*de* doet zieden i*n* zoete*n* wine. *ende* ziët alst gesoden es. *ende* doete*n* gargarisere*n* dit. En*de* en +G 46a. +†

hulp*et* de*n* zieke n*iet*. so besiet+ also u vorler*et* es. ziedi te*n* ende+ vand*er* to*n*ge*n* die .2. alse ama(n)dre*n*. wa*n*t dats h*ar*e rechte stede. so hebt m*et* u .1. yser*en* hakelkiin (*fig.* XXXVI) of coperij*n*[2]. en*de* haeltse ute dee*n* acht*er* dand*er*e *ende* snijtse elc sond*er*inge of m*et* ere vliemen (*fig.* XXXVII)[3]. of m*et* ene*n* andre*n* instrum*en*te da*er* toe gemaect. Dand*er* hudekine di*er*e in blive*n* die laet da*er* inne[4]. M*er* doet de*n* zieke*n* gargarisere*n*+ m*et* des*er* g*ar*garisacië*n*. ¶ Ne*m*t rose wat*er* en*de* aysiin te gad*er*e gemi*n*ct. *ende* mi*n*ct*er* met sap va*n* +B 137d. +G 99b. +L 163a.

1) C: Van der apostemen onder die tonghe. G: Van den amandele. L: Va*n* .1. zwere ond*er* die tonghe.
2) *In G schets van een haakje*.
3) *In G schets van een mes*.
4) *In G een schets*.

+wegebreden. Ende eist dat zere bloet. so doeter toe gescuumt zeem. Ende eist datter af comt stanc. so snijt die velle uut diere in bleven. ende dan bescoudt die stede dor .1. pipe met enen instrumente van goude gemaect (*fig.* XXXVIII)[1]. +G 99c.

[Vande quinancie ende wat lanfranke gheviel in de stede van melane.

+Ic zal u scriven eene goede leeringe ende dat bij exemplen wat dat meester lancfranc gesciede +indye stad van melanen van eener ouwer vrouwen wel van 49 jaren die hadde eene squinancie (?) van fleumen die welke hadde al begrepen dye beyde.... buten ende binnen ende zine mochte spreken +no swelgen. dese hadde .1. jongen meester onder handen de welke der vrouwen beterde hare zeerhede ende hare zwellinge meerde hare. Ende meester lancfranck wasser ontboden dye de vrouwe vont cranc ende en hadde niet ghetен bynnen 9 dagen no ne dorste niet slapen omme dat zij versmort waende hebben der welker vrouwen puls was cranc. hij taste dye stede onder dye kin ende hij vant die stede. liggende zere diepe die nature. wair bij hem dochte dat zij soude moghen versmoren eert ute ware te broken uut waert oft inwaert wair bij hij riet dat men hair .1. gat soude maken onder den kin met eenen scerse aldus[2]. Dye vriende consenteerdent ende +hij deedt ute. ute welker wonden liep vele vertegen[3] materiën ende+ hij lieter vele in menegher stede ende u geleert heeft cortelike[4].+ dair na begonste hare dye vrouwe bat te bevoelne ende. haren adem te hebbene ende haren puls dye sterckede. dair na so gaf hij hare een luttel coxthe[5] vanden welken hare vele liep ute der wonden. Ende hij leyde op dye wonde plaesteren van apiën ende van terwene bloemen ende van zeemen. hebdijt niet hier voren het wert u geleert int capittel vanden antraxiën ende geseyt zine virtuut. Dat leyde hij soe lange dat uter wonden die altoes stanc quam ene taye arterie ende zere stinkende dwelke was oft ware .1. stic van enen derme al soe lanc ende alsoe groet. dye welke was van vleesche dat vertech was. dye welke stede nemmermeer en stanc.+ Alse dat ute comen was hij gaf hare haer voetsel ende dat so+ dynne dat zijt mochte zupen met eenen zilveren pipe dye welke zo stac zo diepe dat hare hare drincken niet mochte uut comen ter wonden (*fig.* XXXIX). Alse dat vorseyde+ stuck uut was ende dye stanc was geleden hij dwoech die wonde met warmen wijne ende dair na so leyde hij dair op swerte zalve dye welke ghij hebt int capittel vanden hoeftwonden al dair genas die vrouwe. Dat selve gesciede mij int jaer ons heeren MCCC ende XXVIII ten beghinne typeren ane eene jonghe beghine G]. +C 45b. +L 162c. +G 99d. +G 100a. +C 45c +† +G 100b. +L 162d. +C 45c.

1) *Ook in G schetsen van een* ‘pipe’ *en van een* ‘brant’.
2) *In G schets van een mes*.
3) L: verrotter
4) C: ende hi lieter oec wat in ende dat bi redenen die men jou sel leeren
5) C: colitse

Cap. 7.
¶ *Dits va(n) ranula ond(er) die tonge*[1].

+Onderwile*n* so wast ond*er* die tonge .1. aposteme va*n* vlesce +diemen heet in latine ranula. dats in vlae*m*sce .1. puut[2] dewelke wer*et* d*er* to*n*ge*n* ha*er* we*r*c te doene. +C 46b.
dats te formeerne die wort. Ja hi wast ond*er*tide*n* so g*ro*et datt*er* die mo*n*t m*et* +G 100c.
es al v*er*vult. Van welke*n* es mij*n* raet. dat als die aposteme cleine es so maect*er* toe dit plaest*er*. ¶ Ne*m*t op*er*me*n*t. trode *ende* tgeluwe .½. 3. gingb*er*e. zout. galle*n*[3].
pep*er*. pirete*r*. va*n* elke*n* .1. 3. dit te*m*pe*r*t m*et* aysine. *ende* maec da*er*in catoe*n*
nat. *ende* da*er* m*et* wriv*et*. En*de* wildi*er*e af + make*n* cockelkine gete*m*pe*r*t m*et*
aysine. entie droocht. *ende* haddi da*er* af te doene. da*n* so wrijfte*r* .1. o*n*twe *ende* +†
doet da*er* m*et* also u vorleert es. En*de* da*em*a so houde die zieke i*n* de*n* mont
olye va*n* +rosen tote dat die swer*i*nge es leden. dewelke hi hadde bi d*er* wrivi*n*ge*n*
vande*n* pulv*er*e. ¶ En*de* of dit n*iet* e*n* hulpt entie aposteme si so g*ro*et. so bedarf +G 100d.
dat me*n*se +snide m*et* ene*n* scerse ald*us. ende* trect uut m*et* enen hakelkine
ald*us* (*zie fig.* XXIX)[4] ¶ Maer siedi dat die aposteme bruu*n* of swe*r*t of hart es. +C 46c.
ende si n*iet* beseffelijc e*n* es de*n* zieke*n*. so en comte*r* n*iet* an. wa*n*t si soude siin
vand*er* mate*r*iën va*n* melancolië*n. ende* da*n* so en genase*n* si ne*m*me*r*meer. Die
gene+ die gi mog*et* sniden sond*er* vrese die siin moruachtech *ende* kerende te*r*
with*eit* we*r*t. dewelke n*iet* ydelt va*n* harre wac*heit*. optie welken me*n* es sculdech +L 163b.
dus te we*r*kene (*zie fig.* XXIX). Slaet da*er* in ee*n* hakelkij*n* ond*er* die tonge[5] *ende*+
haeltse ute *ende* v*er*sceetse +G 101a.
vande*n* [goeden G] vlesce vand*er*+ tonge*n* m*et* ene*n* scerse (*zie fig.* XXXVII[6]
ende treck*et* al ute m*et*te*n* hakelkine. *ende* da*em*a so dwaet de*n* mo*n*t m*et* aysine +**B 138a.**
ende m*et* borne. en*de* da*em*a so heiltse also u v*or*leert es int capittel vande*n*
ta*n*tvlesce.

Cap. 8.
¶ *Va(n) g(ra)te(n) of bene(n) gescote(n) i(n) de kele*[7].

Alse ee*n* bee*n* of graet va*n* ene*n* vissche v*er*wert in d*er* me*n*sce*n* kele. da*n* so stelt
de*n* me*n*sce dat sine kele es in die lucht of i*n* die zo*n*ne. wa*er*bi dat gi mog*et* zie*n*+
te diepere i*n* die kele. *ende* vell*et*+ die to*n*ge[8] [met enen houtken of L] m*et* uwe*n* +G 101b.
dume. also u vorleert es. *ende* alse gijt ziet so stek*et*[9] ute so gi ierst mog*et*. En*de* +C 46d.
h*et* es oec goet dat gi den m*en*sce doet ete*n* so gi meest mog*et. ende* dan doete*n*
kere*n* die spise eer si begint v*er*teren i*n* die mage. ¶ En*de* en we*r*t die m*en*sce niet
delivereert vande*n* bene m*et*te*n*

1) C: Van apostemen inder kelen wassende ter tonghen waert. G: Van ranulen onder die tonghe. L: Van apostemen die wassen onder die tonghe.
2) C en G puud; L: padde
3) G: galligaen
4) *In G schets van een haakje.*
5) *In G een schets, ook in L.*
6) *In G schets van een mes.*
7) C: Van dat een been ofte een graet verwerret in der keelen. G: Alse een been oft grate van vysche ghescoten es in die kele. L: Van bene of van grate die verwaert in die kele.
8) L: duwet die tonghe neder
9) L: trect

keerne. so maect vaste an enen sterken draet .1. cleine stickelkijn van ere spoengiën. dewelke gi doet den mensce swilgen die dat vorseide been in heeft. dewelke spoengie gi selt uut trecken metten drade diere an es gecoppelt. Ende dus sal dbeen of graet verwerren in die ruheit vander spoengiën. Of hi swilge .1. herde corste brodes. +dewelke hertheit te rechte sal doen dalen.

+G 101c.

Cap. 9.

¶ *Van bociu(m) an die kele gewassen*[1].

Bociu*m* es .1. aposteme van vlesce die wast an die kele buten. die welke hout vaste ondertiden an die geet adre. *ende* onderwilen an die zenewen van den halse of vander kele. Ende dan so eist vrese daer an te comene. want waerse vast an die geet adere. dier*e* an quame omme te genesene. hi +doodde den mensce. *ende* dat also +houde alse hi wonde die geetadere. want die aposteme esser so vaste ane gecoppelt. dat mense in gere manieren soude mogen sceden sonder grote vrese. Ende waerse andie zenewen men soudse niet mogen sceden sonder die zenewen +te quetsene. Ende dlichtste datter den zieken. af stonde te comene. dat ware dattie zieke soude werden cromhalsende. Ende dese aposteme comt van ere reumen dewelke dalen uten hoofde in die kele. ¶ Dese aposteme versterft geme opt kint [vanden vader oft vander moeder C L G] of op enech van haren geslachte. Also doet tisike. artetyke. laserscap. apostumacia. dat

+C 47a.

+L 163c.

+G 101d.

es die grote litargie. Ende vele+ ziecheiden die men heeft in die ogen. ¶ Ende alse ghi wilt genesen dese apostemen. of raet daer op geven omme te genesene. so moeti ierst so doen. dat gi die humoren die hier toe lopen bi costumen van naturen siin gedigereert. *ende* daema gepurgiert met medicinen die purgieren dese humoren. dier*e* te vele siin entie gemindert. *ende*+ dit bi rade van enen vroeden fisisiin. *ende* het ware oec nuttelijc dattie surgijn ware medicijn ende oec recht. alsi waren ten beginne alse ypocras was *ende* galienus *ende* avicenna. *ende* also mer noch vint in saleerne. overberch te monpelier. *ende* te parijs. *ende* also mer noch vint in andren steden opten dach van heden. Ende dese plaestren siin vonden om die humoren te doen smilten. of dat vleesch dat hart es af te doene. ¶ Nemt die wortels van radeke. van cucumer agrest. van saxifragen. dese wortels doet zieden in borne+ *ende* daema so stootse met swinen smoute of met roete van bocken. dit plaester legt lange optie wonde of op die bootse. ¶ Ende maect oec desen dranc. Ontdelft al singende+ pater noster. die wortel van enen okerbome[2]. die noyt noten en droech. desen wortel so stampt met. 200. pepercoornen. doet dit al wel zieden in goeden wijn. tote die helft es versoden. van desen wine so drinct alle dagen nuchteren

+B 138 b.

+G 101bis a.

+C 47b.

+G 101bis b.

1) C: Van een stic vleesch wassende ane die kele dat men heet bocium. G: Van apostemen van vleesche. L: Van een stic vleesch wassende an die kele of der omtrent.
2) G: noetboeme

tote hi si v*er*loost vand*er* bootsen. ¶ Ete oec tarwe*n*broet m*et* alle*n* ripe *ende* niebacke*n. ende* dri*n*ke goede*n* suvere*n*[1] wij*n*. En*de* wachte*m* va*n* wive*n* .1. jaer. No [+]e*n* ete gee*n* coude spisen no e*n* drinke gene*n* borne[2]. wa*n*t dese ziech*eit* co*m*t i*n* menech la*n*t vande*n* wate*r*e vande*n* lande. wa*n*t dat wate*r* dat me*n* da*er* heeft dat co*m*t va*n* sneuwe. w*aer*bi ic jugiere dat sneeu wate*r* es q*ua*et[3]. Ende [+]wildi we*r*ke*n* m*et* surgië*n*. so o*n*thout mine lere wa*n*t dese boec es surgie. ¶ Siedi dattie bootse n*iet* e*n* houdt vaste an zenewe*n* no an die geetad*er*e. so salme*n* neme*n* .1. scers[4] *ende* snide*n* die huut o*n*twee bove*n* optie bootse. *ende* peltse uut of gi mog*et* sond*er* de*n* zieke te z*er*e te pinene. En*de* e*n* mogedi n*iet* dit doe*n*. so legt op dat rouwe vleesch .1. luttel realgars *ende* dat n*iet* te vele. wa*n*t legt di*er*e op iet te vele

[+]L. 163d.

[+]G 101bis c.

[+]gi doodt de*n* me*n*sce die de bootse heeft. of legt*er* op vande*n* pulv*er*e dat gi vint int capittel vande*n* wa*n*ne*n* die siin op thooft *ende* da*e*ma so legt*er* op smout of bot*er*e also u vorseit es int selve capittel. En*de* d*us* doet tote gi hebt tfleesch ute. Alse gi ziet dat tfleesch mi*n*dert. so legt i*n* lanc so mi*n* va*n* uwe*n* berne*n*de*n* pulv*er*e da*er* op. wa*n*t e*n* wrochti [+]n*iet* behendelike. gi mocht die geetad*er*e berne*n*. *ende* da*er* o*m*me soude die m*en*sce st*er*we*n*. M*aer* alse al tfleesch es ute entie wonde wel es gesuv*er*t. so heiltse also u vorleert es in dierste p*ar*tie van dese*n* boeke dewelke leert vele vande*n* hoofde gewont.

[+]**B 138c.**

[+]G 101bis d.

Cap. 10.
¶ *Van scrofule*(*n*) *dieme*(*n*) *heet sconinx evel*[5].

Scrophula i*n* latine es of bediet[+] i*n* vlae*m*sce soch wa*n*t also die[+] soch w*er*pt vele v*er*kenen also w*er*pt dit o*n*gemac vele clieren. die wasse*n* ond*er* die ore*n* o*m*tre*n*t die kele *ende* ond*er* die kele [en*de* ond*er* die ki*n*ne L]. ond*er* die ocsele. *ende* i*n* die liesche o*m*me die .3. lede*n* p*r*incipael die he*m* d*aer* p*ur*giere*n*.[+] also ic u noch hier na sal maken vroed*er* int capittel vande*n* swere*n. ende* va*n* dese*n* da*er* dit capittel af sal lere*n*. So sijnre beide grandule*n ende* scrophulen. En*de* gra*n*dula es. .1. cliere. die es meest va*n* hu*m*ore*n* diem*en* heet fleuma. En*de* scrophule*n* die siin meest va*n* hu*m*ore*n* die me*n* heet melancolie. En*de* glandule*n* die siin moru *ende* scrophule*n* die siin hart. En*de* si di da*er*toe geroepe*n* o*m*me te genesene. so sijt vroet wed*er* si siin out of nuwe. Also avice*n*na seit. Men es sculdech ierst de*n*gene*n* te p*ur*gierne diese heeft. *ende* siin voetsel te mi*n*derne. Purgiere*n* dat es kere*n* t*er* kelen dat z*er*e hulpt de*n* gene*n* die scrophule*n* of clieren hebbe*n*. En*de* e*n* hulpt d*it*[+] n*iet* wel. so moet me*n*ne p*ur*giere*n* m*et* medicine*n* die macht hebbe*n*

[+]L 163d.

[+]C 47c.

[+]G 102a.

[+]G 102b

1) L: rijnsse
2) L: cout water
3) *De rest van dit Capittel ontbreekt in C en L.*
4) *In G een schets van een mes.*
5) C: Van scrouffelen dat es eene mainere van clieren en*de* si heeten na die soghe. G: Van dat men in vlae*m*sche heet sconincs evel dus. L: Va*n* scorften of clieren an die kele.

te purgierne gorseme humoren van fleumen. also dit pulver doet. ¶ Nemt turbith. gingbere. wit suker. van elken even vele te gadere gepulvert. van desen pulvere en geeft niet den zieken boven .2. 3. of ene .3. na siere cracht. Ende dit so geeft hem ter middemacht of een deel daer achter. *ende* slaper op .1. luttel. dat es tote hi begint ter cameren gaen. *ende* dan en +slape niet meer. so dat hi heeft al gegaen. Ende wachtem wel so dat hi niet sat en ete. no +C 47d.

+en ete niet navens. no en drinke genen borne. No niet dat cout es op siin spise. Ende hem es goet dat hi gedoge vele hongers. Ende +wachtem van vele +**B 138d.** te stupene. want dat verwillet thooft van humoren. *ende* en kniele niet vele op +G 102c. sine knien. dat hi hem doet venteusen. dat nes niet goet. want die ventеuse ydelt die subtile nature *ende* laet die gorseme. ¶ Nu weten gaen ter curen van desen scrophulen of glandulen of wanne. Men es sculdech ten iersten te proevene of men dese evele mach doen vergaen. *ende* smelten met plaestren. dien men sal leggen optie gehele huut. Nochtan so en mickender niet op vele liede sine ware uut tebroken. Ende sulke siin diere op micken. Ende diere op micken *ende* verdriet dat sise hebben. dien salmen maken dese plaestere *ende* +leggense daer op. ¶ Nemt rode slecken die ziedt met swinen smoute. *ende* doeter toe zeem dit +so minct wel te gadere. +L 164a. Ende dit plaster so legt op die scrophule geheelder huut. ¶ Een ander. Nemt +G 102d. wortel van hoensce gestoten. *ende* gesoden met swinen smoute. of hoendren smout *ende* met wine. hier af maect .1. plaester dits oec goet. ¶ Noch geets cotelen geminct met aysine *ende* met zeme. dats oec goet. ¶ Nemt armoniac. bedelli. galbanum. van elken even vele. dit stelt .3. dage te smeltene in sterken aysine. *ende* daema so tempert daer met sulfer. *ende* maecter af .1. plaester. dits oec goet. ¶ Avicenna seit dat dit plaester es wonderlike goet dat men maect aldus. Nemt wortele van lelyën *ende* lijnsaet. duvenmes *ende* al dit tempert wel met wine. Of die mensce die de scrophulen of glandulen of+ wannen heeft es van zere couder naturen. *ende* si niet ontvarwet en+ siin. so doet te meer van den duvenmesse daer in[1]. Maer +G 103a. oft also niet en si. so doeter in temin vanden duven messe. Ende eist in kindren +C 48a. oft in vrouwen. so en doeter in maer tfirendeel duven mes. ¶ Dits een zeer geprijst plaester van avicenna. *ende* dit plaster prisen alle meesters. dewelke es quaet te makene. of gine siter op so wel berecht als gijt maect. dat gi wacht dat gijt niet en bernt. no en laet ontlopen int vier. dit plaester heet in latine emplaustrum dyaquilon. Hets goet op gehele scrophulen *ende* op wannen. *ende* op alle herde sweren.

Ende men maket aldus. ¶ Nemt+ venigreic. lijnsaet wortel van hoensce. elx een .℔. dese dingen+ doet elc in enen nuwen erden pot bi hem versceden. *ende* giet +**B 134c.** op elc sonderlinge .3. ℔. speel heets waters. *ende* latet also staen enen dach +G 103b. *ende* enen nacht. daema so doet

1) *De rest van dit Cap. ontbreekt in C en L.*

elc spele*n* bi he*m* .1. luttel. *ende* da*e*ma so wri*n*g*et* elc bi he*m* dor ee*n* line*n* cleet. so gi elc meer pijnt. soet bet*er* es. En*de* maect va*n* elke*n* bi he*m* ee*n* dic lijm. da*e*ma so ne*m*t onde*r* .½. ℔. litargiru*m*. dit sta*m*pt wel cleine en*de* sicht*et* dor .1. gedichte zeve so dat wel cleine pulv*er* si. dan ne*m*t oude olie va*n* olive*n* entie suv*er ende* claer .2. ℔. da*er* met ziedt litargiru*m* altoes roere*n*de op .1. cleine vier tote dat .1. luttel si die v*er*we v*er*keert. En*de* wildijt proeve*n* [+]oft gnouch es. so laet ee*n* dropel drupe*n* op ene*n* stee*n* of opte*n* bode*m* va*n* ene*n* beckene. houd*et* te gad*er*e [+]G 103c.
sond*er* v*er*sceden. so eist gnouch gesode*n*. so doet die pa*n*ne vande*n* viere *ende* lat*et* v*er*coude*n*. .1. stuc. En*de* da*n* hebt van de*n* lime dat gi hebt vormaect also u vorleert es .1. ℔. *ende* een virendeel. dat mi*n*g*et* m*et*ter olië*n ende* m*et*te*n* litargiru*m* dat te gad*er*e es gesode*n*. da*e*ma so stellet op tvier *ende* doet zied*en* alsoet u vorleert es. dit roert altoes m*et* ene*n* spatule solange ziedende. dat becomt dicke als was. dan so stellet va*n* de*n* viere *ende* walk*et ende* bouwet m*et* uwen handen. dewelke gesme*r*et sele*n* siin met olië*n* va*n* olive*n* dat die plaest*er* [+]an u ha*n*de n*iet* e*n* cleve. so gijt lang*er* pijnt. soet bet*er* es. Dit plaester es goet alsoet vorseit es [+]G 103d.
En*de* al dat hier es geleert es goet op da*er* die huut es geheel. Ende dit plaester dat gi hebt nu. dat es goet op swer*i*nge. *ende* dusentech w*er*ve*n* bet*er* dan treyt es.

Cap. 11.
¶ *Va*(*n*) *scrophule*(*n*) *of glandule*(*n*) *te snidene*[1].

Eist dat ghi sijt geroepe*n* te scrophule*n* of te glandule*n* die me*n* snide*n* moet. so besiet wel. of si houde*n* vaste an die zenewe*n* of an die geetadre. snidise da*n* gi avo*n*tuert de*n* me*n*sce. En*de* wildise sniden so hout die cliere of wa*n*ne of glandule tussce*n* uwe[+] vingere*n ende* uwe*n* dume. *ende* dat so sek*er* dat si u n*iet* e*n* moge*n* o*n*tvlie*n*. En*de* dan [+]G 104a.

so hebt i*n* u hant .1. scers *ende*[+] snijt die huut nauwelike ontwee. *ende* dat op *ende* ned*er* die snede lanx de*n* lede. so dat gi dled n*iet* en dweerst. En*de* wacht [+]**B 139b.**
dat gi n*iet* e*n* snijdt de*n* sac vande*n* vorseiden clier*en. ende* dan so scol*et* van de*n* vlesce *ende* vand*er* huut *ende* pelet ute also voort dat gijt al geheel uut doet. eist scorphule glandule of wa*n*ne. treckende m*et* ene*n* hakelkine dat gi*er*e toe hebt gedaen ald*us* (*fig.* XL)[2]. En*de* of dbloet v*er*wint. so stre*m*met als u vorleert es. En*de* oft*er* iet i*n* blivet[+] vande*n* sacke. so doet ute alsoet[+] u geleert w*ert* vroedelike int capittel na volgende. [+]G 104b.
[+]L 164b.

Cap. 12.
¶ *Van scorphule*(*n*) *of glandule*(*n*) *uut te broken*[3].

Het hebbe*n* vele lieden gelove*n*[+] ane de*n* coni*n*c van vrankerike. dat he*m* god heeft gegeve*n* [dye [+]C 48b.

1) C: Van scrouffelen te snidene. G: Van scrofulen of gla*n*dulen te snidene. L: O*m* scroffele*n* te snide*n*.
2) *Ook in G en L een schets.*
3) C: Van des coni*n*cs evele. G: Vanden scrofule*n* de cuere. L: Des coni*n*x evel.

gracie G] te genesene die lopende scorphulen. Ende dat es allene met sinen begripene met siere hant ende dan te besiene. Het geneester vele met haren gelove ende onderwilen genesen sulke niet. ¶ Eenperlike seggen menege boeke van surgiën dat enech meester viseert. dat men den zieken leiden soude op .1. lopende water op sente Jans nacht in den zomer. ende +doene daer op bloeden. so dat dbloet valle int water. ende hi seit oec datter vele souden genesen. ¶ Alst al es geseit so dunct mi dit die rechte cure entie zekerste. Nemet tpulver dat gescreven es int capittel van den wannen int boec vanden hoofde. van den welken gi doet .1. luttel optie scorphulen op elc sonderlinge. Ende dies ander dages so hebt swinen smout. daer in gesoden siin rode coolen. Ende dat legt daer op tote dat die clieren uut vallen. Ende comter een ander in die stede liggen. so doeter also toe. tote dat daer nemmeer en comt. ende dan heilt die wonde alse ene ander wonde. Ende also doet die gene die gi snijt. legt dat pulver opten sac die gi snijt ende die daer in +blijft. Hier af so vorsiet u wel. dat +gi den zieken niet en avontuert. no u selven niet en brinct in pelloten[1]. alse menech meester hem selven heeft bracht. bi dat hijs niet en conste. of bi roekeloesheiden. +G 104c. +C 48a. +G 104d.

Ende hier met si ons nu gnouch hier af.

[Sevende boec. Vanden halse ende vander kelen neder wert tote allen leden ende tallen steden vanden lichame]

+Dits die tafele vanden sevenden +boeke. dwelke sal gaen vanden halse ende vander kelen nederwert tote allen leden ende tallen steden vanden lichame. Ende +**B 139c.**

1. ierst van datmen wont adren of arteriën te menegher stede anden lichame. Ende dat men die stelpen moet vanden bloede aldus +L 164c.
2. Van den canebene gewont of daeromtrent
3. Van wonden gesteken met kniven of etc.
4. Vander herten gewont
5. Van doot wonden waer datse vallen ant lijf
6. Van der nieren gewont
7. Van musen of zenewen gewont in den pistel
8. Vanden ellenboge gewont of andere juncturen
9. Van wonden in die darmen
10. Van te corttene die darmen
11. Van den gescorden of die den steen hebben
12. Van carnoffels gelijc den gescorden
13. Vanden stene dat ondersceet
14. Van den spenen
15. Van te genesene die spenen
16. Van den praeparaciën
17. Vander tijt datmen medicine geven sal te vorsiene
18. Van spenen die comen van den menisoene
19. Van .3. manieren van spenen te bekenne
20. Van .4. adren die men heet spenen
21. Van geswollenen spenen te vorsiene
22. Van handelingen te verstane

1) G: pilote

23. Van buten nature te werkene
24. Vanden dyescinkele uter stede
25. Hoe die dyescinkele es gemaect boven
26. Vanden dyescinkele te broken

27. Noch vande*n* dyescinkele te genesene
28. Van te settene dbee*n* eer me*n* spalct
29. Vande*n* knie ute*r* stede
30. Van wonde*n* int knie
31. Van den bene te broke*n*.
32. Va*n* bene*n* die uutragen
33. Van dive*r*sen meesters
34. Van andre*n* meesters
35. Vande*n* voete ute*n* lede
36. Van de*n* voete verwrongen
37. Van de*n* voete te broken
38. Van dive*r*se*n* we*r*kene va*n* meeste*r*s
39. Noch van andre*n* meesters[1)]

+G 105a.

1) G: Hier willic eynde make*n* vande*n* and*er*en boeke dye es vande*n* halze wairbij ick bydde alle denghene*n* di*er*e an zullen zien ofte le*er*en dat sij zullen bydde*n* over den ghenen die des*en* boek troc uten latyne int vlaemsche want ick deedt bij mijnre vande*n* genen die acht*er* mij soude blive*n* omme dat sij niet en souden zijn puer leec want die meeste hoep die hem onder wynden op den dach van hede*n* dye wetender mynst of wat dat sij doen dat es .1. groote vreese hem lieden
+ende aventueren ze*er*e hare ziele o*m*me te hebbene dat erdsche goet. god moetse allen bewaren.
H i e r e y n t d i e a n d e r p a r t i j e v a n d e*n* b o u k e .
Hier eyndt dye ander partije vande*n* boecke. ende es dye boec van dese*n* halse ende vand*er* clieren ende vander kelen.
Ende hier beghint dye derde boeck die zo gaet tallen leden vande*n* me*n*sche ende es come*n* tallen stede*n* vande*n* lichame
Het gevallet dat men snijt dweers ontwee aderen oft arterië*n* in menegher steden.
1 vanden lichame
2 vande*n* canebeene gewo*n*t oft enech and*er* been o*m*trent
3 van dat een mensche es ghesteke*n* m*et* cniven oft met anderen wapenen.
4 +vander hertte*n* gewont die tekine daer af
5 van allen doot wonden ende wair zij vallen
6 vander nyere*n* gewont
7 vande*n* muse*n* oft zenuwe*n* gewont inde*n* are*n* oft eld*er*e
8 van datme*n* .1. mensche wont inde*n* ellenboge oft dair omtrent

C: Hier soe hent die andere p*er*tie des boucs. En*de* hier beghint de derde *per*tie in gods name*n*
En*de* het ghevalt menichwarf dat men snijt arteriën ofte aderen van den kakebee*n* ghewont
Van dat een mensche es ghesteke*n* met kniven
Van der herten ghewont
Van den wonden in den nieren
Van rudichhede over al dat lijf
Van worten die co*m*en in ta*n*sichte en*de* elder overal dat lijf
Van den .iiij. speciën van laserië*n*
Van der speciën alopicia
Van der speciën leonina
Van der speciën elefancia
Van tyrasis
Die prop*er* cuere in alle die speciën
Hoe laserie toe comt van ghenoten
Van den tresoer o*m*me te verhoedene lazeriën
Van den ghenen die venin genomen heeft
Van teekin der slangen
Van beeten van scorpiloene
Van der armer tresoer.

L: Hier so ent die and*er* p*er*tie des bukes en*de* beghint die dorde p*er*tie in goeds name*n*.

1 Het ghevalt menichwerf d*at* me*n* snijdt o*n*twee adere*n* en*de* arteriën dwers
2 Vande*n* kanebeen ghewont
3 Va*n* d*at* een me*n*sche es gesteke*n* m*et* knive*n*
4 Va*n* alle*n* doetwo*n*de*n*
5 Vande*n* wonde*n* in die nieren
6 Vand*er* muus ghewo*n*t in de*n* arm
7 Vande*n* wo*n*de*n* inde*n* elle*n*boghen
8 Va*n* dore*n* of pyl in derme
9 Va*n* ete*n* en*de* dri*n*ke*n* d*er* ghewonden
10 Va*n* spasme*n* en*de* crampe

Johan Yperman, *Cyrurgie*

Cap. 1[1].

[+]**H**et gevalt dat men snijt [+]dweers adren ontwee of [+]arteriën in menegher stede [+] an den lichame. uut welken adren of arteriën loopt also vele bloeds dattie zieke valt in onmacht *ende* siin anscijn wert al wit. *ende* het scijnt dat die gewonde stervet. En*de* dat es om dat hi heeft te vele bloets gelaten. bi [+]welken dat dit es mijn raet. dat gi legt op die wonde pulveren die stremmen also u vorleert es int properr capittel van den stremmene dbloet. dewelke staet in die ierste partie van den hoofde. ¶ En*de* het gesciet dicken dat nature haer verrecht. die welke vervult die adren bi bloede dat si sendet vander leveren. entie gewonde wert weder bloedende in onmacht. Of bi dat hem die gewonde so piint of roert sijn led. daer hi in gewont es dat daer bi comt. alst dicwile gesciet [+]es die gebloet laet sijn[2] van welken gi sijt altoes so berecht op u [+]wachte dat gijt in tijts mogetweren. Want pulver no coniuraciën no cracht van stenen so en mach hem niet stelpen. Waerbi mijn raet es. *ende* ooec die leringe van meester[+] hugen van luken. datmen hebbe vormaect die scrode daer men mede bint. *ende* dat dwingende even effene. *ende* niet te zere. En*de* doet die wile houden enen andren mensce sinen vinger optie adere of arterie diere ontwee es. so dat daer geen bloet uut en come. Dese redene es bi dat verstorkelt *ende* wert dicke onder den vinger. om dat men lange daer op hout. so langer so beter. *ende* daema so bintene also u vorleert es. [En*de* meester hughe van lukes die seit alsmen den vingere of doet van den wonden dat men op den wonden sal stroien dit naevol ghende pulver. ¶ ℞ aloë epaticum .ʒ. ij. boli armenici .ʒ. ½. sanguis draconis .ʒ. i. thuris albi et pinguis .ʒ. iij. misceantur et fiat pulvis subtijlis en*de* boven desen poeder stroiet een lettel tarwin blomme en*de* daer boven lecht eenen plaster ghemaect van stoppen ghenet in dat wijtte van den eye en*de* asiin tegader ghemin*g*et en*de* alsoe verbindet en*de* men sal dat ledt hoegghe leg-

[+]**B 139d.**
[+]C 48d.
[+]G 105b.
[+]L 164c.
[+]G 105c.
[+]C 49a.
[+]L 164d.
[+]G 105d.

1) *In C staat boven dit Cap. een mansfiguur geteekend, waarbij volgens Broeckx geschreven staat:* Henri Van Wilghe.
2) L: en*de* daerbi so ghesciet dicken dat nature in den ghenen die gelaten sijn dat si worden weder blodende.

+ghen. Een ander. mester hughe van lukes die seit dat men den vinghere houde op den wonden. en*de* datme*n* ghiete op dat ledt cout wat*er* daer met sal die spelinge en*de* die hitte van den bloede weder keeren en*de* hoeme*n* die vinger langer der op hout hoe beter is en*de* als men ten vingerewert stroit van den vorseide*n* poeder der op en*de* der bove*n* leght een plaster ghenet in aisiin en*de* dwitte van den cye. En*de* alse de siecke ghevoelt de hitte in de wonde men sal hastelic of doen den plaster en*de* men sal der op legghen een*e* versche plaster ghenet in aisiin en*de* dwitte van den eye en*de* dit doet altoes tote dat die ghewo*n*den seght datti niet meer hitte ghevoelt no verspringhinge va*n* bloede. En*de* hi scrijft oec datme*n* die stede sel vercoelen va*n* datme*n* der op sal werpen aisiin en*de* wat*er* te gader gheminget alsoet vorleert is int cappittele van den wo*n*de*n* te stre*mm*ene van bloede en*de* dan heelt de wonde ghelijc dat jou dicke gheleert is vore*n* en*de* nare C][1]. ¶ Meest*er* h u g e n v a *n* l u k e *n* seit eer hi stre*mm*e*t* dat lope*n* vande*n* bloede. dat hi ierst bluscht die ve*r*spelinge of die hitte die in die adre*n* siin. *ende* dat m*et* coutheide*n* va*n* coud*er* medicine*n*. alse es aysiin en twitte va*n* de*n* eye. +En*de* als die gewo*n*de beseft die hitte i*n* die adre*n* of art*er*iën *ende* hijt u seit. vorvoets so doet af die plaest*re*n die ligge*n* optie wonde*n* *ende* legt*er* op nuwe plaest*re*n va*n* aysine *ende* va*n* witte vande*n* eye. En*de* alsi v*er*warme*n* so v*e*muwe*t*se al tote dat die gewo*n*de seit dat hi n*iet* e*n* beseft verspelinge no hitte va*n* bloede. Of v*er*coudt die stede m*et* da*er*op te w*er*pene coude*n* borne. *ende* aysij*n* te gad*er*e. ¶ En*de* h*et* siin sulke lieden die

segge*n* dat cout warm v*er*hit.+ *ende* dat warm v*er*coudt. sine wete*n* n*iet* wat si segge*n*. wa*n*t dat cout es. dat doet dbloet vlie*n*. dwelke es onse nat*ur*like hitte. *ende* warm wat*er* dat v*er*hit. wa*n*t gelike v*er*blijt he*m* va*n* sine*n* gelike. Die baertmak*er*e en laet n*iet* i*n* couden borne. no die gene die cout heeft en v*er*warmt n*iet* i*n* coude*n* wat*er*e.+ Alse .1. m*en*sce he*m* dwaet i*n* coude*n* wat*er*e so slute*n* die porosse. dewelke siin dor nauwe gaetkinen in die huut. entie siin da*er* o*n*se sweet dore co*m*t. En*de* o*m* dat die siin beslote*n* m*et*te*n* coude*n* borne. so e*n* mach gee*n* nat*ur*like hitte d*aer* ute sciete*n. ende* d*us* so du*n*ct he*m* dat tcoude wat*er* verwarmt. En*de* dat warm wat*er* ontdoet die porosse. *ende* d*an* so sciet daer ute die naturlike hitte. dus so e*n* mach si n*iet* v*er*hitte*n* die stede. also+ de*n* mensce du*n*ct in de*n* wint*er* die baedt i*n* warme*n* wat*er*e hi hev*et* te coud*er*e da*er*af me*n*ichw*er*ve*n*. .2. dage d*ae*ma. Da*er* o*m*me dwaet he*m* die ribaut in de*n* wint*er* m*et* coude*n* wat*er*e smorge*n*s die qualike gecleet es of naect wille gae*n*. dus so slut hi da*n* sine porosse. d*us* so behout hi da*n* te bat sine nat*ur*like hitte. En*de* als .1. m*en*sce. bad*et* de*n* zom*er* i*n* coude*n* wat*er*e *ende* hi v*er*cout. da*e*ma als hi gecleet es so heeft hi meer hitte*n* dan hi hadde te vore*n* eer hi gi*n*c bade*n*. En*de* blijft hi in couden wat*er*e. he*m* sald*er* af honge*r*en. *ende* dats o*m* dat tcoude wat*er* drijft die nat*ur*-

+C 49b.

+G 106a.

+B 140a.

+G 106b.

+G 106c.

1 *De rest van dit Cap. ontbreekt in C en L.*

like hitte inwert in den lichame. welke hitte doet verteren die spise die in de mage es. dits al geproeft +*ende* merket wel gi vindet waer. ¶ En*de* alse dit bloet es gestremmet. so legt optie wonde die plaster van stoppen die genet siin in couden +G 106d.
watere *ende* in aysine geminct te gadere. *ende* laet die plaestere niet daerop verwarmen. Daema so legt optie wonde u rode pulver. *ende* geneset also u vorleert es. ¶ En*de* voort wert gewijst hier na hoe mense sculdech es te genesene in misseliken steden eldre. En*de* die dus hebben verloren haer bloet alst vorseit es alse gi versekert sijt dat si nemmeer en bloeden. so voedse met dranken *ende* met spisen die goet bloet maken alse capoene hoendren kiekine pertricen wedren vleesch *ende* +daerin gesoden persiin *ende* daeraf gemaect .1. sover met doders van eyeren *ende* drinke goeden suveren wiin. dus ete *ende* +G 107a.
+drinke hi es al genesen metter hulpen van naturen. wien god die cracht heeft gegeven. want sonder hulpe van gode en heeft nature gene macht. +**B 140b.**

Cap. 2.
¶ *Va(n) de(n) canebene gewont of daer o(m)trent*[1].

Het gevalt menechwerf datmen wont enen mensce met snidender wapenen alse sweert of diesgelike optie scoudren dat men slaet toten +canebene ontwee of enech ander [beenen C] daer omtrent. Esser+ enech been ontwee of gequetst. so doet +C 49a.
ierst die scaelgiën ute die gi vint in die wonde. *ende* sijt versekert of die wonde +L 165a.
niet dore en+ gaet. en*de* sidijs versekert so naytse *ende* dat diepe stekende metter naelden[2]. waerbi dat die bodem vander wonden niet en blive versceden. mer +G 107b.
wel voegende binnen so datter geen etter in mach bliven no wassen no luusscen. En*de* dese steken siin vingers verre versceden deen vanden andren. so so datter dende van den vinger tusscen mach liggen. [niet de langde van den vinger maer de breede C.] En*de* stect int hangende vander wonden .1. wieke gemaect van ouden suveren linen cledren of van stoppen datmen oec heet werc. En*de* legt opten naet vander wonden trode pulver dat oec vorleert es. of albucasis pulver. dat+ oec root es gemaect. alsoet vorleert es. daema so heiltse metter swarter zalven. +G 107c.

Cap. 3.
Van steke(n) m(et) knive(n) of des gelijc[3].

Alse men stect enen mensce met enen knive of met andren wapenen. alse misericorden. steecsweert. glavie. pieke. vorke. priem. of gaveloten. of gescoten met quarelen of scichten of daergiën. so dat+ die wonde gaet dore die weech. *ende* dat dor die craye. in latine dyafragma. in welke stede es die +C 49b.

1) C: Van dat dat cac(e)been ghewont wert. G: Vanden cakebeene ghewont. L: Van den kaenbene dat ghewont wort.
2) *In G schets van een naald.*
3) C: Van dat een mensche es ghewont met kniven. G: Vanden wonden ghesteken inden lichaem oft daer dore. L: Van wonden die ghesteken sijn met kniven.

herte entie longere ende ysopagus [dat es dye darm ende leegt onder den roepere dye heet G] in latine canna pulmonis [dore welke darem gaet die spise ende +dye dranck dye de mensche neemt ter mont in dye mage ende dore dien roepere zo trect dye longene de wynt te hare ende steect weder ute ten welken men heet den adem G]. Ende alst gevalt datmen den mensce also wont. so besiet of dat bloet valt binnen der borst optie craye. eist also so besiet hoemen dbloet uut gecrige also ic u +hier na sal leeren. ¶ Maect u wieke cleine voren ende achter groet. so datse niet en mach vallen binnen der weech. want viel siere binnen so waerse quaet uut te gecrigene. Ende dese wieke moet genet siin in warme olie van rosen. ende hebtse telken vermakene eer gi dandere uuttrect. ende stecse also +dapperlike in die wonde als gi +dandere uut trect want het ginge iegen den gewonden zere +ginger uut van sinen ademe. of ginge in die wonde enege lucht van buten. Ende es dat bloet comen tettere datter binnen es. so maect dit daer gise mede dwaet met enen instrumente als .1. clisteri pipe met enen balge daer an gebonden aldus[1]. dits ene ceriengie. dits ene clisterie. Ende stect die pipe in de wonde ende dan gietet in den balch. ende doet also lopen inwert. ende hutset den gewonden wel. daema so keertene over die wonde so dat al uut mach lopen +dat gi in de wonde hebt[2]. ¶ Nemt zeem van rosen .3. ℥. dat doet zieden met pulvere van mirre. van venigrieke. van mele. van lupinen van elken .½. ℥. in .1. ℔. zoets zeems ende .2. ℔. waters dit doet zieden tote dat terdendeel es versoden. dan so ziet dor .1. scone linen cleet. so dat wel claer si ende suver. ende doeter met also u vorleret es. ¶ Daerna so legt optie wonde .1. plaster gespreit op .1. linen cleet gemaect dat plaester aldus. Nemt zeem van rosen geziet .1. ℔. van gersten bloemen .4. ℥. mirre ende meel van venigrieke elcs .1. ℥. dit doet zieden [op .1.+ cranc vier C.G.L.] altoes roerende+ met enen spatule. ende alst begint dicken ende wel es geminct te gadere so doet vanden viere ende mincter met .3. ℥. terbentinen dewelke si ierst gedwegen ende+ wel gesuvert. dit so roert al te hope. Dit plaster so legt optie wonde alsic u vorleert hebbe. Of net u wieke in olie van oliven alsoet vorleert es emmer wiekende. Dit doet tote detter dat binnen der weech es gevallen si wel gesuvert. dwelke gi moget kennen bi dat de gewonde niet en hoest. ende bi dat hi hem selven wel gevoelt ende sine cracht wast. ende bi dat hi sinen adem wel draget. Ende ziedi dat geen etter meer en comt+ van binnen so en dwaeter nemmeer ende mindert u wieke ende laet de wonde luken manierlike. ¶ Ende eist dat detter niet en mindert so eist te duchtene datter die gewonde sal af sterven. Ende eist dat hi siin hoesten niet en laet ende sine sweringe niet en mindert ende hi verliest sinen slaep ende sinen appetijt. dit es wantrostelijc.+ Hierop so nes mecr geen

+G 107d.
+L 165b.
+G 108a.
+C 50a.
+**B 140c.**
+G 108b.
+G 108c.
+C 50b
+L 165c.
+G 108d.
+C 50c.

1) L: eene syringen aldus ghemaect: *schets*; *ook in G een eenvoudige schets*.
2) *In G een onbeholpen schets*.

nuwe cure merdwaettene *ende* wiectene *ende* plaestertene als u vorleert es. *ende* stelt u hop(e) in die genadecheit gods. ¶ Maer blijft hi in sine cracht *ende* hi swilt tusscen der vierder ribben enter vijfter. dewelke minst es. so maect

+tusscen .2. rebben in die swillinge +daer si morust es ene wonde [snydende met enen sceerse G][1] (*zie fig.* XXVIII) totten ettere. die so vermaect als u vorleert es. +**B 140d.**
dwaende. wiekende. plaesterende. *ende* laet die wonde heilen. Want het gevalt +G 109a.
menechwerf dat detter ende dbloet valt op die craye. dwelke men niet en mach
uutgecrigen ter ierster wonden. men en moet maken .1. ander wonde. alsoet vorseit
es. Welke wonde die groete vrese es. nochtan moet ment avonturen +omme argere
te belettene. Ende hets merder vrese te sine dorwont achter dan voren. want die +L 165d.
craye es achterzenewech *ende* sijs voren vleesich. Gevielt also ic hebbe +vorseit.
hi mochter bi genesen +alsoet menechwerf es gesciet. Ende en doet ment niet +G 109b.
also ic vorleert hebbe. die gewonde soude ewelijc werpen etter uten monde met +C 50b.
grotentormentevan n hoestene. *ende* soude sterven e n p i c u s . dats .1. ziecheit
dat men uutwerpt die longere in substanciën van ettere. ¶ Ende eist datmen wont
enen mensce in die borst of daer omtrent entie wonde niet dore en gaet. so heilt de
wonde metten plaestere *ende* metter swarter zalven also men andere wonden heilt.

Cap. 4.
¶ *Vand(er) h(er)te(n) gewont*[2].

Die herte gewont en wert nemmermeer genesen. want si es dupperste led van den
mensce. dwelke ierst ontfaet lijf *ende* spaetst sterft.+ Alle die leden vanden mensce
die nemen haer begin van haren levene van der herten. waerbi essi gewont of +G 109c.
enech van den adren of arteriën die haer siin. dat siin pulsadren. dat bloet dat
gaet van hare *ende* si verliest haer hitte *ende* bluscht als .1. lement[3] van ere kerssen
of van ere lampten. alse dat lement verliest si smout so gaet tfier uut[4]. Also eist
vander herten alsi verliest haer bloet so blusscen [die hitte ende L] die geesten
vanden lichame.

¶ Alse dat herte es gewont. dbloet datter uut comt ter wonden dats zere bruun.
ende die enden vanden lichame alse handen. voeten. nese werden al cout. entie
lippen werden bleec. Dese wonden die vallen bider luchter borst of bachten[5] daer
iegen *ende* hem brect uut sweet tallen leden.+

+L 166a.

1) *In G een schets van een mes.*
2) C: Van der herte ghewont dats doot wonde. G: Van der herten ghewont dats de doot. L: Vanden wonden die vallen ant herte.
   C geeft van dit cap. slechts:
   Om te leeren te kennen ofte dat hert ghewont es dat salmen bekennen bi zwarten bloede bi diepe versuchtene ende suerlic met onmachte. ende met vercoudene ten hutersten leden want het is dat fundament ende fonteine des herts bloets ende des levens. ende hets sonder twiffele haestich doot ende die dat herte ghewont heeft ne wert nemmermeer ghenesen want si es dat opperste ledt van den mensche dwelke erst ontfaet lijf ende aller achterst sterft.
3) G: een levement
4) L: ende verliest hare gheste ghelijc een kerse die haer vlammen verliest ende haer smoute
5) G, L: achter

Cap. 5.
+*Van dootwonde(n) w(aer)se valle(n) anden live*[1].

+G 109d.

Nu es geseit van der h*er*ten alsi gewont es dat dootwonde es *ende* dat de m*en*sce sterft. Entie h*er*ssene*n* gewo*n*t es oec dootwonde wa*n*t die gewonde scijnt vallende vande*n* [g*roo*te L]

+evele. *ende* hi pist i*n* siin bedde dat hijs n*iet* en weet. hi keert. hi spasmeert. dat es o*m* dat die h*er*ssene*n* siin wortel va*n* alle*n* zenewe*n*. En*de* dat march vande*n* +**B 141a.**
ruggebene [toten steertbeene G]. dwelke ligge*n*de es binne*n* .2. huden alse +die
h*er*ssene*n* doe*n*. w*aer*bi alse dat gewo*n*t es. so eist oec dootwonde. ¶ Die long*er*e +G (1)a.
gewont es oec dootwonde. *ende* sond*er*linge dupp*er*ste blat. wa*n*t dond*er*ste
mach me*n* genese*n*. *ende* dats o*m* dat n*iet* en roert also vele als dupp*er*ste doet.
M*er* alse die long*er*e es gewont va*n* ere reume*n* di*er*e binne*n* valt so e*n* mach m*er*
gee*n* medicine toe doe*n* comen. *ende* da*n* moet de m*en*sce st*er*ve*n* tysike.

Die longere w*er*t gewont i*n* die borst en*de* d*aer* co*m*t valu bloet ute *ende* scine*n*de[2]
licht root *ende* vele bloets. En*de* hi heeft ene*n* dapper*en* adem. entie gewonde w*er*t
v*er*weloes. ¶ Die long*er*e gewont. es die wonde nauwe int vleesch. so ruu*m*tse *ende*
w*er*pt in die wonde dit pulv*er*. Mastic. olibanu*m*. +dragant. go*m*me va*n* arabië*n*.
ve*n*igriec. dit wel cleine gepulv*er*t En*de* geeft de*n* gewonde*n* te supene dese +G (1)b.
spise. ¶ Nemt+ tarwengruus gete*m*p*er*t m*et* borne *ende* luttel gesode*n*. *ende*
daerna geziët dor .1. line*n* cleet *ende* daer m*et* gete*m*p*er*t peniden. En*de* wachte*n* +L 166b.
va*n* vele sprekene *ende* va*n* gra*m*scape [ende van lachen L] *ende* van de*n*
lichame te pinene. En*de* en laet die wonde n*iet* heilen bute*n*. vore datse heel es
binne*n* i*n* die long*er*e. En*de* oft noot es so dwaetse wel also u vorleert es int capittel
vand*er* borst. ¶ En*de* die lev*er*e gewont die en geneest n*iet* of en si die wo*n*de wel
cleine. *ende* da*n* geneestse dapp*er*like. M*er* die lev*er*e co*m*t ond*er*wile*n* ut*er* wonde*n*.
ende si swill*et* so dat me*n*se n*iet* wed*er* in en kan gedoe*n*+ waerbi die .4. meest*er*s
rade*n* dat me*n* make dit plast*er* *ende* leg*et* optie geswollen lev*er*e. ¶ Ne*m*t sop +G (1)c.
va*n* alsene*n* va*n* adeke. va*n* vlied*er*e. zee*m*. aysiin. tarwe*n*. bloeme. van elke*n*
eve*n* vele. *ende* sied*et* al ov*er*ee*n*. dat si also dicke alse dicke zee*m*. Dit plaest*er*
legt optie geswolle*n* lev*er*e also warm alse die lichame si. dit sal helpe*n* d*er* nat*ur*e*n*.
die geeste*n* sele*n* die lev*er*e wed*er* i*n*trecken h*et* e*n* si dat de wonde si al te nauwe.
eist so. so wijdt de wonde m*et* ene*n* scerse[3] vroedelike. Dit plast*er* sal de wonde
stelpen die de lev*er*e heeft die geswolle*n* es *ende* gewo*n*t.+

+¶ Die craye gewont es oec dootwo*n*de. die vall*et* i*n* die corte rebbe*n* of da*er* +G (1)d.
o*m*trent dan so es +**B 141b.**

1) G: Vanden doot wonden wanen sy come*n* hier. L: Va*n* allen doet wo*n*de*n*. *Alles wat verder volgt ontbreekt in C. Daarentegen komen in C een groot aantal hoofdstukken voor, die in B ontbreken en die aan het eind van het Hs. B. een plaats krijgen.*
2) G: scietende
3) *In G schets van een mes.*

die adem g*ro*et *ende* dicke. de*n*welke*n* hi geeft m*et* g*ro*t*er* pine*n* *ende* v*er*sickende. *ende* z*er*e roerende beide die borste*n*. opdat die wo*n*de +si in zenuwe(ge)n stede*n*. M*er* alse die wonde si i*n* vleseg*er* stede*n* die machme*n* genesen. dit proeft +L 166c.
galien*us*. ¶ Die blase gewont. dats dootwonde. alse die wonde vallet int du*n*ne vand*er* blase*n*. wa*n*t sijs zenewech *ende* zenewe*n* e*n* moge*n* n*iet* genese*n*. M*er* essi gewont i*n* de*n* hals da*er* si vleeschachtech es da*er* geneest si wel. Alse me*n* mach zie*n* van kindre*n* dieme*n* snijt vande*n* stene opdat die stee*n* cleine si. ut*er* wonde*n* so loopt +die orine. ¶ Die mage gewont es dootwonde wa*n*t die spise co*m*t ut*er* mage*n* ter wonde*n* ute. entie dra*n*c. Es die mage gewo*n*t. entie wonde i*n* +G (2)a.
de*n* buuc si nauwe so wijtse. En*de* me*n* naye die wonde va*n*d*er* mage*n* m*et* .1. gecant*er* naelde*n* m*et* ene*n* cleine*n* gewaste*n* drade da*er* in. Ja ware die wonde i*n* vleeschachtege*r* stede*n* vand*er* mage*n*. Bove*n* so essi zenewech da*er* en die d*et* n*iet* toe gedae*n*. me*n* v*er*lore de pine. Opte*n* naet so stroye trode pulv*er*. dats int capittel vande*n* wonde*n* te nayene.

¶ Die darme*n* gewont *ende* sonderlinge die du*n*ne darme*n* dits dootwonde. daer ute so come*n* die stro*n*te*n*. M*er* w*er*t men gewont i*n* die vleeschachtege darme*n* dat +mocht me*n* genese*n*. En*de* da*er*af so suldi hebbe*n* .1. prop*er* capittel wat gi*er*e m*et* hebt te doene. M*aer* ond*er*wilen so e*n* come*n* niet die tekene vand*er* doot. *ende* +G (2)b.
da*n* so es me*n* sculdech te hopene optie goetheit gods. Want h*et* e*n* es n*iet* al v*er*lore*n* dat i*n* vrese*n* es ond*er*wile*n*. ¶ Galien*us* seit. wie dat gewo*n*t es i*n* de*n* buuc co*m*t he*m* vele ganssen op *ende* sicken die du*n*ne lichame die sterft[1]. En*de* es iemen gewo*n*t i*n* die borst dorgae*n*de. entie ade*m* da*er* uut co*m*t. *ende* co*m*t he*m* toe beve*n* vand*er* h*er*te*n*. *ende* corte*n* adem. dit siin+ oec tekene vand*er* doot. ¶ Die wonde*n* die gevallen bove*n* de*n* knie .3. vingere*n* entie dwers *ende* ond*er* dat +L 166d.
knie int begin vand*er* muus[2] vande*n* lede*n*. Entie valle*n* bove*n* die lede*n* vand*er* hant. En*de* tussce*n* de*n* ellenboge ente*n*+ scoudre*n*. dit siin alle vreselike wonden *ende* geiugiert dootwonde*n*. *ende* dat van +G (2)c.

+Galiene [en*de* avicenne L] *ende* va*n* Amazore. Wa*n*t muse*n* siin ge*con*formeert va*n* vleeschachtege*n* zenewen *ende* van gebinde*n*. dewelke siin de wille van +**B 141c**
roerne. Want dat roert dat geneest node. Want de wonde*n* begere*n* meer ruste dan and*er* di*n*c. wa*n*t die gebinde*n* *ende* zenewe*n* come*n* .1. deel vande*n* h*er*ssene*n* *ende* .1. deel van der h*er*ten gewassen. wa*n*t als me*n* comt op spasme. dustane wonde*n* lac*er*tosege sine o*n*tfae*n* gee*n* genese*n* me*n* snide die zenewe*n* o*n*twee. dat seit avice*n*na. En*de* d*us* so w*er*t de m*en*sce vermi*n*ct. w*aer*bi hi jugiert dat bet*er* es .1. v*er*mi*n*ct m*en*sce dan .1. doot m*en*sce. wa*er*bi avice*n*na *ende* galien*us* jugiere*n* dat die wo*n*de*n*+ die valle*n* in die stede*n* da*er* siin vele zenewe*n* of adre*n* of da*er* bi. die siin vreselijc o*m* dongeval +G (2)d.

1) L: Galien*us* seit wie d*at* ghewo*n*t is in de*n* buke co*m*t he*m* op vele sicken of rupsinghe*n* d*at*s teke*n* va*n*d*er* doet
2) L: musen

datt*er* dicken toe co*m*t alse spasme of twivelinge van sprake*n*. In die capittele die hier na siin. so salme*n* i*n* elc scrive*n* sond*er*linge stede*n*. als u geseit es hier vore*n*.

Cap. 6.
¶ *Dits vander niere*(*n*) *gewont*[4].

Die niere*n* gewont dat siin dootwo*n*den entie ne*m*m*er*meer genese*n*. Wa*n*t si siin nat*ur*like nat *ende* wac. wa*n*t da*er* sced*et* dbloet dat co*m*t vand*er* leve*r*en dore die adre*n* dieme*n* heet hilis. die ligge*n* ant ruggebee*n* come*n*de vand*er* leve*r*e*n* +gae*n*de tote*n* nieren. da*er* stect die stekende nat*ur*e dat du*n*ne vande*n* bloede t*er* blase*n* +G (3)a.
in s*ub*stancië*n* +va*n* orine*n*. ¶ Nochta*n* so wise*n* sulke meest*re*n va*n* surgië*n* dat me*n* steke i*n* die wonden wieke*n* va*n* stoppe*n* genet int witte van de*n* eye. En*de* +L 167a.
me*n* de*n* gewonde*n* geve dese*n* dranc. de*n* welke*n* si segge*n* dat hi heilt *ende* suv*er*t die vortege hu*m*ore*n*. *ende* me*n* maecten d*us*. ¶ Ne*m*t sap va*n* vogels to*n*ge*n*. van piglen va*n* bugglen. va*n* glorifilaten. men geve dit de*n* zieke*n*. h*et* sal come*n* ut*er* wonde*n* sulc alst die zieke dri*n*ct[2]. ¶ Of me*n* doe make*n* dese*n* dra*n*c in de specerie va*n* dese*n* coude*n* sade*n*. Ne*m*t citrulli melonis. cucumeris. +cucurbite. boli arme*n*ici. dragaga*n*ti albi. va*n* elke*n* eve*n* vele. me*n* siede dit i*n* wat*ere ende* +G (3)b.
mak*er* af .1. cyroop. en*de* geeft drinke*n* de*n* gewonde*n* te besiene of me*n* mach helpe*n* der nat*ur*en. dart bi rechte n*iet* e*n* mach siin. Nochta*n* so es me*n*t sculdech te proevene.

Cap. 7.
¶ *Va*(*n*) *muse*(*n*) *of zenewe*(*n*) *gewo*(*n*)*t in den pistel va*(*n*)*de*(*n*) *arme*(*n*)[3].

Eest datme*n* wont ene*n* m*en*sce i*n* de*n* pistel van den
arme of eldre *ende* dat dwers+ der muus. dat es g*ro*ete avont*ur*e vande*n* live.
ende merd*er* da*n* die arm al of ware geslage*n*. *ende* dats o*m* die wed*er*treckinge. +**B 141d.**
vande*n* zenewe*n*. dwelke torme*n*t de*n* gewonde*n* doet spasmeren. *ende* dats+
.1. teke*n* vand*er* doot. Wa*n*t die muse*n* siin gewrocht van dradekine*n* vande*n* +G (3)c.
zenewe*n*. *ende* van h*er*den vlesce vande*n* h*er*ssene*n* *ende* vand*er* h*er*te*n* als u vorleert es int capittel van dootwonde*n*. ¶ Ons lere*n* oude mest*er*s va*n* salerne. alse die zenewe*n* siin o*n*twee geslege*n* dweers datme*n* die ende*n* va*n*de*n* zenewe*n* bescoude m*et* ene*n* gloyende*n* inst*ru*mente[4]. *ende* wacht dat gi n*iet* e*n* co*m*t ant vleesch so gi best mog*et*. wa*n*t dat b*e*me*n* sal die+ zenewe*n* delivere*re*n doe*n* va*n* hare*n* hu*m*ore*n* die si tote he*m* trecke*n* bi haerre beseffelijch*ei*t. Wa*n*t galien*us* +G (3)d.
seit. die geeste*n* entie hu*m*ore*n*. die lope*n* altoes+ t*er* onsocht*er* stede*n* [en*de* aldus seyt hijt in latijn ad locum dolorosum confluunt humores G]. Ende legt optie +L 167b.
wonde dit plaest*er* ge-

1) G: Vanden wonde*n* van den nieren. L: Va*n* wo*n*de*n* in die nieren.
2) *De rest ontbreekt in L*.
3) G: Vanden wonden inden arm pistel der muus. L: Va*n* wo*n*de*n* die valle*n* inde*n* pestele.
4) *In G en L schetsen van een brandijzer*.

maect. ¶ Nemt tectiken die hoofden af gedaen *ende* suvertse vander erden die si ane hebben. dese tectiken so stampt metten witten vanden eye. *ende* legt dit plaester optie wonde. dit sal die zenewen doen vergadren naerder dan enech ander plaester. dits optie zenewen geseit die dwers gewont siin of ontwee. Maer die zenewen die gespleten [+]siin of es die wonde lanx. die en heeft gene noot van gebernt te sine. Ende wacht die gewonde zenewe van warmen watere. want het soude die zenewen verrotten. want die zenewen siin gewassen van wacheiden. welke wacheit heeft bider coutheit te gadere gewrongelt die zenewen over al den lichame vanden mensce. ¶ Nu hort hier .1. exempel dat mester galienus orcont. Een man was gewont in sinen vinger met enen instrumente als .1. naelde. die huut vanden vingere verherdde entie wonde sloet. die vinger swoer hem so zere dat hi niet en conste gedure*n*. Hi ontboet enen meester [+]diere op leide plaestren die vet waren. die vinger hi vertechde. die zieke spasmeerde. *ende* was doot binnen .7. dagen. [+]G (4)b.
Ende hadde hire op geleit dat die wonde ontdaen hadde. dat dmes hadde mogen comen ute. hine hadde niet gestorven. ¶ Waerbi die meesters van medecinen die raden datmen wachte die wonde in zenewegen steden. van warmen watere *ende* van couden watere. *ende* van oliën. het en ware gerechte

[+]olie van rosen gemaect van groenre oliën van olive*n*. dat siin van olive*n* die niet ripe en siin of van oliën van nokemoten. ¶ Eist dat enech mensce wert gestekem met ere naelden of dies gelike in sine zenewen. so legter op terbentine gespreit op .1. linen cleet *ende* dat warm. dat salse zere gesmieden.[+] ¶ Noch maect .1. plaster dies gelike van euforbiën *ende* van wasse. ¶ Noch .1. ander. Nemt [+]**B 142a.** [+]G (4)c.
galbanum. armoniacum. cerapinum. oppopanacum. dit mingt wel overeen. dits goet optie steke van naelden. van griffiën. van elsenen *ende* des gelike. ¶ Ende sulke meesters siin alse meester lancfranc die willen aldus voortgaen. si raden alse die wonde es dwers in den arm. Eist dat in die muus vanden arme die pistelen siin ontwee of die zenewen datmen die enden vanden zenewen naye tegadere met .1. driecanter naelden. Ende dat men legge op den naet pulver van levenden calke *ende* olibanum *ende* vanden bloede van[+] drakem alsoet wijst int capittel vanden nayene. Ende eist dat die wonde daer met verstormt. so willen si dat men den naet ontwee snide. *ende* dat men die wonde giete al vol warmer oliën van rosen[+] geminct met doders van eyeren. Ende eist dat het wert bloedende alsoet geme [+]G (4)d. [+]L 167c.
plegt. want daer siin vele adren *ende* arteriën daer af si zere es tontsiene. dat ware quaet te stremmene sonder met berne. Men mach qualike wonden die armen. men moet zenewen *ende* adren *ende* arteriën wonden. mer boven alle dese so es men sculdech tontsiene van spasmen. dewelke vreselijc es alsoet gescreven staet int capittel vander spasmen. ¶ Ende gi moet oec manierlike binden[+] dese wonde *ende* an elke side besmeren met deser zalven. dewelke weret die humoren dat si niet en lopen ter wonden. het en ware datter te vele waren entie waren [+]G (5)a.

starc. Maect deze zalve alde*us*[1]. Ne*m*t bole va*n* ermenië*n* .½. 3. olie va*n* rose .2. 3. aysiin. dese maect also u vorleert es make*n* die witte zalve die bole*n* wel cleine gepulv*er*t i*n* .1. motale*n* mortier. dan doet*er* in .1. luttel olië*n* *ende* wriv*et* wel. da*e*ma m*et* .1. luttel aysiins. *ende* doet d*us* wrive*n*de dat si slechte zalve. Dit es geseit optie wonde*n* die moge*n* valle*n* in die pistele vande*n* arme*n*. [oft in dye muse vanden armen. G] of i*n* de*n* ellenboge. of o*m* tende

+in dyen of i*n* bene*n* ond*er* tknie. +Of o*m* tende in allen stede*n* da*er* muse*n* of zenewe*n* of adre*n* of art*er*iën of corden siin. die de*n* zenewen hulpe*n* hare*n* last drage*n*. welke zenewe*n* n*iet* en moge*n* hare*n* last drage*n* bi haerrer g*ro*et*er* beseffelijch*ei*t. wa*n*t die corde*n* en beseffe*n* n*iet* dies gelike. ¶ En*de* eist datme*n* enech bee*n* slaet o*n*twee dwers. so moet me*n* studere*n* datme*n* dat led o*n*twee legge op .1. effen velt of plaetkijn of spae*n*kijn[2]. die dat bee*n* houde*n* dat n*iet* e*n* mach v*er*porre*n*[3]. and*er*s so e*n* v*er*gadert n*iet*. En*de* studeert dat gi de*n* gewonde*n* legt so sachte dat hi *ende* sine wonde*n* ruste*n* moge*n*. En*de* heilt die wonde als +u vorleert es altoes smere*n*de[4] *ende* dwae*n*de m*et* warme*n*+ wine. *ende* da*e*ma wel droge*n*de m*et* stoppe*n* of m*et* line*n* cledren.

+**B 142b.**
+G (5)b.
+L 167d.
+G (5)c

Cap. 8.

¶ *Van wonde*(*n*) *i*(*n*) *de*(*n*) *ellenboge of i*(*n*) *andre*(*n*) *ju*(*n*)*cture*(*n*)[5].

Het gevalt dat me*n* de*n* m*en*sce slaet in den ellenboge. of d*aer* o*m*tre*n*t. of int led vand*er* hant. welke wonde*n* avo*n*turlijc siin. *ende* sond*er*linge i*n* de*n* ellenboge. om dat nat*ur*e da*er* send*et* ene wacheit o*m* dled te houdene wac. dese wach*ei*t heetme*n* zeev*er*. Dese wonde moet me*n* naye*n* also u vorleert es *ende* legt opte*n* naet trode pulv*er* dat vorseit es int naeste capittel. En*de* da*er*bove*n* een piast*er* va*n* stoppe*n* genet in dwit vande*n* eye in de*n* zom*er*. En*de* in de*n* lint*er* *ende* in den herfst gemi*n*ct dwitte m*et*te*n* dodre.+ En*de* in de*n* wint*er* allene die dod*er*. Wa*n*t dit dod*er* es heet*er* allene. da*n* alser dwit m*et* es. daer o*m*me salme*n* in de*n* wint*er* neme*n* de*n* dod*er* allene. o*m*me die coutheit. En*de* in den zom*er* dwitte allene o*m*me die hitte. wa*n*t dwitte es cout o*m* te v*er*drivene die hu*m*ore*n* *ende* dbloet vand*er* stede daert deren mach[6].

+G (5)d.

1) L: Unguentum defensivum
2) G: spalken
3) G: dye dat been effene houden effene liggende die dat niet mach verkeret
4) G *en* L: zuverende
5) G: Dits vanden wonden *in* den elleboghe oft elder in iuncturen. L: Vande*n* wonde*n* die vallen inden ellenboghe
6) *In G volgt nu deze opgaaf*.
    1 vande*n* wonde*n* te v*er*ziene
    2 vande*n* getale vande*n* derm *ende* hoevele me*n*re mach wonde*n*
    3 vanden leden uter stede
    4 van de*n* kane bene ut*er* stede
    5 vande*n* kane bene te broke*n*
    6 vande*n* halse uten lede
    7 vanden scoud*re*n ut*er* stede
    8 vande*n* ellenboghe ut*er* lede te voresiene
    9 vander hant uter stede
    10 vande*n* ving*er*en ut*er* steden
    11 vande*n* arme*n* te broken
    12 vande*n* scinkelle ut*er* stede
    13 vande*n* ribben te broken
    14 vande*n* die*n* te b*r*oke ut*er* lede
    15 vande*n* die*n* te broke*n* en*de* dye bee*n*

16 vande*n* cnie ute*r* steden
17 vande*n* beene te broke*n* dye ute raghe*n* oft wonde*n* hebben
18 vande*n* voete*n* ute*r* steden
19 vande*n* voete*n* verwronghe*n*
20 +vanden teen te broke*n*
21 dyts vande*n* derme*n* tc vore ziene dus

Cap. 9.
+¶ *Van wonde(n) i(n) die darme(n)*[1].

+G (6)a.

Somtijt gevalt datmen wont in den lichame met kniven of met swerden waerbi die darmen vallen uter wonden. Sijn si niet ontwee gesneden of gesteken. men es sculdech te nemene warm melc *ende* te warmene die darmen bi dier hitten met ere spoengiën of met .1. sachten clede in dat melc gedaen *ende* optie darmen geleit. ende dat so dicken waerbi dattie darmen keren weder te harer rechter stat. Ende eist dat die darmen niet en mogen weder inkeren. *ende* die wonde te nauwe es. bi dat de darmen

+te reten[2] siin bi der vercoutheit + *ende* bi den digesten dier binnen siin vergadert. men wide die wonde met enen scerse. *ende* emmer wacht die darmen dat mense niet en quetse. si selen keren bi dat die wonde gewijt es ter stede daer si met rechte sculdech siin te wesene. En*de* dan die wonde genayt in .2. steden of in drien steden. dat si niet uut en keren. ¶ Eist dat enech smere uter wonden puult. men eist sculdech af te snidene met enen scerse. *ende* plaestren gemaect van stoppen. *ende* genet int wit vanden eye. daer boven gedaen .1. cussenneel of .2. *ende* gebonden als betaemt tote in den .3. dach. In den derden dach als men ter wonden comt al gemackelijc te doene af datter+ boven gedaen was waerbi die draden niet werden geporret. En*de* te suveme met warmen watere *ende* weder te drogene. En*de* zalvet met popelioene. binnen der wonden unguentum fuscum gedaen. *ende* daer boven coolbladere also vele als men wille. En*de* gene wieke in die wonde te doene. *ende* te achterwaeme van tiden te tiden met zalven met coolbladen met wonden dranke so dat si luken. [en*de* heelen G].

+**B 142c.**
+G (6)b.
+G (6)c.

Cap. 10.
¶ *Van te cortene die darmen*[3].

Men sal verstaen van den darmen der welker es sesse. dat es te wetene. jeninus. miraet. longans. ghierbus. duodena. lyens. de .3. en mogen niet gedogen dat mense quetst. dandere .3. siin si gesteken

1) G: Dats vanden dermen te versiene dus.
2) G: geswollen es of gedront(en)
3) G: Vanden dermen te voresiene ende te ..... (*woord onleesbaar*).

+of geslage*n*. me*n* machse genesen bi rade. Gevallet datme*n* ene*n* me*n*sce stect
of slaet in de*n* lichame. entie darme*n* ute*r* wonde*n* valle*n*. so es me*n* sculdech +G (6)d.
te besiene welke o*n*twee siin of e*n* siin. Eist dat jeninus of miraet of lo*n*gans
enech van de*n* .3. upp*er*ste*n* siin o*n*twee gesteke*n* bi de*n* welke*n*. me*n* mach v*er*stae*n*
sicke*n*. walgen. me*n* moet st*er*ve*n*. Dand*er*e drie darme*n* die gehete*n* siin gierb*us*.
duodena. lyens. al dorstake me*n*se si mochte*n* genese*n* i*n* die*n* dat me*n* vroedelike
d*aer* toe vaert. ¶ Men es sculdech die darme*n*. te nemene i*n* die hant. *ende* te
wendene *ende* te kerne *ende* te besiene hoe die darme*n* o*n*twee sij*n*. Dicke*n* gevalt
datme*n* waen*t* da*er* i*n* vinden .1. gat of .2. +Me*n* vint*er* somwile .3. of .4. Tselve datt*er*
o*n*twee es geslage*n* of gesteke*n*. men eist sculdech af te snidene *ende* wech te +G (7)a.
w*er*pene. Entie .2. gehele ende*n* te gad*er*e te bri*n*gene. *ende* hebbe gereet .1.
pipe van
+vliedre[1] ving*er*s lanc of lang*er*e. *ende* wel scone gemaect bute*n* *ende* binne*n*.
ende in den darm gesteke*n*. *ende* die 2 ende*n* ov*er* die pipe geslov*et* *ende* +**B 142d.**
gevoeg*et* te gad*er*e in .4. stede*n* of i*n* .5. genayt *ende* gecnocht. so dat tussce*n*
elke*n* cnope spacie blive .1. ving*er*mael of meer. die cnope*n* te bezalvene *ende* te
spalkene die darme*n* bove*n* d*er* pipe*n* also behendelike als me*n* +mach. wa*er*bi die
.2. side*n* v*er*gadre*n* moge*n*. de*n* lichame tondoene entie darme*n* wed*er* in te +G (7)b.
doene. Es die wonde te cleine me*n* esse sculdech te widene w*aer*bi die darme*n*.
wed*er* inkere*n* sond*er* quetssinge. Entie wonde so lange ope*n* bove*n* te houdene.
dat me*n* wel weet dat die darme*n* siin verheilt. En*de* te besiene elx dages *ende* te
v*er*makene die darme*n* entie wonde bove*n*. waert dat sake dat die wonde genase
ende loke eer die darme*n* v*er*heilt ware*n*. bi de*n* winde *ende* bi de*n* venine die
v*er*gadren soude o*m*tre*n*t die darme*n* bute*n* *ende* binne*n* so souden die darme*n*
vorte*n* *ende* dee*n* va*n*de*n* andre*n* vare*n*. dan w*aer*t arg*er* da*n* te vore*n* va*n* de*n*
ierste*n* dage was. En*de* me*n* moest wed*er* breke*n* *ende* snide*n* of hi moest*er* o*m*me
st*er*ven. ¶ Jege*n*+ de*n* dertechste*n* dach datme*n* seit dattie darme*n* v*er*heilt siin
tegad*er*e *ende* me*n* dies sek*er* es. af te doene datt*er* bove*n* was gedaen. die +G (7)c.
drade*n* valle*n* ute bi he*m* selve*n* *ende* suvere*n* t*er* wonde*n* ute. daer na te
v*er*heilene die wonde*n*. die pipe die i*n* die darme*n* es valt dore die darme*n* bide*n*
digeste*n* ned*er*we*r*t. *ende* die gene geneest al.

Cap. 11.
¶ *Vande*(*n*) *gescorde*(*n*) *of die de*(*n*) *steen hebben*[2].

Van den gene*n* die gescort siin of die de*n* stee*n* hebbe*n* so siin .2. redene*n* va*n*
diverser ma*n*iere*n* bi ene*n* velle dat cifat gehet*en* es. *ende* leg*et* binne*n* de*n* lichame
iege*n* de*n* broecrieme gelijc ene*n*

1) *In G een ruwe schets.*
2) *Cap.* 11 *tot en met* 23 *ontbreken in G. In de plaats daarvan treft men in Hs. G. eenige hoofdstukken aan, die in B. gemist worden. Dese zijn geplaatst vóór Cap.* 24.

solre. so welke*n* tijt dat p*er*sse heeft. eist bi spri*n*gene eist bi scridene. of ionge kind*er*e bi wenene. h*et* split o*n*twee. entie darmen valle*n* ned*er*. t*er* stede da*er* si uut come*n* blijft .1. gat. w*aer*bi die darme*n* moge*n* i*n*kere*n* en*de* uutkere*n*. In die*n* dat die kindre*n* jonc ware*n* entie gescortheit versch. me*n* mochte he*m* hulpe*n* m*et* cussenele*n* *ende* m*et* dranke. di*er*e toebehort. ¶ Men neme oocmonde c*on*filie. vriesewonde. fenicle. selfhele. va*n* elke*n* .1. ha*n*tvol te gad*er*e gedae*n* *ende* wijn

[+]daerop gegote*n*. *ende* gedronke*n* elx dages .2. w*er*f telke*n* .1. lepel vol si moge*n* genesen vaert me*n*re vroedelike toe. emm*er* dat cusseneel vaste p*er*ssende die darme*n* te blivene binne*n* int gat. dat gat v*e*mauw*et* bi die*n* dranke. *ende* bi die*n* cussenele. En*de* si genese*n* binne*n* .8. weke*n*. ¶ Eist dat si bi dese*n* stucken n*iet* e*n* moge*n* genese*n*. men moetse snide*n*. So ga te 'post mu*n*di fabric*am*' dies te doene heeft hi sal he*m* lere*n* wat me*n* doe*n* sal da*er* toe. [+]**B 143a.**

Cap. 12.
¶ *Van carnofels gelijc gescorden*.

Het siin sulke liede*n* die gelike*n* of si gescoort ware*n*. en*de* niet en siin. *ende* hebbe*n* een evel dat carnofels heet sinkende va*n* de*n* lendene*n* nederw*er*t. *ende* es wat*er*. Dwelke dat me*n* uut sal late*n* m*et* ere vlieme*n* te stekene 1. gat of m*et* ere naelde*n* dat dore te stekene m*et* ene*n* wollene*n* drade da*er* in te latene *ende* te treckene elcs dages acht*er* *ende* voort tote dier tijt dat dwat*er* uut geleke*n* es al. En*de* da*n* die wonde te heilne alse ene and*er* wonde.

Cap. 13.
¶ *Vande*(*n*) *stene dat ond*(*er*)*sceet*.

Actor seg*et* vande*n* stene die i*n* die blase wast. dat nes al n*iet* da*n* ene v*er*gaderinge va*n* hu*m*ore*n* zipende uten lendene*n* in die blase *ende* v*er*gad*er*t tene*n* stene. Int begin siint g*ra*vele. *ende* me*n* machse genese*n* m*et* crude*n* tetene. of bi medicine*n*. o*m* der g*ra*vele coutheide. ¶ Men neme gremilsaet. pet*er*celle saet. venkelsaet. apisaet. k*er*ssesaet. k*e*mele*n* va*n* k*er*selstene*n*. *ende* va*n* p*er*se(r)kers. p*er*siinsaet va*n* marcedonië*n*. va*n* elke*n* .1. hantvol pietede g*ra*cie .2. stenekine. dbloet vande*n* bocke twalefste deel. *ende* dbloet vande*n* drake also vele. dit te gad*er*e gesta*m*pt m*et*te*n* drake*n* bloede. wa*n*t h*et* es droge. *ende* w*er*pt tpulv*er* da*er* toe dbloet vande*n* bocke. wa*n*t h*et* mi*n*gt he*m* te gad*er*e m*et*te*n* sade *ende* w*er*t pulv*er*. *ende* also vele zuk*er*s da*er* in dat h*et* soete beco*m*t. *ende* wijn da*er* op gegote*n*. *ende* elx dag(e)s genut. dus so maecht siin pulv*er* of dra*n*c welc me*n* wilt. ¶ En*de* eist dat si n*iet* e*n* moge*n* genese*n* d*aer* m*et*. die g*ra*vele*n* siin da*n* v*er*gad*er*t in die blase tene*n* stene. Die trechte wille wete*n* da*er* af. soect in de*n* derde*n* boec va*n* 'univ*er*sis passionib*us* galyeni'. die salne leere*n* wa*er*af die stee*n* mach wasse*n*. *ende* wat die stee*n* es. *ende* hoe hi leg*et*. *ende* watt*er* af mach come*n*.

¶ Oec seit ons ee*n* boec die heet[+] liber aureus sine dog*et* da*er* toe. hoeme*n* die g*ra*vele*n* v*er*drive*n* mach m*et* medicine*n*. Medicine suv*er*t de*n* m*en*sce binne*n* va*n* al die*n* dies hi to*n*gemake mach siin. Eist dat hi niet genese*n* e*n* mach siin m*et* medicine*n* met pulv*er*e [+]**B 143b.**

m*et* dranke gemaect. *ende* ee*n*p*er*like ziec blijft da*er* af. so eist te wetene dat .1. stee*n* in hem es. post mu*n*di fabricam gebiettene te snidene. *ende* seit datt*er* toe bestaet.

Cap. 14.
¶ *Van den spenen.*

Het siin sulke lieden die spenen hebben die vele bloeden. Eist dat m*en*se stre*mm*et men doodt dien men*s*ce. En*de* dat es o*m* dat die venine van alden leden ned*er*wert sinkende siin. entie leden v*er*loesen vanden q*ua*den hu*m*oren lopende ten spenen uut. bi dat men*s*e stre*mm*et. ker*et* tquade bloet opwert dat gewone was te lopene ten spenen. *ende* v*er*smoort die leden binnen. dat die gene da*er*af sterft.

Cap. 15.
¶ *Van te genesene die spenen.*

So wie den genen wille genesen die de spenen heeft hi es sculdech te wetene wat ziecheiden hem deert. waer af dat si wassen *ende* risen. En*de* te besiene des zieken orine. bi d*er* orinen machment v*er*staen *ende* bi den m*en*sce of hi vasten lichame heeft dat die digesten n*iet* ned*er* e*n* mogen te v*er*losene die lede van den q*ua*den hu*m*oren t*er* cameren. bi d*er* p*er*ssingen die hi heeft als hi pissen soude. valt al dat quade bloet ned*er*. *ende* bi dier p*er*ssen die dadren. dan hebben di*er*e beneden siin en mogen si n*iet* gedogen dat bloet i*n* hem bid*er* p*er*ssingen vanden bloede scieten da*er* .5. adren ute. *ende* siin geheten spenen. waerbi si drinten vanden bloede. dat die gene g*ro*te pine heeft. Bi dat die pine meest es. so es men sculdech dien m*en*sce te gevene cyroop te dri*n*kene van cassia fistula gemaect *ende* datt*er* toebestaet alst vorseit es. den lichame da*er*bi te coelene van den q*ua*den hu*m*oren di*er*e in siin w*aer*bi dat hi vele t*er* cameren gaet. biden cyrope v*er*drogen sine lede van binnen die te vet waren bi den hu*m*oren. w*aer*bi die leden die v*er*droocht siin. dat si te hem trecken dbloet dat si gaven ten spenen. w*aer*bi dat die spenen slanken *ende* te nieute w*er*den en*de* geneest. ¶ Men geve hem .3. medicinen also vele meer te verdrogene die lede van binnen[+] hem te gemake te blivene.

[+]**B 143c**

Cap. 16.
¶ *Van de(n) p(re)paraciën.*

In den derden dach vanden cyropen so es men sculdech te gevene p*re*paraciën van aloë of van rebarben. of van scamoniën. of te gad*er*e gedaen elcs even vele gepulv*er*t. en*de* gemaect pillen. *ende* in nuwelen genet i*n* borne of i*n* biere warm da*er* i*n* gewonden *ende* gegeven te swilgene. Dierste es men sculdech te gevene dies and*er* dags na d*er* p*re*paraciën. En*de* dand*er* medicine opten .viij. dach. Es dan die m*en*sce so starc opten .3. dach na d*er* ierst*er* medicinen. dand*er*e in den .7. dach da*er* na. Dits die .3. medicine t*er* welk*er* es esula catapusia. de .3. deel esula *ende* de .4. deel catapusia. ¶ Actor mochte medicine hebben bescreven i*n* nutscapen den m*en*sce. m*aer* dat si te swaer hadden geweist te gec*ri*gene al sond*er* and*er* medicine mach men*s*e genesen wien datmen wille sond*er* and*er* medicine in dien dat m*er*

vroedelike toe vaert. ¶ Proeve so wie diet proeve*n* wille. Alle die gene die dwitte wate*r* in hebbe*n* men machse genese*n* bi dese*r* medicine*n*. ja oec hoe vele dat si. bide*r* orine*n* te ve*r*stane die wit es alse wey of wit wate*r*. Ter medicine*n*. diese make*n* wille. hi es sculdech te nemene esulen v.d.½. ℔b. *ende* stampense also cleine als me*n* mach. *ende* sichte*n*se also cleine als me*n* mach dor .1. nauwe zeve dat die esule es also cleine als bloeme. Entie catapusie salme*n* pelle*n* die upp*er*ste pellen af. *ende* te nemene die dog*et* van .20. corne*n*. *ende* te sta*m*pene wel cleine. *ende* da*er* toe te doene vand*er* esule*n* int gevouch te belukene optie .5. vingere*n* mede op te heffene. *ende* suke*r* gesta*m*pt also vele da*er* toe dat die medicine zoete beco*m*t te nuttene. Oec mach me*n*se mi*n*ge*n* m*et* warme*n* wine of m*et* werme*n* biere. of i*n* stucke*n* nuwele*n* genet da*er* o*m*me gewonde*n*. *ende* geswolge*n*. En*de* te wachtene d*er* tidinge*n* dat si n*iet* te cout e*n* si no te heet alse me*n* medicine geve*n* sal.

Cap. 17.
¶ *Vand*(*er*) *tijt datme*(*n*) *medicine geve*(*n*) *sal te vorsiene*.

In die dageraet es me*n* sculdech te gevene medicine. *ende* ee*n* hooftcleet i*n* couden borne genet *ende* o*m* de*n* hals gewonde*n* vaste. En*de* ene*n* stoet gemaect va*n* line*n* clede*n* genet i*n* aysine vore de*n* crop gedae*n* vand*er* kelen

+ond*er* thooftcleet. ene*n* rouwe*n* appel te hebbene in die hant da*er*an te bitene of me*n* walge*t*. cout wate*r* int anscij*n* te slane en*de* te w*er*pene of te sparsene m*et*te*n* vinger. Te gebiedene de*n* zieke*n* dat hi he*m* warm houde. En*de* n*iet* e*n* dri*n*ke. no nutte. no slape vor vesp*er*tijt of da*er*acht*er*. *ende* dat hi he*m* houde in wandelinge*n* bute*n* lichte *ende* bute*n* winde. Eist dat hi t*er* camere*n* gaet .7. w*er*f of .10. hets gnouch. ¶ Da*em*a te gebiedene di*n*ge*n* te nuttene die versch siin. alse kiekene gesode*n* i*n* borne m*et* pet*er*celle*n* *ende* m*et* saelgië*n*. of versch swine*n*vleesch. een candeel va*n* wine of va*n* biere jege*n* die*n* dat die hitte g*ro*et es in di*er*e tijt. *ende* bi di*er*e gelike hitte te v*er*stane i*n* sine orine Te etene broot *ende* bot*er*e. *ende* alle dinge*n* die versch siin he*m* m*et* te v*er*scene n*iet* te vele genut. *ende* te wachtene va*n* te vele drancs. wa*er*bi die lede*n* va*n* binne*n* v*er*swaert mochte*n* siin. **+B 143d.**

Cap. 18.
¶ *Van spenen die comen va*(*n*) *de*(*n*) *me*(*n*)*isoene*.

Sulke liede*n* moge*n* spene*n* hebbe*n* come*n*de vande*n* me*n*isoene. dor die v*er*scheit bi dat die lichame v*er*teert es bi de*n* menisoene. so co*m*t he*m* .1. evel toe *ende* heet die bete. Bi der p*er*ssinge*n* die hi heeft dor d*er* beten wille valt dat bloet va*n* bove*n* ned*er*. *ende* beneden de*n* licha*m*e te dre*n*ten. entie adre*n* en moge*n* n*iet* gedoge*n* die p*er*ssinge. w*aer*bi dat bloet stect die adre*n* ute *ende* beeome*n* g*ro*et dat die gene g*ro*ten rouwe heeft t*er* stede. ¶ Medicine es me*n* he*m* sculdech te gevene die de*n* lichame v*er*clare*n* vande*n* venine*n* di*er*e binne*n* siin. bi dattie licha*m*e geclaert ware bi d*er* medicine*n* beco*m*t die lichame vast.

ende w*er*de*n* alle die lede te gemake. En*de* te gebiedene desen m*en*sce dat hi nutte spise diene vast maect in den lichame. alse wederen vleesch gebraden *ende* gesoden pere*n* va*n* scruwele*n* of va*n* angwissen gelardeert m*et* wasse. En*de* gesoden melc m*et* bloeme*n ende* was da*er* in geda*en*. En*de* geeft he*m* drinke*n* wijn va*n* gasscoe*n*giën tote hi te hemselve*n* co*m*t. ¶ Acht*er* di*er*e tijt dat de licha*m*e gesuv*er*t es so es me*n* sculdech te doene dinge*n* bove*n* die spene*n* die dwine*n* doe*n*. alse popelioe*n* gemi*n*ct m*et* cope*r*rode *ende* m*et* suk*er*e cleine gemalen also vele vande*n* ene*n* alse vande*n* andre*n* op .1. plast*er* va*n* stoppe*n* genet i*n* borne *ende* uut geduw*et. ende* optie spenen

[+]geleit. si selen da*er*bi v*er*dwine*n*. ¶ Of wierooc *ende* aluwe gesta*m*pt elx eve*n* vele gemi*n*ct m*et* aysine *ende* me*tt*e*n* witte*n* vande*n* eye. zalve gemaect hieraf *ende* gespreit op ee*n* plaest*er* va*n* stoppe*n* bove*n* die spene*n* gedae*n* si w*er*de*n* da*er*bi v*er*dreve*n*. ¶ Of sout *ende* stoppe*n* v*er*bernt te gad*er*e va*n* elke*n* eve*n* vele gewichts pulv*er* da*er* af gemaect m*et* honege gemaect zalve*n* gelijc bove*n* ee*n*. plaester gespreit *ende* optie spene*n* geleit. si v*er*drive*n*. ¶ Apie. croppe va*n* weede. out q*ua*et honech. scape*n* roete. eniuun. va*n* elke*n* eve*n* vele int gewichte gesta*m*pt *ende* te gad*er*e gedae*n ende* gemaect .1. plaest*er* da*er* af. also heet als hijt gedoge*n* mach geleit bove*n* die spene*n*. si v*er*dwinen. En*de* te gebiedene dat hi he*m* doe late*n* t*er* hooftadre*n*. Opte*n* seste*n* dach da*em*a t*er* venteuse*n* uut te treckene dbloet te he*m* w*er*t. da*er* bi die spene*n* voeden. so dwine*n* die spene*n ende* genesen. [+]**B 144a.**

Cap. 19.
¶ *Van .3. ma*(*n*)*iere*(*n*) *va*(*n*) *spene*(*n*) *te beke*(*n*)*ne*.

Spene*n* siin van .3. ma*n*iere*n*. sulke sij*n* binne*n* i*n* die darme*n* dat die gene n*iet* t*er* camere*n* e*n* mach ga*en* en si m*et* g*ro*et*er* pine*n*. Sulke siin die de*n* me*n*sce bringen gefisteleert. entie ligge*n* opte*n* cant va*n* de*n* li*c*hame. Sulke siin bute*n ende* swillen *ende* drinte*n* alsi ne*m*meer moge*n* gedoge*n* dat bloet v*er*teert de*n* me*n*sce. Eist dat me*n*se stre*m*m*et* m*et* zalve*n* of m*et* plaest*re*n eer de me*n*sce gep*ur*giert es m*et* p*re*paracië*n* met cyrope*n* m*et* medicine*n*. hi valt i*n* wate*r*e d*aer* hi af ste*r*ft.

Cap. 20.
¶ *Van 5 adre*(*n*) *dieme*(*n*) *heet spenen*.

Van .5. adre*n* die ute*n* lichame come*n* vor he*m* leidende al dat bloet van den live vallende opte*n* lichame ned*er* bi vaste*n* lichame of bi me*n*isoene. bi d*er* p*er*sse*n* die hi heeft volg*et* dee*n* bloet de*n* andren t*er* stede da*er* die pine es. w*aer*bi die adre*n* steke*n* uut *ende* w*er*de*n* spene*n*. Deen twee siin an die recht*er* zide. *ende* dand*er* .2. siin an die slinker zide. Die vijfte adre op dbee*n*. die es de fistel bove*n* alle dand*er*e *ende* quaetst te genesene. Dicke*n* geneest m*en*se m*et* plaest*re*n. ¶ Men sta*m*pe bivoet *ende* alsene *ende* sta*m*pse m*et* lijnsaetolië*n ende* spreid*et* op .1. cleet also heet als me*n*t gedoge*n* mach da*er* op geleit. si v*er*drive*n ende* genese*n*.

Cap. 21.
¶ *Va*(*n*) *geswollene*(*n*) *spene*(*n*) *te vorsiene*.

Dicke*n* gevalt dat die spene*n* g*ro*et siin geswolle*n* dat si

[+]n*iet* lichtelike en moge*n* v*er*dwine*n*. me*n* steecse ontwee m*et* ere vlieme*n*. so loopt dat bloet ute *ende* si genesen cortelinge da*er* na. Actor seit dat hi wel heeft [+]**B 144b.**
geweten va*n* liede*n* die ziec ware*n* dat si da*er* bi genase*n*. ¶ Sulke meeste*r*s gebiede*n* dat m*en*se afcnope m*et* gewaste*n* drade*n*. in die*n* dat die lichame gepurgiert ware also me*n* hier voren geseit heeft m*et* medicine*n* *ende* datt*er* toe behort. me*n* machse genese*n* da*er*bi. En*de* waert dat m*en*se ave cnochte eer die lichame gep*ur*giert ware. me*n* dade*n* t*er* avonture*n* ste*r*ve*n*. wa*n*t die d*ra*et soude vorten die spene*n* da*er* bi af valle*n*. bi dat hi niet gep*ur*giert en es. dat bloet dat d*aer* gewone was te lopene te*n* spene*n* ned*er*. bi dattie spene*n* af siin maect .1. gat dat bloet t*er* stede. so dat die gene gefisteleert blijft. Wa*er*t datt*er* gee*n* gat en ware. dat bloet soude opkere*n* *ende* v*er*smore*n* die lede van binne*n*. entie gene da*er* bi st*er*ve*n*. Daer bi radic elke*n* te wesene vorsie*n* eer hi enege dinge*n* doet. ¶ Hier bi seit o*n*s nat*ur*e. so wat me*n*sce*n* to*n*gemake es i*n* enech led of i*n* enege stede va*n* sine*n* live va*n* misselike*n* hu*m*ore*n* come*n*de vande*n* hoofde tote*n* voete*n* purgiert me*n* sine*n* lichame hi es te sek*er*e te genesene. ¶ Sulke meeste*r*s siin die neme*n* ee*n* lanc yser. an dee*n* ende eist gelijc ene*n* nagele plat. *ende* gegloytent (*l.* gegloyt) *ende* steke*n*t iege*n* elke spene in die*n* dat die lichame gep*ur*giert ware si dade*n* wel *ende* genase*n* da*er* m*et*. Ware die licha*m*e n*iet* gep*ur*giert bi d*er* hitte*n* va*n* de*n* ys*er*e comende iege*n* die spene*n* die bloedende die heet siin bi dat die spene*n* score*n*. bid*er* hitten vande*n* ys*er*e so v*er*hit dat bloet binne*n*. dat die gene cort da*er* af sterft. En si bi vroeden rade te gevene cyroop de*n* licha*m*e te v*er*coelene. dbloet te v*er*teerne bi den cyrope t*er* camere*n* m*et* te gane. die lendene*n* m*et* te drogene binne*n* *ende* dbloet te v*er*coelene. dat hi da*er* bi te gemake bliv*et* *ende* geneest. zoete dinge*n* bove*n* die spene*n* te leggene. alse plaest*re*n van lijnsaet olië*n*. va*n* v*er*scen swine*n*smoute. va*n* honege bloeme da*er* in gedae*n* bi dat dicke beco*m*t int gevouch. h*et* sal die spene*n* v*er*tere*n* *ende* v*er*soete*n* entie spene*n* v*er*slae*n* dat die gene daer bi geneest.

Cap. 22.[+]
¶ *Van handelingen te v*(*er*)*stane*. [+]**B 144c.**

Galien*u*s seit o*n*s dat me*n* alle di*n*c es sculdech te handelene int begi*n* te*n* sachste*n*. wa*n*t va*n* twee*n* bordene*n* es de lichtste swa*er* gnouch. o*m*me dat hi wiste die macht vand*er* me*n*scelijch*ei*t en messeide hi n*iet* da*er* an. al hadde hi mesdae*n* hi co*n*st wel betre*n*. Het heeft dicke*n* geweist gesie*n*. dat liede*n* hebbe*n* geweist to*n*gemake dat si so la*n*ge geacht(er)w*er*t siin m*et* sachte*n* dinge*n*. dat si da*er* bi bleve*n* v*er*lore*n*. Oec dede me*n* and*er*e int begin so harde handelingen *ende* so sware dat si*er*e bi storve*n* *ende* bleve*n* v*er*lore*n*. Da*er* bi radic elke*n* m*en*sce die w*er*ke*n* wille. dat hi so n*iet* e*n* doe. dat hi dat doge*n* meerre.

Cap. 23.
¶ *Va*(*n*) *bute*(*n*) *nat*(*ur*)*e te w*(*er*)*kene*.

Twee dage buten natu*r*e te w*er*kene den m*en*sce te destruweerne da*er* bi men w*er*ptene i*n* cortse. En si bi vroeden rade alsoet vorseit es. of hi blive*t* doot. Al es natu*r*e h*er*de edel dat si bi harer c*ra*cht menegen geneest i*n*dien datmen ha*er* volg*et* te rechte. gelijc si gebied*et* bi den .4. elemen*t*en. hitte te verslane bi coutheiden. couth*ei*t bi hitten. v*er*scheide bi droochten. droochte bi v*er*scheiden. Waert dat men hete dingen dade tote hitten. men v*er*sloege dien m*en*sce. want natu*r*e soude v*er*hitten so dat men soude vallen i*n* cortse *ende* da*er*bi st*er*ven. Dade men oec v*er*scheit tote v*er*scheiden. natu*r*e soude so v*er*laden w*er*den bi d*er* ov*er*vloet. dat die gene da*er* bi soude st*er*ven. En*de* gelijc dade men droge dingen tote drogen. die natu*r*e soude v*er*liesen haer dog*et ende* da*er*bi st*er*ven. Hier bi es elc m*en*sce sculdech te vorsiene den m*en*sce o*m*me te bri*n*gene uten v*e*moye ten alde*r*iersten datmen mach bi *con*trariën. elc bi dat he*m* toe bestaet hitte te v*er*slane m*et* coutheiden*. ende* coutheit bi hitten. droochte bi v*er*schedeen. en*de* v*er*sc heide bi droochten. d*us* mach mense genesen.

[Vande*n* lede*n* ute*n* stedeghen steden.

G (7)c.

Het ghevalt menechwerf dat me*n* den lieden steect wonde*n* of drawe*n*(*?*) soe dat sij gae*n* uut haren rechten stede*n*. Ende dat comt bij menege*r*ande zake alse bij springene alse bij valne. Ofte me*n* gaept soe dat dye kake gaet uut hare recht*er* stede en*de* ne mach n*iet* wed*er* in keren bij haer zelve*n* sond*er* raet van meest*er*s en*de* van and*er*en wondenden leden.

G (7)d.

†

Vande*n* cakebene uter stede.

Eist dat zake d*at* het zij kakebeen een man soe vaste houde*n* thovet vande*n* zieken ende dan so zal die dienst ma*n* steken ving*er* oft dume inde*n* mont ende dan zal hij dat let nederwaert trecke*n*. Ende mett*er* ander hant zal hij duwen op tlet buten soe dat weder k*er*e tote zi*er*e rechter steden.

†

Vanden cakebeene te broken.

Alse vande*n* kake beene te broke*n* dat zal die dienstma*n* trecken af telker zide en*de* voege*n* dee*n* deel teghen dand*er*e en*de* me*n* zaelt verbinde*n* mett*en* zelve*n* scroeden dat me*n* wysen zal int capittel van te broken beene*n*. Hierna en*de* dair bove*n* salme*n* legghen .1. cusseneel ende te byndene en*de* te latene t*e* vermakene alse me*n* wijst int prop*er* capittel vanden te broken beene*n* vore volgende.

G (8)a.

Vanden halse ut*er* stede.

Ende vanden halse ut*er* lede*n* die dienstma*n* zal steken tusschen zine tanden eene wage van houte gemaect alse eene korste broets. zo dat dye lucht uut ende in mach gaen. Ende dan zo salme*n* legghen op elke scoud*er*e cussenele*n* ende dair na bove*n* so doet ene*n* man oft .2. stae*n* dye warren(*?*) ende ene*n*[+] oft .2. diene neder trecke*n* bide*n* arme*n* ende die dienstma*n* biden ha*r*e oft biden kinne backe*n* trecken soe dat let weder keere te zi*er*e recht*er* stede en*de* hantieret soet betaemt van anderen beenen. [+]G (8)b.

Vanden scuderen uter steden.

Ende vand*er* scoudren ut*er* stede me*n* zal den zieke*n* eene*n* ma*n*

doen houde*n* wel vaste omtrent dye myddewaert ende men zal eene*n* and*er*en doen trecke*n* die arme en*de* die dienstma*n* zal tlet wysen te wegewaerd en*de* steken deene hant ond*er* doxele op ward ende mett*er* hant zal me*n* dye scoud*er*e persse*n* ned*er*waerd zo d*at* let weder k*er*e in sine stad.

[+]Vanden elleboghe uter stede.

[+]G (8)c.

Ende vande*n* elleboge uter lede een ma*n* zal hem houden den arm recke*n*de en*de* die dienstma*n* zal houde*n* den arm bogende dan zal hij mette*n* dume vander rechter hant steke*n* indye buginghe soe d*at* tlet weder keere te zi*er*e stede*n*.

Vander hant uter stede.

Vander hant ut*er* steden me*n* zal doen houde*n* ene*n* ma*n* den arm reckende ende danne zal die dienstma*n* bughen en*de* steken soe dat let weder ke*r*e te zi*er*e steden.

Vande*n* vingh*er*e uter stede.

Ende vande*n* vingeren ut*er* leden me*n* zal een ma*n* doen houden dye hant ende dye dienstma*n* zal tlet zo recht*en* en*de* cro*m*men dat [+]weder zal keeren te ziere rechter steden. [+]G (8)d.

Vande*n* arm pistele te broken aldus.

Vanden arm pistel te broken aldus ofte arm welc(?) es ende zal weete*n* dat die arme hebben .2. beene*n* ende n*iet* eens want dat opperste es cro*m* van ene*n* beene ende dat onderste es rechte van .2. beene*n* ghemaect. Ende vanden .2. soe brect zomwilen teen en*de* zomtijt beyde ende somtijt zonder wonde ende het es meer tonsiene d*at* cro*m*me dan dat rechte ende darre .2. breken dat es oeck meer tonsiene dan offer maer een en brake ende m*et* wonde*n* eyst meer tonsiene danne sonder wonde. Ende soe hoe dat es te broken men zal ane elke zijde vande*n* lede ene*n*[+] doen zett*en* ende elc zal recken sijn deel algemackelike en*de* die dienstma*n* zal [+]G (9)a. voegen deel tegen deel ende dat geve een luut ende dat es teken dat es tsiere stede*n* gescot*en* ende aldus doet Ende danne zalme*n* hebben die scroeden ende dat cusseneel ende let te broken m*et* wonde*n* d*at* eesche .4. corte scroede*n* elc dat let o*m*me gaende n*iet* lang*er*e dan ene*n* ving*er* en*de* eene spanne breet oft .1. halve spanne breet vand*er* braeke vand*er* wonde*n* van elk*er* zide ofte .3. cussenele van linen cleede elx .4. vout ende een spanne lanc ende soe breet dat sij ane elke zide vand*er* wonde vergadere Ende dair ne gheene wonde sijn dair zijn sculdech te zine .8. scroede*n*

oft .3. cussenele en*de* elcs .4.[+] vout ende dair dat let clenst es dair es me*n* sculdech te leggene meest oft zoe vele te meer dat effene become en*de* danne [+]G (9)b.

ghenet in borne en*de* dat ute geperst en*de* dan int dwitte vande*n* eye genet ende dan salme*n* ond*er* elc let zine scroede steke*n* gebreet te gevoughen soe dat let ligge op de mydde waert dair he*m* tlet meest openbaert. Ende eyst dat zake dat h*et* niet belette stervelec let zo salme*n*. dair in legghen .1. cusseneel ende .2. instrumente vingers lanc en*de* ene*n* ving*er* breet. Ende dye salme*n* netten int witte vande*n* eye ende dat ute gheperst. Ende me*n* [sal] dye eene zide walken in roden pulv*er*e ende dan zalme*n* tlet rechte helpen houden ende me*n* zal ane elcke[+] zide vande*n* lede heffen op dye eene scroede nader and*er*e ende [+]G (9)c.

dan zalme*n* se voeghe*n* dee*n* bove*n* den and*er*en al gemackelike oft me*n* zal legghe*n* die cusseneele in langes den leden soe dat dye stede dair dye wonde es blike*n* moghen vande*n* clederen ontdect. Ende dair bove*n* met linene*n* scroede*n* steke*n* moghen dinne houten spalken ene*n* vinger breet ende eene spanne lanc cort*er*e danne dat let es soe dat ne gheen vleesch omtrent [si] ende dair zo salme*n* legghen also vele spalke*n* alst noot es so dat tussche*n* elken .2. spalken blive spacie van eenre d*aer* dat lecht dore wes*en* mach ghelucht soe dat ieet v*er*derve +noch verhitte dat ze*r*e deren mach want bij te vaste te byndene ende te spalkene te dicke soe comt ondertyden ende by quade*n* meest*er*s grote vreese en*de* erysipyla. Ende daer ne gheene wonde nes dair salme*n*t (*l.* salmen) doen bove*n* den cledere*n* een velt (*l.* vilt) oft .1. effe*n* vellen cleet en*de* dat niet breedere no niet langhere dan die vo*r*e geseedeghe scroede en*de* danne salmen nayen ten gevoege en*de* dair bove*n* zalme*n* leggen .3. corden oft snare soe d*at* ter myddewaerd eene ligge ende wel na op elc eyhde eene. Ende danne zalment cnopen so dat me*n* dair onder spalken steke*n* mach .4. oft .5. alsoet noot es en*de* danne zalme*n* voeghen langes den lede zoe dat tusschen elke .2. +spalke*n* spacie blive van eenre alsoet voirseyt est soe dat let dair dore wese gelucht. Ende danne zoe ontbint dye myddelste bindinge en*de* byntse weder slap soe datmen dair onder mach steke*n* een pipe eens vingers lanc zilverijn oft coperijn oft vliederijn oft coperijn. ende gesmeert bynne*n* oft bute*n* beyde ende drayt o*m*me te ghevoegene ende op dende eene pipe dies gelike en*de* legghet dye spalken effene en*de* danne so drayt dye myddelste pipe westwart ende dye .2. pipe*n* optye eynde*n* drayt oestwert. Ende dan stect da*er* dye drie pipen eene*n* houtene*n* oft yseren prie*m* en*de* dus salmen doen van beene*n* ende van armen

+G (9)d.

+G (10)a.

ende van allen leden dye me*n*+ spalke*n* wille. Ende eyst den arm so salme*n* hangen ande*n* hals te gevoegene vore dye borst aldus. Ende eyst .1. been zo salme*n* legghen effene ende dan wet effelijc(?) hoghe in ene lade ofte me*n* wille dair toe gemaket es ofte legget daert zachte es tusschen .2. walme*n* van gluye elc alsoe groot alse een arm aldus. Ende men zaelt lat*en* ligghen aldus toten verbyndene aldus alsoe ment zal leeren hier na wert tachterwaerne tote dat ghenes*en* es eest arm ofte been te broke*n*.

+G (10)b.

Vande*n* cakebeene (*l.* canebeene) te broke*n*.

Ende vande*n* kanebeene te broken uter stede dat zal dye dienstma*n* trecke*n* af elke zide en*de* voeghen

deel teghen deel. Ende da*n*+ zo salme*n* legghen .1. dick cusseneel dair bove*n* en*de* me*n* zal legghen 1 ront onder doxele. Ende es dat kanebeen entwee zo salme*n* dan den arm op waert houden en*de* draghen dat het te bat vergaderen soude ende dan zal me*n* make*n* .1. pl*aste*r van stoppe*n* en*de* d*at* genet int dwitte vanden eye ende dye scroede yerst in borne ute gheperst. Ende me*n* zal wet*en* dat die scroede vande*n* kanebeene es sculdech te zine so lanc ende so breet dat so bevaet dat cusseneel dat onder doxele leyt ende bove*n* den scoud*er*en inde*n* hals. Ende int cruus gaende bove*n*

+G (10)c.

d*er* and*er*e scoud*er*e alsoe o*m*me ender (*l.* onder) arm .6. vout ofte [+].8. vout o*m*me gaende en*de* danne zalment naye*n* en*de* late*n*t liggen te gevoege en*de* voert hant*er*en en*de* heel*en* met subtijlhede*n* mett*en* zelven dat me*n* heelt te broken been. [+]G (10)d.

Vanden ribben.

Ende vand*er* rebben die dienstma*n* zal sinre (*l.* sine) hande besmeren met dicke zeeme oft hij zalse bepecken met herse deser gelijc Oft me*n* zalre zett*en* venteusen so dicke op dye stede dat sij verwarme*n* die stede. Ende danne zalmense ghereet of trecke*n* dat zalme*n* doen so dicke om dende oft zo dat dye rebbe weder ke*er*en te haren rechten steden ende dair bove*n* zalme*n* legghe*n* apostolicum op een leder gebreet ende

[+]ne gheen cusseneel ne ware eene scroede dye dat plaester houden zal genayt te gevouge*n* G]. [+]G (11)a.

Cap. 24.
¶ *Va(n) de(n) dyescinkele ut(er) stede*[1].

Die dyescinkel mach ut*er* stede gae*n* bi valne of bi spri*n*gene[2]. Eist dat ment n*iet* e*n* bring*et* i*n* sine rechte stede wed*er* eer die d*er*de dach lid*et*. hi blijft ewelike manc. ¶ Men es sculdech te nemene de*n* gene*n* bi de*n* voete*n. ende* te ha*n*gene m*et* ere dwale*n* an ene*n* balke. En*de* een [ander man G] ligge ov*er*dweers des gee*n*s lichame *ende* treckene ned*er*we*r*t dbee*n* da*er* bi te treckene [ende te rechtene ende G].

[+]die meest*er* staende beside*n* de*n* [+]zieke*n*. heffende die vust slae*n*de iege*n* dbee*n* datt*er* uut es. h*et* spri*n*ct wed*er* i*n* sine rechte stede. op te heffene dbee*n* *ende* [+]**B 144d.**
te besiene oft op *ende* ned*er* gaet. te wesene sek*er* da*er*af oft wel i*n* sine stede [+]G (11)b.
es. scrode*n* genet int wit vande*n* eye of iege*n* dat die tijt eischt als vorseit es. *ende* die so lanc datse al o*m* de*n* lichame w*er*de*n* gewonde*n*. te p*er*ssene dbee*n* iege*n* dand*er* dat h*et* i*n* sine stede blijft. *ende* also te latene tote*n* derde*n* dage ligge*n*. ¶ Alse me*n* da*er* toe co*m*t af te doene die scrode*n* *ende* te besiene oft op *ende* ned*er* rijt. En*de* te badene die*n* pacient *ende* te zalvene [ende[+] G] ene scrode geleit op die quetssinge. *ende* gebonde*n* m*et* lange*n* scrode*n*. viertie*n* dage te [+]G (11)c.
acht*er*-waerne. die scrode te v*er*and*e*me va*n* drien dage*n* te .3. dage*n* *ende* da*n* op te gevene genese*n*. Eist dat hi i*n* he*m* gevoelt eneg*er*ande quetssing*e* da*er*af te gebiedene te badene *ende* te zalvene tote hi genese*n* es.

Cap. 25.
¶ *Hoe die dyesci(n)ke(len) es gemaect boven*[3].

Die dyescinkel es .1. led bove*n* ront gelijc ere bolle*n*. t*er* middew*er*t cleinst. bove*n* es .1. zenewe cort vestende i*n* die ha*n*ke die hol es gelijc ene*n* g*ra*de. da*er* die dyescinkel in plegt te stekene. so welc tijt dled uut si*er*e stede*n* co*m*t[+] die zenewe lanct hare. Eist dat de dyescinkel binne*n* de*n* iersten .3. dage*n* n*iet* e*n* we*r*t gedae*n* [+]G (11)d.

1) G: Vande*n* scinckel uter stede.
2) G: verspringene
3) G: Hoe dat die scinckel ghemaect es.

i*n* sine rechte stede. Te di*er*e stede da*er* de pine es co*m*t al dat bloet vande*n* live *ende* v*er*gad*er*t daer. En*de*

somtijt vorten die zenewen daer bi. so dat die gene gefisteleert +blijft daer bi. Eist dat si niene vaet. dat bloet datter gevallen es nederwert vergadert te vlesce *ende* +† wast in die hanke daer dbeen in stac. want dat vol vleeschs es gewassen. so en mach nemmermeer dat been comen in sine rechte stede. dore dat tfleesch buten hout. *ende* om dat van ierst niet wel was berecht. so blijft die gene ewelijc manc gaende. so wat menre +daema toe doet het blijft verloren. ¶ Sulke meesters gebieden te badene *ende* te zalvene *ende* cironen daer op te leggene. Ende si doen quaet. +G (12)a. Want die zenewen sijn cout bi naturen. bi dat men badet *ende* zalvet recken die zenewen. of die proper zenewe daert an gevest es wert also vele te langere dore der verscheit wille vander zalven. dat de gene also vele te meer blijft manc gaende.

+Cap. 26.

¶ *Van den dyescinkele tebroken*[1]. +B 145a.

Die dyescinkel mach breken ontwee. daer siin si .2. sculdech te wesene ten bene. Deen hebbende den pacient begrepen sinen lichame vaste te houdene dbeen met beiden +handen. dander dat knie treckende deen iegen den andren. die meester es sculdech te stane besiden den bene. *ende* te leerne dien tween hoe si trecken +G (12)b. selen int gevouch niet te lanc. dan den dyescinkel te nemene in de hant te tastene metten vingeren of deen been iegen dander es. te walkene metter hant dat effene blive. te merkene bi den andren oft al even lanc es. te zalvene daer omtrent met popelioene. .10. scroden elc es sculdech lanc te sine .2 .½. spanne genet int wit vanden eye omtrent dbeen gewonden boven den scroden .1. vilt daer omme genayt boven den vilte .7. spalken daer omme .3. corden elc hebbende ene pipe van vliedere. Ende men sal die corden cnopen slanc *ende* effenen dat op elc ende vanden spalken ene ligge *ende* op die middewert ene. Ende onder elke salmen steken .1. pipe entie .2. die optie enden liggen die salmen drayen westwaert. *ende* die middelste oostwaert te gevoegene vaste so dat die spalken *ende* die cledere wel houden. Ende dan salmen hebben enen houtenen priem of ander wille men. *ende* steken dor die .3. pipen daemmet eist gesloten. Ende dat hi die dingen hout *ende* been rechte houde liggende. Ende te verbiedene. dat hiere niet toe en doe dbeen liggende rechte .9. dagen of .10. dagen. Eist dyescinkel *ende* alle been die tebroken siin. die siin sculdech te liggene ten iersten eer ment port in den .12.sten dach af te doene+ dat om dien scinkel was gedaen met warmen watere te verscene datter verdroget was bi den witten van den eye *ende* bat af te doene die scroden. +G (12)c. dat dbeen te bat met gemake blive. Ende emmer te wachtene datmen dien dyescinkel niet en handele onsachte. waerbi die been. deen bezidden andren mogen comen. den genen ewelijc manc bliven gaende daer bi. ¶ Dbeen es sculdech te sine gesuvert met enen sachten linen clede in warmen watere genet. *ende* daema te zalvene ierst gedroget.

1) G: Dat knie vander stede te versiene.

dan m*et* popelioene gezalft da*er* o*m*me ene cirone *ende* scrode*n* .10. da*er* bove*n* ee*n* vilt. bat op die spalke*n* .3. corde*n* da*er*

+o*m*me gae*n*de die pipe*n* alst vorseit es te p*er*ssene die spalke*n* die scrode*n* an dbeen. dbee*n* da*er* bi vaste te houdene *ende* rechte te bliven +ligende. [aldus] te v*er*makene acht*er* de*n* .12.ste*n* dach te*n* .9.ste*n* da*e*ma. te*n* .7.sten da*e*ma te*n* .5.ste*n* daerna tote hi sine*n* dyescinkel op mach houde*n* of heffe*n* bi he*m* selve*n* uut sine*n* bedde te bugene siin bee*n* te m*er*kene of hi starc da*er* in es. te gebiedene m*et* cruck*en* te gane n*iet* te stoutelijc d*aer* op te t*er*dene int begin m*er* al gemackelijc. te badene te zalvene die cirone da*er* o*m*me te winde*n*e. tote dat al genese*n* es m*ett er* hulpe*n* Gods.

+**B 145b.**

+G (12)d.

Cap. 27.
¶ *Van de*(*n*) *diescinkele*[1)].

Dat die dyescinkel es .1. led .2. spa*n*ne*n* lanc bogende bi nat*ur*en ee*n*s deels ro*n*t m*er* in de middew*er*t eist ronst *ende* cleinst *ende* da*er* brek*et* liefst o*n*twee. jege*n* da*er* dbeen cleinst es bi nat*ur*en. da*er* eist tfleesch meest o*m*me. daer bi es me*n*t sculdech te walkene wa*n*t bi de*n* walkene voeg*et* dee*n* bee*n* iege*n* dand*er*e dat me*n*s te bat sek*er* es d*aer* bi te blivene m*et* gemake. Die scrode*n* die me*n* da*er* o*m*me wint *con*forter*en* dbee*n* datt*er* bi v*er*gad*er*t *ende* cnoopt. Elke scrode die es sculdech n*iet* lang*er* te sine da*n* .2. ½. spa*n*ne. da*er* o*m*me dat dbee*n* cra*n*c es *ende* n*iet* en mach gedoge*n* vele handelinge*n*. te*n* vermakene ontdoet me*n* die scrode*n* bove*n* en*de* legge*n*se ov*er* elke side ned*er* van de*n* bene *ende* so bliv*et* dbee*n* liggende te gemake bide*n* scrode*n*. dat n*iet* e*n* soude moge*n* wese*n* wilde m*er* lange scrode*n* o*m* winde*n* bi m*en*se af soude moete*n* doe*n* te v*er*makene soude me*n* dbee*n* v*er*porre*n* bide*n* o*n*twindene. dat da*er*bi dbee*n* lichte mochte come*n* uut si*er*e stede*n* *ende* die gene soude ma*n*c bliv*en* gaende. Hier bi prijst Actor bat die corte scrode*n* dan die lange. ¶ Ten .12.ste*n* dage alse me*n* da*er* toe co*m*t te m*er*kene oft dbee*n* rechte leg*et* *ende* effene. En*de* eist dat an dee*n* side hog*er* leg*et* dan an dand*er*e. of o*n*effend*er* es bi d*er* broke*n* dan ane .1. and*er* stede te ziene bide*n* bene eldre. Me*n* es sculdech een cusseneel va*n* line*n* cledre*n* da*er* iege*n* te leggene. te p*er*ssene dbee*n* ned*er*w*er*t i*n* sine sceppenisse te bringene da*er* o*m*me .1. cirone. Me*n* mach dat cusseneel also wel bove*n* d*er* cirone*n* doe*n* alse da*er* ond*er*. ¶ Me*n* es die scrode*n* di*er*e bove*n* siin sculdech te legg*en* wech

di*er*e genet ware*n* int wit vande*n*+ eye acht*er* de*n* .12.ste*n* dach. Voortmeer es me*n*se altoes sculdech te nettene in wine of in wat*er*e uutgeperst. bove*n* der cirone*n* gewonde*n* .1. vilt. da*er* bove*n* spalke*n* so vele dat m*er* late spacie tussce*n* elk*er* spalke*n* die breide va*n* ere spalke*n* o*m*me dat dbee*n* da*er*bi lucht mach hebbe*n*. Waert dat me*n* so vele spalke*n* o*m* dbee*n* dade. dat de vilt da*er*mede bedect ware. so ware dbee*n* i*n* g*ro*et*er* avo*n*ture*n*. wa*n*t h*et* mochte o*nt*steke*n*. En*de* e*n* bluschte me*n* n*iet* dat vier te tide. die m*en*sce mocht*er*

+**B 145c.**

1) *De hoofdstukken 27 en 28 ontbreken in G.*

o*m*me st*er*ve*n* of v*er*liese*n* dbee*n* benede*n* dat knie. ¶ En*de* dbee*n* en es me*n* niet sculdech te porne vor de*n* .12.ste*n* dach. wa*n*t port me*n*t eer. me*n* maect de*n* zieke*n* nuwe pine. *ende* dbee*n* e*n* mach n*iet* v*er*gadre*n* o*m* dat me*n*t so dicke*n* v*er*handelt. Het es gesciet datme*n* dbee*n* so dicke*n* heeft v*er*handelt dat n*iet* e*n* mochte v*er*gadre*n*. Alse die gene wae*n*de gae*n* *ende* genese*n* siin. dat bee*n* hi*n*c ane he*m* slaende een sins *ende* and*er*sins alse ee*n* vlegel.

Cap. 28.
¶ *Va*(*n*) *te settene dbee*(*n*) *eer ment spalct*.

In so wat stede*n* van de*n* live dat dbee*n* mach breke*n* es me*n* seuldech te besiene dbee*n* eer me*n*t spalct dled bove*n* of benede*n* oft ute*n* lede es of n*iet*. Eist ute*n* lede. me*n* trect wed*er* in *ende* acht*er*-waerne tot*er* tijt. dat hi genesen es m*et* cirone*n* *ende* m*et* zalve*n*. ¶ Me*n* heeft lieden geheilt die broke*n* vande*n* bene daert dbee*n* ute*n* lede was *ende* bleef. en*de* als die gene wae*n*de genese*n* siin. bleef hi ma*n*c gaende o*m*dat dled n*iet* tierste*n* en was gestelt i*n* sine stede.

Cap. 29.
¶ *Vande*(*n*) *knie ut*(*er*) *stede*[1].

Dat knie mach uut si*er*e stede come*n* bi valne of bi treckene. Ten iersten datme*n* da*er* toe come*n* mach es die meeste*r* sculdech te [+]leggene sine*n* arm in dat bugende vander knie ond*er*. En*de* doe*n*t trecke*n* he*m* tween elc bee*n* ov*er* elc zide ov*er* sine*n* arm opw*er*t heffe*n*de *ende* drag*et*. dat knie keert wed*er* i*n* siin stede. te proevene bi dat op *ende* ned*er* gaet. ¶ Oec mach die kniescive uut sire ste [aldus] become*n*. *ende* da*er* toe es pine dled te doe*n* keerne *ende* te stekene dat kniescive opw*er*t te stekene m*et*te*r* ha*n*t wed*er* i*n* siin rechte stede. En*de* va*n* elk*er* zide de*n* knie ee*n* cusseneel dicke genet int wit [+]G (13)a.

vande*n* eye. scrode*n* da*er* o*m*me[+] genet oec int wit vande*n* eye tote inde*n* vijfste*n* dach af te doene. cirone*n* da*er* o*m*me gewonden te[+] badene *ende* te zalvene tot hi genese*n* es. [+]**B 145d.** [+]G (13)b.

Cap. 30.
Va(*n*) *wonde*(*n*) *int knie*[2].

Dat knie es .1. led dat n*iet* e*n* mach gedogen quetsinge teneg*er* stede h*et* e*n* co*m*t al te z*er*e to*n*poe*n*te. Eist datt*er* wonde i*n* co*m*t bi d*er* roeringe*n* va*n* de*n* lede *ende* bid*er* q*u*etsi*n*ge*n* di*er*e es bi de*n* slage of bi de*n* steke valt dbloet te*n* knie ned*er*. Eist dat si he*m* n*iet* e*n* wachte*n* si mochte*n* st*er*ve*n* of gefisteleert blive*n*. Come*n*de t*er* wonde*n* stre*m*mende m*et* wieke*n* genet int wit va*n* de*n* eye *ende* gebonde*n* alst betae*m*t. Ten derde*n* dage af te doene m*et* warmen wat*er*e in die wonde te doene wieken va*n* line*n* cledre*n* of va*n* stoppe*n*. of wolle m*et*te*r* yeke*n* i*n* olië*n* va*n* olive*n* genet. of wieke*n* van coolblade*n*. die wo*n*de o*m*tre*n*t gezalft m*et* popelioene. da*er* bove*n* drie coolblad*er*e.

1) G: Dat knie vander stede te versiene.
2) *Ontbreekt in G.*

wonden*dran*c te geven drinken. En*de* te achter*wae*me van tide te tide tote si genesen siin altemale.

Cap. 31.
¶ *Van benen te broken*[1].

So welken tijt men comt tenegen mensce die dbeen ontwee heeft tebroken. men es sculdech dled te nemene in die hant te merkene *ende* te tastene waer dbeen ontwee es. Si twee sitten of knielen an elke zide des zieken so dat deen heeft den zieken bevangen. *ende* dbeen houdende vaste te treckene iegen den andren die den voet hout. Die meester es sculdech te knielene in die middewert dat been in de hant hebbende *ende* te voegene deen been iegen dander. *ende* walkende met beiden handen dbeen. want ware enege scaelgie af te broken van den bene die stake int vleesch. bi dat men dbeen wel walct vergadren die scaelgiën weder ant been biden walkene *ende* voeget weder te gadere. ¶ Men neme linen scroden half ellen lanc. ene spanne breet. het ware beter waren die scroden maer .½. spanne lanc dan langere alsoet vorseit es. En*de* netse int wit vanden eye. of in wijfs melc. of in warmen wine of in warmen watere. of in unguentum fuscum. of in popelioene omtrent dbeen gewonden .7. vout of .10. daer boven een vilt gedaen langer

[+]dan een spanne. boven den vilte .7. spalken elke vingers breet *ende* spannen lanc of een luttel langere. drie corden boven den spalken. die ene in die middewert **[+]B 146a.**
der broken dandere .2. op elc ende. drie pipen van vliedere elke corde ene hebbende. te wringene om die spalken die persen daerbi die cledere omme dbeen. *ende* dbeen blijfter bi rechte *ende* gevoucht dore die pipen. die roede gemaect van ere spillen. dore die pipen gesteken deen iegen dandere te houdene. Te leggene deen been biden andren waerbi si even lanc siin liggende. Tonderstekene dbeen datter tebroken es met cledren dat effene blive liggende in ene lade van drien bardren gemaect tote opten .9. dach. ¶ Elcs dags es sculdech die meester te comene toten zieken *ende* te merkene hoe dbeen legt. En*de* te verbeterne eist corde te slappene of te stivene. En*de* te zalvene den voet *ende* tknie met popelioene te slinkene daerbi datter geswollen es. Een cleet genet in aysine *ende* omme den voet gewonden tknie enten voet te vercoelne also vele te bat daer bi te gemake te wesene. ¶ Ten .12.sten dage alse men daer toe comt te vermakene met warmen watere te vervarsene. waerbi men mach die scroden af doen gemackelike so datmen dbeen niet en quetse. Gedwegen dbeen *ende* gedroget. dbeen gezalvet al omme *ende* ene cirone gemaect dats .1. plaester van linen cleden genet in wasse in swinensmere in witten harste in roete van elken een deel in een panne gedaen smelten. *ende* daer in genet tcleet uter pannen gedaen *ende* een deel gecoelt omtrent dbeen geleit. daerma scroden also vele als men wille op dbeen .8. vout of .10. En*de* daerboven .1. vilt bat optie spalken gebonden met corden bider pipen enter spillen die dore die pipe gaet alst vorseit

1) *Ontbreekt in G.*

es. En*de* te achte*r*wae*r*me alde*r*us .8. weke*n* of .10. jegen die*n* dat me*n* dbee*n* siet dat c*ra*cht gecrijcht bide*r* spise*n* di(e) hi nut *ende* bi de*r* mane*n* dat dbee*n* cnoopt te gade*r*e. Te gebiedene den zieke*n* me*t* crucke*n* te gane iege*n* die*n* dat hi he*m* ke*n*t starc *ende* ve*r*mach int bee*n*. daer jege*n* de*n* voet te*r* erde*n* te doene. *ende* n*iet* te wesene te stout. Wa*n*t me*n* heve*t* gesie*n* dat liede*n* hadde*n* dbee*n* tebroke*n* o*m* dat si te stoutelijc wilde*n* gae*n* dat sijt da*er* bi wed*er*

[+]brake*n* ontwee. Oec siin sulke die te tijtlike ove*r* dbee*n* torde*n* dat da*er*bi cortte ende ewelijc bleef manc. [+]**B 146b.**

Cap. 32.

[+]¶ *Va*(*n*) *bene*(*n*) *die uutrage*(*n*)[1)].

[+]G (13)b.

Het siin sulke liede*n* die ha*er* bee*n* breke*n* wa*er*bi dee*n* zide vande*n* bene steect te*n* vlesce ute. *ende* maect t*er* stede ene g*ro*te wonde. Da*er* so es me*n* sculdech dbee*n* te treckene alsoet vorseit es. Eist dat dat bee*n* n*iet* e*n* volg*et* de*n* g*ro*te*n* bene binne*n* bi de*n* treckene. so es me*n* sculdech dbee*n* uut te treckene m*et* ere pinche. [+]En*de* eist noot so salme*n* de wonde wide*n* m*et* ene*n* scerse o*m* te sachte*r* dbee*n* ute*r* wonde*n* te doene. En*de* te berechtene dbee*n* *ende* te spalkene alsoet vorseit [+]G (13)c
es[2)]. ¶ Maer bove*n* der wonde*n* so e*n* es me*n* sculdech gene spalke te leggene no cleet. wa*n*t wa*er* die wo*n*de da*er* mede bedect gelijc de*n* bene. me*n* soudse n*iet* moge*n* ve*r*make*n* elx dags. *ende* si soude blive*n* ve*r*smoort bide*n* venine datte*r* toe co*m*t. o*m*me dat tfenijn n*iet* ute e*n* soude moge*n*. *ende* tfier soude slae*n* te*n* bene bi d*er* hitte*n*. dat die gene da*er* af soude ste*r*ve*n*. Dat bee*n* te spalkene alsoet vorseit es. *ende* iege*n* die[+] wonde .1. gat te snidene. w*aer*bi me*n* mach die wo*n*de ve*r*make*n* elcs dages .2. we*r*f in de*n* zome*r* *ende* in de*n* winte*r* ee*n* we*r*f m*et* wieke*n* va*n* [+]G (13)d.
stoppe*n* of va*n* line*n* clede genet i*n* wijfs melc. omtre*n*t die wonde gezalft m*et* poplio(e)ne. da*er* bove*n* .3. coolblade *ende* gebonde*n* m*et* scrode*n* te gevoege gelijc ere and*er* wonde. En*de* me*n* mach .1. spalke bove*n* d*er* wonde*n* doen ve*r*a*n* ve*r*makene te ve*r*makene (?) m*aer* bete*r* w*aer*t gelate*n*. En*de* te achte*r*wae*r*me va*n* tide te tide m*et* wonde*n* dranke te gevene tote die gene genese*n* es. ja de wonde geloke*n* es te spalkene *ende* te ve*r*spalkene va*n* .12. dage*n* te[+] .9. dage*n*. va*n* .9. te .7. va*n* .7. te .5. tote hi genese*n* es. [+]G (14)a.

Cap. 33.

¶ *Van diversen meesters*[3)].

Meeste*r*s siin van dive*r*ser ma*n*iere*n* dbee*n* te spalkene. Het siin sulke die nemen tierste*n* .1. cleet dat si o*m* dbee*n* winde*n* *ende* nette*n*t int wit vande*n* eye. dande*r*e die*r*e bove*n* sele*n* ligge*n* i*n* wate*r*e o*m*dat die scrode was va*n* ierste*n* int witte genet dat het dbee*n* te vaste*r*e soude houde*n*. dat n*iet* e*n* soude o*n*tswinge*n* no o*n*tstricke*n* dee*n* bee*n* vande*n* andre*n*. no beside*n* die scrode*n* die*r*e bove*n* siin genet int wate*r* dore dat dbee*n* n*iet* e*n* we*r*de geperst bi de*n* witte vande*n* eye. dat wate*r*

1) G: Vande*n* beene*n* te broke*n* die ute raghen
2) *In G een schets van een mes.*
3) *Ontbreekt in G.*

+ververscet dwitte so dat dbeen te bat met gemake blivet. hier doen si wel. ¶ Maer alle die scroden genet int wit vanden eye. die mensce en sout niet mogen gedogen dor die persse entie dwingynge vander droochten van den eye. dat die gene soude carmen nacht *ende* dach also lange alse die scroden daer omme souden wesen. Ende dbeen soude verstormen *ende* werpen dat bloet in den voet *ende* soude daer bi groet swillen *ende* menege pine daer in gedogen tote die voet weder geslanct si. Hier doen si quaet. +**B 146c.**

Cap. 34.
¶ *Andre mest(er)s*[1].

Sulke meesters siin die nemen dwit vanden eye van .2. of van drien eyeren *ende* also vele waters *ende* slaent te gadere *ende* netten die scroden daerin. *ende* windense omtrent dbeen dat tebroken es. Hier doen si wel. Het ware beter waren die .2 scroden genet entie .4. droge dan si alle waren genet. omdat dbeen te vaster soude siin geperst biden scroden. etc.

Cap. 35.
+¶ *Van de(n) voete ute(n) lede*[2].

+G (13)a.

Eist dat die voet uten lede es. men essen sculdech te reckene *ende* te streekene *ende* weder te bringene tsire rechter stede. *ende* te besiene bi den andren voete. Ende scroden genet int wit vanden eye. daer boven dandere scroden genet in borne of in melke of in warmen wine uut gewrongen. Ende omme den voet gedaen *ende* gewonden. tote in den .5. dach te latene also liggen tote opten sesten dach te bermakene. te zalvene den voet. ene cirone daer omme gewonden. daer+ boven scroden genet in watere uut geperst. Ende tachterwaeme van .5. dagen te .5. dagen. tes hi hem gevoelt dat hi sinen voet ter erden mach bringen tote dat hi genesen si. +G (14)b.

Cap. 36.
¶ *Van de(n) voete v(er)wro(n)gen*[3].

Sulke lieden hebben den voet verwrongen. niet al uten lede. maer .1. deel ongevoegelijc staende. dicwile laet men dien voet bi roekeloesheiden also bliven staende. dat de gene daerbi blivet manc gaende. Ende dicken gevalt dat dbloet dat ter quetsingen gevallen es. verbernt in hem selven *ende* verkeert in lingenen[4]. dat hi gefisteleret blijft langen tijt daema. Waerbi die venine die daer wassen+ tusschen den .2. leden verteren die been. zenewen *ende* adren. *ende* vleesch. *ende* werden vele +G (14)c.

gaten omtrent den enckel dat+ ter fisteleringen uut gaet been som cleine som groet. Sulke meesters seggen ons dat sente-loys-evel es. Actor seit en es niet. hadde hi te tijt vroeden raet gehadt hi ware genesen. dies hi smertte heeft bi siere roekeloesheiden. ¶ Ter steden daer die gaten siin es men sculdech te makene +**B 146d.**

1) *Ontbreekt in G.*
2) G: Vanden voete uten voeghe ghescoten.
3) G: Vanden voete verwronghen.
4) G: in quade.

.1. gat m*et* ene*n* scerse so wijt. dat me*n* taste*n* mach m*et*te*n* ving*er*e hoet binne*n* es m*et*te*n* bene. En*de* dore de wonde geworpe*n* zeele gemaect m*et* line*n*

cledr*en*. te suv*e*me elx dags den +voet bi de*n* zeelen m*et* aysine of m*et* starker loge*n*. te drogene *ende* te zalvene de*n* voet. coolblad*er*e bove*n* d*er* wonde*n* te leggene *ende* gebonde*n* alst betae*m*t. wonde*n*dra*n*c te gevene va*n* tide te tide ene*n* lepelvol. telke*n* v*er*makene. *ende* dus tacht*er*wae*m*e tote hi genese*n* es. ¶ Elc zeel es sculdech te liggene .14. nacht i*n* de wonde of meer jege*n* die*n* dattie vulheit g*ro*et es *ende* die quetsinge. Also vele te lang*er* late*n* ligge*n* da*er*in. wel te suv*e*me die vulheit va*n* binne*n*. *ende* da*e*ma tacht*er*wae*m*e alsoet vorseit es. +G (14)d.

Cap. 37.
¶ *Van de*(*n*) *voete tebroken*[1)].

Die voet mach breke*n* i*n* die middewert ontwee i*n* die worst. Die*n* voet es me*n* sculdech te +reckene gelijc alst vorseit es. te zalvene *ende* te nemene .1. scrode *ende* te nettene int wit vande*n* eye. daerbove*n* scrode*n* genet i*n* borne uutgewro*n*gen. da*er* bove*n* .1. vilt bat op spalke*n* .4. ond*er* *ende* .4. bove*n*. *ende* beside*n* gebonde*n* m*et* corden *ende* geperst m*et* pipe*n* te v*er*gadren m*et* ere roede*n* gemaect va*n* ere spille*n* alst vorseit es. De*n* m*en*sce te wachtene va*n* o*n*ganser spise*n*. dat sine pine n*iet* en w*er*de gemer*et* da*er* bi. te legge*n* i*n* stede da*er* die voet ruste*n* mach. En*de* n*iet* te v*e*rmakene vore de*n* .12. ste*n* dach. *ende* tacht*er*wae*m*e tes hi genesen es[2)]. +G (15)a.

+G (15)a.

Cap. 38.
¶ *Van div*(*er*)*se*(*n*) *w*(*er*)*kene va*(*n*) *mest*(*er*)*s*.

Sulke meest*er*s nette*n* die scroden in wine die si winde*n* o*m* dbee*n* dat te broke*n* es. Si doe*n* wel. wa*n*t si hebbe*n* da*er* redene toe. Om dat t*er* broke*n* dbloet sinct. dat heet *ende* versch bi nat*ur*en es. bi de*n* p*er*sene vand*er* scrode*n* *ende* die wijn es heet *ende* droge bi nat*ur*en so slank*et* dled. En*de* dbloet keert wed*er* t*er* stede dane*n* h*et* qua*m* entie zieke blijft te gemake.

Cap. 39.
¶ *And*(*er*) *meest*(*er*)*s*.+

+**B 147a.**

Sulke meest*er*s bezalve*n* dbee*n* m*et* poplione al o*m*tre*n*t of m*et* unguen*t*u*m* fuscu*m*. welc datme*n* wille. En*de* nette*n* ha*er* scrode*n* in warme*n* wat*er*e of i*n* zoete melc. die doe*n* wel *ende* hebbe*n* redene da*er*toe. Wa*n*t wat*er* *ende* melc es cout *ende* versch bi nat*ur*en. *ende* t*er* stede da*er* dbee*n* tebroke*n* es. da*er* valt dat bloet ned*er* dat heet *ende* versch es bi nat*ur*en. bi datt*er* te vele bloets i*n* co*m*t v*er*keren si i*n* droochte*n* bid*er* g*ro*et*er* hitte*n* vande*n* bloede. bi der coelheit va*n* de*n* melke *ende* vande*n* wat*er*e v*er*slaet die hitte vande*n* bloede *ende* v*er*verscht die drooch*ei*t w*aer*bi dat bloed keert weder dane*n* het quam. bi der p*er*ssingen vande*n* scrode*n* *ende* va*n* de*n* spalke*n* datt*er* toe behoort alst vorseit es.

1) G: Vanden voete te broke*n*.
2) *Hier eindigt in G de Chirurgie van Yperman met de woorden:* Deo +gracias in nomine Christi. *Op de laatste bls. van het Hs. komen nog 3 teekeningen voor naar gespalkte ledematen. Zie Afbeeldingen*.

Cap. 40[1].

Sulke meesters maken ene cirone van wasse van swinen smere. van scapen roete van harste van pecke. van elken .1. deel maer vanden harste minst. Men werpet al in ene panne *ende* smeltet *ende* net daer in een linen cleet. *ende* windent omtrent dbeen dat tebroken es. End*e* si mesdoen bi deser redenen. Alse die cirone es omtrent dbeen gewonden *ende* men dbben (*l.* dbeen) verhit. +te meer dled ontoedt *ende* rijt om dbeen. waerbi dbeen uter stede gaet *ende* daer bi cortet. hets jegen +† natu*r*e want deen been leget dan beside*n* den andren. niet iegen dander. *ende* blijft also. al werde hi genesen bi avonturen hi bleve ewelijc manc gaende. En es mensce ne geen die led brect ontwee. eist dat deen been van den andren leget. niet deen iegen dander dat hi nemmermeer so te gemake moge wesen. Alle die been die tebroken siin. die siin sculdech deen iegen dander te liggene. niet deen beside*n* den andren. sal hi te gemake bliven. ¶ Hier bi prijst actor dwitte van den eye boven al den andren. so meer dbeen verhit. so meer dwitte verdroget *ende* clinget an dbeen bi den scroden. so dat deen been rechte iegen dander blijft staende entie zieke sine gansinge mach gecrigen. Hier doet elc meester sine gewoente. ¶ Dicken gevallet alse diverse meesters comen tenen werke. dat elc anders werc mesprijst. Nochtan doense alle wel. maer die metter cironen die hi windet om dbeen dat te broken es opten iersten dach. dat ware hi sculdech te doene opten .12. sten dach

of opten .18. dach dat verbiet+ actor. maer alle dandere vorseit doen wel. ¶ Maer en ware dbeen niet tebroken. maer gequetst. men ware die cirone sculdech te +**B 147b.** windene daer omtrent. om uut te sugene die quetsure diere inne es. Maer om dat dbeen ontwee es. so es men sculdech dingen daer omme te doene die dbeen stijf houden ende rechte tote in den .12. sten dach of in den .18. dach dat dbeen gevoecht si. End*e* daema cironen omme te doene. te badene dbeen *ende* te drogene. te zalvene met popelioene. *ende* weder daer op te doene die cironen. die scroden. dat vilt. die spalken. *ende* datter toe behort. End*e* te besiene van tide te tide tote dat been genesen si.

Meester anceel van geneven die genas alle siin hooftwonden met ere zalven sonder anijs. End*e* hi wasser zere met geprijst in die stede van geneven. Hi verboet allen sinen zieken dat si el niet en souden drinken dan vanden starcsten wine dien si vonden. *ende* dat si niet el en aten dan dbeste vleesch. End*e* dit was iegen alle auctoors van medicinen *ende* van surgiën. Also gi horen moget int capittel vanden dyeten. dewelke leringe es wat men sal eten *ende* drinken. End*e* waeraf men den zieken sal doen wachten tetene of te drinkene. ¶ Met deser zalven waest dat meester anceel wrochte hadde hi recht of onrecht. hi nam altoes wit harst .1. ℔b. *ende* olie van rosen .5. 3. *ende* wit was .3. 3. dit smalt hi in een erden panne verloodt. *ende* alst cout gnouch was so goet hiere in een deel goets

1) *Zonder titel.*

wits wijns *ende* zoodt te gad*er*e *ende* da*er*in doopte hi ee*n* line*n* cleet. *ende* dat doorgaette hi m*et* ere scare*n* i*n* vele stede*n*. *ende* leit also op thooft. En*de* da*er*bove*n* so leide hi .1. plaest*er* va*n* stoppe*n* genet i*n* warme*n* wine *ende* dat uut geduwe*n*. En*de* da*er*bove*n* .1. va*n* droge*n* stoppe*n*. En*de* ald*us* so bant hi thooft entre plaestr*e*n da*er*op so dat se n*iet* e*n* mochte*n* af gae*n*. En*de* was die wonde wijt. hi nayese te gad*er*e. Ald*us* genas hi die wonden sond*er* anijs Entie da*er* storven die grouf men. Ende h*et* starf*er* meer da*n* genas. Nochtan was hi vele meer gep*rij*st

+dan alle dand*er*e meeste*r*s die bi d*er* const wrochte*n*. M*aer* dat e*n* was n*iet* van de*n* gene*n* die redene bekende*n*. m*aer* hi was vande*n* gemeine*n* leke*n* liede*n*. **+B 147c.**
En*de* ald*us* so es bet*er* goede vente da*n* goede ware. ¶ Het was oec ee*n* meest*er* i*n* Vlaendre*n* va*n* ziericzee i*n* zeelant gebore*n* *ende* hiet meest*er* willem. hi maecte ene cirone ald*us*.

Hi na*m* wedere*n* roete *ende* scape*n* roete dat smalt hi. *ende* mingde da*em*e*t* .1. luttel was *ende* .1. deel spae*n*sch groe*n*. dit zide hi dore ee*n* line*n* cleet. *ende* doopt*er* in ee*n* line*n* cleet. En*de* sneter af .1. stuc *ende* leit op alle die wonde*n* die tote he*m* quame*n*. En*de* alst vul was hi ker*et* o*m*me *ende* vagede dat ett*er* af. *ende* leide wed*er* dand*er* zide optie wonde. En*de* genas ald*us* alle sine wonde*n*. En*de* hine nayde gene wonde*n* m*er* hi dwouchse m*et* warme*n* wine en*de* drogese en*de* da*em*a leide hi da*er*op siin plaest*er* also ic u vorseit hebbe. *ende* wasser z*er*e m*et* vernaemt. Dits al geluc sond*er* redene. ¶ Het was oec i*n* poperi*n*ge*n* ee*n* wijf *ende* hiet lise pauwelijns die genas alle die wonde*n* m*et* dranke. *ende* leide optie wonde .1. luttel stoppe*n*. *ende* da*er* bove*n* rode coolbladre. Vele genass*er* *ende* vele storvend*er*. En*de* nochta*n* wassi geprijst bove*n* goede co*n*stege meestere*n*. Waerbi dat ic u segge. Al siedi ene*n* meest*er* die n*iet* e*n* w*er*t v*er*heve*n*. e*n* laet u n*iet* v*er*wondre*n* da*er* af. M*er* va*n* dese*n*. name*n* die si gec*ri*ge*n*. dat mach wel hete*n* geluc sond*er* recht *ende* sond*er* redene[1)].

1) *Op* fol. B 147d *staat alleen met een andere hand geschreven*

Laus tibi sit Christe
Quia labor explicit iste.

Op fol. B 148, *eveneens met een andere hand*:

Scriptor qui scripsit cum Christo vivere possit.
Cum nomine aptum Godefridus Leonys.
Sit sic vocitatum, Notarius et
aromatarius Mechliniensis.

Van rudicheit en(de) scorreftheit ane die mensche[1].

Nou wilic jou gaen scriven van rudicheit en*de* scorreftheit wat het es va*n* den ghemeene*n* siecheden

+toe hoerende Cyrugie en*de* oec medicine maer o*m*me dat wel voughet dat hier in staen sal. soe willic wat medicinen der of scriven dwelke ic hebbe ghetrocken +C 51a. hute Galienus ende hute ypocras. ¶ Item soe int erste soe comt die rudichede en*de* scorreftheit toe o*m*me dat die natuere van binnen te cranc es die quade materie hute te drivene en*de* dat valt meest in houde lieden en*de* die rudicheit vorseit in houde*n* lieden. ne canmen niet ghenesen. ¶ En*de* voert selme*n* weten datter eene maniere van rudicheden is en*de* die comt in lieden die op siin ghestaen van groeter siecheit en*de* die rudicheit mach men wel ghenesen. Een ander maniere van rudicheden is die den lieden toecomt van quaetheit der spijs*en* ende van quaetheit der drancken. ¶ Een ander maniere van ruden comt van spijsen dat mense qualic verduwen mach alse die spijse vervult wert in den lichame. En*de* ald*us* salmen gaen ter cueren. Int erste salmen die materie en*de* die verrotte hu*mo*re*n* evacueren. It*em* en*de* alse die materie is ghedigereert met sirupen diere toe hoeren ghemixtert met aq. fu*m*i terre ofte andere water naer dat de mensche jonc es. Dan salmen he*m*+ gheven een laxatijf dat de humoren purgieren mach als men wel vinden sal in onsen antidotarius en*de* als hi ghepurgiert es +C 51b. da*n* sal men smeeren sine*n* puls van sinen hant en*de* de elliboghen en*de* die hamen van der beene*n* bachten jeghen dat vier tsavons als hi slapen gaet met deser navolgeden salve

Un*gue*n*tu*m ad scabiem. ℞ calcx viva oloe*n* (*l.* aloë) cicotr*i*ni olej olivar*um* misceantur insit et fiat ongue*n*tum ponatur in pixide. Een ander salve: Nemt aloë epaticon .ʒ. j. dat mi*n*ghet met aysiin alte samen en*de* daer mede salvet den puls ellibogen en*de* die hamen van den beenen ghelic dat vorse*it* es. Een ander jeghen scorreftheit en*de* joecte. ℞ olei nucis .ʒ. ij. aceti vini .ʒ. j. daer toe doet pulvis litargiru*m* auri pulvis seruce .ana. ʒ. j. dit siedt over een altoes roere*n*de dat niet ne berne. en*de* alst dicke si dan doet in dine bosse en*de* orboret alsoet jou vorleert es en*de* alse dese salve cout is mi*n*ghet der toe een lettele quicsilvers. Een ander salve ten selven: Avice*n*na ons leert eer men den siecken bestrike*n* sel met deser naer volghende salven dat men den pols van den hant en*de* delliboghe en*de* de hame*n* van den beene*n* erst baye*n* sal met warmen

1) Hetgeen verder volgt komt alleen voor in C.

water ofte dat de siecke sal gaen in een badt

+ofte in een stove en*de* dan sel hem de siecke bestriken met deser salve

¶ ℞ pulvis litargiru*m* auru*m* pulvis sulferi vini pulvis alume*n*. Dit siedt over dat vier altoes roere*n*de cum spatula met aceti vini tote dat dicke becomt alse salve et ponatur in pixide oneste. +C 51c.

E e n a n d e r s a l v e ten selve*n*. ℞ oli*um* nucis .ʒ. ij. succi scabioso .ʒ. j. et ½ aceti boni .ʒ. ij. Dit siedt over een altoes roerende dat niet ne berne tote dat dicke becomt alse salve ponat*ur* in pixide cerata en*de* doet alsoe jou vorleert es. Dese vorseide salve es goet jeghen scorftheit en*de* jeghen *ser*pigo en*de* (i)mp(e)tigo en*de* jeghe*n* smette in tansichte plecken cetere*n* en*de* op al dat lijf.

¶ E e n a n d e r: smelt pec in water en*de* colert suver .ʒ. j. en*de* in die coleringe doet oleu*m* nucis .ʒ. ij. pulveris tartari sal nitri. Dit smelt al over een et fiat ongue*n*tu*m* fluxibile ponatur in pixide cerate.

¶ E e n a n d e r dat ons wijset mester g i l l e b e r t. Nemt allium excoria dat stot al ontwe en*de* alst ontwe es dan doeter toe exu*n*gia porcina fiat u*n*g*uentu*m ponatur in pixide cerate en*de* orboret alsoet jou vors*eit* es. ¶ E e n a n d e r dat ons g a l i e n u s scrijft en*de* dit unguent gheneset scorreftheit met .iij. warf der

+op te legghene. en*de* doet seer rijpen en*de* laxeren metter urine. En*de* a v i c e n n a seit dit naervolghende ungue*n*t es goet jeghen dat mormal sic fit. ¶ ℞ sulfer vini .3. 2. eleborj nigri argentu*m* vivu*m* thimi .ana. 3. 2. staffisagrea .3. ½. hier of maect poeder subtijl en*de* dan nemt exu*n*gia poursina .½. j. misceantur ad ignem fiat ungue*n*tum ponat*ur* in pixide. En*de* daer mede jou salvet gelijc dat jou voerleert es. +C 51d.

E e n a n d e r ung*uentum* ten selven sic fit. ℞ succis vitellini succus raphani .ana. .ʒ. 6. aceti vini olei nucis an*a* .ʒ. 3. pulvis aloë cicotr*ini* .ʒ. ½. misceantur et fiat ung*uentu*m ponat*ur* in pixide cerate.

En*de* pulvius (*l*: Plinius) die ons bescrijft eist dat men dwaet die stede van den mormal mette*n* wat*er* daer die doot mensche in ghedweghen is dat mormal sel ghenesen bi den crachten van den watere als plunius ons leert. Item dat mormael en*de* die vulle rudicheit es goet ghedweghen met desen naer volgenden water tweewarfs daghes. ℞ radic*is* brionie rece*n*tis lib .½. die salmen stampen al in sticken in eenen mortier en*de* dan sal mense sieden in scoene*n* water en*de* dat salmen

wel scumen dan salment coeleren+ dore een cleet en*de* metten claren selme*n* dwaen die stede alsoet vorseit is. ¶ E x p e r (i) m e n t a t o r die seit die wortele*n* van poreiden loec ghebo*n*den op de clieren van den welken dat mormael comt en*de* dese naer volgende salve op dat gat gheleit gheneset. S a l v e. ℞ oliu*m* nucis .ʒ. ij. cere .ʒ. ½. succus van poreiden .ʒ. j. misceantur ad ignem fiat u*n*g*uentu*m ponatur in pixide cerate. D i t i s e e n e g o e d e p r e c i u s e s a l v e. W i l l e m v a n m e d i c k e. die ordinerdese erstwarf en*de* is wel gheprouft jeghen scorfthede want al scinse wonderlic nochta*n* es hore daden en*de* horen ghewerken seer goet en*de* seeker en*de* wel dicke gheprouft. +C 52a.

Salve. ℞ argentum vivum .ʒ. 2. pulvis litargirum aurum .3. iij. euforbium staphisagria. ana. 3. ij. exungie porsine sine sale lib. ½. misceantur et fiat unguentum ad ignem ponatur in pixide cerate. Ende dits eene salve metten welken men smeer den siecken van den elleboge tote .3. vingheren naer den voeten ende in den somer sal men den siecken salven in den sonne des after middich. Ende in den winter sal

+men den siecken salven bi den vier. Ende eist datti der naere .5. daghe zwelt. ende eist datti niet ne wert ghenesen soe selmen die maghe besten met wiine +C 52b.
daer in ghesoeden is rosmarijn ende sailge ende op die stede die ghesuvert siin legghen eenen douc van rauwen liinwade dat die salve niet ne comt ten anderen leeden van den lichame. Ende met deser salve hebbe ic ghenesen mennich mensche die rappich was over al siin lijf die heb ic wel ende suverlic ghenesen. Ja si waren soe rappich datsi schenen seer lasers.

Mester hugones van lukes die heft dese salve dicke gheprouft eist datmer mede smeert die palmen van den handen ende die pulsen van den hant ende die planten van den voeten dese salve doet of alle alle rudichede ende scorfthede ende die materie wert scier ghenesen binnen eenen dage. Ende ic yperman vant waer binnen eenen dage ende daer naer selmen bloet laten ter lever aderen. Dats in mediana. Dits de salve. ℞ oleum laurini .ʒ. iij. pulvis olibani albi .ʒ. j. sal commune wel ghewreven .ʒ .8. succi plantag. succi fumiterre .ana. quantum vis exungie pourcine lib. ½. Dit siedt over een op dat vier ende alst al ghesmolten is over een dan doet

van den viere ende alse dese+ salve binaer cout is dan minget der in pulvis olibani ponatur in pixide cerate et usui reserva Ende vele lieden makense aldus. ℞ olium +C 52c.
laurini .ʒ. 3. pulvis aloë cicotrini. pulvis arcenici succum radicis enula compana .ana. ʒ. ½. et fiat unguentum ad ignem additur argentum vivum mortificatum cum sputo .ʒ. j. misceantur ponatur in pixide cerate. Dits een unguentum jeghen alle scorreftheit ende rudecheit de welke ons bescrift mester hughones ¶ ℞ succi celidonie succi fumiterre succi scabiose succi lapacium aurum pulvis seruse lote pulvis elebori nigri et albi ana. ʒ. ½. oleum laurini lib. ½. misceantur et fiat unguentum ponatur in pixide cerate. Hier met salmen salven de planten van den voeten. ende dat holle van den hant. Ende is die rudicheit over alle den lichame soe smeert den pols van der hant ende die hamen van den beenen ghelijc dat jou vorleert es. ¶ Item mi seide een mensche van consiëncie datti hem seer wert crouwende ende hi ghinc ende nam ertvelt ende dat stampte hi ende nam daer hute dat sap ende telken alsse hi hem crauwe(n) woude soe nette hi sinen nagelen in dat sop ende daer met hi genas. Ende hi hadde dropige beenen ende hi leider op die bladeren van hertvelde. ende si ghenasen. Een ander. Ende dat staet ghescreven in den gulden

bouc ¶ ℞ oleum rosarum .ʒ. iij.+ oleum lauri .ʒ. j. cere *quantum* sufficit et fiat unguentum ende in dat unguentum minget argentum vivum .ʒ. j. mortificato (*l.* +C 52d.
-tum) cum sputo

et ponatur in pixide cerate. Een ander goede puls salve. Die ons leert mester Willem van *Con*g*en*nia. ¶ ℞ oleu*m* laurini .ʒ. iij. exu*n*gia poursina antiq*uu*s .ʒ. ij. arge*n*tu*m* vivu*m* .ʒ. j. mortif. salis commune .iiij-or succi fu*m*iterre succi plantagis an*a* .ʒ. iij. Dit siedt op tvier over een tote dat die soppe*n* versoden siin altoes roere*n*de dat niet ne berne dan doet van den viere en*de* alst binae cout is dan mi*n*get der in jouwen argentu*m* vivu*m* fiat u*n*g*uentu*m ponatur in pixide cerate. Avicenna seit succis apium silvestre daer met bestreken dat helpt de drogher (*l.* droghe) ruden en*de* joecten. Avicenna seit men sel nemen apiu*m* en*de* snidense intwe. en*de* windense in eenen douc en*de* die salmen braden met soute en*de* daer met sel men wriven den siecke*n* in dat badt. ¶ Item aqua sulferis helpt abstringere*n*de resolverende. ¶ Item abrotanu*m* gbeberrent helpt alstringere*n*de resolverende en*de* subtijlt en*de* ontpluuct. ¶ Item vetheit van den beere ende van der gheeten seer helpt. Een ander ℞ plu*m*bu*m* ustum .ʒ. iiij-or fiat pulvis subtilis. Dit

[+]mi*n*get met seem et fiat in modu*m* u*n*guentu*m* (*l.* unguenti) ponatur in pixide. ¶ It*em* scoria arge*n*tu*m* dat helpt zeer der ruden. Een ander crocus [+]C 53a.
ghepulveriseert dat ghemi*n*ghet met aisiin dat helpt der ruden. ¶ Item heet water es seer goet der ruden. en*de* gheavacuert (*l.* evacueert) materie. ¶ Item celidonie ghenomen met evacuaciën helpt met sinre p*ro*p*er*theit seit ons avicenna. Ite*m* puuden te pulver gheberrent. en*de* dat pulver ghemi*n*get met aisiin dat helpt der ruden. ¶ Item calame*n*tum montanu*m* recent*is* der met die lieden ghewreven in de*n* bade helpt. ¶ Item olie van eruca es goet der rudicheden in de sonne gesmeert ofte jeghen dat vier ghelijc dat jou vorleert es. Een ander ¶ Nemt dat sop van coriander succus aneti feces vini .an*a* .ʒ. ij. dese backet in eenen oven te gader en*de* dan maecter of pulver subtijl en*de* mi*n*get dat pulver met oliu*m* eruca. En*de* daer mede smeert rude en*de* joecte si sel ghenesen p*ro*batu*m* est. Een ander Nemt galle die mi*n*ghet met succu*m* ruthe en*de* aceti vini bulia*n*tur misce (misceantur?) fiat u*n*g*uentu*m ponatur in pixide cerate. Een ander. Nemt oleu*m* olivar*um* .ʒ. ij. succum calame*n*ti .ʒ. ij. cere *quantum* sufficit fiat u*n*g*uentu*m ponatur in pixide cerate hier met salvet jou gelijc (*l.* gelijc jou) dat vorleert es. Dit helpt seer der

boeser ruden. ¶ Item succum[+] coriandrie dat verdrijft sterkelic rudicheit. alsoe ons leert Avice*n*na. ¶ Item porret dat helpt der drogher rudicheit en*de* resolvert. Item [+]C 53b.
sinapis helpt seer der rudtheden. ¶ Ite*m* oude orine verdrijft joecte. ¶ Item dat huten wiin stocke drupet alsmen berrent es seer goet der ruden. Avicen*n*a ons leert bussen gheset ane beede die beenen verdrijft die stinkende rude en*de* joecte.

Van warten die toe co(m)me(n) over al dat lijf.

Ande (ende?) worten die toe co*m*me*n* int ansichte ane die ha*n*den ende ane al dat lijf. En*de* worten co*m*men toe van sup*er*fluitheit der melancoliën. Avicenna. Die wijst ons een experment dicke gheprouft om warten of te doene. ℞ Nemt

groene heekelen. die salmen seer wel stoeten met smoute van eenen vetten hane ende dat sieden over een ende dan coleret dore een lijnen cleet. ende der mede selmen dicken smeeren die warten si sullen vergaen. Een ander. Item ende eenighe mesters segghen vette erde ghedaen huten grave van eenen doode ende daermede die warten ghewreven si vergaen. Een ander. ℞ galbanum dat leght op de warten die warten boven erst of ghesneden ende dat galbanum

+doet vergaen exteroegen Een ander om worten of te doen men sel stoeten sol sequinum met aceti vini ende dat legghen der op si sullen vallen. Item die melc van titimalli doet al et selve. Een ander. Nemt anacardus dats een vrucht van overzee die pulverisert ende dat minghet metten sap van engunen ponatur in pixide hier of soe plastert ontrint ende op de worten. Een ander. Nemt succus aristologia rotonda ofte nemt radicis aristologia rotonda die pulveriseert ende dat minghet metten sape van engune dit abstringiert ende ontpluct ende versubtijlt. Item petroselini dat helpt seer de wortelen met sinre propertheit. Een ander. Exprementator die seit braet op die coelen die voeten van eenen hoene tote datsi pellen ende met dien pellen soe wrivet die worten .3. warf ofte .iiij. sdages ende si sullen daer met vallen. Een ander. Ende dat seit de selve mester eist dat de worten binnen siin hi sel drincken dat sap van pimpenellen. Ende siin die worten buten slicht. drincke dat sap ende plastert der op. Item avicenna seit porceleine ghewreven ende op de worten geleit doetse vergaen. Ende avicenna seit men sel nemen dat mes van den haront ende men sel wriven de worten der mede ende si sullen te nieuten gaaen (*l.* gaen). Een ander. Ende dat leert ons +C 53c.

mester gillebert. Nemt+ roode slacken ende perse datter sap hute comt. ende daer met minghet een lettel souts ende der mede soe salvet de worten sdages .ij. ofte iij. warf ende die worten sullen te nieuten gaen. Een ander dat ons leert mester gillebert men sal dwaen die worten metten watere daer in dat een doot mensche ghedweghen was ende die worten sullen alle vergaen. Item dat selve doet rostrum pourcinum. Een ander dat ons wijset constantinus. Nemt blommen van wilgen die stampt ende duwet der hute dat sap ende daer mede smeert die warten si sullen vergaen. Een ander ende dat seit ende leert petrus lucrator dat men sel nemen melc van fighen der ontrint ghesmeert dat doetse vergaen. Een ander dat onse selve mester wijset. Nemt opement al te sticken ghewreven met aisiin ende op de worten geleit doetse hute gaen. Een ander dat ons scrijft mester constantinus ende somighe andere philosophen ende es een goede boete jeghen de worten al eist dat eenighe lieden hauden over boerde. nochten scrivent (*l.* scriven) sijt over waer. Nemt ciceren ende met elcker ciceren noept eene worte ende leght alsoe vele ciceren alse ghi ghenoept hebt worten ende werpse achter dinen rugghe in een cleedekin ghecnoept alle die ciceren ende daer me selmen verliesen +C 53d.

de worten.

+E e n a n d e r dat ons leert mester gillebert du sult of sniden de worten en*de* daer op suldi legghen die melc van titimallus dit doetse te nieuten gaen. ¶ E e n a n d e r. Dit es een vraye corrosijf te hant worten en*de* andere onsuverheden of te doene en*de* te makene gaten. ¶ ℞ loeghe van boom asschen. en*de* daer in leght weeasschen .3. daghe dan mi*n*ghet in eene scelpe der mede leve*n*de calc dit te*m*pert alsoe dicke alse see*m* en*de* soe wanne(e)r dat droghe is dan selmen weder verschen der oplegghen. en*de* dit doen .xx. ofte .xxx. warf en*de* dan salme*n*se of striken ofte wriven. En*de* men doetse oec ondertide*n* of met bindende. (*l.* bindene) met eene*n* drade. It*em* den lichame diere te vele heeft en*de* toe comt die moetmen purgiere*n* die overtulligen hu*m*oren cum sero cap*ri*no .2. +C 54a.

Van den poucken en(*de*) *van den maselen*.

Hier nae soe willic jou gaen leere*n* van den pocken Die joughe lieden en*de* ouwe lieden overco*m*men en*de* dat heete*n* die mesters v a r i o l a r i a en*de* heeft een mensche purringhe der pocken en*de* dan heeft den mensche noepinghe van de*n* curts beslote*n* met hitte en*de* hi heeft groet wee +in den rugghe en*de* joecte in der nese en*de* hi heeft vaer in den slape Daer o*m*me als jou ghiement besiet met curtsen besloten groet wee in den rugghe Dan weet dat horen beghincel es v a r i o l a r i a en*de* meest esser mede joecte in der nese en*de* vaer in den slape. Die cuere v a r i o l a r i a dats te segghen van den pocken en*de* als dese teekine*n* beghinnen. Jnt erste soe selmen bloet laten ter aderen. maer helpt dat niet ofte dat de pocken begkinne*n* huute co*m*men. Danne selme*n* niet laten. Int erste gheeft hem ghesoden fighen dat spoeden si om hute gaen. Ofte gheeft dit drincken den siecken warme smorgens en*de* savons en*de* te nonens Dwelke men maect ald*us*. ℞ droghe fighen blo*m*men van lupine*n* .ana .3. 10. g*u*m. draganti .3. 5. aq*ua* fontis. lib. iiij-or Dit siedt tote dat comt op .3. stope Dan coleeret dore een lijnen cleet en*de* ghevet drincken gelijc dat jou vor*seit* es en*de* doeter toe pulvis croci .3. j. Dit soe drinct alsoet vorseit es tote dat die pocken hute co*m*me*n* sijn. E e n a n d e r alle cleedere in greine ghevarwet die hebben macht pocken hute te doe*n* co*m*me*n*. Item die de pocken hebben die moetmen hem wachten van alle*n* dinghen die den lichame bi*n*nen vercouden waer bi dat dat bloet dat in den siecken es van bi*n*nen vercout en*de* verdict +C 54b.

en*de* verclontert. en*de* daer o*m*me+ alse de pocken alle hute sijn doetse ripen met regeme*n*te en*de* met wasem van heeten water. daer met brecken die pocken en*de* eist dat daer blijft eenighe smette in der oegen soe selmen der in drupen aqua rosaru*m* en*de* daer ier in ghegoten si ghieter in succu*m* rute en*de* alse in die withede der oge*n* siin gevallen roode stede ofte joecte ofte wit in hore roothede maer is dat niet en*de* die v a r i o l a r i u *m* cleene siin. sone seltu des niet behouwen maer vinstu joecte in der oeghen niet ghesachte*n*de en*de* die stecten merder en*de* stercter (*l:* stercker) co*m*me*n* dant was. dan +C 54c.

drupe daer in van albu muri en*de* brine van boeteren En*de* die oeghen selmen bewasemen met heete*n* wat*ere* dicwile En*de* hets te weten dat m o r b i l l u s siin van meerder vreesen dan v a r i o l e n sonder in den oegen daer o*m*me m o r b i l l e s comt van cole*r*a met lichticheden sonder haestelic te sceedene. int [erste] men sel he*m* gheven drincken aq*ua* pomor*um* granator*um* et aqua ordei et aq*ua* millonu*m* cucumer*is* cucurbite gheminghet met mussilagi*ni*s psillij Ende siedi den siecken ane co*m*men naer dese medicinen seerhede en*de* anxen bi ghevalle li*n*copi. Dan gheeft he*m* drincken aq*ua* fu*mi*terre en*de* da*n* wrivet sine*n* lichame en*de* dan decten wel tote dat hem ghesaft sijn die morbilles. en*de* naer de morbiles uutganc daer naer soe keert weder ten lich-

ame [+]en*de* ter cuere*n* ende hout de orine en*de* jugiertse. int erste men sel ontbinden den lichame en*de* vint den siecken zweetenghe van bloede hute*n* [+]C 54d. hutersten morbillen dan doeten sitten over doen (*l.* doem) van wat*er*e en*de* men sel weten dat die morbilen siin ru quaet v i o l e n t Dese siecheit is quaet en*de* deerende varioli si es gelue en*de* cleene en*de* hart bewonde*n* naer vele roets. en*de* naer groete roetheit en*de* violencie. en*de* si maken dat ansichte des mensche alse oft te hope cre*m*pen soude en*de* alle siin si quaet en*de* doodelic. En*de* als men weet dat siin variolara dan selmen den siecken doen gargarisere*n* cu*m* aq*ua* rosar*um* en*de* eist dat mi*n*dert in sine sturte dan salme*n* ghieten in sinen oere scief .4. Dit gemi*n*get met water en*de* met aisiin dat gemi*n*dert wert tuutgae*n* in sine oere en*de* dan doetene sughen vore der nesen metter mont want als dat ghedaen is. sal de pacient ruste hebben van al horen mester quitssen en*de* van groeten deeren en*de* hi wert ghesacht va*n* prekelingen onder den plant van den voeten en*de* dat holle van sinen palmen met datmen dicke der in wriven sel met eene*n* doucke heet wat*er* Daermede sullen si verlicht werden hore*n* huut gae*n* en*de* ne spijst den siecken in

eenich van desen tween siecten[+] niet te seere maer seere soberlic te gader tetene toter tijt dat wech gaet die quaetheit des adems en*de* des goems die in heeft de [+]C 55a. siecheit de m o r b i l e s . En*de* daero*m*me naer dat die scorssen gevallen siin soe selme*n* dicke*n* antiere*n* baden die den lichame versoeten en*de* den lichae*m* gheven regement en*de* aldus sullen die voetstappen en*de* hore*n* diepheit of werden gedaen. en*de* als die vo(e)tstappen gheheffent siin men bestriken met desen naevolge*n*de salven. ¶ ℞ pulvis lithargiri .ʒ. ij. bullia*n*tur cu*m* oliu*m* rosar*um* .ʒ. iij. et seme*n* millonu*m* et farina rijsi et pulvis ossib*us* antiquis. an*a* .ʒ. ½. misceantur cu*m* aqua ordei. en*de* hiermet bestricten alsoet vorleert es. En*de* sijn die voetstapen gheheelt ter zwaerheeden soe selmen gheven drincken cum vino albo pt epitemi naer den bade ofte ghi sulten doen bewasemen met heeten water en*de* daer toe salmen doen starke medicine alse serusa rafananum costu*m* en*de* siin si cleene ghelijc granis lupinor*um* dan salmen der op striken cleene sachtende medecine alse medicine dactilis sic fit.

¶ ℞ carnis dactilor*um* mu*n*-

dator*um* dit stoet al ontwee in modum onguentu*m* Daer met bestriket dat der op c l e v e Ofte men sel neme*n* dat hier nae volghet

¶ ℞ vette fighen mellis cu*m* seme*n*

⁺lini mussilagi*ni*s .an*a* .ʒ. iij. met welken ghi sult *con*ficiere*n* melc van bonen ponat*ur* in pixide en*de* hier mede salment besalven en*de* men salt ondertuschen salven ⁺C 55b. met heeten smoute van hi*n*nen en*de* haenden vergadert.

Nu willic jou bescriven van eener siecheit datmen heet laserscap.

Van l e p r a ofte laserscap. dat es eene vulle siecheit en(de) van laseriën siin iiij. manieren ofte speciën. en*de* me*n* selse bekennen alsoe. Daer es eene maniere van speciën commende van verrotte flumen en*de* die heet t y r i a naer een serpent dat woent in j e r i c o het is van hem gesproken en*de* heet. t y r i a . dats siine name ofte v i p e r a . T y r i dat s*er*pent heeft eene maniere dat hem dat vel of gaet en*de* alst oud es dan wasset hem weder en*de* eist soe dat hem siin lijf of gaet en*de* magher ghenouch is dan vindet hem tusschen .ij. hauten dat daer in blijft siin vel. dwelke vel me*n* heet spoliu*m* splenter in latine dwelke vel es seer medicinael in vele siecheeden.

¶ Nou selme*n* leeren ke*n*nen dese manier*e*n van desen evele dats bi den oegen te siene en*de* bi der materiën en*de* oec maniere des lichams Dese specie van laserscap diemen heet t y r i soe comt van manieren van spijsen vele nuttende Die van c*om*plexië*n* es flumatic en*de* die van

⁺usagen eeten werrotten visschen van hu*m*oren van flume*n* van aelen en*de* palingen carpers herders en*de* die hoere voetsele halen in de wase. Item soete ⁺C 55c. melc gansen zwanen en*de* alsoe wie hier mede leeft het en is gheen wonder sine worden lasers en*de* sonderlinghe die flumatijc sijn.

Dit sijn die teekinen van laseriën.

Horen wintbrauwen vallen hem en*de* wassen weder sulken tijt Hore drogeleiden (*l.* ogeleden) werden dicken hore*n* oge*n* tranen hem ofte si scinen altoes tranen in hebbende en*de* de nesegaten geloken ofte ghestopt dat sire met pine doer ademe*n* en*de* hore lippen en*de* hore tantvleesch is verrot bi den welken dat si gherne bloede*n*. en*de* si siin ter borst beco*m*mert. en*de* si hebben heeuschen voes. En*de* soeme*n* dit evel meer dwaet in dwatere soet arghere es en*de* dese nae volghende medicine helpt ter vorseide*n* speciën. en*de* siin haestelic wech.

Van den laserscap dat men heet alopicia ofte vulpes.

Daer es eene andere specie des laserscaps die men heet a l o p i c i a ofte vulpes en*de* dit laserscap comt van verrotte*n* bloede. commende van vervultheden van spijsen en*de* die vele bloets wi*n*ne*n*.

Int erste de siecke sel hem⁺ doen bloet laten en*de* dese specie selmen ald*us* beke*n*nen. Horen ansichte es al vul ghezwollen gheverwet root verkeerende ter ⁺C 55d. verwen waert ghelijc ter hasen varwen waert. De siecke sal hem huwe*n* van vrouwen valle hore oghen werde hem dicke en*de* hore*n* oghen die scine*n* al vol trane*n*

die adere*n* ontrint die ogen en*de* dat ansichte die zwellen. die nesegaten werden bestopt en*de* dat tantvleesch wert verrottich haestelic m*et* datme*n* der ane comt. Hij es bele*m*mert ter borst en*de* in den lichame co*m*mende vele cleender pleckine en*de* gaen weech en*de* daer naer co*m*men si lichte weder en*de* hore orine es root en*de* vet en*de* bi natuere*n* es horen bloet co*m*me*n*de hute*n* adere*n* dicke en*de* dat wert bruu*n* en*de* seer tay int vercoelen. en*de* men tast in hore*n* lijf veel clierkine en*de* wankine en*de* hore*n* vleesch es morwe en*de* safte. hore*n* huut es wit en*de* over al den lichame versaftende en*de* over alle den lichae*m* zweetich dese verrotte*n* vele cleederen en*de* al dat ane sine*n* lichae*m* comt verrot wat dat is. Ende dese twee teekinen die vorseit siin die siin wel naer alleens en*de* dats bedi dat si beede co*m*me*n* van wacken hu*m*oren.

Van den laserscap datmen heet leonina.

+L e o n i a is gheseit die derde pocie (*l.* specie) in de*n* colorij*n* en*de* es ghenaemt l e o n i n a naer den l i e b a e r t. die welke es heet en*de* droghe van natuere*n* +C 56a.
en*de* daer bi soe heefti die groete stancheden en*de* hi seer ghelijct den mensche c o l e r i n die welke die van dien *com*plexiën siin die bi natueren gherne eete*n* en*de* useere*n* scarpe spijse en*de* starke ghesouten en*de* hi ouffent starken dranc. wijn loec peper die welke heete spijse doet versieden en*de* doet verrotten colera.

Dit sijn de teekinen die hebben leoninus.

Dat haer van den wiinbrauwen valt hut die verwe des ansichte es ghele en*de* de*n* lichame keerende ter rootheede*n* en*de* in bede die ogen es prekelinge en*de* stecten en*de* op ghescort soe dat die oegen scine*n* ront en*de* vliege*n*de van hore*n* scarpheit en*de* die nese gaten vernauwen en*de* stoppe*n* en*de* hore*n* tantvleesch verteert die lippe*n* cleve*n*. de borst es dwingende den lichame ghestopt horen urine gheverwet roede plecskine en*de* joecte Dat bloet dat huten aderen comt es gheel en*de* dunne vierschs dwelke node daelt en*de* alsmen dat bloet dwaet dan smeltet damp*er*lic. En*de* dese specie l e o n i n a die wast op den mensche seer alsi beghint te porre*n* ofte te rijsen.

Van den laserscap datmen heet Elefancia.

Die vierde specie van laserscap+ die comt van melancoliën en heet E l e f a n c i a
Dats den name nae den olifant. en*de* omme dat de hornen siin dicke soe eist te +C 56b.
langer eer hem dat evel ope*n*baart.

Dat teekin der of die varwe van den ansicht bruu*n* blec en*de* die varwe van al den licham de wiinbrauwen vallen de ogen ronden de nese ververwet die tonghe vol bollekine al warent cleene vortkine (*l.* wort-) ende dat vleesch tusschen den dume en*de* den vinger verdwine*n* Dat ghevalt die ghene die elefancie werden Dese sijn gheteekent bi den s*er*pente*n* en*de* bi den vos Si maken urine lettele en*de* dinne met asscher varwe*n* en*de* als hi ghelaten heeft bloet het wert haestelic dicke en*de* hoemen dat bloet meer dwaet int water hoet harder wert. En*de* als ment dwaet soene verbliket niet met dwane. En*de* in dat bloet ligghen alse of het

cleene aderkine waren ofte einden van senuwen. En*de* alse dit evel toe comt soe wassen in den handen cloven en*de* in den lichame en*de* in den wiinbrauwe*n* en*de* in menigher steden des lichamen.

Warachtige prove o*mm*e dat laserscap te kennen.

Ic sel jon leere*n* die warachtige en*de* propere proeve o*mm*e alle die vorseide specië*n* [+]te ke*n*nen. ¶ Int erste hem co*mm*en toe vele prekelingen en*de* die gaen ghereet wech en*de* co*mm*e*n* weder en*de* oec siin si onghevolic van den billen toten voeten [+]C 56c. en*de* hande*n* en*de* alsmen stect int tafterste va*n* der dien met naelden ofte met eener griffele ofte desghelike hine ghevoel es niet en*de* ondertijden den anderen leeden daer naest si hebben gherne cout en*de* dan slapen si en*de* aldus verliesensi dat ghevoelen bi horen verrotten hu*m*ore*n*.

E e n a n d e r p r o v e . Nemt horen bloet alsi ghelaten siin ter adere*n*. en*de* daer op leght .iij. chorne*n* souts dat sout sel smelten te hans Dat en selt niet op dat bloet van eene*n* ghesonden mensch.

N o c h e e n a n d e r . Nemt va*n* den bloede en*de* wrivet in dine palmen ontwe en*de* merct of dat bloet vet is Dats teekin va*n* verrotte*n* hu(m)ore*n*. Noch hore*n* huut es seer dinne en*de* glise en*de* dat namelic int vorhooft en*de* in dat ansichte en*de* in de rechtinge ghelecker [+]ghelijc oft ware besmeert.

V a n c e t e r e n . En*de* alsme*n* cetere*n* gheneset die si plege*n* te hebben si [+]† co*mm*e*n* haestelic weder en*de* hem wassen botsen alse wannen en*de* alse een mester cuerert si co*mm*en haestelic weder en*de* ware datme*n* dat lijf nat maecte met watere nat het es hans (*l.* tehans) droghe alse

ofte dat lijf vet ware. en*de* si[+] spreken doere horen nese en*de* si moghen qualic verademen. en*de* hore*n* adem stinct Dat siin die teekinen maer men sel weten [+]C 56d. dat somtijts stinct den ademe en*de* dat comt somtijts huter maghen en*de* somtijts huter hersinen en*de* horen zweet. en*de* men mach hem[+] wel branden dat si luttel ghevoelen der of ofte niet. En*de* in elefancie hore*n* haer valt. En*de* ald*us* seit [+]† Avice*n*na eist dat laserie si bekent over alle den lichame Dit es de laserië*n* natuere. si siin met diversche*n* oghen. en*de* sine betrrouwe*n* niement en*de* si siin seer nidich si wouden wel dat al de werrelt lazers ware si werden lichtelic gra*m* en*de* si zweere*n* quade heeden en*de* si cortsen luttele ofte niet al waert dat si cortsen dats seer onlange Want quame hem den vierden dach de corts en*de* dat iet lanc duerden si waren ghenesen. Die handen van den laserschen mensche soude den ghesonden menschen lasers make*n* en*de* omme die vreese versetme*n*se van onder de lieden dats gheordineert in dat oude stestament en*de* in dat nieuwe.

A v i c e n n a seit dat de natuere van den laseresman es dat aller beste bloet datti heeft in sinen lichame en*de* hi prouft dat bi robbaert diet scrijft dat die lasers-

man die verrot es over al siin[+] lijf dat die natuere subtijl es. wint soe vele goets bloets in de*n* lichame van den laserschen. datti wint een gans kint. En*de* hiero*m*me [+]C 57a. raet hi den laserschen man die wesen wil in langhe leven datti niet ne si met wiven *ende* dat ne mach hi

niet ontbeeren alsoe lange als hi ghesont es nederwart. Hierbi soe raet A v i c e n n a en*de* vele ander mesters dat de laseres mensche sal hute doe*n* sinen cullen en*de* dit sel hi doe*n* o*m*me sinen lijf te verlangene en*de* wilde men oec doen de cuere die welke niet mach siin in de ghe*con*formerde laserie en*de* soude men dat scriven dat selmen doen bi eenen vroeden physisien.

Laserie van ghenoeten.

Die laserie die comt dicken toe van ghenoetene aldus Eist dat een ghesont man heeft te doene ofte brudet een lasers wijf daer of soe sel hem wassen een quade rnfexcie (*l.* infexcie) en*de* dat comt somtijts van eenen heete*n* laersche*n* en*de* somtijts van eene*n* coude*n* laserschen en*de* daer bi soe verandert die cuere in den diversche*n* infixiën en*de* teekine*n*. Ende somtijts soe wert een me*n*sche besiect nae dat bruden van de*n* flumatijc ofte melancolin en*de*

[+]dat bekent men bi den leelike*n* ansichte. In den ersten daghe in deser siecheit alse hem quade teekine*n* toege*n* van infexiën. En*de* die ghene die dat toecomt [+]C 57b. van bloede ofte van colera die sijn besiecter. danne dandere speciën en*de* spadere te ghenesen. Daer o*m*me in heete saken soe werden die teekinen te hans ghevoelt naer den ghenoetene. En*de* eist dat sake dat is van colera men beke*n*net bi der hitten dieme*n* diepe inwaert ghevoelt. en*de* die huut wert spersende en*de* al o*m*me soe ghevoelt hi stecten met hitten somtijts met couwe en*de* somtijts met bevi*n*gen en*de* dicke soe verwandelen sine*n* varwe*n* van den witten int roode en*de* van rooden int (*l.* in) dat witten.

¶ Ite*m* en*de* hi ghevoelt quade gheveninose materie tusschen vel en*de* vleesch en*de* ontrint dat ansichte ghevoelt hi ofte daer mieren liepen die dat ansichte trecken en*de* hi heeft in dat ansichte prekelen*de* hitte en*de* dicken heeft hi vaer. ¶ Ite*m* en*de* alst comt bi den couden saken vorseit dat ansichte zwelt en*de* de huut en*de* in alle die leeden comt hem zwaerheit en*de* cume mach hi hem verporren van der stede daer hi sit. en*de* hi ghevoelt couwe tusschen vel en*de* vleesch al o*m*me en*de* sonderlinghe int ansichte en*de* in dat vorhooft. ¶ Dus selme*n* gaen ter cueren van desen die comt

van hitten. ¶ Int erste men[sel]se[+] laten in bede die arme*n* en*de* die materie selmen rijpen met desen drancke die hier nae volghet. ¶ ℞ oxisaccra .ʒ. ij. sirupus de [+]C 57c. fumote*rr*e .ʒ. iij. additur aqua fu*m*ite*rr*e .ʒ. iiij-or. aqua scabiose boragi*n*is .an*a* .ʒ. ij. misceant*ur* et flat julep Daer of ghevet drincken savons en*de* smorghens telken eenen toghe warme en*de* datmen daer op vaste .ij. huere*n* en*de* alse desen dranc al ghegeven is dan selmen laxeren met oxisaccra laxativa .ȝ. ij. en*de* yera ruffini . ȝ. j. Ten derde*n* dage selmen stoven met couden cruden en*de* daer na gheeft hem rubea trosiscata .2. deel en*de* derdendeel tiriaca magna met succus fumite*rr*e laeu selment drincken en*de* aldus selmen doen .3. [daghe] anfter (*l.* after) een. ¶ Ite*m* ten vierden daghe selmen weder laten in den lever adere en*de* des ander daghes in de hooft adere en*de* laten van den bloede hute nae den craft van den me*n*sche en*de* talle*n* .iij. daghen suldi hem stoven en*de* gheve*n* hem van den

opiaten vorseit en*de* doetene laten alsoe .iij. maenden lanc Item men screpe*n* int been en*de* dan ventosen setten onder den kin en*de* men sel ruptoriën setten opt been tote den vorseiden tijt En*de* des smorgens selmen hem gheve*n* diaprunus en*de* dya-anthos ofte suker rosaet en*de* daer nae nutten de sirupe vorseit de
+ fumit*er*re. Item en*de* de weke tweewarf selmen te*m*peren u*n*g*uentu*m citrinu*m* +C 57d.
met rose wat*er* en*de* daer mede dat ansichte smeeren en*de* dan decket met wegebre bladeren en*de* dat laet liggen alden nacht en*de* doet des smorghens of. Dit es de cuere jeghen den couwe specie co*m*me*n* van flumatijc ofte van melancoliën. ¶ Int erste men sel hem die materie ripen cloen met desen drancke. ¶ ℞ oximel diureticu*m* .ʒ. ij. sirupus fumiterre .ʒ. j. aqua borag*inis* aq*ua* fu*m*it*er*re .an*a* .ʒ iiij-or. misceant*u*r en*de* dit gheft smorgens en*de* savons alsoet jou vorleert es. En*de* als den dranc hute es dan suldine purgiere*n* met desen laxative. ¶ ℞ yera logodion .ʒ. ij. jera ruffini .ʒ. j. en*de* twe dagen selmen stoven en*de* daer toe selmen doen bladere*n* van vliendere*n* van edicke van scabiosen van fu*m*it*er*re en*de* lapaciu*m*. En*de* naer den badene selme*n* hem gheven tyriaca magna galeni met sop van fumiterre laeu. Ten derden daghe salmen laten ter lever aderen ofte in den hooft adere. En*de* men sel doen scarificacie en*de* ventosen onder den kin. En*de* jeghen die quade varwe selmen elcke daghe wiin daer in dat ghelege*n* heeft te weike pulvis van reubarbaro en*de* twee warf de weke selme*n*

+savons dat ansichte dwaen met wiine claer in ghesoeden is rebarbaru*m*.

+C 58a.

Van den tresoer o*m*me te v*er*houdene laserie.

Dit es dat tresoer o*m*me te verhoedene laserie en*de* hem te dwinghene datsi ha*er*e niet ne barse. Int erste nemt vilinge van puere*n* goude en*de* pulveriseert subtijl en*de* dat mi*n*ghet mette*n* sape boragis. ¶ E e n a n d e r. Nemt dat beenkin dat men heet ossis de cornu cervi dat selmen pulveriseren subtijl en*de* dat selmen gheven drincken *m*et succo scabiose. ¶ E e n a n d e r. T h e o d o r i c u s die wijset o*m*me laserie te verdrivene datsi niet wede[r] ne co*m*met. ¶ Nemt eene slange van eene*n* droghen berghe co*m*mende in droge steden ghevoet en*de* hout hem dat hooft of en*de* dan strecket en*de* latent wel weintelen en*de* bloeden tote datsi versterreft is en*de* stille leit. En*de* dan doeten dat vel of en*de* suvert bi*n*nen van der vulheit en*de* dat vleesch sel men sieden en*de* daer of selmen den siecke*n* gheven alle daghe een stic datti niet ne wete wat es want anders ne hate hijt ne*m*mermeer en*de* hi sel drincken den wiin daert

in ghesoeden was en*de* dit sel+ men doen toter tijt dat de siecke zwelt en*de* beghint
onthudene en*de* te bladere*n*ne dan selmen den siecken legghen in eene stove +C 58b.
en*de* men salne smeere*n* met oliën in de welke olie ghesoeden siin vip*era* en*de* aldus sel hi ghenesen en*de* hi sel vernieuwen vel en*de* vleesch en*de* dit is wel gheprouft dicken. ¶ E e n a n d e r dat ons leert A v i c e n n a. ¶ En*de* vele anders auctors. ¶ Nemt eene s*er*pent en*de* men doe he*m* of dat hooft en*de* den stert en*de* men gravet

in eene stede tote datsi vol wormen si ende dan men selt droghen ende dan sieden in wijne ende dat selmen gheven den siecken drincken alle daghe met sirup van seeme.

¶ Een ander ende dit seit die selve mester men neme water daer eene serpent in ghesoeden si. ende daer in selmen dicken baien den bart van den siecken ende hi sel ghenesen. ¶ Een ander men sel tarwe weiken in water daer eene serpent in ghesoeden is ende met dien tarwe selmen hoenderen opvoeien ende men sel hem gheven drincken van dien water. Ende alse die plumen van den hoenderen of ghevallen siin dan sel men die hoenderen scoene maken ende siedense in water ende die selmen den laserschen gheven tetene ende hi sel van

+den water oec drincken Daer dat hoen in ghesoeden was ende hi sel dwaen sinen ansichte in dat selve water ende sinen handen. Ende men sal hem doen +C 58c.
laten achter den vierden dach. ¶ Een ander. Om tselve men neme een serpent ende men legghet in een vatkin wijns wel ghestopt tote datti wel verrot is der in Ende van dien wiin sel den siecken drincken altoes ende anders niet. ¶ Een ander. Nemt een serpent ende men bradet met soute in eenen pot ende daer of maect pulver. Dat sel de siecke eten in alle sine spijse ende drincken ondertijden der of want het is goet jeghen laserscap ende jeghen vele vulder siecheit den (*l.* siecheiden) die den mensche dicken en mennichwarf over commen.

Ende dese naer volghende cruden helpen oec den laserscap: amigdelarum. borago. Calamentum. Diptanus. Draguntea. raphanus. scabiosa. Tartarum. yera ruffini. Tyriaca magna galieni.

Dye ghene die venin ghenomen heft ofte ghedroncken.

Die ghene die venin ghenomen heeft ofte ghedroncken. Int erste nemt warme water daerin minghet olie ende dat gheeft hem drincken des smorghens ende doetene keeren tweewarf deen naer dander maer enige luden drincken melc met oliën ende boeter properlic want

dat saft van der quaetheit des+ venins. Ende men merke naer dat wat teekin dat comt in den lichame want ghevalt hem cortsen ende rootheit des ansichten +C 58d.
ende gheelheit des oeghen. ende quaden stanc ende roke des monts men sel hem gheven in drancke vercoelende dinghen ende blusschende. ende eist dat hem vercranct die slaep ende hem verschenheit openbare. men gheven (*l.* gheve) hem in dranken heete dinghen alse medicine van assa ende diere ghelike. Ende het helpt den ghenen seer die hem ducht datti venin in ghenomen heeft in drancke ghenomen dicken fighen ende noten ofte hi neme alle morghen stonde Tyriaca magna galieni cum terra sigilata want die propertheit van die medicinen es alsmen ducht dat venin es in der spijsen. Dat ment hute leit met+ keerne. Ende als men drincket dat venijn des sincopis ghevalt en perlic den ghenen diemen helpen +†
mach ende dat ane de craft stect eist van quaden venine contrarie der complexie der herten alse die substancie luttel helpt ende die cuere men neme basnar dat weder staet.

en*de* ic ebt gesien dat weder stont n a p e pollen dwelke dat is van den arsten venine. En*de* somtijts helpt hem diamuscus ende

+Tyriaca magna galieni en*de* diaciminu*m* (*l.* -cuminum) al.

+C 59a.

Om te weder slane dat venin dat men heet Cantarides.

Dit siin de medicinen o*m*me te verslane alle die ghene die venin ghedroncken hebben ofte cantarides Item men sel hem gheven drincken in drancke oleu*m* amygdelaru*m* en*de* teekin is datti bloet oec hem es sine blase zwart en*de* daer nae gheneset die zweeringe der blasen. ¶ Ite*m* men sel hem gheven drincken succum apii en*de* men sel hem gheven medicine de asa fetida en*de* tyriaca magna galieni. En*de* die ghene die melc drinckt en*de* hem daer nae comt morwenisse ofte walghi*n*ge die sel nemen aisiin en*de* daer in nemen een luttel asa ofte succu*m* calam*en*to ghemi*n*get met sirupo acetose .ʒ. j. Dit doet tweewarf deen naer dander.

¶ E e n a n d e r . Nemt spillium dat selmen drincken in drancke dat doet al tselve. En*de* ghevielt alsoe dat die me*n*sche ate Coriandrie onghepreparert dats veninosa en*de* dat selmen wel rucken bi den ademen van den pacient. Men sel den pacient gheven drincken giu*m* psilliu*m* gelijc dat vorleert es dat sel hem seer helpen. En*de* somtijts ghevallet en*de* comt toe den lieden van

+ghebraden dinghen dat si dat eten te heet ofte alsmen hute eenighe*n* hove*n* ofte viere trect eenich dine en*de* ment niet laet verslaen en*de* men etet dats urtigo +C 59b.
filis e p i l i e . ¶ Nemt in drancke rob stpticorum(?) mu*n*dator*um* en*de* dan ghaet slapen der op en*de* gaet der nae in een badt. En*de* comt oec somtijts van vissche eene*n* dach ofte twee en*de* eist dat sake dat hem valt datti heeft gheten dusdanich spijse hi sel nemen in drancke en*de* in suveren wiin pulvis piper*is* en*de* men sal nutten kernen va*n* avellanen en*de* somtijts slaen der toe quade toevallen en*de* dien pacient salmen gheven nutten robcitomoru*m* En*de* men sel he*m* gheven onder tusschen elcm̃ (*l.* electuarium) diate*r*on piperion en*de* men sel die pacient gheven drincken suveren wiin en*de* men sel die maghe van buten besmeeren cu*m* olio nardino savens alsmen slapen gaet en*de* daer op sel men legghen een warme cleet.

Van der steken ofte beeten vander slanghen.

Alse een mensche es ghesteken ofte ghebeten van eener slanghen soe selme*n* nutten mirabolanor*um* citr*i*nor*um* en*de* alsmen die stecten ofte beeten niet ne weet waer of dat es dan selmen persen op die stede en*de* dan selmer ventousen op setten die dat seer sughen. Dats o*m*me datment der mede beroere en*de* dan selmer op bestriken

pullica en*de* men leggher op+ cancri co*n*trici en*de* alsmen siet dat die stede beghiht te volne te zwellene te verhittene dats teekin dat die punctuere daer es van eenen +C 59c.
quaden deere*n*de*n* diere en*de* alst beghint te verrottene al zwart dats teekin dat noch niet doere ne comen si in den lichame dan nes noch tvernoye niet van de*n* lichame maer hets ten aller quaesten alse die puntu*r*e valt bi der herten ofte dat daer eene

groete arterie si die welke dat dracht ter herte ¶ En*de* men sel weten dat men sel nemen jeghe*n* punture der slanghen: goet tiryaca magna galieni en*de* goet metridat*um* magnu*m* en*de* men sel oec gheven medicamenten de asa en*de* medicine de hermodactali en*de* de pacient sel altoes drincken suveren wiin.

Van der beeten ofte steken der scorpioen.

Als een mensche es ghebeten van eene*n* scorpioe*n* ofte ghesteken int erste men sel hem gheven nutten Tyriaca magna Galieni smorgens en*de* daer op drincken een lettele suveren wiin en*de* men sel eten poma acetosa et folia eor*um* ende taraxaton en*de* alchinabacium en*de* screpellacio in die stede der punctuere*n*. en*de* sughinge o*m*me hute te trec-

+kene.

+C 59d.

Van der beeten ofte steke*n* der ruthelen.

Ende men sal weten alse een man es ghebeten ofte ghesteken van der rutelen. int erste men sal gaen in een badt ofte men sel dat ledt baien daer die steke in is. ¶ Een ander. men sel dat ledt graven ofte bewinden met sande ofte der op legghen heete asschen.

¶ Een ander. nemt manipulu*m* .j. nigelle. sence*n*. apij .½. miscea*n*tur et fiat pulvis en*de* dat leght der op Ende jeghen punctuere der bien ofte vespen. Die puntuere suldi der mede besalven al ontrint met desen nae volgende salve. ¶ ℞ Bolo armenicu*m* .ʒ. j aceti vini .ʒ. ½. olei violar*um* .ʒ. ij. misca*n*tur et fiat u*n*gu*entu*m En*de* eist dat die tanden van den bien in der bete*n* ghebleven is soe behouft dat men dat wriven cu*m* olio violarum. en*de* wrivet die bete met asschen en*de* daer naer soe plastert die olie der op en*de* suveret tote si hute gaen.

Die bete van den verwoeden hont es quaets va*n* al.

Ende dat selmen weten ofte hi verwoet was ende dat bi teekinen die gheseit siin en*de* die vele in den bouc van liliu*m* medicus Int erste men sel op die stede setten ventousen dat die corripcie hute trecken mach. En*de* men

seller op legghen medicine*n* eruca+ en*de* canfora ghemi*n*get cu*m* buturo vaccino sine sale en*de* men sel drincken drancken de canckere alse aqua cap*ri*foli ofte +C 60a.
des gelike en*de* men sel den sicken abstineren met goeder diëten.

Dits den armen tresoer jeghen venin.

Dit es den armen tresoer jeghen venij*n* Int erste men sel nemen succus ag*ri*monie *ende* dat drincken met witten wine end*e* dat es seer goet jeghen ghevenin*de* beten van s*er*pe*n*ten van honden van lieden en*de* van ghevenin*de* zweere*n*.

It*em* ten selven. ¶ Nemt radicis diptannis radic*is* tormentilla .an*a*. .ʒ. j. hier of maect polver subtijl en*de* van dien pulver vorseit gheeft drincken ee*n* ʒ te gaeder met witten wijne Dat doet te hans hute sceeden venij*n* p*ro*batum est. Een ander. de wortele van ge*n*cianen geleit in ee*n* vat wijns. bewaert die drinckers van venij*n* sonder twiffel. Een ander Nemt de wortele van affodilli die suldi pulverisere*n* en*de* gheve*n* drincken

dat verwaert die me*n*sche van venine en[de] van quaeden spijsen en*de* drancken. En*de* dese navolghende speciën ghenomen helpen jeghen venine en*de* beten van veni*n*de dieren. Affo

+dilli. asa fetida. allium bd[e]llium. balsamum bdegar. centaurea. Dragun*t*ea. menta. Daucus creticus. diptanum. gen*c*iana. radic*is* yreos lilium. mel. oppopenac pix liqu*i*da. rafanus. ruta. spicanardi. ¶ Solsequinum squilla. sal. sansucus. Cicorrea ¶ terra sigilata. zedoarii. Dit siin elcm (*l.* electuarium) ten selven die men heet opiata. ¶ Esdra opiata liton*t*ripon ¶ jera fortissima galieni. Metridatum opiata. Tyriaca magna. +C 60b.

Hier soe kent den bouc van laseriën en*de* rude*n* en*de* pocken en*de* van ghevenin*d*e bestën en*de* hier nae soe comt den bouc van der navele en*de* van den cullen en*de* van den ghescorde*n* en*de* oec van fistelen hoe dat die ghescepen siin en*de* die cuere van elcken en*de* hier na soe volget die taffele.

Die taffele der of.

Van clieren
Van stancke dat yrcus heet
Van clapphoren
Van fistulen
Van apostemen
Van flegmon
Van wonden zymia
Van ruptura
Van apostemen in d*er* rooden
Van ulceriën ofte gate d*er* roede*n*
Van apostemen der cullen
Van erina in testiculi in d*er* culle*n*
Van den ghescorden sondersnide*n*
Van der scorringen der navele*n*
Van den spene*n* int set
Van fistulen
Van den fondam*en*te

Van clieren datmen heet scrouffelen[1].

Van clieren diemen heet scrouffelen anfter+ (*l.* after) de soge en*de* gelijc dat die soghe werpt verkine alsoe doet dit evel vele gaetkine ende ghelijc dat die verkine vroeten in dat mes achter en*de* voert alsoe doen dese clieren int vleesch van der eener stede ten anderen en*de* dese clieren siin hardt overmidts dat si siin van materië*n* van melancoliën. En*de* si wassen meest in den hals ontrent den kelen ontrint den kake*n* onder de oxsele. en*de* dese clieren werden onderwilen versworen ontrint de kele en*de* si maken loepende gate*n* en*de* dan heetent eenighe meesters des sconincs evele. En*de* sulke menscke gheloeft dat dit de coninc van vranckeric mach ghenesen en*de* dat dit es werc (*l.* waer?) en*de* dat alleene metten over gripene van sire hant en*de* dat eenighe lieden der of ghenesen overmidt horen gheloeven want dat gheloeve *con*forteert den lichaem en*de* die *con*forteringe verwint den lichame En*de* dit es alse die materie niet te groet nes maer alse de materie out es en*de* groet zwaer der natueren sterc tonder te bringhende soene werden si niet alsoe ghenesen. ¶ Noch een ander experiment dat eenighe mesters hebben +C 60c.

1) *Dit hoofdstuk heeft eenige overeenkomst met Capp.* 10, 11 *en* 12 *Vh.* 6e *Boek. Zie blz.* 133.

ghevisiteert en*de* men useret te somigher steden en*de* gheloeft Men leit den siecken op een

spri*n*gende wat*er* huten gronde

+op sinte jans nachte midden somers en*de* den siecken selme*n* bloet laten soe dat dat bloet valle int wat*er* en*de* hi seghet datter vele mede ghenesen siin maer +C 60d.
naer datsi van swaren doghene siin soe +de liede*n* vele moinessen mede en*de* si soucken vele raden en*de* te horer ghenesinghen behoort velesubtijlnissen. +†
Want dese clieren co*m*men gherne in denghenen daer si noode in droghen en*de* in den ghenen die vol limicheden siin en*de* vol hu*m*oren. En*de* in den ghenen die vele eten en*de* vele drincken. meer dan hore verduwinge verdraghen mach waer bi dat natuere overblijft en*de* onverteert wert en*de* dese overtullicheit sterct dese clieren +menich sins van hore daerme*n*se best begheere*n* mach. En*de* onderwilen mette*n* clieren en*de* onderwilen mette*n* apostemen Die welke overtullicheit +†
gheerne maeken in clieren en*de* in apostemen lope*n*de fistulen onderwilen oec in spenen en*de* onderwilen anders En*de* daer bi in dese hute brocken clieren diese hebben es vervulte en*de* alle overtullicheit van spijsen en*de* van drancken quaet. En*de* men sel weten datsi dicken sullen liden ende ghedoghen honger dats hem goet medicine. en*de* die dat niet weten wille noch regement houwen ne willen die siin quaet te ghenesene Int erste men sel den siecken doen hoeden te stupen vele

+metten hoofde nederwert en*de* hi sel hem wachten van roupene van weenen en*de* van walgene En*de* men sel die materie suveren met Electuariu*m* diaturbit +C 61a.
constelic ghenomen. dewelke electuariu*m* purg*iert* flumen en*de* melancolië*n*. En*de* men sal weten dat scrouffelen co*m*men meest van melancoliën en*de* glandulen die co*m*men meest van flumen. Ende dit nae volghende medicine es hem goet ghegeven want het purgiert fluma properlic en*de* melancolia. ¶ ℞ turbith bñ(?) gomosi .ʒ. iij. zuccari albi .ʒ. ½. dit selme*n* pulverijseeren subtijl deen in dander. en*de* hierof selmen den siecken gheven .ʒ. ij. en*de* is hi cranc men saels hem gheven .ʒ. j. Dit selmen gheven ten midder nacht en*de* dan selmen der op slapen tote dat beghint te werkene en*de* den pacient ne sel ghene wat*er* drincken noch niet dat cout is op sine spijse *e*n*de* ventousen ne siin oec dese siecken niet goet want si ydelen dat subtijle. En*de* eenighe mesters segghen dat beeter is datmen ventousen setten en*de* naer die ydelinghe der materië*n* esmen sculdich te prouvene oft mense mach doen sceeden eersi hute breken en*de* datsi niet soe doere hout siin datsi moghen smelten. Maer men vint vele lieden diere niet op ne hachten vor dat si hute te broken siin. Dits eene plast*er*

o*m*me te doen sceeden scrouffelen.+ en*de* niet hute te brekene. ¶ Nemt rode slacken die siedt met zwiinen smout ofte met hoenderen smout en*de* met wijne +C 61b.
hier of maect eene plaster en*de* leghet op die cliere. E e n a n d e r . ¶ Nemt gheiten cotelen die mi*n*ghet met seme en*de* aisine en*de* siedtse. en*de* leghtse der op laeu. E e n a n d *e r* dat ons scrijft avicenna. dat seere wonderlic goet es. ¶ Nemt de wortelen vander leliën lijnsaet duven mes dit te*m*pert al met wijne over een en*de* siedet. en*de* eist dat de clieren ofte glandulen siin van

couder *com*plexiën en*de* si siin bleec soe doeter toe te meer van der messe vorseit. en*de* eist ee*n* kint ofte een wijf dat viere*n*deel sel wesen mes vors*eit*. ¶ E e n a n d e r. Dit es een goet plaster om clieren te ghenese*n* eersi hute breken ¶ ℞ seme*n* lini .ʒ. ij. sulfer .ʒ. ij. et ½. seem .ʒ. j. Dit mi*n*ghet en*de* siedt over een ende maect een plaster legghet der op laeu. ¶ E e n a n d e r ¶ Nemt de wortele van brionien duvenmes. an*a*. .ʒ. iij. barghin smeer Dit siedt over een en*de* legghet der op laeu dit doet de clieren resolveren en*de* crempen weder in. ¶ E e n a n d e r dat ons leert D i a s c o r i d e s. ¶ Nemt de wortele van lapaciu*m* en*de* die siedt in wijne en*de* leght laeu der op ¶ E e n a n d *e r* dat ons leert m a c e r. Nemt

⁺levende sulfer en*de* duvenmes. liinsaet nigellen saet. an*a*. p*ar*tes equales Dit stoet al over een met warmen wijne dit siedt over een en*de* hier of maect plasteren ⁺C 61c.
leghtse warme der op si gaen te nienten. ¶ E e n a n d e r dat ons leert meester gillebeert. ¶ Nemt een ey anabulba en*de* dat ey wel ghebraden en*de* dat gheeft drincken met wijne smorgens en*de* savons .iij. daghe lanc after eens met lettel etens en*de* hier mede hi verliestse Dats wel gheprouft. ¶ E e n a n d e r. En*de* dit segghe ic en*de* ic mester Jan Iperman hebbe dit nae volghende dicke gheprouft ¶ ℞ mes van duven van gheeten van ossen en*de* dat al droghe. an*a*. lithargirum cimini de wortelen van coelen seme*n* apii galbani bitter ama*n*delen dit mi*n*ghet met pecke en*de* met een lettele oliu*m* oliva en*de* out barghin smout Dit leght der op Dit doet den scrouffelem te nienten gae*n* erst moet men den pacient purgieren met pillen de turbith ofte pulver ghemaect van turbith gelijc dat vorseit is. ¶ E e n a n d e r ¶ Nemt seme*n* sinapis Dat stoetet met overjarich barghin smeer Dit selmen der op legghen warme ende dit doetse vergaen te nie*n*ten eist dat men den pacient erst te voren purgiert met pulvis de turbith. ¶ E e n a n d *e r*

Nemt de wortelen van wegebree⁺ die selmen braden en*de* die sel den pacient altoes draghen over hem Dit selse houden en*de* bedwinge*n*. datsi niet sullen ⁺C 61d.
moghen wassen. ¶ E e n a n d e r ¶ Nemt wegebre en*de* die gh[e]wreven met soute en*de* der op gheleit dat doetse te nienten gae*n*. ¶ E e n a n d e r. Dat ons leert a v i c e n n a ¶ Nemt die blo*m*me van boenen die selmen stoeten en*de* daer op legghen en*de* si sullen vergaen. M e s t e r g i l l e b e r t seit dat bloet van der slecken op de clieren gheplastert doetse te nie*n*ten gaen. ¶ E e n a n d e r Nemt succi ruthe abrotonum .an*a*. p*ar*tes equales dese sapen ghedroncken die cruden op dat gat geleit gheneset. ¶ E e n a n d e r ¶ Nemt diaquilon dat leght der op dat es ghepriset van vele mesters. ¶ E e n a n d e r. ¶ Nemt musselagis (*l.* -ginis) fenugreci mussel (*l.* -aginis) lini. musselagi*ni*s bismalve. an*a*. lib. j. litargiru*m* lib. j. olei olivar*um* lib. ij. hier of maect empl*astru*m. En*de* ic mester j a n y p *e r* m a n plach dit plaster te makene en*de* het dinct mi wel alsoe goet alse eenich dat ict (*l.* ic) vant Ic nam van elcken crude j. pont en*de* doen maecte icker of mussilagis

(*l.* -go) daer of nam ic een pont. litargiru*m* subtylissime pulverisati lib. j. et .½.

+oleu*m* olivar*um* lib. ij. cere lib. ½. dit vergaderde ic alsoet behoert. Dit is een wate*r* om te ontbindene scrouffele*n* en*de* glandulen. en*de* het brect den steen in den blase en*de* morwet die hartheit in den levere en*de* nieren. en*de* binnen .3. daghe elc metael ¶ ℞ radic*is* celidonie jusquiami titimalli cicute squille marine rute silvestris maliterre affodilli Dit stampt al over een ende dit sublimeert .iij. [werf] doere eene halembic en*de* hoet jou daer af want dat watere es venij*n*. +C 62a.

Van den stancke dat yrcus heet in de oxelen.

Nu soe wille*n* wi leeren en*de* scriven van stancke der oxcelen datmen heet y r c u s . Om dat te verdrivene daertoe selmen doen a l d *u s* . In dat erste men sel hem dat haer of sceren en*de* men se[l] die oxcelen wel wrive*n* met goede*n* wine en*de* met rose wate*r* deen in dander en*de* met siedinghen van cassilen. ¶ E e n a n d e r . ¶ Nemt witten wiin wel ruckende en*de* daer in te*m*pert een luttel muscus ofte amber gris en*de* daer mede besalvet de oxcelen savons alsmen slape*n* gaet. Jeghen zwellinge en*de* zweeringe der tanden. siedt in wine cumino*m* en*de* droge ghewreven fighen en*de* daer

+of maect eene plaster en*de* legghet warme op der stede.

+C 62b.

Van den clappoere*n* dieme*n* heet bubo.

Van b u b o dat siin clappoeren en*de* si heeten alsoe achter die hule die welke altoes woenen in de gaten daert doncker is en*de* in heimelicke steden In bomen in husen in kerken en*de* dese apposteme si ghelijct want si verkiest heimelicke steden alse onder de oeren onder de occelen. en*de* in de liesschen ende dese aposteme ne selmen niet weder slaen met coude plasteren. o*m*me deser nae volghende redene wille. En*de* men sel weten dese aposteme die onder den oere*n* co*m*me*n* metter apostemen soe suveren hem die hersinen van horen overtullinge*n* hu*m*oren die daer waert loepen alse eene fonteine. En*de* de b u b o die onder die oxcelen rijsen bi hem purgieren dat herte en*de* die longhen en*de* die borst En*de* die in de liesschen staen daer suveren hem die ondersten leden van den buucke alse lev*er*e milte niere en*de* darme en*de* o*m*me deser reden vorseit ne esmen gheene sculdich te wederslane noch van der steden te verdrivene met couwen medicinen. want die materiën die hem souden suveren

bi bubo d*er* apostemen. verslouch+ men die Die mensche waer in groete vreese daer te laden in dat lijf groete siecheit en*de* apostemen zwelli*n*ge en*de* menisoen beleet (*l.* belet) van wel te horne en*de* vele andere dolingen in der leede*n* vorseit En*de* daer o*m*me selmense doe*n* hute breken en*de* suv*er*en ghelic andere apostemen. Int erste o*m*me dese aposteme hute te doen breken soe leght er op dit mollificatijf ¶ ℞ mussilagi*n*is seme*n* lini fenugreci. rad*icis* malve. bismalve.an*a*. ʒ. ij. exu*n*gie porcine q*uoad* sufficit Dit mi*n*get en*de* siedt over een. en*de* dit leght der op wel warme smorghens en*de* savons tote die bubo morwe en*de* altoes baiense met lauwen wat*er* eermen den plaster der opleght +C 62c.

en*de* als jou dinct dat si es morwe dan nemt eene vlieme alsoe (*schets*) ghemaect en*de* snitse op in de langde dan suverse wel dan ebt ghemaect eene wiecke van stoppen en*de* stectse der in en*de* daer boven soe leght eene plaster die vorscreve*n* staet int capittelu*m* van den hoofde die men heet u*n*g*uentu*m fuscum en*de* alsoe selment laten ligghe*n* tote des ander daghes. Dan selmen den plasteren of doe*n* en*de* baient ende suvere*n*t met lauwen wat*er* en*de* dan droge*n*t. Dan selmen der in steken eene wiecke ghenet met mo*n*-

⁺dificative dat hier nae volghet en*de* daer boven leght eene plaster van u*n*g*uentu*m fuscum ¶ ℞ succu*m* apium rece*n*tis ℥. iij. mellis ℨ. j. blo*m*me van tarwen ℨ. ½. dit mi*n*get over een en*de* siedt een wilke*n* en*de* daer met besalvet diene wieken Dits een goet mu*n*dificatijf want het suvert en*de* doet vleesch wassen. A v i c e *n* n a . die placher op te leggene dese nae volgende salve Ja alsi wel droughen en*de* etterden. ¶ S a l v e ¶ ℞ resine albe. lib. ½. cere ℨ. v. aceti vini ℨ. ij. Dit siedt over een tote dat de wiin ec (*l.* oec) versoeden is en*de* dan doet of en*de* doet in dine bosse Dit was sine salve daer hi met vele wo*n*den cuererden en*de* ghenas ja die versch waren. ⁺C 62d.

Van den siecheit dieme*n* heet fistula.

Fistula ofte fistele dats eene ghegate siecheit binnen wider dan bute*n* en*de* de mesters segghen dat fistele siin menichrande maer die ouwe mesters die segghen fistelen die gerechtich siin die hebben harte (*l.* harde) ghezwollen boorde alse eene pe*n*ne ofte pipe alsoe .A v i c e n n a . seit en*de* daer achter heeft hi sinen properen name achter die pipe

fistula. Die fistule comt onderwile⁺ van saken van buten en*de* onderwilen van saken van binnen alse van aposteme en*de* van zweeringhe en*de* quetsingen die qualic waren van binnen gheheelt alse van verrotten overtullingen hu*m*oren van der virtuut daer waert stekende natuere te weike leiden gesent ofte datsi siin ghesteken te eener canker steden en*de* datse die stede moet ontfaen bi bedwange Nou soe willen wij gaen toter werken der cueren. Int erste men sel bekennen die quade ghecorru*m*perde hu*m*oren die de me*n*sche in heeft. en*de* die humoren selmen hut suveren met sine*n* properen medicinen dats te segghen datmen sel gheve*n* voren een preperatijf dats een bereetsele die de hu*m*oren ripen en*de* daer nae alse de hu*m*oren ripe sijn selmen gheven een laxatijf daer dienen*de*. en*de* daer nae selmen gheven pillen der toe diene*n*de diemen sal useren over ander dach en*de* die pillen en*de* die medicinen vinden wij ghenouch in onsen antidotariu*m* ghescreven. En*de* eist dat dese fistule comt van bloede en*de* dat te vele bloets es in den me*n*sche soe selmen dat bloet ydelen ter aderen die welke aderen selmen nemen die beste mach suveren dat siecke ledt ofte men maecht suvere*n* met ventousen op dat van node si ⁺C 63a.

En*de* men sel weten dat den fistele⁺ somtijt comt en*de* wert in vleeschachtich steden en*de* somtijts in senuachtige*n* steden en*de* oec in senuwen en*de* somtijts soe wert hi in der beene in sine bome ghevorthect⁺ (*l.* ghevortheit) en*de* dan ne ⁺C 63b.

⁺†

mach den fistele niet ghenese*n* die verrotthe beenen ne werden erst hute ghedaen of ghescrepet ende ghesuvert van den gansen beene met instrumenten daer Cyrugie mede werct ald*us* gemaect met eenen haecke in desen maniere (*zie fig.* XXXIX a) ende daer met salmen dat quade been of screpe*n* van den goeden. En*de* ypocras ons wel leert ghi meesters va*n* Cyrugiën siet wel dat ghi wel rumt dat quade van den goede want blever iet an van den quaden die fistele souder weder of wassen en*de* groien. en*de* somtijts eist al verrot en*de* somtijts maer een deel. En*de* eist dat sake dat tgat van den fistele buten te nauwe is soe nemt march van j. vliender en*de* dat stect der in daer mede salt wijden seer oftemen snidene daer men toe mach. en*de* dat mer in doen mach pulveren diere in behouven ofte lavasien ghemaect van wine en*de* van seeme ofte andere lavacia dat soete behouft Dit doot den fistele. en*de* +etter of dat quade vule vlesch.

℞ levende calc atrament floris er*is* alumen hier of +†

+soe maect subtijl pulver en*de* van desen pulver op de wieke gestroit en*de* te vore*n* de wieken ghenen (*l.* ghenet) in dwitte van den eye. Ofte poeder ghestroit +C 63c. van spaens groen op de wiecke ghenet erst in aisiin. ¶ E e n a n d e r ¶ Nemt spaens groe*n* wit alume*n* hier of maect pulver en*de* dat ghemi*n*get met seeme. ¶ E e n a n d e r ¶ Nemt gheberrent sout spaens groe*n* .ana. hier of soe maect pulver subtijl. ¶ E e n a n d e r ¶ Nemt een ey*er*e scale en*de* die ey*er*e scale vult met op*er*mente en*de* cop*er*oet en*de* menschen drec .ana. p*ar*tes aequales Dit al over een gheberrent en*de* hier of ghemaect subtijl pulver. Dit pulver ghedaen op de wiecke gheneset den fistele. Ofte die wortele van a n a b u l a ghepulvert gheneset den fistulen. ¶ E e n a n d e r ¶ ℞ Nemt eene levende padde en*de* canep volle wort sap va*n* rute en*de* van boene*n* Dit stopt in eene*n* erden pot met leeme en*de* met parts torten ghemi*n*get en*de* daer of berrent pulver in eene*n* ove*n* en*de* dan latent coelen en*de* dan ontdecten ende maecter of pulver cleene ende doet in den fistele metter wiecken ghelijc dat vorseit es. ¶ It*em* men sel weten daerme*n* tpulver leit dat ment sel laten legghen tote dat hute drijft. ¶ E e n a n d e r ¶ Constantinus seit

Dat hooft van den hont gheberrent+ te asschen. gheleit in den fistele gheneset. ¶ E e n a n d e r . Dit segghe*n* de .iiij. mesters dat dit es een seeker pulver om +C 63d. fistulen te ghenesene. ¶ ℞ ag*ri*monie. pimpernelle. arnaglossa. centu*m* galli. tartari viridis eris .ana. ʒ. j. en*de* alse die stede van den fistele ghesuvert is dan stect dit pulver der in met eenen wiecken ¶ E e n a n d e r . en*de* siedi dat die fistule es met vele gaeten en*de* dattene de medicine met rechte niet ghedrogen can. dan nemt den stront van der gheit laeu met seeme ghemi*n*ghet der op gheleit Dit bewert die zweeringe en*de* trect te hem die verrothede en*de* het gheneset canker fistule*n* en*de* vulle seer. ¶ E e n a n d e r ¶ Nemt dat mes van den me*n*sche gheberrent te pulver .ʒ. ij. pulver piper longi .ʒ. ½. dit mi*n*ghet te gader met seeme en*de* bove*n* alle dinghe*n* verslaet dat cancke*r*e ende fistule. ¶ E e n a n d e r Es de fistule buten

nemt pes colu*m*bini dat stampt en*de* duwet tsap der hute Dat sap doet der in. En*de* is den fistule bi*n*nen dat sop selmen drincken. ¶ E e n a n d e r jeghen den fistule en*de* cankere ¶ Nemt dat sop van titimallus en*de* smout barghin

⁺dit siedt over een en*de* doeter toe mirre. en*de* daer in soe net dine wiecke dit stect in den fistule dit selse met allen droghen Dits dicken seer gheprouft. ⁺C 64a.

¶ E e n a n d e r. Nemt witte*n* wiin daer anabula in ghesoden is dat gedaen in den fistele dat droechten en*de* mester gillis seit dat die wormen der in doot. ¶ E e n a n d e r ¶ Nemt duve*n* mes ghesoeden met melc van gheeten. Dit gheleit op den fistele droechten en*de* suvertene. ¶ E e n a n d e r. Nemt dat sap van tapsus barbat*us* dat ghesoeden met seeme gescumt over een toter *con*su*m*pcie van den sape. Dan doet der in pulver van spidei en[de] van den geluen mirabolani. Dit mi*n*ghet over een en*de* doet op den fistele. ¶ E e n a n d e r. Ne*m*t serpillu*m* en*de* dat met sout ghewreven en*de* dat op den fistele gheleit gheneset. ¶ E e n a n d e r. Mester gillis seit in eene*n* bouc heet d i *n* a s dat titimalli met sine*n* wortelen ghedroeghet in eene*n* hoven en*de* daer nae maecter pulver of en*de* dat met eener wiecken in den fistele leit dat gheneset. ¶ E e n a n d *e r*. Nemt op*e*rme[n]t leve*n*de sulfur en*de* leve*n*de calc Dit mi*n*get met seeme en*de* hier of leght

⁺.3. ofte vierwarf op den fistele. ¶ E e n a n d e r. Nemt wit pep*er*. droghe figen wortelen van petrocelini dit mi*n*ghet te gader en*de* leght op den fistele. ¶ E e n ⁺C 64b. a n d e r. Mester gillebert seit dat bloet van den slecke*n* dat in den fistele ghedaen gheneset den fistele. ¶ E e n a n d e r. Nemt olibanu*m* en*de* maect subtijl pulver Dit mi*n*get met witten wijne en*de* dat stect in den fistele. Dat droghet den fistele. ¶ D i e w e r k e d e r c u e r e n : o*m*me die fistele van bi*n*nen en*de* dits een goet wonderlic dranc jeghen den fistele va*n* bi*n*nen dicke gheprouft te dodene en*de* die verrotte beene*n* hute te stekene. ¶ ℞ de wortelen van arnaglossa fragoria ke*m*p ofte dat saet lapaciu*m* acutu*m* tormentilla jacea alba jacea nigri rode coelen. an*a*. m[anipulus] j. tanacetu*m*. m. ij. Dese vergadert en*de* siedtse in eenen stoep witten wiine tote dat comt op de keift en*de* dan doeter toe meilis dispumati. en*de* hier of soe gheeft hem drincken tweewarfs sdaghes telken .2. lepelen vol smorgens en*de* savons. ¶ E e n a n d e r D r a *n* c. ¶ ℞ roode coelen feniculi abrotanu*m* tenacetu*m* fragaria cubia fictoru*m*. herba roberti. arnaglossa apiu*m* canab*us*. an*a*. m.j. Dit selmen sieden in een stoep wit wijns met meilis dispumato tote dat den (*l.* deen) helft versoeden si en*de* daer nae coeleret en*de* van desen drancke gheeft

drincken .2. warf sdages ghelijc⁺ dat vorleert es ¶ E e n a n d e r. ¶ ℞ succi betonice succi ag*ri*monie abrotanu*m* succi ruthe succi marubriu*m* .an*a* .ʒ. j. Dit sap mi*n*ghet ⁺G 64c. met wijne en*de* ghevet drincken tweewarf sdages alsoet vors*eit* es.

¶ E e n a n d e r ¶ ℞ canep ofte dat saet radicis arnaglossa anacetu*m* fragaria. ag*ri*monie gariofilata spragus herba roberti croppen van bramen .an*a*. m.j. rode meede. m.j. et ½. Dit siedt in

witten wijne en*de* doeter toe mellis dispumato. Dit siedt in een stoep wiins tote dat den (*l.* deen) helft versoeden si Dan coleret en*de* dat selmen gheven drincken gelijc dat jou vorleert es. ¶ E e n a n d e r . ¶ Nemt wilde saelge die selmen stampe*n* met wine en*de* dat ghedroncken ghelijc dat vorseit is. En*de* van den cruden gheleit op den fistele. Dit gheneset bi lancheit van tide. Item en*de* eenighe mesters segghen dat sap van der netelen ghedroncken doet datselve. ¶ E e n a n d e r . En*de* dit leert ons mester a l b r e c h t v a n c o l e n e . Dat pulver aristologia rotonda ghegheve*n* drincke*n* een 3.½. met witten wijne des smorghens en*de* savons en*de* te middage. ofte pillen der of ghemaect doet die materie van den fistule hute gae*n* bi camer gange en*de* gheneset al. ¶ E e n a n d e r . en*de* dat selve doe(t) gariofilata dat ghestampt met wijne en*de* van dien sape ghedroncken .iiij. warf

⁺sdaghes en*de* van den crude op dat gat gheleit. ¶ E e n a n d e r . ¶ ℞ Succi pollum montanu*m* succi herba benedicta. succi ag*ri*monie Dit sap mi*n*get met wijne en*de* ghevet drincken als vorleert es. En*de* men sel weten dat ag*re*monie es een van den besten cruden die ten fistele toe hoeren. ⁺C 64d.

Van apostemen die co*m*men van colera co*m*busta.

Van apostemen die co*m*men van col*er*a *com*busta en*de* die mesters heete*n* se erissipila. o*m*me dat dese es meer onghete*m*pert en*de* droge en*de* si ontstect gherne en*de* wert zwart bi hore selven over midts den brant en*de* berrende hitte der colere*n* in wat aposteme Daer si toe vloit daer maect si soe groete zweeringe met hitte*n* datsi zwart wert en*de* si sciint medallen oft waer verberrent en*de* onderwilen datsi hute valt essi niet met subtijlhede*n* met medicinen versteken en*de* vercoelt en*de* si maect int beghinsele groete rootheid zweerende hitte en*de* met stijfheden en*de* die stede wert haestelic gematurert en*de* ghebroken hute haestelic overmidts horen groeter hitte en*de* horen cleene*n* substanciën van verscheden diet beledt en*de* daer bi es die stede haestelic ghevult en*de* gheulcerert en*de* dan dit leeke

onbekinde siende die niet ne⁺ weten van der saken en*de* dat es o*m*me datsi gheene kennesse draghen ane de natuere waer of datsi niet geleert ne siin. en*de* onderwinden hem met hore*n* valschen stoutheit en*de* si gheven stappans vo*n*nisse dat is der scult ofte van der kerssen van atrecht. en*de* dit⁺ doen eenighe mesters de lieden te verstane. en*de* si makens hem daer mede quit. en*de* si besscuden (*l.* bescuden) hem en*de* ald*us* dolen dicken de lieden bi onmerkende mesters. hem onderwinden van segghene datsi niet ne wete*n*. Ende si laten natuerlike hitte varen en*de* gaen dole*n* voer eene*n* sant. met stocke*n* ofte kersen en*de* dat hem die santen willen beraden en*de* willen die santen niet soe wert die natuere hulpeloes soe datter de siecke o*m*me sterreft. Item ghelijc is ditte dat een me*n*sche liet tetene en*de* te drinckene eene*n* dach en*de* beide*n* often god voeden soude en*de* voeden niet god hi mochter wel o*m*me sterven en*de* groet meskief hebben. En*de* alsoe eist van den siecken eist dat den siecheit es soe groet ⁺C 65a. ⁺†

datse natuere niet ond*er*doen ne can. en*de* men hoer oec met medicinen niet ne helpt soe sel den siecke sterven. Maer es de hu*m*oren en*de* den siecheit soe cleene datse natuere verwinen

+mach die welke hore pint altoes te makene daer si mach. dan sel den siecken te bate slae*n* en*de* ghenesen. Int aller erst soe sullen wij roupen ane god almachtig +C 65b.
en*de* cosmas en*de* damianus ons werc bevelen en*de* als wij siec siin wij sellen natuere helpen met medicinen en*de* alse de siecke soe cranc es datti niet drincken ne mach noch eten Dan siin wijt sculdich al te bevelen gode en*de* de natuere te helpene van buten soe dat wij best mogen. Dese coleric aposteme die me*n* scelt erissipila die es int beghincel al o*m*me roet. en*de* seer hittich van den verwoeden colera en*de* zware zweeringe der in en*de* felhede en*de* alst es ghematureert dan wert die zweer sochte van allen apostemen en*de* sulken tijt soe loept dit opwart en*de* nederwart in der leden naer den groeten felheit der materiën ghespreet en*de* sulke*n* tijt soe blivet staende alse die materie niet te groet nes en*de* dan blussche bi hore selven. En*de* sulken tijt ghevallet alse dese aposteme hute brecket dat etter datter hute comt es alsoe zwart alse eene coele en*de* ghelijc sticken vleesch soe seer eist verhit van der hitte. e r i s s i p i l a . En*de* ondertijden co*m*met oec van quade*n* wercken. en*de* bi onversienlicheit van den mesters alse in ghebroken beene in wonde in andere steden alsoe datsise te vaste binden en*de* te stercke strietoriën ligghen (*l.* legghen) en*de* dat meest

vulle jonghe lieden datsi dat+ bloet soe vaste der hute persen bi dat van der quetsinghen zwellet en*de* soet meer zwellet die banden vaster werden. o*m*me +C 65c.
dwelke dat daer versterven moet en*de* zwart alse eene cole. en*de* bi overgaende coude en*de* wacheden. alse die riden gaen en*de* loepen int wate*r* en*de* daer nae die beene vercouwen en*de* warden zwart stinke*n* en*de* versterven. Dus selmen gaen ter cueren eist dat sake dat ghi comt in eene stede daer een leedt ontsteken wille soe dat zwart beghint te werdene en*de* al ontrint root si Dan eist een luttel te langhe gebeit. maer alst es seer root heet en*de* oec gheswollen met vele materiën. men sel dan daer ontrint striken van desen navolgende defensatijf. ℞ boli armenici .ʒ. ½. sanguis draconis .ʒ. ½. terre sigilate .ʒ. j. olei rosaru*m* aqua rosaru*m* aceti boni .iiij. minget al te samen in eene*n* mortier et usui reserva en*de* van desen defensatijf strict der omtrint. maer niet der op. En*de* eenige mesters co*m*en en*de* legghen bove*n* der op dat aposteme coude plastere*n* en*de* doen die hitte die hute slaen soude die doe*n* si slaen in wart en*de* si wanen met couwe dese

aposteme te verslaen. en*de* ald*us*+ soe meerdere*n* si die hitte Exempel bi eene*n* potte die staet en*de* siedt op tvier onghedect. dat die wasem hute mach slaen +C 65d.
dien pot en sel niet over loepen. En*de* oec mach men merken eene*n* me*n*sche die gaet baden in cout wate*r* ofte valt in cout wate*r* en*de* sine hande*n* in den winte*r* der mede dwaet sine handen en*de* des smorgens alsoe die ribaude*n* doen die lettele ane te doe*n* hebben die coutheit van

den wat*er* die stopt. en*de* gaetme*n* in baden ofte in der stove*n* en*de* die doere open gaet die hitte slaet der hute. Die porres die metter gheberrender hitten open gedaen werden en*de* daer bi wert die spijse tongelic verteert. Om de welke Ypocras seit niet vullen buucken in heete baden te baien maect corts over midts die spijse in den maghe*n* onghesoden blivende bi ghebreke der hitten diere ghetreden is en*de* bi deser redene soe siin lieden die bet verteren hoere*n* spijse en*de* meer heten winters dages dan te somer. want dat coude buten bestopt die hitte binnen. En*de* *con*trarie te somere soe werden die zweet gaten gheopent. En*de* aldus eist te verstane in deser dingen couwe

+dinghen der op gheleit die siin stoppende daer binne*n* die hitte. Ende op der apostema selmen leggen mitigativen ghete*m*per*a*t die heet siin die de zweeringe +C 66a.
sachten dat die hitte hut slaen mach en*de* die grouve wacheit vaporen in die plaster dat sel die materie mindere*n* en*de* die stijfheit verlichten slaken sachten. En*de* dit es een goed mitigatijf sachte*n*de en*de* een prepaeratijf te legghe*n* op die stede daer die materie es Nemt crumen van brune*n* brode. wiin effene hier of een plaster ghemaect ofte een papkin en*de* dat daer op geleit al warme. Een ander mitigatijf. Nemt crume*n* van tarwin brode ghesoden met soete melc en*de* dat selmen warme der op legghen. Een ander. Nemt gherstin mele dit siedt met soete melc en*de* legget der op laeu. Een ander. Ne*m*t ghersten mele wiin boete*r*e dit siet al over een en*de* maect plaster en*de* legghet der op. En*de* men sal bloet laten ter aderen daer dat ledt aller naest es. daer met sel dat bloet mi*n*deren. en*de* men sel weten dat ventosen te settene op sulc danich stede es verboden.

Van bescautheit van hete water ofte van viere.

Nou willen wi jou leere*n* van+ bescauwinghen en*de* alse die mensche es bescaut van viere ofte van wat*er* of andersins. Cuere dertoe: Nemt haer van hasen wel +C 66b.
cleene ghesneden dat leght der in al vol. Een ander: eist van viere gheberrent. Nemt de wortelen van der wilgen die snit cort in twee*n* en*de* stampse en*de* dat mi*n*get met de(n) witte van den eye en*de* legghet der in dat voet wel. Een ander. Mester dierc seit Nemt calc en*de* dwaet 9warf. dan doeter toe alsoe vele olië*n* alser calxs es dit mi*n*ghet al over een in modu*m* u*n*gu*entu*m en*de* daer met besalvet dat seer. dat gheneset. Een ander. En*de* exp*e*rimentator ons leert: Nemt olie van doders van eyere*n*. en*de* met een vederkin salvet dat seer dit trect hute den brant en*de* gheneset. Een ander dat die selve mester seit Nemt atrame*n*tu*m* hier of maect poeder subtijl dat mi*n*get cu*m* albuu*m* ovor*um* et oliu*m* rosaceu*m* in modu*m* u*n*gu*entu*m daer mede smeert dat seer. die brant sel hute gaen en*de* ghenesen. Een ander. Nemt een dinne platkin lodts dat leght op dat seer het gheneset. Een ander. Nemt slechusen. en*de* die berrent te pulver dat mi*n*ghet met

line olie en*de* smeeret der op+ dat ghenest ¶ Exp*e*rime*n*tator. seit alse een dinc verberrent is +C 66c.

men seller te hans lauwen wiin op legghen en*de* dien brant saller te hans utslaen. Ofte men leggher op mes van eene*n* osse laeu ofte olie van dodere*n* van eyere*n* dat gheneset. ¶ E e n a n d e r . ¶ Nemt pou(r)celeine en*de* die siedt in wat*er* en*de* van dien cruden leght der op. ¶ E e n a n d e r salve seere goet en*de* notable jeghen verberrentheit. ¶ Nemt solen van ouwe schoen was olie rosaet dit soe smelt al over een in modu*m* u*n*g*uentu*m en*de* daer met besalvet dat seer Dit sacht en*de* ghenest alle verberrentheit. en*de* gheneest daer dat vel of ghevlogen es. ¶ Exp*eri*mentator seit. ¶ Nemt .ij. dodere*n* van eyeren en*de* daer mede minget oleu*m* olivaru*m* dit wel ghemi*n*get te gader en*de* dat selmen bestriken op tseer. ¶ E e n a n d e r . ¶ Nemt rape*n* smout dat slaet wel met water tote dat dicke si dan smeert dat seer met eenen vederkin en*de* daer boven geleit een dinne hooft cleet het gheneest. ¶ E e n a n d e r . Dat ons leert Galienus en*de* is warachtich. ¶ Nemt scorsse van groene*n*

[+]linden dit snijt in vele sticke*n* en*de* siedtse in een lettel wat*er* wel lange Dan nemt die scorsse hute en*de* strijct dat wat*er* of en*de* dat ghi der of strijct Daer mede [+C 66d.] bestriket dat seer met eene*n* vederkine. en*de* dan leght der boven eene*n* floers cleedekin. ¶ E e n a n d e r u n g u e *n* t *u m* . Dat ordinerden de viere mesters van salerne*n* en*de* es seer goet op bescouwinghe ofte op verberringe. ¶ ℞ calx viva dat selmen dwaen .ix. warf dat sine scarpheit verliese Daer nae mi*n*get der mede oleu*m* rosaru*m* en*de* dwitte van eene*n* eye Dit slaet al over een in modu*m* u*n*g*uentu*m en*de* daer met bestrijct dat seer met eenen vederkine. ¶ E e n a n d e r . ¶ Nemt linden scorsse die siedt in watere lange dan nemtse hute en*de* strijct of dat vette met uwen vingeren daer met mi*n*get smout van coevoete en*de* olie van ke*n*pe dat mi*n*ghet al over een dan maket warme en*de* bestrijct dat seer met eene*n* vederkine. dit saelt ghenesen.

Van den bloet zweere flegmon.

F l e g m o n dats die bloetzweer en*de* comt van groven bloede. Teekin van

hore dat is datsi root is maer[+] niet bruu*n* roet ghelijc herisipila. ¶ Noch soe verwoet het overmidts datsi in heeft meer verscheden van sinen ghete*m*perden bloede [+C 67a.] ende si wert oec groet en*de* ront alse eene stoc. en*de* alsi ghematurert es en*de* ope*n* daer comt bloet hute en*de* wit ette*r*e en*de* hine brect niet gherne maer hi werpt gherne vele gaten en*de* eenighe lieden heetent allers ofte .iiij. oeghen en*de* om dese aposteme te sachtene selmen bloet laten ter aderen die ten leden dient daer die aposteme staet En*de* alsmen se wille hute doen brecke*n* dan salmen der op legghen m i t t i g a t i v e *n* . en*de* doe*n* alsoet jou vorleert es in die aposteme herissipila en*de* die cuere van erissipila. en*de* van den aposteme flegmon dat werc es al eens.

Van der couwe aposteme dieme*n* heet Zimia.

Zymia es eene coude aposteme en*de* comt van flume in de junctur*e*n en*de* in de voudende leeden en*de* meest in coude flumatike

lieden. en*de* dese aposteme hoe seere datsi sweert

+sine becomt niet root en*de* essi root dat duert onlange en*de* dat comt bitiden alsser wat colera toe scieten Die hore hout in dat hueverste ofte der buten. Daer +C 67b. of dat hier varwen mochte en*de* dese aposteme ne sel bi hore selve*n* niet hute breken want dese vorseide aposteme die zweert altoes inwaert en*de* hi wint en*de* maect gherne fistulen o*m*me datti conru*m*pert die aderen en*de* arteriën En*de* wilmen dese aposteme ripen Dat moet wesen met heete medicinen die welke die coude materie verwarme*n* En*de* men seller gheene viscose materie noch dinghen op legghen die de materie binnen meerder*en* mogen en*de* dooden dwelke soutse doen verwandelen in wacheden en*de* daer of commen gherne lange zweeren en*de* fistelen. en*de* alle dese nae volghende medicine*n* siin viscos en*de* seer limich en*de* dese ne selmen niet der oplegghen. ¶ Semen lini malvavisci bismalva wortele*n* van leliën psillium fenigriec. en*de* diere gelike selmen scuwen in coude apostemen co*m*mende van flumen Maer me*n* sel orberen heete droghe medicine alse loeghe ghemaect van wingaert assche*n* en*de* loghe van eekin hout asschen ghemaect en*de* daer in ghenet een cleet .x. vout

+en*de* dat warme der op gheleit es seer goet. Ofte men sel nemen eene scers en*de* snidense (*Zie fig.* XXVIII) op en*de* dan selme*n* der in legghen eene wiecke +C 67c. van stoppen ghenet in dodere*n* van eye en*de* daer boven eene plaster van stoppen ghenet in warme*n* wijn en*de* des ander daghes selment vermaken en*de* suvere[n]tmet warme*n* wate*r* en*de* daernae met warme*n* wiin en*de* dan droghent en*de* dat ebt desen nae volghende mondificatijf en*de* dit es dat mu*n*dificatijf. ℞ succu*m* apij .ʒ. ij. mellis .ʒ. j. blo*m*me*n* van tarwin paru*m*. Dit mi*n*ghet over een en*de* doet sieden altoes roerende dan doet van den viere en*de* doet in dine bosse en*de* hiermede besalvet dine wiecken Dan soe leght daer boven eene plaster ghemaect van u*n*g*uentum* fuscu*m* dats die zwarte salve en*de* de recepte hoemense maect staet in onsen antitotariu*m* (*l.* antid-) en*de* es seer nuttelic in Cyrugïën en*de* ald*us* maect mense. ℞ olij olivar*um*. lib. j. et ½. galbanu*m* mastic wieroec terbentine. an*a*. .ʒ. j. cere .ʒ. iiij. colofonie .ʒ. ij. piscis (*l.* picis) navalis. dat wel ghesuvert si. .ʒ. iij. giu*m* (*l.* unguentum) serapini .ʒ. j. Die olie selmen setten op dat vier

metten wasse en*de* latent smelten+ dan doeter in die colofonie en*de* dat piscis navalis. en*de* latent smelten Daer nae doet*er* in u*n*g*uentu*m serapini en*de* daer +C 67d. nae de te*re*bentine en*de* alst ghesmolten is dan doet of en*de* latet coelen en*de* bloet laeu si Dan mi*n*get der in jou mastic en*de* jou wieroec. wel subtijl ghepoedert. Dit mi*n*get wel over een tote dat cout si dan doet in dine bosse en*de* dese salve es heet en*de* droghende en*de* wij orbore*n*se dicken in Cyrugie en*de* me*n* vinter te cope altoes in apoteken.

Leeringhe des yp*e*rmans.

Ic meester jan yp*e*rman sel jou leeren van den rugghen been ghewont en*de* dat die wonde doer gaen en*de* dat march es ghewont daer of es de siecke in vreese

van stervene en*de* die quetsinge van n u c h a co*m*me*n*de van den hersine*n* o*m*me den groete*n* pine wille maer het mach wel alsoe gescien sonder quetsinghe va*n* nucha. maer die quetsinge van den senuwen daer hute commende en*de* prikende des langaovis(?) en*de* geluwede die daer ghestrect

[+]leit ane beide de siden van den rugghebeene En*de* is die wonde dwers ghesneden dat is doodelic omme dat eydel der hersinen daer die n u c h a hute vloit. Die cuere der of es alse in cuere*n* van anderen wonden van den senuwen die doere dat been ghewont siin en*de* dat vindi staende hier voren ghescreven int cappitele der of. [+]C 68a.

Van den lever ghewo*n*t.

Alse een mensche is ghewont in den lever ja in den substancië*n* den lever (*l.* des levers) soe wie dat alsoe ghewont is die wonde is vorwaer stervelic Want si verliest al hoer werc en*de* dat bloet destruert o*m*me dat huut gaen die gheesten des levens en*de* dat fundament en*de* dan moet die mensche siin virtuut verliesen en*de* sterven. maer es die wonde in eenigher tacken soe machmense wel cuereren in den ersten als men cuerert ander wonden in den buuc.

Van dat den lever hute hanghet.

Wat men doen sel alse die lever huut hanghet ghezwolle*n*

[+]men sel der op legghen dat die lever doet ontzwellen ghelijc dit ¶ Nemt succu*m* alsene van adicke seem en*de* aisiin en*de* tarwin blo*m*me .an*a*. p*ar*tes equales en*de* dan settet op dat vier en*de* latet sieden tote dattet dicke becomt alse seem en*de* maect der ee*n* plaster of en*de* legghet der op. En*de* helpt dit niet soe maect die wonde wider. en*de* dan doet die lever in en*de* die wonde gheneset ghelijc ander wo*n*den in de*n* buuc. [+]C 68b.

Van wonden in den niere*n*.

Alse een mensche es ghewont in den nieren die can der of niet ghenesen want het siin droghe harde leden com(?) mager en*de* si sceiden die urine dat he*m* comt toe van den lever en*de* al eist dat is doot wonde nochtan selmen hem goet hant werc [doen?] en*de* gheven hem goeden dranc suvere*n*de en*de* heelende maer si werden selve*n* wel ghenesen en*de* die wonde salmen van buten ghenesen alse ander wonden in den buuc ghelijc dat jou vorleert es van den wijsen mesters van Cirugie ende medicus.

Van den blase ghewo*n*t.

Alse die blase es ghewont in den mensche die ne selmen niet neme*n* in

gheener cueren het en ware[+] ane den hals daer si vleesachtich is daer ghenese maer boven daer si dinne is daer ne mach si ne*m*mermeer ghenesen en*de* alsi ghewont es in den hals men sel den siecke houwe*n* ligghen op den rugge. en*de* de siecke sel lettel drincke*n* en*de* men sel op de wonden legghen dit nae volgende poeder. ℞ boli armenici .ʒ. j. sanguis draconis .ʒ. ij. aloë epatici .ʒ. ½. thuris mastic*is*. an*a*. .ʒ. ½. en*de* hier of maect subtijl poeder en*de* da*n* suldi daer op legghe*n* plasteren constrijctijf ghelijc dat ghi vint ghescreve*n* int cappitele van den oren of gheslegen ofte int capittele van den nese. [+]C 68c.

Van dat den darmen ghewont sijn.

Alse lieden ghewont siin in de darme*n* daer of soe willic jou wat scriven en*de* alsoe vant ic ghescreven in de Cirugie van rolandine. In dat erste alse die cleene*n* darme ghewont is en*de* dien stront der hute gaet. dats oncurable en*de* dootwonde. Maer als den groete*n* vleesch darme es ghewont die es gheneselic en*de* dien selmen simp*er*lic

+cureren met drancken ghelijc wonden dranc en*de* drancke vindi ghenouch ghescreven int cappitele van den ghescutte hutte te doene en*de* is die wo*n*de +C 68d. groet in den darme soe selmense toe nayen en*de* laten den draet hanghen buten op den buuc en*de* men sel die darmen in legghen in hore gherechte stede. en*de* men sel die wonden des buucs open houwen tote die darmen heel si en*de* als ghi erst der toe comt doet die darmen in en*de* siin si buten vercout en*de* gheswollen soe selmense weder verwarme*n* met warmen wijne of met anderen warmen dinghe*n* en*de* eist dat sake datsi niet alsoe moghen ingaen soe moetme*n* die wonde wijden met eene*n* scersse. (*zie fig.* XXVIII) en*de* dan doen die darmen weder in en*de* dan cuerere*n* alse ander wonde*n* in den buuc.

Van ghescorde*n* te ghenesene sonder snijden.

Het ghevalt dicke dat de lieden werden ghescort met cleender pinen en*de* dat heeten de mesters r u p t u r a .

+In cypac. en*de* als dat niewelic ghescort is dan eist gheneselic met drancken en*de* met plasteren van buten der op gheleit en*de* wel der bove*n* ghecussineelt. +C 69a. en*de* ic ghenas vele lieden der met binne*n* der stede van ypere die ghescoert waren maer het was alst nieuwe en*de* versch was. ¶ En*de* ic doe jou weten alse de rupture een jaer out is en*de* dat gheboert es. Dan moetet ghesneden wesen metter hant. En*de* ic bidde alle mesters alse die rupture out is ende gheboert es Datsi hem dat vermoeten (*l.* [niet] vermeeten) te ghenesen want hets oncurable en*de* ondoe*n*lic en*de* ongheneselic sond*er* sniden. ¶ Int erste den siecke sel legghen .vj. weken lanc op siin bedde en*de* hi sel eten alle spijse die vleesch doet wassen alse warme melc ey*er*en daden boete*r*e en*de* vlesch rentvleesch backons vlesch wederin vlesch. boeter en*de* appele*n* ghebraden. en*de* men sel he*m* dicke doen eten coucke*n* ghemaect van groene*n* crude. en*de* die in boeter ghebacken. ¶ En*de* met desen drancke soe ghenas ic vele rupturen dat nieuwe was ghescort. ¶ ℞ radic*is* osmanda *con*solida major senicle

bruscus buggla .an*a*. m[anipulus]+ j. Dese cruden stoet en*de* sietse in eene*n* stoep witten wijne ofte wiin bastart tote dat die helft versoeden si da*n* selment coeleren +C 69b. doere ee*n* lijnen cleet en*de* hier of selmen gheven drincken eene*n* cleene*n* toghe warme smorghens en*de* savons en*de* des achter noens en*de* dat selmen doen tote dat dat nieuwe rupture toe es en[de] ghenesen. ¶ En*de* buten selmen der op legghen eene plaster dieme*n* heet emplastru*m* ruptura*m* en*de* daer boven vaste binden den bant dat niet hute co*m*me.

E e n a n d e r e n d r a n c . Nemt tremorsike matefeloene osmonde senickel herba robberti .ana. m.j. Dese cruden stampt al in sticken ende sietse in een stop wiins tote dat die helft versoeden si Dan coeleret ende gheeft drincken alsoet vorleert es. E e n w i j f die woende bute der stede van Ipere ende si hadde een kint van 2. jaren dat was gescort dat hem siin darmkins vielen in den cullenbalch ende dat wijf nam horen kint ende si dede sine darmen in ende si leit te bedde. ende si ghinc ende nam herba roberti. ende dat stamptese met wijne. ende dat gafse hem drincken smorgens ende savons. ende si ghenaest der

+mede binnen een maent sonder binden ende sonder cussineelen. Ende dit ghesciede omme dat kint jonc was. ende die rupture nieuwe was. E e n a n d e r . +C 69c.
Daer mede dat ic eenen man van .40. jaren cuererde ende die ic cuererde binnen xiiij. daghen.

¶ ℞ jacea alba ende wedewinden cruut ende de blommen .ana. m. iiij-or. Dit stoet al over een wel cleene ende dan siedt in een vierendeel soete wiin tote dat comt op een pinte ende dan coelerent ende daer of ghevet drincken smorghens ende savons te male .v. lepelen vol ende daer met ghevet drincken van desen nae volgende pulver alsoe vele als ligghen mach op een menschen nagel. Dat minghet metten vorseiden .v. lepelen. ¶ ℞ Canele galigaen nucis cipressi garioffels nagel valeriane .ana. ʒ. j. ende hier of maect pulver subtijl ende minget van desen pulver in den dranc gelijc dat vorseit is ende dit geeft drincken nuchtens ende savons ende dan leght op de rupture eene plaster ende heelet gelijc dat jou vorseit is. Ende dit plaster heelt ghe-

scorde sonder gat te macken ja+ dat nieuwe es ghescort. ℞ Colofonie was. ana. lib. j. bolum armenicum. wieroec mastic gheberrent papier. ana. ʒ. ij. terebentine +C 69d.
ʒ. iij. ende vergadert dese salve ende maect hier of plasteren ende bindet op de siecke stede de siecken legghende over rugghe. E e n a n d e r Dat ons bescrivet r o g e r u s . ℞ piscis navalis resine. ana. lib. j. wieroec. mastic. ana. .ʒ. i. sanguis draconis sanguis humani ana. .ʒ. ½. terebentine lote .ʒ. iij. miscean*t*ur et fiat emplastrum ende van desen emplastrum selmen legghen op de rupture. E e n a n d e r Dat ons bescrivet. G a l i e n u s . ende met desen nae volgenden drancke ende plasteren ghenas hi vele lieden die gescort waren nieuwe in die stat van melane ende dits dat plaster.

Dits een plaster jeghen alle ghescortheit.

℞ Piscis navalis roet was colofonie. ana. ʒ. iij. litargiri armoniac galbani oppopenac sumac bd[e]llij serapini masticis radicis consolida majora et minora. gummi

arabicum pilorum leporum combustorum+ ana. .ʒ. j. visci quercini lapis ematice terra sigillata gipsi mirri .ana. .ʒ. vj. psidie gallarum balaustie berberis aloës +C 70a.
cicotrinum aristologia longa et rotonda. esculi ana. .ʒ. v. momie boli armenici ana. .ʒ. viij. terbentine .ʒ. iij. sanguis humani. lib. j. confice cum decoctione pellis arietini (?) succide et cum gluten pisciu*m* .ʒ. iiij-*or*. ende hier of maect emplastrum

van desen leght op de rupture en*de* daer boven eene*n* goeden bant alsoet behoort en*de* daernae soe gheeft hem drincken smorghens en*de* savons van dese*n* navolgende drancke te male .v. lepelen vol. D r a n c . ℞ Sigille beate marie. sigille salomonis. radic*is* prunice et folior*um* ei*us* herbe fergule. an*a*. m. .j. bullia*n*t*ur* in aqua pluviali et fiat decoctio addit*ur* modic*us* panis succari. en*de* met desen vorseiden drancken en*de* plastere*n* ghenas ic vele lieden in de stat van melanen dat nieuwe ghescort was.

Van apostemen die wassen in de rode der veden ende dat van winde es.

⁺Ende onderwile*n* soe hebben die lieden in de roede der vede*n* a p o s t e m e *n* en*de* dat comt toe overmidts wintachtichede en*de* wasems in die welke es cleene hitte. ⁺C 70b.
Dese vervullen op blasen en*de* recken de roede als eene corde. en*de* es zeer groet in de lanchede breethede en*de* dichede. En*de* het comt ondertiden datter in co*m*me*n* morwe apostemen. Maer die differencie tusschen den morwen apostemen en*de* tusschen den opgheblase*n* apostemen. die vol siin va*n* winden en*de* van waseme diese vervult Dat selme*n* beke*n*nen ald*us* men sel metten vingere*n* tasten en*de* duwen der op en*de* bliver .iij. staende putten dats teeken dat is van wasseme en*de* van obblasinge Die cuere van apostemen der opblasinghen en*de* vol wasems dat dicken ghevalt in jonghe lieden Die waseme selmen laten int erste men sel die rode en*de* die cullen bestriken met cautoene ald*us* ℞ Olei rosar*um*. .ʒ. iij. cere .ʒ. j. Dat was en*de* olie selmen over een [smelten] en*de* dan ghiete*n*t in eene*n* mortier en*de* dat wriven over een al warme en*de* dan selmen ghieten der op cout water en*de* dat roeren over een

tote dat niet meer wat*er* ontfae.⁺ en*de* dan doet in eene bosse. en*de* daer met bestriket de cullen en*de* de roede met cauton alsoet jou vorseit es en*de* alsme*n* ⁺C 70c.
de roede daer nae vermaect dan selmen den roede baien met lauwen wat*er* wel en*de* seer. daerna bestrikense binnen den sloeve en*de* buten wel alsoet vor*seit* es. ¶ En*de* men sel cleederen netten in aqua nenufari en*de* warme der op legghen.

Cuere der morwer apostemen.

Die wiken den tast en*de* dat den tast der in blijft staende dan werct met desen medicinen. ¶ ℞ wingaert blader .30. bi getale thuris amidi et serusa .an*a*. ʒ. ij. aqua rosar*um* dat genouch si. hier of maect een soete en*de* sachte ung*uentu*m en*de* daermede bestriket die roede tweewarf sdages maer erst selmen die roede baien met lauwen wat*er* En*de* somtijts soe maectmen in die zwellinge de veden met pinen en*de* met smerten urine. ¶ Int erste men selne steken in warme*n* wat*er* als men pist. en*de* men selne da*n* bayen in warme*n* wat*er* en*de* daer nae o*m*me bestriken met desen nae volgende deffensatijf ald*us* ghemaect.

D e f f e n s a t i j f . ℞ Olei rosarum⁺ .ʒ. j. et ½. aceti vini een once. olei violarum een alf once boli armenici .ʒ. ij. sanguis draconis .ʒ. ½. misceantur in simul cum ⁺C 70d.
modicu*m* aq*ua* rosaru*m* en*de* maect een deffensatijf en*de* men sel den roeden baie*n* in warme wat*er*. daer coude

cruden in ghesoeden siin. alse violetten cruut nachtscadue. mentelicum cruut en*de* des ghelike. En*de* eenighe mesters baien in warme soete melc. En*de* eist dat sake dat die zwellinge si hart en*de* blec soe selmen salve*n* en*de* plasteren metten ungue*n*ten van alsene*n* dat in die zwellinge der cullen staet en*de* men sel weten telken alsmen den vede verbint dan sel men verbinden met eener scoender bandt alsoe breet alse eene*n* vingere. en*de* beghinne*n* vore*n* ane dat hooft en*de* hoe voerder ten bucke waert. hoe slapper ghebonden. En*de* dat o*m*me tghezwel te verdrivene opwaert en*de* dat bloet. En*de* eist dat sake datme*n* ontsiet hitte en*de* dat ontsteken me*n* sel laten die lever ader onder den inclouwen des voets om te sceedene en*de* te resolvererene wintachticheit van den lichame

[+]diere toe slaen mochte.

¶ D i t s e e n g o e t u*nguentu*m ten(!) voer de seere*n* vede*n* en[de] roeden. [+]C 71a.
¶ ℞ succi solatri succi barba jovis .an*a* .ʒ. iiij-*or*. oleu*m* rosaru*m* .ʒ. ij. en*de* dit siedt al over een met gherstin mele. toter dicten van seeme en*de* dan doet in dine bosse. en*de* bayet de roede erst als jou vorleert es en*de* dan selme*n* der mede besalven sdages .ij. warf. en*de* dit vorseit salve zacht en*de* ontzwelt. E e n a n d e r. en*de* alst is in den winter en*de* datmen gheene nachtscadue vint soe selme*n* dit doe*n*. ¶ ℞ Die crumen van witten broede die wrivet al ontwee in een mortier met mel rosaet en*de* met oleu*m* rosaru*m*. Dit siedt al over een altoes roerende tote dat slecht si en*de* doeter in een luttel wat*er*s dat niet ne berne. en*de* maect hier of plasteren en*de* laeu der op geleit. ¶ E e n a n d *e r*. siedt liinsaet met papple in wat*er* en*de* daer of gemaect mussilagi*ni*s. dat musselagi*ni*s gemi*n*get met oleu*m* rosaru*m* en*de* daer of maect plastere*n* en*de* die leght der op laeu.

Van gaten in den roeden der veden.

Alse van gaten ofte ulceriën in den roede der

veden die moetme*n* cuerere*n*[+] met droghender medicinen en*de* met suverende. Int erste eist dat ghi sijt gheroupen in seere veden daer gaeten in siin buute*n* ofte [+]C 71b.
binnen. ¶ Int erste salmen den vede bayen met laeuwen wat*er* ofte met wat*er* daer nachtscadue en*de* violettencruut in ghesoeden is en*de* daer nae selmen binnen in de slove wel suveren met eene*n* sachten liinwade en*de* da*n* selmen stroien dit nae volghende poeder daer alle die gaten siin in elc gat een lettele. Dits dat poeder. ¶ ℞ radicis aristologia roto*n*da .ʒ. ij. en*de* daer of maect subtijl poeder hoe subtijler hoe beter en*de* doet in dine bosse. En*de* ic mester Jan Jp*e*rman ic placher met desen nae volgeden poeder te ghenesene gaten in seere veden dat hier nae volget ℞ ertnetelen die selme*n* droghen in eene*n* ove*n* alse dat broet hute es en*de* dat selmen pulveriseeren subtijl en*de* van dien poeder leide ic in de gate*n* en*de* der boven soe leide ic plasteren van desen navolge(n)den salve. ¶ S a l v e . ¶ ℞ serusa een vierendeel litargiru*m* .ʒ. ½. loot asschen ee*n* once. hier of maect subtijl poeder en*de* dat poeder doet in een mortier Dan nemt olie van rosen was ghesmolten over een

dat ghenouch si en*de* ghietent in

+den mortier altoes roere*n*de cum pistello tote dat dicke becomt. Dan doet in dine bosse en*de* siner gaten op dat hooft van den vede men doet dat velle achter +C 71c.
en*de* me*n* bestrike der mede die gate*n* het sel te bet ghenesen. Item en*de* eist dat sake dat de roede soe zeer ghezwollen is dat men dat vel achter [ne] can ghecrighen en*de* die bolle bloet hebben. daer toe selmen ald*us* gaen. ¶ Int erste soe nemt wate*r* daer cruden in ghesoeden siin als violetten cruut mentelicum cruut en*de* daermede soe selmen bayen .ij. warf sdaghes en*de* men sal nemen eene speyte ald*us* ghemaect (*fig.* XL a) in deser maniere*n* en*de* ghi snit in den roede speyten scoe*n* warme water daer in ghesoeden is mentelicum cruut ende daermede suldine binnen wasschen en*de* suveren als ghi best moghet. en*de* als ghine aldus ghewasschen hebt driewarf Dan soe nemt de vierste warf aqua plantagi*ni*s ofte water van wedewinden en*de* dat speit hem in den vede laeu en*de* daer met wasschen wel en*de* seer en*de* aldus soe des dages tweewarf en*de* eist dat de roede boven int vel heeft gaten soe doeter in van den poeder vorseit en*de* daer boven soe leght een plaster van den sal-

+ve vorseit.

+C 71d.

Dit leerde ons mester hugones.

Alse eene vede ghezwollen es en*de* hi es vol gate*n* buten en*de* binnen en*de* dat de sloeve van den vede niet achter mach gaen. Int erste soe hebt laeu water en*de* daer in bayen wel en*de* seere. dan nemt jouwe tentele en*de* dat cleene einde stect tusschen den vede en*de* de sloeve en*de* alsoe doetse ro*n*t o*m*me gaen Daer nae bewimpelt dine tentele vore*n* met eene*n* scroedekin (*fig.* XLI) van linwade di*n*ne en*de* dat stect tusschen den slove en*de* den vede en*de* [daer]mede suvertene o*m*me gaende en*de* alsoe doet tweewarf ofte .iij. warf. Dan nemt dine tentele netse in olie van rosen en*de* die stect ront o*m*me der in gelijc te vore*n* Dan nemt een cleen sticken ghenet in olie van rosen dat stect vore*n* in den sloeve dat die olie der in blive. en*de* sinder (*of* snider?) boven eenighe gaten daer in soe doet van dien poeder vorseit en*de* daer boven soe leght eene plaster van de*n* witte salve vorseit ofte va*n* desen salve die hier nae volghet. S a l v e . ℞ oliu*m* rosaru*m* .ʒ. ij. magden was

een once sap van nachtscaduen+ .ʒ. iij. sap van mentelicum cruut een once Dit siet al over een tote die sapen beghinnen te vertherne Dan doet van den viere +C 72a.
et ponat*ur* in pixide. En*de* ic hebbe hier mede somtijts ghewrocht en*de* ghenesen vreeselike veden maer die cuere van den speiten bi*n*nen der in en*de* te ghenesen metten witte salve ghelijc dat jou vorlert es Dats beter da*n* dit. en*de* de pacient vele eer ghenesen. Ic hebt gheprouft.

¶ N o c h e e n a n d e r m a n i e r . Dat ons leert een phisisius (*l.* phisicus *of* phisisijn) en*de* hi seit datme*n* sel nemen wate*r* van weghebree ofte watere Daer in wegebree in ghesoeden is en*de* men sal met eene speite dat wate*r* der in speiten en*de* wasschen der mede alsoe men best mach. Dan selmen dat ettere al hute melken metten vingeren en*de* naer dat wasschen en*de* nae dat hute

melken soe selmen sniden cleene scroedekin. en*de* dat winde*n* o*m*me die tentele ald*us* ghemaect (*fig.* XLII) en*de* dat steken tusschen den sloeve en*de* den vede en*de* dat salmen doe*n* .iij. warf ofte .iiij. warf tote

+datti binnen wel ghesuvert si en*de* dan maect dine tentele nat in olie rosar*um* warme die stect der in ront o*m*me en*de* dan ebt ghenet een doucskin ghenet in +C 72b.
olie van rosen dat stect voren in de slove dat die olie der in blive en*de* dan soe maect eene*n* plaster der boven op ligghen van desen navolgende salve. die men heet u*n*g*uentu*m rasis.

U*n*g*uentu*m rasis. ℞ serusa .ʒ. ij. oleu*m* rosar*um* .ʒ. j. et ½. cera alba .ʒ. j. pulvis thuris pulvis mirre .an*a*. .ʒ. j. et fiat u*n*g*uentu*m ponat*ur* in pixide en*de* ald*us* soe selmen vermaken sdages tweewarf.

Van den vede die erisipeleren wille ofte o*nt*steken.

Alse ghi sijt gheroupen tote eenen vede die erisipeleren wille ofte datti ontsteken wille en*de* ghi daer toe sijt gheroupen soe nemt int erste eene*n* pomu*m* garnata (*l.* granati) die snidet in twee en*de* dien salmen sieden met aisiin en*de* doet dat in een mortier stampen al in twee en*de* daer of maect plasteren en*de* legghet der op laeu. En*de* ghi sult nemen deffensatijf van dat hier nae volget en*de* daer mede besalven al ontrint seer (*l.* tseer) dat die hitte niet ten buucke wart ne slae. Dit es dat

+deffensatif. ¶ ℞ boli armenic .ʒ. iij. terra sigilata .ʒ. ½. sanguis draconis .ʒ. ij. olei rosaru*m* .ʒ. iiij-or. aceti vini .ʒ. j. aq*ua* rosar*um* .ʒ. ½. fiat deffensatijf in mortario +C 72c.
et ponat*ur* in pixide. ¶ Een ander. Dat men sal doen alsmen gheen deffensatijf ne heeft. Nemt dat sap van den pourceleine der in mi*n*ghet een luttel pulvis canfora en*de* dat doet in dine bosse en*de* daer mede bestriket ontrint dat seer. En*de* machment niet gheblusschen en*de* dat erissipelert dat dat hooft van der vede al zwart wart daer salmen al ontrint oplegghen dit nae volghende plaster waer bi dat dat zwarte en*de* dat quade verrotte of sel vallen van den goeden ¶ Plaster. ℞ mussilagi*ni*s seme*n* lini et musselagi*ni*s seme*n* fenugreci .ʒ. j. seem een alf once ongesouten boeter ofte versche*n* smeer een once. olei violaru*m* .ʒ. j. et ½. hier of maect een u*n*g*uentu*m en*de* daer of maect plasteren en*de* legghet der op. Hier of soe sal dat quade vleesch hute vallen va*n* den goede. ¶ Een ander plaster. Nemt tarwin blo*m*me .ʒ. .iij. dodere*n* van eyeren olie van rosen .an*a*. .ʒ. ij. tsap van donderbaer .ʒ. ij. vin aisiin .ʒ. j. dit

mi*n*get al te samen sonder sieden+ en*de* hier of maect plasteren op werc en*de* dat soe leght er op laeu toter tijt dat die stede van den hitte*n* ghebulst (*l.* geblust) +C 72d.
si en*de* dat zwarte hute gevallen si. En*de* daer nae salmen die stede dwaen met lauwen wijne en*de* daer nae maken wel droghe. En*de* dan stroien der op dit nae volghende pulver. ja op dat seer. ¶ Pulvis. ¶ ℞ aloë epatici masticis mirre .an*a*. .ʒ. ½. hier of soe maect poeder subtijl en*de* stellet in dine bosse. ¶ Een ander. En*de* Rolandin*us* die ons leert als dat quaet verrot vleesch of ghevallen was Doe nam hi rose wate*r* twee deel en*de* aisiin een deel Dit maecti warme en*de* daer

mede dwouchine. En*de* hi wijst ons datti plach te nemene dese naevolgende decoctie en*de* daer mede plach hi te suv*er*en dat seer ¶ ℞ wiin een vierendeel daer in alumen .ʒ. j. floris eris .ℨ. ½. Dit soet hi al overeen een luttel en*de* daer in nette hi cleedekin en*de* wieken. en*de* die leide hi der in en*de* die droughen wel hute die vulhede en*de* si heelde die vulle (*l.* vule) gaten. ¶ E e n a n d e r . Dat ons scrivet en*de* leert[1]. Men sal oec dwaen dat seer met desen naevolgende lavament want dit suvert en*de* heelt.

[+]L a v e m e n t u *m* . ℞ aqua rosaru*m* lib. j. aceti vini lib. ½. Dit mi*n*get te gader en*de* dan werpt der in dese nae volgende pulveren. serusa .ℨ. iiij-or litargiru*m* .ℨ. x. [+]C 73a.
asschen van loede mastic wieroec .an*a*. .ℨ. j. hier of maect subtijl poeder en*de* werpt int vorseide ros[e]wat*er* en*de* latent alsoe stae*n* tote dat ment orbort. Dan salmen dat claere of ghieten en*de* daer mede dwaen laeu gelijc dat vorseit es. ¶ Item en*de* waert soe datter te vele doot vleesch in ware dat een C y r u g i ë n wel ke*n*ne*n* moet dan soe suldi der op legghen van desen naevolgende poeder. ¶ ℞ tartaru*m* calxs viva affodilli .an*a*. p*ar*tes equales en*de* hier of maect pulver subtijl Dit pulver mi*n*get met loegen ghemaect van sloessen van boenscalen. Dit salmen der op legghen tote dat dat doodevleesch al hute ghete*n* is. En*de* eist dat sake dat ghi dat vorseit pulver niet ne ebt soe selmen dit pulver nemen dat hier na volget ¶ P u l v i s . ℞ Aluin de glaetse. lib. ½. dat selmen legghen op eene heete tegele int vier en*de* dat alumen laten smelten op die tegel en*de* alst gesmolten is en*de* dat al droge si en*de* al wit leit dan doet van den tegel in eene*n* mortier en*de* maecter of subtijl pulver.

Dit pulver stelt in dine bosse[+] en*de* van desen pulver suldi legghen daer quaet vleesch es. Dit selt doen smelten en*de* droghen. En*de* ic yp*er*man plach te orberen [+]C 73b.
dat pulver vorseit ghemaect van alumen en*de* is alsoe goet alse dat voren staet van den calcke ghemaect. Dat es seer vreeselic o*m*me te legghen ontrint aderen men sal weten dat den vede es al vol aderen en*de* groet corrosijf an aderen geleit dat soudese make*n* bloedende. En*de* alse dat doot vleesch al hute is dan heelet met pulveren en*de* met salven gelijc dat jou vorleert es. En*de* somtijts ghevallet dat daer blijft hanghende een styc (*l.* stic) van den vede ofte van den capproene Dat salmen of sniden met eenen scersse (*zie fig.* V) en*de* dat bloet selmen stelpen metten pulver datmen heet lanfrancs pulver. Dat voren staet ghescreven int capittel van den hoofde.

Hoemen den siecken houwen sel van eten ende van drincken.

Den siecke esmen sculdich te wachtene va*n* allen onganser spijse en*de* van allen spijse en*de* drancke

die hitte maken Alse van[+] loecke pep*er* engoen sterke*n* wii*n* case arinck versch vleesch en*de* hi sel hem houwen van vele te drinckene en*de* van allen ghesouten [+]C 73c.
spijse tetene. En*de* de siecke sal drincken soe hi minst mach hi sal

1) *Hier ontbreekt iets.*

drincken cleen bier en*de* tisane en*de* hi sal drincken cleene*n* witten wijn die sel men fonteinen. ¶ I t e m . En*de* hi sel eten eyere*n* boet*er* en*de* wederin vleesch ghesouten en*de* versch rentvleesch .iij. ofte .iiij. daghe ghespringet en*de* hi sal eten alle cleene visschen die witte scellen hebben alse carpers bliecken snoucken barsen grondelinge en*de* der gelike. ¶ En*de* alle spijse die hi etet die selmen hem lettel souten o*m*me datti te min drincken sal en*de* men sal hem wachten va*n* spijsen die dat bloet verhieten (*l.* verhitten) en*de* de siecke sal hem houwen van vele pinens van gane en*de* van ongansen roke. En*de* de siecke sel dragen sinen vede in een sackin hanghende ghegort ontrent sine*n* lendine*n*.

Van den cancker in den vede.

Ende eist dat sake dat men die vorseide medicinen niet ne helpen op de gaten en*de* op

+dat dode vleesch vorseit soe eist canckere dat in den vede es. En*de* o*m*me dit canckere te ghenesene soe salmen bernen den canckere in den hals al ontrint met eener cauteriën ald*us* ghemaect in desen manier (*fig.* XLIII). en*de* dese soe sal me*n* in dat vier wel heet maken en*de* gloien en*de* daer mede die corrupcie tingieren en*de* daer op legghen tweewarf sdages ongesouten boeter ofte onghesouten smeer en*de* daer of sal den brant vallen en*de* dan voert suveret en*de* heelet alsoet jou vorleert es. +C 73d.

Noch een ander manier jeghen den cancker in den vede.

Ende jegen viscose materie te verdrivene en*de* te droghene en*de* te helne. ¶ ℞ arcenicu*m* alumen .ana. .3. j. bernetse te same*n* in eene*n* scerf Daernae nemt blaeu laken en*de* me*n*schen quaet .ana. .3. 4. en*de* bernet die al gelicke Daer nae nemt .3. j. pulvere van der scorssen garnate*n* en*de* dan pulveriseert al te gader in een mortier

en*de* van dien pulver stroit op+ dat seer en*de* daer mede sal den cancker sterven en*de* als hi doot is dat saltu weten ane dat vleesch root en*de* scoene si en*de* dan suldi dat heelen met desen nae volgende pulver. ¶ ℞ aloës epatici masticis olibani .ana. .3. iij. sanguis draconis .3. j. loot asschen seruse .ana. .3. ½. hier of maect subtijl poeder en*de* stellet in dine bosse. En*de* van desen poeder stroit tweewarf sdages op dat seer en*de* daer boven soe leght plasteren van witte salve gelijc dat hier nae volget. ¶ ℞ serusa .3. ij. oleu*m* rosaru*m* .ʒ. j. et ½. cera alba .ʒ. j. pulvis thuris pulvis mirre .ana. .3. j. fiat u*n*gu*entu*m ponat*ur* in pixide en*de* hier of maect plasteren ghelijc dat jou vorleert es En*de* eist dat sake dat ghi meer maniere*n* van salven hebben wilt die dienen en*de* ghenesen in desen saken. soe gaet in dat capittel van den gaten en*de* ulcerië*n* in den vede. Daer vindire in staen ghenouch van vele manieren. +C 74a.

Van bloet te stelpen in de roede der vede.

Ic hebbe gheweten dicwille alse+ den brant hute*n* vede ofte hute*n* roede viel dat die aderen seer worden bloedende en*de* datter de siecke seer cranc of was eer de mester toe quam. Ic mester jan Ip*e*rman was in de stede van ypere daer was een arm mersman die +C 74b.

hadde eenen seeren vede ende die boven op den rugghe op eenen vinger nae den hoofde hadde een groet diep gat al vol quaet vleesch Diewelke mersman hadde in cueren ende onder handen een leec meester Die niet vele van Cyrugie ne wist ende hi leide an dat gat corrosijf ende dat quam in een ader die zeer wart bloedende die adere des midder nacht ende bloede tote den dach tote .x. hueren ende de leeke mester ne const niet ghestelpen. Ende ic y p e r m a n wasser ontboden. ende ic vant den pacient bi naer doot sittende op een leeder. ende hi kende niement. ende hi bloede teener ader huten seere Ic nam den pacient ende ic deden legghen op een bedde. ende ic nam minen dume ende leiden in dat gat op de adere ende ic hilt minen dume der op een stickin ende doen [quam] die mersman ane sine kennisse die hie tevoren hadde verloren ende ic nam van desen

+roden poeder dat hier nae volget ende dat leide ic op die adere. ende dat gat van den vede al vol ende boven dien poeder soe stroide ic blommen van tarwin +C 74c.
ende doe nam ic een viervout doucskin van suveren liinwade ende dat leide ic op dat gat. ende daer boven bant ic wijselic met eener scroeden ende eer ic ghinc van daen de siecke hadde weder alle sine kennisse. ende des ander dages soe ghinc ic daer ende verbantene. ¶ Ic nam laeu water. ende ic suverdene wel van den bloede. ende ic wecte (*l.* weecte) die plasteren der mede of Doen maecte icken droghe ende ic leide dat gat vol van den vorseiden poeder ende daer boven een plaster van stoppen ghenet in warme aqua plantaginis. ende ic verbant met eener scroeden ghelic dat jou vorseit es.

D i t i s d a t p u l v e r . e n d e h e t h e e t m e s t e r h u g e s p u l v e r . ¶ ℞ Thuris albissimi et viscosi. aloë epatici sanguis draconis bolum armenicum .ana. partes equales. et fiat pulvis subtylissimus et ponatur in pixide ende met desen poeder vorseit stelpte ic hem dat bloet ende ic dede dat gat al vol vleesch wassen der mede. Ende te allen vermaken soe suverde icken in warmen borne ende daer nae in wijne ende doen

droegde icken ende doen bestreec+ icken al omme van boven ane den buuc tote ane dat gat met desen naevolgede deffensatijf. +C 74d.

¶ D e f f e n s a t i j f ℞ oleum rosarum .ʒ. iij. boli armenici .ʒ. ij. terra sigillata .ʒ. j. aceti vini .ʒ. ½. aqua rosarum ℥. iij. misciantur in mortario et fiat deffensativum ponatur in pixide. ¶ E e n a n d e r . Ende mester hugones scrijft datti plach boven dien pulver te legghen eene plaster ghemaect van desen naevolgende salve. ¶ ℞ olei rosarum .ʒ. iij. cere alba .ʒ. j. serusa quantum sufficit ½. terra sigilata q.s. loodt asschen litargirum .ana. .℥. ij. hier of maect salve ende doetse in dine bosse. ¶ M e s t e r l a n f r a n c s p u l v e r . Ende hi leert ons om bloet te stelpene ende omme te doen wassen dat vleesch in den vede des gats. ¶ ℞ wit wieroec tay ende vet .ʒ. iij. aloë epatici .ʒ. j. masticis .ʒ. ½. mirra .℥. ij. Dit minget al over een ende maecter of pulver subtijl ende doet in dine bosse. ende daer boven soe plach lanfranc te legghen pluckelinge van lijnwaede ende daer boven eene plaster van den witte salve ghemaect ende boven die plaster

een cleedekin ghenet in warme wegebree water.

+En*de* alsoet vorseit es ghenas hijet.

+C 75a.

Van apostemen en*de* zwellinghe der culle*n*.

Apostemen en*de* zwellinge der cullen comt somtijts toe van hitten en*de* somtijts van quetsingen en*de* van bloede datter toeloept En*de* alse die zweeringe comt van hitten Die teekinen siin roetheit der verwen. heet in den tast. starke zweeringe en*de* stecten. en*de* die cueren der of dat willen wij scriven. Int erste salmen bloet laten in die adere die men heet baselica ane die selve side. en*de* eist dat sake dat si siin beede geapostemeert soe selmen laten in die rechte side en*de* men sel der oplegghen vercoelende cruden alse herba violar*um* edrea t*er*restrea en*de* solatru*m*. Dese cruden selmen sieden in watere en*de* doen se huten watere en*de* latense versupen van den wat*er* Dan selmen die cruden al in twee stampen met een lettel tarwin gruus en*de* siendense (*l.* siedense) met ee*n* lettel wiins en*de* wat*er*s en*de* olie van rosen en*de* daer of maken plasteren en*de* dat selmen legghen laeu der

+op. En*de* ald*us* salmen des dages vermaken tweewarf en*de* eermen de plast*er* der op legghen sel soe selmen altoes de cullen bayen metten vorseiden wat*er* +C 75b. daer die vorseide cruden in ghesoden waren. ¶ It*em* en*de* hi sel sitten in watere*n* die vercoelen. ¶ E e n a n d e r . men sal nemen scroeden en*de* die selmen netten in wiin aisiin en*de* in rose water te gader ghemi*n*get. en*de* dat salmen laeu der op legghe*n* tweewarf sdages en*de* men sallet bestriken met coelende ungue*n*ten die ten heeten apostemen gaen alse ghi voren in de apostemen vinde*n* sult. ¶ E e n a n d e r . En*de* eist dat daer mede niet ne betert soe leghter op dit nae volgende plast*er* en*de* hier mede saelt sachten en*de* betere*n*. ¶ ℞ mussilagi*n*is seme*n* lini et psillii et fenugreci .an*a* .ʒ. iiij-or. g*u*mmi bdellii. armoniacu*m* .an*a*. .ʒ. ½. furfuris .ʒ. v. Dit stoet en*de* siedt al over een en*de* daer of maect een plaster en*de* dat leght al warme der op. En*de* men sal weten datmen altoes die cullen vor den vermaken sal bayen.

Van apostemen van couwe saken.

Ende alse apostemen co*m*me*n* van couwe saken in der (*l.* den) cullen dat selmen beke*n*ne*n*

bi der bleecheden en*de* bi der+ hartheden der cullen en*de* cleen wee ofte stecte*n* En*de* siin die cullen seer hart ende zwaer soe nemt dit plaster. P l a s t e r . ¶ ℞ +C 75c. absinciu*m* molle de stront van der gheeten den stront van den osse en*de* duven mes Dit mi*n*ghet al over een en*de* siedet in een lettel wiins altoes roere*n*de en*de* dan doet of. en*de* hier of maect plasteren. en*de* legghet d*er* op warme En*de* men sal erst die culle*n* baien eerme*n* die plast*er* der op leit en*de* dwaen en*de* stoven in dit naevolgeden decoctie. ¶ Ne*m*t folioru*m* bismalva m. ij. malva m.j. Dit selmen sieden in drie stoepe waters eene langhe wile en*de* dan doent of en*de* stove*n* der over en*de* bayen de cullen der in altoes eer men de plaster der op legghet. ¶ N o c h e e n a n d e r . ¶ ℞ absinciu*m* rece*n*t*is* kersse abrotanu*m* betonica

sambuci ebuli .an*a*. m.j. sout seem gherstin mele Dit stampt al over een dan siedet met wiin van peitau over dat vier dan doet of en*de* daerof soe maect plasteren en*de* legghet laeu der op gelic dat jou vorseit es. ¶ E e n a n d e r t e n s e l v e n . ¶ Nemt mele van boenen ghestampt

+wel cleene en*de* dat siedt met aisiin al slecht altoes roerende dat niet ne berne Dan doet of en*de* maect plasteren en*de* leghtse der op gelijc dat jou vorseit is ja +C 75d.
alsoe heet alsmen liën mach. ¶ E e n a n d e r jeghen zwellinge en*de* zweeringhe der cullen. ¶ ℞ succi benedictu*m*. ide*m* cecuta .ʒ. iiij-or. Aisiin .ʒ. iij. bonen mele subtijl ghemalen Dit siedt al over een op dat vier altoes roerende dat niet ne berne en*de* doet of ende maect der of plasteren en*de* die leght heet der op Dit doet sceeden certissime. ¶ E e n a n d e r t e n s e l v e n . ¶ ℞ tapsum barbatu*m* urtica p*ar*vam herba violaru*m* malvam furfura*m* .an*a*. manipulu*m* .j. Dese cruden snit al in cleene sticke*n* en*de* doet*er* toe de bladeren van ebuli sambuci absincii en*de* rosen et pallias allior*um* .an*a*. m. ½. Dit stampt al over een en*de* siedet in wine tote dat slecht is. Dan legghet warme der op gelijc dat vorleert es Dat sel wel de siecheit sceeden. ¶ E e n a n d e r . ¶ Noch ten zwellinghe den cullen co*m*mende van couwe hu*m*oren. ¶ ℞ Nemt bone*n* venigriec liinsaet anijs coriandre camamillen blo*m*men .an*a*. p*ar*tes equales. Dit stoet in pulver

+en*de* dan siedet in witten wine peitou en*de* dit plast*er* der op gheleit sceet. Hier an scrijft van mester louic va*n* macke. +C 76a.

Van eenen siecheit in den cullen die men heet .Erina.

Van Erina. in den cullen daer of siin twee manieren alse E r i n a C a r n o s a dats te segghen in vlaemsche vleesch carnouffel. en*de* daer es een ander manier dat heet men E r i n a ventosa dats te segghen in vlaemsche wint carnouffel En*de* men sal weten wint carnouffels niet en eist o*m*me ghenesen Dan datment hute sniit subtijlic gelijc dat men siin (*l.* snijt) van den ghescorden cullen balch dore en*de* dat langes den lichame en*de* dan salment hute pellen en*de* snident van den darmen daer die cullen mede hanget. en*de* dat selmen dore steken. en*de* dore cnoepen alsoemen doet van den ghescorden. en*de* die siecke sel ligghen al in de*n* maniere ghelijc datti leit van den ghescorden en*de* hi

sel alsoe eten en*de* drincke*n*+ maer men sel die wonde heelen al eens gelijc dat heelt in ghescorden diemen sniit hets al eens. En*de* men es sculdich dat einde +C 76b.
van den darme te cauterizeere*n* met eenen gloyenden heeten ysere en*de* dat selmen doen o*m*me dat die carnouffels niet weder soude groyen. En*de* me*n* sel wachten den draet en*de* den cnoep buten hanghende tote datti of vallet. en*de* vermaken ghelijc ghescorde.

Van water carnouffele.

Van waters carnouffels die in de cullen somtijts wassen Daer of willic jou scriven. En*de* dat wort ghewo*n*nen in de holle sone ofte diuidim*us* (*l.* epididymus). dats daer die cullen an*n*e hanghet. Nou willic daer of gaen ter cuere o*m*me dat wat*er* hute te doene. en*de* dan commen

eenighe leeke mesters die hute sniën den cul gelijc ofte hi ware ghescort maer dat es seere valsch en*de* sine weten niet wat si doen En*de* ald*us* in desen manier selmen gaen ten werke. ¶ Int erste men sal nemen eene groete driecante naelde en*de* die naelde selmen cro*m*me*n* en*de* die naelde selmen steken in dat

+onderste van den cullenbalge en*de* dore dat didimus en*de* die naelde weder (*fig.* XLIV) hute co*m*mende ter huut en*de* dien draet selme*n* der dore trecken en*de* +C 76c.
der in laten hangen tote dat hem dwater hute gheloepen si en*de* ald*us* selment laten .vij. daghe lanc en*de* daernae soe selmen die wonde suverlic heelen alsoet behoort. En*de* eenighe mesters siin die de wint carnouffels oec plege*n* hute te latene met eene*n* naelde en*de* eene*n* drade alsoet vorseit es (*zie fig.* XLIV) ghelijc datmen hute laet water carnouffels en*de* eenighe meesters snidense hute met eenen vlime ghemaect in desen manieren aldus (*fig.* XLV) En*de* daermede doen si sceede*n* den wint en*de* die zwellinghe.

Van den gescorde*n* te ghenesene in ander maniere.

Meer voren hebben wij gheseit van ghescorden te ghenesene met drancken en*de* plasteren en*de* dat sonder sniden Dat nieuwe es te ghenesene met banden en*de* drancken. En*de* nou willen wij hier een ander manier +leeren van heelne Die metten
vorseiden drancke niet moghen geheelt werde*n* die soe selmen helpen in desen +C 76d.
maniere sonder den cul te verliesene noch gheen leedt ¶ ℞ Nemt leve*n*de calc. tweedeel artament (*l.* atrament) een deel. dit pulvert Da*n* selmen nemen zeepe die swart es en*de* daer mede dat vorseit pulver mi*n*gen alsoe stijf als dech en*de* daer of formere eene ruptorie en*de* die legghen dore een gat van eene*n* leder ald*us* ghemaect in dese*n* maniere (*fig.* XLVI) en*de* dit ruptoriu*m* selmen legghen ter steden daer tgat van den ghescorden si en*de* dit selmen laten legghen eene*n* dach sonder of doen op dan tijsbeen selmen der op striken boter ofte smout tote dat daer een stic hute valt dat daer ghedoot es en*de* eist dat sake dat ghi den darme bloet vindet daer den cul an hanget. en*de* dat vleesch of es Soe suldi met eenen scersse den darme clieven toten beene (*zie fig.* V) in de middel lancxs Dan suldi hebben een gloiende isere en*de* daer mede cauteriseren en*de* bescauwen den darme alsoe ver[r]e alse den snede

gaet toten beene toe en*de* doedijt+ niet alsoe ver[r]e als die snede gaet. en*de*
berne*n* toten beene toe heet (*l.* het) en sal niet helpen Dan bestricket dat +C 77a.
verberne[de] met smeere onghesoute*n* tote dat den brant hute valt Dan salmen int gat van den senuwen doen wassen vleesch en*de* dat vleesch sel wesen met cnoepen Die weke (*l.* welke) cnoepen sullen beweren dat huut gaen van den darmen dat ne*m*mermeer der nae darmen ne sullen hute co*m*men. En*de* daernae sulmen (*l.* salmen) die wonde van buten doen vleesch wassen en*de* heelen ghelijc ander wonden vorseit. Die siecke sal moeten legghen .xl. dage over rugghe. en*de* hi moet hem hoeden seere van vele pine*n* en*de* van ghenoten met wrouwen (*l.* vr-) en*de* va*n* grove spijsen

die wint maecken tetene drie daghen ofte .iiij. te vore*n* eer mer an werken sel. en*de* men selne te voren wel diëtere*n* ende houwen met lijchte spijsen. en*de* den lichame wel ydel maecken en*de* die darmen selmen wel in doen en*de* datsi wel moghen in bliven en*de* datsi inwart niet ne verwarren daer vreese of co*m*me*n* mochte En*de* eenighe mesters doen dat werc van ruptoriën met cauton en*de* si bernent [+]met ysere en*de* bescouwent toten ysbeene en*de* dan heelent alsoet ons vorleert es en*de* [+]C 77b.
dit es eene vaste cuere daert wel ghedaen es sonde*r* verlies der cullen. al eist den pacient pine o*m*me ghedoghen en*de* menich pacient ne sout niet wille[n] ane gaen noch menich mesters ne souwent willen doen. En*de* ic mester j a n y p e r m a n ne deet noint want hets te aventuerlic en*de* te ave*n*tuerlic o*m*me de*n* pacient.

Van den navele ghescort in kinderen.

Die navele wert in kinderen groot ghescort en*de* hute bulende en*de* qualicke ghesloten en*de* dat mach men wel ghenesen sonder sniden En*de* ghevalt somtijts dat daer gadert vele materie en*de* dat salmen purgieren ald*us*. ¶ Nemt dat heinde van den navele met .ij. vingere*n* en*de* mette*n* anderen hant soe ructen inwart dat in den navele es tote in den lichame en*de* coendi dit ghedoen soe es den navele ghescort en*de* ne willet niet ingaen en*de* dat kint seer trect en*de* screit soe eist materie soene suldi niet der toe doen. En*de* is de varwe van der navele gelijc de varwe van den huut. en*de* dat in gaet alsme*n*t

tast gelijc alst vorleert es dan[+] suldi maken eene*n* bant met eenen cussenkin in de middel genayet en*de* daer mede subtijlic binden en*de* onder den bant op de*n* [+]C 77c.
navele salmen legghen gheberrende lupine*n* en*de* lijnen doucke gheberrende .ana. p*ar*tes equales en*de* dit salmen tempere*n* met wiin aisiin en*de* maect der of een plaster op stoppe*n* en*de* der op geleit en*de* der boven op binden een cussinkin alle dage. ¶ E e n a n d e r der toe orborlic. ¶ Nemt zwart pec .ʒ. iiij-or pulver mastic*is*. pulver van wieroec pulver va*n* bolu*m* armenicu*m* .ana. elcxs .ʒ. ½. dat pec salmen smelten op dat vier alleene en*de* alst ghesmolten is dan doet of en*de* mi*n*get der in de pulveren vorseit en*de* maect eene plaster van eenen canepen doucke en*de* dat leght der op .3. daghe ofte meer en*de* doet alsoe tote datti ghenesen is. En*de* macht niet der mede ghenesen soe salmen wercken ald*us* ¶ Int erste men sal met eener spletten die navele begripe*n* en*de* inwart steken tote datti in es en*de* alst al in es dan salmen vaste duwen ane den buuc en*de* die splette in houwen die darmen en*de* die pacient die

sal sinen navele soe hi mest[+] mach inwaert trecke*n* En*de* dan salmen nemen eenen naelde met eene*n* starken drade alsoe ghemaect in desen vorme (*zie fig.* [+]C 77d.
XLIV) En*de* dor steken den navele al vaste ane de splette en*de* dan salmen den draet een warf o*m*me slaen en*de* cnoepen alsoe men eene*n* sac bint. en*de* dan den navele weder dore steken cruuswijs jeghen die erste steke. en*de* dan weder o*m*me slaen en*de* cnoepent noch een warf en*de* dan

salme*n* dat einde des drats (*l.* draets) of sniden en*de* dan doen die splette of. en*de* latent daer in den draet tote datti of valt en*de* vort. Dan selment heelen alse eene ander wonde met droge*n*der salve en*de* die selme*n* wel heelen en*de* dat houwet e*m*mer wel ghecussinelt en*de* oec goet regement houwen.

Van spene*n* die wassen in dat fundament.

Amoroïdes dat siin spene*n* en*de* siin vaste heelende ane die adere*n* in dat fundament. Die welken spenen onderwilen zwellen over midts hu*m*oren diere toe vloien. en*de* mest (meest?) grof bloet dat doetse onderwile*n*

⁺spliten en*de* besten (*l.* bersten) Dit siin die teekine*n* Dat aensichte geluwe werdende ofte bleec wintsele in den lichame en*de* in den rugghe. en*de* groete zwaerheit in den beenen. ¶ Ite*m* men sal weten dat der spene*n* siin .iij. maniere*n* Sulke spenen siin lanc en*de* breet ghelijc worte*n*. en*de* dat siin die harechste. en*de* sulken gheliken morbesiën. en*de* die ne siin niet soe quaet allinge. Sulke geliken wiinbesiën en*de* dat siin die alder beste. Sulke spenen die wassen voren ten cullen wart En*de* sulke spenen wassen achte*re* ten lendinen waert En*de* sulke spenen breken hute en*de* leken altoes en*de* sulke breken hute en*de* leken niet. Die spenen commen mest van bloede en*de* van melancoliën. en*de* selden co*m*men die spenen van colera. En*de* alder minst co*m*men si van fluma. En*de* men sal weten. spenen die van melancoliën co*m*men die geliken worten En*de* die spenen die van bloede co*m*men gheliken morbesiën En*de* die spenen die van flumen co*m*men die gelike*n* winbesiën. En*de* die spenen die wassen gherne in lieden die heet siin en*de* versch en*de* in tiden die heet sin en*de* versch en*de* in landen gelikende. En*de* eist dat die flumen co*m*men van limeghen⁺ hu*m*oren alse van flume*n* men ghevoelt in den lichame wint en*de* ro*m*melinghe. Eist datsi vloien soe tingiertse met eenen heete*n* isere [t]horen hoofde. ⁺C 78a. ⁺C 78b.

¶ E n d e o n s b e s c r i j f t g a l i e n u s eist dat een mensche spenen heeft en*de* hebben si langhe gheloepen Dat me*n* eene spene sal laten open sel dat die materie der dore purgieren mach van horen hu*m*oren. Want A v i s e n n a seit oec en*de* orcont eist dat me*n* die spenen alle stopt. het ware te ontsiene. dat de siecke dat wat*er* laden mochte ofte datti mochte werde*n* t i s i c o s ofte m a n i a en*de* dat soude commen overmidts dat hore de natuere niet mochte purgieren ghelijc te voren. Daer o*m*me soe selmen eene hopen (open?) laten heves de natuere te doene. En*de* me*n* sal laten den lever ader in den rechten arme. En*de* nae den purgaciën en*de* suveringhe salmen van buten werken met desen navolgende cruden die droghen.

¶ ℞ loodt asschen scellen van ysere van elcxs eve*n* vele hier of maect subtijl poeder en*de* stellet in dinen bosse en*de* van dien poeder doet dieken der op. ¶ E e n a n d e r. ¶ Nemt acacia .ʒ. iij. seruse draganti van elcxs .ʒ. ij. hier of maect pulver subtijl en*de* temperet met succi arnaglossa in modu*m* u*n*gu*entu*m⁺ et ponat*ur* in pixide en*de* daer met bestriket de spenen sdages tweewarf. ¶ E e n a n d e r. ⁺C 78c.

¶ Nemt tapsus barbat*us*. dat salmen droghen en*de* pulveriseere*n* subtijl et ponat*ur* in pixide en*de* dat leght op de spene*n* des dages tweewarfs. ¶ *Een ander ten selven*. ¶ Nemt mille folium centrum galli van elcxs eve*n* vele dit droget en*de* daer of maect poeder subtijl ponat*ur* in pixide. en*de* hier of doet op de spenen. tweewarfs sdaghes. ¶ E e n a n d e r dat rogerus scrijft en*de* leert. Nemt de scorssen van garnaten die pulveriseert subtijl en*de* dat minget met aisiin in modum u*n*g*uentu*m en*de* dat leght op der spenen dat selse drogen en*de* ghenesen en*de* staen die spene*n* diepe in dat fundament men sal wieken der in steken met desen salve en*de* met cleederen. ¶ Item y s a a c seit men sel boene*n* een lettele sieden en*de* dat legghen op stoppen en*de* voert legghen op die spenen die zwellen en*de* zweere*n* en*de* niet ne loepen. ¶ E e n a n d e r. ¶ Nemt doderen van eyeren paritaria absinciu*m* Dat absincium en*de* paritaria salmen wel cleen stampe*n* en*de* sieden in wate*r* dan pueren dat water of en*de* siedense met een lettel olie van rosen Dan doet va*n* den vier en*de* mi*n*get der mede doderen van eyeren

+in modu*m* u*n*g*uentu*m ponat*ur* in pixide en*de* dit plaster geleit op spene*n* die niet ne loepen en*de* zweeren. ¶ E e n a n d e r. ¶ Nemt wortelen van spyen(?) dit +C 78d. stampt al in sticken en*de* nemt was en*de* pec en*de* dit siedt deen over dandere et fiat u*n*g*uentu*m ponat*ur* in pixide en*de* leght dat der op en*de* latent ligghen .iij. daghe lanc En*de* men sal laten die lever adere en*de* men sal ventousen setten soemen naest mach. ¶ E e n a n d e r. ¶ Nemt apiu*m* emorroidaru*m* die ghesoden in wine en*de* dat geplastert der op sceet die spenen en*de* die zweeren. ¶ E e n a n d e r. ¶ ℞ oleum nucis Dat salmen dicken stricke*n* op de spenen. ¶ E e n a n d *e r*. ¶ Nemt pulver van den selve*n* eppen daer of maect pulver en*de* dat mi*n*get met seeme in modu*m* u*n*g*uentu*m Dat stricket op die spenen die lopen si sullen drogen der mede. ¶ E e n a n d e r. ¶ Nemt pulver va*n* netelen en*de* dillen poeder Dat mi*n*get met seeme en*de* bestriken het sal ghenesen. ¶ E e n a n d e r jeghen spenen co*m*mende van melancoliën. ¶ Nemt pulver van den beene der herten van den hert dat drincket in met wine daer seeme in ghesoeden is ofte met diasene. ¶ E e n a n d e r jeghe*n*

spenen bi fauten van den ghesteliken+ leden. ¶ ℞ Corali rubi et albi dat pulveriseert subtijl pulvis draganti. pulvis ordei .an*a*. en*de* daer of maect pulver en*de* dat hout +C 79a. onder die tonghe en*de* latent smelten onder den tonghe en*de* zwelget maer eist bi fauten der voedender leden soe gheeft van den vorseiden pulvere drincken met sape van wegebree.

Van den fistele in den ers darme.

Van den fistule die comt in ani dat dat [is] in den ers darme. Daer of dat somenghe (*l.* sommeghe) dorgaende sin en*de* teekinen daer of es dat hut hem lieden gaet vachede (*l.* wac-) en*de* meests winds en*de* sulke ne siin niet dore gaende en*de* huten welken ne gaen no wint no stront. En*de* die fistulen die dore gaen ne ghenesen niet met medecine*n*. ¶ Maer sulke werden ghenesen

metten werke des hants ¶ Cirugie met bindene ontwee ofte huut trecken met sickelen en*de* daer nae heelen en*de* vleesch maken met u*n*g*uentu*m .b a z i l i c o n i s . maer in de werkinge der dore gae*n*de. En*de* het wert onderwilen geloset met messe sonder luust ofte wille waer bi datmen scuwet die bande op die materie ofte maniere Maer den fistulen die siin neder datmen ghecrigen mach bi den vingere*n* en*de* die mach me*n* ghenesen met scerpen medicinen

+alsoe jou vorleert es in dat capittel van den fistule. Daer vindi medicinen van den fistule genouch te ghenesene en*de* dat met scarpen medicinen die suveren en*de* +C 79b.
dit u*n*g*uentu*m es goed der toe. U *n* g *u e n t u* m v i r i d i s . Dats lichtelic corru*m*pert en*de* ghenest den fistule en*de* doet vleesch wassen ¶ ℞ zwine*n* smout coelert lib. 4 viridis eris .ʒ. j. sal gemine .ʒ. ½. en*de* dit vergadert in een mortier en*de* stellet in dine bosse en*de* dese salve doot den fistule en*de* verdrijft quaet vleesch.

Van dat fundament dicken hute gaet.

Dat fundament es den ers darme en*de* die gaet hute en*de* dat gaet overmidts der clappingen van den senuwen in den fondament ofte in v u l v a . En*de* dit es de cuere welc datter hute gaet soe v u l v a soe dat andere. In dat erste soe suldine doen sitten metten sette in wat*er* daer dese naevolgende cruden in ghesoeden siin. ¶ ℞ balaustia gallen cortic*is* mali granati eekelen ypoquistidos .an*a*. p*ar*tes equales Dit doet sieden in wat*er* en*de* doeten daer in sitten metten stertte.

¶ E e n a n d e r . ¶ Nemt de wortele van serpentine*n* mele va*n* tarwin dit mi*n*ghet al overee*n* met wat*er* en*de* bact broet onder die asschen en*de* eet dit broet fruit dit in de panne En*de* es

dat set hute smeert die hande*n*+ met warmen borne daer psillium in ghesoden is ofte geweict es. en*de* dan doet dat set in En*de* is dat set vercout dat niet in gaen +C 79c.
mach. soe salment bayen in rooden win en*de* dan doen dat set weder in ende erst stroiter op dit naevolgende pulver. ¶ ℞ balaustia cipressi .an*a*. .ʒ. 2. corticis lentissi .ʒ. 3. serusa .ʒ. j. van desen poeder. stroit der op.

Dit es een suppositorium.

O*m*me in dat set te stekene. ¶ Nemt pulver van galle*n* ciminu*m* .an*a*. .ʒ. iiij-or Dit stampt en*de* maect der of suppositoriu*m*. en*de* stectse int set. Ofte maect dit nae volgende sackin twee en*de* vultse met deser nae volgende cruden.

¶ ℞ pulver van gallen pulver van cuminu*m* .an*a*. .ʒ. v. Hier mede vullet de twee sackin. en*de* dan setse in reghenwat*er*. en*de* men salse warme der in steken ofte der op sitten. en*de* als deen coel es dan salmen dander sacskin warme nemen en*de* alsoe doen dicken menichwarf. E e n a n d e r . Nemt rancken van wingaert met serpentinen die bernet te asschen. en*de* dat leght in roode win en*de* daer of maect loege en*de* van diere loge doeter in lopen met eener clistere. Ofte men sal metten sette der op sitten en*de* laten den wasem der ingaen dats seer goet.

E e n a n d e r . ¶ Nemt gallen+ eekelen balaustie ypoquistidos. sumac. cortic*is* male granati +C 79d.

scorssen van mespillen Dit stoet en*de* siedt in eene*n* pot over dat vier en*de* dan sal de siecke hem sitten en*de* stoven over den pot en*de* men sal dan gheven den siecken dyacitoniton en*de* diacostu*m* et cetra.

Hier beghint dat bouc van den quaden beene*n*.

Hier henden de boucken van alle de clieren en*de* clappoeren en*de* van den ghescorden. Nou soe comt hier an den bouc van de*n* quaden beenen.

D e n t a f f e l l e d e r o f .
Van malamortuu*m* in der beene*n*
Van apostemen in der beene*n*
Van herdicheit crustere*n* in der beene*n*
Van groete ader in der beene*n* en*de* te corte*n*
Van wonden in der knie
Wat men doen sal eene*n* te broken beene ofte ee*n* te broken leedt
Hoe men ke*n*nen sal dese broke
En*de* hoeme*n* ghebroken been vermaken sal
Van te broken beene met open wonde
Van quade ghesteken sceenen
[+]ane de beene
Van te broken vingeren ane den hant. en*de* van te broken teen ane de voete*n*[1)]. [+]C 80a.

Van vortinghen der beenen willic jou scriven dat de mesters heete*n* m a l a m o r t u u *m*. Dats te segghene vortinge der beenen. en*de* si vallen gherne beneden den knie en*de* dat heeten vele lieden mormale. en*de* het werden groete zweeren en*de* pusten in der beene. en*de* roven en*de* si werpen vele gaten want die materie comt van humoren van melancoliën.

¶ Int erste o*m*me te gaene ter cuere ghi sult ghheve*n* den pacient desen naevolgende dranc smorgens en*de* savons o*m*me die materie te ripene. ¶ ℞ nemt oximel diureticum .ʒ. iiij-or. aq*ua* font*is*

vini albi aq*ua* fumit*er*re .an*a*.[+] .ʒ. ij. misceant*ur* en*de* hier of gheeft drincken smorgens en*de* savons te gader .iiij. lepelkins vol en*de* alse desen dranc hute [+]C 80b. es dan salmen daer nae purgiere*n* met iera ruffini en*de* salmen gheven nae die leeringe van onse*n* antidothari*um*. En*de* men sal de siecke hoeden van alle spijse die melancoliën wi*n*nen en*de* maken alle spijse die laseerie (*l.* laser-) en*de* cancker deer en mach. Ende daer na men sal laten die miltadere in den slincke*n* arme. en*de* men sal houwen dat men die voeten niet wassche*n* sal en*de* alle de puusten en*de* seeren salmen suvere*n* van horen vullicheit en*de* dan wel droghen. en*de* dan selmer op legghen plasteren van desen naevolgender salven.

U *n*g *u e n t u* m ℞ litargiru*m* .ʒ. ij. seruse .ʒ. j. olei rosaru*m* .ʒ. iij. aceti vini .ʒ.½. cere .ʒ.j. misceantur et fiat u*n*g*uentu*m ponat*ur* in pixide en*de* hierof maect i dinne plasteren. en*de* altoes suveren wel de seere*n* eer ghi de salve der op leght. ¶ En*de* men sal weten dat daer toe goet is oleum f r a x i n i dat es olie ghemaect van esschen houte. En*de* die olie maect men met twee*n* potten deen op dander staende ghelijc dat men maect oleu*m* van jeniverbesiën. alsoe men ons leert in onsen bouc die men heet .e b e

1) *Open ruimte, klaarblijkelijk bestemd voor een teekening.*

m e s u e etc. Die olie van fraxinij es seer

+goet o*m*me drope en*de* ceteren en*de* singulen en*de* hier of vindi ghenouch ghescreven bescreven in dit bouc. +C 80c.

S a l v e . Dits een notabel salve jeghen j o e c t e .

¶ ℞ barghin smout .j. pont. ceruse .j. pont brine va*n* maischer boet*er* Dit doet te gader in eene*n* mortier soe langhe dat dicke si en*de* hier of maect plasteren et cetra.

¶ It*em*. boeter brine es sup*er*latijf jeghen joecte ontrint wonde en*de* seerheede gedaen laeu der op met eene*n* doucskin. p*ro*batum est.

Van apostemen in der beene*n*.

Van apostem*e**n* in der beenen en*de* in der kniën en*de* in der voet en*de* eist dat vaste ghemaect en*de* dat groot hute blijct soe ne hevet ghene cuere. Maer int beghinsele alse den knie en*de* den voet beghint te werdene groet o*m*me te apostemeren dats pijnlic o*m*me te ghenesen. ¶ En*de* als ghi siet dat is van groeten droufheit van bloede dat suldi beke*n*nen bi den varwe en*de* bi der hitten. ¶ Int erste suldi beghi*n*nen jeghen overtullicheit des bloets en*de* men sal hem mi*n*deren sine spijse en*de* men sal antieren alle weken dat keeren nae vervulthede en*de* men sal mitten (*l.* nutten) trifera minor tgewicht van .3. 2. thu*r*is zinzibri .an*a*. .3. ½. Dit mi*n*get over een en*de* ghevet drineke*n*

+smorgens tilike. In a u r o r a . En*de* men sal bestriken die aposteme met desen naevolgende unguent. ¶ ℞ pulvis aloë pulvis mirra acacia .an*a*. .ʒ. j. Dit mi*n*get te gader cu*m* vino stiptico en*de* cu*m* aq*ua* folior*um* c i p r e s s u s ofte qā (*l.* aqua) van hertnoten. en*de* in die hitte salment bestriken gelic heete podagram. En*de* eist dat sake dat die apostemen hute breken willen ofte hute breken. soe doet en*de* gheneese alsoe jou vorscreven es in dat capittel hier vore van den apostemen. cuererse en*de* ghenestse gelijc dat men daer leert en*de* scrivet. +C 80d.

Van den Cancker die comt in den beenen.

Van herdicheit crusteren in der beenen en*de* canckeren die co*m*me*n*. meest van salsum fluma. ofte van verberrende melancoliën En*de* dese siin seer quaet te cuererene. Die teekinen dat si siin van salsum fluma dats joecte en*de* crusteren vele en*de* sculferen. en*de* men salse cuerere*n* weder si siin met ulceren ofte sonder ulceren in desen manieren ¶ Int erste men sal den siecken gheven des nachts alse die maghe ydele es

+soe salmen hem gheven pillen fetide daer of es dosis 2. 3. tote eene*n* alver oncen. Ofte met desen navolgende pillen. ¶ ℞ ellebori nigri .3. j. scamonea .3. ½. mirabolanoru*m* indor*um* sene apī .an*a*. .3. j. turbith papav*er*is .an*a*. .3. ij. fiat pillen cu*m* succo fu*m*it*er*re ofte met wine daer fu*m*it*er*re in ghesoden is fiat pillen in modu*m* ciceris. en*de* men saller gheven altoes oneffene. Dos*is* ei*us* est .3. ij. vel .3. j. en*de* als men desen vorseiden pillen ghenomen heeft dan salmen laten in die ader diemen basilica[heet] die estusschen de*n* cleenen tee en*de* den anderen tee. Want dese vorseide latinghe trect hute dat bloet van melancoliën en*de* van alle den lichame en*de* doetse purgieren en*de* dese +C 81a.

latinghe behoort ghedaen te wesen daer vore int capittele van malamortuum der beenen. En*de* de siecke sal hem houwen van spijsen te nutten die bloet maken van melancoliën En*de* men sal voert gaen in der cueren. ¶ Int erste soe suvert alle die seere scone en*de* dan leght der op dese nae volgende salve. Daer mede ghenestse.

¶ ℞ oleu*m* rosaru*m* .ʒ. iiij-or. seruse sulfuris .ana. .ʒ. j. arge*n*-

+tu*m* vivum .ʒ. ½. et fiat u*n*g*uentu*m en*de* ten achtersten doet*er* in twitte van den tween eyeren et pauco aceto misceant*ur* et ponatur in pixide. En*de* eist dat sake dan (*l.* dat) siin stinkende ulceriën die men heet canckeren die salmen ghenesen met u*n*g*uentu*m veneris en*de* suvere*n* en*de* ald*us* salmen make*n* unguentum veneris. +C 81b.

Dit es u*n*g*uentu*m veneris.

¶ ℞ olei olivar*um* in den somer .lib. ij. en*de* in den winter .lib. iij. scapin roet .lib. j. cere .ʒ. v. piscis (*l.* pixis) navalis .ʒ. vj. gu*m* armoniac oppopenac galbanu*m* Die gu*m*men salmen pulverisere*n* subtijl en*de* die andere gu*m*me salmen weiken in warmen aisijn en*de* dan salmen maken u*n*g*uentu*m ponat*ur* in pixide en*de* orborse. ¶ En*de* daer nae salment c*on*solideren met desen nae volgende pulver. Desen pacient wert dicke*n* ghepurgiert en*de* dicken ghelaten in de adere van b a z i l i c o *n* in den voet alsoe voren gheseit es. ¶ E e n a n d e r . In de blanceren(?) en*de* scolpen en*de* rudicheit. ¶ Nemt starken win aisiin en*de* die maect warme en*de* daermede dwaet die stede alle dage En*de* daer op gheleit eene plaster ald*us* ghemaect. P l a s t e r . ¶ ℞ mellis .lib. ½. dodere*n* van eyeren viere Dit slaet al over een en*de* doet*er* toe farina ordei dat dicke si mede te vermakene en*de* metter salve*n* vorseit salment mondificeren en*de* in carnere*n*.

HIER EINDIGT HS. C.

Aanteekeningen.

† Blz. 17, kol. a.

Nog steeds koestert het volk te recht groote vrees voor de aanraking van wonden met water.

† Blz. 17, kol. b.

Bruun legoburgensis, l. Bruno Longoburgensis. In Hs. C (noot 3) is sprake van Hugo: dit moet zijn Bruno. Zie L(ijst) v(an) S(chrijvers).

† Blz. 18, kol. a.

Dat Yperman Bruno goed gelezen heeft, blijkt uit zijn kenschetsende opmerking ‘dat bruun (vele leringen) screef uten ouden boeken’. Zie L.v.S.
In Ypermans meening dat ook ‘theodrijc screef uut brunen in sinen boeken’ werd ook door andere schrijvers o.a. Guy de Chauliac gedeeld. Zie L.v.S.
Over Lanfranc, zie L.v.S.

† Blz. 19, kol. a.

Vermoedelijk: die meester eveneens, maar hij nam den schijn aan alsof hij niet anders verwacht had.

† Blz. 19, kol. a.

Hij kwam na overleg tot de slotsom dat het niet goed zou zijn zijn medicament er op te leggen.

† Blz. 19, kol. a.

Leeken meester. Onder leek verstond men in het algemeen een met-geestelijke, maar ook een ongeleerde, ongeletterde of onkundige in de eene of andere tak van wetenschap. Willem van Salicete bedoelt met ‘leekemeesters’ zoowel personen, die geen geneeskundige opleiding genoten hebben, als hen, wier ervaring en kennis van de geneeskunde slechts luttel is. Yperman spreekt (blz. 190, kol. b) van ‘leeke onbekende.... die niet ne weten van der sake ende dat es omme datsi gheene kennesse draghen ane de natuere waer of datsi niet geleert ne siin. ende onderwinden hem met horen valschen stoutheit, etc.’ En op eene andere plaats van ‘dye valsche meesters die leec sijn’. (blz. 30, noot 2).

† Blz. 19, kol. b.

Hij moet zorgen met het branden niet verder te gaan dan noodig is om de ader

te doen samenschrompelen en vooral geen andere weefseldeelen raken.
E l n i e t beteekent: niet anders.
Verstandig is de raad om bij het branden rekening te houden met de soort en de grootte van het bloedvat. De onder sterker druk verkeerende slagaderen moeten met een dikker, steviger korst van geschroeid weefsel gesloten worden dan de aderen.

† Blz. 20, kol. a.

Het v e r d r a y e n der bloedvaten, om de bloeding te stelpen, bestaat daarin dat het vat bij het uiteinde met een knijptang wordt gevat en eenige malen om zijn lengte-as gedraaid. De methode wordt nog toegepast en maakt bij kleine bloedvaten het v e r b i n d e n of toebinden overbodig.
Over de bloedstelping en het ‘onderbinden’ van bloedvaten zie K. P r i n s , De Ligatuur vóór Ambroise Paré. N e d e r l .

Tijdschr. v. Geneesk., 1900 II, 797 en E. Albert, Blutslillungsmelhoden im Mittelalter. Beitr. zur Geschichte der Chirurgie, Wien, 1877.

† Blz. 20 kol. a. De raad om de ‘medicamente’ niet te verwijderen doch te wachten tot zij vanzelf afvallen, spruit voort uit gegronde vrees voor een nieuwe bloeding.

† Blz. 20 kol. b. Hoe langer de wond met rust gelaten wordt, des te beter, tenzij zich ontstekingsverschijnselen openbaren, waartegen natuurlijk maatregelen genomen moeten worden.

† Blz. 21 kol. a. De leer van de graden der geneesmiddelen is door Galenos (lib. 5 de simplicinus) gegrondvest op de hypothese van de grondkwaliteiten der elementaire vloeistoffen of lichaamssappen (humores) met namen: warmte (bloed), koude (slijm), vochtigheid (gele gal) en droogte (zwarte gal, een hypothetische vloeistof). Deze ‘kwaliteiten’ komen volgens Galenos in zekere *mate* in de enkelvoudige geneesmiddelen voor: *het is nu dese kwantiteit eener kwaliteit welke de werkingsgraad bepaalt*.
Een matige warmte in een medicament werkt verwarmend, bevordert de vloeibaarheid, doet vervluchtigen en opent de afvoerkanalen; een overmatige warmte daarentegen werkt opdrogend, veroorzaakt ontsteking, zelfs verbranding.
Matige koude koelt af, verdicht en verstopt, sterke koude verdooft en kan tot versterf leiden. Een matige vochtigheid verzoet en verzacht, overmatige veroorzaakt windachtigheid en verstopping. De droogte daarentegen kan zoolang zij middelmatig is opdrogend werken, doch in sterken graad doet zij samentrekken, veroorzaakt zij kramp en zelfs scheuring en af schilfering.
De 1e graad eener kwaliteit doet zich ter nauwernood gevoelen; in den 2den graad is een kwaliteit duidelijk merkbaar. De 3de graad uit zich reeds in een

schadelijke werking, terwijl de hoogste of 4de graad vernietigend werkt, of, zooals Paré zegt: een kwaliteit in den eersten graad is ‘duyster ende onbevoelijck’, in den tweeden ‘openbaer’, in den derden ‘gheweldigh’ en in den vierden ‘onmatigh ende uytnemende’. Aangezien ook de ziekten zich door graden kenmerken, is de kennis van de graden der geneesmiddelen onmisbaar om te kunnen beoordeelen, in welke verhoudingen deze toegediend moeten worden. ‘Tot een heete sieckte in den tweeden graet’, zegt Ambroise Paré, ‘moeten oock koude remediën in den selven graet gheappliceert werden’. Bij de keuze van de kwaliteit gaf de regel van het ‘contraria contrariis curantur’ den doorslag.
De ‘gradenleer’ is door de arabische artsen, vooral door Jacob ben Ischak al Kini vulgo Jacob Alkindus, (813-873?) in zijn De medicinarum compositarum gradibus in den breede uitgesponnen. Zie in Lijst van geraadpleegde werken onder: Paré en Gordon.

† Blz. 21 kol. b.

Rolant, d.i. Rolando Capelluti. Zie L.v.S.

† Blz. 22 kol. a.

Leringe van rogerine, d.i. de Practica Chirurgiae van Rogerus. Zie L.v.S.

† Blz. 22 kol. a.

In den tekst staat dragende (van een wond); hetzelfde in Hs. C; daarentegen droghende in Hs. L. Dit laatste is juist, hetgeen ook uit de ‘qualiteiten’ der kruiden, die hier

aanbevolen worden, afgeleid kan worden. ‘Ebulus dats adec ende es heet in den andren graet’, en ‘Apium. of marke. of apie. of eppe dats al eens. ende es heet min dan in den .3. graet. droge in den middel van den .3. graede (Herbarius).
Het min en middel is kenmerkend voor de verdere spitsvondige verdeeling der graden, waarin men ten slotte vervallen is.

† Blz. 22, kol. a.

Vetheit. In Hs. C staat ‘verscheit’, vochtigheid, wat beter bij verten en verrotten past.

† Blz. 23, kol. a.

Goed vleesch wassen, d.w.z. granulatieweefsel vormen.
Doet comen etter, d.i. bevordert de ettering, waarin men iets heilzaams zag, omdat daarmede de kwade vochten uit het lichaam verwijderd zouden worden. Henri de Mondeville, de bekende fransche chirurg († omstreeks 1320) heeft zich tegen deze, de ettering bevorderende, manier van wondbehandeling met kracht verzet en op de voordeelen van een genezing ‘per primam intentio’ de aandacht gevestigd.

† Blz. 23, kol. a.

De bedoeling is dat de beide, aan weerskanten van de wond geplaatste, proppen een zoodanigen druk uitoefenen dat de wonde, *ook in de diepte*, gesloten wordt, de beide wondvlakten dus tegen elkaar gedrukt worden, waardoor de vorming van een zoogenaamde ‘doode’ ruimte, die slechts tot ophooping van wondsecreet gelegenheid bieden zou, voorkomen wordt.

† Blz. 24, kol. a.

Macer d.i. Macer Floridus de Viribus (of: virtutibus) herbarum; uitgegeven door L. Choulant, Leipzig, 1832. Een uit 2269 hexameters bestaand latino-barbaarsch leerdicht, waarin de geneeskrachtige werking van 77 planten behandeld wordt en dat vermoedelijk in het eind van de 11de eeuw in Frankrijk is geschreven. Men vermoedt dat òf zekere Odo van Meudon uit Meune sur Loire òf de Cistercienser Odo van Morimont in Bourgondië de schrijver is. De naam van

het gedicht moet aan den romeinschen dichter Aem. Macer herinneren. Het werk, dat langen tijd in hoog aanzien heeft gestaan en in verschillende talen overgezet is, steunt op Plinius, Dioskorides en tal van andere auteurs.

† Blz. 24, kol. a.

die .4. meesters in hare gelose. Glossulae quatuor magistrorum super chirurgiam Rogerii et Rolandi. Zie L.v.S.

† Blz. 25, kol. a.

Willem van Congenie, l. Congeinna. Zie L.v.S.
Willem van Saliete, l. Saliceto. Zie L.v.S.

† Blz. 25, kol. a.

Beginnen in de middewert, beteekent hier met het hechten van de wond in het midden beginnen, omdat dit zekerheid geeft dat de wondranden dan overal tegen elkaar komen te liggen. Ook is de maatregel om de wond van onderen open te houden (draineering van de wond) voortreffelijk.

† Blz. 26, kol. a.

Hersenen roeren, wil zeggen bewegen, kloppen, pulseeren.

† Blz. 27, kol. b.

Met purgeeren van den etter, wordt bedoeld de drainage. Deze wordt bevorderd door het gebruik van de ‘wieke’, een middel dat thans ook toegepast wordt.

† Blz. 28, kol. a.

De opmerking is juist. Het naaien heeft tot strekking de wondranden tegen elkander te brengen, dus heeft het geen zin bovendien ‘wieken’ tusschen de naden te steken, met uitzondering dan van de ‘wieke’, welke in de vorige opmerking bedoeld is. Wanneer de wondranden niet wel sluiten, dan kan de wond alleen door woekering van granulatie-

weefsel gevuld en gesloten worden, hetgeen een breed litteeken nalaat.

† Blz. 32, kol. b. — Gheont, misschien: gheout, een weinig ouder geworden. Iets lager staat telmereert, l. telivereert. Daert hout daer so delivereert, beteekent vermoedelijk: waar 't vast zit, maak het voorzichtig los.

† Blz. 32, kol. b. — der boren, l. d[a]er voren.

† Blz. 32, kol. b. — Die ander so es vele meerre. Bedoeld wordt van een andere afmeting, een ander nummer van het instrument.

† Blz. 33, kol. a. — De beteekenis van hoven en gehovet is duister. Misschien wil de schrijver zeggen dat door het wenden in de hand het wapen niet loodrecht indringt, doch schuin, en dat dientengevolge een gedeelte van de hersenpan opgeheven wordt. Suver si van den cantkine, wil zeggen dat onderzocht moet worden of de kanten van het stukgeslagen been glad zijn. Zijn zij ruw of scherp, dan loopt het hersenvlies gevaar van gewond te worden.

† Blz. 33, kol. b. — De beteekenis van dauwaert is duister. .3. groefhaken deen meer dan de andere wil zeggen: van verschillende afmetingen.

† Blz. 35, kol. a. — Het gebruik van een tinte of sonde tot het peilen van de wond wordt ontraden, omdat die niet, zooals de vingers, van gevoelszenuwen voorzien is en men er dus minder goed mede voelen kan.

† Blz. 36, kol. b. — Zoo weinig mogelijk van het hersenbekken afnemen en in 't geheel niets, als men er buiten kan.

† Blz. 38, kol. a. — Yperman wil doen uitkomen dat het volumen der hersenen de phasen der maan volgt. Bij volle maan zijn de hersenen het sterkst opgezet en vullen zij dus de schedelholte geheel. Bij afnemende maan neemt ook de omvang der hersenen af, zoodat men den vinger tusschen hersenpan en hersenen kan steken.

† Blz. 39, kol. a.

De arts moet kennis hebben van de astrologie. De organen, die geacht werden onder den invloed van de maan te staan, zijn: hersenen, mond, ingewanden, blaas, teeldeelen, het linker oog van den man en het rechter oog der vrouw, de lever der vrouw en de geheele linker lichaamshelft, benevens de smaak en de vrucht in de 7de maand.
Onder t e k e n e n moet worden verstaan de teekens van den dierenriem, of 'huizen' zooals men placht te zeggen, welke tijdelijk, al naar gelang van den tijd des jaars, door de planeten - waarvan men destijds, behalve zon en maan, ook Jupiter, Saturnus, Mars, Venus en Mercurius kende - bewoond worden.
In het algemeen gold de invloed van de maan op den mensch als gunstig, doch hij kon, door een bepaalden stand ten opzichte van andere hemellichamen, in ongunstigen zin gewijzigd worden. De arts diende daarmede rekening te houden, wilde hij zijn therapeutische maatregelen met goeden uitslag bekroond zien (M a g n u s).

† Blz. 40, kol. a.

Toen hij vocht met zwaard en schild, was hij evenwel goed bij zijn verstand en wist heel goed wat hij deed.

† Blz. 40, kol. a.

De zin is onduidelijk, ook al leest men voor w i n t : wind. Misschien beteekent d i e w i n t b e l o o p t i e t : een kleinigheid, zoo goed als niets.

† Blz. 40, kol. b.

Yperman is, voor zoover bekend is, de eerste onder de middeleeuwsche chirurgen, die van de ‘vier meesters van Salerno’ gewaagt.
‘Medicina aequivocatur duobus modus.’ Libellus de Chirurgia editus sive compilatus magistro Rolando felicitur incipit. Ars Chirurgica Guidonis Cauliaca medici, Venetiis, MDXLVI.

† Blz. 41, kol. a.

Over dragen en drogen zie de Aanteekening blz. 22, kol. a.

† Blz. 41, kol. b.

Een ‘trepaan’ is een metalen koker, welke aan het uiteinde evenals een zaag van tanden is voorzien. Door het op den schedel geplaatste toestel rond te draaien, boort men een rond stuk uit de hersenpan. Men kan de opening grooter maken door een wijder trepaan te gebruiken, maar het is natuurlijk eenvoudiger als men terstond het vereischte nummer neemt. De raad van te widen metten meerren is derhalve niet praktisch. Goed is daarentegen de raad om met behulp van een beitel de hersenpan tusschen twee of meer boorgaten te klieven.

† Blz. 41, kol. b.

De zin is gebrekkig. Vermoedelijk wordt bedoeld dat men het bovenste stuk onder handen zal nemen. Veel aan het onder gelegen stuk te doen, zoo lang men daar niet behoorlijk bij kan, zou, wegens de kans op beschadiging van de hersenen, niet raadzaam zijn.

† Blz. 44, kol. b.

Gerne beteekent: gewoonlijk. De zin is gebrekkig. Hs. L geeft: dese dranc begonst hire (l. hi te) maken als de sieke begonst tetene [,]dat was opten 4. dach.

† Blz. 46, kol. a.

Zie Woordenlijst op vente.

† Blz. 46, kol. b.

Dit es algelijc (eveneens)sonder redenen. Onder ‘redene’ moet worden verstaan: verstand van de zaak; cf. kol. a, reg. 20 v. boven: de liede die de redene kennen. De meester van Ziericzee toonde dit al in geringe mate te bezitten.

† Blz. 47, kol. a.

De bedoeling zal wel zijn een zwachtel, waarin in het midden een opening is om de neusgaten vrij te laten.

† Blz. 48, kol. b.

C a n e l e n . Yperman noemt, over hazelip-operatie sprekende, het woord ‘canelen’. Met dit woord kan niet anders bedoeld zijn dan de onderrand van de bovenkaak, welke kan g e b e r s t e n (ontbreken) of s i i n g e s p l e t e n , zooals dat inderdaad bij gecompliceerde hazelip het geval is. Daarmede strookt echter niet de eigenlijke beteekenis van c a n e e l c a n e l of c a n i e l , n.l. die van ‘waterloop, bedding of kanaal’ (V e r d a m).
T e W i n k e l geeft (N e d e r l . T i j d s c h r . v . G e n e e s k ., 52e jaarg. 1908, 1e helft, B., blz. 1699) de emendatie, dat in plaats van c a n e l e n ‘ca**u**elen’ of ‘cavelen’ gelezen zou mogen worden, op grond dat ‘het Handschrift niet best schijnt te zijn.’
In Hs. B. staat intusschen ontwijfelbaar ‘ca**n**elen’; in Hs. L. lees ik tweemaal ‘ca**n**elen’ en eenmaal ‘ca**u**ele’, Hs. G. daarentegen geeft alleen ‘ca**u**ele’ en ook in Hs. C. doet de letter in kwestie meer aan **u** dan aan **n** denken. Er is dus veel voor te zeggen het woord als ‘cauelen’ of, wat hetzelfde is, ‘cavelen’ te lezen, en indien dit geoorloofd

is, dan levert de verklaring geen moeielijkheid meer op, want ‘cavelen’ is het meervoud van ‘kavel’, dat ‘kaak’ beteekent. Ik mag echter niet nalaten op te merken dat in Hs. L. tweemaal het woord ‘canelen’ gebezigd wordt in plaats van ‘tafle’ of ‘tafele’ in Hs. B. en wel op blz. 29, noot 2, en blz. 40, noot 3. De uitdrukking ‘tafle’ wordt daar gebezigd om de beide compacte lagen aan te duiden, waaruit, met een daartusschen gelegen poreuze laag, de platte beenderen van den hersenpan bestaan. Tegenwoordig spreekt men van lamina externa, diploë, en lamina interna sive vitrea. Hier moet c a n e l e als een verkeerde schrijfwijze van ‘tauele’ d.i. ‘tavele’ opgevat worden. De **c** en de **t**, en de **u** en de **v** zijn in deze en andere Hss. dikwijls niet uit elkander te houden.

† Blz. 59, kol. a. — D a t s n o c h l e e k e r. ‘Leec’, hier als bijv. nw. in den vergr. trap gebezigd, beduidt: nog meer onontwikkeld dan de leekemeesters al zijn.

† Blz. 59, kol. b. — l. l u t t e l t e m a k e. Waarschijnlijk: ‘te mate’, dus: een klein beetje.
H s. L. geeft: l e p e l v o l t e g a d e r.

† Blz. 67, kol. b. — V e r c a p p e. Komt niet voor bij V e r d a m, H a n d w b k.
T e s t u d o heeft twee beteekenissen:
1°. die van een gezwel, waarvan de oppervlakte aan de teekening van het schild van den schildpad doet denken.
2°. die van schilddak of schutdak.
Daarmede komt wel c a p p e overeen, doch dan blijft v e r- onduidelijk.

† Blz. 69, kol. a. — P o r s t en 7 regels hooger: p o s t. (in 't Westvlaamsch wordt de r vóór s niet uitgesproken). Beide zijn wisselvormen van past(e), pas (amandel-)deeg of kneedsel.

† Blz. 69, kol. b. — A l l e y s k i j n s t u c k e n wil zeggen: bij kleine stukken, stukje voor stukje (M i d d e l n. W o o r d e n b. op ‘alleenkine’).

† Blz. 71, kol. b.	E e n c l a e r w a t e r k i j n p u u r, een claer ende puur waterkijn, humor vitreus. Men onderscheidde verder nog humor crystallinus (oculi) of lens crystallina en humor aquaeus (oculi) of het vocht der voorste oogkamer. p u u r v a n e l k e n b e l e m m e r t h e d e n, beteekent: volkomen helder.
† Blz. 72, kol. b.	So l. soe, deze (nl. de 'huut'). Eigenlijk: zij werde = beschermde, vrijwaarde.
† Blz. 77, kol. b.	E n d e w e r t d a t a c h t e r t g e n e s e n b l e v e e n e c h w i t t e (d.i. ware het dat na de genezing eene witte vlek achter bleef) d a t i n l a t i n e h e e t m a c u l a ... s o l e g t e r i n d i t enz.
† Blz. 81, kol. b.	D a r m o n i a c, l. Ammoniacum, een gomhars, welke, dank zij het gehalte aan gom, met water gewreven kan worden tot een gelijkmatig mengsel of emulsie.
† Blz. 87, kol. a.	De uitlegging is niet duidelijk. Y p e r m a n wilde zeggen dat cataract (troebelheid van de lens) zou ontstaan door neerdaling van vochten uit de hersenen langs de oogzenuw naar het oog.
† Blz. 87, kol. a.	De wijze van behandeling hangt af van de 'rijpheid' van het cataract. N i e t is hier misplaatst.
† Blz. 88, kol. a.	I n d i t, l. ende dit, en deze woorden te plaatsen voor p u l v e r e t in den volgenden regel.

Reg. 15 v. ond. Tusschen d a n d e r e en a l s e m e n s e een punt te plaatsen. Daarentegen moet achter v i l l e n de punt vervallen.

† Blz. 88, kol. b.

Er ontbreekt hier het een en ander aan den tekst. Waarschijnlijk heeft de zin geluid: ‘hoe mense ghenesen mach. nemtter toe (hier is iets uitgevallen) ..., ne ware zi (tenzij dat zij, iets dat in het uitgevallene gezegd is) ne worde...

† Blz. 88, kol. b.

Na w a t e r k i n e is waarschijnlijk een woord uitgevallen en zeker ook een na i n d y e.
V e e r t i c h zou kunnen zijn ‘vertich’, rot, doch dit past minder goed bij v e r h a r d e n.

† Blz. 104 kol. a.

V u l t e n. De beteekenis van dit woord is duister. In Hs. G staat: e e n l e t g e c o m p e n e e r t v a n w l t e n. Hs. C geeft: e e n l e d t g h e c o m p e n e e r t v a n úbltẽn.

† Blz. 129 kol. a.

B l o e m e n v a n d e r p r u m e n g e r n a t e d i e m e n h e e t i n l a t i j n i n d i e. De schrijver vergist zich; de bloemen van den wilden granaatboom, Punica Granatum, L. heetten Balaustiën.

† Blz. 129, kol. b.

A r t e r i a, de oude benaming voor luchtpijp, ook ‘aspera arteria’, wegens de door de kraakbeenringen veroorzaakte oneffenheid. Tegenwoordig spreekt men van ‘trachea’, de Franschen van ‘trachée artère’.

† Blz. 130, kol. b.

De zin is niet in orde. Uit het verhaal mag afgeleid worden dat L a n f r a n c bij een patiente een diep abces onder de kin geopend heeft, dat door drukking op het strottenhoofd haar dreigde te verstikken. Uit de omstandigheid dat het gedronkene gedeeltelijk naar buiten vloeide, volgt dat het absces in verbinding stond met den slokdarm of den pharynx.

† Blz. 131, kol. a.

C o c k e l k i n e, l. coekelkine, verklw. van ‘coeke’, hier een voorwerp in vorm op een koekje gelijkend.

† Blz. 155, kol. b.

W o n d e n d e n is onverstaanbaar.
L e d e n zal wel moeten gelezen worden: ‘lieden’.

† Blz. 155, kol. b.	Er ontbreekt iets aan den tekst. In plaats van e e n m a n s o e v a s t e h o u d e n, zal wel mogen gelezen worden: e e n m a n s a l... De beschrijving van de kunstbewerking is overigens duidelijk genoeg.
† Blz. 159, kol. a.	De tekst is ook hier zeer gebrekkig. Hs. G. geeft: t e r s t e d e d a i r d y e p i p e (l. pine) e s c o m t a l d a t t b l o e t v a n d e n l i v e e n d e v e r g a d e r t e n d e s o e i n (l. som-) t i j t s s o v a e r t d y e z e n u w e d a t d i e g h e n e g e f i s t e l e e r t w o r d t d a i r b i j e n d e a l e y s t d a t z i j n i e t n e v o r t, d a t b l o e t d a t d a i r v e r g a d e r t d a t w o r d t g e f o r m e e r t t e v l e e s c h e e n d e w a s t i n t g a t d a e r t b e e n i n s t a c k, e n d e b i j d a t t e r d a t v o l l e v l e e s c h i n g e w a s s e n e s z o n e m a c h d a t b e e n n e m m e r c o m e n t e z i e r e r e c h t e r z i d e n...
† Blz. 166, kol. a.	De zin is onduidelijk, de beteekenis van o n t o e d t moeilijk te raden. De zaak komt hier op neer dat men zorg moet dragen de uiteinden van de beide beenstukken in elkaars verlengde te plaatsen.
† Blz. 177, kol. a.	De zin is zeer duister. Misschien heeft de afschrijver zich vergist en ‘ghelickerwijs’ willen schrijven.
† Blz. 177, kol. b.	Vermoedelijk moet achter h o r e n z w e e t gelezen worden ‘stinct’.

† Blz. 180, kol. b.	Als men vreest dat de spijs vergiftig is, dan moet men braking opwekken (k e r e n) en zoo het gegetene naar buiten brengen (u t e l e i d e n).
† Blz. 184, kol. a.	Er ontbreekt hier iets aan den tekst dat niet te gissen is.
† Blz. 184, kol. a.	Vóór h o r e staat h o r e n , dat doorgehaald is. Er moet achter h o r e bepaald een woord ontbreken.
† Blz. 187, kol. b.	Vermoedelijk te lezen: ‘somtijts so wert (hi) in der (l. den) beene in sinen borne (bodeme?) gevortheit’.
† Blz. 188, kol. a.	E t t e r o f d.i. [vr]eet (verteert) er van.
† Blz. 190, kol. b.	Tusschen d e r en s c u l t schijnt een woord uitgevallen. Er ontbreekt bovendien nog meer aan den tekst.

Lijst van Schrijvers, die door Yperman genoemd worden.

Actor. Omtrent dezen, eenige malen - blz. 150 kol. b, 154 a, 160 b, 164 b, en 166 a - genoemden schrijver vond ik in de literatuur niets vermeld. Misschien heeft men hier met een verbastering van A t t o te doen, welke gedachte bij mij opgekomen is onder het lezen van Pagel's Inleiding tot de Cyrurgia Johannis Mesuë. Pagel wijst er op dat in het 59e Kap. van het IIIe Boek van dit werk sprake is van een medicus ‘de prima secta A c o n ’ en hij acht het niet onmogelijk, dat daarmede bedoeld is A t t o , geneesheer en kapellaan van keizerin Agnes, die de geschriften van zijn leermeester Constantinus Africanus in romaansche verzen overgezet moet hebben.

Albrecht van Colene. Albrecht, graaf van Bollstädt, bijgenaamd A l b e r t u s M a g n u s . Geb. 1193 te Lauingen a/d Donau, gestorven te Keulen, in 1280. Hij geldt voor den voornaamsten vertegenwoordiger der scholastiek en als de beste middeleeuwschen kenner der geschriften van Aristoteles. Van zijn natuurkundige werken verraden de natuurhistorische, inzonderheid de plant- en dierkundige, een omvangrijke, ook op eigen waarneming steunende kennis. Tot zijn werken is ook ‘de naturis rerum’ gerekend, waaruit Jacob van Maerlant voor de samenstelling van de ‘Naturen Bloeme’ rijkelijk heeft geput, maar dat later gebleken is van Albrecht's leerling Thomas van Cantimpré afkomstig te zijn. Evenmin behoort het welbekende ‘de secretis mulierum’, dat onder den naam van ‘Der Vrouwen heymelicheit’ in het middelnederlandsch vertaald is, tot Albrecht's geschriften. Yperman noemt Albrecht slechts eenmaal, nl. op blz. 190 kol. a.

Albucasis, eigenlijk A l b u - C â s i m Chalaf Ben Abbâs el Zahrâw. Zooals de naam aanduidt, afkomstig van Zahra, nabij Cordova. Hij leefde in de 10de of 11de eeuw en is de schrijver van het

voornaamste heelkundige werk der arabische school, waarvoor echter de stof gedeeltelijk aan Paulus van Aegina ontleend is. Overigens heeft hij zich doen kennen als een wondarts van groote ervaring. Zijn beteekenis is eerst later door de Italiaansche en Fransche middeleeuwsche chirurgen, o.a. Lanfranc, naar waarde geschat. De talrijke afbeeldingen van chirurgische instrumenten verhoogen de waarde, welke Albucasim's werk voor de geschiedenis der heelkunde heeft. Het is daarom opmerkelijk dat in de Hss. van Yperman waarin zoo dikwijls van instrumenten sprake is en die ook afgebeeld

worden, Albucasim slechts eenmaal - blz. 16 kol. a - genoemd wordt.

Amazore Bedoeld wordt Rhazes' geschrift Kitaab al tib al Mansury (liber medicinae Mansuricus), in de wandeling ad Mansorem genoemd. Yperman haalt 'ad Mansorem' slechts een maal aan, nl. op blz. 144 kol. b. Niet te verwarren met Abu Mansur Muwaffak een veelbereisd perzisch arts uit de IOde eeuw, schrijver van een geneesmiddelleer, welke ook voor de kennis der indische geneeskunst van belang is. Een duitsehe vertaling van diens werk dankt men aan den arts Abdul-Chalig Achundow uit Bakoe; zij is onder den titel 'Die Pharmakologischen Grundsätze des Abu Mansur Muwaffak bin Ali Harawi' verschenen in Bd. III van de Hist. Stud. a.d. Pharmakol. Instit. der K. Univers. Dorpat. 1893.

Anceel van Geneven, vermoedelijk Genua; in Hs. L. staat: Genuwen. Haeser wees er reeds op dat door Yperman een aantal geneeskundigen voor de eerste maal genoemd worden, waaronder ook Meester Anceel, wiens diëtetische voorschriften zeer afgeweken moeten hebben van de destijds gehruikelijke. Mij is van dezen 'meester' niet meer bekend dan Yperman van hem zegt en dat oordeel luidt niet zeer gunstig, want Anceel was, zooals men op blz. 167, kol. a lezen kan, een 'van den gemeinen leken lieden', die, ondanks dat door zijn bijzondere opvatting der wond behandeling vele zijner patiënten kwamen te sterven, 'vele meer geprijst was dan alle dandere meesters die bi der conste wrochten.'

Avicenna, eigenlijk Ibn Sina, geb. in 980 te Afschena in Chorasan, opgevoed te Bochara en gest. in 1037, is de voornaamste vertegenwoordiger der Arabische geneeskunde en werd in de middeleeuwen met Galenos op één lijn gesteld, schoon hij met dezen in oorspronkelijkheid niet vergeleken kan worden. Zijn voornaamste werk, Kanûn

(Kanon), vormt het inbegrip der grieksch arabische geneeskundige kennis. Op heelkundig gebied staat echter dit gezaghebbende geneeskundige wetboek bij Albucasim's werk achter. Yperman citeert Avicenna van alle auteurs het meest, n.l. op blzn: 12 kol. b, 31 a, 33 b, 36 b, 45 b, 54 a, 58 b, 61 b, 85 a, 92 a, 93 b, 106 a, 132 b, 134 b, 144 b, 168 b, 169 a, 171 a, 171 b, 172 b, 177 b, 178 a, 179 b, 180 a, 184 b, 185 b, 187 a, 187 b en 209 b.

Bevenoud. Benevenutus Grapheus, een uit Jerusalem afkomstig en zeer beroemd oogheelkundige. Pagel zegt dat hij uiterlijk in de 13e-14e eeuw geleefd moet hebben, op grond dat Guy Chauliac hem noemt. Dat hij later dan in de l3e eeuw geleefd zou hebben is onwaarschijnlijk, want ook Yperman haalt hem eenige malen - blzn. 75 kol. b, 89 b, 91 b en 92 b - in het boek ‘van den ogen’ aan. Benevenutus schreef een Practica Oculorum, een onder arabischen invloed staand, doch ook eigen ervaring verradend werk, dat zich langen tijd in hoog aanzien heeft mogen verheugen.

Jan Breemblat. Van dezen ‘meester’ - zie blz. 69, kol. a - is mij niets bekend. In Snellaert's Rapport over Carolus' vertaling van Yperman's Chirurgie (Ann. Soc. d. Méd. d. Gand, 20e Ann. 1854,

Vol. XXXII, blz. 151) treft men het volgende aan: Ce fut surtout à l'époque de Maerlant (XIIIe et XIVe siècles) que les sciences médicales brillèrent d'un vif éclat en Flandre. Les beaux jours des communes, les beaux jours de la bonne et belle poésie flamande furent riches aussi en hommes qui représentaient l'art médical. Je ne parlerai ici ni de Claeskyn, ni de Henri van Hollant, ni du curé de Hamme, ni de Braemblat, ni de quelques anonymes, qui, pour avoir caché leurs noms n'en sont pas moins des auteurs de grand mérite. An point de vue de l'art, une figure domine tout cette belle phalange d'hommes de science, c'est Jean Yperman....' Men zou hieruit mogen afleiden dat Snellaert van Jan Braemblat wel meer geweten moet hebben. Ik vond echter den naam noch in Paquot's Mémoires, noch in de Biographie Nat. de Belgique vermeld.

Bruno legoburgensis l. L o n g o b u r g e n s i s . In Hs. C. - zie blz. 5, noot 1 - wordt verkeerdelijk van b r u t t o gesproken. De hier bedoelde meester is afkomstig van het tegenwoordige Longobucco in Kalabrië. Van dezen chirurg is niet veel meer bekend dan dat van zijn werken, de chirurgia magna en de ch. parva, het eerste in 1252 geschreven moet zijn. Pagel noemt Bruno 'die verkörperte Autoritätenglaubigkeit.' Hij vermeldt trouwens zelf de de auteurs, wier werken hij geëxcerpeerd heeft, en op welk een wijze blijkt genoegzaam uit de telkens herhaalde uitdrukkingen: sicut dicit Avicenna, inquit Galenus, testante Albucase, dico igitur secundum modum Avicenna, enz. Niettemin heeft Bruno de verdienste van de droge wondbehandeling bepleit te hebben. Yperman citeert Brunus 8 maal, nl. blzn 11 kol. a, 17 b, 18 a, 36 a. 39 a, 59 a, 82 a en 83 b.

Constantinus, bijgenaamd Afer of Africanus, vanwege zijn carthageensche afkomst. Hij moet in het begin der 11e eeuw geboren zijn. Uitgestrekte reizen brachten hem in aanraking met de oostersche, in 't

bizonder de arabische wetenschap, hetgeen op zijn werkzaamheid als leeraar in Salerno van overwegenden invloed geweest is. Constantinus heeft nl. door vertaling in het Latijn van arabische geschriften - meestal echter zonder vermelding van den auteur - veel tot de verbreiding van de arabische geneeskunde bijgedragen.
De naam van Constantinus wordt in de Hss. van Yperman slechts tweemaal genoemd en wel op blzn. 172 kol. b en 188 b.

Dierc de predicare. Zie Theoderik.

Dioskorides. Pedanios Dioskorides, afkomstig van Anazarba in Kilikië, was een tijdgenoot van Nero en Vespasianus en heeft als arts in hunne legers gelegenheid gehad vele landen te doortrekken en daarbij een uitgebreide kennis van geneesmiddelen op te doen. Zijn ‘Geneesmiddelleer’, welke gedurende eeuwen in hoog aanzien stond en voor den beoefenaar van de Geschiedenis der artsenijen een onmisbare bron is, is grootendeels oorspronkelijk en bewijst een ongemeene kennis van plantaardige en andere

geneesmiddelen. Van het voornaamste Handschrift, den te Weenen berustenden, uit de 5de eeuw dagteekenenden Codex Constantinopolitanus is, als Xde deel van Sijthoff's Codices Graeci et Latini, onder toezicht van prof. S. de Vries, een schoone fotografische reproductie verschenen. Een duitsche vertaling: ‘Des Pedanios Dioskurides aus Anazarbos Arzneimittellehre in fünf Büchern,’ Stuttgart, 1902, dankt men aan J. Berendes. Dioskorides wordt door Yperman slechts eenmaal - op blz. 185 a - genoemd.
In den bundel Mss. der Biblioth. royale te Brussel, waartoe ook Ypermans Chirurgie behoort, komt een middelnederlandsch stuk voor met het Incipit: ‘Hier sal men verstaen in desen boec die leringe van dyascorides den wisen meester ende van circuminstance den wisen meester.’ Circa instans is nota bene het incipit van een werk van Matthaeus Platearius jun.: ‘circa instans negotium de simplicibus medicinis nostrum versatur propositum.’

Ebe Mesue, I. Ibn Mesuë. Joannes Nazarenus filius Mesue, Johannes Mesuë Damascenus, zijn alle namen oogenschijnlijk van een arabischen geneesheer, doch waarachter vermoedelijk een in 't Latijn schrijvend auteur der 11de of 12de eeuw schuilt, wiens werken eeuwen lang als leerboeken dienst gedaan en tal van drukken beleefd hebben. In geen van de uitgaven der ‘Opera’ wordt van een ‘Chirurgie’ gerept, zoodat het vermoeden voor de hand ligt, dat onder bovenbedoelden Mesuë en den schrijver van het door Pagel, onder den titel van: Die angebliche Chirurgie des Johannes Mesuë jun., nach einer Handschrift der Pariser Nationalbibliothek, Berlin, 1893, gedeeltelijk uitgegeven geschrift, niet een en dezelfde persoon verstaan moet worden. Dit geschrift heeft tot titel: ‘Cyrurgia Johannis Mesuë, quam magister Ferrarius Judaeus cyrurgicus

transtulit in Neapoli de Arabico in Latinum.'
Yperman spreekt - op blz. 212, kol. b - van 'onsen bouc die men heet ebe mesue.' Naar aanleiding van dezen zin merkte Broeckx, wien de naam van den apokriefen schrijver blijkbaar onbekend was, op: Yperman indique ici un ouvrage dont il semble être l' auteur et qui jusqu'à ce jour n'a pas encore été retrouvé (C. Broeckx, La Chirurgie de M. Jehan Yperman, 2me Ed. p. 202). Het werk, dat Yperman met 'onsen bouc' aanduidde en waarmede hij natuurlijk het oog had op een hem toebehoorend exemplaar, is, te oordeelen naar het verband, waarin de naam gebezigd wordt, nl. de bereiding van jeneverbessenolie, het Antidotarium sive Grabadin medicamentorum compositorum. Dit werk behandelt de toebereiding der geneesmiddelen en genoot in de middeleeuwen het gezag van een officiële pharmakopee.

Experimentator.

Van dezen apokriefen schrijver valt niet veel te zeggen. Yperman noemt hem viermaal, nl. op blzn. 169 kol. b, 172 a, 192 b en 193 a. Het eenige wat ik van hem weet te vertellen, is dat zijn naam genoemd wordt in Thomas van Cantimpré's 'de naturis rerum', in verband met een anoniem natuur-

kundig werk[1]. Jacob van Maerlant, die, zooals men weet, voor de samenstelling van zijn Naturen Bloeme hoofdzakelijk uit ‘de naturis rerum’ geput heeft, laat zich in dezer voege uit:

Een boec oec, waer mene weet
Wiene makede ghereet,
Es ghetelt onder hem somen:
Experimentator horewine nomen.
Sine worde settewi hier mede,
Alst noet es, te menigher stede[2].

Dit is ook inderdaad het geval; niet minder dan 20 maal haalt Maerlant hem aan en opmerkelijk is het, dat hij dit alleen doet in de 7 eerste boeken, welke aan dierkundige onderwerpen gewijd zijn.

Galenos

wordt, zooals vanzelf spreekt, door Yperman dikwijls aangehaald. Men vindt zijn naam op blzn. 11, kol. a, 13 a, 17 b, 18 a, 30 b, 33 b, 34 a, 35 b, 36 b, 61 b, 101 a, 119 a, 132 b, 144 a, 144 b, 145 b, 146 a, 150 b, 154 b, 168 a, 169 a, 193 a, 197 b en 209 b.
Waar Yperman spreekt van het ‘comment van den aphorismen’ bedoelt hij Galenos' Kommentaren op eenige van Hippokrates' geschriften.
Voor p l a n t e g i n e leze men: p a n t e c h n e. Zie W o o r d e n l i j s t.

Gillebert

wordt door Yperman vrij dikwijls genoemd, nl. op blzn. 44 kol. b, 45 b, 62 b, 65 b, 169 a, 172 b, 173 a, 185 a, 185 b en 189 a.
Bedoeld wordt G i l b e r t u s A n g l i c u s, een schrijver uit de 13de eeuw, die een ‘Compendium medicinae’ in het licht gegeven heeft, dat onder den naam van Rosa anglicana of Laurea - niet te verwarren met Johannes Gaddesden's Rosa anglica - bekend stond. Tot kenschetsing van dit werk moge Kurt Sprengel's oordeel (Dl. II. blz. 565) volgen. ‘In seinem Compendium der Medicin findet man sehr zahlreiche Beyspiele von der scholastischen

1) Inveni etiam librum quendam suppresso auctoris nomine, quem modernis temporibus compilatum audivi, cuius sententias ubicumque reppereris, ex hoc cognosces quod hoc nomen E x p e r i m e n t a t o r subsequentibus invenies praelibatum. Jacob van Maerlant's Naturen Bloeme, uitgegeven door Dr. Eelco Verwijs. 1878. Inleiding, blz. XX.
2) Naturen Bloeme. Ed. Verwijs Prologhe, blz. 2.

Bearbeitung der medicinischen Theorie und Praxis. Beständige Antithesen, subtile Auflösungen subtiler Fragen, spitzfindige Distinctionen, die gar kein ende nehmen, machen dem denkenden Arzt das Lesen dieses seltenen Buchs bald überdrüssig. Alles dreht sich bey Gilberts Theorie beständig um die vier Kardinalsäfte, um die Elementar-Qualitäten und um den Geschmack jener Säfte her. Keine Krankheit beschreibt er, wo er sie nicht in unzählige Gattungen nach diesen materiellen Ursachen eintheilt, und für jede derselben auch eigenthümlichen Zeichen zu finden weiss. Sogar die Läuse bleiben von dieser Eintheilung nicht ausgenommen: einige entstehen aus Blut, andere aus Schleim, andere aus gelber, und noch andere aus schwarzer Galle.’

Johan Yperman, *Cyrurgie*

Het is ook wegens die verschillende soorten van luizen, dat Yperman zich op blz. 65, kol. b op Gillebert beroept.

Gillis, nl. Pierre Gillis, afkomstig van Corbeil bij Parijs, meer bekend als Aegidius Corboliensis. Hij leefde in de 12de eeuw, studeerde in Salerno en werd later lijfarts van koning Philippe Auguste van Franrijk. Yperman noemt Gillis op blz. 189, kol. a en spreekt daar van diens boek dinas, dat ik voor een verbastering van den titel van Gilis' werk: 'Liber de urinis, carmina de urinarum judiciis' houd. Een middelnederlandsche bewerking van dit, uit 352 hexameters bestaand, geschrift komt voor in Hs. N$^{os.}$ 15624-41. Kon. Bibl. Brussel.
Deze vertaling vangt aldus aan. 'Dese leringe van orinen bescrijft ons meester gielijs van salerne. ende nam sine materie uut ysaacs boeke. ende hi deilt desen boec in .2. deel. In den iersten dele leert hi vonnesse geven vander varwen vander orinen. In den andren dele leert hi vanden contenten. dat es van alle dien dingen diemen in der orinen ziet, dat nochtan orine niet en es.'
Men leest hierin o.a.
'Meester gielijs van saleerne seit dat .20. varwen siin van orinen. ende van elker varwen geeft hi een gelike. Daer es witte orine alse water dat wel claer es ende dese heet albus color. Daer es glittende orine alse .1. wit horen van enen osse ende heet glaucus color. Die .3. varwe heet men melcachtege varwe als wey. ende heet in latine lacteus color. Die vierde varwe heet karopos. ende es gedaen alse die vlechten van enen kemel. Die .5. varwe heet men subpallidus color. ende es gedaen als vleesch sop dat half gesoden es. Die .6. varwe heetmen pallidus color. ende es gedaen als vleesch sop dat volsoden es. Die .7. varwe heetmen subcitrinus color. ende es gedaen als .1. gelu appel. Die .8. heetmen citrinus color. ende es gedaen als .1. meer gelu appel. Die .9. varwe heetmen subruffus color. ende es

gedaen alse gout dat min dan vosroot es. Die .10. varwe heetmen ruffus color ende es gedaen als puur gout. Die .11. varwe heet men subrubeus ende es gedaen als soffraen van westen. Die .12. varwe heetmen rubeus. ende es gedaen alse soffraen van oosten ende es meer root. Die .13. heetmen subrubicundus color. ende es gedaen alse ene min bernde vlamme. Die .14. heet men rubicundus. ende es gedaen alse ene in vierege bernde vlamme. Die .15. heet men ynops ende es gedaen alse purper. of alse swert wijn of alse ene levere varwe gedaen. Die .16. heetmen kyanos. ende es gedaen als verrot bloet. Die .17. heetmen viridus color. ende es gedaen alse groene coolbladere. of alse tsap daeraf. Die .18. varwe heetmen lividus color. ende es gedaen als lood. Die .19. varwe heetmen niger color. ende es min swert ende es gedaen alse inct. Die .20. varwe heetmen meer swart ende es gedaen alse een wel swert horen.'

De oorsprokelijke tekst van dit werk en een fransche vertaling van de hand van C. Vieillard komen voor in:

L'Urologie et les médecins urologues dans la médecine ancienne. Paris 1903.

Hugo de luckes l. Hugo van Lucca; ook wel H. Borgognoni genoemd. Van dezen vertegenwoordiger van de Bologneesche school is men, hoewel hij, voor zoover men weet, geen geschriften nagelaten heeft, vrij goed op de hoogte. Hij werd geboren te Lucca, omstreeks het midden van de 12de eeuw, was gemeente-arts te Bologna, volgde een kruistocht, maakte daarbij het beleg van Damiette mede en stierf op bijna honderdjarigen leeftijd. Door zijn zoon den beroemden Theoderik weet men dat hij een bekwaam chirurg was. Hij was een voorstander van eenvoudige wondbehandeling en van wasschingen der wonden met wijn, waarover ook Yperman het dikwijls heeft. Bovendien heeft hij nog andere vooorschriften gegeven, o.a. wat het onderzoek van wonden betreft, waarmede de moderne chirurg zeker zal instemmen. Zoo verzette hij zich tegen het destijds veel in praktijk gebrachte pijlen der wonden, waarmee in dien niet-aseptischen tijd natuurlijk veel onheil gesticht moet zijn. Yperman noem Hugo 11 maal, nl. op blzn. 17, kol. b, 43 a, 43 b, 44 b, 49 b, 59 b, 138 b, 139 a, 170 a, 200 a en 204 b.

Isaac, nl. Isaac Judaeus, een joodsch arts uit de Xde eeuw, afkomstig uit Egypte, schrijver van een werk over dietetika en van een ‘Gids voor artsen’, waarin aan de medische ethica een ruime plaats is afgestaan.

Lanfranc van Melanen, Lanfranchi of Alenfranc, een leerling van Willem van Salicete en stichter van de fransche chirurgische school. Levensbizonderheden omtrent dezen arts vindt men aan het eind van zijn Chirurgia magna. L. is te Milaan geboren en heeft daar ook gestudeerd en de praktijk uitgeoefend, tot een geschil met Matteo Visconti hem noopte Milaan te verlaten. Hij begaf zich toen eerst naar Lyon, daarna, in 1295, naar Parijs, waar hij zich ook met het onderwijs bezighield

en als leermeester een naam verwierf, welke ver over de grenzen bekend werd. Yperman zou, volgens Carolus, tot zijn leerlingen behoord hebben en heeft in alle geval voor zijn werk veel aan hem ontleend. Hij noemt hem dan ook verscheidene malen, nl. op blzn. 18 kol. a, 20 b, 22 a, 24 b, 35 b, 36 b, 37 a, 39 a, 47 b, 49 b, 61 b, 75 b, 93 b, 130 a, 146 b, 202 b en 204 b.
Het onderwijs van Lanfranc was in hooge mate praktisch; hij verlangde van den chirurg een grondige kennis van de geneeskunde in haren ganschen omvang en hetzelfde van den internist. Guy de Chauliac dacht evenwel minder gunstig over hem en heeft hem gebrek aan oorspronkelijkheid verweten. Maar in alle geval was hij man van groote ervaring, die misschien juist daarom, en voor dien tijd niet ten onrechte, ongaarne terstond zijn toevlucht tot het

mes nam. Lanfranc schreef een Chirurgia magna en een Chirurgia parva. In het te Cambridge in S. John's College Library aanwezige Ms. A 19, waarin ook een der Hss. van Yperman opgenomen is, komt voor een middelnederlandsche Chirurgie, welke aldus aanvangt:
'Hier beghint den jon Lanfranc Ende hi beghint erst an dat hooft.
Ic jonghe lanfranc wille u leren hoe men wonden behandelen sal.'
Carolus, misleid door dien aanhef, heeft zich afgevraagd of men in dit geschrift wellicht een vertaling van een werk van een zoon van Lanfranc heeft te zien. Het slot: Explicit lanfranc juvenis, is wel geschikt die meening te versterken, te meer omdat Lanfranc een zoon Bonetus had, die in Montpellier de chirurgische praktijk uitgeoefend heeft. Het is mij evenwel gebleken dat het werkje niet anders is dan een gebrekkige vertaling van de Chirurgia parva. Onder het vertalen en afschrijven, dat stellig niet aan bevoegde handen toevertrouwd geweest is, is het 'parva' van den titel eerst in 'klein' en daarna in 'jong' gemetamorfoseerd!

Louis de Macke. Omtrent dezen, op blz. 206, kol. a genoemden persoon heb ik in de literatuur niets kunnen vinden.

Macer Floridus. Zie Aantekeningen.

Nicolaus, door velen verkeerdelijk Nicolaus Praepositus[1)] genoemd, salernitaansch geneeskundige uit het begin der 12de eeuw, schreef het wijd en zijd beroemde Antidotarium, een receptenboek, waarin tal van meestal zeer samengestelde artsenijen en hun gebruik opgenomen zijn. Een oud-fransche vertaling is door P. Dorveaux uitgegeven. Zie Literatuurlijst onder Nicolaus. Kenschetsend voor de beteekenis van het Antidotarium in de Middeleeuwen is een artikel uit een Keur der Stad Yperen, tegen het eind der XIIIe eeuw:

1) Zie E. Wickersheimer, Nicolaus Prepositi, ein französischer Arzt ums Jahr 1500. Arch. f.d. Gesch. d. Medizin. Bd. V, 1911, blz. 302.

Art. 5. Chascun espiciers apothicaires convient avoir sen (son) livre con apiele anthidotaire nichoulaus tout un et vrai. (Bulletin d.l. Soc. d. Méd. d. Gand. 21e Ann., 1855, Vol. XXII, blz. 52).
Voor de toelichting van een aantal door Yperman genoemde geneesmiddelen heb ik gebruik gemaakt van een middelnederlandsche vertaling, voorkomende in Hs. 15624-41. Kon. Bibl. Brussel.
Yperman noemt Nicolaus op blz. 25, kol. b. Waar hij spreekt van onzen antidotarius, bedoelt hij niet een door hem zelven geschreven werk, zooals Broeckx veronderstelde, doch een in zijn boekerij voorhanden exemplaar van het werk van Nicolaus.

Petrus lucrator. Omtrent dezen arts is mij niets bekend.

Platearius. Matthaeus Platearius jun., zoon van Johannes Platearius II, is een auteur uit de 12de eeuw, die Glossen op

het hierboven genoemde Antidotarium geschreven heeft, en vermoedelijk ook nog een ander werk, waarin een groot aantal geneeskrachtige kruiden opgesomd en beschreven worden. Dit vangt aan met de woorden: 'C i r c a i n s t a n s negotium de simplicibus medicinis nostrum versatur propositum.' Een in Hs. 15624-41 Kon. Bibl. Brussel voorkomende bewerking spreekt van: Circuminstanse den wisen meester! Is in de L i t e r a t u u r l i j s t vermeld onder Herbarius.
Yperman haalt Platearius eenmaal aan, nl. op blz. 104, kol. b.

Plinius, nl. C. Plinius Secundus, 23-79 na Chr. Schrijver van de alom bekende Encyclopedie 'Naturalis historia.'
Yperman noemt hem op blz. 169 kol. b.

Quatuor magistri de Salerno. Vier onderstelde meesters, aan wie worden toegeschreven 'Glossulae quatuor magistrorum super chirurgiam Rogerii et Rolandi', een van de beste werken uit den salernitaanschen tijd. Daremberg zocht achter de vier meesters slechts een enkelen auteur. Yperman noemt hen niet minder dan 13 maal en wel op blzn. 24 kol. a, 40 b, 41 b, 42 a, 42 b, 54 b, 60 a, 68 b, 93 a, 98 a, 143 b, 188 b en 193 a.

Rasis of Rhazes, voluit Abu Bekr Mohammed ben Zakariya al-Razi, geb. omstreeks 850 te Raj in Chorasan; legde zich betrekkelijk laat op de geneeskunde toe, maar werd niettemin de eerste klinikus van zijn tijd. Hij stierf omstreeks het jaar 930. Een zijner hoofdwerken is 'al-Hawi', in de wandeling 'Continens' genoemd, waarvan een kompleet arabisch handschrift, uit 70 boeken bestaande, in het Escuriaal berust. Een ander bekend werk is het 'liber medicinalis Almansoris', dus genaamd wijl het den vorst van Chorasan, el Mansur Ibn Johak opgedragen is. Yperman spreekt op blz. 144 b van Amazore en doelt daarmee vermoedelijk op dit werk.
Een geschrift van hem over blaas- en niersteen is door Dr. P. de Koning in het

	Fransch vertaald onder den titel: Traité sur le Calcul dans les reins dans la vessie. Leiden, 1896. Yperman noemt merkwaardigerwijs Rhases slechts een paar maal, nl. op blz. 12 b en 61 b, en hier en daar nog een naar Rhazes genoemde zalf. Dit is gedeeltelijk daardoor te verklaren dat Rhazes meer internist dan heelkundige was. Overigens blijkt uit Ypermans geschrift, dat hij zich de ethische wenken van Rhases goed ingeprent heeft.
Robbaert	is een mij niet bekende meester.
Rogerus of Rogerinus,	bijgenaamd Parmensis, doch ook wel Salernitanus genoemd, leefde in het eind van de 12de eeuw. Opmerking verdient dat in zijn werk ‘Practica Chirurgiae’, dat naar het incipit door gaansmet ‘Post mundi fabricam’ aangeduid wordt, de arabische invloed nog niet merkbaar is

Yperman noemt Rogerinus op blzn. 8 b;40 b, 41 b, 197 b en 210 a.

Roelant of Rolandinus, Rolando Capelluti of Parmensis, een arts uit de 13de eeuw, leerling van Rogerinus. Zijn ‘Libellus de Cyrurgia’ is een bewerking van de Chirurgie van zijn meester, doch verraadt tevens den invloed der Arabieren. Roelant wordt door Yperman verscheidene malen genoemd, nl. op blz. 8 kol. b, 15 b, 21 b, 22 a, 25 b, 40 b, 41 b, 92 b, 196 a en 210 b.

Serapyoene. Er zijn drie auteurs van dezen naam, nl.:
Serapion van Alexandrië, uit de derde eeuw v. Chr., een der stichters van de Empirische School;
Serapion de Oude, eigenlijk Jahja ben Serabi of Ibn Serafioen, en
Serapion de jonge.
De laatste is een apokrief persoon, op wiens naam een ‘Liber medicamentis simplicibus’ staat, waarvan tot dusver geen arabisch origineel gevonden is. Uit het verband, waarin Yperman, op blz. 36 kol. b, van Serapioen naar aanleiding van de behandeling van niet gekompliceerde schedelbreuken spreekt, zou men mogen afleiden dat hij dezen Serapion niet bedoeld heeft.
Evenmin is het waarschijnlijk, dat Yperman het oog op den eerst genoemden gehad heeft.
Blijft dus over Serapion de Oude, een syrisch arts uit de 9de of 10de eeuw, die meermalen genoemd wordt door Rhazes. Van zijn beide werken, die in het arabisch vertaald zijn, komt hier in aanmerking de ‘Pandectae’ of ‘Practica’, waarin de ziekten van het hoofd behandeld worden.

Teoderijc of Thoderijc. Theodoricus Cerviensis of Borgognoni, de reeds genoemde zoon van Hugo van Lucca, leefde van 1206-1298, was bisschop van Cervia en tevens chirurg van groote bekwaamheid. Guy de Chauliac beoordeelt hem echter niet gunstig. ‘Post ipsum [Brunum],’ zegt Guy, ‘immediate venit Theodoricus, qui rapiendo omnia quae dixit Brunus, cum

quibusdam fabulis Hugonis de Luca, magistri sui, librum edidit.'
Doch reeds Yperman had zich in denzelfden geest uitgelaten. Op blz. 18 kol. a leest men: 'Nu hebdi vele leringen die bruun leert, die hi screef uten ouden boeken. Ende theodrijc screef uut brunen sinen boeken.'
Guy's oordeel is volgens G u r l t volkomen gerechtvaardigd, 'denn es findet sich in demselben, wie aus den nachfolgenden Auszügen unzweideutig hervorgeht, die Chirurgie des Bruno von Longoburgo in unerhörtester Weise und vielfach w ö r t l i c h ausgeschrieben, ohne dass dessen Name auch nur ein einziges Mal genannt wird. Er hat sich sogar Manches, dass Bruno als selbst gesehen schildert, oder wo Derselbe genüber anderen Autoren eine abweichende Meinung aüssert, selbst angedichtet. (I, blz. 742).

Aangezien het onwaarschijnlijk is dat Guy Ypermans middelnederlandsche Chirurgie zou hebben kunnen lezen - een latijnsche heeft m.i. nooit bestaan - zoo mag men dus wel aannemen, dat beider oordeelvelling een uiting is van een destijds algemeen heerschende meening. Pagel heeft voor Theoderik partij getrokken, doch niet op zeer overtuigende gronden. De overeenkomst, tusschen Bruno en Theoderik, die volgens hem alleen de inleiding hunner werken betreffen zou, zou haar oorsprong vinden in het putten uit een en dezelfde bron.
Men vindt in de Hss. van Yperman Theoderik's naam vermeld op blzn. 9, kol. a, 18 a, 23 a, 43 a en 179 b.

Willem van Congeine, l. W. van Congeinna. Hij wordt door Yperman ‘een wide vermaert meester’ genoemd - blzn. 25 kol. a, 29 a, 93 a, 177 a - en toch weet men niets omtrent zijn leven, zelfs niet van waar hij afkomstig was. Pagel heeft onder den naam van: Die Chirurgie des Wilhelm von Congeinna (Congenis). Fragment eines Collegienheftes, Berlin, 1891, een in de Erfurter Bibliotheca Amploniana aanwezigen codex uitgegeven, welke als ‘Wilhelmi de Congenis modus et consuetudo operandi a quodam discipulo ejus descripti’ te boek staat. Dit geschrift is niet veel meer dan een compilatie uit Rogerus' Chirurgie.

Willem van Medicke. Van dezen arts is mij niet anders bekend, dan wat Yperman, op blz. 169, kol. b, van hem zegt.

Ypocras is de bekende verbastering van Hippokrates. Yperman vermeld zijn naam op blz. 36, kol. b, 61 b, 106 a, 132 b, 168 a, 188 a en 192 a.

Willem van Saliete, l. Guilielmo de Saliceto, afkomstig uit Piacenza, leefde in het begin van de dertiende eeuw. Hij is een van de weinige artsen uit die periode, die door Guy de Chauliac met onderscheiding - valens homo noemt hij hem - genoemd worden. Deze kenschetsing is ten volle verdiend, want Willem is inderdaad de kundigste

	chirurg, en internist tevens, van zijn tijd. Niet te verwonderen is het dus, dat niet alleen zijn Chirurgia, doch ook zijn Compendium der geneeskunde: ‘summa conservationis et curationis’, zich gunstig van de werken zijner tijdgenooten onderscheiden. Yperman noemt hem echter slechts eenmaal, nl. op blz. 25, kol. a. Zie ook Literatuurlijst onder Pifteau.
Willem van Zierikzee.	Van dezen meester is mij niets bekend. Yperman noemt hem op blz. 46, kol. a en oordeelt niet gunstig over hem.

Ten slotte zij nog vermeld, dat Yperman op blz. 44, kol. b spreekt van ‘die [meesters] van Overbergh, van den rine ende van oostwaert’ en op 200. kol. b van een ‘phisicus.’

Woordenlijst.

A.

Abrotanum, *Artemisia abrotanum, L.*, Citroenkruid. ‘Abrotanum. dats averone of iagerande’ (Herbarius).

Abstringerende, vermoedelijk een verbastering van: adstringeerende, ‘samentrekkende’; misschien ook van: abstergeerende, ‘reinigende.’

Acacia, Gummi acaciae, arabische gom. Afkomstig van *Acacia arabica Willd., Mimosa nilotica, L.*

Acetose, *Rumex Acetosa L.*, Veldzuring. ‘Acetosa. dats surkele’ (Herbarius). Ook de witte klaverzuring, *Oxalis Acetosella* werd ‘surckel’ genoemd (Kiliaen).

Acetum, azijn. De uit zuren wijn bereide heet Acetum vini.

Achterdeel, nadeel, schade.

Achterwaren, verzorgen, van een wond of van een zieke.

Adec, *Sambucus Ebulus, L.*, Kruidvlier. ‘Ebulus dats adec’ (Herbarius).

Aendensmout, eendenvet.

Aex, bijl.

Affodille, *Asphodelus tenuifolius, Cav.*, Heggelelie.

Agrimonie, *Agrimonia Eupatoria, L.*

Agrippa, Unguentum Agrippae regis, ‘swarte salve’, genoemd naar Agrippa, koning van Judaea, die deze zalf zou hebben uitgevonden.

Alabauster, l. a l a b a s t r u m , alabastritis. Albast is fijnkorrelig, kristallijn calciumsulfaat of gips.
‘Omtrent dese zee (de Doode) wast vele aluuns ende alabastere’ (Mandeville, blz. 84, 39).

Albu muri, zie M u r i .

Alium, l. A l l i u m . *Allium sativum, L.*, Knoflook, ‘Allium dats looc..... Ende es van .2. manieren. deen es wilt ende tander tam.

ende wast in den hof daer ment poot. ende es dit dat wi gemeinlike orboren. Ende dander wast opt velt. Ende heet scerdion. dit en es niet also fel als tander. daeromme orbort ment meest in phisiken. Ende dit gadert men int ende van den lintere. ende droget. Also mach ment .2. jaer orboren. Mer hets beter dat ment alle jare vernuwe' (Herbarius).
Of met scerdion: scordium, *Teucrium scordium*, waterlook, bedoeld is?

Aloë epatica,

l. H e p a t i c a , leverkleurige aloë.
A. is het ingedikte sap van verschillende Aloë-soorten. o.a. *A. ferox, Mills*; *A. vulgaris, Lam.*; *A. africana, Mill.* en *A. succotrina, Lam.* Bij langzame indroging ontstaat een glanzig produkt, de aloë lucida.
'Aloë est succus herbae et ex eo melius est medium inter rubeum et citrinum, sed antiquum nigrum est malum.

Habet 3 species: cicotrinum, epaticum et cabalinum (St. Amando).

Aloës hout, Lignum aloës, hout van *Aquilaria Agallocha, Roxburgh*. Het hout werd, wegens zijn welriekend harsachtig bestanddeel, als reukwerk gebezigd.

Alopecia, een haarziekte, vroeger ook wel Vulpes genoemd, zich kenmerkend door: ‘een uytvallen des hayrs van den hoofde, ende somtijdts der wijnbrauwen, des baerts ende van andere partyen, het welcke men ghemeynelick de Palade noemt. Dit ghebreck wordt also van de Medicijns ghenoemt, ghelijck als de siecte van oude vossen, om dat de selve alsulcken uytvallen des hayrs onderworpen zijn, midts eenige schurften die sy in haren ouderdom ghekrijghen’ (Paré).

Alsene, Alsine, *Artemisia Absinthium, L.*, Alsem, Absinth. ‘Absincium. dats alsene.... ende men salse gadren in den uitgange van den linte ende drogen. ende dan geduert si .1. jaer goet’ (Herbarius).

Aluun, Alumen, Kalium-aluminium-sulfaat. Alumen faecis, vini: Aluminium-tartraat.

Amandelen, bittre-, Amygdala amara, de vrucht van een variëteit van *Prunus Amygdalus, Stokes s. Amygdalus communis, L.*

Ambergris, l. A m b r a c h r y s e a , goudkleurige amber. Een uit het darmkanaal van cetaceën, in 't bizonder van *Macrocephalus physeter*, de Cachelot of Potvisch afkomstig concrement, dat in klompen van zelfs tien kilogram zwaarte, drijvende in de Japansche zee, de Indische en den Atlantischen Oceaan wordt aangetroffen De amberklompen bestaan uit concentrische lagen van vettige, wasachtige, opake, grijze of gele stof, welke veel overeenkomst heeft met cholesterine en een aangenamen, muskusachtigen geur bezit.
Ambre presente aux grans seigneurs
Pour composer bonnes odeurs,
Car il est moult aromatique,
Gracieulx, noble et magnifique,
D'odeur souefve et excellente,

Amoureuse, doulce et plaisante. (Lespleigney).
Als de beste Ambra gold de goudkleurige, de Ambra chrysea.
In de oudheid was de herkomst van Amber onbekend. Sommigen hielden hem voor sperma van den walvisch, en spraken daarom van sperma ceti. Tegenwoordig verstaat men daaronder een ander produkt van den cachelot. Het therapeutisch gebruik berustte op dezelfde beginselen als dat van muskus en castoreum, aan welke riekende stoffen een krampstillende en zenuwkalmeerende werking werd toegeschreven. Tinctuur van Ambergris kwam nog niet lang geleden in de Pharmacopeeën voor. Het middel staat bij het volk nog als middel ter bevordering van het tandenkrijgen te boek (Zie ook Peters).

Amete, mier.

Amidum, A m y l u m , tarwezetmeel,
‘Amidum es heet ende wac. ende men maket aldus. Men leit tarwe in couden borne enen dach ende .1. nacht. ende men salt dicwile roeren tote dat root. ende dan salment puren van watere ende zere stoten. ende tsap ziën dore .1. cleet. Dan salment setten in die hete sonne so dat dwater verdroge. ende dan salmer weder cout water in gieten ende latent sinken. ende dan weder af puren. Ende dat beneden in den bodem blijft dat salmen setten ter sonnen. ende latent drogen. ende witten ende hardden. Dits amidum’ (Herbarius).

Anabula, A l p h i t a noemt als synoniemen van anabulla major: spurga en mezereon en van a. minor: titimallus, verrucaria. Zie S p u r g a , t i t i m a l l u s en v e r r u c a r i a

Anacardus, noot van *Semecarpus Anacardium, L. Fil.*, Oost-Indische olifantsluis of O.-I. acajounoot. De schaal van de niervormige noot bevat in alveolen een scherpe, blaartrekkende stof, mel anacardii of (tegenwoordig) cardol vesicans.
De West-Indische Olifantsluizen zijn afkomstig van den ook in Oost-Indië gekweekten *Anacardium occidentale, L.* Het middel maakt het hoofdbestanddeel uit van het Theodoriton anacardinum. Zie T h e o d o r i c o n .

Anetum, *Peucedanum graveolens, Benth & Hook s. Anethum graveolens, L.* Dille,

Aneti succus, sap van de hierboven genoemde plant.

Anguisse, Angwisse, benauwdheid, pijn, doodsangst, doodstrijd.

Ancluwen, enkel van den voet.

Antidotarius, Nu eens: A. in Nicholaus, dan weer: onsen Antidodarius genoemd. Y. bedoelt met dit laatste waarschijnlijk een exemplaar van Nicolaus' Antidotarium. parvum, dat in zijn bezit was. Zie L i j s t v a n S c h r i j v e r s onder N i c o l a u s .

Antimonium, stibium, antimonium regulus, het element antimonium. De uitsluitend uit A. bestaande, laxeerend werkende pillen heetten ‘pilulae perpetuae’, omdat zij vele malen achtereen voor hetzelfde doel gebezigd konden worden. Antimonium crudum is het spiesglans. Antimonium diaphoreticum resp. ablutum en non ablutum is gewasschen en ongewasschen zweetdrijvende spiesglans, hoofdzakelijk antimoonzure kali. Antimonium praeparatum is zwavelantimonium,

Antofolij, l. A n t h o p h y l l i .
‘Anthophylli sunt grandes Caryophilli, qui ad maturiatem pervenerunt, nucleo intus duro bifidoque, sapore non tam acri ut Caryophylli, praeterquam in superficie’ (Valerius Cordus).
Antofili = majores gariofili (Alphita). Zie G a r i o f i l a t e .

Anijs, vrucht van *Pimpinella Anisum, L.*

Apie, Apium, *Apium graveolens, L.* Selderie.
‘Apium. of marke. of apie. of eppe. dats al eens... Ende si es van .3. manieren Apium reninum. Apium ermoroydarum..... Een ander geslachte van apiën es

dattie meesters heeten cerfolium. entie lieden sceldent kervel..... Ende noch es .1. geslachte van apiën. dat men heet petrocilium. ende som die lieden heetent persiin' (Herbarius). A l p h i t a onderscheidt 5 soorten: domesticum, ranarum, risus, hemorrhoydarum, trifolium.

Apostema, ontstekingsgezwel, ettergezwel, absces, phlegmone, puist Een overzichtelijke tabel geeft P a r é , blz. 199.

Apostemeeren, in ontsteking geraken, veretteren.

Aranea, l. A r a c h n o ï d e a , een inwendig oogvlies, door den een voor synoniem met de Retina gehouden, door den ander daarvan onderscheiden en als een deel van de Choroïdea beschonwd. Zie H y r t l .

Argentum vivum, kwikzilver. Het met speeksel behandelde Argentum vivum - extinctum cum saliva hominis ieiuni - heette mortificatum cum sputo en was waarschijnlijk sublimaat. Onder 'dood'kwikzilver verstondende oude indische en perzische artsen alle kwikzilver verbindingen, die geen gelijkenis met het 'levende' kwik meer vertoonen.

Arinc, haring.

Aristologia longa, *Aristolochia parviflora, Sibth.*

Aristologia rotunda, *A. pallida, Willd.*
'Aristologia dats sarasine cruut. endees van .2. manieren. deen scelt men aristologia longa. ende dandere scelt men aristologia rotunda. Ende es geheten holewortele in dietsche. ende wast meest oostwert.... Die ronde gaet in medicine meest ende sonderling die wortelen' (Herbarius).

Armoniac, l. A m m o n i a c u m . De gom van *Dorema Ammoniacum, Don.* en *Ferula tingitana, L.*

Armoniac, Sal-, salmiak, chloorammonium. Zie over Armoniac: v. L i p p m a n n , C h e m . Z e i t u n g , 1909, Bd. 33, blz. 117

Arnaglossa,

Plantago major, L. s. Plantago asiatica, L.
'Arnaglossa of plantago. dats wegebrede' (Herbarius).

Arsenicum, rood-,

Arseendisulfide, realgar, het sandarak der oude Grieksche artsen.
In de Middeleeuwen kende men, behalve het element arsenicum, de beide verbindingen met zwavel: het gele arseentrisulfide of auripigment, As_2O_3 en het roode arseendisulfide of realgar, As_2O_2. Zie over deze verbindingen v. G r o t . Niet altijd werd tusschen den naam van arsenicum en dien van zijn verbindingen veel onderscheid gemaakt; J o h n A r d e r n e schrijft (blz. 82): Arsenic & auripigment bene boþe one, bot arsenic is noȝt so fair as auripigment; neþerlesse boþe haue a ȝalow colour, but auripigment is gretter and more schynyng, and more disesy for to grynde for his þredineȝ; for in substance he is like vnto plaistre of paris. Bot arsenic is as it war puluer in reward of auripigment and it is more liȝtly broken; And when it is broken it haþe as it war vermilion within it, of rede colour and aȝour colour; which vnkunnyng men saiþ to be realgre, & þat is false. ffor whi; realgre is ane artificial confection made of alkenemistreþ bi sublimacion, as arsenic sublimed, And for certayn þai ar noȝt different in operacion any þing, out-take þat realgre is of rede

colour, and arsenic sublimed is of white colour; bot neþerleȝ arsenic entreþ in confeccion of realgre, And forþi realgre is called of som men rede auripigment: of þe nameȝ is no stryuying so þat we vnderstond þe þingȝ.'

Arterie, slagader, welke echter in den tijd vóór H a r v e y verondersteld werd een geheel andere functie te hebben. De venae of aderen, meende men, dienden tot voeding met bloed van de onderscheidene deelen en organen, de arteriën voor het transport van het spiritueuze of pneuma-rijke bloed. P a r é schrijft: De aderen dat zijn de vaten ofte pijpkens des bloets, die van een spermatijcke bloet ghegenereert worden..... De Arteriën die zijn van gelijcken ooc vaetjens des bloets, dan al-sulcken bloet der Arteriën is veel dunder, veel levendiger, ende oock volder van levendige geesten, ende daer toe oock wat geelder van coleure....; de Tunijcke der Arteriën is veel dicker als de Tunijcke der aderen, uyt oorsake om dat in de selve gehouden wort een zeer heet, sutbijl ende geestrijck bloet, d'welck hem stadich beweecht ende roert, dat doch anders lichtelick uyt-bersten soude, ten ware dattet in stercke ende dicke Tunijcken besloten lage. So veel de rechte aderen belanght, daer is in besloten een swaer, traech ende swaer-roerich bloet, daerom so verre als haer Tunijcke dicht ende dicke waren, soo en soude het voorsz. bloet in de om-leggende partijen niet konnen verdeelt worden, waer door dat dan deses bloets nutbaerheyt geheel onvruchtbaar wesen soude.'

Artetike, a r t r i t i k e , voeteuvel, jicht, podagra.

Asa fetida, melksap van *Ferula Assa foetida, L.* Duivelsdrek.

Aterment root gelu, l. A t r a m e n t u m , eigenlijk zwarte vloeistof, in 't bizonder inkt. Onder Encaustum verstond men een purperkleurigen inkt. Het zijn vloeistoffen, waarin behalve poeder van galnoten, ijzer- en koperverbindingen, als ferro- en

ferrisulfaat, en kopersulfaat voorkwamen. Het aterment werd, behalve als plaatselijk aan te wenden adstringens, gebezigd om de lijnen te trekken, waarlangs bij amputaties de huidsneden gemaakt moesten worden (Henri de Mondeville); ook om breuken in de hersenpan op te sporen (Willem van Salicete).

Aurea Alexandrina, een recept, uitgevonden door Alexander, en als goud zoo edel. 'Aurea est dit por aurea de or; alexandrina est dit de Alexandre le sage philosophe qe le trova' (Nicolaus). Het in de Middelnederl. vertaling van het Antidotarium Nicolai voorkomende recept bevat ruim 40 bestanddeelen.

Avellane, noot van den *Corylus Avellana, L.* Hazelaar.

Avontuurlijc, hachelijk.

B.

Baecvleesch, baken-, varkensvleesch.

Baerde, van een gescutte, weerhaak, of scherpe rand; verklw. baerdekijn.

Baertmaker, barbier.

Backe, bes, in 't bizonder laurierbes, de vrucht van *Laurus nobilis, L.*
'Laurus. hier op wassen die bayen. beide vrucht ende blade gaen in medicinen. Entie blade hebben meerder cracht dan die bayen. om hare bitterheit so verduwen si wel. Ende die bayen duren goet .1. jaer' (Herbarius). Olie van bayen of olie van laurier is laurierolie, oleum lauri, door het volk nog Olie van Baay genoemd.

Balaustiën, l. b a l a u s t r i u m , Flos Granati, bloesem van *Punica Granatum, L.*, den Wilden Granaatboom.

Barba Jovis, In **Sinonoma Bartholomei**: sticados citrinum (Tschirch). Volgens H. C l o q u e t (Dictionn. Béclard) is B.j. een Anthyllis. *Anthyllis vulnerarias, L.*, Wondklaver, bij Dodonaeus Anthyllis prior, wordt in Frankrijk door het volk tegen wonden gebezigd.

Barenteren, zie T e b a r e n t e e r e n .

Barginsmeer, spek of smout van 't speenvarken.
v. F i s c h e r - B e n z o n , noemt Jovis barbam: *Sempervivum tectorum, L.*, huislook.

Basilicon, *Ocimum Basilicum, L.* Zie v. F i s c h e r - B e n z o n .

Basnar, Basmar? In dat geval Opobalsem, Mekkabalsem, hars van *Balsamodendron Gileadense, Kunth, Commiphora Opobalsamum, Engl. s. Balsamodendron Opobalsamum, Kunth.* Zie N i c o l a s .

Bat, bet, beter.

Bate, baet, baat, beterschap van een ziekte.

Baye, hetz. als b a c k e .

Bdegar, *Rosa rubiginosa, L.* Egelantier.
‘Bedegar dats eglentier’ (Herbarius).
H. Cloquet (Dict. Béclard) verstaat onder Bedegar of Bédéguard, een soort van gal, een nieuwvorming op de wilde roos, veroorzaakt door den sleek van een wesp, *Cynips rosae, L.*

Bdellium, bedellium, gomhars van *Commiphora africanum, Engl.*

Beetcole, *Beta vulgaris, L.* Biet.

Begaden, behandelen, verzorgen, dichtmaken, b.v. van een wond.

Belrike, *Hyoscyamus niger L.*, Bilzenkruid.
‘Iusquiamus dats beelde of belseme ..... Ende dit zaet es van .3. manieren. wit. root. ende swart. Ende dat swartte es gevenijnt, ende daeraf salmen [hem] wachten. want hi brinct in die doot Ende dandere .2. doet men in medicinen. Ende tsaet heeft meer crachts dan teruut’ (Herbarius). Iusquiamus is een verbastering van Hyoscyamus.
Niet te verwarren met Belléric: de vrucht van *Terminalia Bellerica, Roxb.*

Benedicta, *Geum Urbanum, L.* Nagelkruid, benediktenkruid, ook wel gariofilata geheeten.
In Antidotarius Nicolai, zoowel in de Fransche als in de Holl. vertaling, is een beschrijving van een 'benedicta' te vinden: 'Bénoite est dite, qar ceus qui la receivent la beneissent.'

Benemen, een eind aan iets maken, iets beletten of tegengaan, b.v. ontsteking.

Berberis, *Berberis vulgaris, L.* Zuurbes.

Berecken, berechten, verzorgen, b.v. een wond.

Beseffelijcheit, gevoel.

Besegen, besigen bezigen, gebruiken.

Bescouden, schroeien, branden.

Bestaden, opbergen, wegzetten

Betenye, zie Betonie.

Betonie, *Betonica officinalis, L.*

Bevercul. zie Castoreum.

Bewimpelen, met verbandstof omwinden.

Beyeren, bessen; ook: pitten, b.v. beyeren van prumen gernaten.

Bierkijn sonder cruut, een soort van bier. Zie Dodonaeus.

Bintadere, tongriem.

Bismalve, *Althaea officinalis, L.* Heemst.; altea bij Bartholomeus.

Bivoet, *Artemisia, L.* Bijvoet, St. Janskruid.

Blaken, schitteren, b.v. van de oogen.

Blameringe, -eeringe lastering, berisping.

Blein, bleinkijn, blaar, blaartje.

Bliken, zichtbaar zijn, van bloote plekken v.h. lichaam, als bijv. 't aangezicht.

Blode, laf.

Bloet van draken, zie Drakenbloed.

Blonc, stomp.

Blouwen, slaan.

Blutsen, slaan, kloppen.

Boerde, houden over boerde, houden voor een grap, voor onwaar.

Boete,	baat, genezing; geneesmiddel.
Bokelare,	beukelaar, schild.
Bocium, botium,	kropgezwel, struma.
Bollen van Hermeinen,	bolus armenicus, b. rubra, een soort van aluinaarde, o.a. uit Armenië afkomstig en roodbruin gekleurd door de aanwezigheid van ijzeroxyde. Bolus alba, de witte bolus of Argilla, een aluminium-silicaat, is hier te lande officinaal en wordt in den laatsten tijd wederom als wondpoeder aanbevolen.
Bootse,	zie B o c i u m .
Bootskijn,	bultje.
Boraes,	‘spume van der zee’, spuma marina, meerschuim.
Borago, Bornagie,	*Borago officinalis, L.* Bernagie. ‘Borago dats bornagie’ (Herbarius).
Borde,	last.
Borderen, boerderen,	met iemand schertsen of gekheid maken.
Borne,	bronwater, drinkwater.
Bouwen,	kneden, mengen.

Bouc, gulden- Liber aureus, de remediorum et aegretudinum cognitione, een aan Constantinus Afer s. Africanus († 1087) toegeschreven werk. Uitgegeven in: Opera, Basil. 1536. Zie over de werken van C. Afr.: Steinschneider, Constantinus Africanus und seine arabische Quellen, Virchow's Archiv, Bd. XXXVII, blz. 353.

Brame, vrucht van *Rubus spp. div.* o.a. *Rubus fruticosus, L.*

Brauwe, wenkbrauw, wimper.

Brine, pekel.

Brione, *Bryonia dioica, L.* Heggerank. 'Brionia of oude rape of corpentaes' (Herbarius).

Briselen, kruimelen, b.v. van brood.

Buggle, *Prunella Vulgaris L. s. Brunella Vulgaris L.* Brunel of *Ajuga L.* Zenegroen. Dodonaeus noemt Consolida major: Bugula of buggle.

Bultèl (bulteel), coleerdoek.

Busse, laatbus, instrument om ader te laten.

Butse (bootse), verdikking, verhevenheid.

C.

Cataputhia, zaad van *Croton Tiglium, L.* Crotonboon.

Celedonie, *Chelidonium majus, L.* Stinkende Gouwe, schelwortel, 'Celidonia dats scelleworte.... Ende men vinter van .2. manieren. dene heet indicum ende heeft gelu wortele. ende es die beste. Ende dandere vint men in vele steden. entie en es niet also goet. Maer deen leit men vore dandere. Ende alse mense vint gescreven in recepten. so sal men nemen die wortele. Ende men houtse goet .1. jaer' (Herbarius).
C. ind. = Chel. majus. Onder de andere moet worden verstaan *Ranunculus Ficaria, L.*, de Kleine Chelidonium, ook wel scrophularia genoemd (Lespleigny).

Centum galle, centum galli, centum grana = herba cancri (Alphita). *Plumbago Europaea*.

Cerapinum, zie Serapinum.

Cera, was. Men onderseheidde c. alba, c. citrina en c. rubea.

Ceriengie, l. syrinx, syringue, spuit.

Cerusa, Cerussa, loodwit, loodcarbonaat. Cerussa citrina, citroenkleurig loodwit = loodoxyde.

Cetere, schurft.

Cicer, cicer nigrum, vrucht van *Cicer arietinum, L.* Keker.

Cifac, ook sipach of zyphac, buikvlies, peritoneum.

Cycuta, Coocte, *Conium maculatum, L.* Gevlekte Scheerling, Dolle kervel. ‘Cycuta dats sceerlinc.... Men wercter nu niet met. want si es te zere gevenijnt. wilen dede mense in medicinen doen die menscheit starker was’ (Herbarius).

Cylotrum, Solathrum? Zie aldaar.

Citrus, pomum citrinum, de vrucht van *Citrus decumana, Murr.* Zie Dioskurides.

Cypac, zie C i f a c .

Cirone, ceroenum, waspleister. ‘Emplastrum seronium heeft sinen name na was’ (Antidotarius). ‘Cerone es eene compositie, die herder, ende dicker is als een salve, ende weeker als een plaester (Paré).

Coocte, zie C y c u t a .

D.

Dactile, dadel, vrucht van *Phoenix dactylifera, L.*

Daergie, werpspiets.

Dadensteen, dadelpit.

Daken, neerkomen op.

Dal, deuk, kuiltje in het vleesch.

Dapper, dapperlike, snel, b.v. dappere adem, pols.

Daucus creticus, Daukos of Daukeion. ‘Daucus. dats die distele.... Ende es van .2. manieren. Deen heet daucus creticus. om dat gerne wast in cretegen lande. ende es die beste. Dander heet aysinus. omdat die ezels gerne eten. ende des vindt men overal gnouch ane grachten opten oever. Ende men mach deen wel nemen vor dander’ (Herbarius).
In de Alphita-lijst (Tschirsch) wordt genoemd daucus agrestis et creticus (asininus).
Daucus creticus is *Athamanta cretensis, L.* Augenwurz. Niet te verwarren met *Daucus Carota, L.* de peen of karote = pastinaca.

Delivereren, bevrijden.

Defensatijf, afwerend geneesmiddel. Defensieven of repercussieven: middelen, die het toevloeien van vochten naar zieke deelen en de vorming van abscessen beletten. P a r é (p. 843) spreekt van repelleerende of terugdrijvende medicamenten.

Dia-anthos, van *διὰ*: met, en a n t h o s : de bloemen van den Rosmarijn, *Rosmarinus*

officinalis, L.; dus een geneesmiddel waarvan flores rosmarini de basis of het hoofdbestanddeel vormen. Zie R o s m a r i j n .

Diachylon, Emplastrum-, emplastrum lithargyri simplex, loodpleister. Oorspronkelijk een pleister uit plantensap - *χυλος* - bestaande.

Diacinumum, l. d i a c u m i n u m . Zie aldaar.

Diacitoniton, l. d i a c i t o n i u m . Zie aldaar.

Diasitonium, citonium, kwee, de vrucht van *Pyrus Cydonia, L.*

Diacastoreum, Een middel, waarin het hoofdbestanddeel is Castoreum, bevergeil, het secreet uit de door het praeputium gevormden zak van *Castor fiber, L.* ‘Dyacastoreum es sine name om dat Castoreum in de confexie gaet. Hets goet iegen swaerheit van den hoofde. Ende iegen tgroet evel. ende jegen swendelinge. ende jegen gedeilden hooftswere, ende jegen scoten die int hoeft scieten. ende jegen sweren. ende iegen juchtecheit. Ende conforteert alle die lede. Ende meest ten hoofde. Hets goet iegen verstoptheit vander melten ende van der

nieren ende wederstaet die ziecheit die van couden comt.' Volgt een opsomming van ruim 70 bestanddeelen (Antidot.). L'Antidotaire Nicolas geeft ruim 50 bestanddeelen op.

Diacuminum, cuminum, komijn, vrucht van *Cuminum Cyminum, L.*

Diaphragma, middenrif, mndl. craeye.

Diamergarietum, l. d i a m a r g -, Paarlenmiddel. 'Diamargariton es also geheten na .2. manieren van perlen met gaten ende sonder gaten' (Antidot.). Zie over Margaritae J o h . S c h r o e d e r (p. 348) V a l e r . C o r d u s noemt: Diamargariton frigidum incerti autoris, cuius est frequens usus, Diamargariton frigidum aliud en Diamargariton calidum, secundum Avicennam. Over P e t r o t h é r a p i e , zie o.a. C a b a n è s .

Diamoron, een vruchtengelei - rob - waarin moerbezie, morus, de vrucht van *Morus nigra, L.* het hoofdbestanddeel vormt.

Diaolibanum, behoorde tot de Compositiones magnae et opiatae en had tot basis olibanumhars.

Diaprunum, pruimenlikkepot. 'Heeft sinen name na prumen van damas die men d(a)er vint' (Antidot.).

Diaquilon, zie D i a c h y l o n .

Diasene, l. d i a s e n a , sennelikkepot, waarin folia sennae, de bladeren van verschillende Cassia-soorten, o.a. *Cassia acutifolia, Delile*, en *Cassia angustifolia, Vahl.*

Diateron piperion, l. D i a t r i o n p i p e r e o n . Een mengsel van anijs, thijm, gemberwortel en witte, zwarte en lange piper. A n t i d o t . geeft: Dyatrion piperion magnum Galyeni en Dyateron piperion minor. C o r d u s spreekt van Diatrion Pipereon Galeni en Diatrion Pipereon Mesuae.

Diaturbit, Een laxeerend werkende likkepot, bereid uit turbith, de bladeren van de in Zuid-Europa voorkomende *Globularia Alypum, L.* Men kende nog een andere Turbith, n.l. de wortel van *Ipomoea*

Turpethum, R. Brown., welke in O.-Indië en Australië groeit.

Dille, *Peucedanum graveolens, Benth & Hook s. Anethum graveolens, L.* ‘Anetum dats dille. beide zaet ende cruut es heet ende droge in den .2. graet. some seggen in den .3. graet Ende dat saet behoort ter medicinen entie wortele oec. Ende als men vint bescreven anetum so nemt tsaet. Ende men saelt gadren ende drogen ende .3. jaer maecht goet duren. Mer hets beter dat ment alle jare vernuwet’ (Herbarius).

Diptanmus, *Origanum Dictamnus, L.* ‘Dyptamnus. dats peperwortele.... Ende heeft lange witte wortelen. ende lange groene bladere’ (Herbarius).

Docke, benaming voor verschillende hoefbladsoorten, o.a. *Petasites Tourn.* Groot Hoefblad; *Tussilago Tarfara, L.*, Klein Hoefblad. *Rumex Acetosa, L.* Echte Veldzuring, *Lappa, Tourn.*, Klis en *Nymphea alba, L.*, Waterlelie worden ook Docke genoemd. Op blz. 60 kol. b. wordt gesproken van ‘docken die de bladere lanc [ende scerp] hebben ende stamp (l. stomp) voren.

dat zulke heeten rode docken. In latine lapacium acutum.' In H e r b a r i u s leest men: 'Lapacium acutum es lanc ende strect hem oft maluwe ware. ende es heet ende dro[ge] in den .3. graet. Ende der esser drierande. Deen heet men lapacium acutum ende heeft scarpe bladere ende es die beste. Ende dander heet lapacium rotundum. ende heeft brede bladere daer men botere in draecht. Entie derde heet lapacium domesticum dats tamme maluwe. ende wast in der lieden hove. ende men doetse int moes.'
Met maluwe kan bedoeld zijn *Malva*, kaasjeskruid, of *Atriplex patula*, melde. Onder docke moet hier Zuring worden verstaan.

Doec, zie N a g e l .

Doem, doom, damp.

Donderbaert, *Sempervivum tectorum, L.*, Huislook.

Dorescoren, doorscheuren.

Dorgaet, doregegaet, met openingen, opengewerkt.

Dragant, ook wel Draganthus mollificativus genoemd; l. Tragacantha, een gom, van *Astralagus adscendens, Boiss. et Hauskn.* en andere *Astralagus*-soorten.

Draguntea, dracontea, *Arum maculatum, L.*
'Dragontea. of colombina. of serpentina' (Herbarius).

Drakenbloet, sanguis draconis, een hars, geleverd door *Daemonodrops Draco, Blume s. Calamus Draco, Willd.*

Drawonkelen, ontstoken zijn, zweren.

Drec, menschen- Tot de van den mensch afkomstige geneesmiddelen behoorden o.a. Cranium humanum, menschelijke hersenpan; Mumia of mummie; Pinguedo hominis, menschenvet; Sanguis hominis, menschenbloed; Urina hominis, menschenurine en Muscus cranii humani, menschenschedelmos, *Physcia pulverulenta Fries? of Pamelia saxatilis Ach. var. omphalodes*.

Drinten, opzwellen, b.v. van aambeien.

Drope,	schurft.
Droppe,	coude-, druiper (?)
Dul,	dom, b.v. dulle meesters.
Dumael,	lengte van een duim.
Duodenum,	twaalfvingerige darm. Zie H y r t l .
Dura mater,	harde hersenvlies, de buitenste der ‘matres cerebri.’ Zie H y r t l .
Durkelen,	aarzelen, tegen iets opzien.
Duvenmes,	duivendrek.
Dwaen,	wasschen, zuiveren, reinigen.
Dwale,	handdoek.
Dwingen,	drukken, tegen elkander drukken, b.v. van wondranden, met behulp van een verband; ook: bloedstelpen.
Diescinkel,	dijbeen.

E.

Ebulus,	z i e A d e c .
Edec,	z i e A d e c .

Edrea terrestrea, l. edera terrestris, *Hedera helix, L.* klimop, aerdveyle (Kiliaen). Maar: ‘Edera terrestre, dats dresene of goudeware’. (Herbarius). *Glechoma hederacea, L.*, Hondsdraf, Vlaamsch: Dreesem. Arderne noemt edere terrestris: hayhoue, horshoue, folefote.

Eggerich, eggich, stomp, van tanden.

Eglentier, wilde roos, *Rosa rubeginosa*, L., Egelantier.

Egritudo, l. Aegritudo, ongesteldheid, ziekte.

Ekel, eikel, vrucht van *Quercus, L.*

Eleboris, zie Helleborus.

Electuarium, likkepot.

Elefancia, l. Elephantia, Elephantiasis, een ziekte van zekere lichaamsdeelen, vooral van het scrotum, doch ook van de vulva, de mammae, de armen, veroorzaakt door een parasiet, de Filaria, welke de lymphwegen aantast en den lymphstroom belemmert, hetgeen zwelling dier deelen ten gevolge heeft. Grieksche Elephantiasis is Lepra.

Ellebox, zie Helleborus.

Elsene, els, priem. Zie ook alsene.

Ematiste, zie lapis ematicine.

Emigrane, l. Hemicrania, pijn aan eene zijde van het hoofd, in 't bijzonder de voorste helft; migraine.

Empistonos, l. opisthotonus, stijfkramp, tetanus, hoofdzakelijk van de strekspieren.

Emplastrum dyaquilon, zie Diachylon.

Emprestonos, l. Emprosthotonus, stijfkramp tetanus, hoofdzakelijk van de buigspieren.

Enciane, zie Gentiana.

Engin, geest.

Enguun, zie Enioen.

Enioen, *Allium Cepa, L.* Ui.

Enpicus, l. Empyema, etterige borstvliesontsteking.

Enula campana, Inula Helenium, L. Alant. ‘Enula campana of hallant es heet in den middel van den derden graede ende wac in den iersten. Entie wortel gaet in medicinen. ende men gader[t]se int begin van den zomere ende snijtse in cleinen stucken ende hancse met enen drade in die sonne dat se niet en corumperen. Ende. 2. jaer hout mense goet’ (Herbarius)

Epididymus, l. Epididymis, bijbal.

Erina, l. Hernia. Erina in testiculi: zakbreuk.

Erijn, metalen, koperen.

Eris, Flores-, l. Flores viridis Aeris, Groenspaan. Aerugo, Verdegris (Vert-de-gris) is een azijnzuur-koperoxyde verbinding.

Ermeinen, zie Bollen van Hermeinen.

Ersaterie, l. arsaterie, heelkunde, geneeskunde.

Eruca, *Eruca Sativa, L.* ‘Eruca; dats hadrec ende wast op dat velt’ (Herbarius). Wordt door Stanpeiss Weisser Seniff genoemd, doch hij merkt op dat deze niet identiek is met Sinapis alba. De zaden van Eruca hebben overeenkomst met mosterdzaad.

Esculus, *Pyrus Sorbus, Gärtn. s Sorbus domestica, L.*

Esdra opiata, behoorde tot de Confectiones magnae et opiatae. ‘Esdra heeft sinen name na esdras den prophete diese ierst vant’ (Antidot.).
Deze confectie bestond uit 145 bestanddeelen.

Esula, Cortex radicis Esulae, van *Euphorbia Helioscopia Auct.?*
‘Herba est et est similis Tithymallo, habet enim lac in virgis et foliis si indicandur aut rumpantur....’ (St. Amand).
‘Esula es. 1. cruut dat gelijct linaria dats padde vlas. Ende es ene specie van titimallus. Die wortele es medicinael. entie stelen sin root. ende es van 2. manieren. die mindere entie meerdere. Ende beide doense sciten ende siin laxatijf. Ende men orbort die scorsse van den wortele met andren medicinen....’ (Herbarius). De ‘mindere’ is Esula minor of *Euphorbia Cyparissias, L*., de ‘meerdere’ Esula major of *Euphorbia palustris, L.*
Onder T i t i m a l u s geeft H e r b a r i u s ‘T. es heet ende droge in den 3. graet. Ende dits. 1. groene cruut ende heeft blade als wilgen. ende als men brect of sniit so vloyt melc daer uut. Ende dats heet ende wac.’

Euforbie, l. E u p h o r b i a , hars van Euphorbia- of Wolfsmelksoorten, o.a. *Euphorbia resinifera, Berg.*

Evel, sconinx-, Scrophulosis, klierziekte. De naam doelt op de vermeende kracht der Engelsche koningen, van door aanraking de ziekte te kunnen genezen.

Evene, *Avena*, L. Haver ‘Avena dats evene. si sachtet ende verslaet ende si maect moru alle hardde geswille. ende daeromme ordeneert men wel dat meele’ (Herbarius).

Exungia porcina, l. a x u n g i a . Onder Axungia of Adeps verstaat men alle dierlijke vetten die de weekheid van zalf hebben. Hier wordt varkensreuzel: Adeps suillis, bedoeld. Overigens bezigde men Axungia sanis, vulpis, taxi, ursi, leporis, colli equi, muris

alpini, phocae, anseris, anatis, viperina en Adeps hominis.

F.

Fabula lupine, l. F a b a e l u p i n i , de boonen van *Lupinus albus, L.*

Faelgeren, missen, mislukken, slecht uitvallen.

Farina risi, l. f a r i n a r i s i , rijstemeel, het meel van de rijst, *Oryza sativa, L.*

Faute, gemis.

Fautseel, f a u t s o e n , ponjaard, degen, zwaard.

Feces vini, l. F a e c e s v i n i . Afzetsel of bezinksel, hier in wijn; Faex usta is een mengsel van gist, kleurstof, zure wijnsteenzure kali en verontreinigingen. Dit bezinksel werd vóór het gebruik gebrand, waarbij een mengsel van koolzure en bijtende kali ontstaat. Dit produkt heet F a e c u l a .

Fisicijn, doctor, arts.

Fleuma, snot. Van P h l e g m a , of Pituite, een der vier cardinale

lichaamssappen of humores; zijn karakter was koud en vochtig, en was overheerschend in den winter.
'Het *Phlegma* is van de natuere des waters, kout ende vochtigh, van consistentie dunne, ende vloeyende, van coleure wit, van smake soet.....wordt van kout ende rou voetsel vergadert, ende dat principalick in den Winter, ende in den ouderdom, van wegen der kouder en vochtiger constitutiën des voorschreven tijts, ende des ouderdoms. Het maeckt den mensche slaperich, traech, ende vet, ende ooc het hayr seer haestigh wit.....
De werckinghen der selver (humeuren) worden oock onghelijk bevonden, so wel by hare qualiteyten, als in de voedinghe des lichaems, ende in de generatie der siekten, tot welcke eynde datter een seker proportie, ende mate onder de voorschreven Humeuren is, de welcke soo langhe als sy in haer wesen behouden worden, so blyft het lichaem ghesondt: Maer soo verre als daer eenighe veranderinge in komt, so causeren daer siecten uyt.... De onnatuerlicke humeuren zijn de gene die bedorven zijnde, oock onse lichaem bederven, ende alle de partijen, aldaer sy onthouden worden. ende daerenboven oock stadighe ghebreken veroorsaecken. Sy behouden oock de selve namen, van natuerlicke voedende Humeuren: De welcke al t'samen door hare verrottinghe ontsteken worden, niettegenstaende dat eenighe van hen kout van naturen zijn: Ende sommighe der selver komen alleene in de aderen te verrotten, ende de andere buyten de selve. Degene die binnen in de aderen komen te verderven, dat zijn dese, het bloet, ende de Melancholie. Maer de Colera, ende het *Phlegma*, die konnen so wel in de aderen als buyten de selve verrotten ende verderven.....
Het *Phlegma*, welc tegens natueren is, dat wort gegenereert, gelijc als wy geseyt hebben,
ofte in de aderen:

het suere ende seer rouwe *Phlegma*, het welck geen veranderinghe ghekreghen en heeft. boven de ghene die het in de mage ontfanghen heeft, ofte seer kleyne.
het soute *Phlegma*, dat komt van het soete, verrot ende verbrant wesende, omdat eenige daer af met de verbrande portie vermenghelt was;
ofte buyten de aderen:
worden de Excrementen ghegenereert die het *Phlegma* ghelijckende zijn, waervan:
dat d' eene subtijl is, ghelijck als het water dat uyt de herssenen door de neuse druypt,
het andere is de snotte, de welcke dickachtigh gheworden is, door eenighe kleyne hitte,
noch isser een ander soorte van *Phlegma*, dat by het ghesmolten glas gheleken wort, ofte by het witte van den eye, d' welck zeer kout is,
de vierde soorte wort bij den *Gipsus* vergheleken,

om dattet soo vast ende aenklevende is, ghelijck als men sien kan in de Joncturen der handen, der vingheren, ende in de Loose.'
(Paré, Van de humeuren, ofte vochtigheden).

Fleumaet, hij die onder invloed van f l e u m a staat.

Flores cris. zie E r i s .

Fonteinen. verdunnen, aanlengen met water, b.v. wijn.

Formore, scalpel, ontleedmes; ook: holle beitel.

Fragaria, *Fragaria ves**c**a, L.* Aardbei.
'Fragaria. dats biercruut' (Herbarius). Bij H e u k e l s komt het woord 'biercruut' niet voor.

Fragoria, vermoedelijk: F r a g a r i a .

Fraxinij, Ol- Fraxinus = *Fraxinus excelsior, L.*, gewone Esch. Fraxinus = *Fraxinus Ornus, L.*, Manna Esch. Geen van beide levert echter een Olie op.
In de aan M e s u ë J u n . toegeschreven Chirurgie wordt onder 'Tractatus in quo docet ponere quid pro quo' s a v i n a als succedaneum van F r a x i n o genoemd. Savina, lees: Sabina, *Juniperis Sabina, L.*, levert een oleum Juniperi. Wellicht schuilt de verklaring in een verwisseling van beide planten.

Frenesie, l. P h r e n e s i e . Waanzin, delirium, een verschijnsel dat ook Phrenitis, hersenontsteking, vergezelt. Is afgeleid van P h r e n e s , middenrif. Aanvankelijk hield men het middenrif, de hartekuil, de lever- en maagstreek voor den zetel der geestelijke processen.

Fritsieringe, frotseringe, kneuzing, verwonding.

Fruit, van 'fruten' (fruiten), roosten, braden.

Fruut, fruit? Zoo ja, dan is 'ziedinge van frute' vermoedelijk: afkooksel of moes van vruchten.

Fumeye, damp, walm.

Fumiterre, Fumoterre, l. F u m u s t e r r a e , *Fumaria officinalis, L.* Duivenkervel. 'Fumus terre dats grisecom' (Herbarius).

Furfur, zemelmeel.

G.

Gaetkijn, Verklw. van g a t . Opening, porie.

Gaghel, *Myrica, L.* Gagel, mirtedoorn,

Galbanum, Moederhars, gomhars van *Ferula Galbaniflua, Boissier et Buhse*.

Galigaen, galanga, galgant; wortel van *Alpinia Galanga, Sw.*, een welriekende wortel, die evenals gember genuttigd werd.

Galle, Galappel, gezwel op de bladeren en twijgen van *Quercus lusitanica, Lam. s. Quercus infectoria, Oliv.*, veroorzaakt door den steek van de eikengalwesp, *Cynips Gallae tinctoriae, Oliv.*, die daarbij haar eieren in het weetsel van de plant legt.

Gallitri, misschien van G a l l i t r i c h u m , *Salvia Horminum L.* 'Gallitricum. of centum galle'. Herbarius). Zie C e n t u m g a l l e .

Gargarisacie l. G a r g a r i s m a , gorgeldrank.

Garioffel, Geroffel, Caryophylli, kruidnagelen; de gedroogde, nog niet ontloken bloemen van *Eugenia Caryophyllata, Thunb.* ‘Gariofilate. dats glorifilate. ende es he[et] ende dro[ge]. in den .2. graet. Die wortele gaen in medicinen. ende hebben meer crachten groene dan droge. Nochtan hout mense goet. 1. jaer. Ende daer omme heet mense gariofilaet om dat si bina riect alse garoffels nagelen’ (Herbarius).
Ook de F o l i a C a r y o p h y l l i verspreiden een sterken aromatischen geur. Zie A n t o f o l i i .

Gariofilate, zie G a r i o f f e l .

Gavelote, speer.

Gawrakel, spoedig tot wraak geneigd?

Gebreit, van b r e i d e n , weven.

Gecnoesich, kraakbeenachtig, zenig.

Gecroes, gecroos, kraakbeen.

Gedichte, gedicht. Ook: al wat te boek gesteld, op schrift gebracht wordt.

Gedinkenisse, melding.

Gedwegen, zie D w a e n .

Geets cotele, geitenkeutel.

Geganst, hersteld, gezond.

Gelasiin, glasijn, glazen.

Gelepen, glepen, zie l e p e n .

Geliggen, bedaren, kalm worden, slinken, b.v. van zweren.

Geloeft, geprezen; b.v. ‘geloofde werken’, gezaghebbende werken.

Geloken, aaneengesloten. ‘Vogels met geloken voeten’, vogels met zwemvliezen.

Gelose, glose, glosse; b.v. ‘die glose van den .4. meesters’, Glossulae quatuor magistrorum super chirurgiam Rogerii et Rolandi.

Genadige moeder, een hersenvlies, pia mater. Zie D u r a m a t e r .

Genceane, zie G e n t i a n a .

Genoten, coire, coitus.

Gentiana, *Gentiana lutea, L.* Duizendschoon, ‘Genciane es heet ende droge in den .3. graet. Ende cruut ende wortele heet genciane. Entie wortele gaet in medicinen. ende .4. jaer hout mense goet. Entie bitterste siin die beste’ (Herbarius).

Gepeins, gedachte.

Gepulment, l. g e p e l u e t , g e p o l u e t , g e p u l u e t , van ‘poluwen,’ een wond met een poluwe (kussentje) bedekken.

Gerechten, rechtuitbrengen, recht maken, b.v. vingers.

Gereydemakere, zadelmaker.

Gernate, van granatum malum en pomum. Granaatappel, vrucht *Punica granatum, L.*

Gerstijn bloemen, gerstebloem, bloem van gerstemeel.

Gesc-, zie G e s c h .-

Geschaeldet, geschilferd.

Geschaerd, g e s c o e r d , g e s c h o o r d ,gescheurd, gespleten, b.v.: ‘geschoerde monde,’ hazelip.

Geschaliet, zie g e s c h a e l d e t .

Geschort, een breuk hebbende.

Geschuert, gescheurd, vaneen gereten.

Geschutte, al wat geschoten wordt; werptuig, pijl.

Gesitten, van builen: slinken.

Gesmieden, verzachten.

Gespringet, met zout besprenkeld, gezouten.

Gevac, vark, stuk, een deel dat van het lichaam geslagen is.

Gevlogen, van v l a e n , villen; b.v. dat vel afgevlogen.

Ghe-. zie G e -.

Ghierbus, zie Z i r b u s .

Gingebere, Gember, wortelstok van *Zingiber officinale, Roscoe*.

Gipsum, de natuurlijke en de gebrande Gips, C a l c i u m s u l f a a t ; komt in de natuur voor als Mariënglas (groote kristallen), Albast (fijne kristallen) en Gipssteen (grof kristallijn), alle drie met kristalwater. Bij verhitting (branden) tot 120°C ontstaat de 'gebrande' gips, welke de eigenschap heeft met water tot een harde massa te verstijven (gipsverband). Bij verhitting op 300° vormt zich 'doodgebrande' gips, welke bovengenoemde eigenschap mist.

Glandule, klier, zoowel in anatomischen als in pathologischen zin gebezigd. Y p e r m a n maakt onderscheid tusschen glandulen en scrophulen (blz. 133, kol. b.).

Glorifilate, zie G a r i o f f e l .

Glasiin, zie G e l a s i i n .

Glavie, metalen punt van een lans.

Gomme van Arabiën, Gummi Arabicum, gom van verschillende Acacia-soorten, o.a. *Acacia Senegal, Willd.*

Goom, Goem, aandacht, opmerkzaamheid.

Gorsem, dik, drabbig, b.v. 'gorsem wiin', 'gorseme humoren.'

Goud, Aurum ignitum, werd gebruikt om mede te branden.

Gracht, gegracht, groeve, gegroefd, b.v. 'gegrachten naelde.'

Graet, graat, als in 'ruggegraat'.

Granate, zie G e r n a t e . Onder granaat zijn ook te verstaan de edelgesteenten van verschillende samenstelling, doch hoofdzakelijk uit kiezelzuur bestaande.

Grana lupinorum, zaden van de lupine, vermoedelijk de gekweekte; *Lupinus hirsutus, L.*

Grenielsaet, steenzaad, parelkruid. *Lithospermum, Tourn.*

Griex pec, zie C o l o p h o n i e .

Grisecom, zie F u m i t e r r e .

Groefhake, een instrument om weefsel weg te krabben, raspatorium genoemd.

Groen van Spaengiën, zie V e r d e g r i s e .

Groffelsnagele, zie G a r i o f f e l .

Groot, b.v. ‘in groeten,’ in het algemeen, in groote trekken.

Gruus, grof gemalen koren, zemelen.

Gulden bouc, zie B o u c .

Guls, welig, overvloedig, b.v. van bloed.

Gutta sterena, l.g. s e r e n a , de zwarte staar, amaurosis; berust niet op een aandoening van de lens, doch van den gezichtszenuw.

H.

Halembie, alembijt, destilleer-kolf. Zie S c h e l e n z .

Hame, schenkel.

Hanke, heup.

Hantdwale, handdoek.

Haront, l. a r e n t , b.v. in ‘mes (l. mest) van den haront’, vermoedelijk arendsdrek.

Hars, Wit- Resina communis, pijnhars. Resina alba wordt door smelten van gewoon hars met water verkregen.

Hasele, haselnote, zie A v e l l a n e .

Hasenhaer, zie P i l i L e p o r i s .

Heekel, kan zijn: eekel, eikel.

Heemst, *Althaea officinalis, L.*

Heeschen, eischen, vragen, b.v. in ‘heeschen ende antwerden,’ vragen en antwoorden.

Heydenisse, het Heidensche land, het Oosten.

Helleborus niger, *Helleborus niger, L.*, kerstroos, zwarte nieswortel. Rhizoma Hellebori albi, witte nieswortel, is afkomstig van *Veratum album, L.* ‘Elleborus nigrus. dats swartte. scamponie. Ende heeft die selve cracht die de witte heeft. Maer si nes niet also laxatijf. Ende heeft enen swarten wortel alse figebome doen’ (Herbarius.) Scamphonia, hetz. als scampina, vermoedelijk de wortel van *Veratrum album L.* In Sumerlaten, Mittelhd. Glossen, Hoffman von Fallersleben, leest men: Sum 66. 14, elleborum, scamponie. Sum. 66. 15, elleborum nigrum suart scamponie.

Hellinc, hallinc, halve penning.

Herba Robberti, *Geranium Robertiannm, L.* Robbertskruid.

Herde, harde, zeer, in hooge mate.

Hermedactele, de bol van *Colchicum autumale, L.* Herfsttijloos.

Hert, b.v. in ‘pulver van den beene der herten van den hert,’ Ossa de corde cervi, een klein been dat bij vele herkauwers en dikhuidigen, in het hart, dicht bij den

oorsprong van den hoofdslagader, aangetroffen wordt.
‘De osse de corde cervi abusent noz pharmacopoles, car ilz nous vendent les os de cheval et de beuf au lieu de osse de corde cervi. Et en trouverez plus à Lyon à vendre que n'a de cerfz en toute France, Italie et Espaigne, et sont larges comme ung grant blanc, là où os de corde cerve n' est non plus grand que ung noyau de amande, et donnent le cent pour vingt solz, là où cousteroient dix francs s'ilz estoyent vrayes’ (Champier).

Hertnote, ertnote, aardnoot; *Carum Bulbo-castanum Koch*, aardaker?

Hertvelt, Eerdtveyl, aardveil, *Glechoma hederacea, L.* Hondsdraf?

Hespinge, het niet kunnen stil- òf niet kunnen openhouden (van de oogleden).

Hiera, zie Y e r a .

Hilis, Hilus of beter: Hilum renis, nierbekken.

Hinnen smout, hoendervet.

Hoemste, zie H e e m s t .

Hondertblade, Centifolium, *Rosa gallica, L.* Een tijd lang, tot de 12e eeuw, hebben bloemen van den Granaatappel evenzoo geheeten.

Honichbloeme, *Lamium album, L.* Witte doovenetel.

Hontsrebbe, Wegerick, *Plantago, L.* Weegbree. Men onderscheidt o.a. *Plantago lanceolata, L.*, de smalle weegbree; *Plantago major, L.*, de groote weegbree.

Houwer, chirurg.

Hulten, houtijn, houten, b.v. 'hulten instrumenten.'

Huut, huid, vel.

Huve, huuf, bekleedsel, b.v. van de hersenen, het hersenvlies; ook huig in de keel.

I. (Y).

Idel, arm, b.v. van humoren: arm aan humoren, of aan bloed, eig. leeg.

Idelen, zuiveren door bloeden.

Idelhede, leegte, gebrek aan bloed, bloedarmoede.

Ieke, Yeke, vettigheid van de wol.

Yera, hiera (heilig), naam voor een electuarium, uitgevonden door Themison, waaraan bovennatuurlijke kracht werd toegeschreven. Ook Hiera picra genoemd, van wege den bitteren smaak, door aloë er aan gegeven. Verschillende geneeskundigen hebben aan bizondere toebereidingen van hiera hun naam gegeven, o.a. Rufus, Logadius, Galenos, Pachius o.a. Cordus noemt: Hiera Picra vel ex Aloë simplex Galeni; Hiera Picra cum Agarico; Hiera Picra composita Nicolai; Hiera Logadii Nicolai, Hiera Pachii Nicolai Alexandr. Antidot. geeft Yera pigra galyeni, Yera logadion, Yera rufini, Yera pigra Constantini, Year pigra albacis.

Yera logodion, zie Yera.

Yera ruffini, l. Yera Rufi. Zie Yera.

Iewerinc, Yewerinck, ergens.

IJsbeen, isebeen, heupbeen.

Inclouwe, anclau, enkel.

Ingelsch, ingels, engelsch. ‘Ingels gescutte’, een soort van pijl.

Instrument, werktuig, maar ook: inrichting van een lichaamsdeel of van een orgaan.

Ypoquistidos, l. Hypocistis. *Cytinus Hypocistis, L.* Ook Arderne geeft ‘ypoquistid.’

Yrcus. l. Hircus. Hirci zijn de okselharen. Hircosus: iemand wiens okselzweet stinkt.

Iser, yser, ijzer.

Yreos, zie Yris. ‘Yreos draget ene witte bloeme. Ende es gelijc yris’ (Herbarius).

Yris, *Iris germanica, L.* en *Iris florentina, L.* ‘Yreos est radix herbae quae dicitur lilialis habens 2 species: una habens flores purpereos et dicitur yris, alia habens albos et dicitur yreos, et habens florem album est debilior in omnibus, et in istis est melior illa, cujus radix est alba participans rubedinem, aliquantulum grossa, dura, spissa, aromatica ut violae; acuti saporis linguam mordicans, habens nodos collectos, et radix est melior pars plantae’ (St. Amand).

‘Yris purpur. es. .1. cruut ende wast alse lisch in hoven. ende heeft lange brede blade. ende draget bloemen die purper root siin. gelijc lelyën van maecsele.... Ende si seggen oec dat Iris draget enen groete blauwe bloeme. die men heet in vlaemsche floordelijs. Ende si wast op eenrehande lisch. ende es yreos gelijc van bladen. ende van crachten. maer yreos draget ene witte bloeme. Entie wortel doet men in medicinen. In aprille ende in meye sal mense gadren die wortelen ende latense drogen. Ende .5. jaer mach mense goet houden’ (Herbarius).

Ysmon, van l s t h m u s , d.i. de opening tusschen mond- en keelholte; beteekent keelontsteking.

Ysopagus, l. o e s o p h a g u s , slokdarm.

J.

Jacea nigri, *Centaurea nigra, L.* Zwart Knoopkruid. ‘Jacea nigra es van .2. manieren. wit ende swert. Entie witte scelden sulke tremorseke. of duvels bete. Entie swarte scelt men Matefelloene’ (Herbarius.)

Jackeloos,- eus, jaloersch.

Jejinus, l. J e j u n u m , de nuchtere darm.

Juchtich, gichtich, jichtig.

Juchtheyt, juecht-, jicht.

Jujuba, gedroogde vrucht van *Zizyphus sativa, Gaertn.* Borstbes ‘Jujubes sont en medicine
Pour la toux et pour la poictrine’ (Lespleigny).

Juncture, gewricht, articulus. Ook: naad, sutuur, b.v. junctura cranei.

Jusquiamus, lat. barb. voor h y o s c y a m u s . Z i e B e l r i k e .

C. (K).

Calamentum.

l. C a l a m i n t h a , *Calaminthe officinalis, Moench.* Bergsteentijm.
‘Calamentum of nepita of ackermente.... ende si es beter groene dan droge. ende alsi bloyt sal mense gadren. Een jaer geduert si goet diese hanct in de scaduwe..... Men vint menegerande mente. het es ene tamme ende wast in der liede hove..... Ende dandere heet men scastrum (?). ende dese heeft die meerre cracht te verwarmene. Ende ene andere vint men die heeft lange bladere. entie heet men roemsce mente..... Mer dierste tamme mente doet men in medicinen’ (Herbarius).
In H e r b a r i u s wordt nog besproken: ‘Calamentis. es van .3. manieren daer es .1. dat altoes wast in ripa fluminis ende in waterachtegen steden. Ende een ander in droge steden van watere. Ende noch een ander dat men vint in droger steden op bergen. Ende om dat het wast in vele steden so hevet vele namen..... Dat op bergen wast heet petrosa ende es gelijc den anderen. Ende dat in effenen lande wast heet terrestris. Ende aquosa dat in watere wast.’ Hiermede is wel de *Mentha* bedoeld.

Calc, Calx, levende-

Calx viva of calaria usta, gebrande kalk.

Camomille, *Matricaria chamomilla, L.* Echte kamille. ‘Camomille of abec’ (H e r b a r i u s).

Campsaet, *Cannabis sativa, L.* Hennep.

Cancri, vermoedelijk Oculi cancrorum, ‘kreeftsoogen’; kalkafzettingen; in de maag van de kreeft.

Candijt, kandijsuiker.

Canebeen, Canefbeen, luchtpijp. Hss. C en G geven: kakebeene. Uit hetgeen op blz. 157, kol. b te lezen staat, valt af te leiden, dat ook ‘sleutelbeen’ bedoeld kan zijn.

Canele, zie de A a n t e e k e n i n g op blz. 48, kol. b.

Canep, zie C a m p s a e t .

Canfer, Camphora. Volgens F l ü c k i g e r was de in de middeleeuwen gebruikte kamfer afkomstig van *Dryobalanops aromatica, Gaertn. s. D. Camphora, Colebr.*

Canna pulmonis, luchtpijp.

Cantarides, l. C a n t h a r i d e s . *Lytta vesicatoria, L.* Spaansche Vlieg.
‘Cantharides, faulce vermine
Habitent en la cacumine
Des fresnes dessus la prarie’
(Lespleigney).

Cephalea, l. C e p h a l e a . Aanhoudende zware hoofdpijn. Ook werd er wel onder verstaan: bij aanvallen voorkomende hoofdpijn.

Capellaen, kapellaan.

Capproen, voorhuid.

Caprifolium, *Lonicera, L.* Kamperfoelie. ‘Caprifolium of wedewinde die draget rode besiën..... Ende tsop heet licium..... Ende men persset tsap uter wederwinden. ende men latet drogen ende men brenget uut anderen landen in de specerië̈n’ (Herbarius).
‘Licium is *þ*e iuyse of caprifoile, *þ*at is called wodebynde, and it growe*þ* in wode*ȝ* and wijnde*þ* strongly aboute tree*ȝ* and it bere*þ* swete rede berie*ȝ* (Arderne).
Licium is het L y k i o n van Dioskorides. Uit de aanhaling uit Herbarius zou men mogen afleiden dat er sprake is van een

inheemsch product en een uit andere landen. Het vreemde product zou dan kunnen zijn het L y c i u m i n d i c u m . Welke daarvan de moederplant is, is nog niet uitgemaakt. Berendes houdt *Rhamnus infectoria, L.* voor de stamplant van Lykion.

Caract, zie C a t r a c t .

Cardamome, vrucht van *Elettaria Cardamomum, White-Maton*.

Carde, Caerde, *Dipsacus Tourn., Dipsacus sylvestris, Mill.* Kaardebol.
'Wilde carde. in latine virga pastoris.'

Carnofel, netbreuk.

Carnouffel, *Dianthus, L.* Anjelier.

Cartillago, kraakbeen.

Caseweye, wei.

Cassia fistula, bolster van de vrucht van *Cassia fistulas, L.*

Cassia lignea, kaneel, bast van de twijgen van *Laurus Cassia, Ait.*

Castiin, Olie van Oleum Costinum Mesuë (Cordus)?

Castorie, l. C a s t o r e u m bevercul, bevergeil, afkomstig van *Castor fiber, L.* Het wordt gevormd in een paar zakjes, welke tot de uitwendige geslachtsorganen behooren, en die hun inhoud ontledigen onder de voorhuid of in de scheede. In de middeleeuwen hield men castoreum voor de testi-

culi van den bever.
‘Castoreon sont testicule de certaine beste’ (Guy de Chauliac, Grande Chirurgie, Antidot.).
‘Castoreum, cher comme l'or, Est faict des couillons de castor, Qui est une beste saulvaige, Laquelle est de noble couraige’ (Lespleigney).

Catapusia, l. c a t a p u t i a m i n o r. *Euphorbia Lathyris, L.* Kruisbladwolfsmelk, Springkruid of Roerkruid, wegens de afvoerende werking ook Schijtkruid genoemd. ‘Catapusia of sporie. of sciteheye. of roercruut hets al eens..... Ende tsaet es al soe groot alse peper. ende heeft march inne ende daerboven scorssen. ende dmarch es wit ende vet. Ende men mach tsaet goet houden .1. jaer of meer. Ende als ment in medicinen doet. sal men die scorsse af doen. ende pellent scone..... Ende men maecter af oleum catapusiarum. die sere doet sciten. aldus. Men sal stoten vele sporiën. ende dan winden in coolbladen. ende leggense onder heete colen ende latense wel braden. dan sal men dat uut perssen. ende dat wert olie. ende men saelt bestaden’ (Herbarius). Semen Cataputiae majoris, die de Oleum Ricini (wonderolie) s. Castoris s. P a l m a e Christi leveren, zijn afkomstig van *Rinicus Communis, L.* Niet te verwarren met ‘sporie’ (Kiliaen), *Spergula arvensis, L.*. de Spurrie.

Catract, katarrakt, de grauwe of lens-staar, troebeling van de lens. C. nigra, zie g u t t a s e r e n a.

Cauwoerde,- worde, *Curcubita, L.* Pompoen.

Kebulen, zie M i r a b o l a n e n.

Kemeneye, stookplaats, schoorsteen.

Keren, braken.

Kerende melc, karnemelk.

Kersboom, *Prunus avium, L.* Zoete kers.

Kerst, Christus.

Kerstalijn, van k e r s t a e l, kristal.

Kistlijm, kastemakerslijm.

Clapoer, Clapphoor, bubo, venerische klierzwelling in de lies.

Clareit kruidenwijn.

Cleet, pannus: troebeling van het hoornvlies.

Clemmen, opstijgen, b.v. van humoren ‘ten hoofde’.

Clergie, geestelijkheid.

Clerc, geestelijke, in 't bijzonder hij, die alleen de lagere geestelijke wijdingen heeft ontvangen. Ook: al wie zich met wetenschappelijke studie bezighoudt, geleerde, natuurkundige, dus ook: geneeskundige.

Cliester, Clyster, ui of bol van look.

Cnoes, kraakbeen, zeen.

Cnoesich, kraakbeenachtig, zenig.

Coccoxlooc, *Oxalis Acetosella, L.* Witte Klaverzuring. Zie A c e t o s e

Cochie rasis, l. P i l u l a e C o c h i a e R h a s i s , pillen, waarin Hiera picra, Coloquint en andere bestanddeelen voorkwamen.

Code. V e r d a m geeft: Kwee. In den tekst, blz. 114 kol. b staat echter: ‘scorsen van coden in latine citrus’. Met citrus kan citrullus bedoeld zijn. ‘De citrino cucumere, quem

alii Citriolum, alii Citrullum, vulgo Citrion, etc.' O t t o B r u n f e l s , zie v. F i s c h e r B e n z o n .

Colagoge, galdrijvend middel.

Colerijn, Cholera, een der vier temperamenten. 'Uit den bloede worden wy gevoet, 't welck voorwaer niet geschieden en soude, ofte ten ware dattet voor eerst van tweederley onsuyverheydt gereynicht wierde, waer van de eerste onsuyverheyt, van de Galle-blase uyt-ghetrocken wordt, d'welck wy de *Cholera* noemen.....
De *Cholera*, die is ghelijck een furie der Humeuren, die met den bloede in de Lever gegenereert is, ende alsoo voorts in de aderen, ende in de Arteriën ghevoert wort .....' P a r é , blzn. 10 en 11.

Colirie, l. C o l l y r i u m , tegenwoordig oogmiddel, oogwater, oogdruppels. Oorspronkelijk geneesmiddelen van zekeren vorm, langwerpig, op den staart van een rat gelijkend (Oribasius). Zij werden gebezigd als suppositoriën, pessariën, in holten, als neus- en oorholte, anus, vagina. Zie L e C l e r c , blz. 612.

Colofonie, Griex pec, pix graeca, Resina colophonia, vioolhars, het residu na de destillatie van terpentijn, de hars van verschillende *Pinus*-soorten, *Pinus Laricio, Poiret, P. sylvestris, L., palustris, Mill. s. P. australis, Michaux*, en a. Genoemd naar de voornaamste uitvoermarkt, Kolophon, in Klein-Azië. Ook de hars van *Convolvulus Scamonia, L.* werd aldus geheeten.

Coloquintide, vrucht van *Citrullus Colocynthis, Schrad. s. Cucumis Colocynthis, L.*

Colsequium, zie S o l s e q u i u m .

Columbini, pes- voet van *Columba livia*. Duif.

Comment, commentaar.

Commissure, c o m m i s s u r a , verbinding, b.v. tusschen de beenderen van de hersenpan.

Complexio, temperament, een hoedanigheid van gestel, welke voortvloeit uit vermenging

van de humoren, oflichaamssappen, en hunne werking op elkander.

Comijn, *Cuminum Cyminum, L.* Komijn.

Confilie, *Symphytum officinale, L.* Smeerwortel. ‘Consolida major dats grote confilie’. ‘Consolida minor dats zelfheile. of brunelle’ (Herbarius). Bij H e u k e l s komen ‘Confilie’ en ‘Zelfheile’ niet voor. Brunelle heet bij hem B r u n e l l a v u l g a r i s , L.

Conforteren, versterken.

Conjunctiva, oogslijmvlies.

Consolida major, zie C o n f i l i e .

Consolida minor, zie C o n f i l i e .

Coocte, ‘in latien cycula’. *Conium maculatum, L.* Gevlekte Scheerling. ‘Cycuta dats sceerlinc..... Men wercter nu niet met. Want si es te zere gevenijnt. Wilen dede mense in medicinen. doen die menscheit starker was’ (Herbarius).

Coolblad, rode- *Brassica oleracea, L.*, Kool, Roode Kool.

Coperroot, vitriool, zinksulfaat. Ook: IJzersulfaat.

Coppengespin, spinrag.

Corali rubri et albi, Corallium rubrum et album. *Gorgonia nobilis* en *Madri-*

pora oculata. Koraalsnoeren worden nog door het volk gebezigd om het doorbreken der tanden te bevorderen.

Corde, coorde, touw, snoer, pees.

Coriandre, *Coriandrum sativum, L.* Koriander.

Cornea, hoornvlies van het oog.

Cornu cervi, hertshoorn, gewei van *Cervus elaphus*. Bizonder krachtig zouden de punten, cornu cervi ex apicibus, werken.

Corrosijf, corrosivus, etsend, bijtend.

Cors, *Lepidium, L.* Tuinkers.

Costum, *Costus speciosus, Sm. s. arabicus, L.*

Craeye, middenrif.

Credevitse, kreeft (fransch: écrévisse).

Cricke, kruk, haak.

Cristael, cristalline, l. L e n s c r y s t a l l i n a , kristallens, van het oog.

Crocus, *Crocus sativa, L.* Saffraan.

Crouwen, krabben.

Cubeben, vrucht van *Piper Cubeba, L. s. Cubeba officinalis, L.*

Cucumer agrest., l. c u c u m i s a g r e s t i s , Wilde Augurk. *Momordica Balsamina, L. s. Cucumis agrestis, Mill. of Ecballium Elaterium, A. Rich. s. Cucumis agrestis, Reichenb.*

Curcurbita, *Cucurbita Pepo, L.*

Cul, testikel.

Cume, nauwelijks, met moeite.

L.

Lacertosich, muskuleus, vleezig,

Lachteren, van iemand of iets kwaad spreken, zich ongunstig overiets uitlaten.

Laken, minder worden, kleiner worden, slinken, b.v. van een buil.

Langaovis, misschien een verbastering van l o n g a o n , rechte darm. rectum.

Lapacium, Lapacium Pitra; vermoedelijk *Rumex obtusifolius, L*, De wortel werd ook wel met den naam van Radix Lapathi acuti aangeduid.
'Lapacium acuturn es lanc ende strect hem oft maluwe ware. ende is he[et] ende dro[ghe] in den .3. graet. Ende daer esser drierande. Deen heet men lapacium acutum ende heeft scarpe bladere ende es die beste. Ende dandere heet lapacium rotundum. ende heeft brede bladere daer men botere in draecht. Entie derde heet lapacium domesticum dats tamme maluwe. ende wast in der lieden hove. ende men doetse int moes' (Herbarius).

Lapdanum, hars van *Cistus polymorphus, Willk. s. C. creticus, L.* of *C. monspeliensis, L.* Ook wel laudanum genoemd.

Lapis ematicine, lapis emathitis, l. lapis haematitis, bloedsteen, Colcothar, een ijzer-oxyde, Fe_2O_3. Het gebruik blijkt uit de praeparaten: Praeparatio in Sanguinolentis Ulceribus, Pr. Haematitis in menstruis, Pr. in Profluviis non maturis, Pr. in Dysenteria laxa.

Laserscap, melaatschheid.

Laternekine, in ‘steene daer men af maect cleinel.-’ Welke steen daartoe gebezigd werd, is niet recht duidelijk; misschien wel speksteen, waarvan men thans ook kleine snuisterijen vervaardigd ziet, o.a. kleine huisjes, waarin nachtpitjes gebrand worden.

Latuarie, electuarium, likkepot.

Lauweriers, b a y e n van-, zie B a c k e .

Lauwersbacke, zie B a c k e .

Lavacia, lavatie, spoeling, lavament.

Laxatijf, zacht werkend afvoermiddel.

Leder, ladere, ladder.

Leeke meesters, zie A a n t e e k e n i n g , blz. 19, kol. a.

Lelye, *Lilium candidum, L.* Witte Lelie.
‘Lilya es heet ende wac ende siin van .3. manieren deen es tam. ende dandere .2. siin wilt. deen draget .1. blau bloeme. tander .1. gelu. ende dat derde .1. wit bloeme’ (Herbarius).

Lement, lenement, lampepit, lampekous.

Lentilgen, vermoedelijk *Lentigo aquatia, Lemna minor, L.* Waterlinze.
‘Lentigines aque. dats rey dat op dwater vlietet’ (Herbarius).

Lentisci, cortex- v. F i s c h e r - B e n z o n vermoedt Mastixboom, *Pistacia Lentiscus, L.* In A l p h i t a vindt men ‘Lentisci semen folia corium et rami.’ Misschien wordt ook een soort van eik bedoeld, waarmee het voorschrift ‘cortex’ zeker niet in strijd zou zijn.

Leonina, Leontiasis, lepra van het aangezicht.

Lepen, tranen, van de oogen.

Liber aureus, zie B o u c .

Lycium, zie C a p r i f o l i u m .

Lijens, l. I l e u s , een gedeelte van den dunnen darm.

Lier, wang, koon.

Liesche, lieze, lijse, dun vlies, hersenvlies, pia- en dura mater.

Lijf, leven.

Lijn, wilt- zie Linaria.

Lijnsaet, zaad van *Linum usitatissimum, L.* Vlas. Hiervan: lijnsaet-olie, lijnolie.

Lilium medicus, bouc van-, Lilium medicinae, sive de morborum prope omnium curatione, van Bernardus de Gordonio. Deze schreef dit herhaaldelijk gedrukte werk in 1305.

Limich, slijmerig.

Limposinitas, 'in vlaemsche drope'. Verdam geeft voor drope: jicht, schurft, waterzucht. Het woord wordt gebezigd in verband met het oog.

Linaria, *Linum catarcticum, L.* Purgeer-Vlas. 'Linaria dats wilt vlas' (Herbarius).

Lingene, vuilnis.

Linter, lintijn, lente.

Liselike, zacht.

Litargia, lithargirum aurum, lithargyrum, loodoxyde, ook loodglid, goudglid geheeten.

Litargie, l. lethargia, bewusteloosheid.

Litotripon, l. lithotrypterion, steen(-verbrijzelend)middel. 'Licontripon (l. lith-) brect den steen in de blase ende

	in de lendenen.' Volgt een opsomming van de talrijke bestanddeelen, waaronder ook 'saxefrage', *Saxifragus, L.* Steenbreek (Antidot.). De levenswijs van deze gold als aanwijzing voor haar geneeskrachtige werking. Leer der Signaturen.
Lixeme, lijcseme,	litteeken.
Longans,	rechte darm, rectum.
Looc, loec,	*Allium Porrum, L.* Prei. 'Alium dats looc.....Ende es van .2. manieren, deen es wilt en[de] tander tam. Ende wast in den hof daer ment poot. ende es dit dat wi gemeynlike orboren. Ende dander was op 't velt. Ende heet scordion. dit en es niet also fel als tander. daer omme orbort ment meest in phisiken. Ende dit gadert men int ende van den lintere. ende droget. Also mach ment .2. jaar orboren. Mer hets beter dat ment alle jaren vernuwe' (Herbarius). Herbarius spreekt ook van: 'Looc dat in bosscen wast.' Dit zal vermoedelijk zijn: Boschlook, *Allium ursinum, L.* Prei wordt ook aangeduid met poret looc, porret, poreiden.
Lovesche,	Levesche, Levestoc. *Levisticum officinale, Koch.*
Loys evel, Sente-	podragra, jicht? Zie bij e v e l (mnl. wdb.).
Lupine,	*Lupinus, Tourn.*
Luuschen,	zich verbergen, schuilen.

M.

Macula,	vlek op de huid of op het hoornvlies.
Maechdenwas,	cera virginea, de wasachtige stof welke aan den ingang van bijenkorven voorkomt.
Maelget,	looden of houten hamer.
Maencopijnzaet	m a e n c o p z a e t , papaverzaad, zaad van *Papaver Somniferum, L.* 'Papaver dats oele of olyecruut.....Ende papaver ende mancopijn siin al eens. Ende dit

saet es van .2. manieren. wit ende bruun' (Herbarius). Papaverzaad is niet giftig.

Maerte, dienstmaagd.

Maiorane, *Origanum Majorana, L.* Marjolijn.

Maisch, meisch, in 'maische boeter', eerste grasboter.

Maliterre, l. M a l u m t e r r a e , *Aristolochia strongyle*.

Malve, *Malva sylvestris, L.*

Malvaviscum, *Althaea officinalis, L.* Witte Maluwe of Heemst, ook bismalva genoemd. 'Maluwe of pappele' (Herbarius). De Malva wordt in het Mnl. ook Bappele, Peppel, Pappelcruut genoemd.

Mancopijnzaet, zie M a e n c -

Mandragora, Alruin wortel. Wortel van *Atropa officinarum, L. s. A. Mandragora, L.* 'Mandragora siin wortelen van cruden. ende siin tweerande. ende wast alse man ende wijf. Ende dat mannekijn heeft bladere als beetcolen. ende dwijfkiin alse latuwe. Ende diet uter erden trect hi moest sterven. Ende daert steet siet men bi nachte groet licht. Ende dmannekijn helpt den man. ende dwijfkijn den wive' (Herbarius).

Zie over Maadragora: P.J. Veth. De leer der signatuur. Intern. Arch. f. Ethnogr. Bd. VII, 1894. an O.v. Hovorka und A. Kronfeld, Vergleichende Volks-Medizin, I Bd. biz. 14. Kenmerkende afbeeldingen vindt men in: English Medicine in the Anglo-saxon Times, by J.F. Payne, Oxford, 1904.

Manipulus, handvol, Romeinsche maat, doorgaans met letter M aangeduid. Over maten en gewichten, zie o.a.: The Seven books of Paulus Aegineta, by Francis Adams, Vol. III. Sect. XXVI, blz. 609.

March, merg, ruggemerg.

Marubrium, *Marrubrium vulgare, L.* Longekruid.

Maserijn, ahorn houten.

Mastic, *Pistacta, L. s. Lentiscus, L.* ‘In dit eylant (eylant van sylo) wasset mastic op cleine boemkine ende comt uten boomkine als gomme doet uten krieketeren ofte kersselteren oft prumelteren.’ J.v. Mandeville, blz. 17.

Matefeloene, zie Jacea nigri.

Mecopijn, zie Maencopijn.

Medallen, geheel en al.

Mede, meede, *Rubia tinctorum, L.* meekrap., ‘Rubea dats meede’ (Herbarius).

Meerren, meren, verwijden, verlengen van een wond.

Meersinge, zwelling, vermoedelijk ook vastlegging door een kramp.

Mel, honig.

Mel despumatum, ‘Mel depuratum. Mellis, q.v. affunde ▽ (aqua) portionem, aequalem vel duplam, triplamvè, si valdè impurum fuerit, vel si alienae rei expers sit, sine additione, coque & despuma cochleari pertuso’ (Schroeder).

Melte, milt.

Menisoen, buikloop, roode loop, dysenterie.

Mente, Mentha, L. Munt.

Mentiche, zie Celidonia.

Mersman, marskramer.

Mesdoen, misdoen, verkeerd handelen.

Meskief, meskief, ongeval. ‘Te meskieve komen’: gevaarlijk worden, b.v. voor het leven.

Mespil, *Mespilis, L.* Mispel.

Mesquame, ongemak, letsel, pijn; ook lichaamsgebrek.

Messe, Mis. ‘Heylige Cruce Messe’, de ‘exaltatio sanctae crucis’ 14 Sept. ‘Sente Andries Messe’, 30 Nov.

Messitten, misstaan.

Metridatum, zie M i t h r i d a t u m .

Micken, op iets letten, erg in iets hebben.

Middewaert het midden.

Ministreren, d.i. administeeren, voorzien van.

Mirabolane, ‘Sunt 5 species: citrini, indi, kebuli, bellerici, emblici’ (St. Amand; evenzoo Agilon).
De drie eerstgenoemde zijn de vruchten van *Terminalia Chebula, Rets*, in verschillende graden van rijpheid. Mir. embl. is de vrucht van *Phyllanthus Emblica, L.*, Mir. bell. van *Terminalia Bellerica, Roxb.* De Mir. indi werden ook wel met den naam mir. n i g r i aangeduid. ‘En la confection hamec: myrabolani nigri, indi et chebulorum, dont est advenu que

aucuns apoticaires indoctes prennent troys especes de myrabolans pour faire la confection hamec, combien que myrabolani nigri indi ne soit qu'une espece de chebulorum. L'autre, les chebules et myrabolans citrins sont d'ung mesme arbre et ne different sinon que les citrins ne sont pas tant meurs que les chebules. Les myrabolans indi ne sont noirs sinon pour la grande demeure qu'ilz font en l'arbre, et sont plus gras et gommeux que les citrins. Ceux qui sont cuilliz encores aigres et esventés sont les citrins (Lisset Benancio, bij M i n i m e blz. 293).

Miraet, l. M i r a c h , abdomen, buik, door den schrijver op blz. 148, kol. b verkeerdelijk tot den darm gerekend.

Mirre, l. M y r r h e , gomhars van *Balsamea Myrrha, Engl.*

Mirtelle, vrucht van *Myrtus communis, L.*

Mitigatief, verzachtend, kalmeerend middel.

Mithridatum, een uit ruim 50 bestanddeelen bereid geneesmiddel, dat door Mithridates van Pontus is uitgevonden. Werd oorspronkelijk als tegengif gebezigd, gold later als middel tegen velerleikwalen. ‘Metridatum es moeder boven alle medicinen. Ende es goet iegen alle saken die van couden comen ende meest van melancoliën. Ende iegen pine vanden ogen ende iegen geruut (gegons, suizen) van den oren. Ende iegen apostemen van den tantvleesce. ende iegen tantswere. Ende iegen alle deren van den roeste boven ende so wat dat den monde deren mach. Ende iegen die mammen eist dat ment daer op leit optie swere eist buten of van binnen. Ende ane den slaep iegen hooftswere ende iegen menisoen daer die spise al geheel dore gaet met dranke daerin gesoden es balaustie. Iegen venijn sal ment geven met sope van menten. Ende men saelt plaesteren op beten van gevenijnden dieren. Ende hets properlike goet iegen .4. dach corts, etc.’ (Antidot.). Volgt een

	opsomming van de talrijke bestanddeelen.
Misericorde,	ponjaard.
Moeder, herde-	Dura mater, een hersenvlies.
Moeder, sachte-	Pia mater, een hersenvlies.
Moerbesie boom,	*Morus, Trn.*
Moermael,	beenzweer.
Mommye,	zie M u m m i e .
Monapagia,	pijn in een plek aan den schedel.
Mondificatio,	zie M u n d i f i c a t i o .
Moru, morwe,	week, zacht.
Moruwen,	week maken.
Morwen chele,	‘dat in coorne staet ende draget rode bloemen in latine heet mense papaver rubeum.’ *Papaver Rhoeas, L.* Klaproos. Of ‘chele’ een verbastering is van heul? Bij D o d o n a e u s heet de klaproos: wilde heul.
Morwenisse,	weekheid.
Most,	waarschijnlijk te lezen: m e s t (v. messen, missen)
Mostaertsaet,	*Brassica nigra, Koch.*
Motalijn,	metalen.
Moude,	schedel, hersenpan.
Mummie,	S c h r o e d e r geeft 4 soorten: ‘1. Mummiam Arabum, quae est liquamen s. liquor con-

cretus exudans in sepulchro è cadaveribus Aloë, Myrrhà, Balsamoque conditis.
2. Aegyptiorum, quae est liquamen ex cadaveribus pissasphalto conditis. Nimirum, hoc condiebantur cadavera vilioris sortes, adeoque & ipsamet cadavera nonnunquam eo modo condita prostant.
3. Pissasphaltum factitium, i.e. mixtum pici bitumen, quod pro Mumia venditant.
4. Cadaver sub arena Solis aestu torrefactum. Fitque in Hammoniorum Regione, quae est inler Cyrenarum Regionum & Alexandriam, ubi arenarum Syrtes Ventor, turbine sublatae incautos viatores obruunt, unde horum cadavera à flagrante Solis aestu torrentur & excrescunt.'
Zie over Mummie: A. Wiedemann. Mumie als Heilmittel. Zeitsch. Des Vereinsf. rhein. u. westfäl. Volkskunde. 3. Jahrg., 1906, blz. 1.

Mundificatio, 'M. intestinorum': zuivering van den darm, door middel van een afvoermiddel. Mundificatieven heetten ook middelen om ulcera te reinigen. Zij behoorden tot de groep der abstergentia remedia of medicinae abstersivae.

Muri albi, l. mori albi, moerbeziën, de vruchten van *Morus nigra, L.*, ook wel mora celsi of mora domestica (Herbarius) genoemd. Morus alba wordt gekweekt om de bladeren, die tot voeder voor de zijrups dienen, Morus beteekent ook een op een moerbezië gelijkend gezwel, dat aan de uitwendige geslachtsdeelen voorkomt. 'Morum est callus, aut eminentia quaedam facta in modum mori (Willem van Salicete, liber. quint., Cap. X)'.

Muscaten, note- nuces moschatae, vruchten van *Myristica fragrans, Houtt.*

Muscerulle, vermoedelijk verbastering van Muskaatsalie, *Salvia Sclarea, L.*

Muscelijn, olie v.- l. oleum Moschelinum sive Nicolaï, een zalf, waarin tal van aromatische bestanddeelen.

Muse, muus, gevoelszenuw; ook spier.

Musich, zenuwig, vol zenuwen en spieren.

Muscus, het product van een zich tusschen navel en penis bevindende klier bij *Moschus moschiferus*, het Muskusdier.

Mussilagine, l. m u c i l a g o , slijmdrank.

N.

Nabete, candite, kandijsuiker.

Nachtscade, ook s o l a t r u m , strigio morella, uva lupina genoemd. *Solanum nigrum L.* Nachtschaduw.
'Solatrum of stringimen. of morella of uvalupina. dats nachtscade' (Herbarius).

Naerder, van n a e r , eerder.

Nagel, ugula of ungula of doek, pterygion, een oogvlies, vleugelvlies, wijl het zich vleugelvormig van den traanklier af over het oog uitbreidt.

	Met ungula, unguis, onyx, nagel wordt ook aangeduid een ophooping van etter tusschen de lager gelegen lamellen van het hoornvlies, welke eenige gelijkenis heeft men de lunula van den nagel. Zie ook P a n n u s .
Nappe,	vaatwerk, kroes.
Nardus,	spica indica, spijk-narde, *Nardostachys Jatamansi, D.C.* Gebruikt werden de wortel en de ‘Nardinum oleum.’
Nenuphar,	*Nymphaea alba, L.* Waterlelie, ‘Nenufar of caliinbloemen of aplompen. dat siin tremeer bloemen ende staen in watere;.... die witte dat siin die beste. entie gelu en siin niet so goet. Ende men sal de bloemen drogen. so mach mense .2. jaer goet houden. Ende men maect der af cyroop den genen die liggen in die sucht. Entie sarasine leggense des avonts in watere. Ende smorgens drinken si dwater jegens die hitte van dien lande. Ende men maecter oec water af also als men van rosen doet.’ (Herbarius).
Netele, heete	*Urtica, Tourn.* Brandnetel.
Netten,	drenken.
Neute,	zie N o t e .
Niegeren,	l. n i g e r e n , in: el niegren af = nergens anders van.
Nigelle,	*Nigella sativa, L.* ‘Nigella of nigle. wast int coren..... Ende dit saet hout men wel .4. jaer goet’ (Herbarius).
Niene,	uit: n i e t n e , d.i. niet, of n i e ne, d.i. nooit.
Niewer toe,	nergens toe.
Niewerincs,	nergens.
Nitrum,	natron, soda, koolzure natron. Er werd ook wel Potasch onder verstaan.
Nobeen,	zie S t e n e c h b e e n .
Nokernote,	okkernoot, de vrucht van *Juglans regia, L.* Noteboom.

Noli me tangere, Een hardnekkige, om zich heen vretende zweer; ook kankerzweer in het aangezicht.
‘Men noemt desen kancker wel een fenynige, rebelle, ende onhantsame ulceratie, die seer furieus ende wreet onder de hant wort: ende so verre alsmen eenighe scherpe corrosyvighe remediën daer op leght, soo wort hy daer door noch meer vererghert, soo dat de pyne, de koortse, ende andere accidenten daer door vermeerdert, ende de natuerlicke krachten vermindert ende geswackt worden, ende het lichaem ten lesten uytteerende, vergaen, ende sterven moet. Daeromme dat sommige desen kancker *Noli me tangere* ghenoemt hebben, dat is te segghen, en raeckt my niet met eenighe scherpe, of stercke dinghen, op dat ick niet ergher, ende furieuser en worde. (P a r é , de kuere van den openen, ende geulcereerden kancker. Cap. 30, 7 Boeck. blz. 225.)

Nolle, kruin, achterhoofd.

Noot, noet, noodzakelijk, noodig.

Notabel, bizonder

Note van Inde, Nux Indica, de vrucht van *Cocos nucifera, L.*

Note cypressiin, Galla cupressi, van *Cupressus sempervirens, L.*

Nucha, Hieronder werd in de middeleeuwen het ‘verlengde merg’ en ‘ruggemerg’ verstaan. ‘Medulla spinae, nucha dicitur’ (M. Hundt.) ‘Nucha, medulla spina est’ (Mon-dino). Zie H y r t l , Onomat. anat. blz. 356.

O.

Ocsuun, oecusoen, gelegenheid.

Olibanum, wierook. De gestolde harsachtige emulsie, welke uit de aangesneden bast van *Bosrvellia Carterii*, (Birdw.?) druipt. De fijnste korrels of 'tranen' zijn de witte, die geplukt worden. Minderwaardige korrels zijn de van den grond opgeraapte, met zand en aarde verontreinigde.

Oliebastrum, vermoedelijk: A l a b a u s t r u m .

Olie van bayen, zie B a c k e .

Olie van benedictine, Dit middel komt voor bij M e s u ë .
'Natura: calidum et siccum in 3°. Operationes et proprietates: in eo est subtilitas et resolutio et calefactio in artetica de materia frigida et est in ea ultinum remedium' (Mesuë jun. Lib. sec., blz. 62). In den Bundel van Genees- en natuurk. geschriften, welke Hs. B. vormen (zie Inleiding) komt een geschrift voor, waarvan het begin luidt: A q u a v i t a d a t s w a t e r d e s l e v e n s o f l e v e n d e w a t e r . Het geeft voorschriften van eenige waters en oliën, o.a. van.
'olye die men heet gebenedide omme die groete doget entie cracht die an hare geleget. entie maect men aldus. Nemt rode nuwe tiechelen. die voorvoets comen uten ovene. eer datter regen of enege verscheit op comen es. ende brecse in cleinen stucken also groet alse haselnoten. Ende legse in tfier ende doetse geloyenen de werpse in olye van oliven al gloyende wel claer ende laetse daerin liggen toter wilen dattie olye wel cout es. entie stucken wel doredronken met der olyen. ende dan nemt andere stucs van tiechelen ende doet also ghi nu daet. Ende doet tot dier wilen dat al die olye gedronken es in die stucken van dien tiechelen. Ende altoes doet die coude stucs ute eer ghi die andere heete in doet. Ende dan nemt alle die stucken ende doetse in .1. orinael. ende setse in .1. teste met asscen. ende set daer op u

alembijc. Ende maect .1. starc vier in den oven daer die teste op staet. Ende stopt tusscen den crage enten orinael. ende datter ute gaet ontfaet in .1. fiole. Maer datter iersten uut sal comen dat wert water. ende dat en hout niet. Maer daerna salre herde rode olye ute comen. ende herde goede te meneger dinc.

Olie van castiin, O l e u m C o s t i n u m ? Een middel, waarin *Costus speciosus, Sm. s. C. arabicus, L.* de basis vormde. Over de samenstelling zie C o r d u s .

Olie van euforbie, Oleum de Euphorbio Mesuae. Over de samenstelling zie C o r d u s .

Olie van laurier, zie B a c k e .

Olie van leliën, Oleum liliarum of Oleum Lilinum Mesuae simplex, Over de samenstelling zie C o r d u s .

Olie van muscelijn, Oleum Moschelinum. Over de samenstelling zie C o r d u s .

Olie nardum, Oleum Nardinum simplex Mesuae en Oleum Nardinum compositum Mesuae. Over de samenstelling zie Cordus.

Olie van olive, zie O m f a c i j n .

Olie van rosen, Cordus noemt twee soorten: Oleum Rosaceum usitatum en Oleum Rosatum completum. Over de samenstelling zie C o r d u s .

Olie van ruten, Oleum Rutae. Over de samenstelling zie C o r d u s .

Olie van violetten, Oleum Violaceum. Over de samenstelling zie C o r d u s .

Olive, vrucht van *Olea europaea, L.*

Omfacijn, oleum onphacinum, oleum acerbum. de olie van groene, niet rijpe olijven. Op blz. 31, kol.a, wordt gezegd: ‘dese Olye van rosen heet Avicenna Olyum onfacinum.’ Dit moet zijn: olye van oliven.

Ondercotech, onder de huid voortzwerende.

Ondercootte, onderhuidsch absces.

Ongebreclijc, zonder gebreken, volmaakt.

Ongenoechte, onaangenaam gevoel; ‘o. horen,’ ieta hooren dat onaangenaam is.

Onscamel, ont-, onfatsoeniijk.

Onsochte, pijnlijk.

Ontcrimpeu, samenkrimpen.

Ontbeiden, wachten.

Ontfaen, ontvaen, ontvangen.

Ontsien, bang zijn voor, duchten.

Ontstricken, los gaan.

Ontswingen, losgaan.

Ontwee, vaneen, in tweeën.

Opopanacum, Opopanax, sap van *Opoponax hispidum, Griseb. s. Ferula Opoponax, Sprengel*.

Optalme, Ophthalmie, verschillende soorten van ontsteking van oogvlies en hoornvlies.

Orberen, gebruiken, aanwenden, b.v. een geneesmiddel.

Orbore, nut, belang.

Orborlijc, nuttig, betamelijk.

Ordeum, *Hordeum Vulgare, L.* Gerst. Gerstenwater: Krithinon.

Orisoen, gebed.

Orpiment, auripigmentum, naam van het mineraal arseentrisulfide, arsenicum sulfuratum citrinum.

Ort, oort, spits, punt; het scherp van een wapen.

Osmonde, *Osmunda regalis, L.* Koningsvaren.

Overbeen, wan, uitwas.

Overberch, gene zijde der Alpen.

Overvloeyenthede, overvloed.

Oximelle, mengsel van azijn, honig en water.

Oxisacum, l. O x i s a c c a r u m , stroop, met azijn, granaatappelsap en suiker bereid.

P.

Padde, *Bufo vulgaris*. Diende ter bereiding van verschillende geneesmiddelen, en is o.a. tegen waterzucht aanbevolen. Men bazigde Bufones exsiccati, Bufones combusti, Aqua

bufonum cosmetica, Electuarium hydropicum en Sal bufonum volatile.

Palas, verhemelte.

Pallias alliorum, misschien verbastering van Pellis = huid of vlies, en dan wellicht: of rokken van knoflook.

Pannus, pannus corneus, een soort van ontsteking van het hoornvlies, ook ‘sebel’ genoemd.
‘Sebel est, selon Avicenne, un pannicule qui advient à l'oeil, de l' enfleure de ses veines apparentes en la superficie de la conjonctive et cornée: et entre le tissu d'icelles, y a apparence comme d'une nuée fumeuse. Il est avec demangeaison, larmes, ulceres, grosseur et rongne de paupière, avec ce que la lumière l'offence (Guy de Chauliac, Gr. Chir. 6e traité, doct. I. ch. II.)

Papaver album, zie M a e n c o p i j n s a e t .

Papaver rubeum, *Papaver Rhoeas, L.* Klaproos.

Papier (gheberrent), Charta. Gebezigd als mundificatief, consolidatief en exsiccatief.

Pappelblat, blad van *Populus. Trn.* Populier. Kan ook zijn van: *Malva L.* Kaasjeskruid, waarvan de bladeren ook ‘pappelblâren’ genoemd werden. ‘Maluwe of pappele’ (Herbarius).

Paritaria, l. P a r i e t a r i a , *Convolvulus arvensis, L.* Akkerwinde.

Pareren, betrekking hebben op, b.v. van teekens van den dierenriem op lichaamsdeelen.

Partstorte, l. p e r t s t o r t e , paardevijg.

Payen, paeyen, tevreden stellen, b.v. ‘hem gepayt houden’, met iets genoegen nemen.

Peidinge, van p e i d e n , tranen van de oogen.

Peket, een vloeistofmaat.

Pellis arietien, ramsvel, dat ter bereiding van Ceratum ex pelle arietina Arnoldi de Villanova gebezigd werd. Het vel werd langen tijd met water gedigereerd, het water ingedampt en met een groot aantal andere middelen tot een zalf verwerkt.

Pellote, opspraak.

Penide, ‘van sukere’, stang van geraffineerde suiker.

Pennincruut, *Lysimachia Nummularia, L.* Penningkruid.

Peper lanc, piper longum, vrucht van *Piper Chaba, Hunter s. Chavica officinarum, Miquel s. Piper longum, L.*

Peper wit, de rijpe en van de schil ontdane vrucht van *Piper nigrum, L.*

Pepergraen, peperkorrel.

Perseker, *Prunus Persica, Stokes s. Persica vulgaris, Mill.* Perzik. ‘Persica dat siin persekers’ (Herbarius).

Persiin, *Carum Petroselinum, Benth. et Hook s. Petroselinum sativum, Hoffm.* Peterselie. Zie A p i e .

Persinaet van Macedoniën, *Athamanta macedonia Spr.* ‘Petrocilium macedonicum. dats persiin van macedonie of alexander’ (Herbarius). ‘Item il est manifeste que plusieurs apoticaires au jourd' huy ignorent le vray persil, lequel facillement nous ne pouvons pas bien trouver, car ce que vulgairement en toute l' Europe nous appelons persil, il est si apertement different du persil des

anciens qu'il n'a nulle indigence d'autre demonstration, car la semence du vray persil est si grandement amere, tellement qu'il est advenu que, icelle mise dedans le theriaque, elle y cause une plus grande amaritude que ne scauroient pas toutes les autres herbes amères, comme est la plante d'aloès, le myrrhe, le prasium, la chasnette et la petite centaurie, ainsi qu'on peult voir en Galien au Livre des Antidotes. Doncques il fault croire quel'herbe que nous appellons petroselinon est ce que nous disons selinon, qui vulgairement est dicte ache (Apium); et l'on la appelle petroselinon d'autant qu'elle ayme les lieux des jardins les plus p[i]erreux, aussi naturellement vous la verrez venir sur les murailles; et ce que nous appellons petroselinon macedonicum, c'est la grande ache: et la petite ache est ce que nous pansons estre persil. Doncques le vray persil ne se trouve pas si aysement' (Declaration des abuz, etc. p. Lisset Benancio; Zie Minime, blz. 372).

Pes Columbini, *Geranium columbinum, L.* Duivepoot. 'Pes columbinus dats duvenvoet....ende dit wast int coren' (Herbarius).

Petercelle, zie P e r s i i n .

Peterolie, aardolie.

Petou, wijn van - wijn van Poitou.

Peulen, peluwen, [een wond] met een kussentje [van verbandstof] bedekken.

Pia mater, dunne hersenvlies, een van de 'matres cerebri.'

Pigle, *Bryonia, L.* Heggerank.

Pili leporis, hazenhaar. Geliefd middel tot bloedstelping.

Pillen auree, l. P i l u l a e A u r e a e N i c o l a i . 'Pillule auree. om die redene van der rootheit heet ment pillule aure ende heeft sinen name vanden goude' (Antidot.). In den latijnschen tekst van het Antidot. staat: aureae ab excellentia auri dicuntur; sicut enim aurum inter cetera metalla

	pretiosus habetur, sic pilulae istae inter alias meliores approbantur.’
Pimpinelle,	*Pimpinella Saxifraga, L.* Steenbreek. Zie S a x i f r a g a .
Pinen,	zijn best doen.
Pinguis,	van p i n g u e d o , vet.
Piocelle,	l. P i l o s e l l e . *Hieracium Pilosella, L.* Havikskruid. ‘Piocella of nepita of musore. dats tcrudekijn metten hare dat plat op deerde lecht’ (Herbarius). In de apotheken vond men Herba et Flores Pilosellae s. Auriculae muris.
Piretrum,	*Anacyclus Pyrethrum, D.C. s. Anthemis Pyrethrum L.* ‘Piretrum. of pertram. of pertrec. ende selke sceldent bertram. hets al eens. Ende het es heet ende dro[ge]. in den .4. graet. ende die wortelen gaen in medicinen. In den winter sal mense gadren ende geduren .5. jaer goet’ (Herbarius).
Piscium glutes,	vischlijm.
Pix, pix navalis,	pix nigra, pik, scheepspek.
Pix graeca,	kolophonium. Zie C o l o f o n i e .
Plantage,	*Plantago major, L.*
Plante,	voetzool.
Plantegine,	l. P a n t e g n i . Uit 't geen op blz. 11, kol, a, te lezen staat. zou men afleiden dat dit werk van G a l e n o s

afkomstig is. Dit is echter niet het geval. Het is een in 't Arabisch geschreven werk van Isaak den Jood, dat groote overeenkomst vertoont met den 'Khitaab el malikhi' van Ali ben el-Abbas. Constantinus Africanus vertaalde Izaaks werk in het Latijn.

Plommeye, plombeye, ploertendooder.

Pluckelinge, pluksel.

Plumbum ustum, loodoxyde.

Plume, veer.

Poenten, iets recht zetten.

Polipodium quersine, *Polypodium vulgare, L.* Eikvaren. 'Polipodium, dats wilt varen..... dit wast an ouden dyken ende an ouden maysieren die droge siin. Ende wast oec op eyken ende dats dbeste. tander ne doech niet in medicinen. Ende dat op eyken wast die wortelen siin medicinael. ende siin buten root ende binnen groene' (Herbarius).

Polipus, l. Polypus, een slijmvliesgezwel.

Pollum montanum, l. Polium montanum; *Teucrium Creticum, L.*

Polukijn, kussentje van verbandstof.

Pomum acetosum, de [zure] appel, vrucht van *Pyrus Malus, L.*

Pomum granatum, granaatappel, de vrucht van *Punica Granatum, L.*

Populiere, cnoppen van - de harsrijke knoppen van *Populus Nigra, L.* Populier.

Popelioen, l. unguentum populeon. 'Unguentum popelioen es siin name omdat ment maect van popelbotten' (Antidot.). Voor de samenstelling, zie Cordus.

Porceleine, *Portulaca oleracea, L.* Postelein. 'Pertulaca of porceleyne' (Herbarius).

Poreide, *Allium Porrum, L.* Prei. Zie Looc.

Poret looc, porret, zie Looc.

Porren, bewegen, verroeren.

Poros, porie.

Porringe, purringe, het opkomen van eene ziekte, b.v. der pokken.

Porrus, een wratachtig gezwel.

Porrus virgae, Condyloma, wratachtig gezwel van syphilitischen aard.

Poteten, potage, gekookte spijs.

Prumen van Damas, een variëteit van *Prunus domestica, L.*, in den omtrek van Damaskus voorkomende. ‘Pruma dat siin prumen. ende siin some wit. ende somme root ende some bruun. Alle siin si cout. Maer prumen van damas siin die beste.....’ (Herbarius).

Pruumboom, *Prunus domestica, L.*

Psidie, Cortex mali granati. Zie G e r n a t e .

Psillie, l. P s y l l i u m , *Plantago Psyllium, L.* Vlooienkruid.

Pullen, l. p u l e n , uitpuilen. Op blz. 50, kol. a wordt bedoeld: gapen.

Pullica, l. P u l i c a r i a = enula campana. Zie E n u l a .

Punice, radix- de wortel van *Punica Granatum, L.*

Puut, puud, kikker.

Q.

Quareel, pijl, uit een katapult geschoten.

Quene, oud wijf.

Quicsilver, Argentum vivum, Mercurius crudus, Kwik.

Quinancie. zie S q u i n a n c h i a .

Quitsse, quetse, letsel.

R.

Radec. V e r d a m geeft voor ‘radic’ radijs; verwijst echter ook naar ‘meerradic.’ H e r b a r i u s heeft: Rufanus, dats merradic’, doch nadere omschrijving ontbreekt.
Radijs draagt den naam van *Raphanus sativus, L.*, Merradic of mierikwortel van *Cochlearia Armoracia, L.* Vermoedelijk bedoelde Y p e r m a n dezen laatsten, omdat hij van ‘wortel’ van radeke spreekt.
Beide producten bevatten overigens een verbinding, welke na splitsing mosterdolie oplevert.

Ranula, een gezwel onder de tong. ‘Onder de tonghe komt oock dickmaels een gheswel te wassen, daer door dat de mensche niet wel perfectelick spreken en kan, 'twelck van de Grieken *Batrachium* ghenoemt wordt, ende in 't Latijn *Ranula*, ende in onse sprake een vorsken (Paré).

Rapensmout, raapolie.

Raphanus, mierikwortel. Zie R a d e k e .

Rappich, schurftig.

Ratich, van r a t e ; honingraat.

Realgar, of Sandarach. Een mineraal, zwavelarsenicum, As S_2. ‘Realgar es ene maniere van erden. dat seggen enege. ende si liegen. Want hoe ment maect sal ic hierna bescriven. Ende dit gelijct opermente. ende es gevenijnt’ (Herbarius).

Rebarbe, reubarbarum, *Rheum palmatum, L.* Rhabarber.

Rebrico, rubriek, van rebruceren, rubriceren, d.i. met rooden inkt schrijven of merken. De

	chirurgie van Henri de Mendeville bijvoorbeeld is in ‘rebriches’ verdeeld.
Rede,	koorts.
Reinevane,	*Chrysanthemum s. Tanacetum vulgare, L.* Boerenwormkruid, Steenvaren. ‘Tanacetum. of tente. dats reyevane’ (Herbarius).
Resina alba.	wit harst, het harst van *Abies pectinata D.C. s. Pinus Picea, L., Picea excelsa Link s. Pinus Abies, L.* en *Larix europaea, D.C. s. P. Larix, L.*
Resolverende	zweetdrijvend. ‘Een resolverende Medicament is het ghene dat door sijn hitte, ende door de subtijlheydt syner substanciën, de sweetgaten opent, de humeuren versubtijlt, verteert, ende door een onsienelijcke transpiratie doet vervliegen, ende oock meer ander overtollighe ende onnutte materie, die erghens in 't lichaem onthouden wort’ (Paré).
Reten, te-	zie Teriten.
Rise,	l. rijs, tak.
Risi, farina-	Rijstemeel.
Robarde van der zee.	Wordt op blz. 50, kol. b in verband met hazelip gebezigd; er zal dus wel bedoeld zijn rob, en niet ‘rootbaerd’ of groote poon, een zeevisch.

Robcitomorum, ook wel r o b i s t o m o r u m geschreven. Misschien wordt bedoeld: rob of sirupus citrinorum.

Rodomel, Mel rosaceum, rozenhoning.
'Mel rosaceum. heet in griex rodemel' (Antidot.).

Roepere, strot.

Roeren, zich bewegen.

Roest, verhemelte.

Roet, vet, reuzel.

Rootse, een soort van riviervisch. Hs. C. heeft 'grondelinge', grondel.

Rose, *Rosa centifolia, L.* Roos.
'Rosa dat siin rosen..... Ende rosen siin goed in medicinen beide gruene ende droge. Ende selke gadren rosen alsi ripe siin entie en mach men niet lange houden. Men sal rosen lesen eer si hem ontpluken. Rosen die swart sijn of bleec en sal men niet leggen in medicinen' (Herbarius).

Rosen, suker van - een middel uit suiker en rozebladeren bereid. 'Rodosacum dats suker rosaet' (Antidot.).

Rosiine, Rozijn, vrucht van *Vitis vinifera, L.* Ook uva passa geheeten: 'Uva dat siin wijnbesiën ende siin van .2. manieren. deen zuer ende dander soete' (Herbarius).

Rosmarijn, *Rosmarinus officinalis, L.*
'Rosmarinus..... die blade gaen in medicinen. Entie bloemen heet men antos ende hier af conformeert men dya-anthos. Dit cruut wast gerne bi der zee ende hanct al vol witter bloemen' (Herbarius).

Rostrum porcinum, *Taraxacum officinale, L. Web.* Leeuwentand.
'Rostrum porcinum dats melcdistel of melcwiet' (Herbarius).

Rubea trocistata, l. t r o c i s c a t a , roode pastille.
'Robea trosiscata. rubea dats rode varwe. trosis es te verstane .1 ront dinc. dat men .1 dop heet' (Antidot.).

Rudicheit, schurftigheid.

Ruggene huve. In den zin, zooals zij op blz. 64, kol. b gebezigd wordt, beteekent de uitdrukking: pikpleister. Deze werd nog voor korten tijd gebezigd om bij hoofdzeer de haren uit te rukken.

Ruptura, scheur; ook spleet, b.v. ruptura mirach, een spleet in den buikwand, bij een breuk.

Ruptorium, bijtend geneesmiddel. ‘Een Ruptorium is een cauterie potenciael, oft corrosijf, het welcke door zijne brandende kracht branf, ende eene corste maeckt’ (Paré).

Rute, *Ruta graveolens, L.* Wijnruit.
‘Ruta es van .2. manieren. deen es tam entie wast in der lieden hoven. Ende dandere es wilt ende heet piganon..... Ende als men rute vint bescreven in recepten. so salmen nemen tsaet. Ende men houdet goet wel .5. jaer. Entie bladere .1. jaer’ (Herbarius).

Ruthele, honigbij.

Rutinge, oorsuizing.

S.

S. semis, half; b.v. 3 s.: drachma semis.

Sachte Moeder, zie M o e d e r .

Saelgie, saelge, *Salvia officinalis, L.* Salie. ‘Eupatorium, dats wilde saelge of hindelope’ (Herbarius).

Saffraen, Stigmata croci, de stempels van *Crocus sativa, L.*

Sal, Sal communis, zout, keukenzout, steenzout, zeezout.

Sal Armoniac, zie Armoniac.

Sal gemine, S. gemmae, steenzout.

Sandalen wit Sandelhout, S. album en S. citrinum, het hout van *Santalum album, L.* De gele kleur hangt met den ouderdom van het hout samen.

Sandalen root, S. rubeum, het hout van *Pterocarpus santalinus, L.*

Sanguis draconis, Drakenbloed; hars van *Daemonorops Draco, Blume s. Calamus Draco, Willd.*

Sanguis humani, l. Sanguis hominis, menschenbloed. Dit werd o.a. gebruikt bij de bereiding van Ceratum ex pelle arietina. Zie Pellis arietien. Uit menschenbloed, nl. dat van eenen gezonden, niet roodharigen, jongeling, werd door destillatie een olieachtige vloeistof gewonnen: Oleum sanguis humani.

Sangwijn, volbloedigheid. ‘Overmits dat uyt den bloede het vleesch ghegenereert wort, so ist openbaer dat een vleesachtigh ende musculeus mensche, die een harde ghestaltenisse des lichaems heeft, met een uytdampinge van vochtigheyt, een sangwijn mensche zy. Voorts so heeft een sangwijn mensche een schoon coleur van root ende wit onder den anderen vermengelt: De selve wittigheyt der huyt, die causeert uyt de witte partije des *Sperma*, ende de roodigheyt uyt den rooden bloede, dat daer onder gheleghen is, d'welck in het aensicht alsoo bloosende maect: Een sangwijn, mensche is ooc soet van wesen, blijde van gheeste ende kort-wijligh: Daer-en-boven, soo is hy oock van naturen vriendelick, beleeft, gracieus, lachende, ende een liefhebber der

vrouwen: Hy wordt oock seer selden gram, want gelijck als de Humeuren zijn, die in den mensche meest domineeren, also zijn ooc der menschen manieren' (Paré).

Sansucum, l. S a m p s y c h o n (Diosk.), *Origanum Majorana, L.* Marjolein. 'Sansuccus es .1. cruut dat men hetet maiorana..... Ende men saelt gadren alst begint te bloyene. ende hangent in die zonne te drogene. Ende alse ment leit in medicinen so salmen die blade entie bloemen van den stocken sceden' (Herbarius).

Sarcocolla, gom van *Astragalus sarcocolla, Dymock*.

Saxifraga, *Pimpinella Saxifraga, L.* Kleine pimpernel, kleine steenbreek. 'Saxifraga of steenbreke. dats bevenelle..... ende daeromme heetse steenbreke om datse den steen brect' (Herbarius).

Sc -, zie S c h -

Scabies, schurft.

Scabiose, *Scabiosa arvensis, L.*

Scammonia, hars uit den wortel van *Convolvulus Scammonia, L.*

Scariole, variëteit van Andijvie: *Endivia L.* Hs. C. geeft op blz. 39, noot 2: Sarcocolle..

Schaelgen, splinteren, schilferen.

Schaerdemont, hazelip.

Schaersheit, schrielheid.

Scheppenisse, gedaante, vorm, uiterlijk.

Scherdelinghe, schrijlings.

Scherf, pot, pan.

Schier, grijs.

Schofferinge, last, onaangenaamheid.

Schore, scheur, breuk.

Schoren, doen opengaan, b.v. een absces.

Schorfde, schurftigheid.

Schorfhede, scorreftheit, schurftigheid; ook bedoeld als eczema capitis en ander hoofdzeer.

Schrepelinge, afschraapsel.

Schreve, opening, bijv. van een wond.

Schriden, schrijden met groote schreden gaan.

Schrivein, schrijver.

Schrode, zwachtel.

Scippec, zie P i x .

Sclerotica, sclera, lederhuid v.h. oog.

Scrophulen, [gezwollen] klieren; ook klierachtigheid, klierziekte, scrophulosis. Zie G l a n d u l e .

Sebesten, s. m y x a e , vruchten van *Cordia Myxa, L.* Zwarte Borstbes.

Secondina, Choroidea, een oogvlies. In de verloskunde de nageboorte.

Seem, zeem, honing.

Seinen, zegenen.

Selfhele, zie C o n f i l i e .

Sencen, misschien: Sensejoen, sencioen, *Senecio vulgaris, L.* Kruiskruid.

Serapinum, l. s a g a p e n u m , een aromatisch riekend gomhars, vermoedelijk afkomstig van *Ferula persica, Willd.*

Sero caprino, Serum lactis caprinum, Geitenwei.

Serpent, zie S l a n g .

Serpentine, *Polygonum Bistorta, L.* Adderwortel.

Serpillum, *Thymus serpyllum, L.* Wilde Thijm.

Serusa, zie C e r u s a .

Sicamore, l. S i c o m o r e ; *Ficus carica, L.* Vijg.

Sicken, moeielijk ademhalen, hikken, oprispen.

Sicoen, Sycosis hetz. als Trachoma, een chronische aandoening oogleden.

Sigillum Salomonis, *Polygonatum officinale* (*All.?*), Salomonszegel.

Sigillum beate Marie, misschien wel hetzelfde als Sigillum Salomonis (zie Tschirch, Alphita-lijst).

Siën, ziën, zeven, filtreeren.

Silte, gepekelde vleeschspijs.

Sinancie, zie S q u i n a n c i a .

Sindael, fijn linnen, neteldoek; ook zijden stof en een soort van taf.

Singule, c i n g e l e , gordelroos.

Sint-Jans crude. Verschillende planten worden met dien naam aangeduid, o.a. *Artemisia vulgaris, L.*, Bijvoet, en *Hypericum perforatum, L.* Vermoedelijk is op blz. 98, kol. b, het laatstgenoemde kruid bedoeld, althans Hs. C geelt ‘herba perforata.’ Hetzelfde kruid werd ook Johannes-kruid genoemd.

Sitten (gaen-), bedaren, slinken, b.v. van een buil.

Sizoor, cisoor schaar.

Slach, splinter, schilfer.

Slaken, losmaken.

Slangenvleesch, van *Coluber Natrix*. Behalve dit, werden ook pinguedo serpentis, slangenvel en spolia serpentis, slangenvel, gebezigd.

Slarie, Tapsus barbatus, *Verbascum, L.* Toorts. ‘Tapsus barbatus ..... ende heet wolfskersse. ende heeft sachte blade ende gelu bloemen ende wast ane oeveren van grachten’ (Herbarius).

Slecht, slicht, glad, b.v. van een draad.

Slechten, effen maken.

Slechuus, slakkenhuis.

Slecke, slak.

Sloosse, slootse, schil, peul, dop.

Sloven, sloeven, iets over iets anders heenschuiven.

Smeer, vet. Op blz. 148, kol. a, wordt het net, omentum, bedoeld.

Smeerwortel, *Symphytum officinale, L.*

Smout, reuzel, vet.

Soffraen, zie Saffraen.

Soge, zeug.

Solatrum, solanum. Solanum nigrum, L. Zwarte Nachtschaduw. Zie Nachtscade.

Solre, zolder.

Solsequinum, l. Solsequium, sponsa solis, *Cichorium Intybus, L.* ‘Sponsa solis of elyotropia. cycorea. solsequium. dyonisia. intuba. calendula of goutbloemen. hets al eens. het siin alle goutbloemen of tcruut’ (Herbarius). *Calendula officinalis, L.* werd o.a. door Alb-Magnus ook met de namen van sponsa solis, eliotropum aangeduid.

Spaersen, zich verspreiden.

Spasme, spasmeringe, kramp; spasmus, tetanus, een krampziekte, welke dikwijls bij met aarde verontreinigde wonden optreedt.

Specerie,	kruidenwinkel, drogisterij, apotheek.
Specie,	geneeskrachtig kruid.
Specier,	drogist.
Spekel,	speeksel.
Spelen,	koken.
Spenen,	aambeien, haemorrhoïden.
Sperma patris,	mannelijk zaad. ‘53. Des membres consembables, les uns sont spermatiques, les autres non; les uns sunt partie spermatiques, partie non spermatiques. A la connoissance de cette division vous devez noter que sperma est de germe dont generation est faite. Et com a toute generation humaine .2. choses soient necessaires, (c'est la matière spermatique du malle et de la femele) les quiex sont petis en quantité, au regart de la quantité deue a l'enfant par nature, ei pour ce il fut necessaires que le sang mestrueus, (ce sont les fleurs de la fame) fust ajousté o ces germes a suploier la defaute de leur petitece. En tel maniere aucuns membres sont ou cors, qui sont purement spermatiques, si com les ners

et leur semblables; [aucuns non spermatiques, si com la char et semblables] et aucuns partie spermatiques, partie non, si com les muscles, qui sont de ners et de char. 54. Les membres conssemblables, simples, spermatiques sont .6., c'est a savoir os, cartilage, liement, nerf, artere, vaine. Les membres simples, conssemblables, non spermatiques sont .5.: Char, gresse, sain, oint, villus. Le latin: caro, pinguedo, adeps, asungia, villus (Henri de Mondeville, la quinte rebriche).

Spille, een voorwerp met een scherpe of spitse punt.

Spodium, Gesublimeerd zinkoxyd; ook: gebrand ivoor en carbo ossium, en, bij Avicenna, de asch van den wortel van *Alcanna Orientalis*.
‘J'ay cogneu ung serviteur d'apoticaire, lequel me juroit que en toutes les boutiques où il avoit demouré, que le spodium que les maistres avoient, qui doibt estre selon aucuns de la dens d'elephant bruslée (combien que spodium des Grecz est la plus grosse superfluité qui se trouve en la miniere d'airain), n'estoit faict sinon des dens de chiens bruslées ou de sanglier, ou de marbre blanc bruslé, et qu'ilz n'en avoient point d'autre. Considerez la grande perversité de ces grand abuseurs qui n'ont aucune craincte du jugement de Dieu (Declaration, etc. Minime, p. 374).

Spolium, huid of vel, b.v. van den adder.

Sporie, *Spergula, L.* Spurrie.

Spragus, vermoedelijk a s p a r a g u s , *Asparagus officinalis, L.*

Spraeyen, hetz. als S p a e r s e n .

Springale, katapult.

Spurga, spurgel, *Euphorbia, L.* Wolfsmelk.

Squilla, *Urginea Scilla, Steinh. s. Scilla maritima, L.* Zee-ui.

Squinancie, van S y n a n c h e . Angina, keelontsteking.

Stafisagra, *Delphinum Staphisagria, L.*

Stale,	steel.
Staphans,	terstond.
Stenechbeen,	vermoedelijk r o t s b e e n .
Sticados,	*Lavandula Stoechas, L.*
Stickijn,	verkleinw. v. s t u c , poosje.
Stincstox,	hoofdzeer, eczema capitis.
Stoet,	speelbal.
Stoop,	inhoudsmaat.
Stop,	prop van verbandstof.
Storberinge,	van s t o r b e r e n , verstoren, in verwarring brengen, b.v. den geest of de lichaamsvochten.
Stupen,	bukken.
Succarium,	zuccara, suiker.
Sulfur, levende-	Sulphur vivum. Natuurlijke zwavel, in tegenstelling van den gesublimeerden. ‘Nativum ex terra effoditur purum solidum, interdum scissile, venitque nomine Sulphuris vivi... (Schroeder).
Sumac(h),	het zaad van *Rhus coriaria, L.*
Suppositorium,	zetpil.

T.

Taelman, advocaat, redenaar.

Tanacetum, *Tanacetum vulgare, L.* Boerenwormkruid. ‘Tanacetum of tente dats reynevane’ (Herbarius).

Tancluwen, zie A n c l u w e n .

Tapsus barbatus, zie S l a r i e .

Taraxacon, zie R o s t r u m p o u r c i n u m .

Tartarus, wijnsteen, zure wijnsteenzure kali.

Tebarenteren (hem)-, ontstellen, zich angstig maken.

Teems, zeef.

Tehan (t) s, dadelijk.

Temperen, vermengen. Een lichaam of medicijn is getemperd, wanneer de vier kwaliteiten op harmonische wijze met elkander vermengd zijn. Wanneer deze harmonie verbroken is en een of meerdere kwaliteiten den boventoon voeren, dan duidde men dit aan door ‘ongetempert’.

Tenacetum, zie T a n a c e t u m .

Tente, zie R e i n e v a n e .

Tentele, tintele, sonde, om wonden mede te peilen.

Terbentine, terpentijn, een hars van verschillende Coniferen.

Teriten, vaneenscheuren.

Terra sigilata, Terra Lemnia, een rood, ijzerhoudend ieem, dat in koeken. die van een zegel als handelsmerk voorzien, in den handel gebracht werden. Afbeeldingen komen voor in Historia simplicium reformata, B. V a l e n t i n i , Frankf. a.M. 1716.

Testudo, gezwel, kyste, waarvan de oppervlakte aan het schild van den schildpad doet denken.

Tetanus, stijfkramp.

Theodoriton, beteekent godsgeschenk. Het A n t i d o t . N i c o l a i bevat twee voorschriften: ‘Teodoriton emperiston’ en ‘Teodoriton anacardinum’. Het laatste bevat Anacardium, het zaad van *Semecarpus Anacardium, L.*

Theriac,

Theriaca Andromachi, Electuarium Theriaca, een zeer samengesteld, oorspronkelijk als tegengift (in 't bijzonder tegen beet van giftige dieren), later tegen alle kwalen gebruikt middel. Behoorde tot de Compositiones magnae te opiatae. A n t i d o t . noemt ‘Tyriaca magna dat galyenus sette vrouwe van der medicinen’ en ‘Tyriaca dicessarum, dat es die cleine triacle. ende triaca minor. also wi geseit hebben vrouwe van der medicinen. dicessarum. van .4. cruden of van .4. dingen so sprect men daer. Maer andere philosophen die na hem quamen die dadender meer toe.’ Uitvoerige voorschriften vindt men bij V a l . C o r d u s . Hij somt op: Theriaca Andromachi ex Galen. & Aetio; Th. Andr. sen., è Carmine eiusdem Elegiaco translata apud Galenum 1. libro de Antidotis.; Th. Diatessaron Mesuë; Th. Pauperum ex Diatessaro composita.

‘Andromachus, ancien médecin, fut le premier qui trouva la tyriaque; et après luy Galien, plus par gloire, affin d'avoir de luy mémoire, que par utilité, et après, Avicenne et aultres Arabes et Persiens ont voulu ensuyvre Andromachus; mais ilz n'ont pas entendu les simples d'icelle composition, et si ont ignoré le nom d'icelle et pourquoy elle est dénommée et appellée tyriaque. Les arabes ont voulu dire qu'elle s'appelle tyriaque d'ung serpent nommé *tyrus*, que est chose faulse, car nul serpent en langue grecque ne latine est nommé t y r u s . Et est dicte tyriaque, comme récite Galien en son livre a d P a m p h i l o n , vallant autant à dire comment tranquilité, laquelle elle donne à ceulx qui la prennent’ (Myrouel). ‘... l'Antidote tant efficacieux et précieux appellé theriaca Andromachi, lequel Andromachus estoit premier medecin de Nero, est aujourd'huy contrefaict des apoticaires, car il n'est de la faculté et puissance de celuy des anciens, lequel estoit d'une si admirable vertu et efficace que à grande peine les hommes usantz de celuy pouvoient mourir de poysons, ce que nous ne voyons point en celuy que les apoticaires préparent. (Benancio).
Zie over T h e r i a k o.a. L e C l e r c ,. p. 599. en C.E. D a n i e l s : Notre plus ancienne arme pharmaceutique, J a n u s , 1911, blz. 371.

Thus, Wierook, een hars afkomstig van *Boswellia Carterii*, (*Birdw.*?).

Tidelose tijloos, herfsttijloos. ‘Sic dicitur quod florem habet momentaneum fugacissimumque, qui uno die marescit’ (Kiliaen). Zie H e r m e d a c t i l e n .

Tilike, tidelike, tijtlike, bijtijds; ook: te vroeg.

Tinea, tines, verschillende vormen van hoofdzeer.

Tinke, zeelt.

Tinte, zie T e n t e l e .

Tiseyne, p t i s a n e , gerstewater.

Tisike, phthisis, tering.

Titimalus, zie E s u l a .

Tonder, uit t e en o n d e r ; tonder zijn: te zwak zijn om zich te doen gelden.

Tonpoente, uit t e en o n p o e n t e : ongelegen.

Torden, treden, vertreden.

Tormentilla, *Potentilla Tormentilla, Neck s. Tormentilla erecta, L.*

Torcioen, buikkramp.

Treyt, trekpleister.

Trepaniste, l. t r e p a a n , een instrument, waarmede de hersenpan doorboord wordt.

Tresoer, schat.

Triacle, tyriaca, zie T h e r i a c .

Trifera, l. T r y p h e r a , een tot de Confectiones magnae et opiatae behoorend, zeer samengesteld middel. A n t i d o t . somt op: Trifera sarasenica, T. magna en T. sandali. V a l . C o r d u s noemt: Tryphera Magna Nicolai, Tryphera minor Toenonis apud Mesuem, T. Sarracenica Mesuae, T. Persica Mesuae.

Trocisken, trochisci, ronde, platte vormen van artsenijen.

Turbith, l. turpetum, de wortel van *Ipomoea Turpethum R. Brown*.

Tvernoye, zie Vernooy.

Twinen, twijnen, b.v. twinen draet, getwijnde of gedubbelde draad.

U.

Ulcerie, Zweer.
'ulceratiën....de welcke daer zijn sekere afscheydingen, ofte openingen des geheels in weecke partijen, die niet versch ofte bloedich en zijn, maer veroudert, daer uyt dat materie, etter, oft eenighe ander waterachtighe vochticheyt komt, wesende dese voors. ulceratiën vereenicht met eene, ofte met meer andere onghestaltenissen, de welcke de toeheelinghe der selver verhinderen ende te rugge houden' (Paré).

Unguentum agrippae, zie Agrippa.

Ung. bazilicon, l. Empl. Basilicum magnum, een zalf uit was, terpentijn, pik en eenige aromatische harsen bestaande. Zie Cordus.

Ung. citrinum, Ung. Citrium vulgo citrinum Nicolai.

Ung. fuscum, identiek met ung. nigrum. Zie Cordus.

Ung. gracia dei, Over de samenstelling zie blz. 69, kol. a.

Ung. popelioen, l. populeon Nicolai. 'es siin name omdat ment maeckt van popelbotten' (Antidot.). Zie ook Cordus.

Ung. veneris, ung. duodecim apostolorum. Zoo genoemd omdat het getal der bestanddeelen overeen kwam met het aantal Apostelen. Willem van Salicete geeft twee recepten (blz. 171 en 504 v.d. uitgaaf van Pifteau) Meester Anserinus de la Porte en Meester Pierre de l'Argentiere noemen de zalf Gracia

	Dei, omdat de werking zoo heilzaam zou zijn.
Ungula,	zie N a g e l . Ungula asini of Caballina is Peerts-klaeuw, *Tussilago Tourn.*
Uva passa,	zie R o s i i n e .
Uvea,	de achterste pigmentlaag van de Iris. Vroeger verstond men er choroidea en iris, of iris alleen onder.

V.

Vac,	stuk.
Vaer,	schrik, angst, vrees.
Valeriane,	*Valeriana officinalis, L.*
Valuwe,	vaal, b.v. ‘valuwe plumen’.
Vede,	penis.
Vederinge.	vêer van een pijl.
Veicheit,	het naderen van den dood. V e i j g zijn: habere mortem in procinctu (Kiliaen).

Venigriec, *Trigonella Foenum-graecum, L.*

Venkel, *Foeniculum vulgare, Mill* s. *F. capillaceun, Gil.* Venkel.

Vente, verkoop. ‘Het is beter goede vente dan goede ware’ wil zeggen: de *naam* van goede dingen te koop te hebben geeft meer protijt dan de goede waar zelve.

Venteuse, blaartrekkend middel; ook drooge kop.

Verademen, ademhalen.

Verbaren, openbaren, zich voordoen.

Verbena, *Verbena officinalis, L.* IJzerhard. ‘Verbena dats yserne’ (Herbarius).

Verdegrise, ook: groen van spangiën of aerugo, d.i. kopercarbonaat.

Verlichten, hem-, in den op blz. 78, kol. a gebezigden zin vermo delijk: zich vertoonen.

Vermaken, opknappen.

Verporren, bewegen, b.v. een gebroken been; disloceeren.

Verrucaria, *Euphorbia Helioscopia, L.* Kroontjeskruid, heet ook tegenwoordig nog Wrattekruid. Maar *Euphorbia Peplus, L.* de Tuinwolfsmelk, draagt eveneens de naam van wrattekruid. Zie A n a b u l a .

Versch, nat, vochtig.

Verscheden, verscheiden, scheiden.

Verscheit, vochtigheid.

Verschen, bevochtigen, ook vernieuwen.

Versicken, benauwd en zwaar ademhalen.

Versmoren, verstikken.

Versniden, afsnijden.

Verstennisse, v e r s t a n d e n i s s e , bewustzijn. In het opschrift van Cap. 2. blz. 104 is de beteekenis van verstennisse duister.

Versterven, o.a. overerven.

Verstorkelen, stollen, b.v. van bloed.

Verten, vertegen, rotten.

Verticheit, rottigheid.

Vertrecken, vertellen, uiteenzetten.

Vervulte, vervuulte, vervuildheid.

Vervulthede, volheid, oververzadigdheid.

Verwringen, verdraaien, b.v. van de voet, distorsie.

Veselinge, kriebeling.

Vesten, vast blijven zitten.

Vilinge, vijlsel. ‘Vilinge van den nagele’, het vijlen of langs iets gaan met den nagel.

Vincwort, Vincoorde, *Vinca minor, L.* Maagdepalm.

Vingermael, vingerlengte.

Viola, *Viola odorata, L.*

Violette, hetz. als V i o l a . De Muurbloem, *Cheiranthus Cheiri, L.* werd ook wel met den naam van violet aangeduid.

Vipa, vermoedelijk. V i p e r a adder.

Virga pastoris, zie C a r d e .

Visci querini, l. V i s c o q u e r c i n o . *Loranthus europaeus, Jacq.* Riembloem of Eikenmistel. Deze behoort, evenals de ten onzent beter bekende *Viscum album, L.*, de Mistel (Mistletoe) of Maretak, tot de familie der Loranthaceae. De Riembloem komt in de zuidelijke landen van Europa, o.a. in Italie, voor en onderscheidt zich van de

	eigenlijke Maretak of Vogellijm door roode bloemen en goudgele vruchten. Zie P.J. V e t h . De leer der Signatuur. Intern. A r c h . f. E t h n o g r . B d . V I I , 1894.
Viscoesheit, viscesicheit,	lijmerigheid.
Vise,	schroef.
Vitse,	*Vicia Tourn.* Wikke.
Vitriool,	zoowel koper- en ijzer-, als zinksulfaat. Zinksulfaat werd ook Vitriolum album genoemd. Vitriolum Romanum heette een uit Italië afkomstig ijzerhoudend kopersulfaat.
Vlaen, vlagen,	ontvellen.
Vliedere,	*Sambucus nigra, L.* Vlier.
Vlaginghe, vlaninghe, vlaïnge,	ontvelling.
Vlieme,	vlijm, scalpellum, scalprum, chirurgicum, Phlebothomum (Kiliaen).
Voes,	l. v o y s , stem.
Voetstap,	in den zin op blz. 175 kol. b gebezigd: voetspoor van de pokken, pokdel.
Vogelstonge,	*Polygonum Convolvulus, L.* Zwaluwtong.
Vonnesse,	oordeel.
Vortinge,	rotting, ook: beenzweer, ulcus cruris.
Vorvoets,	aanstonds, onmiddellijk.
Vreselijc, vrese,	gevaarlijk, gevaar.
Vriesewonde,	*Sedum Telephium, L.*, orpinum bij A l b . M a g n u s .
Vulpes,	zie A l o p e c i a .
Vulva,	schaamspleet; genitalis fovea mulieris (Tertullianus). Zie H y r t l .

W.

Wacheit,	vochtigheid.
Wakele,	verzwering, puist.
Walken,	kneden.
Walmen,	opkoken.

Wan, wen, vetwen, vetgezwel.

Wanen, afnemen, v.d. maan.

Wankelen, heen en weer bewegen, wrikken; ook losgaan.

Warmoes, roomsch-, ‘Rooms Roms, zeker moeskruid, dat men in de soepe doet, anders ook. Spaansche Spinagie en Warmoes geheeten. Jac. de Smet vat het anders op: Beete, die in 't Latijn b e t a , in Vlaenderen r o o m s ghenoemt wort’. West-Vlaamsch Idiotikon, L. D e B o , Brugge, 1873.

Was, zie C e r a en M a e g d e n w a s .

Wase, modder.

Weder, ram, hamel. Ook het teeken Aries v.d. Dierenriem.

Wederenroet, vet van den ram.

Wedewinde. Minstens drie planten worden met dezen naam aangeduid, nl. *Convolvulus, Tourn*, de Winde; *Hedera Helix, L.*, de Klimop en *Potentilla Tormentilla, Neck*, de Tormentil.

Weeasche, of W i e d a s s c h e , potasch.

Weech, wand.

Weede, *Isatis Tinctoria, L.*

Wegebrede, zie H o n t r e b b e .

Weyvleesch, wild vleesch, granulatie-weefsel het weefsel waarmede wonden en zweren kunnen dichtgroeien.

Wellinge, pap.

Wieke, pluksel, tampon.

Wierooc, zie O l i b a n u m .

Wijnsteen, zie T a r t a r u s .

Wilge, witte- *Salix alba, L.* Schietwilg.

Winchworte, zie V i n c w o r t .

Wingerthout, wijngaert-, hout van *Hedera Helix, L.*

Wit van Spaengiën, zie C e r u s s a .

Witkine, een oogaandoening, vermoedelijk witte plekken op het hoornvlies, maculae corneae.

Worte, tepel.

Wrongelen doen stremmen.

Y, Zie I.

Z (zie ook S).

Zedoary, Rhizoma Zeodariae van *Curcuma Zedoaria, Rosc.*

Zelve, *Salvia officinalis, L.* Salie,

Zinzibri, l. Zingiber, Rhizoom van *Zingiber officinale, Roscoe*.

Zirbus, het net, omentum. Zie H y r t l . Das Arab. u. Hebr. in der Anat. Y p e r m a n rekent Ghierbus (Zirbus) ten onrechte tot de darmen (bl. 148, kol b).

Zuccarum album, witte suiker, uit *Saccharum officinarum, L.*

Literatuur.

Adams, F. — Zie P a u l u s A e g i n e t a .

Agilon, Walter. — Summa medicinalis. Nach den Münchener Cod. lat. Nr. 325 und 13124 erstmalig ediert, etc. von P a u l D i e p g e n . Leipzig, 1911.

Albucasim. — Methodus medendi, etc. Basiliae per Henricum Petrum. MDXVIII.

Alphita. — Collectio Salernitana. S. de Renzi. Bd. 3. 1854. Overgenomen door A. T s c h i r c h , in Handbuch der Pharmakognosie. 1910. I Bd., 2e Abt. blz. 639.

Amando. Joh. de Sancto-, — Die Areolae des -, nach Handschriften der Kön. Bibl. zu Berlin und Erfurt zum ersten Male herausgeg. von Dr. J.L. P a g e l . Berlin, 1893.

Arderne, John. — Treatises of Fistula in Ano, Haemorrhoïds and Clysters. From an early lifteenthcentury Manuscript Translation, edited with introduction, notes, etc. by D'A r c y P o w e r . Published for the Early English Text Society. London, 1910.

Béclard, A. — Nouveau Dictionaire de Médecine, Chirurgie, Pharmacie, Physique, Chimie, Histoire naturelle, etc. Paris, 1826.

Benancio, Lisset. — Declaration des abuz et tromperies que font les apoticaires, etc. Tours, 1553. Opgenomen in: La Médecine Anecdotique, etc. Dr. M i n i m e , Paris, 1901.

Berendes, J. — Die Pharmacie bei den alten Culturvölkern. Halle a.S. 1891,

Berendes, J. — Zie D i o s k u r i d e s .

Bernhard van Gordon. — Abhandlung des Bernhard von Gordon über die Grade der Arzneimittel, a.d. Lat. v. D r . P a g e l . Pharmaceutische Post, 1895.

Briquet. C.M. — Les Filigranes. Diction. histor. des Marques du Papier. Genève. III. en IV.

Bos. — Zie M o n d e v i l l e .

Cabanès. — Remèdes d' Autrefois. Paris, 1905.

Celsus, Aurus Corn. Ueber die Arzneiwissenschaft, in acht Büchern. Uebers. u. erklärt von E. S ç h e l l e r . 2e Auflage- Nach der

	Textausgabe von D a r e m b e r g neu durchgesehen von W. F r i b o e s . Braunschweig, 1906.
Champier, Symphorien.	Le Myrouel des Appothiquaires et Pharmacopoles (Le Miroir des Apothicaires). Nouv. Ed., rev., corr. et annotée par le Dr. P. D o r v e a u x . Paris, 1895.
Clerc, Dan. le-,	Histoire de la Médecine. La Haye. MDCCXXIX.
Cordus, Valerius.	Dispensatorium pharmacorum omnium, etc. Noriberg. MDXCVIII.
Diepgen, P.	Zie A g i l o n .
Dioskurides, Pedanios.	Des Pedanios Dioskurides aus Anazarbos Arzneimittellehre in fünf Büchern. Uebersetzt und mit Erklärungen versehen von J. B e r e n d e s . Stuttgart, 1902.
Dodonaus, Rembertus.	Cruydtboeck. Antwerpen, 1644.
Dorveaux, P.	Zie C h a m p i e r . Zie L e s p l e i g n e y .
Fischer-Benzon, R.v.	Altdeutsche Gartenflora. Kiel u. Leipzig, 1894.
Flückiger, F.A.	Pharmakognosie des Pflanzenreiches. 3e Aufl- Berlin, 1891.
Friboes, W.	Zie C e l s u s .
Gordon, Bernhard van-,	Abhandlung des Bernhard von Gordon über die Grade der Arzneimittel, a.d. Lat. von D r . P a g e l . Pharmaceutische Post, 1895.
Grot, R.v.	Ueber die in der hippokratischen Schriftensammlung enthaltenen pharmakologischen Kenntnisse. Histor-Stud. a.d. Pharmakol. Instit. zu Dorpat. Bd. I. 1889.
Gurlt. E.	Geschichte der Chirurgic und ihrer Ausübung. Berlin, 1898.
Haas, R.N. de-,	Woordenlijst van eenige oude chemische namen en uitdrukkingen. Chemisch weekblad, IV, 1907.
Haeser, H.	Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten. 3e Bearbeitung, Jena, 1875.

Herbarius, Hs. Nos. 14624 - 41. Kon. Bibl. Brussel (vroeger Ms. No. 193, Biblioth. Hulthemiana.) Lijst van medicinale .Planten. (Hier sal men verstaen in desen boec die leringe van dyascorides den wisen meester ende van circuinstanse den wisen meester, welke desen boec gemaect hebben. die geheten es herbarijs).

Herbarius, Den groten Herbarius met al sijn figueren die ortus sanitatis ghenaemt is. Antwerpen. Claes de Grave MCCCCC en XIIII.

Heukels, H. Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten. 1907.

Hovorka, O. en **Kronfeld,** A. Vergleichende Volksmedizin. Stuttgart, 1908.

Hulthem, Ch. van-, Bibliotheca Hulthemiana ou Catalogue Méthodique de la collection de livres et de Manuscrits, delaissés par Ch. van Hulthem, Gand, 1836.

Hyrtl, J. Das Arabische und Hebräische in der Anatomie. Wien, 1879.

Hyrtl, J. Onomatologia anatomia. Geschichte und Kritik der Anatomischen Sprache der Gegenwart. Wien, 1880.

Kraus, L.A. Kritisch-etymologisches medicinisches Lexikon, etc. Dritte Auflage, Göttingen, 1844.

Kiliaen, C. Etymologicum teutonicae linguae, 1777.

Lespleigney, Thibault. Promptuaire des Médecines simples en rithme joieuse. Nouv. Ed. publ. par P. Dorveaux. Paris, 1899.

Maerlant, Jacob van-, Naturen Bloeme, uitgegeven door Dr. E. Verwijs. Groningen, 1878.

Magnus, H. — Sechs Jahrtausende im Dienst des Aeskulap. Breslau, 1905.

Mandeville, Jan van-, — De Reis van Jan van Mandeville, naar de Middelneder-landsche Handschriften en Incunabelen. Van wege de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden uitgegeven door Dr. N.A. C r a m e r . Leiden, 1908.

Meissner, R. — Eine Deutsche Apotheke des 16. Jahrhunderts, dargestellt auf Grund einer notariell beglaubigten und bei dem Verkaufe der Ratsapotheke zu Kolberg im Jahre 1589 aufgestellten Inventurliste. Berlin, 1908,

Mesuë, jun. Joh.- — Die angebliche Chirurgie des Joh. Mesuë jun. nach einer Handschr. d. Pariser Nationalbibliothek, zum ersten Male theils herausg., etc. von Dr. J.L. P a g e l . Berlin, 1893.

Meyer. — Geschichte der Botanik.

Minime. — Zie B e n a n c i o .

Mondeville, Henri de-, — La Chirurgie de Maître Henri de Mondeville. Traduct. contemporaine de l'auteur, publiée d'apres le Ms. unique de la Biblioth. Nation. par le Dr. B o s . Paris MDCCCXCVII.

Neuburger, Max-, — Geschichte der Medizin. Stuttgart 1911.

Neuburger, M u. **Pagel,** J. — Handbuch der Geschichte der Medizin, begründet von Th. Puschmann. Jena, 1902.

Nicolaus. — Antidotarius. Hs. Nos. 15624-41 Kon. Bibl. Brussel. (No. 193 der Bibloth. Hulthemiana).

Nicolaus. — L' Antidotaire Nicolas. Deux traductions de l' Antidotarium Nicolai, etc., publiées d' après les Manuscrits français 25,327 et 14,827 de la Bibloth. Nation. par P. D o r v e a u x . Paris, 1896.

Pagel, J.L. — Zie A m a n d o . Zie G o r d o n . Zie M e s u ë .

Paré, Ambrosius. — De Chirurgie ende Opera van Mr. Ambr. Paré, etc. Uit de Françoysche in de Nederlandsche sprake overgheset, door C a r o l u m B a t t u m . Rotterdam, 1636.

Paulus Aegineta. — The seven Books of Paulus Aegineta. Transl. from the Greek, with a

commentary, etc. by Francis A d a m s . Londen, 1847.

Peters, H. Aus pharmaceut. Vorzeit in Bild und Wort. Berlin, 1889.

Petrus de Cressentiis, De omnibus agriculturae partibus etc. Basiliae per Henrichum Petri. MDXLVIII.

Piftau, P. Zie S a l i c e t o , Guglielmo da-,

Power, d'Arcy-, Zie A r d e r n e .

Priebsch, R. Deutsche Handschriften in England. Erlangen, I. 1896. II, 1901.

Prins, K. De ligatuur vóór Ambroise Paré. Nederl. Tijdschr, v. Geneesk. 1900, II, blz. 797.

Rolandus. Humani Corporis, interiorum et exteriorum, morbis medendi ratio methodica. Basilae per Henricum Petrum. MDXLVIII.

Saliceto, Guglielmo da-, La Chirurgie de Guillaume de Salicet. Traduction et Commentaire par P. P i t t e a u . Toulouse, 1898.

Schelenz, H. Zur Geschichte der pharmazeutisch-chemischen Destilliergeräte. Sonderbeilage zum ‘Bericht, April, 1911’ von Schimmel & Co. Miltitz bei Leipzig.

Schelenz, H. Geschichte der Pharmazie. Berlin, 1904.

Schroeder, Joh. — Pharmacopoeia medico-chymica sive Thesaurus pharmacologicus, etc. Lugd.-Bat. MDCLXXII.

Scribonius Largus. — Das Receptbuch des Scribonius Largus. Uebers. u. mit Commentar versehen von F e l i x R i n n e . Histor. Stud. a.d. Pharmakol. Instit. der K. Univers. Dorpat. Bd. V. 1896.

Scribonius Largus, — Das vom pharmakologischen Standpunkte aus Wesentlichtste aus Scribonii Largi 'Compositiones'. Inaug. Diss. Dorpat. v. F e l i x R i n n e . Dorpat. 1892.

Senfelder, L. — Dispensatorium pro Pharmacopoeis Viennensibus in Austria. Das älteste Wiener offizinelle Dispensierbuch vom Jahre 1570. Nach der Urschrift im Archive des Wiener Medizin. Doktoren-Kollegiums zum ersten Mal herausgegeben. Leipzig u. Wien, 1907.

Sickenberger. — Die einfachen Arzneistoffe der Araber im 13. Jahrhundert. Pharmac. Post. 1891-1893.

Sprengel, Kurt. — Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzney kunde. Halle, 1821.

Stoppelaar. J.H. de-, — Het papier in de Nederlanden gedurende de middeleeuwen, inzonderheid in Zeeland, met 16 uitslaande platen, bevattende 265 afbeeldingen van papiermerken. Archief. Vroegere en latere Mededeelingen, uitgeg. door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. IIe Deel, 1866-69, 7e stuk, blz. 1.

Töply, R. Ritter von-, — Studien zur Geschichte der Anatomie im Mittelaller. Leipzig. u. Wien, 1898.

Tschirch, A. — Handbuch der Pharmakognosie. Leipzig, 1910.

Verwys, E. — Zie M a e r l a n t .

Verwys, E. en **Verdam.** J. — Middelnederlandsch Woordenboek.

Winkler, L. — Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Insbruck, 1908.

Literatuur over Jan Yperman en zijn werken.

Broeckx, C.	Traité de Médecine pratique de Maître Jehan Yperman, publiée pour la première fois d' après la copie flamande de la Biblioth. Royale de Bruxelles. Anvers, MDCCCLXVII.
Broeckx, C.	La Chirurgie de Maître Jehan Yperman, chirurgien Belge (XIIIe-XIVe siècle) publ. pour la première fois d' après la copie flamande de Cambridge. 1e et 2e Ed. Anvers; MDCCCLXVI. Ook verschenen in: Ann. de l' Académie d' Archéologie de Belgique. T. 20e 1863. blz. 128.
Carolus, J.	La Chirurgie de Maître Jean Ypermans, mise au jour et annotée, etc. Annales de la Soc. de Méd. de Gand. 20e Ann. 1854. Vol. XXXII, blz. 19.
Carolus, J.	Traité de Chirurgie de Jehan Yperman, transcrit sur le ms. du Collège de Saint. Jean- Baptiste de Cambridge. 1861. Modern. Ms. No. 21833. Bibl. Royale de Bruxelles.
Dewachter, P.F.	De la Chirurgie de Maître Jehan Yperman, médicin belge du XIVe siècle. Annales de la Societé de médecine d'Anvers, XXIVe Ann. 1863, blz. 521.
Diegerick, I.	Lettre à M. le chanoine Carton, etc. Ann. d.l. Soc. hist.

de la Ville d' Ypres, etc. T. IV, 1869, blz. 16. Besproken door C. B r o e c k x in: Ann. d.l. Soc. d. Méd. d'Anvers, XXIe Ann. 1860, blz. 59.

Flou, K. **de** en **Gailliard,** Edw. — Derde verslag, houdende opgave en beschrijving der handschriften en boeken door hen, op last van het Belgisch Staatsbestuur en op aanzoek der Kon. Vlaamsche Academie, in Engeland onderzocht, ten jare 1896. Versl. en Meded. d. Kon. Vlaamsche Akad. v. Taal en Letterk., 1897.

Guislain, — Discussion sur le lieu de naissance et des travaux de maître Jean Yperman, chirurgien flamand au XIVe siècle. Bull. d.l. Soc. d. Méd. de Gand. XXIIe Vol. 1855. blz. 51. Séance du 6 février.

Lafaut, J. — Jan Yperman, de Vader der Heelkunde in Vlaanderen. Ann. d.l. Soc. hist. d.l. Ville d' Ypres. T. IV, 1869, blz. 34.

Leersum, E.C. van-, — Bemerkungen über Broeckx' Ausgabe der Chirurgie des Jan Yperman. Janus, Arch. internat. p. l'Histoire d.l. Méd. Xe Ann. 1905. blz. 544.

Leersum, E.C. van-, — Est-ce en 1310 que Jan Yperman est mort? Janus, XIVe Ann. 1909, blz. 393

Marez, G. des-, en **Sagher,** E. de-, — Comptes de la Ville d'Ypres. Bruxelles, 1909.

Snellaert, F.A. — Rapport sur le travail intituté: La chirurgie de Maître Jean Ypermans, etc. Annal. d.l. Soc. d. Méd. d. Gand. 20e. Ann. 1854. Vol. XXXII.

Snellaert, F.A. — Encore un manuscrit du père de la Chirurgie flamande. Bull. d.l. Soc. d. Méd. d. Gand. Séance d. Janvier XXVIIIe Vol. 1861, blz. 9.

Snellaert, F.A. — La chirurgie de Maître Jehan Yperman, etc. par M.C. Broeckx. Analyse. Bull. d.l. Soc. d. Méd. d. Gand. Séance de Novembre. XXXe Vol. 1863, blz. 333.

Vandenpeereboom, A. — Ypriana. Notices, Etudes, Notes et Documents sur Ypres. I, 1878, IV, 1880.

[Figuren]

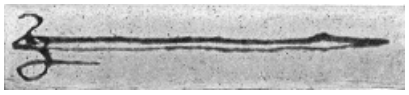

Fig. II. Blz. 15, 19.*)

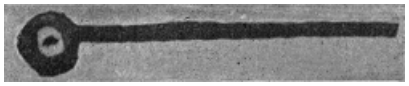

Fig. III. Blz. 19.

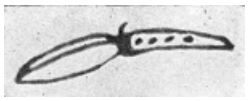

Fig. IV. Blz. 15, 21, 35, 37, 108, 126.

Fig. V. Blz. 24.

Fig. VI. Blz. 26.

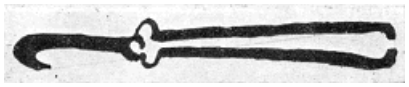

Fig. VII. Blz. 26.

Fig. VIII. Blz. 26, 30.

Fig. IX. Blz. 26.

*) Fig. I welke aan Hs. G. is ontleend, komt voor op blz. 7.

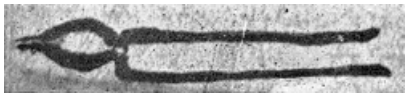

Fig. X. Blz. 27.

Fig. XV. Blz. 32, 33.

Fig. XI. Blz. 29, 41.

Fig. XVI. Blz. 32, 33. 34.

Fig. XII. Blz. 26, 30.

Fig. XVII. Blz. 32, 33.

Fig. XIII. Blz. 30.

Fig. XVIII. Blz. 33, 36.

Fig. XIV. Blz. 32.

Fig. XIX. Blz. 33.

Fig. XX. Blz. 41.

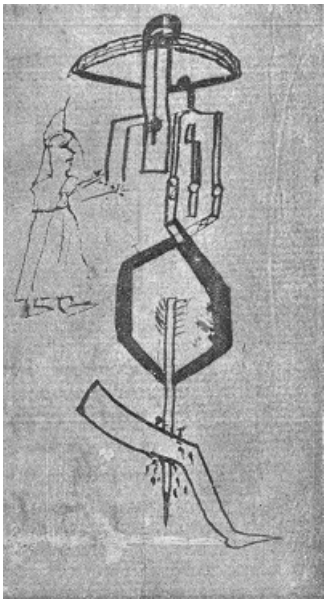

Fig. XXV. Blz. 53.

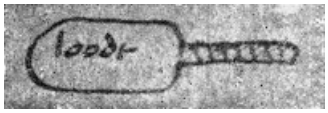

Fig. XXI. Blz. 41.

Fig. XXII. Blz. 42.

Fig. XXIII. Blz. 53.

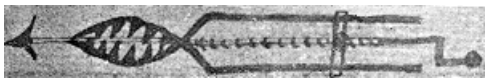

Fig. XXIV. Blz. 55.

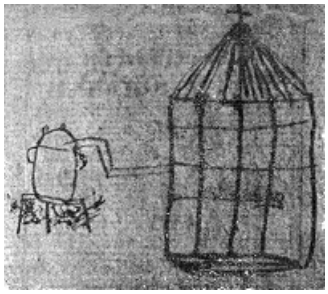

Fig. XXVI. Blz. 59.

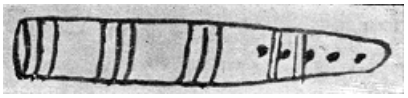

Fig. XXXI. Blz. 105.

Fig. XXXII. Blz. 105.

Fig. XXVII. Blz. 60.

Fig. XXXIII. Blz. 105.

Fig. XXXVIII. Blz. 66, 194, 196.

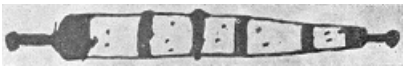

Fig. XXXIV. Blz. 114.

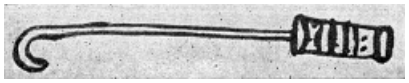

Fig. XXIX. Blz. 66., 131.

Fig. XXXV. Blz. 114.

Fig. XXX. Blz. 97.

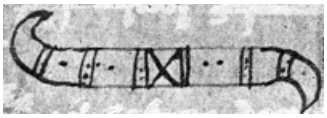

Fig. XXXVI. Blz. 129.

Fig. XXXVII. Blz. 129.

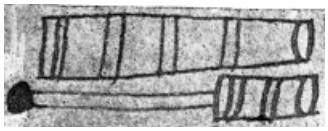

Fig. XXXVIII. Blz. 130.

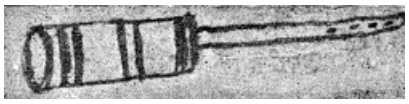

Fig. XXXIX. Blz. 130.

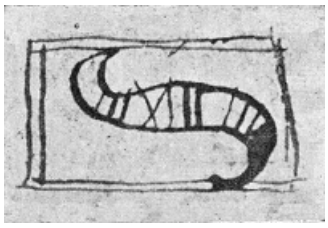

Fig. XL. Blz. 135.

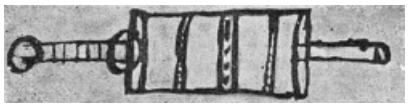

Fig. XXXIX*a*. Blz. 188.

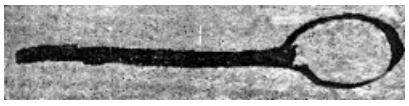

Fig. XLI. Blz. 200.

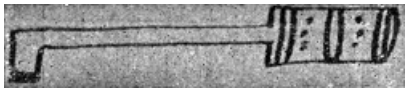

Fig. XL*a*. Blz. 200.

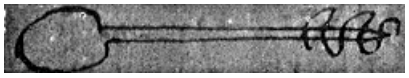

Fig. XLII. Blz. 201.

Fig. XLIII. Blz. 203.

Fig. XLIV. Blz. 207.

Fig. XLV. Blz. 207.

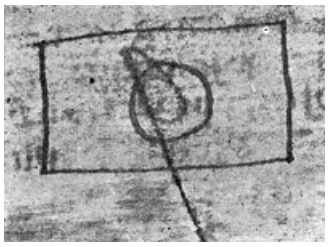

Fig. XLVI.

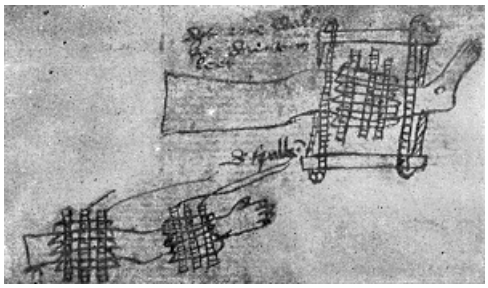

Fig. XXLVII.*)

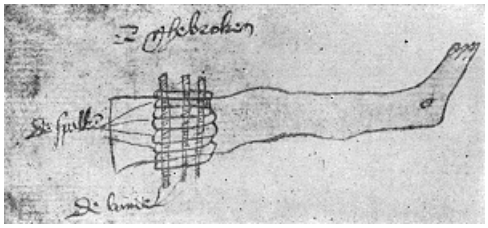

Fig. XXLVIII.*)

*) Fig. XLVII en XLVIII zijn ontleend aan Hs. G.
*) Fig. XLVII en XLVIII zijn ontleend aan Hs. G.